

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 34. ТОМ 5
ISSUE 34. VOLUME 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 17 від 30.11.2020 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 34. Том 5. – 274 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжесьяк Ян** – доктор габлітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагула М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Степик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 17 from 30.11.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2020. – Issue 34. Volume 5. – 274 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharshkyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiyi** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

ІСТОРІЯ

UDC 94(479.24)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-1>**Rakhshanda BAYRAMOVA,***orcid.org/0000-0002-1320-4286*

Doctoral Student

*Institute of History named after A. A. Bakikhanov
of the Azerbaijan National Academy of Sciences
(Baku, Azerbaijan) rus_rahimli@yahoo.com*

IMPLEMENTATION OF THE ACT OF MASSACRE IN GUBA DISTRICT AND ITS CONSEQUENCES

Between March 30 and April 3, 1918, Armenian armed groups from the Baku Soviet and Dashnaksutyun attacked Azerbaijanis in Baku and various regions of the Baku province, as well as in Shamakhi, Guba, Khachmaz, Lankaran, Hajigabul, Salyan, Zangazur, Karabakh, Nakhchivan and other areas. committed a massacre against. At various stages of history, Armenian nationalists carried out ethnic cleansing, deportation and genocide against our compatriots in order to realize the mythical idea of a "Greater Armenia".

One of the most terrible tragedies that befell the Azerbaijani people was the massacres committed in March-April 1918 by the Dashnak-Bolshevik armed groups operating under the mandate of the Baku Soviet with special cruelty. After Gelovani left Guba, the situation was relatively stable, so the volunteers from the surrounding areas and Dagestan, who had joined the fight against foreign enemy forces, returned to their homes.

Therefore, in fact, the deployment of a punitive detachment under the leadership of Hamazasp to Guba was somewhat unexpected for the people from Guba and it was not possible to organize a serious resistance. In Guba, as in other parts of the Baku province, the Bolshevik-Dashnak leadership of the Baku Soviet decided to send a second military force, this time an Armenian-only punitive force, under the leadership of Hamazasp, to suppress the national movement and establish its power. According to official sources, as a result of the genocide, about 12,000 Azerbaijanis were killed and tens of thousands were missing. The March events were declared by Heydar Aliyev in March 1998 as the Day of Genocide of Azerbaijanis. In 2013, by the decision of Ilham Aliyev, the Guba Genocide Memorial Complex was established in memory of those killed in the genocide.

During the research, the documents revealing the bloody crimes committed by Armenians against the Muslim population in Guba were analyzed. The article aims to convey to the country and the world community the truth about the crimes committed by Armenian-Bolshevik armed groups against Azerbaijanis 100 years ago.

Key words: *Guba, massacre, "Greater Armenia", Shaumyan, Turkish people.*

Рахшанда БАЙРАМОВА,*orcid.org/0000-0002-1320-4286*

докторант

*Інституту історії імені А. А. Бакиханова
Національної академії наук Азербайджану
(Баку, Азербайджан) rus_rahimli@yahoo.com*

ЗДІЙСНЕННЯ МАСОВОГО ВБИВСТВА В ГУБІНСЬКОМУ РАЙОНІ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ

У період з 30 березня по 3 квітня 1918 року вірменські збройні групи з Бакинської Ради і Дашнакцутюну напали на азербайджанців у Баку і різних районах Бакинської губернії, а також у Шамах, Губі, Хачмазі, Лянкяране, Гаджігабуле, Сальяні, Зангезуре, Карабасі, Нахчівані. На різних етапах історії вірменські націоналісти проводили етнічні чистки, депортацію і геноцид проти наших співвітчизників, щоб втілити у життя міфічну ідею «Великої Вірменії».

Однією з найстрашніших трагедій, що спіткали азербайджанський народ, були масові вбивства, скоєні у березні-квітні 1918 року дашнаксько-більшовицькими збройними формуваннями, які діяли за дорученням Бакинської Ради із особливою жорстокістю. Після того, як Геловані покинув Губу, ситуація була відносно стабільною, тому добровольці з околиць і Дагестану, які приєдналися до боротьби з силами іноземного ворога, повернулися до своїх домівок.

Розміщення карального загону під керівництвом Хамазаспа в Губі було децю несподіваним для жителів Губи, тому організувати серйозний опір не вдалося. В Губу, як і в інші частини Бакинської області, більшовицько-дашнакське керівництво Бакинської Ради вирішило направити другу військову групу (каральну групу тільки для вірмен) під керівництвом Хамазаспа, щоб придушити національний рух і встановити свою владу. За офіційними даними, в результаті геноциду близько 12 тисяч азербайджанців було вбито, десятки тисяч пропали без вісті. Березневі події були оголошені Гейдаром Алієвим у березні 1998 року Днем геноциду азербайджанців. У 2013 році рішенням Ільхама Алієва був створений Меморіальний комплекс Губинського геноциду в пам'ять про загиблих під час геноциду.

Під час дослідження були проаналізовані документи, які розкривають криваві злочини, вчинені вірменами проти мусульманського населення в Губі. Мета статті – донести до країни і світової громадськості правду про злочини, вчинені вірмено-більшовицькими збройними формуваннями проти азербайджанців 100 років тому.

Ключові слова: Губа, різанина, «Велика Вірменія», Шаумян, турецький народ.

Introduction, the actuality of the subject. The urgency of the investigation into the genocide in Guba was the distortion of our historical realities in the world, the intensified activity of the Armenian lobby in this case, and, if we are right, our relative backwardness in the information struggle. By keeping these topics on the agenda, we can help spread them around the world and create conditions for historical facts to reach a wider audience.

Purpose and tasks of the research. The main purpose of the research is to convey to the country and the world community the truth about the crimes committed by Armenian-Bolshevik armed groups against Azerbaijanis 100 years ago. The genocide and its remains in Guba are the most obvious evidence of this.

Scientific novelty of research. The scientific novelty of the research was in the approach to the subject from a broader historical context, the use of extensive archival materials, taking into account today's realities in terms of conveying the genocide to the world.

Methods and sources of research. Theoretical and methodological basis of the research is a historical-comparative and descriptive method. The subject of the research is Guba genocide, its consequences, new period literature, contemporary literature samples, researches of Azerbaijan and European scholars.

A review of recent research and publications. When researching the article, scientific articles were used such as "Bloody valley: Guba tragedy of 1918" by M. Malikmammadov; "April-May 1918 Muslim pogroms in documents" by Rustamov-Togidi S. Guba; "Historiography of the problem of Turkish-Muslim genocide in Azerbaijan" by A. Iskandarov; "Armenian Dashnak fascism and Azerbaijan" by A. Erogul etc.

Presentation of the main material. After Gelovani left Guba, the situation was relatively stable, so the volunteers from the surrounding areas and Dagestan, who had joined the fight against foreign enemy forces, returned to their homes. Therefore, in fact, the deployment of a punitive detachment under the leadership of Hamazasp to Guba was somewhat unexpected for the people from Guba and it was not possible to organize a serious resistance. Hearing

only Armenian groups approaching the city, local leaders took steps to reorganize their forces, formed groups in a number of villages, including the villages of Khulug, Hil, Yasab and Bedulikola in the Gusar region, and sent representatives to Dagestan for additional assistance.

In Guba, as in other parts of the Baku province, the Bolshevik-Dashnak leadership of the Baku Soviet decided to send a second military force, this time an Armenian-only punitive force, under the leadership of Hamazasp, to suppress the national movement and establish its power. Hamazasp himself did not deny that his group was sent to Guba for punishment: "I am a hero of the Armenian people and its defender. I was sent here by the Soviet government with a punitive order to avenge the Armenians killed two weeks ago. I was sent here not to establish law and order and establish Soviet power, but to avenge the slain Armenians" (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, 35–36).

Hamazasp's words were confirmed in one form or another by most of the witnesses who were brought to meet him in Guba. Witness testimony and sources confirm that Hamazasp was sent to Guba by Shaumyan to punish the Azerbaijani population. After these events, he went to Baku and met with Shaumyan and Japaridze to inform the leadership of the Baku Soviet about the crimes committed by Hamazasp in the district and to clarify the future plans of the Soviet in Guba. Alibayov said that after Shaumyan listened to me, he smiled and said that Muslims and Turks had killed hundreds of thousands of Armenians. Muslims complain that Armenians killed two Muslims in Guba and shed tears (ARDA, f. 1061, p. 1, w. 96, 39).

Gelovani also confirmed that Shaumyan was the initiator of sending a group of Armenians to Guba: "There was not a single Russian in Hamazasp's group, all of them were Armenian Dashnaks. In my opinion, the punitive detachment was sent to Guba at the request of Shaumyan, but the choice of troops depended on the Minister of Defense Korganov" (ARDA, f. 1061, p. 1, w. 96, 119). Before reaching the city of Guba, Armenian gangs began to burn and destroy civilian villages along the way, committing

massacres. The ruthless Armenians did not spare even the elderly, children and women and destroyed all the Muslims who came before them.

The Armenians kept their echelon in Gizilburun and decided to advance to the local population. According to witnesses, in late April, Hamazasp's group approached Khachmaz, but local forces resisted. However, due to the inequality of forces, after two days of fighting, the punitive detachment was able to make its way to Guba. Hamazasp was at the head of this group. His assistant was Nikolai, and his guide was Harutyun Hayrapetov, a local Armenian nicknamed "Dayirmanchi". According to Alibeyov, the group included about 3000 people, 4 cannons and 8 machine guns (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, 34–39; 232, p. 180).

Various dates are given in the sources regarding the arrival of Gelovani's and Hamazasp's gangs in Guba and the genocide in the district in general. In our opinion, this is due to the use of two calendars in parallel at the same time. Certain inconsistencies in the chronological sequence of events in the sources can also be explained by this.

On May 1, the invaders entered the city from three sides and immediately began killing and looting. On the first day, 715 Muslims, mostly women and children, were killed in the lower part of the city, and the Highway and Bazar streets were destroyed. After the group entered the city, it was divided into four parts and headquarters were set up: the first headquarters was located near Leontyev Park, the second in the courtyard of the Armenian Church, the third in the mountains, near the Muslim cemetery and the fourth, the central headquarters, was on the top of a Jewish settlement. Armenian atrocities continued in the following days, with 1012 civilians killed on the second day. Alibeyov, who came to Hamazasp as a representative of the city population, asked him to allow him to bury the dead, but his request was denied. Although Hamazasp appealed to his soldiers to stop the killings and looting, as Alibeyov stressed, this call was far from sincere and was intended to make the soldiers take his words in the opposite way. (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, 35).

Despite repeated appeals, Hamazasp did not allow the bodies of slain Muslims to be collected from the streets and buried. The purpose was clear – to intimidate and frighten the population. Violence, killings and looting lasted for 9 days, and all the property of the city population was looted.

Examination of archival documents revealed that when Hamazasp arrived, an additional force was sent to Guba from Petrovsky. This means that the idea that the Dashnaks engaged in looting in Guba when they arrived in Hamazasp only after Gelovani's departure

in early May was 2000 and that the number of gang members was several times higher than this figure. Some authors put the number at 4000. In our opinion, in fact the number of Dashnaks was higher. Interestingly, the sources state that there were no Druzhina fighters in the Armenian group and that they fired at everyone along the way. "After arriving in Derbent, Ananchenko informed the Revolutionary Committee about the events in Guba", the source said. Meanwhile, Nanashvili sent several Armenian detachments in Petrovsk to Guba. They are firing on everyone along the way. There were no druzhinniks among them (ARPISSA, f. 276, p. 2, w 22, 89).

Based on the appeals to the Commission of Emergency Investigation, we can say that Hamazasp's gang looted about 400 houses and burned 2153 houses during their stay in Guba. In total, according to the documents of the Emergency Commission, 2153 houses, 5 caravanserais, 152 warehouses, 166 haystacks, 68 stables, 312 shops, 17 mills, 4 workshops, 4 teahouses and 284 other buildings were looted and set on fire by Dashnaks using mass burning tactics. Hamazasp's group ignored even the religious beliefs of the Muslims, and many mosques and the Holy Qur'an were burned (ARDA, f. 1061, p. 1, w 95, v. 5–8; 232, p. 153–158). According to the commission's documents, 24 mosques were looted and set on fire. Protocols from some districts, including Gusar, did not provide information on the number of mosques burned, suggesting that the number of mosques was higher.

The members of the criminal gang committed atrocities against Muslims that are beyond human comprehension. Witness testimony confirms that Armenian vandals enjoyed the inhumane "experiences" they inflicted on wounded and killed people. The thirsty Dashnak executioners did not give up the corpses of the killed Muslims (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, v. 47–49; 23, p. 187–189). Mashadi Hamdulla Aliyev, a 40-year-old resident of Guba, said he had seen many bodies in the city, about two-thirds of which belonged to children and women. Many women had their breasts cut off and their corpses disfigured with daggers (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, v. 41–43; 232, p. 183–185).

Şahid ifadələri və digər arxiv sənədləri ilə tanışlıq zamanı məlum olur ki, çox hallarda sakinlər kütləvi yığılaraq aparılır, kənar yerlərdə qətlə yetirilirdilər və nəticədə onların basdırıldıqları yerlər gizli qalırdı. Abasbey Balabey oğlu Hasanbeyov explains: "In May, on the way from Khach-Maz to Guba. I saw the bodies of Muslims lying in roadside ditches, gnawed by jackals and other animals" (Rustamov-Togidi, 2010: 203–204).

There are also archival materials about the 300 people killed by Armenians being buried in 51 graves (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, v. 120, 140; 232, p. 203–204, 229). In our opinion, the reason for the mass burial of these bodies, ie the burial of about 5 corpses in each grave, was that, as mentioned above, the bodies of the killed residents remained on the streets for several days, the terrible situation that arose and 4 days later the believers were finally allowed to be buried, but there were too many human corpses. According to the information provided by the mullahs to the Emergency Investigation Commission, the number of bodies buried in Guba was 2,800 (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, v. 14–16; 232, p. 167–168).

According to some sources, Velunts alone burned 160 houses in Guba, as well as 700 people in the lower part of Guba, and a total of 900 Muslim women, old men and children. Part of Guba was destroyed by his order (September 6, 1919, September 6). The Ittihad newspaper wrote in its September 6 and October 31 issues about Velunts and his “activities” in Guba: “We are ready to prove that this” law enforcement officer “burned 160 houses in Guba and killed 900 people. A Muslim woman, an old man and a child were shot” (“Ittihad”).

According to some authors, more than 3,200 Muslims were killed in the first two days of Hamazasp’s stay in Guba in the city and in the villages of the district. If we add that 700 young men with guns were shot on the banks of the Gudyal River, more than 3900 Muslims were killed in just two days (Malikmammadov, 2009: 16). According to some reports, as a result of Hamazasp’s atrocities, more than 16 000 people were killed in the first five months of 1918 in Guba district (Iskandarov, 2006: 68).

It is very difficult to give an exact figure. Even on the day of Hamazasp’s departure, such an Armenian officer attacked the village of Nugadi with several soldiers, first gathering the villagers in front of the mosque, and some of the soldiers began looting their houses, then suddenly opened fire on the residents in front of the mosque. Frightened residents began to flee in all directions. Five people were killed in the shooting.

However, upon learning of the massacre, Churayev sent additional troops to the village to prevent the massacre of civilians and then the Armenians left the village. This was reported by both the witnesses interrogated by the Emergency Commission and later by the former Bolsheviks (Rustamov-Togidi, 2010: 256, 258); (ARPISSA, f. 456, p. 18, w 37, v. 164). The Bolsheviks stated in their notes that the blood-thirsty Armenian executioner Hamazasp had killed the Armenians as well as the Muslims. According to the minutes of the memorial evening, Ifraimov, who went to Khachmaz to get help and treat patients,

witnessed a terrible scene. Thus, in Khachmaz, the Hamazasp gang brutally slaughtered Armenians and Turks (locals-R.B) leaving Guba. Ifraimov said the bodies were buried in the fraternal cemetery (ARPISSA, f. 276, p. 2, w 22, v. 11).

Thus, Hamazasp thirsty for human blood, committed another atrocity against the representatives of his people in order to cover up the atrocities committed by his people, and laid the groundwork for the idea of the future massacre of Armenians by Muslims. It should be noted that the lists submitted to the Emergency Commission of Inquiry rarely provided information about the wounded. It is not possible to give exact figures on the number of injured, as no information about them has been included in the documents.

Documents submitted to the Emergency Commission regarding the damage caused to individual rural communities by the district usually provided a general overview of the damage to families, and in some cases did not provide information on burned houses and other structures.

The Dashnaks destroyed thousands of valuable books on Islam, oriental history and literature. Armenians set fire to Abdurrahim efendi’s madrasah in the center of Guba and set fire to about 1300 books. Armenians set fire to Abdurrahim efendi’s madrasah in the center of Guba and set fire to about 1300 books. Abdurrahim efendi recalled that “after the expulsion of the Bolsheviks from Guba, I took about 3000 books from the madrasa to my house in Maharramkhur (Maharramkend). But my 1300 books remained in Guba. They were set on fire by Armenians in a madrasa” (Rustamov-Togidi, 2010: 48). According to reports, the Digah mosque had books written in the Albanian and Arabic alphabets about 600-700 years ago. In addition to destroying the books, the Armenians also blew up a tombstone about a kilometer from the village mosque. It was a huge stone with Albanian inscriptions on it (Erogul, 2007: 48). According to the documents of the Emergency Commission of Inquiry, many golden books painted in golden water were burned in the Digah mosque.

Some of the Armenians who took part in the genocide and looting were found guilty by the commission and criminal proceedings were instituted against them. These are Guba residents Hartun Hayrapetov, pimp Javad Arutyunov, Avakov, son of a fisherman Avakov, students of Amirjanov, nephew of merchant Mirza Amirjanov, Mirza Amirjanov, Malikov son of Grigory Vartan, Mirzaja’s grandson Harutyun, the owner of the mill, Vartan Avakov, Alexander Mukasyans, Tatevos Yagub oglu, Babajan oglu and Arutyun Karapet oglu, two sons and a nephew (ARDA, f. 1061, p. 1, w 95, v. 9–10; 5, p. 159–161).

It should be noted that the information about the genocide and certain atrocities committed by the Dashnaks in the Guba region was studied mainly on the basis of documents of the Emergency Investigation Commission. It is true that the commission's documents on the Guba district have certain shortcomings, in particular, certain shortcomings in determining the amount of damage, but it is the only relatively complete set of documents available to revive the events of that period.

In December 1918 Andrei Novatsky, a member of the Ganja District Court, came to Guba with his assistant and began an investigation. The investigation team in connection with the genocide committed in Guba district in April-May 1918 listened to dozens of witnesses for several months, inspected the scene and prepared a 3-volume 451-page collection of documents. Novatsky, a member of the commission of inquiry, presented a report to the chairman of the commission on the destruction of the city of Guba, as well as in the villages of the Guba district, as well as the violence against the civilian population (Rustamov-Togidi, 2010: 89).

The mentioned 3-volume documents included:

1. On the destruction of the city of Guba.
2. On the destruction of Devechi and Mushkur villages.
3. Documents on Gusar, 5th Fathibey and Guba districts.

"Azerbaijan" newspaper (in Russian) wrote in its July 26, 1919 issue that the Emergency Commission had sent a letter to the Ministry of Foreign Affairs regarding the use of force against Muslims in Baku, Guba, Shamakhi, Goychay and other districts during 1918. Materials on current issues were sent. The materials are reviewed for publication and booklets are prepared for publication ("Azerbaijan").

On the basis of the report presented in November 1919, the Extraordinary Commission of Inquiry, signed by the chairman of the commission A. Khasmammadov and other members of the commission, decided to file a criminal case against the perpetrators of the Guba events. Their case was sent to the prosecutor's office of the Baku District Court on January 29, 1920. However, in connection with the de facto recognition of the Azerbaijan People's Republic by the Entente Supreme Council on January 11, 1920, according to the second article of the amnesty law adopted by the Parliament of the Republic on February 9, 1920, this law Prior to its adoption, it was announced that crimes committed on the grounds of international hostility had been terminated and that the investigation of these cases had been suspended.

After the April occupation, on October 10, 1920, the First Investigative Commission of the Guba District Court reconsidered the case and sent him to Guba to terminate the criminal case on the grounds of national hatred under the amnesty law adopted by the APC Parliament on February 9. The accident was sent to the people's court and the case was terminated. In general, the materials and testimonies collected by the Commission of Inquiry prior to April 1920 are significant historical documents exposing the crimes of the Dashnaks and Bolsheviks. Referring to these documents, the ADR government marked March 31, 1919 and 1920 as a day of national mourning.

Alibeyov also stated in his explanation that on the 9th day of the arrival of the bloodthirsty gang, the looted goods were taken by carts from the city to the house of M. J. Bagirov (ARDA, f. 1061, p. 1, w 96, v. 34–39; 5, p. 178–183). This episode was confirmed by M. C Bagirov himself, but in a different way: "After a week of outrageous actions in the Guba district, Hamazasp's gangs gathered all the riches of the district and went to Baku. I managed to get some household items from the owners of the burnt houses by kneeling" (Rustamov-Togidi, 2010: 79).

A number of authors studying this historical period state that Dashnak-Armenian gangs attacked Guba region 3 times (Erogul, 2007: 213). In the first five months of 1918, a large force of Dashnaks, Armenians and Russians hiding under the Bolshevik veil, more than 5,000 soldiers armed from head to toe and more than 300 local Armenian militants began a real war against the civilian population. Therefore, the idea that the Armenian occupiers came to Guba only once, with 2,000 groups, is wrong.

If we take into account the military unit of the Red Army sent from Derbent to Guba on April 26, during 1918 more than 10 000 Dashnak-Bolshevik soldiers, armed from head to toe, were sent to Guba (Malikmammadov, 2009: 273). As noted Hamazasp arrived from Baku with a detachment of 2000 people, but later several additional groups of Armenians were sent from Petrovsk to help him (ARPISSA, f. 276, p. 2, w 22, v. 89).

Result. Thus, an extensive analysis of the archival materials unequivocally confirms that 1918 The massacres of Guba in 1918 are one of the most tragic pages of the atrocities and genocide committed by the Armenian Dashnaks against the peaceful Azerbaijanis. The massacres committed by Armenian executioners in Guba, as in all other parts of Azerbaijan, were part of the Dashnaks' plans to create a non-Turkish "Greater Armenia" in the future, subjecting the Turkish-Muslim population to genocide in the

South Caucasus. All Armenian forces, regardless of political or party affiliation, were closely involved in the implementation of their plans.

The direct organizers of the Guba massacres were Shaumyan, Korganov the perpetrators were Hamazasp, Volunts and other criminals of Armenian descent. The atrocities committed in Guba by the

Bolshevik and Dashnak gangs of the Baku Soviet, headed mainly by S. Shaumyan, consisting mainly of Armenians and under the command of the Dashnak Hamazasp, led to a civil war or a Soviet war. It was not the establishment of a society, but the massacre of an entire nation solely on the basis of its national and religious affiliation.

REFERENCES

1. ARDA, f. 1061, p. 1, w 96.
2. ARDA, f. 1061, p. 1, w 95.
3. ARPIİSSA, f. 276, p. 2, w 22.
4. ARPIİSSA, f. 456, p. 18, w 37.
5. ARPIİSSA, f. 276, p. 2, w 22.
6. "Azerbaijan" newspaper, July 11, 1919.
7. Eroglu A. Armenian Dashnak fascism and Azerbaijan, Baku : Education, 2007, 411 p.
8. "İttiha" newspaper, 1919, 6 September, 31 October.
9. Iskandarov A. Historiography of the problem of Turkish-Muslim genocide in Azerbaijan. B. : Adiloğlu, 2006, 391 p.
10. Malikmammadov M. Bloody valley: Guba tragedy of 1918, B., 2009, 415 p.
11. Rustamov-Togidi S. Guba. April-May 1918. Muslim pogroms in documents. B., 2010, 552 p.

УДК 069:66:39(437.4)«XIX-XX»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-2>

Поліна ВЕРБИЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-3123-0768
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) polinaverbytska@gmail.com

ДО ВИТОКІВ СТАНОВЛЕННЯ МІСЬКОГО ПРОМИСЛОВОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ

У дослідженні на основі архівних джерел і наукових публікацій виокремлено коло питань, пов'язаних з історією становлення і розвитку міського промислового музею наприкінці XIX – початку XX ст., визначено напрями його діяльності. З'ясовано, що створення музею мало на меті шляхом комплектування і систематизації зразків продукції значної мистецької та наукової цінності сприяти вдосконаленню у краї технологій виготовлення та естетики промислових і ремісничих виробів.

Зростання інтересу громадськості й збільшення обсягу роботи працівників музею у статті продемонстровано динамікою відвідування Промислового музею у 1904–1908 роках. Розглянуто детальну інформацію про функціональні обов'язки та напрями діяльності працівників музею: залучення до роботи бібліотеки, закупівля збірок, створення тимчасових виставок, співучасть у публічних лекціях. Висвітлено інформацію про тогочасне розуміння музейними працівниками необхідності вдосконалення професійних якостей працівників, залучених до роботи у бібліотеці і з музейними збірками.

Підкреслено важливість публічної діяльності музею, його позитивний вплив у сфері популяризації промислу краю. Так, ґрунтовні наукові доробки музею, а саме видання «Взори промислу домашнього на Русі», збірники «Художній промисел» та окремі публікації з музейних збірок, мали на меті представити промислові вироби, виготовлені у краї, а також популяризувати музей у Галичині і за кордоном. Підкреслено важливу роль музею, окрім виставкової і просвітницької діяльності, у розвитку промислового шкільництва краю. Актуалізовано важливе значення школи рисунку і моделювання, яка діяла при міському Промисловому музеї для перепідготовки ремісників.

У статті проаналізовано визначну роль у діяльності Міського промислового музею відомого українського етнографа і громадського діяча В. Шухевича. Розглянуто етнографічну й музейну діяльність В. Шухевича, зазначено про його діяльність як члена Надзірної ради Міського промислового музею, а також ґрунтовний внесок у підготовку десятитомного видання Промислового музею «Взори домашнього промислу на Русі» (1880–1889), яке стало однією із вдалих спроб дослідження українського народного мистецтва. З'ясовано значення історичного досвіду становлення і діяльності міського Промислового музею як надбання українського та європейського музейництва.

Ключові слова: Міський промисловий музей, музейні предмети, етнографічна, виставкова і просвітницька діяльність, промислове шкільництво.

Polina VERBYTSKA,
orcid.org/0000-0003-3123-0768
Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Professor at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Lviv National Polytechnic University
(Lviv, Ukraine) polinaverbytska@gmail.com

TO THE ORIGINS OF THE ESTABLISHMENT OF THE CITY INDUSTRIAL MUSEUM IN LVIV

The study, based on archival sources and scientific publications identifies a number of issues related to the history of the formation and development of the city's industrial museum in the late 19th – and early 20th-century. It was found that the purpose of the museum was to promote the improvement of manufacturing and aesthetics of industrial and handicraft products in the region by collecting and systematizing samples of products of significant artistic and scientific value.

The growth of public interest and the increase in the volume of work of the museum staff is demonstrated in the article by the dynamics of visiting the Industrial Museum in 1904–1908. Detailed information on the functional responsibilities and activities of the museum staff is considered, in particular the involvement in the work of the library, purchase of collections, creation of temporary exhibitions and participation in public lectures. Especially, the article emphasized

the importance of public activity of the museum and a positive influence in the field of popularization of industrial and handcraft products of the region.

In particular, the thorough scientific works of the museum – the publication “Samples of home craft in Russia” and some publications from museum collections were aimed at presenting industrial products made in the region, as well as to promote the museum in Halychyna and abroad. The article emphasizes the important role of the museum in the development of industrial professional schooling in the region, in addition to exhibition and educational activities. It was actualized the importance of the school of drawing and modeling for retraining of craftsmen, which operated at the city Industrial Museum.

The article analyzes the significant role of the famous Ukrainian ethnographer and public figure V. Shuchevych in the City Industrial Museum development. In particular, the article notes his participation as a member of the Supervisory Board of the City Industrial Museum as well as his thorough contribution to the preparation of the ten-volume edition of the Industrial Museum “Patterns of Home Craft in Russia” (1880-1889), which was one of the successful attempts to examine the Ukrainian folk art. This research clarifies the significance of the historical experience of formation and performance of the city Industrial Museum as a heritage of Ukrainian and European museology.

Key words: *city industrial museum, museum objects, ethnographic, exhibition and educational activities, industrial schooling.*

Постановка проблеми. У контексті політичних змін в Австро-Угорщині у другій половині XIX століття, зокрема проголошення конституції й автономії Галичини із власним сеймом, відбувався потужний розвиток економічного, наукового і культурного життя Львова як столиці коронного краю. Ці зміни позитивно вплинули на зростання інтересу галицького суспільства до історичної і культурної спадщини краю, а також сприяли колекціонуванню різних культурних артефактів. Саме приватні збірки цінних предметів і заклали основи міських музеїв, які виникли наприкінці XIX ст. у Львові. Таким чином на початку 70-х років XIX ст. започаткувався один із провідних музейних осередків Галичини – Міський промисловий музей, який мав на меті сприяння розвитку народних художніх промислів.

Аналіз досліджень. Становлення і розвиток музейної справи в Галичині наприкінці XIX – початку XX ст. досліджували українські й польські історики. Окрім наукових розвідок українських науковців Л. Федорової, М. Голубця, Ю. Гошко, присвячених дослідженню історичних витоків Міського промислового музею, не досить вивченими в українській історіографії залишаються різні аспекти його розвитку й діяльності.

Внесок В. Шухевича в організацію українського музейництва Східної Галичини був предметом дослідження науковців П. Арсенича, А. Карпенка, Г. Скрипник, О. Сапеляк, І. Головацького, А. Данилюка, В. Кушніра, О. Сілецької та низки інших дослідників. Проте роль відомого українського етнографа у функціонуванні Промислового музею Львова мало представлена у наукових розвідках.

Мета статті – висвітлення особливостей становлення та розвитку Міського промислового музею у Львові наприкінці XIX – початку XX ст. і його роль у діяльності Володимира Шухевича, відомого українського етнографа і громадського діяча.

Виклад основного матеріалу. Джерелознавчою базою дослідження є архівні документи із зібрань Центрального державного історичного архіву України (далі – ЦДАУ) у м. Львові, зокрема матеріали фонду 735 «Володимир Шухевич – етнограф», опису 1 справи 5 «Шухевич Володимир, український громадський діяч». Документи справи містять інформацію про етнографічну діяльність В. Шухевича, розкривають зміст його приватної переписки із відомими науковцями, етнографами й громадськими діячами, товариством «Просвіта» у м. Львові. У цій справі також представлені свідчення офіційної переписки адміністрації Промислового музею із магістратом міста щодо забезпечення його функціонування.

У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника зберігається особистий архівний фонд Леопольда Райса (1889-1944) – відомого архітектора та збирача матеріалів до історії Львова (фонд № 92). Колекція зібраних Л. Райсом матеріалів до історії Львова (1637-1939) – це здебільшого оригінали і копії офіційних документів державних установ і громадських організацій, об'єднаних у предметно-тематичні рубрики, серед яких є матеріали, пов'язані з діяльністю міського Промислового музею. Зокрема, у справі 6 «Міський промисловий музей» зберігаються документи до історії музею за 1881-1912 роки.

Беручи до уваги фрагментарний характер архівних матеріалів, аналіз проблеми дослідження здійснено також на основі опрацювання наукових праць, присвячених розвитку музейної справи у Львові в досліджуваний період, а також діяльності її відомих натхненників. Одним зі шляхів поліпшення економічного становища краю, як зазначив Скрипник (1989), вважалося розширення виробництва та піднесення якості продукції із місцевої сировини на базі традиційних

кустарних промислів. З цією метою влаштовувалися численні промислові та сільськогосподарські виставки, які часто передували заснуванню музеїв. Завданням таких музеїв було визначити шляхи та напрям розвитку місцевих промислів на традиційній основі, сприяти зростанню продуктивних сил краю. Характерна особливість цих осередків полягала у комплектуванні їх пам'ятками народної культури, у вивченні життя та побуту народу (заняття, промисли та ремесла, народне мистецтво) (Скрипник, 1989: 72).

Міський промисловий музей було організовано Ухвалою 1874 року за ініціативи професора Технічної академії Юліана Захарієвича щодо його заснування за державний кошт і кошти Львівської міської влади. Музей мав на меті зібрати усі пам'ятки художнього промислу, особливо металеві, дерев'яні, текстильні, керамічні та скляні із найдавніших часів (ІЦІАЛ України. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 29). Окрім міської влади, до розвитку музею долучилися і приватні особи, зокрема львівський історик, письменник та громадський діяч Владислав Лозинський і крайовий маршалок Галичини, політичний діяч і меценат науки Володимир Дідушицький (Matwijów, 2006).

У 1873 році був утворений спеціальний комітет, який підготував статут музею і почав збирати кошти на його потреби. Як зазначає Л. Федорова (2009), перші пожертви внесли приватні особи – львівський міщанин Ф. Балутівський, князь Л. Сапега, графи В. Дідушицький і К. Лянцкоронський, а також юридичні особи – управа Львова, Галицька крайова управа, Торгова палата, Галицький іпотечний банк, дирекція залізниці. Для розміщення експозиції музею Міська управа тимчасово виділила будинок Міського стрілецького товариства. 13 травня 1874 року був затверджений перший статут закладу, відповідно до якого справами закладу займалася Надзвірна рада, яка обирала зі свого складу виконавчий комітет. Першим головою цього комітету став Ф. Балутівський, його заступником – Л. Вежбицький. Цього ж року відкрилася і перша експозиція музею (Федорова, 2009).

У звіті про стан музею, підготовленому за два роки його функціонування у 1879-1880 роках, наведено вичерпну інформацію про напрями розвитку музею та джерела його фінансування (ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Ф. 92. Спр. 6). Так, на той час у музеї було зібрано 8538 музейних предметів вартістю 45 266 золотих ринських. Збірку склали виставкові предмети (дев'ять груп) – усього 6023 вартістю 28 818, 5 з.р.; бібліотечний фонд зі світлинами і картинами олійними фарбами – 1858 предметів вартістю 10 834,93 з.р.;

монети, камеї і печатки – 491 одиниця вартістю 402-72 з.р.; мобіляш музеальний у кількості 166 штук вартістю 5210,85 р.з. Загальна кількість предметів музею становила 10 000 найменувань. Зазначалося і про недостатні можливості для розміщення предметів, брак приміщень і персоналу (ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 2).

У документі підкреслюється важливість публічної діяльності музею, його роль у вихованні молоді, що призводило до зростання кількості відвідувачів. Загалом за 1879-1880 роки музей відвідало 7319 відвідувачів, у безкоштовні дні – 6132 (1187 оплатили квитки). Стан і розвиток музею дає змогу зазначити про його вплив у сфері розвитку промислу краю. Для цієї мети керівництво музею запровадило випуск видання «Взори промислу домашнього на Русі», яке мало представити промислові вироби, виготовлені у краї, а також популяризувати музей у Галичині і за кордоном (ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 5).

У звіті зазначено, що музей не лише у краї, а й за кордоном отримав визнання і позитивні відгуки. Доказом цього є кореспонденція, яка надходила до закладу із потребою отримання інформації або з пропозиціями посередництва у промислових справах. Так, із такою метою зверталася школа гончарства і комітет етнографічної виставки в Коломиї, товариства власності Загребу, управління промислового музею у Берні, дирекція закладу для сиріт у Дрогобичі, дирекція промислової школи Маріано в Істрії (ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 6).

У документі висловлюється думка, що для підтримки певної тягlosti й подальшого розвитку музею має бути вибудована певна стратегія. Публічність музею забезпечується участю музею у виставковій діяльності у краї та за його межами. Зокрема, музей брав участь у тритижневій виставці у Парижі, на якій також було придбано для музею цінні музейні предмети, які збагатили музейну збірку відділу кераміки й технічні відділи. Для забезпечення публічності музею актуалізувалася потреба видання каталогу, який, окрім переліку музейних предметів, мав містити короткий нарис історичного розвитку відповідних галузей промислу. Враховуючи недостатність історичної літератури з розвитку промислів краю, музей звернувся за необхідною інформацією до Ягелонської бібліотеки, визначних музеїв науки у Варшаві, Петербурзі й інших містах (ЛННБУ ім. В. Стефаніка. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 6).

Окрім виставкової і просвітницької діяльності, музей впливав на розв'язання проблеми підготовки фахівців для промислової галузі. У звіті про

стан музею у 1879-1880 роках підкреслювалася важлива роль музею у розвитку промислового шкільництва краю (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Од. зб. 6). У ньому зазначалося, що у приміщенні музею функціонувала школа рисунку і моделювання, яка займала велику залу. Незважаючи на те, що це ускладнювало розміщення і систематизацію музейних предметів, актуалізувалося важливе значення школи для розвитку місцевих промислів краю. Наголошувалося на залежності розвитку промисловості від фахової підготовки працівників. Зверталася увага на її вплив на розвиток промисловості краю і на молодь (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 3).

Як свідчить статистика діяльності школи, кількість її учнів неспинно зростала. Соціальний склад учнів і учениць представлено середовищем вчителів, ремісників. Заняття у школі відбувалися зранку. У документах справи також порушувалося питання необхідності створення при музеї школи гончарної справи. Ця потреба аргументувалася існуванням у музеї цінної збірки керамічних виробів із краю та із-за кордону для ґрунтового навчання фахівців. Тому висловлювалося переконання, що за сприяння музею школа розвиватиметься, готуватиме для краю майстрів, які забезпечуватимуть його продукцією (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 4).

Створення музею мало на меті шляхом комплектування і систематизації зразків продукції значної мистецької та наукової цінності сприяти вдосконалюванню у краї технологій виготовлення та естетики промислових і ремісничих виробів (Федорова, 2009: 790). Експозиція музею містила оправу книжок XV століття, металеві вироби (залізні замки, фурнітуру, свічники), меблі, годинники XVI століття, килими та гобелени, польську, саксонську й французьку порцеляну, народну кераміку, церковні пам'ятки, обладнання із Гданська XVII століття, пояси XVIII століття, металеві та дерев'яні вироби Гуцульщини (Matwijów, 2006: 176).

У процесі стрімкого розвитку зі зростанням кількості збірок виникла потреба у відповідному приміщенні. У 1904 році музей отримав власну будівлю на вул. Гетьманській, 20, яка мала зручні умови для розміщення збірок, бібліотеки і читальні, розраховану на більшу кількість відвідувачів. Це забезпечило подальший розвиток музею, що відповідало статусу Львова як столиці краю, спираючись на потреби тогочасної науки. Зацікавлення громадськості в ознайомленні зі збірками зразків художнього промислу, а також бібліотекою зростало, що у 1884 році призвело до потреби зростання штату працівників музею.

Оскільки такий стан не задовольняв тогочасних потреб музею, у 1895 році було запроваджено другу штатну посаду (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 29).

Зростання інтересу громадськості й збільшення обсягу роботи працівників музею продемонстровано динамікою відвідування Промислового музею у 1904-1908 роках (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 30):

Роки	Кількість відвідувачів музейних збірок	Кількість користувачів бібліотеки
1904	2759	2208
1905	9641	4911
1906	10 809	5968
1907	11 871	5509
1908	11 852	6961

Із документів архівної справи 5 можна дізнатися і про роботу читальні музею, яка була відкрита більшу частину року із 9 до 2 год. до обіду та із 5 до 8 год. після обіду у неділю і свята, за винятком дев'яти урочистих. Тому для виконання зазначених вище обов'язків і належного функціонування цієї інституції керівництво музею звернулося до світлого представництва магістрату міста взяти до уваги ухвалу Ради королівського столичного міста Львова щодо збільшення штатних одиниць при Промисловому музеї й встановлення третьої посади службовця з відповідним закладенням у бюджет видатків на музей у 1909 році (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 30).

У документах справи також наводиться детальна інформація про функціональні обов'язки працівників музею, які були залучені до роботи бібліотеки й закупівлі збірок: систематичне розміщення й інвентаризацію збірок предметів художнього промислу, які надходять до музею; робота з відвідувачами бібліотеки, надання їм фахових послуг, систематизація фондів бібліотеки. Ця робота вимагала від працівників ознайомлення із новими надходженнями до бібліотеки, науковими працями, листами, рецензіями книг. Серед інших напрямів діяльності музейного персоналу згадується створення тимчасових виставок, співучасть у публічних лекціях. У документі зазначено, що з кожним роком збільшувалися й обов'язки адміністрації, які полягали у вирішенні поточних бюрократичних справ, господарському врядуванні будівлі, здійсненні контролю за персоналом, представництві інституції (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 30).

Цікаву інформацію містять документи справи і про тогочасне розуміння музейними працівниками

необхідності вдосконалення професійних якостей працівників, залучених до роботи у бібліотеці і з музейними збірками. Зокрема, музейний працівник має бути скрупульозним у закупівлі, розумітися на музейних предметах. На противагу бібліотечній справі, музейна діяльність, окрім фахової кваліфікації, насамперед вимагала від працівника високого рівня особистого горіння, бажання і досвіду, чого можна набути тільки з роками (ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92. Спр. 6. Арк. 29).

Одним із активних організаторів музейної справи в Галичині був Володимир Шухевич – відомий етнограф, фольклорист, публіцист, педагог, дід головного командира УПА Романа Шухевича. Починаючи з 1880 року, вчений протягом 10 років був членом Надзірної ради Міського промислового музею, а пізніше – заступником члена виконавчого комітету цього музею.

Майже третину експозиції музею займали зразки українського народного мистецтва, зокрема гуцульського, у набутті якого найбільше допоміг саме В. Шухевич. Він брав участь у підготовці десятитомного видання Промислового музею «Взори домашнього промислу на Русі» (1880-1889), за що дирекція музею висловила йому подяку (Арсенич, 2004: 29). Це видання популяризувало кращі зразки мистецьких виробів із дерева, металу, кераміки, тканини, соломи. Воно стало однією із вдалих спроб дослідження українського народного мистецтва (Скрипник, 1989: 75).

Справи 1-го опису 735-го фонду («Володимир Шухевич – етнограф») Центрального державного історичного архіву України у м. Львові містять детальну інформацію про етнографічну й музейну діяльність В. Шухевича. Як свідчать архівні документи справи 5, 6 грудня 1889 року Рада міста повідомила, що на засіданні 28 листопада 1889 року вона обрала В. Шухевича членом Надзірної ради міського Промислового музею з проханням виконувати належним чином обов'язки цієї ради, окреслені в параграфах 12, 13 Статуту Промислового музею (ЦДІАУ. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 7). 12 січня 1890 року до В. Шухевича звернувся Президент міста Львова Мохнацький, повідомляючи про його обрання на першому засіданні новообраної Надзірної Ради міського Промислового музею заступником члена виконавчого комітету управління музеєм на поточний рік (ЦДІАУ. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 3).

У листі від голови товариства «Просвіта» доктора Омеляна Огоновського від 5 червня 1890 року повідомляється, що на засіданні товариства Просвіта у Львові 4 (16) червня було висловлено щире подяку Володимирі Шухевичу за заохочення

чеського етнографа Франца Ржегоржа, який подавав цінну бібліотеку товариству і доклав зусиль, щоб полегшити її передачу (ЦДІАЛ України. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 9). У листі від етнографічного відділу Національного музею Угорщини до В. Шухевича від 15 листопада 1911 року висловлюється прохання прислати предмети, оскільки музей має намір набути колекції усіх сусідніх народів, тому усі предмети, незважаючи на їхню вартість, будуть прийняті з особливою втіхою. Також висловлювалося побажання укласти каталог німецькою й українською мовами (ЦДІАЛ України. Ф. 735. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 31).

Важливим науковим доробком музею, як зазначив Г. Скрипник, було видавництво у 1896 році двох збірників під назвою «Художній промисел» і чотирьох окремих випусків «Публікацій із музейних збірок» (1911-1914 років). «Поступово переглядаються основні критерії комплектування колекцій. Якщо на початку колекціонувалися здебільшого зразки західноєвропейського мистецтва, то згодом більше уваги приділялося виробам місцевих народних промислів. Вже на початку першого десятиріччя ХХ століття біля третини пам'яток експозиції музею відтворювали українське народне мистецтво» (Скрипник, 1989: 75).

У міжвоєнний період музейна збірка налічувала 3724 предмети художнього промислу, 1218 гравюр, літографій, 2723 фотографій, 1731 діапозитив (Muzea gminy miasta Lwowa, 1929). У довідковому виданні «Muzea gminy miasta Lwowa» зазначалося, що вироби польського і світового художнього промислу, які знаходилися у музеї, сягали як різних епох, так і різних матеріалів, зокрема дерева, текстилю, кераміки, скла. На особливу увагу відвідувачів заслуговували керамічні вироби, церковне мистецтво, східні килими, польські ремені, світське та церковне гаптування, оправи книг та народна творчість, репрезентована в різних предметах кераміки, килимах, дерев'яних і металевих виробах, а також у гаптуванні. Бібліотека музею містила 5004 добірні і коштовні праці у 11 680 томах із царини здебільшого художнього промислу і мистецтва, якими користувалися численні працівники в музейній читальні (Muzea gminy miasta Lwowa, 1929: 25).

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз дає змогу охарактеризувати чинники, які впливали на генезу музейної справи у Львові на зламі ХІХ – ХХ ст. З'ясовано значення історичного досвіду становлення і діяльності міського Промислового музею як надбання українського та європейського музейництва, а також роль у його розвитку відомого українського етнографа і громадського діяча

В. Шухевича. Водночас результати наукового пошуку не вичерпують усього спектру порушеної проблеми, який має бути об'єктом подальшого наукового аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсенич П. Етнографічна і культурно-освітня діяльність Володимира Шухевича. *Народна творчість та етнографія*. 2004. № 3. С. 15–34.
2. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 92 (Райс Л.). Спр. 6 (Міський промисловий музей). 33 арк.
3. Карпенко А. А. Роль Володимира Шухевича в організації українського музейництва в Галичині. *Записки історичного факультету*. 2015. № 26. С. 85–96.
4. Скрипник Г. А. Етнографічний музей в Україні. К. : Наукова думка, 1989. С. 72.
5. Федорова Л. Д. Львівський міський промисловий музей // *Енциклопедія Історії України*: т. 6: ла-мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. К. : Наукова думка, 2009. 790 с. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Lvivsky_promysloviy_muzeu (останній перегляд: 04.04.2020).
6. ЦДА України у Львові. Ф. 735 (Володимир Шухевич – етнограф). Оп. I, спр. 5. (Шухевич Володимир, український громадський діяч). 38 арк.
7. Шухевич Володимир // ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. Ф. 167 (Левицький І.), оп. II, од. зб. 3470, арк. 28–30.
8. Matwijów M. Muzea lwowskie wczoraj i dziś. *Niepodległość i pamięć*. 2006. № 13/3 (24). S. 175–196.
9. Muzea gminy miasta Lwowa 1929 r. Muzea gminy miasta Lwowa 1929 r.

REFERENCES

1. Arsenych P. (2004). Etnohrafichna i kulturno-osvitnya diyalnist Volodymyra Shuchevycha. [Ethnographic and cultural-educational activity of Volodymyr Shuchevych]. *Folk art and ethnography*, № 3, p. 15–34 [in Ukrainian].
2. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. [Manuscripts department of the Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk]. Stock 92. Case 6. Miskyj Promyslovyj Muzey. [City Industrial Museum]. Pages 33 [in Ukrainian].
3. Karpenko A. A. (2015). Rol Volodymyra Shuchevycha v orhanizaciyi ukrayinskoho muzejnyctva v Halychyni. [The role of Volodymyr Shuchevych in the organization of Ukrainian museology in Galicia]. *Notes of the History Faculty*, № 26, p. 85–96 [in Ukrainian].
4. Skrypnyk H. A. (1989). Etnohrafichnyj muzej v Ukrayini. [Ethnographic museum in Ukraine]. Kyiv : Scientific thought, p. 72 [in Ukrainian].
5. Fedorova L. D. (2009). Lvivskyj miskyj promyslovyj muzej. [Lviv city industrial museum]. Kyiv : Encyclopedia of the history of Ukraine, ed board Smoliy (head) and others of the NAS of Ukraine, Institute of the history of Ukraine. Scientific thought, p. 790. Retrieved through: http://www.history.org.ua/?termin=Lvivsky_promysloviy_muzeu [in Ukrainian].
6. ZDIA Ukrainy u Lvovi [Central National Historic Archive in Lviv]. F 735. Volodymyr Shuchevych – etnohraf, Descr. 1, Case 5, Shuchevych Volodymyr, ukrayinskyj hromadskyj diyach [Shuchevych Volodymyr, Ukrainian social activist]. P. 38 [in Ukrainian].
7. Shuchevych Volodymyr. LNNBU im Stefanyka. [Lviv National Regional Library named after V. Stefanyk]. Department of Manuscripts, F 167, od. zb 3470, p. 28–30 [in Ukrainian].
8. Matwijów M. (2006). Muzea lwowskie wczoraj i dziś. *Niepodległość i pamięć*. № 13/3 (24). P. 175–196 [in Polish].
9. Muzea gminy miasta Lwowa (1929). Muzea gminy miasta Lwowa 1929 r [in Polish].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.071.1(477)(092):78.087.6

DOI https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-3

Марія СТАДНИЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-8234-4867

*аспірант кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) azaz239993@gmail.com***ЕВОЛЮЦІЯ КОМПОЗИТОРСЬКОГО ПИСЬМА
У ВОКАЛЬНІЙ ЛІРИЦІ ВІКТОРА МАТЮКА**

У статті зроблено спробу цілісного розгляду вокальної творчості Віктора Матюка шляхом огляду тематики, жанрової специфіки та засобів музичної виразності його вокальних творів. Простежено еволюцію композиторського письма у вокальній ліриці, розкрито прийоми композиторського письма, творчий доробок В. Матюка в царині вокальної музики в еволюційному процесі; визначено місце композитора в розвитку різних жанрів української вокальної музики; охарактеризовано жанрово-стильову специфіку вокальної творчості митця, а також засоби музичної поетики його вокальних творів; розглянуто вокальну творчість В. Матюка в аспекті еволюції стилю митця, зокрема вивчених під кутом їх музичної поетики, мелодії, гармонії, ритміки, музичної форми, фактури, жанрової основи, драматургії та музично-виконавської стилістики.

Визначено образно-тематичну сферу поезії, особливості її музичного прочитання, структуру музичних творів, характерні закономірності музичного викладу. Художньо-виховний потенціал вокальної спадщини В. Матюка ґрунтуються на таких характерних ознаках: глибина і гуманістична спрямованість художнього змісту, прагнення глибоко та правдиво відтворити в музиці літературний текст, опора на фольклорну основу; тонка психологізація музичних образів, виразне їх образно-емоційне розгортання; розмаїття жанрово-стильової палітри; естетична довершеність музичної мови.

Прослідковано еволюцію композиторського письма, особливості індивідуального стилю та вплив сольної вокальної спадщини на творчість майбутнього покоління галицьких композиторів. В. Матюк – один із першопрохідців у становленні українського ліричного солоспіву на галицьких теренах кінця XIX – початку XX ст. Проаналізовано еволюцію композиторського доробку В. Матюка в контексті національної хорової традиції з урахуванням його власних засад. Обґрунтовано риси індивідуального композиторського стилю митця, специфічні прикмети його творчості, зумовлені багатогранністю діяльності.

Ключові слова: В. Матюк, вокальна лірика, еволюція композиторського письма, засоби музичної виразності.

Mariia STADNYTSKA,

orcid.org/0000-0001-8234-4867

*Graduate Student at the Department of Methods of Music Education and Conducting
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) azaz239993@gmail.com***EVOLUTION OF COMPOSER'S LETTER IN VOCAL LYRICS BY VICTOR MATIUK**

The article is an attempt at a holistic review of Victor Matyuk's vocal work of themes, genre specifics and musical expression of his vocal works. The evolution of composer's writing in vocal lyricism is traced, the methods of composer's writing are revealed. V. Matyuk's creative work in the field of vocal music in the evolutionary process is revealed. The place of the composer in the development of various genres of Ukrainian vocal music is determined. The genre-style specifics of the artist's vocal creativity are characterized, as well as the means of musical poetics of his vocal works. V. Matyuk's vocal creativity in the aspect of evolution of the artist's style is considered.

In particular, vocal creativity was studied from the angle of their musical poetics, melody, harmony, rhythmic, musical form, texture, genre basis, drama and musical-stylistic stylistics. The figurative-thematic sphere of poetry, features of its musical reading, structure of musical works and characteristic regularities of musical presentation are determined. V. Matyuk's vocal heritage, artistic and educational potential, which is based on such characteristic features as: depth and humanistic orientation of artistic content, the desire to deeply and truthfully reproduce a literary text in music, reliance on folklore; subtle psychologization of musical images, their expressive figurative and emotional development; variety of genre and style palette; aesthetic perfection of musical language.

The evolution of composer's writing, features of individual style and influence of solo vocal heritage on creativity of the future generation of Galician composers are traced. V. Matyuk is one of the pioneers in the formation of Ukrainian

lyrical solo singing in Galicia in the late XIX – early XX century. The evolution of V. Matyuk's compositional work in the context of the national choral tradition is analyzed taking into account his own principles. The features of the artist's individual compositional style, specific features of his work, which are due to the versatility of the artist's activity, are substantiated.

Key words: V. Matyuk, vocal lyrics, evolution of composer's writing, means of musical expression.

Постановка проблеми. Творча діяльність Віктора Матюка – священика, композитора, педагога, визначного музично-громадського діяча – невід'ємний складник української музичної культури. Незважаючи на важливий композиторський доробок, у дослідженні його творчості все ще залишається багато «білих плям». Насамперед це стосується вокально-хорових творів. Вони хоча і увійшли до репертуарного списку виконавських колективів і зайняли гідне місце в українському музичному просторі, однак майже не були предметом уваги українських музикознавців.

Аналіз досліджень. Описуючи душпастирські служіння, Р. Кухар наголошував, що В. Матюк «умів поєднати службу Богові зі службою рідному народові своєю вірною духовною опікою, виховно-освітнім проводом і великим талантом музичного творця» (Кухар, 1989: 785). Життя та творчість В. Матюка були предметом уваги українських музикознавців Й. Волинського, Ю. Булки, Л. Кияновської, Л. Мазепи, Н. Костюк, І. Бермес, О. Миронової та інших.

Широке коло питань, пов'язаних із творчою діяльністю митця, висвітлюється у роботах Й. Волинського, М. Черепанина, М. Білинської, М. Возняка, С. Івасейка. Останніми роками спостерігається посилення інтересу науковців до діяльності українського духовенства, зокрема композиторів-священиків Галичини XIX ст., їхнього композиторського доробку, в тому числі В. Матюка.

Мета статті полягає у простеженні музично-стильової специфіки вокальних творів В. Матюка в аспекті еволюції його стилю.

Виклад основного матеріалу. Соціально-історична й політична ситуація в Галичині XIX – початку XX ст. не сприяла розвитку національної музичної культури, однак жанр солоспіву (як і хоровий) отримав значну когорту його творців. Популярність салонного романсу, пісні стимулювали тогочасних композиторів працювати саме в такому напрямі. Значну роль у цьому процесі відігравали священичі родини, які були осередками культурного та мистецького життя Галичини.

В. Матюк (1852-1912 рр.) – композитор-аматор, теоретик, збирач народних пісень і колядок. Як син дяка він змалку виявив велику любов до музики, співав у церкві не тільки ритуальні співи, але й сольні твори М. Вербицького. І. Лаврів-

ського та інших композиторів. Володіючи дуже гарним голосом, юнак брав участь у різних мистецьких заходах Львова, Перемишля, спілкувався з відомими співаками того часу: Мишугою, Мельницьким, Закревським.

Короткі уроки композиції, контрапункту та інструментовки під керівництвом П. Бажанського не могли дати В. Матюкові ґрунтовних знань для професійної творчості. Його раннім композиторським спробам притаманна як гармонійна, так і мелодична спрощеність («Прошу я тя, любий сину», «Розлука»). «Матюк належав до тієї генерації українських композиторів, яка плекала форму сольної пісні з особливим замилюванням. Він написав кілька десятків пісень, надзвичайно часто виконуваних останніми десятиліттями XIX ст., з яких збереглося до наших часів ледве вісім» (Бермес, 2012: 184).

До кращих і популярних ліричних пісень В. Матюка можна зарахувати солоспіви «Крилець», «Чом так скритно», «Під осінь», «Нещасний». Однак простота вокальної мелодії, гармонії у супроводі, а також невимоглива фактура акомпанементу його солоспівів, які свого часу користувалися значною популярністю, не змогли витримати професійної перевірки часом. У 22 роки композитор створює чи не найкращий солоспів – «Веснівка» (1874 р., інша назва «Цвітка дрібная») до слів М. Шашкевича, присвячений о. П. Бажанському. Наскрізна форма пісні найкраще відповідає побудові поезії. Це оригінальний твір, у якому народні мотиви не простежуються.

Першим виконавцем цієї сентиментальної й милозвучної пісні став О. Мишуга, який дав їй славний і довгий сценічний шлях, що триває й нині. За твердженням Л. Кияновської «цей ранній твір акумулював у собі не лише стилістичні особливості, а й більш універсальні, світоглядні позиції, які збереглися навіть до пізньої творчості композитора» (Кияновська, 2007: 242). Солоспіви В. Матюка «Згадка щастя» (1877 р.) на слова Гушалевича в рукописному варіанті «Гадка щастя» (архів ЛНБ ім. В. Стефаника) суттєво відрізняється від твору, виданого в посібнику М. Логойди «Вокальні камерні твори українських композиторів» (Львів: Спів Митуси, 2005).

У 40-х роках XX ст. цей твір викликав зацікавлення С. Людкевича, який збагатив фактурно

супровід, редагував поетичний текст відповідно до сучасної української мови. Незмінною залишилася вокальна партія, зручно викладена В. Матюком, адже йому, як вправному співакові, ця сторона вокальних композицій вдалася бездоганно. У редакції С. Людкевича солоспів отримав розгорнуту побудову, експресивну кульмінацію, а різнопланові емоційні настрої концептуально відрізняли «Згадку щастя» від попередніх вокальних композицій В. Матюка (Логойда, 2005: 5–6).

Чотири пісні, написані у 1879 р., можуть слугувати як дослідницький матеріал. Твір «Коб так в єдине слово» написаний у формі *da capo*. При скромній гармонії акомпанементу із одноманітною ритмічною фігурою позитивною стороною солоспіву є «тісне пристосування музики до поезії як під оглядом розміщення більших і менших цезур, так і акцентації» (Логойда, 2005: 11–12). Пісні «Ти маєш брильянти і перли» (куплетної форми), «Ти, дівчино злотоуста» (простої тричастинної форми), «Ой плакав я в просонню» (наскрізної форми з варіаційними рисами) не набули еволюційного творчого розвитку композиторського письма В. Матюка. Дещо кращим зразком може слугувати ще один твір, присвячений О. Мишущі з нагоди від'їзду співака до Італії у 1880 р. Це пісня «З слезою в оці відійду» на слова Гушалевича. Наскрізна форма твору, в якому об'єднуючою ланкою стали фортепіанні епізоди, за побудовою частково подібна до «Гадки щастя».

Остання пісня В. Матюка «Ти, дівчино чорноброва» (1882 р.) не отримала визнання. Найкращим його зразком виявився солоспів «Веснівка», написаний композитором у молодому віці. За словами С. Людкевича «кожний зразок Матюкової мелодії має «щось» своє, питоме. Його головні прикмети – се найвна простота виразу з відтінком природного сентименту, а декуди легкої меланхолії. Його пісня має якийсь питомий, хоч як простий сенс, становить живу частину особистого, неподільного «я» автора» (Людкевич, 1999: 273).

Висновки. Узагальнити композиторську спадщину В. Матюка поки що складно з огляду на те, що багато творів знаходяться в рукописах, а духовні та дитячі пісні розосереджені по збірочках в співаниках. За біобібліографією І. Бермес можна орієнтовно проаналізувати кількісний вимір збережених композицій митця, якому належить близько 90 хорових творів (оригінальних та опрацьовань), в тому числі богослужбові композиції та релігійні пісні (близько 50), світські твори на поезії І. Гушалевича, Б. Кирчіва, М. Шашкевича та інших (близько 40); понад 20 дитячих пісень (для соло, дуету); 8 солоспівів на

вірші І. Гушалевича, В. Шашкевича (переспіви з Г. Гайне), М. Шашкевича; вокальний дует; коломийка для інструментального ансамблю; сценічні твори, жанрову належність яких сам композитор визначав по-різному: опера («Нещасна любов», «Капрал Тимко»), оперета («Інвалід»), драма («Наші поселенці»). Низка композицій, які могли б суттєво доповнити творчість митця, є не знайденою. Йдеться про оперу «Довбуш», музику до драми «Простак» за В. Гоголем, кантату «Гамалія» на слова Т. Шевченка.

Одним із перших охарактеризував стиль і творчу манеру митця С. Людкевич у статті 1912 р. «Віктор Матюк», зауважуючи про відсутність систематизації спадщини В. Матюка і неповноту власних висновків. Автор підкреслював деяку однобічність творчості композитора, обмеженої сольними та хоровими піснями, які є «самостійними чи зложеними в мелодрами» (Людкевич, 1999: 272). С. Людкевич зазначав і про цілісність стилю, простоту, своєрідну оригінальність виразних засобів, природний сентименталізм і щирість музичного виразу. «Його головні прикмети – се найвна простота виразу з відтінком природного сентименту (далекого від усякої манери та пересяди), а подекуди легкої меланхолії», – узагальнював власні висновки автор (Людкевич, 1999: 496).

Характеристику мислення композитора дещо доповнив Витвицький, вказуючи, що «як композитор Матюк не був новатором-пробоевиком у нашій музиці минулого століття» (Витвицький, 1937: 13). У своїй статті науковець звертає увагу на такі прикмети творчості митця: природний та органічний синтез різних впливів, перевага вокальних форм, продумане голосоведення у хоровій фактурі, старанне ставлення до поетичного тексту, ясність і невибагливість музичної мови.

М. Загайкевич у монографії «Музичне життя Західної України другої половини XIX ст.» розглядає творчість В. Матюка крізь призму традиціоналізму та як зв'язкову ланку між творчістю М. Вербицького і наступним періодом. Прикладні потреби тогочасного музикування в Галичині зумовили, на думку дослідниці, жанрові характеристики спадщини митця. Авторка також звертає увагу на віддалення музичного стилю від фольклорних джерел, натомість інтенсивними були впливи мелосу побутової пісні-романсу і західноєвропейського солоспіву. «Хоч Матюк талантом і розмахом творчої ініціативи значно поступався своєму вчителю М. Вербицькому, проте він дещо розширив засоби «перемишльської школи», впровадив більшу вільність та інтонаційну виразність мелодики, голосоведення, значно відійшов від

статичності ритмічного руху, яка надавала музиці західноукраїнських композиторів деякого хорального забарвлення», – підсумовувала М. Загайкевич (Загайкевич, 1960: 195).

У дослідженні Л. Кияновської В. Матюк постає композитором-аматором доби «загального прагнення до професіоналізму», а також «романтиком-еклектиком» і прихильником традиційних принципів творчості, цінність якої базувалася на національних дидактичних і прикладних потребах. «Пряма залежність творчих планів із просвітницькими, суспільними осередками, до яких був наближений автор, – це теж ознака тієї «кульмінації аматорства» в Галичині, насамперед просвітницько-суспільної ролі, яку визначає собі митець, обмежуючи сферу своїх творчих інтересів», – зазначено у монографії «Галицька музична культура XIX – XX століття» (Кияновська, 2000: 339).

Один із першопрохідців у становленні українського ліричного солоспіву на галицьких теренах кінця XIX – початку XX ст. В. Матюк, відчуваючи потребу свого часу, реалізував власний музичний талант саме в цьому жанрі. Глибоко досліджуючи тему, Л. Кияновська підсумовує: «Заслуга В. Матюка полягає в тому, що він одним із перших проклав нові стежки в жанрі камерно-вокальної лірики, на яких згодом розквітне вокальна музика композиторів наступних поколінь (В. Барвін-

ський, С. Людкевич, Н. Нижанківський), оскільки фактично жанр солоспіву був ще майже «недоторканою цілиною» в галицькій музичній культурі» (Кияновська, 2007: 66).

Вокальна спадщина В. Матюка містить великий художньо-виховний потенціал, який ґрунтується на таких характерних ознаках: глибина і гуманістична спрямованість художнього змісту, прагнення глибоко та правдиво відтворити в музиці літературний текст, опора на фольклорну основу; тонка психологізація музичних образів, виразне їх образно-емоційне розгортання; розмаїття жанрово-стильової палітри; естетична довершеність музичної мови.

В. Матюк є однією з характерних постатей культури Галичини у другій половині XIX ст., він зробив важливий внесок у становлення композиторської школи національних традицій і професійності в українській музиці того часу. Будучи священиком і працюючи у зрілий період здебільшого по селах, він прагнув своєю музичною творчістю і багатовекторною просвітницькою працею піднести музично-освітній рівень найширших верств суспільства. Подальші дослідження з цієї тематики можуть окреслювати проблеми духовного виховання не тільки школярів (засобами музичного мистецтва), але й студентів середніх і вищих навчальних закладів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бермес І. Михайло Вербицький і Віктор Матюк: спадкоємець художньо-естетичних традицій. *Вісник Прикарпатського національного університету ім. І. Стефаніка. Серія: Мистецтвознавство*. 2012. Вип. 24-25. С. 183–189.
2. Витвицький В. Віктор Матюк: українська музика. Львів. 1937, Ч. 2. С. 13.
3. Загайкевич М. Музичне життя Західної України другої половини XIX ст. Київ, 1960. С. 192.
4. Кияновська Л. Перемишльська школа як культурологічний феномен. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія: Мистецтвознавство*. 2007. Вип. 7. С. 65–71.
5. Кияновська Л. Галицька музична культура XIX – XX ст. : навчальний посібник. Тернопіль : СМП. Астон, 2000. С. 339.
6. Кияновська Л. Галицька музична культура XIX – XX століття : навч. посібник. Чернівці : Книги-XXI, 2007. С. 424.
7. Кухар Р. Отець Віктор Матюк – душпастир і композитор (1852-1912) Надбужанщина – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. 1989. В 2 т. Т. 2. С. 784–786.
8. Логойда М. Вокальні камерні твори українських композиторів: В. Матюк, О. Нижанківський, Я. Ярославенко, М. Скорик, О. Козаренко. Текст, ноти. Спів Митуси. Львів, 2005. С. 5–6, 11–12.
9. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упоряд. З. Штундер. Львів : Вид-во М. Коць, 1999. Т. 1. С. 270–273.
10. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи / упоряд. З. Штундер. Львів : Вид-во М. Коць, 1999. Т. 1. С. 496.

REFERENCES

1. Bermes I. Mykhailo Verbytskyi i Viktor Matiuk: spadkoiemets khudozhno-estetychnykh tradytsii. [Mykhailo Verbytsky and Viktor Matyuk: heir of artistic and aesthetic traditions]. *Bulletin of the Precarpathian University. Art history*, 2012. № 24-25, p. 183–189 [in Ukrainian].
2. Vytvytskyi V. Viktor Matiuk. *Ukrainska muzyka*. [Victor Matyuk. Ukrainian music]. 1937, № 2, p. 13 [in Ukrainian].
3. Zahaikivych M. *Muzychne zhyttia Zakhidnoi Ukrainy druhoi polovyny XIX st.* [Musical life of Western Ukraine in the second half of the XIX century]. Kyiv, 1960, p. 192 [in Ukrainian].
4. Kyianovska L. *Peremyska shkola yak kulturolohichniy fenomen*. [Peremyshl school as a culturological phenomenon]. *Bulletin of Lviv National University I. Franko. Ser. Art history*, 2007, № 7, p. 65–71 [in Ukrainian].

5. Kyianovska L. Halytska muzychna kultura XIX – XX st. [Galician musical culture of the XIX – XX centuries]. Tutorial : Ternopil. SMP Aston, 2000, p. 339 [in Ukrainian].
6. Kyianovska L. Halytska muzychna kultura XIX – XX stolittia. [Galician musical culture of the XIX – XX centuries]. Chernivtsi : Books-XXI, 2007, p. 424 [in Ukrainian].
7. Kukhar R. Otets Viktor Matiuk – dushpastyr i kompozytor (1852-1912). Nadbuzhanshchyna. [Father Viktor Matyuk was a pastor and composer (1852-1912) of Nadbužany.] – Niu-York – Paryzh – Sydnei – Toronto. 1989, № 2 (2), p. 784–786 [in Ukrainian].
8. Lohoida M. Vokalni kamerni tvory ukrainskykh kompozytoriv: V. Matiuk, O. Nyzhankivskiyi, Ya. Yaroslavenko, M. Skoryk, O. Kozarenko. Tekst, noty. Spiv Mytusy. [Vocal chamber works by Ukrainian composers: V. Matyuk, O. Nyzhankivsky, J. Yaroslavenko, M. Skoryk, O. Kozarenko. Text, notes. Singing Myths], Lviv, 2005, p. 5–6, 11–12 [in Ukrainian].
9. Liudkevych S. Viktor Matiuk. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy. [Research, articles, reviews, speeches] uporiad. Z. Shtunder, Lviv, publishing house M. Kots, 1999. T. 1, p. 270–273 [in Ukrainian].
10. Liudkevych S. Doslidzhennia, statti, retsenzii, vystupy. [Research, articles, reviews, speeches] u 2 t. Lviv publishing house M. Kots, 1999. T. 1, p. 496 [in Ukrainian].

УДК 800

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-4>

Оксана ТЕЛЕП,

orcid.org/0000-0001-7924-9121

кандидат наук із соціальних комунікацій,
заступник директора з навчальної роботи,
викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *o.telcer6493-6@uoel.uk*

Павло ФЕДАКА,

orcid.org/0000-0002-1616-8452

кандидат історичних наук,
викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *fedaka6493-6@unesp.co.uk*

Марія РУСИН,

orcid.org/0000-0003-1466-9832

студентка кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *m.rusyn6493-6@turdoch.in*

КОМУНІКАЦІЯ В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ

У даному науковому дослідженні висвітлюються питання комунікаційної складової частини в умовах сучасного соціуму та культурній сфері в контексті особливостей її формування та подальшого розвитку. Звичайно, в умовах сучасного соціуму комунікація відіграє суттєву роль у процесах здобуття інформації окремими індивідами, розвитку їхніх здібностей щодо формування свого світогляду та вміння якісно будувати відносини зі своїм та чужим оточенням. Крім того, слід зазначити, що якісна трансформація комунікаційних стосунків між окремими індивідами сприяє посиленню соціальних та культурних зв'язків між окремими соціальними прошарками та побудові якісних взаємовідносин між індивідами в умовах сучасного соціуму. Актуальність заявленої тематики дослідження зумовлюється наявністю багатьох проблемних питань у сучасній соціально-культурній сфері українського суспільства та необхідністю їх об'єктивного висвітлювання та розв'язання. Методологія даного наукового дослідження має у своїй основі поєднання системного метода дослідження питань, які винесено у його заголовок, та аналізу доступних у рамках вивчення заявленої тематики матеріалів, що сприяє найбільш якісному та всебічному розкриттю тематики. Основними результатами, отриманими в ході даного наукового дослідження, слід вважати належну оцінку віртуальних засобів відтворення реальності як нового елемента сучасного комунікаційного простору та констатацію важливості впливу нових технічних засобів комунікації на свідомість суспільства в цілому та окремих його прошарків. Перспективи подальших наукових досліджень у визначеному напрямку полягають у виявленні головних чинників комунікації у соціально-культурній сфері життя сучасного українського суспільства та якісному вивченні особливостей їхнього впливу на розвиток ситуації у сучасному соціумі з точки зору культурних трансформацій та зміцнення стосунків між окремими соціальними прошарками. Прикладна цінність даного наукового дослідження полягає в можливості застосувати на практиці його окремі висновки з метою отримання якісного результату щодо зміцнення комунікативних зв'язків у сучасному суспільстві між його окремими представниками та певними прошарками соціуму за умов збереження наявних культурних традицій.

Ключові слова: соціально-культурна сфера, культурна динаміка, соціальний розвиток, трансформація соціальних зв'язків, локальна культура, тенденції розвитку.

Oksana TELEP,

orcid.org/0000-0001-7924-9121

Candidate of Social Communications,

Deputy Director of Academic Affairs,

Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) o.telep6493-6@uoel.uk

Pavlo FEDAKA,

orcid.org/0000-0002-1616-8452

Candidate of History,

Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) fedaka6493-6@unesp.co.uk

Mariia RUSYN,

orcid.org/0000-0003-1466-9832

Student at the Department of Socio-Cultural Activity

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) m.rusyn6493-6@murdoch.in

COMMUNICATION IN THE SOCIO-CULTURAL SPHERE: FEATURES OF DEVELOPMENT AND TRANSFORMATION

This study covers the issues of the communication component in the conditions of modern society and cultural sphere in the context of the specific features of its establishment and further development. Admittedly, in the languages of modern society, communication plays a significant role in the processes of obtaining information by individuals, the development of their abilities to shape their worldview and the ability to build relationships within their communities and outside them. In addition, the qualitative transformation of communication relations between individuals contributes to the strengthening of social and cultural ties between certain social strata and the construction of quality relationships between individuals in modern society. The relevance of the subject is conditioned by the presence of many problematic issues in the modern socio-cultural sphere of Ukrainian society and the need for their objective coverage and resolution. The methodology of this study is based on a combination of a systematic method of researching the subject matter, and analysis of available materials on this subject area, which contributes to the most high-quality and comprehensive coverage of the problematics. The main results obtained in this study include an evaluation of virtual means of reproduction of reality as a new element of modern communication space and a statement of the importance of new technical means of communication on the consciousness of society in general and its individual strata. Prospects for further research in this area are to identify the main factors of communication in the socio-cultural sphere of modern Ukrainian society and qualitative study of their impact on the development of the situation in modern society in terms of cultural transformations and strengthening relations between social strata. The applied value of this study lies in the ability to apply its individual conclusions in practice in order to obtain a qualitative result in strengthening communication links in modern society between its members and certain segments of society while maintaining existing cultural traditions.

Key words: *socio-cultural sphere, cultural dynamics, social development, transformation of social ties, local culture, development trends.*

Постановка проблеми. Комунікація в умовах сучасного соціуму є вельми складним та багатограним процесом, у якому задіяно багато різноманітних складових. До того ж наявні у сучасній соціально-культурній сфері комунікативні зв'язки між окремими соціальними та культурними прошарками сучасного суспільства зумовлюють необхідність пошуку шляхів щодо їхнього подальшого вдосконалення та розвитку, з оглядом на різноманітність напрямків розвитку загальної культури соціуму на теперішній час. Тому що культурна динаміка є складним, багато- та різ-

носпрямованим процесом, що має схильність до впливу на нього безлічі факторів. Ця складність зростає в умовах, коли культурні процеси набувають планетарного масштабу. Проте в цій множині є тенденції, які на певний часовий період стають трендами, що визначають близькі й далекі перспективи культурного буття, спрямованість змін культурної системи (Семилет та ін., 2017: 10). З іншого боку, сучасні культури під впливом процесів глобалізації та модернізації різноманітних аспектів суспільного життя починають здебільшого втрачати певні ознаки своєї автентичності.

Усе більшу актуальність набирає той факт, що сучасні процеси культурної динаміки ведуть до того, що живі організми, здатні до саморозвитку, що поєднують традиції та новації, стійкість та мінливість, переростають у конгломерати різномірних й різноякісних елементів (Скобелева, 2013: 54). У них розриваються зв'язки з минулим (застарілим та непотрібним), у них втрачається визначеність цілей і ідеалів як проєкцій майбутнього, у їх представників формуються ковзаючі, розмиті культурні ідентичності (Семилет та ін., 2017: 13).

Розширенню комунікацій у сучасному соціально-культурному житті активно сприяють новітні досягнення в сучасній науці та техніці, що значно розкривають можливості обміну інформацією та спонукають до переходу на новий рівень комунікативних стосунків в умовах сучасного соціуму. Так, входження в соціальне життя цифрових технологій призвело до появи особливої сфери соціокультурного простору, виникнення в ньому нового рівня – віртуальної реальності. За даними агентства We Are Social та медійної платформи Hootsuite, кількість користувачів Інтернету в 2018 році досягло 4 млрд чоловік, а середньостатистичний користувач мережі Інтернет сьогодні, за даними GlobalWebIndex, проводить у мережі близько 6 годин на день, причому простежується стабільне зростання даних показників із року в рік (Семилет та ін., 2019: 228).

Таким чином, на теперішній час має місце широке розповсюдження нових комунікативних засобів, що сприяють активному збагаченню культури комунікації, але при цьому несуть у собі певну небезпеку у зв'язку з можливістю передачі таким чином інформації, що може нести в собі неабияку шкоду для суспільства в цілому та окремих його членів зокрема. Тому визначення особливостей розвитку та вдосконалення наявних на теперішній час засобів сучасної комунікації в соціально-культурній сфері стає головними чинником розвитку та трансформації інформаційного простору сучасного суспільства та формування можливостей більш якісного його використання з точки зору безпеки теперішньої соціальної культури.

Аналіз досліджень. Питання комунікації у сучасній соціально-культурній сфері з точки зору їхнього розвитку та подальшої трансформації в певні різновиди активно досліджувалися в наукових роботах Т.А. Семилет, В.В. Вітвінчук, А.Р. Голубевої, І.В. Фотієвої, Е.В. Лукашевич та низки інших авторів. У своїх дослідженнях зазначені автори наголошують на типових закономірностях, що мають місце на певних стадіях розвитку комунікативної системи сучасного

суспільства з точки зору головних соціальних та культурних закономірностей, що мають суттєвий вплив на особливості формування культурного простору в сучасні часи.

Авторами також висвітлюються численні чинники, що мають місце на різних етапах розвитку теперішнього суспільства та суттєво впливають на комунікативні аспекти взаємодії між окремими його прошарками та членами. Крім того, в дослідженнях згаданих авторів йдеться про різні аспекти розвитку сучасної комунікації у суспільстві за рахунок втілення в його життя розмаїття сучасних технологічних винаходів, що також сприяє зміцненню комунікаційної складової частини та появі сучасних можливостей для повноцінного спілкування.

Мета статті полягає у визначенні головних чинників комунікації у сучасній соціально-культурній сфері з точки зору її подальшого розвитку на трансформації в умовах інформаційного розвитку сучасного суспільства, зміцнення зв'язків між його окремими ланками та формування якісного простору для подальшого розвитку комунікації у сучасному суспільстві та здійснення необхідних трансформацій певних ланок його культурної та інформаційної складової частини.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ столітті мала місце якісна трансформація широкого розмаїття аспектів життя сучасного суспільства, що стало ознакою якісної трансформації соціокультурного життя. Особливо чітко ця трансформація відбилася на пострадянських країнах, на початку нового століття відкрилися світу, й зокрема Заходу. Вплив західноєвропейських країн переоцінити важко – більшість пострадянських республік, включаючи Казахстан, до сих пір активно впроваджують принципи ринкової економіки, нарощують конкурентоспроможність, прагнуть відповідати високим стандартам Європи і Америки. Слідом за провідними розвиненими країнами ми вступили в постіндустріальну фазу розвитку, перейшли від суспільства, націленого на виробництво, до суспільства споживання. Консьюмеризм проник в усі сфери життєдіяльності людини (Бегатинова, Ашилова, 2018: 189).

Сучасне суспільство знаходиться на новому якісному вітку становлення комунікації в різноманітних ланках його життя: соціальній, культурній, освітній тощо. Це вимагає від усіх членів сучасного суспільства нового розуміння процесів, що мають місце на теперішньому етапі його розвитку, та відповідного ставлення до них. Це не лише слова, а й суворобна необхідність, бо зміни в культурі сучасного соціуму, зумовлені особливостями роз-

витку системи комунікації між його різними ланками, відбуваються дуже швидко. Сьогодні можна побачити, як політика перетворюється на змагання іміджів політиків, їхніх образів, симулюється політична діяльність; політичні партії перетворюються з виразників інтересів певних соціальних верств у бренди, під якими декларуються програми з локальними і глобальними проблемами, а реальною основою об'єднання громадян виступає образ того чи іншого політика. Фахівці констатують верховенство віртуальної реальності для здійснення політики: «У сучасному інформаційному суспільстві відбулася трансформація системи представництва цивільних інтересів, результатом якої стало перетворення комунікації в системоутворюючий елемент демократії, в інструмент її формування та самопрезентації. Це, у свою чергу, тягне за собою подальшу віртуалізацію політичного простору, перенесення політики і здійснюваних нею функцій зі сфери реальному житті в область «мережевого світу» Інтернету» (Семилет та ін., 2017: 14).

Найважливішим чинником комунікації та засобом комунікативної структури сучасного суспільства, що накладає суттєвий відбиток на усі сфери суспільного життя та культуру соціуму, є мережа Інтернет. Згідно з даними останніх статистичних досліджень саме Інтернет є сферою, що найбільш інтенсивно розвивається з точки зору залучення нових користувачів та встановлення нових стандартів зв'язку. Відбувається активна віртуалізація соціальної сфери, про що свідчать розширення сфери дистанційної освіти, віртуальна діагностика, рецептура та консалтинг в медицині. Віртуальними стають музеї, виставки, екскурсії, туризм. Засоби масової комунікації все більшою мірою переміщуються в Інтернет-простір. Віртуальною стають дружба, знайомства, залицяння та багато іншого.

Віртуальна реальність поступово набуває статусу первинності по відношенню до реальної, а маніпуляції зі знаками речей замінюють дії із самими речами (Семилет та ін., 2017: 14). Такі трансформації соціально-культурного середовища не можуть не позначитися на якості сучасного інформаційного обміну, що являє собою складову основу будь-якої інформаційної системи. Сучасна освітня система все частіше вдається до втілення засобів електронної комунікації, організації дистанційного навчання, що передбачає використання сучасних технічних засобів проведення вебінарів, онлайн-конференцій, методик дистанційного зберігання інформації тощо. Особливо це було помітно під час введення суспільних обме-

жень, викликаних пандемією коронавірусу, коли майже всі навчальні заклади різних ступенів були змушені здійснити перехід на дистанційну форму навчання. Усі ці нововведення суттєво змінюють структуру сучасної комунікаційної системи та формують новий освітній простір, зі своїми особливостями та властивостями, щодо принципів здійснення комунікації на різних етапах навчання та подальшого розвитку та структурної трансформації комунікаційної системи, що склалася. У контексті формування нового комунікаційного простору в освітній системі слід зупинитися на різноманітних аспектах створення сучасних медійних систем як нових засобів трансформації освітньої системи.

Звичайно, для людського сприйняття характерно відображення предметів та явищ дійсності не тільки безпосередньо, а й опосередковано, за допомогою «знаків», у ролі яких можуть виступати різні символи, сигнали, так звані елементи зображення, що знаходять своє місце і вживання в найбільш універсальній знакової системі – мові. За допомогою слова (сказаного або написаного) люди передають і сприймають різні ознаки та властивості предметів та явищ, оперують їхніми назвами, поняттями тощо.

Чільною рисою медіадискурсу представляється наявність у ньому одночасно зі словесною (мовною) знаковою системою інших семіотичних систем: візуальної, аудіальної. Має місце поєднання образної мови кількох мистецтв (театрального, кінематографічного, музичного та ін.) в їх взаємодії. Власне, це й дозволило свого часу М.С. Кагану (1972: 388–389) віднести електронні види мас-медіа (телебачення та радіомовлення) до «складних синтетичних мистецтв технічного комплексу з образотворчої домінантою».

Складність процесу створення (підготовки) та відтворення медійних текстів є результатом одночасної дії та взаємної адаптації в ході цього процесу знаків різних семіотичних систем і визначається впливом двох істотних чинників: норм побудови тексту (або дискурсу) масової комунікації, які визначаються специфікою каналу та його творцями; об'єктивних семіотичних умов функціонування текстів (сміслів) в метадискурсі мас-медіа (Суська, 2019: 421–422).

У нинішні часи, аналізуючи тенденції розвитку сучасної культури, неможливо обійти тему різних суперечливих соціальних процесів та явищ. Крім того, важко переоцінити досить дискусійну проблематику, що розгорнулася навколо технічних інновацій, що провокують і прискорюють різні трансформації в інформаційному суспільстві.

З одного боку, сучасні засоби комунікації є специфічним індикатором і репрезентантом нових соціальних явищ. З іншого боку, сучасні засоби комунікації стають чинним суб'єктом культурних та соціальних трансформацій. Вторгаючись у сферу індивідуального, стаючи найближчим оточенням людини і її буття, комунікаційні та інформаційні технології дійсно трансформують не тільки самі кордони приватного, сценарій їх об'єктивності, а й істотно трансформують медійну культуру інформаційного суспільства в цілому (Пряхіна, 2018: 80).

Сьогодні процес віртуалізації різноманітних явищ суспільного життя набуває все більших масштабів та має глибокий вплив на практично усі аспекти сьогодення. Комунікація в соціально-культурній сфері з урахуванням впливу процесів віртуалізації інформаційних потоків, що активно споживаються членами сучасного соціуму, набуває нових трансформаційних форм та активно розвивається в певному напрямку. Вчені-фізики ж віртуальність позначають як щось подібне умовному початку, що формально вважається реальним. Технології засобів медійної масової культури, особливо телебачення, та комп'ютерні технології трансформували таке розуміння віртуальності. Сьогодні віртуальне протиставлено фізичному, однак йому привласнений статус реального (Пряхіна, 2018: 80).

У даному контексті впливу віртуальної реальності на різні сфери суспільного життя слід зазначити, що подальша трансформація комуникативної сфери у соціально-культурному житті суспільства має відбуватися в різноманітних формах безконтактного спілкування між окремими членами соціуму та його прошарками. Сучасний світ багато в чому визначається комуникативним та інформаційним простором, створеним інститутом мас-медіа. Мас-медійні продукти справляють істотний вплив на суспільну свідомість та вельми специфічно впливають на людину зокрема та суспільство загалом. Створювані засобами масової інформації образи, символи і знаки не лише є засобом формування особливостей сприйняття соціальних фактів та певних процесів, а й стають засобом, «ключем» для пізнання сучасної реальності, а деколи й можуть виступати також у ролі самої реальності (Бешукова, 2008: 57).

Циркуляція інформаційних потоків сьогодні настільки швидка та велика й незупинна, що людина перетворюється лише в реципієнта: вона не встигає глибоко оволодівати інформацією, що надходить, аналізувати її та поверхнево «схоплює» образи й окремі символи, нескінченно вноситься медійними каналами (Водоп'ян, 2017: 185). Людина в результаті майже «розчи-

няється» в комуникативному просторі та потоках інформації, надаючи тим самим можливість маніпулювати своєю свідомістю. Парадокс нашого часу: маніпулює людиною або групою чи спільнотою людей не інший чоловік або інше співтовариство, а потужно та добре структурована сила мас-медіа за допомогою створюваних інформаційних продуктів (Чистяков, 2013: 174).

Тому на теперішній час є вельми важливим визнання факту суттєвого змінення особливостей комунікаційної культури в сучасному світі, що є невід'ємним чинником зумовлення її подальшого розвитку та вдосконалення. Подальші дослідження основ комунікації у сучасному соціумі мають відбуватися з урахуванням нових поступових змін у соціально-культурній сфері та мають дати відповідь на численні питання, що виникатимуть у зв'язку з удосконаленням сучасної системи соціальної та культурної комунікації та розвитком та вдосконаленням самого суспільства.

Висновки. Сучасна масова комунікація має свої характерні ознаки, такі як передача повідомлень різного ступеня складності, адресованих широкій та різноманітній аудиторії та здатних викликати в неї неабиякий інтерес та широку хвилю обговорень. Подібні повідомлення розповсюджуються засобами масової інформації, які в умовах сьогодення представлені у широкому розмаїтті газет, журналів, радіо, кіно- та мульті-медіа, а також безлічі Інтернет-ресурсів. У своїй сукупності ці засоби масової інформації та комунікації докорінно змінили життя суспільства.

Саме феномен сучасної медійної культури є таким, що без нього не може йтися про розвиток сучасного інформаційного суспільства в контексті аналізу рівня його комуникативної активності. Сучасна медійна культура включає в себе культуру передачі інформації та культуру її подальшого сприйняття як окремими особистостями, так і групами індивідів, також вона може виступати й системою рівнів розвитку особистості, здатної читати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіаторчістю, засвоювати нові знання за допомогою медіа тощо.

У сучасному інформаційному світі велике значення має здатність швидко оцінювати нову інформацію що поступає, та приймати рішення на основі отриманої інформації. Тому в умовах сьогодення найважливішим чинником є здатність окремих індивідів та їхніх груп до втілення нових комунікаційних шляхів, побудованих з урахуванням тенденцій, що мають місце у сучасному медіа-просторі, та швидко адаптуватися до мінливих умов сьогодення. Без цього немає мож-

ливості вести мову щодо розвитку комунікації у та якісно оцінювати можливі трансформаційні сучасному соціально-культурному середовищі форми цього процесу в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бегатинова К. К., Ашилова М. С. Влияние общества потребления на систему образования. *Вестник Новосибирского государственного педагогического университета*. 2018. № 2. С. 189–202.
2. Бешукова Ф. Б. Медиадискурс современного культурного пространства. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение*. 2008. № 5. С. 52–58.
3. Водопьян В. Г. Медиа-пространство в сфере массовой коммуникации: социокультурная реальность. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология*. 2017. № 1(194). С. 182–189.
4. Каган М. С. *Морфология искусства. Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств*. Москва : Искусство, 1972. 440 с.
5. Пряхіна А. В. Нові технічні засоби комунікації у трансформації медійної культури інформаційного суспільства. *Знак: Проблемне поле медіаосвіти*. 2018. № 2. С. 80–85.
6. Семилет Т. А., Вітвінчук В. В., Голубева А. Р. Тренди та перспективи сучасної культурної динаміки. *Філософія та культура*. 2017. № 11. С. 10–20.
7. Семилет Т. А., Вітвінчук В. В., Фотієва І. В., Лукашевич Е. В. Соціальні мережі як культурні матриці інтернет-комунікації. *Культура й текст*. 2019. № 3(38). С. 226–242.
8. Скобелева Е. И. Коммуникативные аспекты конструирования социокультурного пространства города. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*. 2013. № 2(30). С. 53–59.
9. Суська О. А. Видозміна досліджень медіадискурс в фокусі міждисциплінарності. *Комунікативні дослідження*. 2019. № 2. С. 420–434.
10. Чистяков Д. И. Информационное общество и СМИ в коммуникативном пространстве пост современности. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия*. 2013. № 2. С. 173–179.

REFERENCES

1. Begatinova K. K., Ashilova M. S. Vliyaniye obshchestva potrebleniya na sistemu obrazovaniya [The influence of consumer society on the education system]. *Bulletin of Novosibirsk State Pedagogical University*, 2018, Nr 2, pp. 189–202 [in Russian].
2. Beshukova F. B. Mediadiskurs sovremennogo kulturnogo prostranstva [Media discourse of modern cultural space]. *Bulletin of the Adyghe State University. Series 2: Philology and Art Criticism*, 2008, Nr 5, p. 52–58 [in Russian].
3. Chistyakov D. I. Informatsionnoye obshchestvo i SMI v kommunikativnom prostranstve post sovremennosti [Information society and the media in the post-modern communicative space]. *Bulletin of the Peoples' Friendship University of Russia. Series: Philosophy*, 2013, Nr 2, p. 173–179 [in Russian].
4. Kagan M. S. *Morfologiya iskusstva. Istoriko-teoreticheskoye issledovaniye vnutrennego stroyeniya mira iskusstv* [Morphology of art. Historical and theoretical study of the inner structure of the art world]. M.: Iskusstvo, 1972. 440 p. [in Russian].
5. Pryakhina A. V. Novi tekhnichni zasoby komunikatsiyi u transformatsiyi mediynoyi kultury informatsiynoho suspilstva [New technical means of communication in the transformation of media culture of the information society]. *Sign: Problem Field of Media Education*, 2018, Nr 2, p. 80–85 [in Ukrainian].
6. Semilet T. A., Vitvinchuk V. V., Fotieva I. V., Lukashevich E. V. Sotsialni merezhi yak kulturni matrytsi internet-kommunikatsiyi [Social networks as cultural matrices of Internet communication]. *Culture and Text*, 2019, Nr 3 (38), pp. 226–242 [in Ukrainian].
7. Semilet T. A., Vitvinchuk V. V., Golubeva A. R. Trendy ta perspektivyvy suchasnoyi kulturnoyi dynamiky [Trends and prospects of modern cultural dynamics]. *Philosophy and Culture*, 2017, Nr 11, pp. 10–20 [in Ukrainian].
8. Skobeleva E. I. Kommunikativnyye aspekty konstruirovaniya sotsiokulturnogo prostranstva goroda [Communicative aspects of constructing the socio-cultural space of the city]. *Bulletin of the Nizhny Novgorod University named after N. I. Lobachevsky. Series: Social Sciences*, 2013, Nr 2 (30), pp. 53–59 [in Russian].
9. Suska O. A. Vydozmina doslidzhen mediadyskurs v fokusi mizhdystyplinarnosti [Modification of research media discourse in the focus of interdisciplinarity]. *Communicative Research*, 2019, Nr 2, pp. 420–434 [in Ukrainian].
10. Vodopyan V. G. Media-prostranstvo v sfere massovoy kommunikatsii: Sotsiokulturnaya realnost [Media space in the field of mass communication: Socio-cultural reality]. *Bulletin of the Adyghe State University. Series 1: Regional Studies: Philosophy, History, Sociology, Jurisprudence, Political Science, Culturology*, 2017, Nr 1 (194), p. 182–189 [in Russian].

УДК 784.071.2-051 Філіппі-Мишуга (477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-5>

Світлана ЦАРУК,
orcid.org/0000-0002-1493-4977
кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри вокалу та диригентсько-хорових дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) tsarsvit@ukr.net

Росіна ГУЦАЛ,
orcid.org/0000-0002-9343-9690
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри вокалу та диригентсько-хорових дисциплін
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(Хмельницький, Україна) rosina_r@ukr.net

АРТИСТИЧНИЙ БУКЕТ ТЕНОРА DI GRAZIA ОЛЕКСАНДРА ФІЛІППІ-МИШУГИ

Життєвий шлях видатних діячів для історії кожної нації важливий як свого роду символ цілого народу, підтвердження певного етапу його історичного розвитку, свідчення його духовного потенціалу. Щодо ряду видатних письменників і поетів, це твердження вже апробовано у філософській, культурологічній та соціологічній літературі. Натомість складніше і більш опосередковано визначаються подібні взаємозв'язки у інших видів мистецтва, головно в музиці. Тут здебільшого стверджується вагома роль композиторів та виконавців у становленні культурних інституцій та збереженні духовних традицій.

Але насправді видатні виконавці – співаки й інструменталісти – теж посідають у цьому багатогранному процесі важливе місце. Нерідко діяльність того чи іншого музиканта-виконавця завдяки його безпосередній спрямованості на аудиторію, а відтак – виняткової чутливості до соціальних імпульсів показує вектори не лише культурно-мистецького, але й політичного та економічного розвитку. Значною мірою це стосується життєтворчості відомого українського оперного співака Олександра Філіппі-Мишуги (1853–1922 рр.).

Протягом всієї своєї співочої кар'єри Мишуга поєднував кілька родів діяльності, однаково ангажуючись не лише в оперні виступи, але й в камерне концертне музикування, педагогіку та суспільну працю. Різні прояви і виміри мала і суспільно-харитативна діяльність О. Мишуги – від фінансової підтримки потребуючих до пожертв на культурно-мистецькі, освітні, просвітницькі цілі, зрештою, до опіки і турботи про талановитих учнів, які не лише навчалися безоплатно у видатного професора, але й нерідко користувалися його матеріальною допомогою. Це свідчить і про особливу громадянську позицію видатного артиста у час становлення і професіоналізації українського музичного мистецтва.

Його творча, вокально-педагогічна та просвітницька діяльність відбувалася під безпосереднім впливом ідей, які утверджувалися наприкінці XIX – на початку XX ст. на українських землях і були тісно пов'язані з утвердженням національної свідомості і професіоналізацією мистецького життя, відтак – піднесенням мистецького рівня в найрозмаїтіших галузях, передусім в концертно-виконавській та музично-освітній площині.

Ключові слова: Олександр Мишуга, Філіппі-Мишуга, вокально-виконавська діяльність, співак, ліричний тенор, українська вокальна школа.

Svitlana TSARUK,

orcid.org/0000-0002-1493-4977

*Candidate of Art Criticism, Associate Professor,
Head of the Department of Vocal and Conductor-Choral Disciplines
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnyskyi, Ukraine) tsarsvit@ukr.net*

Rosina HUTSAL,

orcid.org/0000-0002-9343-9690

*Candidate of Art Criticism,
Associate Professor at the Department of Vocal and Conductor-Choral Disciplines
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
(Khmelnyskyi, Ukraine) rosina_r@ukr.net*

ARTISTIC BOUQUET OF TENOR *DI GRAZIA* ALEXANDER PHILIPPY MYSHUGA

The life path of outstanding figures for every nation's history is important as its symbol, confirmation of a certain historical development stage, the evidence of its spiritual potential. In relation to a number of prominent writers and poets, this statement has already been analyzed in philosophical, culturological and sociological literature. However, similar relationships in other arts, mainly in music, are identified more difficult and indirect. In this case, the emphasis is on the important role of composers and performers in the formation of cultural institutions and the preservation of spiritual traditions.

But in fact, outstanding performers – singers and instrumentalists – also play an important role in this multifaceted process. Often the activity of a musician-performer due to his/her direct focus on the audience, and hence, exceptional sensitivity to social impulses shows the vectors of not only cultural and artistic, but also political and economic development. To a large extent, this applies to the life of the famous Ukrainian opera singer, actor, prominent teacher and active public figure Oleksandr Filippi-Myshuga (1853–1922).

Throughout his singing career, Myshuga has combined several activities, equally engaged not only in opera performances, but also in chamber concert music, pedagogy and social work. O. Myshuga's social and charitable activities had various manifestations and dimensions, from financial support to the needy to donations for cultural, artistic, educational, educational purposes, and finally, to the care of talented students who not only studied for free with an outstanding professor, but often used his material assistance. This testifies to the special outstanding artist's civic position during the formation and professionalization of Ukrainian musical art.

His creative, vocal-pedagogical and educational activities took place under the direct influence of ideas that were established in the late nineteenth – early twentieth century in the Ukrainian lands and were closely connected with the establishment of national consciousness and professionalization of artistic life, and thus – the rise of the artistic level in various fields, especially on concert-performing and music educational levels.

Key words: *Oleksandr Myshuga, Filippi-Myshuga, vocal-performing activity, singer, lyrical tenor, Ukrainian vocal school.*

Постановка проблеми. Незважаючи на доволі об'ємний компендіум літератури – і мемуарної, і біографістики, і наукової, і відгуків преси, повністю «реконструювати» етапи становлення творчої особистості Олександра Мишуги не видавалося можливим. У суб'єктивних джерелах – автобіографії, спогадах-розповіді близьким людям – надзвичайно важливим моментом видається емоційно-психологічна інтерпретація подій, яка підтверджує характеристики особистості видатного співака, завдяки яким він досягнув вершин мистецької майстерності. Об'єктивна ж інформація – існуючі наукові й популярні розвідки, пресові та архівні матеріали – дозволяють докладно простежити життєвий шлях співака світової слави, педагога, громадського діяча Олександра Філіппі-Мишуги. Саме через зіставлення об'єктивної та суб'єктивної інформації отри-

муємо повний і переконливо задокументований перебіг його життєвих подій.

Аналіз досліджень. Велика кількість спогадів відомих діячів вітчизняної культури та зарубіжних країн про митця міститься у праці дослідника Івана Деркача «Видатний співак Олександр Мишуга. Спогади» (1964 р.). Пізніше, 1971 р., знавець творчості співака Михайло Головащенко видає книгу «Олександр Мишуга. Спогади. Матеріали. Листи», яка, окрім спогадів сучасників, містить листи, архівні документи і літературні твори, присвячені співаку, педагогу, громадському діячу. Друге видання матеріалів про знаного українця «Олександр Мишуга - король тенорів» М. Головащенко вийшло друком 2004 р..

Документальною основою статті стали матеріали Центрального державного історичного архіву України (м. Львів), бібліотеки Варшавського

музичного університету ім. Ф. Шопена, Національної бібліотеки Польщі (м. Варшава), публікації з досліджуваної проблематики; матеріали польської та української преси, енциклопедичні та довідкові видання, спогади, які, разом з архівними документами, стали джерелом важливих відомостей.

Метою статті є аналіз основних віх творчого становлення, оперної кар'єри О. Філіппі-Мишуги на основі автобіографічних, пресових, архівних матеріалів, наукових розвідок, присвячених співакові, визначені його основні світоглядні позиції.

Виклад основного матеріалу. «Олександр Мишуга зарекомендував себе блискучим представником італійської школи бельканто, особливості якої він зумів поєднати з чисто українською задушевністю. Він підкоряв слухачів досконалістю співу, чіткою дикцією, виразним фразуванням, чудовою кантиленою і майстерною грою. Спів і гра Олександра Мишуги викликали захоплення, подив. Це був справжній поет пісні», – писав про видатного українського співака відомий мистецтвознавець Михайло Головащенко (Головащенко, 1971).

Пророкуючи блискучу кар'єру своєму учневі, професор В.Висоцький давав високу оцінку його обдарованості: «Він є тенором *di grazia* (з італ. – благодатний), до якого усміхаються Ельвіни, Неморіни, Ліонели, та навіть Едгари і Фаусти; ці герої чи їм подібні повинні присягнути йому на довічну приязнь, якщо не хочуть, щоби Ернани або інші італійські бандити зі школи Верді зруйнували прекрасну кар'єру, котра на нього чекає. У своєму звучному і проникаючому до глибини душі голосі він володіє багатьма цінними прикметами; впевненість у атаці високих тонів, делікатне *mezza voce* і легкість в переході від *forte* до *pianissimo* дають йому змогу здобувати різноманітні ефекти, яких тільки може вимагати лірична музика. Ці прикмети підсилює ясна і виразна декламація кожного слова, умова дуже важлива, на жаль занедбана багатьма співаками» (Śledziński, 1973).

Уперше талановитий молодий співак вийшов на сцену Львівського театру Скарбека у ролі Стефана, виконавши уривки зі «Страшного двору» Ст. Монюшка. Відомий музичний критик Юзеф Рейсс датою цієї події називає 1879 рік, уточнюючи, що на доленосному для співака спектаклі був присутній цісар Франц Йосиф. (У «Біографічному словнику Польського театру» вказано 13 вересня 1880 р.).

Упродовж 1880–1881 рр. співав у концертах на зразок того, що відбувся 2 березня 1881 року у Великому залі Народного дому. Концерт було присвячено 20-річчю з дня смерті Тараса Шев-

ченка. Пізніше впродовж усього життя Олександр Мишуга був частим гостем таких концертів. Нерідко спеціально приїздив до Львова, Києва, щоби заспівати вокальні твори на слова Кобзаря.

У квітні-травні 1881 р. мистецькою громадою Львова було організовано ряд концертів для збору коштів для продовження навчання талановитого молодого співака у Італії. Зібравши достатню для подорожі суму, Мишуга виїхав до Італії. Переживши розчарування, поборовши, здавалося б, нездоланні труднощі, у грудні 1882 року Олександр Мишуга співав у місті Форлі в опері «Марта», як пише сам співак, «з дуже гарним успіхом». Періодична преса не залишила непоміченим виступ артиста Філіппі – сценічне ім'я О. Мишуги. Сам співак дає досить цікаве пояснення його виникнення: «Раз я вичитав фразу «Alexander Magnus, rex Macedoniae, filius Philippi fuit» (Олександр Великий, король Македонії, був сином Філіппа) – ну тай я син Пилипа. От я собі взяв на пам'ять мого батька його ім'я і перемінив на прізвище артистичне, тільки написане по-італійськи Filippi».

Молодий співак Алесандро Філіппі переїздить з Форлі до Туріна. За підрахунками М. Варварцева, впродовж 1883 року він брав участь у 31 виставі. Зокрема, співав 12 разів у опері «Любовний напій» Г. Доніцетті, 8 – «Вихованки Соренто» Е. Узільо, 6 – «Сомнамбула» В. Белліні, 5 – «Дядько Мартін» А. Каньоні. Італійські мистецькі періодичні видання, окрім захоплених відгуків на зразок: «Молодий тенор синьйор Філіппі, який має приємний та оброблений голос, у багатьох місцях здобував оплески» та «проявив себе здібним співаком, обдарованим чудовим голосом і талантом», час від часу давали поради та рекомендації, як-от: «Ми рекомендуємо йому виявити себе трохи більш пристрасним» або «Він має симпатичний голос, який, проте, ще потребує багато праці» (Варварцев, 1992).

Микола Варварцев, вивчивши італійські друковані джерела щодо періоду становлення українського співака в Італії, дає йому таку характеристику: «Людина виняткової працьовитості і почуття високої відповідальності, він, за свідченням сучасників, уважно прислухався до думки фахівців, наполегливо шліфував свій голос й манеру гри на сцені протягом усього творчого життя» (Варварцев, 1992).

У вересні 1883 року Мишуга повернувся до Львова, уклавши контракт з театром Скарбека. У сезоні 1883/1884 р.р. за його участю йшли опери: «Фауст» Шарля Гуно, «Фаворитка» та «Лючія ді Ляммермур» Гаetano Доніцетті, «Галька» Станіслава Монюшка, а також «Марта» Фрідріха

Флотова (Паламарчук О., 2007). У цей період С. Пепловські писав про Мишугу: «Зачаровував усіх феноменальним голосом» (Śledziński, 1973).

У Варшавській опері співак вперше виступив 28 квітня 1884 року в ролі Стефана (С. Монюшко «Страшний двір»), як згадує Болеслав Прус, «відразу ж здобув загальне визнання як за голос, так і за артистичний талант» (Головащенко М., 2004). Одразу ж заключив контракт з дирекцією театру і працював у Варшаві до 1891 року. З великим успіхом виступав у наступних спектаклях: «Любовний напій» та «Фаворитка» Г. Доніцетті, «Манон» Ж. Массне, «Трубадур» і «Травіата» Дж. Верді, «Фауст» і «Ромео і Джульєтта» Ш. Гуно, «Луна-тичка» В. Белліні, «Страшний двір», «Галька» Ст. Монюшка, «Сільська честь» П. Масканьї, «Барбара Радзивілл» Ярецького.

Партнером Мишуги по сцені, зокрема, у «Луна-тичці» була Елла Рассел. Музичний критик часопису «Ехо музичне, театральне і артистичне» (1890 р.) писав, що виконавці ролей Аміні та Едвіна «є добрими співаками, що уміють передати характер героїв і технічно відповідають вимогам композитора», додаючи про Мишугу: «Співає зі щирими почуттями і смаком» (ЕМТА, 1890).

Відомий польський критик Юзеф Рейсс стверджував, що Олександр Мишуга був «найпрекраснішим ліричним тенором, а також найбільшою гордістю львівської і варшавських сцен в 1880–1900-х роках». Досконале виконання вокальних партій доповнювалось наявністю величезного акторського таланту у співака. Його Альфред із «Травіати» «насправді кохає, впадає у розпач, шаленіє», а у «Ромео і Джульєтті» «в останньому акті піднявся на вершину драматизму, зворушивши аудиторію повними болю та жалю акцентами» (Головащенко, 2004).

Найбільш шанованою слухачами була роль Йонтека, виконувана Мишугою з особливою простотою і винятковим ліризмом. У Ю. Рейсса знаходимо твердження, яке досить часто звучить у різних джерелах про те, що «Мишуга був ідеальним виконавцем тенорових партій у операх Монюшка. Хто не чув арії Йонтека «Szumią jodły na gór szczyście» у його інтерпретації або арії Стефана «Matko moja miła», той не може собі уявити чогось більш жалісливого і більш зворушливого. То був насправді «сердечний спів», що солодкістю і рівністю голосу здатний був викликати сльози у слухачів» (Reiss, 1948).

У характеристиці «першого тенора Великого театру у Варшаві» зазначено: «Велика школа..., правильний метод і постановка голосу, справжнє бельканто, яке останнім часом перестали культивувати, точність і краса музичної фрази, сценічна

привабливість – все це зібрано в одній людині, творить справжній артистичний букет прославленого Мишуги. ... в цих трьох сезонах п. Філіппі-Мишуга виступив понад 300 разів, а публіка вимагала більше. Кожна любима арія виконувалась на «біс», причому багаторазово» (Головащенко, 2004).

Про краківські тріумфи співака (1885–1890 р.р.) Ю. Рейсс писав, що виступав він «... досить часто, складаючи своє мистецтво у жертву благородній справі: співав на прекрасних вечорах, присвячених Міцкевичу, які влаштовувала в театрі університетська молодь, співав на концертах академічного хору і був, безумовно, найбільшою сенсацією: чарував завжди «тим самим теплом і силою і тим самим майстерним викінченням у найдрібніших деталях» як виконавець польських пісень» (Головащенко, 2004). Тут слід додати, що у польській пресі досить часто Мишугу називали поляком. У львівських газетах час від часу з'являлись публікації з вимогами прояснити ситуацію, зважаючи на те, що його «народила і виховала собі на пожиток земля руська». І хоча український тенор «під час гостинних виступів у Варшаві дуже там подобався», це ще не привід називати його «nasz rodak» (наш земляк – С. Ц.) (Діло, 1885).

Серед постановок у Кракові, як твердить критика, найбільший успіх мала «Галька» Ст. Монюшка. І знову глядачі аплодували Йонтеку-Мишугі 24 липня 1887 р. А 1895 року музичний критик Ф. Білицький помістив у газеті «Час» характеристику одного із виступів на краківській сцені Стефана-Мишуги та двох учениць маестро. Про успіх спектаклю писав: «Ніколи ще не чули ми злагоджених і таких гарячих аплодисментів в театрі, як на виставі «Страшного двору». Оминаючи захоплення, яке завжди викликає Мишуга, котрого зазвичай осипають вінками, букетами і змушують до повторення – гарячі оплески отримали п.п. Єрьомін, Гурськи, пані Каспровичівна, панни Королевичівна і Штрассерівна, як рівно хори та оркестр. Публіка, задоволена і оновлена несподівано чудовою виставою, дістала вочевидь переконання, що маємо оперу!» (Bylicki, 1895).

З гостинними виступами 1885 року Олександр Мишуга виїздив і до Відня. Не можемо залишити поза увагою цікавий факт: контрактом було обумовлене виконання партій виключно німецькою мовою. Проте, блискучий успіх перших двох спектаклів за участі співака («Фаворитка» і «Лючія де Ламмермур») заставив дирекцію театру піти назустріч Мишугі, дозволивши у наступних постановках співати італійською мовою. За твердженням музичних критиків, випадок це був безпрецедентний.

Львівська газета «Діло» так висвітлювала початок гастрольного туру 1885 року: «Перший його виступ мав надзвичайний успіх. По виконанні кожної арії не вщухали голосні аплодисменти, а артист декілька разів змушений був виходити до публіки, яка не знаходила достатньо сил, щоби виказати йому своє захоплення» (Діло, 1885). По декількох виступах дирекція Віденської опери запросила О. Філіппі-Мишугу до подальшої співпраці, запропонувавши йому виконання провідних ролей у «Ріголетто» і «Травіаті» Дж. Верді: «Факт, що Мишугу заангажовано до подальших виступів, доводить, що він зуміє відповісти вимогам, які ставить така первостепенна сцена світова як віденська опера придворна...» (Діло, 1885).

Впродовж липня 1887 року О. Мишуга співав у Празі в таких спектаклях: «Трубадур» Дж. Верді, «Фауст» Ш. Гуно, «Кармен» Ж. Бізе. Газета «Prager Abendblatt» називала його «видатним співаком-художником», а про виконання ним однієї із арій з опери «Фауст» писала: «В цю вигідну арію чудовий співак вклав (це було всім ясно!) весь свій хист і показав у ній таку багату різноманітність нюансів і відтінків, від найніжнішого *piuissimo* до могутнього *fortissimo*, таке вмиле і сповнене художнього смаку використання всіх досягнень чудової школи і таку теплоту і щирість слова, що його виступ можна вважати за справжній шедевр бельканто». Анонсуючи передостанній у сезоні виступ співака, газета «Narodni Listy» підводить своєрідний підсумок: «вся критика одноставно визнає Філіппі і ставить його в ряд з найкращими оперними співаками взагалі» (Головащенко, 2004).

У 1890 році О. Мишуга багато гастролював. Такі міста як Лодзь, Радом, Сопот мали за честь приймати у себе відомого у Європі тенора. Зокрема, у м. Лодзь Філіппі-Мишуга приїздив зі знаменитою американською співачкою Еллою Рассел. «Пара знаних співаків» з успіхом відспівала «Травіату» і «Ріголетто» Дж. Верді (ДТР. ТР, 1987). Якийсь час О. Мишуга перебував у Парижі (1887 р.).

Обставини склались таким чином, що 1891 співак змушений був покинути Варшаву. У сезонах 1892/1893, 1893/1894, 1894/1895 р.р. на сцені Львівського театру Скарбека Олександр Мишуга виступав разом із Соломією Крушельницькою. За участі співаків йшли вистави: «Фаворитка» Г. Доніцетті, «Фауст» Ш. Гуно, «Аїда» Дж. Верді, «Галька» та «Страшний двір» Ст. Монюшко, «Манон Леско» Дж. Пуччіні, «Кармен» Ж. Бізе. Варто відзначити, що дебютний виступ С. Крушельницької припав на 15 квітня 1893 року. Разом з О. Мишугою співали «Фаворитку» Г. Доніцетті.

Впродовж вказаних років О. Мишуга та С. Крушельницька багато виступали у концертах, виконуючи твори українських композиторів. До прикладу, у червні 1893 року в Тернополі у залі польського товариства «Сокіл» відбувся їхній концерт, кошти від якого було передано на будівництво «Руської бурси» (ЦДІА м. Львів).

Про виступ співаків 3 березня 1895 року читаємо у Гната Хоткевича: «... С. Крушельницька співала з Мишугою на концерті, влаштованім товариством ремісників «Зоря». Відспівали дует з опери «Різдвяна ніч» (М. Лисенка – С.Ц.) та «Запорожця за Дунаєм» (С. Гулака-Артемовського – С.Ц.)». Далі Хоткевич подає цитату із «Галичанина» про те, що виконавці «викликали серед слухачів натхнення, вираженням якого була буря оплесків. Зайвим було б давати детальну оцінку співу тієї опери артистами. Пан Мишуга користується вже здавна славою одного із видатних співаків тенорів в Європі, п. Крушельницька лише недавно сягнула ті лаври...» (ЦДІА м. Львів).

Композитор Денис Січинський про майстерність артистів писав: «Злишнім хіба було би розписуватися о чаруючій співі тої артистичної пари, на се не знайдеться слів, котрими далось би достаточо віддавати враження, якого дізнався, слухаючи їх співу: то ж не буду довго розводитися, а скажу лише, що по кожнім з тих дуетів не було оплескам кінця, і наші артисти мусили вдруге співати». Українські співаки брали участь також у концертах, присвячених роковинам з дня смерті Тараса Шевченка 16 травня 1895 року та в березні 1897 року в залі Народного дому у Львові. На першому концерті голова товариства «Боян» та диригент «при ентузіастичних оплесках публіки» піднесли співакам лаврові вінки (Медведик, Мисько-Пасічник, 2008).

Не обмежуючи себе постійним ангажементам, у березні-квітні 1892 року Олександр Мишуга з гостинними виступами відвідав Париж, 1900 року – Прагу, Краків і Люблін, 1901 року співав у Варшаві, Вроцлаві, Седлеці, Сосновці, Честохові, 1902 року знову виступав у Варшаві, Лодзі і Закопане.

На сцені Київського міського театру Олександр Мишуга вперше співав 1895 року в межах гастрольного туру. Видатний український хоровий диригент і композитор Олександр Кошиць, описуючи свої враження від виступів українського тенора в ролі Фауста та Йонтека, давав йому таку характеристику: «Здібність знайти найвищу, кульмінаційну точку твору, не тільки музичну, але й психологічну, знати, де покласти шпиль над усією артистичною будовою – це великий дар чуття музичної архітектури, чуття форми і мистецької пропорції! Мишуга

не лише робив це в окремих ментах мистецького захоплення, ні, це був метод його мистецького творення, починаючи від великої опери і кінчаючи найдрібнішою річчю, яку він виконував. Через те від його виконання крім суцільності залишалися не тільки чисто музичні і вокальні враження, але і враження іншого, глибокого порядку, де приходиться вживати термінів психології, філософії і математики. І цікаво, що усі ці успіхи він осягав найбільше й головно самим звуком з його динамічними якостями!» (Головащенко, 2004).

Знову співав у Києві в листопаді 1898 року. На святкуванні 100-літнього ювілею «Енеїди» І. Котляревського виступав «вже відомий тоді оперний співак Олександр Пилипович Мишуга з цілим рядом чудових творів, захоплено зустрінутих усіма в залі. Особливо збереглося в пам'яті виконання співаком Шевченкового вірша «Огні горять» у музичному оформленні М. Лисенка», – ділився своїми спогадами відомий український письменник Євген Кротевич. (Кротевич, 1963).

О. Мишуга дістав запрошення від дирекції Варшавської опери на сезон 1897/1898. До слова, саме на цей період припадають дебютні виступи двох його учениць: Яніни Королевич-Вайдової і Євгенії Штрассерн. У постановці опери «Лунатичка» разом з Мишугою у ролі Аміні співала Я. Королевич-Вайдова. Музичний критик М. Бернацький відзначив, що у неї «свіжа, тепла барва голосу, інтонація бездоганна, гарна вимова, почуття логічного наголосу і фрази, словом – талант». За два дні потому, вперше на сцені оперного театру Євгенія Штрассерн виступила в ролі Гальки. Критика оцінила її прекрасний голос, хоча й зауважила дещо надмірну драматизацію образу. Щодо О. Мишуги, то, підкреслюючи «чудові барви його голосу і тепле звучання у поєднанні з досконалою технікою» у «Травіаті», «Фаусті», «Ромео і Джульєтті», «Лунатичці», «Сільській честі», «Страшному дворі», «Гальці», наголошувалося на тому, що зали, у яких виступав співак, завжди були переповнені.

Отож, дирекція Великого театру уклала угоду з Я. Королевич-Вайдовою, Є. Штрассерн, О. Мишугою і на наступний сезон 1898/1899, який виявився не менш вдалим. «Мишуга мав винятковий успіх як Стефан у «Страшному дворі», де «чарував аудиторію шляхетним звучанням голосу і викликав щирий інтерес чуттєвим співом, щирим та витонченим, у фразуванні та артистичній формі» (ДТР. 1890–1918, 1988).

1 січня 1899 року відбулась знаменна для шанувальників творчості Станіслава Монюшка подія – 40-річний ювілей опери «Галька» (453 постановка). У вечірній постановці роль Гальки виконувала

Євгенія Штрассерн, роль Йонтека – Олександр Мишуга, якого варшавська публіка цінувала за задушевний спів з «винятковим ліризмом» (ДТР. 1890–1918, 1988). Критика, в свою чергу, називала його: «безперечно найкращим з сучасних виконавців ролі Йонтека». Пізніше, 1912 року для виконання цієї ролі у ювілейній 700-тій постановці оперного спектаклю у Варшавській опері знову було запрошено Олександра Мишугу.

1899 року та 1902 року співав у концерті «Музичного товариства» у Кракові пісні В. Желенського. «Сам композитор постійно акомпанував йому і для нього написав свою «Серепаду». Але ніхто, мабуть, не заспіває так чудово, як Мишуга, «Розчарування» Желенського, ніхто також не буде кращим виконавцем титулової партії в опері «Янек», прем'єра якої відбулася в Кракові в 1901 році», – писав у спогадах Ю. Рейсс (Головащенко, 2004).

Оперою «Янек» В. Желенського було відзначено урочисте відкриття оперного театру у Львові (тепер – Львівський Національний Академічний театр опери та балету ім. Соломії Крушельницької). Сюжет опери присвячено життю карпатських верховинців. Партію Бронки виконувала Я. Королевич, Маринки – Г. Збоїнська-Рушковська, головному партію Янека композитор писав спеціально для О. Мишуги. «Він чудово, незабутньо виконав і цю партію. Про це заговорило все місто, слава розійшлася далеко за його межі. Через рік цю оперу поставили в Кракові, потім у Варшаві, Києві. Скрізь запрошували Олександра Мишугу виконувати партію Янека», – згадував А. Манастирський (Головащенко, 2004).

У Львівській опері протягом сезону 1900/1901 Олександр Мишуга проспівав одинадцять партій. Ф. Пайончковський у книзі «Львівський театр під дирекцією Тадеуша Павліковського. 1900-1906» про Мишугу писав: «В ліричних партіях був незрівняним, чарував пречудовим голосом і дикцією в ліричних і драматичних місцях Янека, захоплював чудовим співом у «Гальці», полонив пречудовим співом і теплотою щирих почуттів в «Манон», умів викликати захоплення в співаних і переспіваних аріях «Марти» (Головащенко, 2004).

Називаючи Мишугу «улюбленцем варшав'ян», 1901 року музичний критик «Театрального кур'єра» писав: «У Швейцарській долині (м. Варшава – Ц.С.) відбувся ювілейний концерт, в якому взяв участь знаменитий співак Олександр Мишуга. Улюблений співак був предметом сердечних овацій з боку спільноти, яка високо цінує талант артиста і завжди охоче поспішає на концерт» (КТ, 1901).

У жовтні 1901 року «з величезним успіхом» співак брав участь у концерті, організованому Музичним товариством у Лодзі, разом з Павелкем Коханським (Kronika, 1901: 34). Слід зазначити, що Олександр Мишуга впродовж багатьох років був членом Варшавського Музичного Товариства, про що свідчать звіти Товариства. А отже співак брав активну участь у проведенні концертних вечорів. У Варшавській філармонії, до прикладу, впродовж 1901–1910 років виступав 24 рази (РМ, 1912). У одному із таких концертів, що відбувся у листопаді 1901 року «перший тенор» виконував арії з «Янека» В.Желенського, серенади з «Мазепи», «Шумлять ялини» з «Гальки». У концерті також співали Соломія Крушельницька та Яніна Королевич (КТ, 1901).

Дослідники творчості С.Крушельницької називають одним із останніх спільних виступів двох корифеїв 15 квітня 1903 року. У Львівському театрі за їх участі відбулась постановка опери «Манон» Ж. Масне (Медведик, Мисько-Пасічник, 2008).

Із листів до Варвари Літинської зі слів самого співака дізнаємося про успішні виступи на сцені Київської опери. У березні-квітні 1903 року Олександр Мишуга співав у багатьох постановках театру, серед яких: «Галька» Ст. Монюшка, «Фауст» Ш. Гуно, «Паяци» Р. Леонкавалло, «Травіата» Дж. Верді, «Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті.

Київська публіка мала змогу бачити О. Мишугу 1905 р. (7 лютого) у ролі Йонтека. Постановка «Фауста» Ш. Гуно за його участі відбулась 10 лютого. В'ячеслав Мерзляков згадував Мишугу-Йонтека, який у згаданій постановці виступав зі своєю ученицею Яніною Королевич: «Це був винятково чудовий ансамбль двох талановитих артистів, володарів прекрасних голосів, співаків зі справжньою вокальною школою, які проникливо і переконливо, з великою, як б сказав, неповторною майстерністю відтворили на сцені живі образи героїв опери» (Головащенко, 2004).

У 1903 році, на початку 1904 року та 1905 року в Санкт-Петербурзі за участі О.Мишуги йшли спектаклі: «Галька» Ст. Монюшка, «Фауст» Ш. Гуно, «Паяци» Р. Леонкавалло, «Травіата» Дж. Верді, «Лючія ді Ламмермур» Г. Доніцетті, «Кармен» Ж. Бізе, «Гугеноти» Дж. Мейєрбера.

До слова, 1905 року О. Мишуга виконував польською мовою партію Йонтека, а виконавицею ролі Гальки була його учениця Ванда Рашковська. Газета «Русь» писала про «великий успіх», який вона мала у глядачів. Мишугу названо прекрасним співаком, «якого можна зарахувати до справді «нев'янучих». Незважаючи на те, що п. Мишуга уже багато років співає на сцені, він і донині збе-

ріг свій голос і своє мистецтво. Ось що означає правильна, природна постановка голосу, відмінна школа і майстерне володіння диханням. Разом з тим в співі п. Мишуги багато смаку, дикція відзначається чудовою ясністю, а фразування – виразністю. На сцені він тримається вільно і вишукано. Словом, це справжній артист, якого завжди слухаєш і якого дивишся з повним задоволенням» (Головащенко, 2004).

У листопаді 1909 року Варшавська опера розпочала сезон «з «Гальки» з ідеальним Йонтеком п. Мишугою» (РМ Opera, 1909: 10–11). Закриття сезону також відбувалося за участі нашого славетного співака, який виступив у головній ролі «Фауста». Хоча поціновувачі оперного мистецтва вважали, що доречніше було би завершити сезон «Страшним двором» зі Стефаном-Мишугою (РМ, 1910: 1). Відома співачка Віра Люце пригадує, як у Варшаві говорили про Мишугу: «Коли співає Мишуга – змовкають солов'ї і буквально завмирає все, що є живе в природі, настільки чарівний і проникливий тембр його голосу, його спів...» (Головащенко, 2004).

Починаючи з 1909 року у періодичних виданнях, зокрема, у Варшаві, все частіше з'являються повідомлення про виступи учениць класу професора Мишуги у концертах, в яких співає і сам професор. Критика вже більше акцентує увагу на досягненнях молодих співачок, нагороджуючи Мишугу щедрими компліментами щодо унікальності його системи вишколення голосів, судячи із результатів, що їх демонструють молоді співачки – вихованки Музичної школи ВМТ.

20 лютого 1912 року у Варшаві відбувся концерт, присвячений творчості Ф. Шопена. Разом із знаменитим піаністом професором О. Міхаловським, хором «Лютня» під керівництвом П. Машинського, виступав і наш «заслужений артист-співак» О. Мишуга та інші відомі співаки. Критик А. Заблоцький у публікації про знаменну подію писав, що артисти «мали неабиякий успіх і були сердечно прийняті, тим більш заслуговували на це з огляду на благородну мету, якій присвятили свій талант і працю» (РМ, 1912: 5).

Милуватися співом «короля ліричних тенорів», як називав його сам Енріко Карузо, мала змогу й українська публіка. Олександр Пилипович брав активну участь у концертах, присвячених творчості Т. Шевченка, І. Франка, І. Котляревського. Їх поезія, покладена на музику українськими композиторами, у виконанні всесвітньовідомого співака набула глибокого змісту, справляючи неповторно-яскраве враження на слухача. Він був неперевершеним виконавцем Лисенкових «Мені однаково»,

«Дівчинонько, рибалонько люба» (композитор присвятив цей романс О.Мишугі), «Помарніла наша доля» Анатолія Вахнянина, «Цвітка дрібная» Віктора Матюка, «Стоїть явір над водою» на музику Монюшкова «Козака».

Навесні та влітку 1914 року по всій Україні проводились урочистості, присвячені 100-літньому ювілею Тараса Шевченка. Відомий композитор, диригент, народний артист України Микола Колесса згадував один із концертів, який відбувся в березні у Львові. Тоді у виконанні О. Мишуги прозвучав твір «Цвітка дрібная» Віктора Матюка: «Він співав її так проникливо і так натхненно, що вона запала мені в душу на ціле життя. Пригадую, що під час його виступу мій покійний батько Філарет Колесса нахилився до мене і шепнув на вухо: «Дивись добре, це наш славетний співак Мишуга» (Головащенко М., 2004). твори у його виконанні звучали якось особливо, по-новому, мали надзвичайну силу переконання, вселяючи віру у світле майбутнє для кожної людини, для держави, яку понад усе любив Олександр Пилипович Мишуга.

На жаль, маємо зовсім мало відомостей про концертно-виконавську діяльність українського тенора по від'їзді до Італії 1914 року. У спогадах Майї Чінберг, учениці маестро з 1915 року, читаємо, що «прегарний голос широкого діапазону, не дивлячись на похилий вік маестро, ніби наперекір цьому зберігся таким, яким був колись». Співачка пригадує, що Олександр Мишуга «співав з молодечою силою і захопленням ліричні партії в операх «Лючія», «Ріголетто», «Травіата», а разом з тим, він, сповнений драматичної стихії та глибокого пафосу, міг відтворити Радамеса з «Аїди» чи Рауля з «Гугенотів». А при тім його тенор в подібних драматичних партіях звучав просто як баритон, – так маестро вмів володіти голосом і надавати йому такого забарвлення, якого вимагав характер даної ролі» (Головащенко, 2004).

За чотири місяці до смерті наш земляк співав у Стокгольмі разом з М. Чінберг у концерті в лікарні. За її словами, «голос Мишуги, як і колись, був по-юнацькому свіжий, і він співав тоді з властивим йому запалом та виразністю». Це був останній концерт прославленого українського співака.

Ім'я Олександра Мишуги наприкінці XIX – початку XX ст., завдяки його невтомній праці, невичерпній енергії, стало відомим далеко за межами нашої держави. Учениця маестро, вокальний педагог Варвара Долинська-Михалевич у записках про «чарівника співу» згадує випадок, який красномовно свідчить про безмежну любов Олександра Пилиповича до мистецтва, до співу, до сцени. «Якось я ішла з маестро

по Володимирській гірці при чарівнім заході сонця. Зупинившись і дивлячись на цю картину, Мишуга вигукнув: «Дивись, як красиво, зовсім, як на сцені!»...» (Головащенко, 2004).

Йосип Дримайлик переказував висловлювання Мишуги щодо праці на українських сценах. Адже, окрім уривків з декількох українських опер, Мишуга не співав на великій сцені української оперної музики. Відповідаючи на запитання, чому ж він не повертається до театру, не співає частіше на українських сценах, співак порівнював себе з хіміком, який, не маючи умов для проведення дослідів, навряд чи зможе зробити відкриття у своїй галузі. Вважав, що більше користі приносить державі, заробляючи на чужих сценах, виділяючи великі кошти на потреби розвитку освіти, літератури, мистецтва України.

Висновки. Життєвим кредо «короля тенорів» була цілковита присвята себе мистецтву. За його словами, справжній співак повинен «любити мистецтво співу більше, ніж самого себе, і принести в жертву цьому мистецтву навіть свій егоїзм та особисте «я». Присвячувати себе мистецтву співу заради матеріальних вигод, тимчасової слави, похвал рецензентів і маси – це злочин перед собою і перед суспільством. Якщо любиш його лише заради краси, заради чистого ідеалу, який на крилах чарівних звуків уносить душу в світ мрій і почуттів, не затьмарених турботами повсякденного життя, тільки тоді варто ставати на важкий і складний, тернистий шлях співака. Хто перевірив себе і переконався, що не може жити спокійно без устремління до цього ідеалу, той сміливо може ставати на цей шлях...» (Головащенко, 2004: 287).

Олександр Філіппі-Мишуга був співаком окресленого репертуару, з виразно зазначеними емоційно-образними пріоритетами, які впливали почасти з природи його голосу, почасти – з індивідуально-психологічних засад, а також і з свідомо обраних і сформованих естетичних переконань. Вся критика згідно відзначає кілька найважливіших його переваг як співака-артиста: чутливість, тонку тактовну експресію, гармонійність і природність виконання, здатність відчувати ансамбль. Багата панорама музичної спадщини Олександра Мишуги включає в себе особливі обставини творчої кар'єри видатного українського співака, осягнення ним вершин вокальної майстерності здебільшого всупереч зовнішнім предиспозиціям, утримання прекрасної співочої і артистичної форми до поважного віку, рівновагу і досконалу взаємодоповнюваність різних видів музично-професійної діяльності – виконавської, педагогічної, науково-дидактичної і суспільно-харитативної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варварцев М. Олександр Мишуга: перші кроки на ниві італійської культури. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 1992. 2. С. 37–42.
2. Головащенко М. (Авт.-упоряд.). *Олександр Мишуга – король тенорів*. Київ: Музична Україна. 2004. 610 с.
3. Головащенко М.. Пісень дивних чародій. *Жовтень*, 1971. 3. С. 116–127.
4. Кротевич Е. *Спогади про людей, факти, події*. Київ: Молодь. 1963. С. 137–143.
5. Медведик П., Мисько-Пасічник Р. (Упоряд.). *Соломія Крушельницька. Шляхами триумфів : статті та матеріали*. Т.: Джура. 2008. 392 с.
6. Новинки. Мышуга-Филлиппи, колись бурсакъ Ставропигіи... *Діло*. 1885. Січень 26. с. 3.
7. Новинки. Филиппъ Мышуга закончивъ недавно свои выступления... *Діло*. 1885. Березень 12 (24). с. 3.
8. Паламарчук О. *Музичні вистави львівських театрів (1776–2001)*. Львів: Ф-т культури і мистецтв ЛНУ ім. І. Франка. 2007. 448 с.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 688 Гнат Хоткевич. 1893–1899 рр. Оп. 1 Спр. 183. Про концерти українського співака О. Мишуги в Галичині та за кордоном. З матеріалів Гната Хоткевича до праці по історії Українського театру. Т. 3 (1893–1899 рр.). 54 арк.
10. Bylicki F. Opera. *Czas*. 1895. 137. S. 3.
11. *Dzieje teatru polskiego. Teatr polski w latach 1890–1918: Zabór austriacki i pruski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1987. 495 s.
12. *Dzieje teatru polskiego. Teatr polski w latach 1890–1918: Zabór rosyjski*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 1988. 861 s.
13. Kronika. *Kurjer Teatralny. Tygodnik Artystyczny poświęcony sprawom teatru i muzyki*. Warszawa. 1901. 34. S. 558–559.
14. Reiss J. W. *Polscy śpiewacy i polskie śpiewaczki*. Warszawa: Czytelnik. 1948. 28 s.
15. Śledziński S. (Red. nac.). *Słownik Biograficzny Teatru Polskiego. 1765–1965. [Na podstawie materiałów Stanisława Dądrowskiego]*. Warszawa: PWN. 1973. 906 s.
16. Teatr i muzyka. Lunatyczka. *Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne*. Warszawa. 1890. 330. S. 51.
17. Wypych-Gawrońska A. *Lwowski teatr operowy i operetkowy w latach 1872– 1918*. Kraków. 1999. 407 s.
18. Z muzyki. Filharmonia. Dolina Szwajcarska. *Kurjer Teatralny. Tygodnik Artystyczny poświęcony sprawom teatru i muzyki*. Warszawa. 1901. 44. S. 708–709.

REFERENCES

1. Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. Ljviv. Pro koncerty ukrajinsjkojho spivaka O. Myshughy v Ghalychyni ta za kordonom. [About the concerts of the Ukrainian singer O. Myshuga in Galicia and abroad]. F. 688 Ghnat Khotkevych. 1893–1899 rr. Op. 1 Spr. 183. [in Ukrainian].
2. Gholovashhenko, M. (1971). Pisenj dyvnykh charodij. [Songs of strange wizards]. Zhovtenj. 3. S. 116–127. [in Ukrainian].
3. Gholovashhenko, M. (Avt.-uporjad.). (2004). Oleksandr Myshugha – korolj tenoriv [Alexander Myshuga is the king of tenors]. Kyjiv: Muzychna Ukrainina.
4. Krotevich, E. (1963). Spogadi pro lyudej, fakti, podiyi [Memories of people, facts, events.]. Kiyiv: Molod. [in Ukrainian].
5. Medvedyk, P., Mysjko-Pasichnyk, R. (Uporjad.). (2008). Solomija Krusheljnycjka. Shljakhamy triumfiv : statii ta materialy [Solomiya Krushelnytska. Ways of triumphs: articles and materials.]. T.: Dzhura. [in Ukrainian].
6. Novinki. Myshuga-Filippi, kolis bursak Stavropigii... (1885, Sichen 26). [Myshuga-Filippi, once a bursak of Stavropigii ...]. Dilo. S. 3. [in Ukrainian].
7. Novinki. P. Filip Myshuga zakonchiv nedavno svoi vystupy... (1885, Berezen 12 (24)). [Filip Myshuga recently finished his performances ...] Dilo. S. 3. [in Ukrainian].
8. Palamarchuk, O. (2007). Muzychni vystavy ljvivsjskykh teatriv (1776–2001.) [Musical performances of Lviv theaters (1776–2001)]. Ljviv: F-t kuljтуры i mystectv LNU im. I. Franka. [in Ukrainian].
9. Varvarcev, M. (1992). Oleksandr Myshugha: pershi kroky na nyvi italijskoj kuljтуры [Alexander Myshuga: the first steps in the field of Italian culture]. Mizhnarodni zv'jazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky, 2. S. 37–42.
10. Bylicki, F. (1895) Opera [Opera]. *Czas*, 137. S. 3. [in Ukrainian].
11. *Dzieje teatru polskiego. Teatr polski w latach 1890–1918: Zabór austriacki i pruski*. (1987). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 495 s. [in Polish].
12. *Dzieje teatru polskiego. Teatr polski w latach 1890–1918: Zabór rosyjski*. (1988) [History of Polish theater. Polish theater in the years 1890–1918]. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 861 s. [in Polish].
13. Kronika (1901) [Chronicle]. *Kurjer Teatralny. Tygodnik Artystyczny poświęcony sprawom teatru i muzyki*. 34. Warszawa. S. 558–559. [in Polish].
14. Reiss, J. W. (1948). *Polscy śpiewacy i polskie śpiewaczki [Polish singers and Polish singers]*. Warszawa: Czytelnik. 28 s. [in Polish].
15. Śledziński, S. (Red. nac.). (1973). *Słownik Biograficzny Teatru Polskiego. 1765–1965. [Biographical Dictionary of the Polish Theater.]*. Warszawa: PWN. 906 s. [in Polish].
16. Teatr i muzyka. Lunatyczka (1890) [Theater and music. Sleepwalker]. *Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne*. 330. Warszawa, s. 51. [in Polish].
17. Wypych-Gawrońska, A. (1999). *Lwowski teatr operowy i operetkowy w latach 1872– 1918.[Lviv opera and operetta theater in the years 1872–1918]* Kraków. 407 s. [in Polish].
18. Z muzyki. Filharmonia. Dolina Szwajcarska (1901) [From music. Philharmonic. Swiss Valley]. *Kurjer Teatralny. Tygodnik Artystyczny poświęcony sprawom teatru i muzyki*. 44. Warszawa. S. 708–709. [in Polish].

УДК 745/749

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-6>**Наталія ЧЕРКАШИНА,**
orcid.org/0000-0003-3972-0817

аспірантка

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
головний судовий експертХарківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
(Харків, Україна) *cherkashinatalya@gmail.com*

ГОЛЛАНДСЬКІ МИСТЕЦЬКІ СОЮЗИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА КРАЇНИ

У статті досліджено вплив об'єднань художників на розвиток та популяризацію графічних робіт XVII–XIX ст. на прикладі збірки голландської графіки з колекції Харківського художнього музею. Базуючись на небагатих архівних матеріалах та публікаціях мистецтвознавців та істориків, у статті висвітлені специфіка найбільш відомих голландських художніх союзів: Гільдія Святого Луки, «За мистецтво і дружбу» та «Майстерня Пулькри». Тема діяльності товариства «Голландська графічна компанія» практично відсутня у міжнародних дослідженнях, тому можна припустити, що ця асоціація відійшла на другий план, оскільки в той час значний вплив на розвиток голландського мистецтва мали та існують нині асоціації «За мистецтво і дружбу» та «Майстерня Пулькри». У публікації визначені основні характеристики громад митців, головні правила та регламенти, розкрито шляхи надходження коштів для організації виставок. Хоча всі товариства відрізнялись одне від одного, вони були подібними в оцінці художника за його талантом, технічною майстерністю, а не за обраним ним мистецьким напрямом.

Проаналізовано характер і динаміку зміни константного методу відтворення реальності «по пам'яті» до малювання з натури та початку практики роботи на пленері. Процеси просування графічного мистецтва та становлення колекціонування акварельних творів висвітлено в нерозривному зв'язку зі створенням мережі спілок художників.

Незважаючи на не завжди сприятливі історичні передумови, в Україні існують колекції, зобов'язані своїм походженням шанувальникам графічного мистецтва. На прикладі дослідження колекції голландської графіки, яка міститься у складі фонду Харківського художнього музею, було доведено, що на сьогодні не існує спеціального історичного, техніко-стилістичного вивчення та мистецтвознавчого аналізу цієї збірки. Водночас спеціальні комплексні дослідження подібних збірок є закономірним та необхідним процесом, зокрема для всебітньої популяризації культурної спадщини України.

Ключові слова: Харківський художній музей, графіка Голландії, мистецькі спілки.

Natalia CHERKASHYNA,
orcid.org/0000-0003-3972-0817

Postgraduate Student

National Academy of Culture and Arts Management,
Chief Forensic ExpertKharkiv Scientific Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) *cherkashinatalya@gmail.com*

DUTCH ART UNIONS AND THEIR INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF GRAPHIC ART OF THE COUNTRY

The article explores the influence of associations of artists on the development and popularization of graphic works of the XVII–XIX centuries using the example of a collection of Dutch graphics from the collection of the Kharkiv Art Museum. Based on the poor archival materials and publications of art critics and historians, the article highlights the specifics of the most well-known Dutch art unions: “the Guild of Saint Luke”, “Arti et Amicitiae” and “Pulchri Studio”. There is practically no information about the “Hollandsche Teekenmaatschappij” in international studies, so it can be assumed that this association has been sidelined, because, since at that time the associations “Arti et Amicitiae” and “Pulchri Studio” had a significant influence on the development of Dutch art and exist till now. The publication defines the main characteristics of the groups of artists, the main rules and regulations, and reveals the ways of receiving funds for organizing exhibitions. Although all societies differed from each other, they were similar in assessing the artist in his talent, technical skill, and not in the artistic direction he chooses.

The nature and dynamics of the change of constant method of reproduction of reality "from memory" to drawing from nature and the beginning of practice of working on plein-air are analyzed. The processes of promotion of graphic art and development of watercolor works collection are illuminated in an inextricable connection with the creation of a network of artists' unions.

Despite not always favorable historical prerequisites, there are collections in Ukraine, which owe their origin to fans of graphic art. An example of a study of the Dutch graphics collection, which is contained in the Kharkiv Art Museum's foundation, proved that there is no special historical, technical-stylistic study and art historical analysis of this collection. At the same time, special comprehensive studies of such collections are a logical and necessary process, in particular for the worldwide popularization of the cultural heritage of Ukraine.

Key words: Kharkiv Art Museum, Dutch Graphic Arts, art unions.

Постановка проблеми. Атрибуція та дослідження художніх колекцій неможлива без детального вивчення історичних, релігійних, побутових, соціальних аспектів життя та філософських, наукових уявлень певної нації, які висвітлюють особливості світогляду суспільства та завжди мають відображення у творах мистецтва. Зазвичай зміни у суспільстві породжують і зміни у культурі, які, своєю чергою, призводять до виникнення нових сюжетів та художніх технік. Вивчення цих аспектів приводить до кращого і всебічного розуміння робіт, дозволяє здійснити докладний мистецтвознавчий аналіз пам'яток образотворчого мистецтва досліджуваного періоду. Детальне дослідження творчої діяльності та буденного життя представників мистецьких професій дає можливість виявити та оцінити головні надбання, внесок у світове мистецтво, зрозуміти, що слугувало основою для пошуку та розвитку, вдосконалення культури тогочасного суспільства.

Використання акварелі має давню традицію, яка налічує століття. Акварель виконувала різноманітні функції: у цій техніці оформлені численні книги, ботанічні атласи, топографічні карти, а також виконані мініатюрні портрети.

Рисунки художників всіх мистецьких шкіл, окрім того, що завжди слугували джерелом вивчення реального світу через сприйняття об'єму та простору, але ще й відкривали цінувальникам, як рисунок може «оголити» задумку майстра. Рисунки голландської школи, незважаючи на те, що вони згодом були визнані шедеврами світового мистецтва, не завжди були об'єктами ґрунтовного та комплексного сучасного дослідження. Збірка Харківського художнього музею дає можливість дослідити принципи вирішення сюжетів, особливості стилістики та технічного виконання графічних робіт голландської школи, зміни, які відбувалися під впливом часу та різноманітних мистецьких течій.

Аналіз досліджень. Результати досліджень зарубіжних науковців і мистецтвознавців дають змогу доповнити відомості про графічні роботи голландських художників з колекції Харківського

художнього музею. Вплив на розвиток мистецтва графіки сторонніх чинників та факторів досліджений у розвідках таких авторів, як Саскія де Бодт, Кріс Столвейк, Едді де Йонг, Тон ван Калмут, присвячених життю, творам митців та виникненню ранніх художніх об'єднань, починаючи з епохи Просвітництва до XIX ст. Існує також цілий ряд монографій загального характеру, серед яких праці Джонатана Израельса, який пропонує вичерпний та інтегрований матеріал досліджень і роздумів, що збирались протягом 12 років та сповнені цікавими деталями про Нідерланди практично за 350 років. Пітер Хечт, використовуючи порівняльний метод, дав характеристику символізму в голландському мистецтві XVII ст. через звернення до процесів у тогочасному суспільстві. Однак, на теперішній час не існує техніко-стилістичного чи мистецтвознавчого аналізу збірки голландської графіки з колекції Харківського художнього музею, попри те, що у 1991 році збірка була виставлена в Тафському художньому музеї.

Мета статті – проаналізувати роль культурних, історичних та суспільних впливів на формування і зміну художніх особливостей вирішень сюжетів та технічні удосконалення, впроваджені нідерландськими майстрами акварельного живопису на прикладі збірки графічних творів Харківського художнього музею, дослідити існування різноманітних мистецьких колаборацій Голландії XVII–XIX ст.

Виклад основного матеріалу. У Нідерландах XVII ст. виділялися місцеві центри, де існували об'єднання художників. Таким центром був Амстердам, а його лідером на певний час став Рембрандт. Місцем народження Рембрандта та батьківщиною Ван Гойена був Лейден, що також перетворився на один зі значних центрів мистецького розвитку. Гаага стала осередком спілок художників, але Гаарлем був не менш відомим, ймовірно, через привілеї, які надавала митцям Гільдія Святого Луки – покровителя живописців, створена в цьому місті. Гільдія Святого Луки в Гаарлемі залишила цінні історичні записи – можливо, не завжди вони є першоджерелами, але, без-

умовно, достовірні за походженням. Вони дають змогу доторкнутися до витоків нідерландського мистецтва.

Ближче до кінця XVII ст. Вінсент Лоренс ван дер Вінне склав список зі 174 осіб, які в його час були визнані гарними художниками, і яких він особисто знав. Його син у 1702 р. доповнив цей список, позначивши літерою «d» тих художників, які померли до його батька, тож у переліку залишилось тільки шістнадцять імен. Онук В. Л. ван дер Вінне, володіючи манускриптами та бухгалтерськими книгами попереднього періоду, мав можливість розширити список ранніх членів Гільдії і додати до відомих фактів тогочасні закони Гільдії. «Ніхто без відома Гільдії не міг продати або представити на виставці свої роботи. Багато живописців, таким чином, були вимушені вступити до Братства, щоб користуватися його перевагами. Щороку, два великих продажі оголошувались від імені Гільдії; кожен учасник міг приносити на продаж все, що він хотів би продати» (Davies, 1987: 150). Певна кількість художників була залучена з інших міст – хтось на невеликий термін, а хтось на більш тривалий час, адже «Не всі жили у Гаарлемі» (Davies, 1987: 148).

Незважаючи на привілеї, які надавала Гільдія, для багатьох професія художника не була прибутковою. Навіть найбільш завантажені і плодотворні художники, як, наприклад, Філіп Вауерман, іноді були боржниками своїм друзям. Інші були настільки бідні, що їм навіть списували щорічні членські внески до каси Гільдії.

Національне життя Голландії, протягом цього насиченого століття піддавалось багатьом змінам смаків та тенденцій, які впливали навіть на високе мистецтво. Голландська школа, яка в XVII ст. була провідною у європейському мистецтві, була першою, хто повною мірою відчув цінність тих безпосередніх вражень, котрі міг відтворити рисунок. В той же час італійці та фламандці визнавали, головним чином, цінність рисунка тільки для подальшого удосконалення та деталізації майбутньої живописної роботи. Майстри Голландії, навпаки, прагнули увічнити у графічних аркушах враження, які, можливо, були швидкоплинними, але не менш яскравими.

Саме упродовж XVII ст. у Нідерландах рисунки почали колекціонувати та замовляти для особистих цілей, на відміну від більш традиційної їхньої функції як підготовчої роботи – ескізу або начерку. У цей час в рисунках з'являються різноманітні сюжети, подібні на сюжети у живописних творах, тож поступово ескіз став не тільки етапом виконання роботи, а й завершеним об'єктом,

готовим для подальшого продажу. Наприклад, пейзажні рисунки Ван Евердінгена, послідовника Ван Гойена, і Молейна майже всі були підписані, часто датовані і виконані як самостійні роботи, призначені для продажу.

У літературі з мистецтва XVII ст. зазвичай обговорюються дві важливі концепції, які можуть бути пов'язані з методом виконання графічного твору: рисунок "near het leven" («від життя», тобто з натури), чи "uyt den geest" («по пам'яті»). У XVI ст. ці два методи були пов'язані між собою темою релігійної або міфологічної сцени, зображеної з уяви. Водночас, рисунок може бути оснований на роботі з живою моделлю та постійній практиці удосконалення майстерності художника в процесі такої діяльності. Протягом XVII ст. концепція створення зображення «з натури» набула більшого значення, адже й рисунки «по пам'яті» часто формувалися через роботу з натурою.

Більшість голландських художників-пейзажистів подорожували, якщо не за кордон, то принаймні, близькими околицями, і часто малювали в сільській місцевості або мали ескізні книги, всі вони вміли гарно малювати і по пам'яті. Задokumentовано, що Рембрандт здійснював прогулянки навколо Амстердаму та робив замальовки міста та його околиць. Повернувшись до майстерні, художник міг перегрупувати природні об'єкти, щоб створити найдостовірніше зображення за обраною тематикою. Ван Гоен подорожував не менше за Рогмана, а їхні роботи, хоча й більш сучасні, так само як і роботи Рембрандта, зберігають колорит рідних для них місць. Пізніший період, сповнений подорожами закордон та контактами з мистецтвом інших країн, суттєво відмінним, привніс у графіку голландців нові методи та інше розуміння ідеалу.

Так, під значним впливом своїх попередників, з одного боку, та натхненні іноземними інноваціями з іншого боку, художники Гааги у XVII ст. широко почали практикувати роботу на пленері та заохочували до цього художників-початківців. Художники пейзажу, як правило, подавали не саму реальність, а правдоподібний вигляд голландського оточення, заснований на малюванні «з натури» в поєднанні з методом «по пам'яті». Таким чином, іноді важко відрізнити рисунки, що робилися «з натури», від тих, що виконували «по пам'яті» – але саме це поєднання відрізняло роботи цього періоду.

Аналогічним чином, рисунок з колекції Харківського художнього музею (надалі ХХМ) «Пріємна жінка за бочкою» Германа Сафтлєвена-молодшого і «Натюрморт» на якому зображено

маленьку валізу, ранець, відро, капелюх, чашка та блюдце, виконаний анонімним автором. Ймовірно, обидві роботи починались як ескізи з уяви, але здаються виконаними з найвищою мірою натуралістичності, оскільки малювання «по пам'яті» бере початок від малювання «з натури». Обидва твори вказують на значну роль, яку рисунок відіграв у формуванні реалістичних рис нідерландського мистецтва XVII ст.

Протягом XVIII ст. значення рисунка, як самостійної галузі мистецтва, продовжувало зростати. Інтерес колекціонерів до графічних копій картин XVII ст. зумовив необхідність додавання до них кольору, а любов збирачів до докладних та деталізованих робіт надавало кольоровому рисунку більшої ваги. Виготовлення копій і додавання кольору в репродукції створювали додатковий дохід для багатьох художників. «Художник-пейзажист та рисувальник Ісаак де Мушерон, для задоволення попиту на кольорові та закінчені роботи, зробив основним видом своєї діяльності саме створення копій та репродукцій, іноді додаючи колір і свій підпис до оригінальних пейзажів XVII ст., але частіше виконуючи власні акварельні твори. Дірк Маес, який працював у XVII–XVIII ст., випускав кольорові рисунки високого рівня технічної майстерності, на яких були зображені коні та італійські пейзажі» (Slive, 1998: 184).

Незважаючи на те, що у ХХМ представлено лише кілька графічних творів XVIII ст., протягом цього періоду значення рисунку залишалось незмінним, оскільки вважалося необхідним мати гарні навички рисувальника і для художників всіх інших видів просторового мистецтва. В результаті були створені численні безкоштовні школи малювання для навчання учнів усім художнім технікам.

Можна констатувати, що на початок XIX ст. ретельно виконаний, деталізований, кольоровий і закінчений рисунок залишався вибором колекціонерів, незважаючи на відсутність письмових доказів щодо популярності у збирачів XVIII–XIX ст. конкретних типів та стилів рисунка. В той же час акварелі, пастелі, гуаші та виконані в інших техніках ескізи підпадають під визначення начерків. Однак, згідно з коментарями художника і колекціонера XVIII ст. Корнеліса Плоса ван Амстела, до ескізу також зростав інтерес через його безпосередність у втіленні думок художника.

З середини XIX ст. люди стали більше цінувати начерк і чорновий рисунок. Баренд Корнеліс Коеккоєк прокоментував необхідність для художника постійно замальовувати і досліджувати природу у своїй роботі «Одкровення пейзажного художника», в той час як Вінсент Ван Гог підкрес-

лив важливість постійного спостереження за природою, кожного разу відкриваючи для себе щось нове (Dumas, 2001: 24). Віллем Рулофс закликав художників використовувати природу як провідника і відображати враження від моменту. Антон Мауве рекомендував Ван Гогу вдосконалити акварельну техніку, щоб заробляти нею на життя. Протягом другої половини XIX ст. широкий попит на акварель залишався, це можна побачити на прикладі зібрання Аркадія Алфьорова і за відібраними ним для виставки творами: понад половина з тридцяти шести робіт виконані аквареллю.

Тим часом в Амстердамі товариство художників “Arti et Amicitiae” («За мистецтво і дружбу»), засноване 3 грудня 1839 р., пропагувало визнання акварелі і творів на папері, їхню популяризацію через художні виставки. Це найстарше товариство художників, де самі митці визначали політику, яка демонструє єдність у поєднанні з різноманітністю. Процедура вступу до товариства “Arti et Amicitiae” була досить складною, але дозволяла відібрати найкращих, а членство означало визнання високого рівня професійності художника.

«Правління було повністю у руках художників, які підтримували гарні відносини з заможними особами, що дозволяло “не художникам” та поціновувачам потрапити до товариства, щоб бути вписаними як учасники. Товариство “За мистецтво і дружбу” також організовувало зустрічі-роздуми на художні теми, виставки, лекції, розіграші та затишні зустрічі. Особливістю було те, що для художників, які овдовіли, був створений “Уизерфонд” – фонд спеціального соціального забезпечення. Так, шляхом встановлення професійного статусу та покращення соціального становища товариства “За мистецтво та дружбу” було далеко попереду у другій половині XIX ст., на відміну від інших професійних асоціацій художників та організацій, які тільки лобювали інтереси всіх фахівців Голландського мистецтва» (Stolwijk, 1998: 100–101).

У 1847 р. монопольне становище товариства “Arti et Amicitiae” було порушене створенням картинної студії молодих пейзажистів у Гаазі “Pulchri Studio” («Майстерня Пулькри»), яка давала змогу своїм членам практикувати малювання з натури, обговорювати творчість один одного і надавала художникам місце для спілкування. Йоханнес Босбом та Віллем Рулофс були одними з перших членів, що приєдналися до неї.

«Різниця між консервативним «За мистецтво і дружбу» та прогресивною «Майстернею Пулькри» була суттєвою, особливо у художніх принципах» (Bodt, 2004: 27–28). На відміну від «За

мистецтво і дружбу», «Майстерня Пулькри» була більш практичною за своїм характером та наближеною до природи. «Мета цієї Гаазької асоціації – сприяння мистецтву та любов до художніх відображень» (Reglement van, 1847: 28). Проте, обидві організації прагнули ствердити спільну для них ідею аристократичності та підняття соціального статусу митців. «Відомі вечірки, організовані “Майстернею Пулькри”, рекламували собою студію краще, аніж будь-яка афіша» (Vodt, 2004: 35).

Для того, щоб студія мала успіх та була процвітаючою, Генріх Віллем Месдаг поклав всі свої зусилля на її розвиток. Крім того, зростала популярність Гааги та її школи, що стало сприятливим фактором для поступу. Тим не менше, товариство “Arti et Amicitiae” доволі довгий час залишалось асоціацією провідних діячів мистецтва.

На відміну від товариства “Arti et Amicitiae”, “Pulchri Studio” почала організувати виставки сучасного мистецтва тільки наприкінці XIX ст. До того часу художники з Гааги у просуванні своїх робіт залежали від виставок у товаристві «За мистецтво і дружбу» або ж вуличних виставок. «З організацією виставок між асоціаціями художників посилювалось суперництво. Таким чином, відстань між двома мистецькими містами Амстердамом та Гаагою збільшувалась» (Stolwijk, 1998: 165).

«За мистецтво і дружбу» та «Майстерня Пулькри» були головними об’єднаннями художників, які надавали змогу поціновувачам мистецтва стати ближчими до художників, а художникам знайомити маси зі своєю творчістю через членство у вищезгаданих товариствах. Виставки були постійними та відкритими до різноманітних художніх проявів.

Окрім цих національних груп, у XIX ст. були створені також об’єднання, котрі акцентували свою діяльність на конкретному жанрі мистецтва. Таким прикладом стало створене у 1876 р. голландське рисувальне товариство, похідне від «Майстерні Пулькри» – “De Hollandsche Tekening Maatschappij” («Голландська графічна компанія»), яке також активно підтримувало ринок акварелей та створення якого було ініційоване саме художниками. Воно було засноване за зразком Бельгійського акварельного товариства, створеного в 1855 р., і більш давнього елітарного англійського акварельного товариства, яке існувало з 1804 р. Хендрік Віллем Месдаг взяв на себе відповідальність та обов’язки президента, а 27 березня 1876 р. було затверджено резолюцію, яка складалась з десяти положень. Відтепер, «Голландська графічна компанія» складалась з рядових та почесних членів. Усі нові кандидати були

запропоновані правлінням, та право на голосування було відведено засновникам, якими були: Юліус Ван де Санде Бакхуйзен, Герардіна Якоба ван де Санде Бахуйзен, Христофел Бісхоп, Віллем Маріс, Антон Мауве, Якоб Маріс, Йозеф Израельс, Філіп Саде, Пітер Стортенбекер, Герке Хенкес, Йоханнес Босбом, Бернар Бломмерс, Давід Блес, Кейт Бісхоп Свіфт. Якщо один із засновників йшов у відставку, його місце було займав рядовий член організації, але більшість місць залишалась за засновниками.

Членські внески були відсутні, проте, у випадку потенційної нестачі коштів для проведення виставки, рядові учасники несли рівнозначну фінансову відповідальність. Зазвичай, організація виставки обходила асоціації у певну суму, тому було прийнято рішення, що десять відсотків від продажу кожного об’єкту під час виставки товариства «Голландська графічна компанія» йшло на користь фонду асоціації, а у випадку надлишку, суму відокремлювали для наступної виставки. Таким чином, асоціація мала можливість організувати виставки у просторах приміщеннях за умови продажу достатньої кількості лотів на попередній виставці. Щоб впевнитись, що всі учасники товариства прихильні до успішного проведення виставки, кожен з них мав надати по одному своєму рисунку для кожної виставки. У 1883 р. ця кількість була збільшена до трьох творів, крім того, подавати роботи мали тільки рядові члени асоціації. З членів правління плата за участь та продаж робіт у виставках не знімалась.

Ще одним обов’язковим правилом для участі було попереднє внесення автора до списку учасників виставки. Залишалась одна фінальна задача: знайти відповідне місце для демонстрації акварельних робіт. Однак це не викликало жодних проблем, оскільки Королівська академія мистецтв у Гаазі на безоплатній основі надавала для показів зали у своїй будівлі.

Перша виставка товариства «Голландська графічна компанія», відбулась у серпні 1876 р., майже через два роки після його заснування. З цього часу відбувалася активна рекламна діяльність, щорічні виставки, до яких випускались каталоги та альбоми. Багато каталогів містять анотації, що дозволяє сьогодні отримати додаткову інформацію.

Протягом двох років низка художників – Геррі мет де Блес, Ельчанон Вервеер і Іохан Гендрік Вейсенбрух – були включені до складу «Голландська графічна компанія», і це вважалося безумовним успіхом товариства. Так залишалось до 1890-х рр., коли художники потрапили під сильну критику і попит на твори, виконані аквареллю, впав, порів-

няно з інтересом до творів, що підкреслювали точність лінії. До речі, до теперішнього часу не існує жодних ґрунтовних наукових досліджень стосовно «Голландська графічна компанія», хоча розпад товариства стався тільки у 1921 р.

Завдяки присутності Віллема Рулофа в Брюсселі, голландські акварелі з їхньою майстерністю і точною технікою були високо оцінені бельгійською публікою і колекціонерами. Там користувалися величезною популярністю роботи Геррі мет де Блеса, Йоханнеса Босбома, Йозефа Израельса та Антона Мауве.

Ескізи олією, аквареллю, крейдою, бістром та тростинним пером, офортною голкою – всі ці техніки в руках великих голландців були не просто вдосконаленим варіантом відомих художніх технік, а втілювалися у витончені, довершені роботи для своєї аудиторії, настільки ж виразні та цікаві, як робота олією, що потребувала більшого часу і була складнішою за виконанням. Техніка акварелі вважається однією з найскладніших, тому що допущені художником помилки не можна легко виправити. Тому барвистість кожного з таких закінчених ескізів не була важливою: з «великими» художниками кількість кольорів мала інше значення: вони знали, що важливішою справою є достатність тонів для передачі отриманих автором вражень глядачу.

І це є характерним для голландського мистецтва, особливо для голландського пейзажу, у якого не було періоду болючого становлення, в той час, як мистецтво інших шкіл повинно було довго боротися за свободу самовираження. З досвіду минулого і близького минулого митці, зокрема Брюгге і Лейдена, отримали метод створення виразного колірною вирішення, завжди економічного у засобах, але часто дуже швидкого та спрощеного. «Робота перших майстрів не має ні дріб'язковості маніпуляцій, коли вона найбільш

делікатна, ні невизначеності, коли вона найбільш швидка. Ознаки мистецтва зрілого – екстремальна концентрація, рішення впевненої руки та, як результат, швидкий у виконанні, але шедевр» (Kalmthout, 1998: 64).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що починаючи з XVII ст., у Нідерландах було різноманітне суспільне життя у світі мистецтва. Особливим типом взаємодії художників були міждисциплінарні гільдії та товариства: «За мистецтво і дружбу», «Майстерні Пулькрі», «Голландська графічна компанія», в яких могли контактувати практикуючі професіонали та початківці або любителі образотворчого мистецтва. Головна ціль таких об'єднань полягала в тому, щоб навчити цінувати мистецькі прояви у приємній атмосфері та гарній компанії. Це була хвиля справжнього розквіту Голландії – час, в який Ван Гойєн малював у притаманній йому манері – завжди вишукано, делікатно та різнобарвно, довгі береги річок, містечка у низині і широке високе голландське небо; час, в якому Антон Мауве загостріював увагу на вигляді післяобідніх сонячних полів, які парують від теплого вологого повітря; в якому Петрус Герар Вертін майстерно зображав чарівність котеджів та вулиць при сонячному світлі, а Девід Йозеф Блес удосконалив захоплене і всеосяжне пізнання світу людей, яке коли-небудь проявлялося у мистецтві; і в якому Рембрандт із задоволенням зображував голландське життя і пейзажі, завжди з майже рівною силою виразності та художньою точністю.

Твори зазначених авторів зі збірки Харківського художнього музею є відтворенням естетичних принципів та доказом майстерності, як відомих художників, так і тих, які залишились у тіні, особливо деяких представників заможної буржуазії, котрі, проте, також не менше заслуговують на окреме дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Davies M. The Early Netherlandish School / National Gallery catalogues. London : The National Gallery, reprinted 1987. 207 p.
2. Kalmthout A.B.G.M. van. Muzentempels : multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914. Hilversum, 1998. 776 p.
3. Stolwijk Ch. Uit de schilderswereld: Nederlandse kunstschilders in de tweede helft van de negentiende eeuw. Leiden, 1998. 416 p.
4. Bodt S. de. Brussel kunstenaarskolonie : Nederlandse schilders 1850–1890. Warnsveld, 2004. 160 p.
5. Reglement van het Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio. 1847. 19 februari. 1847. 28 p.
6. Haak B. The Golden Age : Dutch painters of the XVII century. London : Thames & Hudson Ltd, 1984. 536 p.
7. Jongh E. de. Real Dutch life and not-so-real Dutch life: some nationalistic views of XVII century Netherlandish painting. Simiolus. 1990/91. Vol. 20. P. 197–206.
8. Slive S. Dutch painting : 1600–1800. New Haven ; London, 1998. 392 p.
9. Israel J. The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477–1806. Oxford, 1995. 1231 p.
10. Hecht P. The debate on symbol and meaning in Dutch seventeenth-century art: an appeal to common sense. Simiolus. 1986. Vol. 16. P. 173–187.

11. Dumas C. Bibliografie van Nederlands onderzoek naar beeldende kunst en kunstnijverheid 1700-1900 door Nederlandse en in Nederland werkzame auteurs, gepubliceerd in de periode 1991 t/m 2000 (18de eeuw) en 1996 t/m 2000 (19de eeuw). Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici. 2001. 171 p.

REFERENCES

1. Davies M. The Early Netherlandish School / National Gallery catalogues. London : The National Gallery, reprinted 1987. 207 p. [in English].
2. Kalmthout A.B.G.M. van. Muzentempels : multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914. [Temples for muses: multidisciplinary artistic circles in the Netherlands between 1880 to 1914]. Hilversum, 1998. 776 p. [in Dutch].
3. Stolwijk Ch. Uit de schilderswereld: Nederlandse kunstschilders in de tweede helft van de negentiende eeuw. [From the world of painting: Dutch artists of the second half of the XIX century]. Leiden, 1998. 416 p. [in Dutch].
4. Bodt S. de. Brussel kunstenaarskolonie : Nederlandse schilders 1850–1890. [Brussels Artists' colony: Dutch Artists 1850-1890]. Warnsveld, 2004. 160 p. [in Dutch].
5. Reglement van het Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio. 1847. 19 februari. [Regulations art society Pulchri Studio. 1847. February 19]. 1847. 28 p. [in Dutch].
6. Haak B. The Golden Age : Dutch painters of the XVII century. London : Thames & Hudson Ltd, 1984. 536 p. [in English].
7. Jongh E. de. Real Dutch life and not-so-real Dutch life: some nationalistic views of XVII century Netherlandish painting. Simiolus. 1990/91. Vol. 20. P. 197–206. [in English].
8. Slive S. Dutch painting : 1600–1800. New Haven ; London, 1998. 392 p. [in English].
9. Israel J. The Dutch Republic. Its rise, greatness, and fall 1477–1806. Oxford, 1995. 1231 p. [in English].
10. Hecht P. The debate on symbol and meaning in Dutch seventeenth-century art: an appeal to common sense. Simiolus. 1986. Vol. 16. P. 173–187. [in English].
11. Dumas C. Bibliografie van Nederlands onderzoek naar beeldende kunst en kunstnijverheid 1700-1900 door Nederlandse en in Nederland werkzame auteurs, gepubliceerd in de periode 1991 t/m 2000 (18de eeuw) en 1996 t/m 2000 (19de eeuw). [Bibliography of Dutch studies in the field of Dutch fine and applied arts from 1700-1900 by Dutch authors, published between 1991 and 2000 (18th century) and from 1996 to 2000 (19th century)]. Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici. 2001. 171 p. [in Dutch].

Jiaohua ZHANG,

orcid.org/0000-0002-3585-516X

Graduate Student at the Department of Fine Arts,

Musicology and Cultural Studies

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) czaohuaczan@gmail.com

TECHNOLOGICAL ASPECTS OF PIANO SOUND FORMATION

Outlining the specifics of sound formation on the piano makes it possible to deepen the idea of piano intonation, which is inseparable from the artistic idea, the leading source of choice of means of musical expression, methods of formation and reproduction of sounds; outline new approaches to the tasks that arise in the practical activities of the pianist-performer. The purpose of the article is to study the mechanical and acoustic features and properties of the piano in an integral relationship with the organization of the musical form and artistic means of performance, formed in the process of musical practice. The methodological basis of the study are dialectical and systemic methodologies used in the field of cultural studies. General scientific and logical methods of analysis, synthesis, induction and deduction, historical and comparative research of the problem are used. The article is an attempt to explore the specifics of piano intonation in the performing arts, to reveal the intonation specifics of the piano. The author describes three stages of piano sound production, as well as issues directly related to piano sound production: the techniques of sound production on the piano and the impact of dynamics and pedaling on it. The practical significance lies in the possibility of using the main provisions of the article when writing scientific papers on relevant topics, in the process of teaching professional disciplines. The results of the study can be implemented in concert-performing and pedagogical activities, be used in the organization of musical and cultural life. Conclusions. Conscious piano intonation, being the sound embodiment of musical thought, finds its direct expression through the specifics of sound production on the mentioned instrument, which is inextricably linked with the techniques of sound production, dynamics, pedaling with sound production techniques, dynamics, and pedalization.

Key words: piano, piano sound generation, piano sound extraction, dynamics, pedalization.

Цзяохуа ЧЖАН,

orcid.org/0000-0002-3585-516X

аспірант кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) czaohuaczan@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРТЕПІАННОГО ЗВУКОУТВОРЕННЯ

Окреслення специфіки звукоутворення на фортепіано дає можливість поглибити уявлення про фортепіанне інтонування, яке є невіддільним від художнього задуму, провідним джерелом обрання засобів музичної виразності, способів формування та відтворення звуків; окреслити нові підходи до завдань, які виникають у практичній діяльності піаніста-виконавця. Мета статті полягає в дослідженні механіко-акустичних особливостей та властивостей фортепіано у цілісному співвідношенні з організацією музичної форми та художніми засобами виконання, що сформувались у процесі музичної практики. Методологічну основу дослідження становлять діалектична та системна методології, що застосовуються в області культурологічних досліджень. Використано загальнонаукові та логічні методи аналізу, синтезу, індукції і дедукції, історичного і компаративістського дослідження проблеми. Стаття є спробою дослідити специфіку фортепіанного інтонування у виконавському мистецтві, розкрити інтонаційну специфіку фортепіано. Автором охарактеризовано три етапи фортепіанного звукоутворення, а також розглянуто питання, безпосередньо пов'язані з фортепіанним звукоутворенням: прийоми звуковидобування на фортепіано та вплив на нього динаміки і педалізації. Практичне значення полягає в можливості використання основних положень статті під час написання наукових праць на відповідну тематику, в процесі викладання фахових навчальних навчальних дисциплін. Результати дослідження можуть бути впроваджені в концертно-виконавську та педагогічну діяльність, бути використані у сфері організації музично-культурного життя. Висновки. Усвідомлене фортепіанне інтонування, будучи звуковим втіленням музичної думки, знаходить своє безпосереднє вираження через специфіку звукоутворення на згаданому інструменті, яке нерозривно пов'язане із прийомами звуковидобування, динамікою, педалізацією.

Ключові слова: фортепіано, фортепіанне звукоутворення, фортепіанне звуковидобування, динаміка, педалізація.

Introduction. In a music piece, intonement is inseparable from the artistic concept, it is a leading source of choice of musical expression means, ways of forming and reproducing sounds. Therefore, the study of the problem of piano intonement is inextricably linked with the awareness of the specifics of sound formation on the studied instrument. From D. Kirnarska's point of view, the sound provides rather accurate information about the surrounding world with its timbre, articulation, pitch and volume. These sound properties "determine the character of the music and its actual sound as well as the reaction to it" (Кирнарская, 2004: 63).

As H. Neuhaus noted: "...Mastering the sound is the most important task that arises among other piano technical problems a pianist must solve. After all, sound is actually musical matter; by perfecting and enriching it, we lift music to a higher level" (Нейгауз, 1988: 143). Reflecting on the peculiarities of piano sound, Neuhaus wrote that among other instruments, the piano is the best actor, as it can perform a variety of roles. The piano is «an intellectual instrument and does not have sensual flesh of other instruments» (Нейгауз, 1988: 143).

Consideration of playing techniques used by the pianists-performers in their practice, as well as answers to the questions what factors influence the piano sound formation, why the same techniques form a sound with different characteristics, will allow to deepen the idea of piano intonement, which is inseparable from the artistic concept and to define new approaches to the problems that arise in the practice of a pianist-performer.

Analysis of recent research and publications. The methodological basis for the study of piano intonement is the theory of intonation of B. Asafiev (Асафьев, 1971), whose provisions are used in modern linguistics, semiotics, acoustics, psychology, physiology, aesthetics etc. At the same time, the views on piano intonement in the performing arts are described only in separate works by V. Colonei, who considers piano performing intoning as an organic unity of a sound purpose (sound intoning) and a way of achieving this purpose in somatic intoning (Колоней, 2004), A. Malynkovska, whose monograph is devoted to the problems of artistic intoning on piano and analysis of their development in the methodological and theoretical literature of XVI–XX centuries (Малинковская, 2019). In T. Vierkina's dissertation "Actual intoning as a performing problem" (Веркина, 2008) displays musical and performing art as a creative practice, a way of fixation, reproduction and development of musical experience of a person; works of Ye. Bon-

dar reveal the problem of super-expressive intonation in the context of contemporary choral art (Бондар, 2005).

The objectives and tasks of the article are to study the mechanical and acoustic features and properties of piano in the integral relationship with the organization of the musical form and artistic means of performance, formed in the process of musical practice. Revealing of the objectives of the article is realized through the study of playing techniques used in their practice by pianists, factors that influence the formation of piano sound; finding out why essentially the same techniques produce sound with different characteristics.

The methodological basis of the study is the dialectical and systemic methodologies used in the field of cultural studies. General scientific and logical methods of analysis, synthesis, induction and deduction, historical and comparative research of the problem are used.

Statement of basic materials. Taking a separate tone as a basis and "micro unit of the intonation process" (Малинковская, 2019: 70), we trace the following stages of sound formation on the piano:

- 1) a hammer blow on the string, which leads to its oscillation;
- 2) sound (length) of tone with its gradual subsidence (the main part of the sound);
- 3) raising the finger from the key and lowering the damper, which causes the damping of this oscillation.

Thus, at stage I – the attack of the sound – the percussive principle of sound production finds its manifestation: dismemberment of the sound flow by internal impulses, as well as its energetic- tonic, motor start. Its dialectical opposite is stage III, which manifests itself by raising the finger from the key and lowering the damper, leading to the damping of this oscillation. It should be noted that usually this stage is paid less attention, despite its obvious importance.

Stage II – the sound of the tone is caused by several factors:

- the power of influence on the string;
- the mass of the vibrator (the lower the tone, the greater the mass of the string, and the longer the string sounds towards its natural end) as a resonator.

Thus, the process of controlling a single tone reproduced on the piano is almost impossible, and in dynamic terms, the sound of the tone tends to subside. At the same time, in order to continue the sound, the pianist can imitate the effect of *bebung* (vibrato effect) by creating a vibration with soft pedal pulses (the so-called damping vibrato) or by double rehearsal with his fingers (L. Beethoven sonata op. 106 (Adagiosostenuto, vol. 156; sonata op. 110 (Adagionon troppo, vol. 5)).

Hereunder we consider the issues directly related to piano sound production, such as the techniques of sound production on the piano and the influence of dynamics and pedaling on it. Thus, researchers whose scientific works are devoted to the problems of piano sound quality, focused on piano sound production. In *The Complete Theoretical and Practical Piano School*, Carl Czerny distinguishes between the following types: *legatissimo* (for melodic fragments), *legato* (for melody), *portamento* (for some “heavy” sounds), *staccato* (for short, fragmentary sounds) and *marcatisimo* (for virtuoso staccato performance) (Черни, 1974: 98–127).

The works of Hugo Riemann became a new impetus in the research of the principles of expressive sound formation and organization by the performer of a musical form. In *The Comparative School of Piano* (Leipzig, 1883), the musicologist and teacher-performer introduces the terms *non legato*, *legatissimo*, *mezzolegato*, *mezzostaccato* (*leggiero*), *carezzando* (light touch and finger movement to the edge of the key).

Eugene Tetzeli in his book “*Modern Piano Technique*” (Тетцель, 1929) considers the following types of sound production: *legatissimo*, *legato*, *leggiero*, *staccato*.

According to the memories of Teodor Leshetytskyi's students, during the classes the teacher paid considerable attention to the quality of sound, expressiveness of performance and the ability to sing a melody, distinguished *legato*, *nonlegato* and *staccato*. The virtuoso passages were not considered separately, but necessarily in the context of the work being performed. T. Leshetytskyi himself claimed that he borrowed such methods of work from K. Cherny almost without changes and additions, although researchers and music critics called it “*Leshetytskyi's Method*”. The music teacher did not require his students to practice the instrument for many hours, focusing on the ability to mentally hear the future sound of a piece of music.

The methodical system of the Czech pianist and musician-teacher Vilem Kurz was based on the development of all professional skills of piano playing, including the piano culture of sound; perfect performance technique based on a combination of trained finger playing and the work of the entire playing apparatus of the pianist-performer; transparency and clarity in the interpretation of the texture and form of a musical work as a whole; extremely attentive attitude to the musical text. In the work “*Technical foundations of piano playing*” V. Kurz notes such techniques of piano sound production as *staccato* (with movement from above or from the key), *legato*, *legatissimo*, *non legato*. Particular attention in the work is paid to the peculiarities of the *cantilena*.

Ariadne Birmak distinguishes the following types (elements) of piano technique: “*pearl*”, *finger glissando*, *martellato*, *leggiero*.

As it is seen, the techniques of the piano sound production are quite diverse. However, it should be noted that their use is directly related to the content and style of the piece of music.

Taking into account the peculiarities of the musical texture, the types of piano technique are divided into small (*gamut* and *gamut-like passages*; *melismata*; *finger rehearsals*; *arpeggio*; *trill*; groups covering no more than five notes without changing position, etc.) and large (*octaves*, *chords* and *jumping*, *tremolo*, etc.). Let's analyze the main types of piano finger technique.

Legato (Italian – connected) is a method of sound production that requires a long sound connecting performance. In piano technique, this method occupies a leading position. According to J. Ghat, the main condition for performing *legato* is the continuity of sound, which is expressed in the fact that the appearance of a new sound is manifested only in a change in the number of oscillations (strings), in other words – in the pitch. Since, due to the mechanical features of the piano, the pianist-performer cannot change the pitch of the sound without interrupting the sound, to obtain *legato* it is necessary that the new sound sounds as inconspicuous as possible (Гар, 1967: 161–162).

Staccato (Italian – intermittent, separate) – involves the extraction of intermittent, short sounds. *Staccato* requires a performance in which the tones are not directly adjacent to each other, but clearly separated from each other at least by the slightest pauses.

The *martellato* technique is used in cases when the content of the performed work requires clarity and density of sound. It is important that the pianist-performer uses oscillating movements (swing of the forearm and hand).

“*Pearl technique*” gives the sound lightness and sonority. According to A. Birmak, in order to achieve the desired sound in the “*pearl technique*”, it is necessary to use tenacious grasping movements of sliding fingers under the palm.

Leggiero (Italian – easy, graceful) – another finger technique, which to achieve the desired sound result requires light strokes of rounded fingers. Moving on the keyboard happens with the use of flexible wrist movements while supporting the shoulder girdle and upper arm.

Melodic technique is used as a means of performing works in the nature of *cantabile*, melodic passages, etc. Performing a melodic technique requires the performer to be able to “*transfuse*” sound from note to note.

Portamento (Italian – to transfer the voice) provides for the performance to be unrelated, separate, but not short sounds. In this case, a separate, emphasized articulation of each sound is important. In this case, the performance should be long, but not coherent.

Dynamics (Greek – force) has a direct influence on piano sound formation – the most important means of musical expression, which is embodied in the volume of sound. At the same time, we highlight the following factors on which the choice of a dynamic nuance depends: the drama and style of the performed musical work, the embodied artistic image, as well as external factors such as the acoustics of the instrument and the hall.

Like light and shadow in painting, dynamics help create psychological and emotional effects in music. The dynamic changes that occur during the sound embodiment of a musical thought are perceived as an emotional reflection and are based on associations and analogies that arise in the listener's mind. For example, including bright and strong emotions, the sphere of dynamic forte can express both tragic and joyful images. Fortissimo has the ability to evoke associations with powerful, majestic images, as well as to awaken feelings of fear, depression and more.

In the field of piano, pianissimo the images of sadness, grief, as well as mystery, peace and tenderness are engraved. Using inflections of crescendo and diminuendo (decrescendo), the artist can create the effects of “approaching” and “fading away”.

In the aspect of piano sound formation, a special difficulty is the performer's mastery of the “extreme” capabilities of the instrument. Thus, the pianissimo requires extreme sensitivity in the process of sound production: the maximum clarity of articulation should be achieved with a minimum load on the keyboard. In contrast, the performance of fortissimo requires the involvement of all the power reserves of the pianist-performer – the weight and impact energy of the hand and body.

Thus, in order to perform musical and intonational activities, the pianist-performer must master all the gradations of piano sound, which are between the boundaries that H. Neuhaus defined as “not yet a sound” and “no longer a sound” (Нейгауз, 1988: 68).

The pedal plays an extremely important role in the process of piano sound production. In this aspect, A. Rubinstein's statement is widely known: “the pedal is the soul of the piano”. The value of the pedal is primarily to expand the amplitude of piano expression. In this case, the use of pedals on the piano should be determined by the need to change the sound, i.e. the method of its formation (mixing sounds, bass lengthening, etc.) or timbre, length, etc.

The origins of the pedal-sostenuto are in the organ keyboard-like pedal. In the modern version, the investigated pedal serves to delay the selected dampers in the raised state. Yes, the dampers raised by pressing the pedal are locked and remain in this state until the pedal is removed by the performer. At the same time, other dampers function as usual, including in relation to the right pedal. The use of the pedal is justified when performing music that is characterized by a complex texture, and requires the lengthening of individual sounds, as a rule in the lower register.

In the context of sound production, the right pedal has a direct effect on the sounds reproduced at the time of its pressing. In this case, the role of the pedal is not only to lengthen the sound, but also to improve it. This effect is achieved by means of raised dampers, which from the total number of raised strings, by resonance, lead to a compatible oscillation of the string, for which these sounds themselves are overtones. Due to this, the sound produced by the performer becomes more colorful and saturated.

S. Feinberg identifies the following leading functions of the right pedal: decorative, acoustic, tectonic, spatial, working, compromise, preliminary, direct, delayed, intentionally duplicated and melodic ones (Фейнберг, 2017: 335), which are closely interrelated in piano practice. Yes, if the pedal is used primarily to give the sound new qualities (softening or additional timbre), such a pedal is decorative or timbre, and is widely used in the music of romantic composers.

The left pedal originated more than half a century earlier than the right one, and was a double-shift mechanism. Thus, the structure of modern pianos provides three strings for each key in the middle and upper registers; two strings in the bass and one string for each key on the lowest notes. Pressing the left pedal shifts all the hammers to the right, which leads to their impact on the lowest notes only the left part and in the bass register – only one string, in the middle and upper registers – two strings instead of three. The timbre and dynamic effects resulting from the use of the left pedal are inextricably linked: achieving clearer dynamic shades, the performer at the same time gets a slightly different timbre color of the sound, and vice versa.

Thus, among the means of expression that the pianist has, the leading place belongs to the system of piano pedals: right (damper), left and middle (sostenuto). Collectively, the considered pedal mechanisms have an extremely important influence on the system of piano sound production – prolongation, dynamics and timbre of the sound.

Conclusions. Conscious piano intonation, being the sound embodiment of musical thought, finds its direct expression through the specifics of sound formation on the studied instrument. The latter is inex-

trically linked with sound production techniques, dynamics and pedaling.

The analysis does not cover all the issues related to the study of the features of piano sound formation as a parameter of performance intonation.

Prospects for further research are to consider in more detail the performance techniques used by pianists in the process of artistic intonation, to clarify the factors influencing the formation of the piano sound.

BIBLIOGRAPHY

1. Асафьев Б. Музыкальная форма как процесс. Москва : Книга по требованию, 2012. 376 с.
2. Бондар Є. Надекспресивне інтонування в контексті сучасної хорової творчості : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Одеса, 2005. 20 с.
3. Веркіна Т. Актуальне інтонування як виконавська проблема : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Одеса, 2008. 16 с.
4. Гат Й. Техника фортепианной игры. Будапешт : Атэнзум, 1976. 244 с.
5. Кирнарская Д. Психология специальных способностей. Музыкальные способности. Москва : Таланты-XXI век, 2004. 496 с.
6. Колоней В. Пластичне у фортепіанно-виконавському інтонуванні : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Київ, 2004. 18 с.
7. Малинковская А. Искусство фортепианного интонирования : учебник для вузов. М. : Издательство Юрайт, 2019. 323 с.
8. Нейгауз Г. Об искусстве фортепианной игры. Записки педагога. Москва : «Музыка», 1988. 143 с.
9. Тетцель Е. Современная фортепианная техника. Москва : Музторг, 1929. 88 с.
10. Фейнберг С. Пианизм как искусство. Учебное пособие. Санкт-Петербург : Лань; Планета музыки, 2017. 560 с.
11. Черни К. *Полная теоретическая и практическая фортепианная школа*. Киев : Музична Україна, 1974. С. 98–127.

REFERENCES

1. Asafiev B. *Muzykal'naya forma kak protsess* [Musical form as a process]. Leningrad: Music, 1971. 376 p. [in Russian].
2. Bondar E. M. *Nadekspresyvne intonuvannya v konteksti suchasnoyi khorovoyi tvorchosti* [Overexpressive intonation in the context of modern choral creativity] (Extended abstract of Candidate's thesis). The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music, 2005. 19 p. [in Ukrainian].
3. Verkina T. B. *Aktual'ne intonuvannya yak vykonavs'ka problema* [Topical intonation as a performance problem]. Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. Kyiv, 2008. 19 p. [in Ukrainian].
4. Gat Y. *Tekhnika fortepiannoy igry* [The technique of the piano]. Budapest: Ateneum, 1976. 196 p. [in Russian].
5. Kirnarskaya D. K. *Psikhologiya spetsial'nykh sposobnostey. Muzykal'nyye sposobnosti* [Psychology of special abilities. Musical abilities]. Moscow: Talanty-XXI vek, 2004. 496 p. [in Russian].
6. Koloney V. O. *Plastychno u fortepianno-vykonavs'komu intonuvanni* [Plastic in piano-performance intonation] Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. Kyiv, 2004. 18 p. [in Ukrainian].
7. Malinkovskaya A. *Iskusstvo fortepiannogo intonirovaniya : uchebnik dlya vuzov* [The art of piano intonation: a textbook for high schools]. Yurait Publishing House, 2019. 323 p. [in Russian].
8. Neuhaus G. *Ob iskusstve fortepiannoy igry. Zapiski pedagoga* [On the art of piano playing. Notes of the teacher]. Moscow: «Music», 1988. p. 143 [in Russian].
9. Tetzl E. *Sovremennaya fortepiannaya tekhnika* [Modern piano technique]. Moscow: Muztorg, 1929. 88 p. [in Russian].
10. Feinberg S. E. *Pianizm kak iskusstvo. Uchebnoye posobiye* [Pianism as an art. Tutorial]. St. Petersburg: Lan'; Planeta muzyki, 2017. 560 p. [in Russian].
11. Cherni K. *Polnaya teoreticheskaya i prakticheskaya fortepiannaya shkola* [Complete theoretical and practical piano school]. Kiev: Musical Ukraine, 1974. pp. 98–127 [in Russian].

УДК 5.655, 7.03 (761)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-8>**Чжао ЧЖЕНГУАН,**

orcid.org/0000-0002-4018-7397

аспірант кафедри історії та теорії мистецтв

Львівської національної академії мистецтв

(Львів, Україна) light.monet@qq.com

КИТАЙСЬКА НЯНЬХУА СУЧЖОУ XVIII–XIX СТ.: ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ

Стаття присвячена історії виникнення й розвитку особливого виду китайської народної ксилографічної няньхуа, що побутувала в Сучжоу (Китай) у XVIII столітті. Це був період активних контактів західного світу з китайською культурою, що зумовило своєрідність сучжоуських няньхуа другої половини XVIII–XIX століть, які мали велике значення у формуванні ранніх пейзажних картин укійо-е і мегане-е в японській ксилографії укійо-е XVIII століття.

Методологія і методика дослідження вибудовуються на розумінні няньхуа зі Сучжоу як особливого виду пейзажних няньхуа, що з'явилися в Китаї під впливом західноєвропейських ідей і технік та істотно вплинули на принципи побудови простору в японській пейзажній гравюрі укійо-е.

Основними методами дослідження є: метод культурно-історичного і морфологічного аналізу, метод образно-стилістичного аналізу, що дає змогу об'єктивно порівнювати специфічні художні явища, такі як застосування західноєвропейських методів у китайських і японських ксилографіях; метод композиційно-художнього аналізу, метод історичного аналізу, для порівняння, вивчення історичної документації, літературних свідчень щодо контактів Китаю та Японії в XVIII – XIX століттях.

Об'єкт дослідження: мистецтво няньхуа зі Сучжоу XVII–XIX століть, а також «перспективні картини» укійо-е і мегане-е – «картини крізь окуляри». Предмет дослідження: образна система і художньо-виразні засоби няньхуа зі Сучжоу та їхній вплив на ранні пейзажні японські гравюру укійо-е і мегане-е і XVII–XVIII століть.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше: виявлено і досліджено тенденції розвитку ксилографічних няньхуа зі Сучжоу, в яких використовувалися європейські методи зображення простору; виявлено основні види й жанри няньхуа зі Сучжоу, визначено специфіку цього явища, що риниться від доброзичливих новорічних картин няньхуа; визначено основні форми впливу сучжоуської гравюри на процес формування нового бачення простору в ранній японській пейзажній гравюрі укійо-е.

Ключові слова: мистецтво Китаю, народна картина, новорічні картини, няньхуа, Сучжоу.

Zhao ZHENGGUAN,

orcid.org/0000-0002-4018-7397

Postgraduate Student at the Department of History and Theory of Arts

Lviv National Academy of Arts

(Lviv, Ukraine) light.monet@qq.com

CHINESE NIANHUA SUZHOU OF THE XVIII–XIX CENTURIES: ARTISTIC AND STYLE FEATURES OF WORKS

An article devoted to the study of the history of the origin and development of a special kind of Chinese folk woodcut Nianhua from Suzhou (China) in the XVIII century. This was a period of active contacts of the Western world with Chinese culture, which led to the uniqueness of Suzhou nianhua of the second half of XVIII–XIX centuries, which was important in the formation of early landscape paintings of ukiyo-e and megane-e in Japanese woodcuts ukiyo-e XVIII century.

The methodology and methods of the researching are based on the understanding of Nianhua from Suzhou as a special type of landscape nianhua, which appeared in China under the influence of Western European ideas and techniques and then increased greater influence on the principles of built space in Japanese landscape Ukiyo-e.

The main methodological studies are: the method of cultural, historical and morphological analysis, the method of image-stylistic analysis, which allow you to objectively compare special artistic manifestations, such as the use of Western European methods in Chinese and Japanese woodcuts; method of compositional and artistic analysis, method of historical analysis, which allows comparison, study of historical documentation, literary evidence of contacts between China and Japan in the XVII–XIX centuries.

Object of research: the art of nianhua from Suzhou of the XVII–XIX centuries, as well as “perspective paintings” of uki-e and megane-e – “paintings through glasses”. Subject of research: the figurative system and artistic means of expression of the Nianhua from Suzhou and its influence on the early landscapes of Japanese megane-e and ukiyo-e players of the XVII–XVIII centuries.

Scientific news of the article that for the first time: trends in the development of woodcut Nyanhua from Suzhou, which use European imaging techniques, have been identified and studied; the main types and genres of nianhua from Suzhou were identified, the special specificity of this phenomenon was determined, which is reflected in the friendly New Year's paintings of nianhua; identified the main forms of influence of Suzhou players on the process of forming a new vision of space in the early Japanese landscape graphics of Ukiyo-e.

Key words: Chinese art, folk painting, New Year paintings, nianhua, Suzhou.

Постановка проблеми. Китайська народна ксилографічна няньхуа, що побутувала в Сучжоу у XVIII столітті, як мистецьке явище має чимало «білих плям», які чекають на своїх дослідників. Зокрема, це стосується механізмів поширення західних художніх ідей і методів у 50–60-х роках XVIII століття в Китаї і проникнення їх у «закриту» Японію. Особливий інтерес становить проблема адаптації художниками Сучжоу певних європейських зразків до китайських топографічних пейзажів. Зазначимо, що в Китаї збереглося вкрай мало пейзажних картин зі Сучжоу, переважно вони знаходяться в Японії. З огляду на це, ми спробуємо виявити загальні риси та відмінності в процесах асиміляції китайськими та японськими майстрами західних художніх ідей і технік у середині XVIII століття.

Особливо пильну увагу упродовж багатьох десятиліть приділяли саме «старому китайському лубку», тобто новорічній картинці. Тематична своєрідність китайської народної картини може бути зведена до декількох основних однотипних груп, що виявляють іконографічну і стилістичну спорідненість.

Найчисленніша група, що з'явилася на ранньому етапі розвитку няньхуа, як правило, зображувала легендарних героїв, духів-охоронців, релігійних даосько-буддійських і світських персонажів. Проте слід зазначити, що були й такі няньхуа, які повністю виходили за рамки традиційних сюжетів і груп, про які відомо вкрай мало, це пейзажні ксилографічні няньхуа зі Сучжоу. Ні у китайському, ні в українському мистецтвознавстві немає жодної окремої розвідки, присвяченої сучжоуським пейзажним няньхуа.

Ймовірно, вважалось, що усі ці розрізнені форми масового, іноді недостатньо професійного мистецтва не мають стійких традицій і загальної основи; вони не утворюють самостійного виду мистецтва, яким є у Китаї новорічна картинка – няньхуа.

Отже, виявлення естетичних, художніх аспектів сучжоуської гравюри XVIII і початку XIX століття дає змогу окреслити основні тенденції розвитку не лише мистецтва Китаю, й визначити взаємозв'язок і взаємовплив мистецтва няньхуа сучжоуського стилю і ранньої пейзажної гравюри укійо-е.

Аналіз досліджень. У Китаї наукова розробка мистецтва няньхуа почалася після утворення КНР у 1949 році. Цій темі присвячені праці відомих учених А Ин (А Ин, 1954), Ван Шуцунь (Ван Шуцунь, 1959, 1988), Го Вэйцю (Го Вейцю, 1962), Чжоу Ибай (Чжоу Ибай, 1960). Поза межами Китаю дослідження мистецтва няньхуа було започатковано у Росії. Академік В. Алексеев першим робить спробу наукового осмислення цієї своєрідної ланки народного мистецтва, що володіє столітніми традиціями (В. Алексеев, 1966). Згодом дослідження на матеріалах колекції В. Алексеева продовжила М. Рудова (М. Рудова, 2003). Величезний внесок у вивчення художньої спадщини няньхуа зробив Б. Ріфтін, який досліджував походження окремих колекцій та історію їхнього створення (Б. Ріфтін, 1991). Вивченням китайської народної картини займалася І. Муріан (І. Муріан, 1960). Вона опублікувала працю про китайський лубок, де розглянуто й проаналізовано основні етапи історії розвитку й формування няньхуа як самостійного виду образотворчого мистецтва. До розробки цієї теми також долучилася Н. Червова (Н. Червова, 1960).

Під час дослідження ми спиралися на такі джерела: ксилографічні няньхуа, що містяться в музейних збірках Санкт-Петербурга, унікальна колекція академіка В. Алексеева, що зберігається в Державному Ермітажі (Росія) (понад 2000 зразків); наукові каталоги музеїв, каталоги виставок у Китаї та Японії; няньхуа зі Сучжоу; наукові каталоги експозицій і виставок творів японської гравюри; матеріали довідково-енциклопедичного характеру японською, російською та китайською, які допомагають атрибутувати деякі сюжети няньхуа, а також теоретичний матеріал з мистецтва Японії і Китаю.

Мета статті полягає у виявленні впливу ксилографічних пейзажних картин зі Сучжоу на художньо-стилістичні особливості пейзажу в гравюрі укійо-е XVIII–XIX століть.

Завдання нашого дослідження: визначити основні етапи розвитку традиційної няньхуа; дослідити особливості художньо-виразних засобів і образної системи няньхуа «сучжоуського стилю» в контексті історико-культурної ситуації в Китаї в XVII–XVIII століттях; виявити специ-

фічні відмінності сучжоуських няньхуа від традиційної народної картинки няньхуа.

Виклад основного матеріалу. Про майстерні няньхуа Сучжоу (провінції Цзянсу) уперше згадується на початку XVII століття (кінець династії Мін). За побіжного порівняння сюжетів, образів, композиційних і стилістичних прийомів традиційної китайської народної картини няньхуа і сучжоуської ксилографічної картини виразно проступає їхня несхожість, світоглядна відокремленість поглядів та уявлень. Річ у тім, що у сучжоуських ксилографічних пейзажах майстри використовували прийоми, прийняті в європейській гравюрі на міді. Крім того, були успішно освоєні прийоми лінійної перспективи і світлотіньового моделювання, раніше невідомі в Китаї. Серед сучжоуських картин були й такі, які призначалися для перегляду через проєкційний ліхтар (янпянь). Можна помітити, що великі панорами зі сільськими та міськими краєвидами, що зображують на багатьох ранніх сучжоуських няньхуа, повторювали фрагменти живописних горизонтальних сувоїв XVII–XVIII століть, але виконувалися в техніці ксилографії і тільки імітували штрихову гравюру.

Спробуємо послідовно розкрити художні особливості ксилографічних няньхуа як особливого виду китайського традиційного мистецтва.

Няньхуа – це картини – побажання всього найкращого на прийдешній рік. У Китаї народні картинки малювали, вирізували на дошках, друкували і розфарбовували протягом усього року, однак продавали їх саме напередодні новорічного свята – найяскравішого з усіх традиційних свят Китаю. Святкування починалося 23 числа 12 місяця за місячним календарем і тривало майже два тижні. Щороку на свята кожна родина вивішувала в будинку картинку доброзичливого змісту, сподіваючись, що новий рік принесе кожному щастя, здоров'я та благополуччя. Розфарбовані ксилографії (кольорові та витончені) знаходились у будинку аж до наступних свят. А напередодні Нового року їх спалювали. Вважалося, що дух домашнього вогнища донесе на небеса інформацію про те, які добрі справи зробила родина за всі 12 місяців. Замість старої вивішували нову картинку.

Сьогодні більшість няньхуа збереглася завдяки європейцям, які свого часу високо оцінили їх і зібрали перші колекції. Музей Ханенків має унікальні зразки китайської новорічної картини кінця XIX століття з Янлюцін.

Новорічні лубкові картини з тяньцзиньського повіту Янлюцін – оригінальний жанр народного мистецтва, що виник в епоху династії Мін за часів

правління імператора Чунчженя (1628–1644 рр.). Розквіт цього виду народного живопису припав на роки правління імператорів Юнчжена (1723–1735 рр.), Цяньлуна (1736–1795 рр.) та Гуансюя (1875–1908 рр.) династії Цін (1644–1911 рр.). У ті роки кількість зображень на таких картинах перевищила декілька тисяч.

Зображення на новорічних картинах доволі різноманітні – діти, красиві жінки, квіти і птахи, персонажі опер і різних легенд тощо. До речі, в Янлюціні й дотепер існують майстерні з виготовлення новорічних картинок. Доброзичлива символіка домінує. Художні алегорії, є основною особливістю китайських няньхуа. Ідея доброзичливості сприяла поширенню символіки взагалі, збільшенню її значення в житті, мистецтві та культурі країни. Протягом багатьох століть склалася практика використання ритуальних символів в іконографії, яка й вплинула на формування низки традицій. Символи проникли буквально в усі сфери життя, побуту, культури китайців. Ритуальна символіка справила величезний вплив і на розвиток китайського традиційного живопису, нею наповнені твори найвідоміших майстрів. Вплинула вона й на розвиток іконографічного лубка. Особливу групу складають новорічні картинки, пов'язані з культовою та обрядовою сторонами святкування Нового року, – це картини на релігійні сюжети. У них простежується культ поклоніння Небу, Землі, предкам, а також проявляються окремі риси релігійного даосизму, буддизму і конфуціанства. У няньхуа можна зустріти зображення буддійських, даоських і конфуціанських божеств. Крім того, трапляються історичні персонажі, які були особливо шанованими завдяки своєму особливому становищу, наприклад, Лао-цзи, Конфуцій, Гуань-гун, Бао-гун та ін. У системі уявлень китайців Небо керує життям і смертю, Земля породжує все суще, а в людині укладена душа всього сущого. Людина живе, спираючись на закони Неба і Землі.

Залежно від змісту няньхуа поділяються на самостійні жанрово-тематичні групи, кожна з яких має власну своєрідну стилістику. Одну групу представляють картини, що ілюструють сюжети літературних творів, легенд, міфів. Сюди входять і театральні няньхуа. Інша група об'єднує картини з релігійними та символіко-доброзичливими сюжетами. Третя група – няньхуа побутового змісту, повчального характеру. Четверта група – пейзажні та декоративні картини. Осмислення подібного поділу необхідне для з'ясування місця сучжоуської пейзажної гравюри серед жанрово-тематичних груп няньхуа.

Чітку наукову класифікацію добре відомої китайської народної новорічної картини няньхуа сформулювати складно, оскільки причиною є жанрове різноманіття творів цього виду мистецтва. Науковцям важливо з'ясувати, що об'єднує в одне ціле парні зображення Богів – охоронців домівок, доброзичливі картинки, усі символи, які породила китайська релігійна традиція, ікони для жертвопринесень, ілюстрації до театральних постановок і літературних творів, побутові замальовки, зображення красунь і фривольні картинки, гороскопи, календарі, гострі політичні замальовки на злободенну тему. Лише деяка частина цієї продукції пов'язана зі святкуванням Нового року, як, і те, що порівняно недавно цей асортимент отримав назву народної картини. Науковці в пошуках чинників таких об'єднаних тенденцій.

Звернімося до техніки виконання няньхуа. З'ясуємо художні, стилістичні й технічні аспекти, які відповідно до способів виробництва можна розділити на два види – живописні та ксилографії. Спробуємо виявити порівняно маловивчені точки дотику народного мистецтва та живопису Старого Китаю, визначити внутрішній генетичний зв'язок няньхуа з деякими напрямками живопису періоду Сун (X–XIII ст.).

Няньхуа – односторінкова ксилографія масового попиту, аналог російського лубка. Усі, що існували до того часу монохромні гравюри на дереві на окремих листах, вважаються попередниками няньхуа.

Відомо, що витоки няньхуа сягають релігійної гравюри, але, водночас, щоб повніше усвідомити природу китайського лубка, необхідно щоразу враховувати глибинний зв'язок зі живописом. На певному рівні постійно відбувався процес взаємодії яскравого народного няньхуа з естетичним мистецтвом вищих верств суспільства. У цьому проявляється певна закономірність, оскільки і народна картина, і традиційний китайський живопис становили собою два потоки, які не могли не мати точок дотику. Китайська культура і традиційний живопис справили величезний вплив, передусім на власне народне мистецтво.

Розглянемо витоки появи нового типу живопису, приблизно на стику періодів П'яти династій (907–960) та епохи Північної Сун (960–1127). Цей час можна вважати часом зародження ксилографічного няньхуа, що поступово стає важливою частиною народного мистецтва. Розпис вручну не міг більше задовольняти потреби суспільства. Найтісніше пов'язана з цим жанром саме ксилографія. Коли виникла ця оригінальна художня форма, традиційний живопис вже існував на етапі

свого найвищого розвитку, був поширений і мав певний вплив. Наприкінці X століття склалося кілька напрямів у живописі, які по-різному розуміли завдання зображення навколишнього світу. Ці напрями співіснували один з одним і мали неабиякий вплив на народну культуру.

Живопис «веньженьхуа», що дослівно означає «живопис літераторів», мав великий вплив на няньхуа. Художники «веньженьхуа», або художники-вчені, як їх ще називали, значною мірою визначили подальший напрям китайського живопису другої половини XI століття. Будучи противниками академічних прийомів живопису, вони проповідували вільну творчість, що ґрунтується не на тренуванні й практиці, а на вмінні вловити внутрішню сутність предмета. Створені в цей період няньхуа, безумовно, підпали під вплив живопису «веньженьхуа» і, можливо, безпосередньо запозичували її виразні засоби і методи.

За зразками, зробленими за допомогою гравіювання на дерев'яних дошках епохи Тан (618–907) і Сун (960–1279) можна побачити, що ксилографія того часу вже набула поширення, і велика кількість професійних художників займалися її створенням. Завдяки співпраці професійних художників і граверів з народу майстри безпосередньо стали застосовувати форми традиційного живопису для створення народних картин. До моменту виникнення сунських майстерень, які займалися виготовленням няньхуа, способи гравіювання по дереву поєдналися з традиціями живопису, що призвело до популярності ксилографічних няньхуа в народі.

Самобутнім є напрям живопису, який представляли художники Кайфінської академії, що отримала при імператорі Хой Цзун (1100–1125) більшу самостійність. Отож, академічний живопис Сун, зображення квітів і птахів, безумовно, вплинули на розвиток няньхуа, яка перебрала багато художньо-стилістичних рис живопису, але по-своєму їх інтерпретувала. Відбувався процес взаємовпливу. Так, у творчості художників-інтелектуалів поступово з'являлися теми, які відображали місцеві обряди і звичаї, ілюстрували легенди і розповіді про духів. Тематика картин обмежувалася тепер зображенням квітів, птахів та історичних персонажів. Живопис наповнився особливостями й традиціями китайського народу, що збагатили їх зміст.

Найяскравішим прикладом процесу взаємовпливу живопису і картин няньхуа, є творчість представника живопису інтелектуалів епохи Мін (1368–1644) Чень Хуншоу (1598–1652). (Цзинь Чжилинь, 2004: 111–125). Багато картин з його творчої спадщини збереглося до наших днів. Навіть за побіжного порівняння сюжетів, образів, компози-

ційних і стилістичних прийомів простежуємо світоглядну єдність поглядів та уявлень. Монохромні гравюри на дереві на окремих аркушах вважаються попередниками няньхуа. З винаходом ксилографії виготовлення односторінкових відбитків випередило друкування книг з чисто економічних міркувань. Ремісники вирізували і друкували продукцію, якій був гарантований швидкий збут: амулети, календар із пророцтвами. У місті Дуньхуані (провінція Гансу) знайдені два друкарські календарі за 822 і 877 роки, картини для данини (було прийнято дарувати монастирю мальовані картини для зберігання з нагоди прийняття обітничі, але з'ясувалося, що відбитки дешевші й доступні більшій кількості прихожан). Торгівля такого роду друкарською продукцією була зосереджена навколо буддійських монастирів. У прагненні розширити перелік попередників няньхуа до них належать і деякі малюнки, наприклад два унікальні сунські малюнки нашовку, які зберігаються в Гугуне. Вони детально досліджені й описані Чжоу Ибаєм (Чжоу Ибай, 1960: 376–383) і є зразками перших справжніх ілюстрацій до театральних спектаклю.

У всі альбоми народної картини незмінно поміщають три репродукції зі збірки Державного Ермітажу, датовані XII століттям і знайдені в Хара Хото. Одна з них із твору під умовною назвою «Чиновник зі слугою» (Державний Ермітаж (Санкт-Петербург), X 2531), виконаного тушшю, виготовленого як імітація ксилографічної гравюри, що може бути ескізом для гравюри. Дві інші чудові зразки гравюри на дереві: «Прекрасний вигляд красунь різних династій» (Державний Ермітаж (Санкт-Петербург), X2530) і «Вірний боргу, хоробрий Уаньський князь Гуань» (Державний Ермітаж (Санкт-Петербург), X 2519). Усі три аркуші виготовлені на той час за межами Китаю, в місті Пінъяні (нині Лінфень на території сучасної провінції Шаньсі), яке було центром книгодрукування в чжурчженській державі Цзінь. Ми можемо лише припускати, наскільки рівень розвитку цзінської односторінкової гравюри відповідає тому, яким було життя на той час у Китаї. Джерела згадують про те, що на міських ринках активно торгували паперовими картинками – *чжихуа* (живопис пальцем).

Якщо говорити про Цзінь, то можна вважати показовим одночасне існування односторінкових гравюр і малюнків, що їх наслідують. Це, так само як і найвища якість різьблення, навряд чи свідчить про великі накладі цих творів.

У цзінських гравюрах вже присутнє тематичне розмаїття, характерне для пізніших графічних робіт. На думку К. Флуг, «Чотири красуні» могли

бути ілюстрацією до театральної п'єси, оскільки Пінъян за династії Юань був нарівні з Пекіном (тоді Даду) центром друкування театральних п'єс (К. Флуг, 1959: 100]. Офіційний характер напису на гравюрі із зображенням Гуань Юя наводить на думку, що цей твір міг призначатися для храму бога Гуаня. Юанських односторінкових гравюр збереглося вкрай мало. Одну з них «Коштовності, поширювані наусі чотири боки», Ван Шуцунь показує в альбомі няньхуа (Ван Шуцунь, 1959).

Мінських односторінкових гравюр до наших днів дійшло дещо більше, наприклад, календар на 1488 рік «Дев'ять дев'яток» («Цзю цзю ту»). Першим зразком «справжньої» няньхуа прийнято вважати гравюру 1597 року. «Шоу-син ту» із зображенням бога довголіття Шоу-сина, близнюків Хэ-Хэ в оточенні восьми даоських безсмертних. Гравюра «Шоу-син ту» виконана в техніці кольорового друку з кількох дощок без застосування підфарбовування від руки, зображення поміщене в широку орнаментальну рамку. На думку Ван Шуцуня, картина є не стільки іконою, скільки народною театральною картиною няньхуа ілюстрацією, до юанської драми «Вісім безсмертних бажають довголіття Хазяйці Заходу», тобто Сі Ван Му (Ван Шуцунь, 1959: 24). Цей зразок перший з тих, що збереглися, виконаний в техніці багатоколірного друку.

Відтепер і назавжди яскравість і барвистість є неодмінним атрибутом няньхуа. Няньхуа майже завжди виконана в техніці ксилографії. Дослідники старовинних народних картин зазвичай недооцінюють твори, виконані в іншій техніці, наприклад, олеографію початку XX століття. Барвистість у «нових» няньхуа є домінуючою. Колір прийшов у ксилографічну гравюру з книг. Техніка багатоколірного друку була відома давно, але застосовувалася лише для тканин, ще починаючи з Тан (Го Вэйцю, 1962: 106). До часу Сун відносяться перші кольорові відбитки на папері, де відбиток робився з однієї дошки, на яку відразу накладалося декілька кольорів. На межі XVI–XVII століть з'явилося багато видань, віддрукованих у техніці таобань, (буквально «комплект дощок»). Для отримання кольорової картини гравіювалося декілька однакових дощок, різнобарвлені кліше послідовно накладалися на один і той самий аркуш. Метод таобань був основним, усі інші технічні інновації були його модифікацією та інтерпретацією.

Метод таобань використовували вибірково, для друку особливих видань – альбомів різного характеру, географічних праць із багатобарвними картами, наукових праць із коментарями і анота-

ціями. З'явилися майстерні, що спеціалізуються на виданні книг із використанням багатоколірного друку. У великому центрі комерційного книговидання, Цзяньян (або Дзен Нен) такого роду дороговартісна продукція не друкувалася зовсім і метод таобань не знайшов застосування (Chia Lucille, 2002: 251).

Метод таобань упродовж довгих років залишався не основною технікою друкування книг, проте став єдиним у виробництві односторінкових гравюр, названих пізніше няньхуа. Няньхуа змогла максимально використати винахід, призначений не для неї. Невідомо, яка була б доля народної картини, якби видавці книг не відмовилися від багатоколірного друку як основного виду техніки книгодрукування того часу в Китаї.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що визначення народної картини може бути сформульовано так: няньхуа – це різновид багатобарвної ксилографічної гравюри, виготовлений промисловим способом у майстерні друкарні. Художньо-стилістичні особливості є характерними для кожного осередку виготовлення, яких було декілька. Няньхуа – логічне завершення процесу комерціалізації традиційної культури, що почалася при династії Мін. Метод таобань був основним у технології друкування няньхуа. З винаходом багатоколірного друку зовнішній вигляд основної маси китайських книг змінився мало.

Результати нашого дослідження можуть слугувати основою для подальших досліджень художньої історії Китаю та Японії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев В. М. Китайская народная картина. Духовная жизнь старого Китая в народных изображениях. Москва: Наука, 1966. 260 с.
2. Муриан И. Ф. Китайский народный лубок. Москва: Искусство, 1960. 122 с.
3. Рифтин Б. Л., Шуцунь Ван. Редкие китайские народные картины из советских собраний. Ленинград: Аврора, 1991. 211 с.
4. Рудова М. Л. Китайская народная картинка. Санкт-Петербург: Аврора, 2003. 65 с.
5. Флуг К. К. История китайской печатной книги сунской эпохи, X-XIII вв. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1959. 400 с.
6. Червова Н. А. Современная китайская гравюра 1931-1958. Москва: Восточная литература, 1960. 171 с.
7. 阿英 《中国年画发展史略》，北京，1954年
8. 王树村 《京剧版画》，北京，1959年
9. 王树村 《中国民间年画百图》，北京，1988年
10. 郭味蕓 《中国版画史略》，北京，1962年
11. 靳之林 《中国民间艺术》，北京：五洲传播出版社，2004年，139页
12. 周贻白 《南宋杂剧的舞台人物形象》，北京，1960年
13. Chia Lucille. Printing for profit. The commercial publishers of Jianyang, Fujian (11th-17th centuries). Cambridge (MA); London, 2002.

REFERENCES

1. Alekseev V. M. Kitayskaya narodnaya kartina. Duhovnaya zhizn starogo Kitaya v narodnykh izobrazheniyah. [Chinese folk painting. The spiritual life of old China in folk images]. Moscow, 1966. 260 p. [in Russian].
2. Murian I. F. Kitayskiy narodnyi lubok. [Chinese folk splint]. Moscow, 1960. 122 p. [in Russian].
3. Rifting B. L., Shutsun Van. Redkie kitayskie narodnye kartiny iz sovetskih sobraniy. [Rare Chinese folk paintings from Soviet collections]. Leningrad, 1991. 211 p. [in Russian].
4. Rudova M. L. Kitayskaya narodnaya kartinka. [Chinese folk picture]. Sankt-Peterburg, 2003. 65 p. [in Russian].
5. Flug K. K. Istoriya kitayskoy pechatnoy knigi sunskoy epohi, X-XIII vv. [History of the Chinese printed book of the Song era, X-XIII centuries]. Moscow; Leningrad, 1959. 400 p. [in Russian].
6. Chervova N. A. Sovremennaya kitayskaya gravura 1931-1958. [Contemporary Chinese engraving 1931-1958]. Moscow, 1960. 171 p. [in Russian].
7. 阿英 《中国年画发展史略》，北京，1954年[A Brief History of the Development of Chinese New Year Pictures], Beijing, 1954. [in Chinese].
8. 王树村 《京剧版画》，北京，1959年[Printmaking of the Peking Opera], Beijing, 1959. [in Chinese].
9. 王树村 《中国民间年画百图》，北京，1988年 [One Hundred of the Chinese Folk New Year Pictures], Beijing, 1988. [in Chinese].
10. 郭味蕓 《中国版画史略》，北京，1962年 [A Brief History of Chinese Printmaking], Beijing, 1962. [in Chinese].
11. 靳之林 《中国民间艺术》，北京：五洲传播出版社，2004年，139页[Chinese Folk Art], Beijing: Wuzhou Communication Publishing House, 2004, P139. [in Chinese].
12. 周贻白 《南宋杂剧的舞台人物形象》，北京，1960年 [Images of Stage Characters in Zaju of the Southern Song Dynasty], Beijing, 1960. [in Chinese].
13. Chia Lucille. Printing for profit. The commercial publishers of Jianyang, Fujian (11th-17th centuries). Cambridge (MA); London, 2002. [in English].

УДК 727:069.4:725.945(477.86-21) Дем'янів Лаз
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-9>

Ірина ЧМЕЛИК,
orcid.org/0000-0001-8352-6873
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри дизайну і теорії мистецтва
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) irynachmelyk@gmail.com

МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ» В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ: ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНО-ЛАНДШАФТНОГО ПРОСТОРУ ТА МУЗЕЙНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ

Стаття присвячена висвітленню складної й неоднозначної проблеми української історії, а саме: створення пам'ятних місць для належного вишанування жертв радянського тоталітаризму. Прихід у 1939 р. на Західну Україну окупаційної радянської влади призвів до масового терору у вигляді арештів, засуджень, катувань та розстрілів усіх, хто був незгідний із репресивною політикою комуністичної партії. Одним із таких місць страт і масових захоронень є урочище «Дем'янів Лаз» на околиці Івано-Франківська, де на початку 2000-х рр. було відкрито меморіальний музей. **Мета статті** полягає у висвітленні умов створення й функціонування меморіального комплексу «Дем'янів Лаз», у розкритті його архітектурно-мистецьких особливостей, ландшафтному дизайну, колекції загалом та окремих артефактів; у виокремленні ролі авторів проєкту, громадських інституцій і активістів у формуванні сучасного музейного простору та популяризації його діяльності, зокрема вклад дизайн-фірми «Реклама-центр» у наданні актуального вигляду музейній експозиції. Авторка розглядає історію створення музею, наводить факти, що містяться в різних джерелах, узагальнює інформацію й свідчення науковців, краєзнавців, очевидців, а також тих, хто проводив розкопки на місці масових захоронень жертв тоталітарного режиму на Прикарпатті у 1989 році. Дослідниця зосереджує увагу на аналізі архітектурних споруд, зокрема каплиці-дзвіниці, ландшафтному дизайну та експозиції музейного комплексу. Результати проведеної наукової розвідки свідчать про те, що меморіальний музей «Дем'янів Лаз», створений українськими художниками й дизайнерами відповідно до розуміння сутності функціонування сучасного музейного простору, є доволі виразним, концептуально змістовним ансамблем, наочно втілює ідею збереження людської пам'яті про складні й жахливі сторінки національної історії ХХ століття.

Ключові слова: музей, меморіальний комплекс, «Дем'янів Лаз», експозиція, жертви, тоталітарний режим.

Iryna CHMELYK,
orcid.org/0000-0001-8352-6873
Candidate of Fine Art,
Associate Professor at the Department of Design and Theory of Art
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) irynachmelyk@gmail.com

MEMORIAL COMPLEX “DEMYANIV LAZ” IN IVANO-FRANKIVSK: FEATURES OF ARCHITECTURAL, LANDSCAPE AREA AND MUSEUM EXHIBITION

The article is devoted to the coverage of a complex and significant page of Ukrainian history, namely, the creation of the memorial sites for the proper honoring of the victims of the Soviet totalitarianism. Arrival in 1939 of Soviet occupation in the West Ukraine led to the mass terror in the form of arrests, convictions, torture and executions of all those who disagreed with repressive policy of the Communist Party. One such place of execution and mass graves is the area called “Demyaniv Laz” situated on the outskirts of Ivano-Frankivsk, where the memorial museum was opened in the early 2000s. The purpose of the article is to highlight the conditions of creation and operation of the memorial complex “Demyaniv Laz”, to disclose its architectural and artistic features, landscape design, collection of general and individual artifacts, to highlight the role of project authors, public institutions and activists in the formation of the modern museum area and popularization of its activity, in particular, the contribution of the design firm “Reclama Center” in providing a current form of the museum exposition. The author considers the history of the museum, provides the facts that are contained in different sources, summarizes the information and evidence of the

scientists, local historians, eyewitnesses, as well as those who conducted excavations at the site of mass burials of victims of the totalitarian regime in Prykarpattia in 1989. The researcher focuses on the analysis of the architectural structures, in particular on chapels- bell tower, landscape design and exposition of the museum complex. The results of the scientific research indicate that the memorial museum "Demyaniv Laz", created by Ukrainian artists and designers in accordance with the understanding of the essence of the functioning of the modern museum area, is quite expressive, conceptually meaningful and clearly supports the idea of preserving human memory of the complex and terrible pages of the national history of the twentieth century.

Key words: museum, memorial complex, "Demyaniv Laz", exposition, victims, totalitarian regime.

Постановка проблеми. Роздумуючи над циклічністю цивілізаційних процесів, суспільних явищ та подій, серед них відзначимо такі, що не повинні повторитися в жодному разі. Щоб цього не сталося, свою історію потрібно пам'ятати. ХХ століття по нашій землі пройшло двома руйнівними світовими війнами, тоталітарним режимом, коротким періодом національного пробудження, «відродження», раптом, у першому двадцятиріччі ХХІ століття над українською нацією знову нависла небезпека. Зайве говорити про актуальність такого дослідження, бо в складних суспільно-політичних умовах, в яких нині опинилася Україна, необхідно пригадати реалії кривавого тоталітаризму з метою відновлення історичної справедливості та застерігаючи від колишніх помилок. Прихід на Західну Україну окупаційної радянської влади призвів до масових арештів, засуджень і катувань місцевого населення, а поспішний відхід під тиском наступаючої німецької армії на початку Другої світової війни змушував радянське керівництво проводити каральні заходи швидко, фізично знищуючи тих, хто був не згідний з репресивною політикою компартії. Таким місцем страт і масових захоронень є урочище «Дем'янів Лаз» на околиці Івано-Франківська, який інколи називають прикарпатським Бабиним Яром чи галицькою Биківнею. Тут на початку 2000-х рр. було відкрито меморіальний музей.

Аналіз досліджень. Джерелами наукової розвідки стали як публікації місцевої періодики так і матеріали інтернет-ресурсів, де знаходимо відомості про репресії радянського тоталітарного режиму, сам музей і його експозицію (Добощ, 2015; Кіпіані, 2010; Меморіальний комплекс «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ»; Як проводили розкопки у 1989 році в Дем'яновому лазі біля Івано-Франківська). Актуальною й важливою є інформація краєзнавців, істориків, місцевих дослідників, спогади очевидців давніх подій й тих, хто власноручно проводив розкопки (Возняк, 2010; Зятьєв, 2010; Кіпіані, 2010; Як проводили розкопки у 1989 році в Дем'яновому лазі біля Івано-Франківська). Найбільш вагомими для нас стали друковані праці і

спогади Романа Круцика¹, який, зокрема, проводив розкопки, був ініціатором створення меморіального музею «Дем'янів Лаз», а також записав відео екскурсію по ньому (Круцик, 2009; Круцик, БРВ). Він також був одним із перших, чий дослідницькі матеріали були опубліковані у місцевій газеті «Галичина» у 1990–1991 роках. Незважаючи на великий обсяг свідчень очевидців, знайдених та розсекречених матеріалів, історичних документів, у виданнях та періодиці майже відсутня інформація про мистецькі особливості споруд комплексу, його ландшафтний дизайн, принципи формування музейної експозиції, що й зумовило необхідність дослідження саме цих аспектів і спонукало до написання статті.

Мета статті полягає у висвітленні умов створення й функціонування меморіального комплексу «Дем'янів Лаз», у розкритті його архітектурно-мистецьких особливостей, ландшафтного дизайну, колекції загалом та окремих артефактів; у виокремленні ролі авторів проєкту, громадських інституцій і активістів у формуванні сучасного музейного простору та популяризації його діяльності, зокрема вклад дизайн-фірми «Реклама-центр» у наданні актуального вигляду музейній експозиції.

Вклад основного матеріалу. Висвітлюючи архітектурно-мистецькі особливості вказаного об'єкту, необхідно бодай коротко зупинитися на історії перепоховань. У жовтні 2009 р. відбулося урочисте відкриття оновленого меморіального комплексу «Дем'янів Лаз» та однойменного музею. Урочистості проходили за участі президента України Віктора Ющенка в межах відзначення 20-ї річниці перепоховання останків жертв

---

¹ **Роман Круцик** – Народний депутат України 2-го скликання, голова Київської міської організації Українського історико-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, голова першого в Івано-Франківській області осередку Товариства «Меморіал»; пізніше – голова Івано-Франківської обласної організації товариства «Меморіал». Працював над дослідженням масових поховань жертв комуністичних репресій в урочищі Дем'янів Лаз на Івано-Франківщині, був одним із засновників Конгресу українських націоналістів (КУН), очолив Івано-Франківську обласну організацію КУН. Згодом виконував обов'язки заступника голови Українського інституту національної пам'яті, сприяв створенню та став директором Музею радянської окупації України в Києві.

комуністичного режиму, таємно захоронених органами НКВД на початку літа 1941 р., поблизу урочища Дем'янів Лаз.

Розкопки розпочалися у серпні 1989 р. з ініціативи Івано-Франківського обласного товариства «Меморіал» на території Пасічнянського лісу за межами Івано-Франківська. 21 вересня було знайдено першу могилу. Пошукові роботи тривали майже 40 днів зі залученням громадських активістів та мешканців навколишніх сіл, зі дотриманням тодішніх радянських законів, за присутності понять та свідків. Для розуміння ситуації, за якої відбувалися розкопки, вартісними є свідчення одного з учасників розкопок, відомого в Івано-Франківську художника Степана Каспука: «Йшла сильна боротьба, ці КДБісти перешкоджали, кожного дня приїжджали з обкому партії, і лякали нас ... обзивали лайкою, брудними словами ... казали, що то бандерівці зробили, що це не могла зробити радянська влада. Якщо ви не знайдете жертви, то ми вас всіх арештуємо і засудимо» (Як проводили розкопки у 1989 році в Дем'яновому лазі біля Івано-Франківська).

Тогочасна влада та обласна комісія із розслідування сталінських злочинів мовчали, роблячи вигляд, що нічого надзвичайного не сталося. Ідеологи обкому партії поширювали чутки, що в лісі закопані німці, яких знищили радянські війська. Роман Круцик згадує: «...робилося все, щоб не дати людям дізнатися всієї правди. Наступного дня на місце захоронення прибула комісія, що складалася з високопоставлених членів обкому партії. І знову ми почули, що «цей злочин на совісті націоналістів або ж відступаючих німців». Але... Буквально на їхніх очах ми виявили в зотплій одежі документ – копію вироку на громадянина Мишковського, виписану на бланку... НКВС!.. Чинovníки знітилися. Згодом зуміли витребувати з архівів КДБ УРСР і його кримінальну справу, переконавшись, що така людина жила і була розстріляна як «ворог народу» (Зятьєв, 2010).

За свідченнями іншого очевидця: «Ще страшнішим було те, що у нижніх шарах могили лежали небіжчики, в яких були поламані руки й ноги. То були в'язні, яких привозили сюди вже мертвими зі Станіславської в'язниці: перед цим їх жорстоко катували, про що і свідчили скалічені кінцівки. Ті в'язні, які копали для них яму, водночас знімали з «автівок» мертвих і скидали до ями. Ну а потім вже розстрілювали і їх, засипаючи тіла землею. Дослідники знаходили грудні кістки людей з правильними чотирикутними отворами, які доводили, що після пострілів у потилиці тіла проколювали багнетами...» (Зятьєв, 2010). Крім

кісток, у розкопах знайшли масу артефактів: одяг, постолі, кулі, гаманці, гребінці, годинники, гудзики, зубні щітки, кляпи, мило, священницькі ложечки для причастя, документи – копії вироків, протоколів, квитанції. Все це звозилося до міліцейської лабораторії Івано-Франківська, що на вулиці імені Андрія Сахарова (за іронією долі, колишня її назва «Чекістів»). (Кіпіані, 2010).

Після закінчення усіх необхідних досліджень 29 жовтня 1989 р. останки 524 людини, зокрема (151 жіночих, 359 чоловічих, серед них 76 осіб не досягли й 20-річного віку) урочисто перепоховали за християнським звичаєм у тридцяти трьох домовинах. Було встановлено прізвища лише 22 жертв (навіть не 5%! – І. Ч.), а також імена дев'ятох катів з місцевого НКВС. Звертає увагу кількість людей, які прийшли вшанувати жертв комуністичного режиму (за свідченнями очевидців їх було близько 500 тисяч), а також прониклива промова активіста Зиновія Думи під час перепоховання: «Люди, живі, чи зможемо ми зробити все, щоб ніколи не повторився Дем'янів Лаз з нашими дітьми чи внуками? Чи здатні ми подолати свій страх, об'єднатися в ім'я свободи, правди і добра? Чи станемо колись народом? Чи згодні ми утвердити наше неприйняття будь-якого насильства, будь-якої диктатури, будь-якої проповіді ворожнечі і ненависті між людьми?» (Возняк, 2010: 27). І нині ця промова не втратила своєї актуальності.

Згодом зовсім поруч з'явилися ще дві могили, в одній – 1999 р. перепоховані останки 15 жертв, розстріляних органами НКВД на території ЗОШ №5 (кілька років тому там знову були знайдені людські кістки – І. Ч.), в іншій могилі 3 грудня 1991 р. – перепоховано останки 32 жертв режиму, закатовані і знайдені біля с. Посіч (це село було цілком знищене окупаційною владою) (Круцик, БРВ: 14–15). Всі п'ять могил утворюють центральне ядро архітектурно-ландшафтного комплексу, навколо них у вигляді кола висаджені туї.

Активістами міського осередку «Меморіал» (Олег Сараб, Зиновій Дума, Роман Круцик) окрім розкопок була проведена ґрунтова збиральницька та дослідницька робота. Протягом літа 1989 р. Р. Круцик зміг зафіксувати півтора десятка свідчень мешканців сіл Павлівки, Пасічної, Рибного та ін. Серед інших, дослідник згадує про вкрай важливе коротке інтерв'ю з колишнім комсомольцем Володимиром Данилишиним, якого німці в 1941 р. змушували розкопувати могили. Той визнав, що бачив багато трупів: «між ними жінки і діти. Жінки в національній одежі, а чоловіки переважно в міській – камізьках». Знайдені

гільзи були без маркування, щоб не залишати слідів. Декого, судячи з характерних ознак, добивали багнетами (Кіпіані, 2010).

За свідченнями очевидців тих подій, після розстрілів і захоронень у лісі три дні гуркотіла важка техніка, бульдозери розрівнювали ґрунт, трамбували землю, знищуючи сліди кривавих злочинів. З початком війни НКВС спішно нищив тих, хто мав бути знищений. Не було часу заводити кримінальні справи, робити дома обшуки, відбирати особисті речі. Ті нелюди робили те, що ще можна було зробити перед втечею... (Возняк, 2010: 24).

Зв'язки між регіональними осередками «Меморіалу» та «Руху» допомогли відшукати свідків та родичів зниклих безвісти та закатованих. Стало відомо, що убивали та ховали тут жителів не лише околиць Станіслава й навколишніх сіл, а також з Кутів, Коломиї, навіть віддалених сіл Снятинського району (с. Белелуї). Загалом на Прикарпатті відомо понад 70 місць масових поховань жертв комуністичного режиму (Добош, 2015).

Убивали та вивозили у Дем'янів лаз тих, хто відзначався свідомою громадянською позицією, як правило, представників інтелігенції, учителів, бібліотекарів, керівників читалень, священників, тих, хто брав участь у створенні таких національних інституцій як «Сокіл», «Пласт», «Просвіта», людей із вищою освітою, в тому числі випускників європейських навчальних закладів. А їхніми карателями були обмежені й неосвічені люди. Так, другий секретар Тисменицького райкому Маслов мав «незакінчену нижчу», тобто не осилив навіть початкової школи. З 27 голів райвиконкомів тільки семеро мали середню освіту. Найнижчий освітній ценз мали керівники райвідділів НКВС, НКДБ, начальники фінвідділів, прокурори й народні судді. За національністю вони майже всі були росіяни (Кіпіані, 2010). Більшість із закатованих, судячи зі залишків одягу і взуття, були неможливими, втім серед них були і священники, це вдалося ідентифікувати на підставі особистих речей, які не носили миряни.

У центрі меморіального комплексу височіє своєрідний пам'ятник закатованим жертвам – каплиця-дзвіниця (автори проекту – скульптор Василь Лендел, та архітектор Олег Козак) (Круцик, БРВ: 5) конструктор Микола Магюшенко. Урочисте відкриття та освячення каплиці відбулося 5 листопада 1998 року. Відтоді там щонеділі проводяться богослужіння. Каплиця – урочисто-білого кольору, центрична у плані, нижній ярус – пірамідальний, архітектура храму виконана в модерністичних формах, за силуетом дещо нагадує сакральні споруди Радослава Жука.

Завдяки своєму розташуванню у найвищій точці пагорбу Дем'янового Лазу вона проглядається здалеку.

Інтер'єр храму добре освітлюється завдяки вузьким вертикальним вікнам, що знаходяться у верхньому ярусі. Споруда завершується декоративною банею на чотирьох стовпах, тут є також два дзвони, розміщені один над одним. Акцентом в інтер'єрі є невеликий одноярусний, але урочистий іконостас, створений митцем Василем Хоминим у 2000-му р., замовником якого виступив тодішній мер міста Зиновій Шкутяк. Намісний ярус має 4 ікони – Богородиця з дитям, Христос, княгиня Ольга і князь Володимир, святі змальовані у повен зріст. Над царськими воротами – монументальна композиція «Тайної вечері». Столярні роботи виконували працівники фірми «ХІТА», декоративну різьбу – Дмитро Каськів. Освячував іконостас владика Г. Війтишин, який благословив і самі проєкти. Для освячення каплиці та іконостасу було запрошено десять священників, відбулася також урочиста архієрейська служба Божа.

На вівтарній стіні розташовується велика композиція «Розп'яття». На стінах знаходиться кілька сакральних композицій зі зображенням Христа та Богородиці. Розписи підкупольного простору виконав художник Петро Боечко.

У підвальному приміщенні каплиці на площі 92 кв. м. розміщено стаціонарну експозицію музею «Дем'янів Лаз». Вона розповідає про репресії комуністичного режиму на Прикарпатті у 1939–1941 рр., про історію пошуку та розкопок поховань, про людські долі, які опинилися в пекельних жорнах енкаведистської машини (Круцик, БРВ: 5). Дизайн-концепція експозиції розроблена відомим на Прикарпатті митцем Ростиславом Котерліним.

Важливе місце у формуванні експозиційного середовища займає діяльність дизайнерів. У вказаному музеї проектування й необхідні технічні роботи виконували дизайнери та працівники фірми «Реклама-центр». Так, хрест виконаний з прозорого пластику, в середині якого вмонтована точкова підсвітка, яка сприяє чіткому й детальному огляду експонатів. Всі стели, виконані з акрилового пластику способом друку, мають чорний фон, всі написи – молочного кольору. Для підсвітки використані лампи денного світла за принципом світильника. Музей також використовує власну підсвітку для стел і панно. Прозорі вітрини, в яких розміщуються артефакти та документи, також з прозорого пластику, з підсвіткою. Отож із проектного й технологічного аспектів,

дизайнерами застосовуються новітні рекламні матеріали з метою створення сучасного візуально виразного дизайну виставкового простору.

Серед документів, що експонуються, – фотографії як закатованих так і їхніх мучителів, особисті речі, предмети побуту, гігієни, навіть недо-рогі прикраси. Зі слів очевидця Зиновія Думи, усі ці знахідки стали доказом злочинів, адже найго-ловнішим у тих розкопках було довести злочин-ний характер дій тодішньої окупаційної влади. За позолоченою пластиною на місці трепанації черепа встановили особу сотника УГА Григорія Голинського (Добош, 2015). Уперше в експози-ції музею з'явилися списки працівників Станіславського УНКВС 1939–1941 рр., які тією чи іншою мірою були причетні до масового терору жителів Прикарпаття, які розміщуються на сте-лах. Один із розділів розповідає про створення на Прикарпатті товариств «Рух» та «Меморіал», які дали поштовх до дослідження тогочасних трагічних подій. Цікавими є документи, речі, які підтверджують діяльність цих товариств. Увагу відвідувачів привертає панорамне фото тюрми НКВС у м. Станіславові 1941 року. Поруч ек-спонуються копії світлин із кримінальних справ, заведених органами НКВС на Павліну Вари-воду, Юліана Бойдуника, Ярослава Мазурке-вича. Усі ці люди були реабілітовані у 1996 році (Меморіальний комплекс «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ»).

Центральною частиною музейної експозиції є велике художнє панно «Дем'янів Лаз – відлуння «золотого» вересня» (його розміри бл. 2,5*7 м), авторами якого є київські митці, члени НСХУ Левко Воедило та Олесь Соловей (викладач Наці-ональної академії образотворчого мистецтва і архітектури (майстерня професора Миколи Сто-роженка). Художникам вдалося образотворчою мовою передати весь трагізм ситуації в Галичині початку Другої світової війни. Адже ціна «золо-того вересня» для Галичини була жахливою: з осені 1939-го по осінь 1940 рр. за політичними ознаками, часто навіть без письмового обвинува-чення, було репресовано близько 10 % населення, 312 тисяч сімей. Понад один мільйон сто тисяч людей. А ще десятки тисяч українців, поляків, євреїв зникли без вісти. За чутками, їх розстрі-лювали десь неподалік. Довгі роки, де саме, було невідомо. (Кіпіані В., Композиційним центром панно є «Гуцульська мадонна». Жінка, що тримає на руках немовля, зображена у динамічній, дра-матичній позі, її тіло болісно вигнулося, стриму-ване витками колючого дроту. Очевидно, худож-ників вразили свідчення очевидців розкопок, коли було знайдено жінку в гуцульському народному

вбранні, яка тримала на руках дитину, вони так і загинули обоє в обіймах... Мадонна зображена зі скорботним обличчям, вона притискає до гру-дей немовля, обмотане колючим дротом. Вони зображені на білому тлі – втіленні чистоти, без-грішності. Водночас, як і Богородиця, матір гордо зносить свої страждання, не полишаючи надію. І цю надію може дати біле тло як символ Божого світла. Уся земля під ногами катів і тілами уби-тих – червона, як знак страждання і мучеництва. Вважаємо, панно не залишить жодного відвід-увача байдужим.

Кульмінацією експозиції є велика стела, на якій виписано прізвища та розміщено фотографії галичан, доля яких була зламана. За розміщення фотографій, експонатів, текстові матеріали відпо-відала заступник директора музею Оксана Рома-нів, пошукову роботу в архівах проводив аспірант історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка Сергій Жовтий. Осо-бливого емоційного переживання додає розташо-вана під стелою інсталяція символічної могили у вигляді хреста, на дні якої бачимо взуття, колючий дріт, рештки одягу та документів (Меморіальний комплекс «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ»). Це також має гли-бокий символічний зміст: особисті речі неодмінно нагадують про невинних жертв, змушують ще раз задуматися про цінність людського життя. І незва-жаючи на те, що тоталітарна влада будь-якими засобами намагалася приховати власні злочини, ми маємо можливість відновити історичну спра-ведливість, вшанувати закатованих краян.

До каплиці-дзвіниці ведуть широкі сходи. Недалеко від неї справа – статуя Богородиці, роз-міщена під куполом, який здіймається на коло-нах і має вигляд невеличкої ротонди. Встанов-лення таких скульптур є характерним для регіону початку 2000-х років. Така скульптурна домінанта несе глибокий символічний смисл: Богородиця наче зустрічає тих, хто підіймається дорогою до каплиці, налаштовує на зосередженість та сми-ренність паломників.

Перед каплицею розташована велика стела, де міститься загальна інформація про розкопки та перепоховання 29 жовтня 1989 р., про жертв, яких вдалося ідентифікувати. Стела складається з металевої конструкції і з композитного пластико-вого листа. Територія навколо поховань і каплиці опоряджена декоративними рослинами, доміную-чими в ландшафті є ялини й туї. Парковою тери-торією опікується Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. До меморі-ального комплексу ведуть дві дороги, одна з яких має назву «Хресна дорога», саме по ній їхали ван-

тажівки із закатованими людьми. Вздовж дороги встановлено 13 хрестів.

Цікавим, на жаль, не реалізованим проектом пам'ятника жертвам Дем'янового Лазу є робота художника Михайла Зорія «Розстрілане серце України», макет якого створений 1989 р. після проведених розкопок та нині зберігається в експозиції музейного комплексу. Автор проекту, пройшовши через горнило сталінського режиму, залишився незламним і свободолюбним. А свій біль та розпач він втілює у символічному серці, простріляному наскрізь трьома кулями, від яких залишилися три наскрізні отвори, з яких цівкою струменить кров патріотів і невинних жертв, наповнюючи чашу. Над серцем підноситься хрест – символ Христової жертви. Так, глибоко символічно митцеві вдалося передати роз'ятрену рану на серці України, якою досі залишаються злочини радянського тоталітаризму. Це своєрідне нагадування про те, що не повинні забувати прийдешні покоління, в пам'ять про мільйони невинних жертв терору.

Під час святкування 20-річчя розкопок, з нагоди відкриття музею відбулася, зокрема, і презентація книги Романа Круцика «Дем'янів Лаз» – книги, яка написана на основі документів, виявлених в архівах НКВС (Круцик, 2009). У ній містяться копії цих документів, фотографії останків, прізвища безневинних жертв. А ще – прізвища тих, хто був безпосереднім виконавцем злочинних наказів: подібних прецедентів, щоб відкрито вказувалися імена жертв і їхніх катів, в Україні ще не було... (Зятьєв, 2010).

Проведення розкопок, ексгумації і перепоховання останків жертв репресій на території

Івано-Франківщини відбулося в багатьох населених пунктах. Лише дозволів на проведення таких розкопок протягом 1090-х рр. видано владою для більш як 100 прикарпатських сіл і міст (Круцик, БРВ: 21). Останнім часом виявляються все нові знахідки, що свідчать про масові злочини радянської влади, як, наприклад знайдені тіла розстріляних жертв поблизу Єзупольської лікарні у 2014 р. (бл. 170 фрагментів останків!). Таким чином, на сьогодні перед дослідниками трагічних подій на Прикарпатті в 1939–1941 рр. стоїть ще дуже багато запитань про долі тисяч людей, які загинули в той період (Круцик Р., БРВ:22).

Висновки. Отже, музей відбувся завдяки ентузіастам та спеціалістам, а також небайдужим людям; щонеділі на церковній службі у каплиці згадують загиблих, сюди приходять родичі та нащадки невинно закатованих, проводять екскурсії для учнів місцевих шкіл. Парковим комплексом опікується Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Музейний комплекс «Дем'янів Лаз», створений українськими художниками й дизайнерами відповідно до розуміння концепції функціонування сучасного музейного простору, є доволі виразним, сучасним, наочно втілює ідею збереження людської пам'яті про складні й жахливі сторінки національної історії ХХ століття. Досвід такої роботи, зокрема, сучасних дизайнерських підходів до формування експозиційного середовища, є цінним для створення і функціонування схожих музеїв людської пам'яті, роботи у цій царині належить провести ще дуже багато. На завершення ватро наголосити: потрібно пам'ятати історію, щоб уникнути колишніх помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Возняк Х. Меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз». Курсова робота з історії мистецтва. Рукопис, Івано-Франківськ. 2010. 41 с.
2. Добош Г. Дем'янів Лаз: «розкопані й закопані могили», 2015. *режим доступу:* <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1848818.html> (дата звернення: 20.09.2017).
3. Зятьєв С. Дем'янів Лаз, 2010. *режим доступу:* <http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/masovi-rozstrily/826-demjaniv-laz.html> (дата звернення: 20.09.2017).
4. Кіпіані В. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини, 2010. *режим доступу:* <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2010/09/6/454/> (дата звернення: 27.09.2017).
5. Круцик Р. Дем'янів Лаз: геноцид Галичини. Жертвам комуністичного терору 1939–1941 рр. на Прикарпатті присвячується. Київ : Простір, 2009. 349 с.
6. Круцик Р. Меморіальний комплекс Дем'янів Лаз. БРВ, БМВ. 24 с.
7. Меморіальний комплекс «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ» Філіал Обласного музею визвольної боротьби імені Степана Бандери: *режим доступу:* <http://www.karpaty.info/ua/uk/if/fr/ivano-frankivsk/museums/memory/> (дата звернення: 28.09.2017).
8. Як проводили розкопки у 1989 році в Дем'яновому лазі біля Івано-Франківська : *режим доступу:* <http://zik.ua/tv/video/14241/> (дата звернення: 28.09.2017).

REFERENCES

1. Voznyak H. Memorialnyy kompleks «Demyaniv Laz». Kursova robota z istorii mystetstva [Course work on art history]. Manuscript, Ivano-Frankivsk, 2010. [in Ukrainian].
2. Dobosh H. «Demyaniv Laz» «rozkopani y zakopani mohyly», 2015. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1848818.html> [in Ukrainian].
3. Zyatyeu S. Demyaniv Laz, 2010. URL: <http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/masovi-rozstrily/826-demyaniv-laz.html> [in Ukrainian].
4. Kipiani V. Demyaniv Laz. Henotsyd Halychyny. [Demyaniv Laz. Genocide of Halychyna], 2010. URL : <http://www.istpravda.com.ua/reviews/2010/09/6/454/> [in Ukrainian].
5. Krutsyk R. Demyaniv Laz. Henotsyd Halychyny. Zhertvam komunistychnoho teroru 1939–1941 rr. na Prykarpatti prysvyachuetsya. [Demyaniv Laz. Genocide of Halychyna. It is dedicated to the victims of the communist terror of 1939–1941 in Prykarpattya]. Kyiv : Prostir, 2009. 349 p. [in Ukrainian].
6. Krutsyk R. Memorialnyy kompleks Demyaniv Laz. [The Memorial complex Demyaniv Laz]. BRV, BMV. 24 p. [in Ukrainian].
7. Memorialnyy kompleks «Demyaniv Laz» Filial oblasnoho muzeyu vyzvolnoyi borotby imeni Stepana Bandery [The Memorial complex Demyaniv Laz Branch of the Stepan Bandera Regional Museum of the Liberation Struggle]. URL: <http://www.karpaty.info/ua/uk/if/fr/ivano-frankivsk/museums/memory/> [in Ukrainian].
8. Yak provodyly rozkopky u 1989 rotsi v Demyanovomu Lazi bilya Ivano-Frankivska [How excavations were carried out in 1989 in Demyaniv Laz near Ivano-Frankivsk]. URL: <http://zik.ua/tv/video/14241/> [in Ukrainian].

УДК 391-057.1:746.4-055.1(477)"1917/20"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-10>

Ірина ЧУБОТІНА,
orcid.org/0000-0001-8436-0086
аспірант кафедри дизайну одягу
Київського національного університету культури і мистецтв
(Київ, Україна) *iri-s83@outlook.com*

ПРОФЕСІЯ МАНЕКЕННИКА В УКРАЇНІ: РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД І СУЧАСНІСТЬ

Метою статті є дослідження особливості в роботі чоловіків-манекенників в радянській та сучасній Україні, аналіз їхнього місця та внеску в загальний розвиток дизайну, а також впливу на творчість українських художників-модельєрів сьогодення. Методика. Методологічною базою дослідження є системний підхід, а також методи порівняльно-історичного та мистецтвознавчого аналізу. Результати. У рамках даного дослідження було проведено три інтерв'ю з відомими українськими чоловіками-манекенниками. Усі три манекенники належать до різних поколінь і стали свідками різних етапів модного життя в країні. Їхні образи нам видаються найбільш характерними та уособлюють естетичні ідеали свого часу. Творчі шляхи В. Швеця, С. Чудовського та М. Горлова стають показовими для всіх, хто займався та займається такою рідкою для чоловіків професією, як демонстрант моделей одягу. У процесі дослідження виявлено, що, не дивлячись на зміну культурного контексту, суть професії майже не змінилася: демонстрація ідей дизайнерів, втілення образної складової частини колекції та буття порадиниками і першими споживачами одягу. Наукова новизна полягає у визначенні особливостей роботи манекенників у радянській та сучасній Україні як одних із ключових дійових осіб модного процесу, що демонструють ідеї художників-модельєрів, а їхні образні видозміни впливають на загальний естетичний розвиток у країні та у світі. Практична значущість полягає в тому, що подані у статті матеріали, фрагменти інтерв'ю, їх аналіз та узагальнення можуть бути використані в наступних дослідженнях, пов'язаних із демонстрацією колекцій на подіумі, роботою манекенників та дизайнерів та дослідженням чоловічої естетики XX – XXI століття, що може стати основою для подальшого впровадження в авторських творчих розробках.

Ключові слова: манекенники, дизайн в Україні, естетика, чоловіча мода, демонстрація одягу.

Iryna CHUBOTINA,
orcid.org/0000-0001-8436-0086
Graduate Student at the Department of Fashion Design
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) *iri-s83@outlook.com*

PROFESSION OF MALE-MANNEQUIN IN UKRAINE: THE SOVIET PERIOD AND THE PRESENT DAYS

The purpose of the article is to study features of work of male mannequins in Soviet and modern Ukraine, to analyze their place and contribution to design development, as well as their impact on the work of Ukrainian fashion designers today. Methodology. The methodological basis of the study is a systematic approach, as well as methods of comparative historical and art analysis. Results. Within this study, there were held three interviews with famous Ukrainian male mannequins. All three male mannequins belong to different generations and have witnessed different stages of fashion life in the country. Their images seem the most typical to us and embody the aesthetic ideals of their time. The creative paths of V. Shvets, S. Chudovsky and M. Gorlov become indicative for all those who have been and are engaged in such a rare profession for men as a demonstrator of clothing models. The study showed that despite the changing cultural context, the essence of the profession has not changed: the demonstration of ideas of designers, the embodiment of the figurative component of the collection and becoming advisers and first consumers of the models. The scientific novelty is definition of the features of male-mannequins work in Soviet and modern Ukraine, as one of the key actors of the fashion process, who demonstrate ideas of fashion designers, whereas their figurative changes affect the overall aesthetic development in the country and in the world. The practical significance is that the materials presented in the article, excerpts from interviews, their analysis and generalization can be used in further research on demonstration of collections on the catwalk, work of models and designers and the study of male aesthetics of XX – XXI centuries. It can become the basis for further implementation in the author's creative developments.

Key words: male-mannequins, design in Ukraine, aesthetics, men's fashion, clothing demonstration.

Постановка проблеми. Мода залишається одним із тих поодиноких прикладів, коли, використовуючи гендерну термінологію, маскуліність беззаперечно капітулює перед фемінністю. На тлі боротьби за гендерну рівність, де в статусі «жертви» завжди опинялися жінки, царина «моди» завжди була жіночим форпостом, замах на який тільки зміцнювало позиції. Традиційні патріархальні настанови більшості чоловіків, радянська і пострадянська косність спровокували насторожене відношення до чоловічої моди як до маргінальної примхи вузької групи чоловіків. Особливо це стосується такої невід'ємної частини модного процесу, як демонстрація одягу на подіумі. Дана стаття базується на інтерв'ю, які ми взяли у трьох відомих українських манекенників – Віктора Швеця, Сергія Чудовського та Марселя Горлова, що належать до трьох різних поколінь і були свідками різних етапів української моди.

Мета статті – на основі взятих інтерв'ю, перегляду ілюстративних джерел, також на аналізі культурного та історичного контексту виявити особливості розвитку чоловічої модельної професії в Україні, дослідити її основні етапи становлення; виявити тенденції подальшого розвитку в нас у країні та світі.

Аналіз попередніх досліджень. Сьогодні питання демонстрації одягу чоловіками-манекенниками в Україні, як і більшість питань, що стосуються чоловічої моди, не одержали розгорнутого висвітлення в наукових працях. Здебільшого згадки про цю професію та її історичний контекст можна знайти у «глянцевиx» виданнях, хоча майже всі вони стосуються світових «зірок подіуму» (Okwodu, 2016). Поодинокі свідчення про працю радянського періоду чоловіків-моделей можна зустріти у працях О. Васильєва (Васильєв, 2007), А. Щипакиної (Щипакина, 2009). Було видано кілька книг, присвячених праці моделей, проте, закономірно, здебільшого вони досліджують жіночу сторону професії (Степура, 2000, Медников и др., 2003). Відображення в радянському кінематографі професії демонстраторів моделей одягу досліджувала Т. Дашкова (Дашкова, 2017), а місце моделей у фото-мистецтві за часів відлиги окреслила О. Вікуліна (Вікуліна, 2011). Дотичними до нашого дослідження виявилися статті І. Кона та О. Барабан, що увійшли до збірці «О муже(N)ственности», присвячені чоловічій естетиці на радянських та пострадянських теренах (Ушакин, 2002). Суттєвими для розуміння еволюцій української у цей період стали роботи Г. Кокоріної та Т. Ніколаєвої (Ніколаєва, Кокоріна, 2018).

Виклад основного матеріалу. Для початку треба сказати, що чоловіча мода в Україні – це дуже не проста тема, відносини «чоловік – модний показ» все ще викликає питання. Тим більше якщо йдеться про чоловіків, які безпосередньо є учасниками модного процесу. І якщо професії модельєрів, фешн-фотографів, режисерів-постановників традиційно обіймали чоловіки, то професія «манекенник» завжди була феноменом. Основна причина – в упередженому ставленні до чоловічої естетики, що стосується не тільки моди, а й повсякденних життєвих практик. І. Кон, відомий вчений-соціолог, каже про це: «Страх видатися жіночним знаходить своє відображення і в буденних критеріях чоловічої привабливості. «Справжній чоловік» повинен бути грубуватим і позбавленим прагнення подобатися. Красивий, витончений чоловік часто викликає підозри в жіночності, розніженості, дендізмі, гомосексуалізмі» (Ушакин, 2002: 46–47).

У ході розгляду даної теми ми не можемо обійти питання про різні грані чоловічої краси, що залежно від історичного контексту змінювали один одного. Так, І. Кон, змальовуючи типи чоловічого тіла, що зображувалось, виділяє такі модальності: **активно-героїчне, жіночно-андроїнне, страждаюче, хлопчаче-юнацьке, атлетичне і фашистське** (Ушакин, 2002: 9). Усі ці подачі чоловічої зовнішності в тому чи іншому ступені проявлялися як у класичному мистецтві, так і в новітній історії. Усі ці модальності можна екстраполювати і на історію вітчизняної моди ХХ – початку ХХІ століть. Із початку відбудови нової радянської держави за естетичний ідеал було взято **активно-героїчний** канон зображення чоловічого тіла як «класична модель гегемонії маскуліності, персоніфікація чоловічої сили, влади і могутності» (Ушакин, 2002: 59). Але треба розуміти, що, на відміну від грецьких атлетів або мікеланджелівських героїв, радянський образ мужності виключав естетизацію, він не міг бути «об'єктом краси», який можна було б споглядати. Радянський герой при всій своїй монументальності був завжди в дії, був активний. У радянській скульптурі гіперболізоване тіло робочого чи воєнного гранично близько до **фашистського** ідеалу, що було «анти-тезою жіночності і гомосексуальності, які як правило приписувалися шкідливим іногородцям. Ця ідеологія, яка ставила «жорстке» чоловіче тіло принципово вище «м'якого» жіночого тіла, мала сильний мілітаристський і націоналістичний присмак, що досяг кульмінації в неокласицизмі німецького та італійського фашизму» (Ушакин, 2002: 64). І все ж сувора дійсність 1920-х років

підкріплена інтенсивною пропагандою, вселяла людям ідею аскетизму та бережливості, а також сугобо негативне відношення до буржуазної моди. Із приходом до влади Й. Сталіна риторика влади дещо змінюється. Нова влада тяжіє до більш помпезного стилю, що головує впродовж більше тридцяти років. Воєнний час вносить нововведення у візуалізацію маскулінності і підіймає вже забутий культ «страждаючого» тіла – пораненого солдата, літньої людини і т. п., яке до цього із іншими сенсами активно використовувалося у християнській тематиці. Ці зображення стають знаковими в радянській міфології, проте основними культурними героями залишаються оптимістичні образи повних сил чоловіків. Такі типажі були представлені на сторінках радянських модних видань 1950-х: абсолютно статичні пози, беземоційні обличчя, які були щедро відретушовані у стилі довоєнного кінематографу, з м'яким округлим абрисом і тонкою чіткою лінією брів та губ, що контрастують із важким монументальним силуетом одягу. Ці журнальні образи – була «вітрина» радянської моди, рядові громадяни задовольнялися скромним асортиментом радянських магазинів, що виправдовувався вторинним значенням моди для радянської людини. Насправді, як пише О. Барабан, «часто змінювати одяг було, з одного боку, непристойно, а з іншого – недоступно. Ідеологічним підґрунтям негативного ставлення до одягу було те, що, турбота про себе в радянський час більше передбачала турботу про славнозвісне «моральне обличчя», ніж про свою зовнішність. (...) Однак якщо жіноча мода все ж існувала, то чоловік і мода були поняттями практично несумісними» (Ушакин, 2002: 139). Деякі зміни починаються з настанням так званої «відлиги», короткого періоду в радянській історії, що прийшовся на правління М. Хрущова, що характеризувався частковим розвінчанням сталінського культу і підвищеною цікавістю до західної культури. При цьому радянська мода починає демонструватися за кордоном і стає «ідеологічною зброєю, площиною для змагання із закордонними країнами» (Викулина, 2011: 28). Журнали того часу починають публікувати «розгорнуті репортажі з магазинів і будинків мод, а також рекламні фотографії, в яких задіяні професійні моделі» (Викулина, 2011: 28). Але в більшості це стосувалося жінок, тому що чоловік, якщо не рахувати знімки офіційних та відомих постатей, поставав насамперед як людина праці.

При цьому подвійному відношенні до моди та конс'юмеризму в цілому у цей час іде повним ходом становлення радянської легкої промисло-

вості, яка повинна була на даному етапі складати конкуренцію західній. Особливо важливим було саме розкішне демонстрування їх витворів, і тому особливо високо цінувалися вродливі моделі та манекенники. Про структуру радянських будинків моделей було цікаво сказано у виданні «Професія: модель»: «Елітні будинки моделей, що ззовні представляли єдиний організм, на справді являли собою два майже не пересічних рівня. Привілейовану касту становили співробітники, що працювали на «престиж країни». Коли йшлося про престиж, у СРСР не скупилися. Майбутніх «виїзних» моделей розшукували як принц – Попелюшку» (Медников и др., 2003: 8).

Розкріпачення 1960–1970-х років у західній Європі та США продукує новий тип чоловічої краси, із андрогінними характеристиками, які стосувалися скоріше зовнішніх атрибутів: видовжені стрижки, астенична статура, яку підкреслював прилеглий силует і високі підбори. При цьому образи були не надто рафінованими, скоріше переважали юнацькі риси. Зрозуміло, що в Радянському союзі нові віяння західної культури зустрічали жорстку відсіч, із часів «стиляг» 1950-х років ніхто так не висміювався як вітчизняні «діти-квіти» з вешизмом та ідолопоклонством перед Заходом. І все ж «залізна завіса» до середини 1960-х була вже не настільки вакуумована, а це означає, що і українську дійсність наповнювали нові естетичні реалії. Окрім цього, завдяки неослабному протистоянню із західним світом відбувається реструктуризація легкої промисловості. У зв'язку із цим змінюється відношення і до демонстрації продукції. Журнальна ілюстрація все більше поступається фотографії, і свої обриси набуває нова професія манекенника. У Радянському союзі слово «модель» не вживали, замість цього використовували вираз «демонстратор моделей одягу». Так, одним із найбільш ушлявлених, «унікальних» демонстраторів в Україні є на сьогодні Віктор Швець, актор і викладач, який присвятив українській моді більш ніж 50 років свого життя, прийшовши у професію манекенника в кінці 1960-х. Для нашого дослідження ми зустрілися 18 грудня 2019 року з Віктором Євдокимовичем і провели у приміщенні Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого вельми цікаву бесіду. Відомий манекенник розповів, як саме він опинився в модній сфері. За часи навчання на акторському факультеті Віктор Євдокимович брив участь у зйомках в Ялті, куди на чергові покази приїхав Київський будинок моделей (КБМО). Єдиний на той час демонстратор отримав тоді травму,

і співробітники шукали йому заміну та звернулися до знімальної групи, що шукають молоду людину відповідного росту та зовнішності. І дуже скоро він стає на українську подіумі «на расхват». Елегантність, яку привносив Віктор Євдокимович у демонстрацію одягу, багато в чому була наслідком акторської професії (рис. 1).

Звичка з гідністю представляти вихідний класичний гардероб у радянському суспільстві була фактично втрачена. Ідеалом на той час став для манекенника французький актор Жан Марє. Витонченість і грацію рухів в елегантному костюмі Віктор Євдокимович зберіг до останніх своїх дефіле, що прийшлися вже на початок 2000-х років, тим самим знаходячись у центрі української чоловічої моди майже пів-століття. Цікаво, що на Вікторі Євдокимовичі навіть випробували експериментальний манекен: «Вони змастили мене якимось жиром. Потім брали туалетний папір і обмотували. Обернули, змастили клеєм, обернули, змастили клеєм. При цьому я стою та не рухаюсь. Щоб воно все висохло – вмикали духовку. І це так я стояв – висихав, щоб вони могли зробити. І в них дійсно вийшов манекен». На той час чоловіків-манекенників були одиниці. Але незважаючи на свої успіхи та затребуваність, Віктору Євдокимовичу доводилося тривалий час приховувати свою нову професію від сім'ї та знайомих: «Ніхто з сім'ї не знав. Спробуй, розкажи дружині!... А вона потім ще комусь, і піде... «А в тебе чоловік у моделях ходить!»». Віктор Євдокимович пригадує, що чоловікам виходити на подіум тоді не було в пошані, на відміну

від жінок: «Для дівчат виходити на подіум – це була шикарна реклама. Якщо ти з'явилася в журналі на кшталт «Краса і мода», тебе всюди кличуть, запрошують на зйомки, якісь вручення, де потрібні відомі обличчя. Виходили дівчата, і оголошували «Модель Київського будинку моделей!...» Для чоловіків такого ніколи не було, і я завжди намагався уникнути від такої популярності».

На той час однією із ключових фігур в 1960–1970-х рр. у модній сфері в Україні був В. У. Несміян. Володимир Уллянович на початку своєї кар'єри був чоловічим майстром у швейній артілі, потім займається жіночим моделюванням у КБМО, а після у 1969 році починає працювати художнім керівником у Республіканському Будинку моделей Міністерства побутового обслуговування населення УРСР, згодом він засновує перший в Україні глянцева журнал «Краса і мода». Особливу роль він зіграв на межі 1960–1970-х і для модельної професії. Як пише відомий історик моди Г. Кокоріна: «Ще на початку 60-х років, коли до Києва приїздили італійці з показом колекції одягу «для простих людей», В. У. Несміян звернув увагу на структуру показу, якість музичного супроводу та пластику рухів манекенниць. (...) Для підготовки показів в 1970–1980 рр. запрошували відомих композиторів, зокрема Леоніда Сухорукова, який монтував фрагменти музичного супроводу. Балетмейстер Олексій Біткіне режисировав покази, опрацьовуючи малюнок виходів і «розводку» демонстрантів. У результаті покази перетворювалися

Рис. 1. В. Швець, журнал «Краса і мода», поч. 1970-х рр.

в яскраві видовищні вистави, які готували раз на рік і демонстрували по Україні, всьому Радянському Союзу та за кордоном». (Ніколаєва, Кокоріна, 2018: 136). Про подібні експерименти пригадує і Віктор Євдокимович : «Покази у Будинку моделей побуту, що розташований був на вулиці Артема, режисував постановник, актор із театру оперети, Ігор Афанасьєв. Тоді зробили один із перших постанов на подіумі. Не просто показ, а саме спектакль. Яким чином? Починалось: ранок, на сцені було ліжко, ми прокидалися, я вдягав піжаму, потім ми з моєю «дружиною» виходили до сніданку, потім перевдягалися й шли на роботу, після роботи йшли кудись і увечері йшли до ресторану. Тобто це був такий міні-спектакль із музикою, з рухами, з текстом, там все було».

Після набуття Незалежності для української моди настали важкі часи, закривалися фабрики, модельєри та конструктори шукали можливості заробляти, змінювали професії. Костюми від легендарного на той час майстра Михайла Вороніна підроблювали й продавали на ринку. Віктор Євдокимович із гіркотою пригадує той час: «Підробляли лейби й пускали у продаж! Я приходив до Вороніна, а він аж плакав : «Під моїм ім'ям і таке баракло!» Я підходив тоді до продавців, вдягав і казав: «Майте ж совість!». Але бренду Voronin тоді вдалося вистояти, з 1991 Михайло Львович організував підприємство «Михайло Воронін – Відень – Париж», а з 1994 – ВАТ КІШ «Желань»,

на яких шилися моделі, і продовжувалася демонстрація колекцій. На черговому показі, приуроченому до відкриття магазину Вороніна в Запоріжжі, Віктор Швець падає із двометрової висоти та скалічує собі ноги. Про продовження кар'єри на подіумі на могло бути й мови, і Віктор Євдокимович вирішує повністю присвятити себе акторській професії та викладацькій діяльності. Але у скорому часі стає зрозуміло, що Віктор Євдокимович став просто незамінним на подіумі. І через напоягання Михайла Вороніна він відновлює форму і знову демонструє моделі (Назаренко, 2005). Вигідно вирізняючись від більшості юнаків-моделей своєю аристократичною грацією і природнім артистизмом, Віктор Євдокимович залишався беззмінним «обличчям» бренду Voronin і залишає подіум тільки зі смертю головного чоловічого кутюр'є України у 2012 році (рис. 2).

Весь час, доки Віктор Євдокимович був головною «дієвою особою» української моди, йому доводилося приймати для себе не лише «парадний бік» професії – напружена праця та найчастіше негативне ставлення оточуючих – але при всьому цьому він залишається небайдужим до модельної професії. В інтерв'ю він підмічає, яка велика різниця між естетичними ідеалами минулого і сучасності: «Ось нинішні моделі, я бачу, без чоловічої основи. Якісь «хлопіки», їм би з віялами ходити та очі фарбувати... А в минулому скоріше «мужички» в моді були».

Рис. 2 В. Швець демонструє моделі М. Л. Вороніна, кін. 1990-х – поч. 2000-х рр.

На початку 1990-х із тотальною переоцінкою цінностей змінюється і ставлення до професії манекенників, яка змінює дислокацію з будинків моделей до модельних агентств. Рекламної продукції стає в рази більше, зйомки для українських видань квапляться підлаштуватися під нові віяння: стають яскравішими та відвертішими. Стають затребуваними нові обличчя, в чоловічій моді бруталність, накачані тіла. Активно пропагується новий канон краси – **спортивне тіло**. «На відміну від героїчного тіла, гармонічні лінії якого можуть бути вродженими, атлетичне тіло завжди – зроблене, воно завжди персоніфікує типово маскулінний потяг досягнення» (Ушакин, 2002: 63). Нову естетику демонструють А. Шварцнегер та С. Сталлоне з голлівудських бойовиків 1980–1990 років, що розповсюджувались по відеопрокатах та, з часом, заповнили новостворене українське телебачення. Окрім того, стає популярним бодібілдинг, феномен якого, на відміну від інших спортивних активностей, саме в «оформленні» власної фігури заради неї самої, як відмічає О. Вайнштейн, «тіло виступає як друга природа, яку спортсмен «оброблює», «окультурює», ліпить» (Вайнштейн, 2005: 578). Також мистецтвознавець конкретизує, що у сучасній культурі «вельми бідно розроблена мова чоловічої тілесності», через що де-які бодібілдері «запозичують для своїх виступів арсенал виконавців стриптизу». І багато манекенників 1990-х приходять саме із бодібілдингу, чи зі стриптизу, близькість до якого модельного бізнесу, робила професію моделей гранично двозначною. При цьому зали-

шалася в тренді і класична «аполлонівська» краса, подібна до архетипу «справжнього чоловіка», що склався ще у 1930-і роки – «блондин із чисто поголеним обличчям і холодними блакитними очима» (Вайнштейн, 2005: 563). Саме в цей час слава приходить до Сергія Чудовського, що був представником саме такого типу зовнішності.

Один із найвідоміших українських манекенників, лауреат багатьох конкурсів краси, режисер-постановник модних показів, викладач Київського національного університету технології та дизайну, Сергій застав кінець радянської епохи, його кар'єра бурхливо розвивалася у 1990-і, такі складні для вітчизняної моди часи (рис. 3).

Ми провели бесіду із Сергієм вересня 2018 року у приміщенні Київського національного університету технології та дизайну, де зараз він викладає. Сергій розповів нам про початок своєї кар'єри манекенника: «Будинки моделей вішали об'яви «Потрібні демонстратори моделей одягу, такі-то розміри, такого-то зросту». Я попав саме за таким оголошенням. (...) І в якийсь момент я став багато заробляти, тому що влаштувався всюди, де міг оформитися: в експериментальні цеха, в Молодіжний будинок одягу, Центр розвитку моди, КБМО». Довгий час працюючи в цій сфері, Сергій аналізує модний потік 1980–1990 років: «Цей одяг в основному створювали жінки. Не відчуваючи чоловічу природу, не маючи чоловічого початку, вони створювали одяг як відчували жінки. І це було або квадратне щось, або взагалі не чоловіче, тобто додавали якісь жіночі елементи намагалися створити

Рис. 3. С. Чудовський представляє моделі М. Л. Вороніна, 1990-і роки

образ ніби то чоловічий.(...) Що казати, якщо мені давали светр жіночий, і казали: «Вдягни, а рукава, нічого що закороткі, ти їх загорни!». Про сучасну моду Сергій відгукується ще більш категорично: «У нас в Україні немає індустрії чоловічої моди, отож і професія манекенника не потрібна. Люди до мене приходять у модельну школу, вчать, але їх основна ціль – виїхати за кордон». Сергій Чудовський у своїх роздумах про професію дуже точно визначає роль моделі не просто як фізичної оболонки, а як натхненника для творця, або як першого «споживача» і колеги по творчості, традиція чого, вже, на жаль відходить: «Зараз немає розуміння, що таке чоловік, на якого потрібно пошити одяг. «Посадити» на нього, подивитися як він рухається, спитати, як він себе відчуває, чи зручно йому? Манекен про це не розповість. А Воронін завжди задавав ці питання. І я відповідав. І Мепену (Герц Мойсейович Мепен, (1921–2004), художній керівник КБМО, прим. авт.) я казав, що відчуваю. Хто як не манекенник надихає маестро?» У роздумах Сергія чоловіча мода невід’ємна від «фізичної краси» та гігієни, які розуміються як показники культури суспільства в цілому: «Ні митися, ні голитися, ні гарно виглядати, ані приводити до ладу волосся, слідкувати за взуттям, тренуватися та слідкувати за своїм тілом – люди не вміють. В Європі є культ здорового, красивого джентльмена, денді. У нашій країні цього немає, і це

загальна проблема. Люди повинні думати про це, й доносити іншим, адже наші думки можуть багато що змінити. Це важливо, тому що хочеться бути в оточенні красивих людей».

Наближаючись до сучасного сприйняття професії, очевидною стає зміна чоловічого ідеалу від гротескно-брутального 1990 років до більш м’якого образу 2000-х, так званого «gender-bending» – змішанні чоловічого та жіночого. Так, неможливо оминати питання гендерних зсувів у цей період. Ці зміни в бік сексуального розкріпачення, та особливо в бік змішування чоловічого та жіночого у нашому відносно патріархальному суспільстві викликали настороженість у консервативної публіки. «Зміна чоловічого тілесного канону – це не слідство зловісної «гомосексуалізації» культури і суспільства, а один з аспектів довгострокового глобального процесу перебудови гендерних стереотипів» – доводить І. Кон, (Ушакин, 2002: 78). З’являється новий стандарт чоловічої краси – так звана **андрогінна** краса. На вітчизняному подіумі фактично зникає класичний, «респектабельний» гардероб, який традиційно представлявся манекенниками «героїчної» зовнішності. На сучасному етапі модельні агенції знаходяться в пошуку не просто красивих обличч, а унікальної зовнішності. При цьому атлетична зовнішність, типажу «брутальних мачо» все ще актуальна на українському подіумі, дуже часто «розкачаних» моделей беруть у найбільш ради-

Рис. 4. М. Горлов, Ukrainian Fashion Week, ROUSSIN SS2019-20, FW20-21, фото: В. Босак

кальні авангардні колекції, де чоловіки постають із яскравим макіяжем, на високих підборах і т. д. В останній час така екстравагантність сусидить із хлопчачо-юнацькою красою. На подіумі затребувані хлопці з унікальними особливостями: лисі, або з волоссям до плечей, з татуюваннями, пірсингом. Одним із найбільш успішних представників нової української модельної школи стає Марсель Горлов, родом із творчої родини, його батько і дід – професійні музиканти, і сам Марсель активно бере участь у різних музичних проєктах. Володіючи яскравою зовнішністю, такою, що одразу запам'ятовується (великі риси обличчя, кучеряве волосся), Марсель бере участь практично у всіх чоловічих і «змішаних» показах з 2018 року (рис. 4).

При цьому він не розглядає професію моделі як самодостатню професію, а скоріше як базу для подальших творчих пошуків: «Не хочу заганяти себе в рамки, що я модель, або манекенник. Я б назвав це просто «артист», людина мистецтва», розповів нам манекенник 2 лютого 2020 після репетиції показу у приміщенні Мистецького арсеналу на зимовому Українському Тижні Моді. Не дивлячись на великі еволюції в чоловічій моді, наш респондент констатує, що це залишається як і раніше жіночої спеціальністю «Хлопців просто менше, ними менше займаються. Звичайно, знімаються *campaign*, є чоловічі *fashion week*, але все це не так давно почалося». Марсель відверто зізнається, що одна з основних проблем цієї професії – це відсутність належного фінансування, при тому, що робота забирає багато сил і часу: «Мінуси – очікування, ти продаєш своє час за певний коефіцієнт грошей, і це займає надто багато часу». При цьому найбільша віддача від своєї професії Марсель, як і його колеги, бачить у співпраці і «со-творчості» манекенника і модельєра: «Є «задаваки», які не дають проявляти творчий потенціал самої моделі, особливо молоді.

Вони прислухаються навіть у плані стилістики до порад манекенником. Коли ти звертаєшся до них і кажеш, що так і так буде краще. Вони прислухаються, намагаються, і дійсно, виходить інший результат». Будучи затребуваним не тільки в Україні, манекенник вельми критично налаштований на таку бажану роботу за кордоном: «Я брав участь у *campaign Honda*, це було в Шанхаї. Працювати в Китаї дуже дивно, тому що сильно відрізняється менталітет, дуже специфічні люди. І ставлення до моделей як шматків м'яса, не у всіх, звичайно, агентствах, але в більшості». Цікаво, що, не дивлячись на «тектонічні» зрушення в області чоловічої естетики, Марсель Горлов не дуже любить розповідати оточуючим про свою професію. Але будучи із творчого середовища, він знаходить відгук у своїх рідних: «Сім'я позитивно реагує. А яка альтернатива: краще барменом працювати? Або працювати з *Honda*, або *Asics*?» Вже після нашого інтерв'ю М. Горлов взяв участь у ще одному вельми цікавому проєкті від дизайнерського бренду одягу *FINCH*, що в партнерстві з брендом окулярів *Casta* презентував колекцію з використанням *AR*-технологій та *3D*-друку, де Марсель Горлов виступив одним із прототипів фігур для *3D*-друку (*Finch + Casta Eyewear, 2020*).

Висновки. Так, не дивлячись на зміну культурного контексту, багато в роботі чоловіків-манекенником в Україні залишається незмінним. Не дивлячись на те, що у країні функціонують безліч професійних модельних шкіл і що наші манекенники працюють у всьому світу, професія, як і раніше, резонансна в сучасному українському суспільстві та також затиснута в рамки патріархального менталітету і естетичної скутості, які роблять її гранично складною для чоловіків. Вона стає контрапунктом гендерної чоловічої ідентичності, складних реалій вітчизняної і соціальної моди щодо чоловічої естетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вайнштейн О. Б. Денди: мода, література, стиль життя. Москва: Новое літературне обозрение, 2005. 640 с.
2. Васильев А. А. Русская мода. 150 лет в фотографиях. Москва: Слово, 2007. 448 с.
3. Викулина Е. Репрезентация гендера в советской фотографии «оттепели». Современный дискурс-анализ. *Электронный журнал*. 2011. № 5. С. 21–34.
4. Дашкова Т. Неслужебная походка: дефиле в советских фильмах оттепели и застоя. *Теория моды*. 2017. № 4(46). URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/teoriya_mody/46_tm_4_2017/article/19304 (дата звернення: 23.07. 2020).
5. Медников Я., Литовченко В., Шербань Л. Профессия: модель. Киев: ЛМУ, 2003. С. 112.
6. Назаренко М. Демонстрант одягу Виктор ШВЕЦ: «Среди девочек-моделей я был, как петух в курятнике, но ни разу этим не воспользовался». *Бульвар Гордона*. № 29(29). 2005. URL: http://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s29_2770/1637.html (дата звернення: 22. 09.2019).
7. Николаева Т. В., Кокорина Г. В. Творча біографія дизайнера Володимира Несміяна: між пам'яттю та свободою. *Art and Design*. 2018. № 3. С. 132–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/artges_2018_3_14.
8. Степура М. Как стать моделью: учебное пособие. Р.-на Дону: Феникс, 2000. 384 с.
9. Омуже(Н)ственности: Сборник статей. Сост. Сергей Ушакин. Москва: Новое літературне обозрение, 2002. 702 с.
10. Щипакина А. Мода в СССР. Советский Кузнецкий. Москва: Слово, 2009. 392 с. ISBN: 978-5-387-00119-2.

11. Finch + Casta Eyewear презентували перший показ у доповненій реальності. Ukrainian Fashion Week. 02 лютого 2020. URL : <http://fashionweek.ua/news/ukrainian/finch-casta-eyewear-day-2> (дата звернення: 11.09. 2020).
12. Okwodu J. 40 Years of Male Models: Tyson Beckford, John Pearson, Tony Spinelli, and Co. Remember Their Glory Days : Vogue.com, 2016. URL : <https://www.vogue.com/article/male-modeling-icons-40-years> (дата звернення: 20.06. 2020).

REFERENCES

1. Vainshtein, O. B. (2005). Dendi: moda, literatura, stil' zhizni.dandy [Dandy: fashion, literature, lifestyle]. Moscow : Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
2. Vasil'ev, A. A. (2007). Russkaya moda. 150 let v fotografiyakh [Russian Fashion. 150 years in photographs]. Moscow : Slovo. [in Russian].
3. Vikulina, E. (2011). Rezentatsiya gendera v sovetskoii fotografii «ottepeli». Sovremenniy diskurs-analiz [Representation of Gender in Soviet "Thaw" Photography. Modern Discourse Analysis]. *Electronic Journal*, 5. 21-34. [in Russian].
4. Dashkova, T. (2017). Nesluzhebnyaya pokhodka: defile v sovetskikh fil'makh ottepeli i zastoya [Unofficial gait: defile in Soviet films of the "thaw" and "stagnation"]. *Fashion theory*. 4 (46). URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/teoriya_mody/46_tm_4_2017/article/19304 [in Russian].
5. Mednikov, Ya., Litovchenko, V., Sherban', L. (2003). Professiya: model' [Profession — model]. Kyiv: LNU. [in Russian].
6. Nazarenko, M. (2005) Demonstrant odezhdy Viktor Shvets: "Sredi devochek-modelei ya byl, kak petukh v kuryatnike, no ni razu etim ne vospol'zovalsya" [Clothes demonstrator Viktor SHVETS: "Among the girls-models, I was like a rooster in a hen house, but I never used it."]. *Gordon Boulevard*. 29 (29), URL: http://bulvar.com.ua/gazeta/archive/s29_2770/1637.html (Last accessed: 05.04.2020) [in Russian].
7. Nikolaieva, T. V., Kokorina, H. V. (2018). Tvorchya biografiya dyzainera Volodymyra Nesmiiana: mizh pamiattiu ta svobodou [Creative biography of designer Volodymyr Nesmyan: between memory and freedom]. *Art and design*. 3. 132-144. DOI:10.30857/2617-0272.2018.3.12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/artges_2018_3_14 [in Ukrainian].
8. Stepura, M. (2000). Kak stat' model'yu: Uchebnoe posobie [How to Become a Model: A Tutorial]. Rostov-on-Don : Feniks. [in Russian]
9. Ushakin, S. (2002). O muzhe(N)stvennosti: Sbornik statei [About masculinity: A Collection of Articles]. Moscow : Novoe literaturnoe obozrenie. [in Russian].
10. Shchipakina, A. (2009). Moda v SSSR. Sovetskii Kuznetskii [Fashion in the USSR. Soviet Kuznetsky]. Moscow : Slovo. ISBN: 978-5-387-00119-2 [in Russian].
11. Finch + Casta Eyewear prezentuvaly pershyi pokaz u dopovnenii realnosti [Finch + Casta Eyewear presented the first augmented reality show] <http://fashionweek.ua/news/ukrainian/finch-casta-eyewear-day-2> [in Ukrainian].
12. Okwodu, J. (2016) 40 Years of Male Models: Tyson Beckford, John Pearson, Tony Spinelli, and Co. Remember Their Glory Days. Vogue.com . URL: <https://www.vogue.com/article/male-modeling-icons-40-years> (Last accessed: 20.06. 2020)

УДК 75.046.3.071.1(477)“19”Їжакевич
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-11>

Агнета ШАШКОВА,
orcid.org/0000-0001-8518-2621
аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна) agneta.shashkova@gmail.com

ПРОБЛЕМАТИКА АТРИБУЦІЇ ІКОН І. С. ЇЖАКЕВИЧА «ЄВАНГЕЛІСТИ» (ЦЕРКВА ПОКРОВИ ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ, ПРІОРКА М. КИЇВ)

Статтю присвячено атрибуції чотирьох ікон із зображенням євангелістів, які походять із центральних Царських воріт іконостасу Церкви Покрови Пресвятої Богородиці (Пріорка м. Київ). Як відомо, ікони з іконостасу були створені у 1943–1945 роках І. Їжакевичем та учнями. Досі науковці не висували припущень щодо авторства І. Їжакевича в іконах «Євангелісти» з центральної частини цього іконостасу. Метою статті є всебічне дослідження цього питання й аргументування гіпотези про співавторство І. С. Їжакевича та іншого, менш вправного художника при створенні зображень чотирьох євангелістів.

Атрибуція побудована на основі комплексного візуального дослідження: техніко-технологічного й живописно-стилістичного аналізу із залученням макрофотофіксації та дослідження в інфрачервоному випромінюванні. Допоміжну роль відіграли архівні дослідження та порівняльний аналіз із іконами з подібним зображенням із Свято-Покровської Подільської церкви (м. Київ).

Застосування авторських правок визначено нами як відмінну рису іконопису І. Їжакевича в Покровській церкві на Пріорці як у ряді інших ікон храму, так і в зображеннях євангелістів.

З'ясовано особливості творчої співпраці І. С. Їжакевича з іншими художниками у період 1940–1960 рр., по-перше, у виконанні графічних ескізів із зображенням євангелістів (нині зберігаються у ЦДАМЛМ), що, як було нами з'ясовано, є підготовчими малюнками до ікон з парусів Свято-Покровського Подільського храму. Так, на основі аналізу техніки виконання було визначено, що ескіз із образом св. євангеліста Марка, виконаний іншим художником, ймовірно, його учнем Ф. Коновалюком. На основі цього висунуто припущення щодо невірної датовання ескізів та його уточнення: замість початку ХХ століття – 1940–1960-ті рр.

По-друге, характер співавторства встановлено нами на основі інших ікон з Покровського храму на Пріорці; аналогічним чином висновки щодо присутності двох авторів у іконах євангелістів здійснено на основі комплексного дослідження та аналізу зображень євангелістів – як характеру підготовчого малюнку, так і самого живописного шару (стилістичних особливостей, колориту, трактовки форми, техніки живопису). Визначено відмінності у побудові композиції та малюнку, у рівні майстерності виконання; виконано аналіз живописної манери як І. Їжакевича, так і невідомого художника – його співавтора.

Результати розвідки стануть корисними для подальших досліджень творчості І. Їжакевича, в тому числі для створення каталогів, що включали б атрибутовані твори мистця, які наразі є дуже актуальними.

Ключові слова: творчість І. Їжакевича, іконопис, атрибуція, євангелісти, Покровський храм на Пріорці, Покровський храм на Подолі, співавторство.

Ahnetta SHASHKOVA,
orcid.org/0000-0001-8518-2621
Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Art and Architecture
(Kyiv, Ukraine) agneta.shashkova@gmail.com

PROBLEMS OF ATTRIBUTION OF ICONS 'EVANGELISTS' OF I. S. YIZHAKEVYCH (HOLY MARY POKROVSKY CHURCH, PRIORKA, KYIV)

This article is devoted to the attribution of four icons representing evangelists which came from central holy gates of the iconostasis in the Holy Mary Pokrovsky Church (Priorka, Kyiv). As is commonly known, icons from the iconostasis were painted by I. Yizhakevych and his students in 1943 to 1945. Scientists have not made assumptions regarding the authorship of I. Yizhakevych in the icons 'Evangelists' from the central part of this iconostasis yet. The purpose of this article is to inquire into this question comprehensively and to argue the hypothesis for cooperation between I. S. Yizhakevych and other less skilful artist when painting four evangelists.

The attribution is based on the overall visual study: technical and technological as well as painting and stylistic analysis involving the macrophotofixation and study in the IR radiation. Archival studies and comparative analysis with the icons having the same image from the St. Pokrovsky Church in Podil (Kyiv) played a supplementary role.

We have considered the author's corrections to be a specific feature of the icon painting of I. Yizhakevych in the Pokrovsky Church in Priorka in a range of other icons in the church and in pictures of evangelists.

We have also discovered features of the creative cooperation of I. S. Yizhakevych with other artists from 1940 to 1960, firstly, in graphic sketches representing evangelists (now kept in the Central State Archive Museum of Literature and Arts), which are preparatory to icons from the arches of the St. Pokrovsky Church in Podil as discovered by us. For example, based on the technique analysis it has been established that the sketch representing the evangelist Mark has been painted by another artist, probably, by his student F. Konovaliuk. Based on this it has been assumed that sketches had a false date and this date has been precised: 1940 to 1960 instead of the beginning of the 20th century.

Secondly, we have established the nature of co-authorship based on other icons from the Pokrovsky Church in Priorka; conclusions of two authors in the icons of evangelists have been made in the same way based on the overall study and analysis of evangelist images, that is, both the nature of the preparatory drawing and the paint layer itself (stylistic features, coloration, form representation, painting technique). We have determined differences in the building of composition and picture as well as in the level of execution; the analysis of the painting style of I. Yizhakevych and unknown artist, his co-author, has been also made.

Results of study will become useful for further studies of works of I. Yizhakevych, including for formation of catalogues which would include attributed works of the artist that are of great relevance now.

Key words: works of I. Yizhakevych, icon painting, attribution, evangelists, Pokrovsky Church in Priorka, Pokrovsky Church in Podil, co-authorship.

Постановка проблеми. Останнім часом науковці почали звертати увагу на сакральні твори українських художників, створені ними в радянський період. Особливе місце в цій темі займає іконопис І. Їжакевича в київських храмах (Покрови Пресвятої Богородиці на Пріорці, Свято-Макарієвський на Татарці, Свято-Покровський на Подолі), що припадає на період 1940–1960 рр. На жаль, через довгий період часу, протягом якого іконопис в означених храмах лишався поза увагою дослідників, маємо велику кількість протиріч та шаблонних суджень, на які іноді спираються сучасні науковці.

Так, орієнтуючись на нечисленні джерела та не проводячи ґрунтовних досліджень, пензлю І. Їжакевича часто приписують твори, які мають невисокий професійний рівень. Нерідко в спробах атрибуції ікон І. Їжакевича спостерігаємо помилковість у визначенні авторства мистця та його учня (Ф. Коновалюка), з яким вони тісно співпрацювали протягом другої половини творчого життя іконописця.

Це свідчить про недостатньо глибокий ступінь аналізу іконописної спадщини І. Їжакевича радянського періоду й доводить необхідність комплексного дослідження – як архівних матеріалів, так і самих пам'яток, з точки зору стилістики, техніки виконання, технологічних особливостей та стану збереженості. Лише на основі поєднання мистецтвознавчих та реставраційних досліджень можна з упевненістю дати наукове обґрунтування питань атрибуції даних пам'яток, визначити техніко-технологічні особливості та сліди їх побутування. Також це допоможе вирішити важливе питання: розрізнення іконописних творів, що повністю належать пензлю І. Їжакевича; тих, які створені ним у співавторстві, а також творів інших іконописців.

Аналіз досліджень. Серед останніх досліджень іконописного спадку І. Їжакевича періоду 1940–1960 рр. переважають розвідки, спрямовані на виявлення в храмах Києва досі не відомих широкому загалу ікон І. Їжакевича. Так, дослідження О. Сторчай базуються на вивченні та аналізі архівних джерел. Дослідниця вперше опублікувала та структурувала окремі матеріали з архівів Центрального державного архіву музею діячів літератури та мистецтв України (надалі – ЦДАМЛМ) та Інституту рукопису Національної бібліотеки України В. І. Вернадського НАН України (ІР ЦНБУ). О. Сторчай також наголошує на недостатній кількості ґрунтовних досліджень творчості І. Їжакевича (Сторчай, 2018а), (Сторчай, 2018б).

Ширше висвітленою є тема сакрального живопису І. Їжакевича в храмах Києво-Печерської Лаври. Зокрема, дослідженнями розписів та викладацької роботи І. Їжакевича у Лаврській іконописній школі займалися такі науковці, як В. Шиденко (Шиденко, 2008), О. Пітателева (Пітателева, 2019), В. Литвиненко (Литвиненко, 2007).

Важливим для підготовки цієї статті джерелом є одне з перших досліджень, присвячених Покровському храму на Пріорці, де, серед інших авторів, основний мистецтвознавчий аналіз ікон І. Їжакевича виконала О. Лопухіна (Пилипчук, та ін., 2016).

Актуальним для нашої теми є стаття та монографія І. Дундяк; дослідниця ґрунтовно розкриває тему латентного існування сакрального живопису в радянський період українського мистецтва. Також І. Дундяк зачіпає важливу для іконописного спадку І. Їжакевича тему – поновлення зруйнованих під час більшовицької революції та Другої світової війни розписів, що активно застосовувалось ще за радянських часів. На жаль, і досі цим «методом» зловживають при реставрації

храмових стінописів по всій Україні, і є чимало прикладів повного знищення автентичних розписів І. Їжакевича. Так, І. Дундяк згадує «Козацькі могили» (розписи церкви-меморіалу св. Георгія Переможця в с. Пряшева Рівненської області) та поліхромію церкви Покрови на Пріорці (Дундяк, 2016), (Дундяк, 2019).

Схожу тему (поновлення стінописів І. Їжакевича) побіжно висвітлює в своїй розвідці Н. Брей (Брей, 2019:181). Дослідниця, спираючись на інтернет джерела, описує історію розписів І. Їжакевичем Свято-Троїцького кафедрального собору (м. Дніпро). Загалом, ми погоджуємось з Н. Брей стосовно того, що поновленням 50-х рр. було сильно зіпсовано розписи І. Їжакевича поч. ХХ ст. На жаль, це автоматично унеможливило використання стінописів Троїцького собору як еталонного порівняльного матеріалу при аналізі його спадщини (щоправда, не виключено, що під шарами поновлень є залишки автентичних розписів І. Їжакевича). На цьому слід обов'язково наголосити, адже у ЗМІ поширюється думка про належність нинішніх розписів пензлю І. Їжакевича (Монументальные росписи..., 2011).

Вважаємо необхідним відзначити статтю А. Марченко, яку можна розглядати як вдалий приклад поєднання реставраційних та мистецтвознавчих методів дослідження. Викладено хід реставрації ікони І. Їжакевича (з Трапезного храму Києво-Печерської лаври) із застосуванням документальних джерел для реконструкції зображення; визначено її техніко-технологічні особливості (Марченко, 2015). Фактично, публікація А. Марченко є першою, де висвітлений техніко-технологічний аспект ікони І. Їжакевича. На нашу думку, подальша розробка даного напрямку досліджень є перспективною у сенсі з'ясування притаманних творчості І. Їжакевича рис підготовчого малюнку, авторської живописної манери, палітри, а також особливостей основ та ґрунтів – і врешті-решт, можливості уточнення атрибуції творів, що приписуються пензлю мистця. З іншого боку, виявлення корпусу творів І. Їжакевича у діючих храмах необхідно пов'язати зі встановленням їх нинішнього стану збереженості: це зможе справити позитивний вплив на проблему їх подальшого зберігання та застосування наукового підходу під час їх реставрації.

Окремо варто виділити дослідження Н. Кочережка, який є родичем І. Їжакевича, а отже, інформація подана ним, має значну цінність (Кочережко, 2010).

Підсумовуючи, зазначимо, що через значну кількість розвідок, присвячених творчості І. Їжаке-

вича, та доволі відоме ім'я іконописця, в суспільстві складається стереотипна думка, що творчість мистця достатньо вивчена. Проте насправді більшість наявних розвідок лише частково висвітлюють існуючі проблеми. Серед них є біографічні відомості, мистецтвознавчі та архівні дослідження, а також незначна кількість каталогів з портретами, пейзажами та ілюстраціями, виданими ще за радянських часів. Однак, майже зовсім не знаходимо техніко-технологічних досліджень, що наразі є конче необхідними, як вже було зазначено вище.

Мета статті – дослідити техніко-технологічні особливості ікон чотирьох євангелістів з Покровського храму на Пріорці; проаналізувати манеру виконання головних та другорядних ділянок зображення; провести порівняльний аналіз з зображеннями євангелістів зі Свято-Покровської Подільської церкви, а також з іконами Свято-Макаріївської церкви. Відрізнити авторські частини живопису від неавторських та виконаних в співавторстві; визначити відмінності авторської манери І. Їжакевича. На основі зібраних даних виконати атрибуцію ікон. Дослідити та сформулювати особливості іконопису І. Їжакевича в Покровській церкві на Пріорці (1943–1945).

Виклад основного матеріалу. У 1943–1945 рр. під час Другої Світової війни І. Їжакевичем було створено ікони для Церкви Покрови на Пріорці (Пилипчук, та ін., 2016:20). На жаль, більшість з них не мають підпису з лицевого боку. Наразі через те, що ікони знаходяться в діючому храмі, перевірити наявність підписів зі зворотного боку також немає можливості. Однак, під час попередніх досліджень нами було виявлено підпис І. С. Їжакевича зі зворотного боку ікони «Покрова Пресвятої Богородиці» з цього храму, який підтверджує дату створення ікони – 1943 р. (Шашкова, 2017). Також, за свідченням О. Лопухіної дослідником Д. Назаренком на задній стороні жертovníка було помічено табличку з написом, що підтверджує авторство І. Їжакевича в трьох іконах, що розміщені в ньому: «Розп'яття», «Моління про чашу» та «Різдво» (Пилипчук, та ін., 2016:24)

Попередньо, за допомогою аналізу техніко-технологічних особливостей та живописної манери іконописця, авторство І. Їжакевича було встановлено в таких іконах церкви на Пріорці як: «Богоматір з Немовлям», «Спас на престолі», «Преображення Господне», «Всіх скорботних Радість», «Покрова Пресвятої Богородиці» та ін. Майже в кожній з цих ікон було досліджено авторські правки та ділянки, що було доручено виконати учневі іконописця. Останні суттєво поступаються живопису І. Їжакевича. Загалом живописна

складова ікон церкви на Пріорці має неоднорідний характер, що пояснюється умовами праці та нестачею необхідних матеріалів під час Другої світової війни (Так, було з'ясовано, що майже всі ікони І. Їжакевича в іконостасі виконані на фанері, в більшості з них відсутня паволока або в якості паволоки було застосовано марлеву тканину) (Шашкова, 2019).

Особливо чітке уявлення про такі особливості ікон з церкви на Пріорці ми отримали після порівняння їх з іконами Свято-Макарівської церкви, що були створені іконописцем пізніше, у 1947 р. За цілісністю живописної манери, міцним академічним малюнком, пізнаванністю авторського почерку І. Їжакевича, означені ікони були віднесені нами до еталонних ікон мистця. Також, на відміну від ікон церкви на Пріорці, основою ікон Макарівської церкви є металеві пластини. Ймовірно, саме через це, а також через дотримання технології іконопису та перебування в кіотах вони гарно зберіглись. (Проте, це не стосується ікон іконостасу, що не належать пензлю І. Їжакевича – вони зберіглись значно гірше).

Необхідно зазначити, що іконостас Церкви Покрови на Пріорці складається з трьох приділів: центральний присвячений Покрові Пресвятої Богородиці, лівий – святому Миколаю, правий – святим великомученикам Георгію Переможцю та Димитрію Солунському. В кожній окремій частині є Царські ворота, в яких розміщено ікони із зображенням чотирьох євангелістів, над воротами – ікону «Таємна Вечеря», обабіч воріт – ікони Богоматері та Ісуса Христа.

В центральній частині іконостасу І. Їжакевичем виконані ікони «Преображення Господнє», обабіч воріт відповідно – «Богоматір з Немовлям» та «Спас на престолі», справа від них – храмова ікона «Покрова», над воротами – «Таємна вечеря», у воротах – ікони із зображенням чотирьох євангелістів, що досліджуються в даній статті. Також авторство І. Їжакевича впізнається в іконі «Святий Миколай» з лівого приділу; в правому приділі усі ікони написані іншим художником. Отже, ікони лівого (окрім Миколая) та правого приділів, за аналізом живописної манери – не належать пензлю І. Їжакевича та, за нашими спостереженнями, виконані різними іконописцями не дуже високого професійного рівня.

В іконах євангелістів центральної частини, як і в більшості одночасних їм ікон з церкви на Пріорці, як було зазначено вище, помічена неоднорідність живописної манери та малюнку. Однак, на відміну від інших ікон, композиція зображень євангелістів значно відрізняється. В наведених

вище іконах церкви на Пріорці композиційне рішення є цілісним, тобто створеним згідно єдиного авторського задуму, в якому пізнається творче мислення І. Їжакевича. Композиція ж ікон «Євангелісти» містить в собі два зовсім протилежні підходи. Так, верхня частина – лики євангелістів – створена І. Їжакевичем, але у нижній ми вбачаємо спробу наслідування однойменних розписів з парусів Володимирського собору (рис. 1, 3, 4, 5). За нашими спостереженнями, творчості І. Їжакевича не притаманне копіювання чи інтерпретація популярних на період початку ХХ ст. зразків з Володимирського собору (у кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. наслідування їх було досить розповсюдженим явищем).

У Покровському храмі нам вдалося встановити ряд ікон, виконаних за схожим принципом: І. Їжакевичем виконувались центральні фігури та найбільш складні й відповідальні ділянки зображення, учнем – другорядні постаті. Однак, як зазначалось вище, ці ікони більш цілісні, бо виконані згідно попереднього задуму І. Їжакевича. До того ж в окремих іконах І. Їжакевич частково або повністю доопрацьовував ту частину роботи, яку виконав учень, що робить ціліснішим сприйняття живописної виразності. До таких ікон відносимо: «Преображення Господнє», «Всіх скорботних Радість», «Покрова Пресвятої Богородиці» (на дерев'яній основі).

Задля розв'язання питання співавторства, нами було проведено дослідження ікон євангелістів за допомогою фотофіксації в інфрачервоному випромінюванні (рис. 1, 3, 4, 5). За його результатами з'ясовано, що малюнок було нанесено поверх білого ґрунту за допомогою накресленої сітки. Таким методом користуються для того, щоб перенести малюнок з ескізу на необхідну поверхню (зазвичай збільшуючи його). За силою натиску на олівець означений малюнок видається не характерним для І. Їжакевича. Всі лінії, навіть допоміжні лінії сітки, є занадто жорстко наведені, що може свідчити про непевність виконавця, відсутність вільного творчого процесу та перенесення вже готового зразка. Також, зважаючи на незначний розмір (34x21 см), припускаємо, із самого початку ці ікони, за домовленістю, мав би виконати учень. Тож, підготовчий малюнок міг бути виконаний іншим іконописцем, ймовірно, учнем І. Їжакевича.

Дослідження за допомогою макрофотозйомки та ІЧ променях підтвердило припущення стосовно особливостей живопису ікон – суттєву відмінність між верхньою та нижньою частинами. Нижня частина написана тонким шаром, невірноваженими яскравими або, навпаки, «брудними» кольо-

Рис. 1. Св. євангеліст Іван. Зліва(а) –фото у видимому світлі.
Справа(б) –у ІЧ випромінюванні

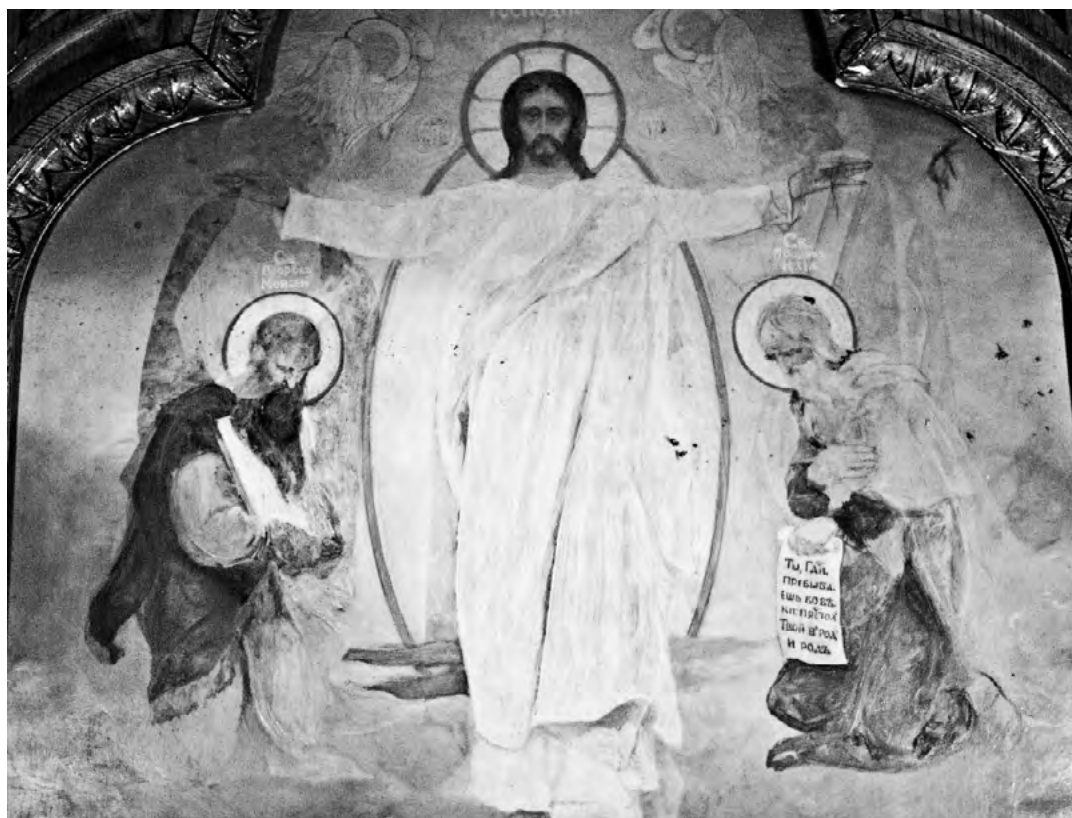

Рис. 2. Ікона «Преображення Господнє» (фрагмент). Авторські правки постатей пророків та Ісуса (фото в ІЧ випромінюванні)

Рис. 3. Св. євангеліст Матвій. Зліва (а) – фото у видимому світлі, справа (б) – у ІЧ випромінюванні

Рис. 4. Св. євангеліст Лука. Зліва (а) – фото у видимому світлі, справа (б) – у ІЧ випромінюванні

рами, що не гармоніюють один з одним. Верхня має більше нашарувань, крізь неї майже не проглядається грубий малюнок олівцем, що наявний під живописом нижньої частини. На нашу думку, це пояснюється виявленими під час дослідження правками, які ущільнили живописний шар, а, також, ймовірно, були виконані по наново заґрунтованому попередньому зображенню. Через це, напевно, підготовчий малюнок олівцем в ПЧ променах не прослідковується. Однак, під остаточним варіантом зображень в верхніх частинах ікон (голови євангелістів), було знайдено малюнок м'яким олівцем (рис. 1б). Саме такий малюнок найчастіше зустрічається як підготовчий в іконах, написаних І. Їжакевичем.

Також, за нашими спостереженнями колорит нижньої частини зображення відрізняється від колориту ділянок, створених, ймовірно, учнем І. Їжакевича Ф. Коновалюком в перерахованих нами вище іконах. За сукупним аналізом наведених ділянок та пейзажів Ф. Коновалюка, можна зробити висновки, що палітра цього учня І. Їжакевича більш виважена, кольори гармоніюють між собою. Тобто, найімовірніше, ікони «Євангелісти» написані не Ф. Коновалюком, а одним з менш вправних іконописців, які працювали над іншими іконами іконостасу.

Отже, кому належить живопис під правками та в нижній частині зображення (символи євангелістів) – наразі неможливо впевнено стверджувати. За однією версією, перший шар живопису разом з нижньою частиною був написаний іншим іконописцем (причому не обов'язково учнем І. Їжакевича), і вже пізніше І. Їжакевичем було виконано правки голів євангелістів. За іншою – правки в верхній частині ікон були виконані І. Їжакевичем поверх власного живопису (при цьому нижня частина була виконана іншим іконописцем). Подібні авторські правки вже досліджувались нами в храмі на Пріорці (рис. 2).

Проте, у досліджених нами раніше іконах попередній живопис гарно проглядається крізь новий шар, так що можна з впевненістю стверджувати, що за всіма наявними ознаками він належить І. Їжакевичу. В даному випадку, ймовірно, через те, що попередній живопис було заґрунтовано перед створенням поверх нього нового – малюнок не проглядається. Тож, спираючись на те, що іконописця зовсім не влаштовував перший варіант, на нашу думку, більш вірогідною є перша версія.

В іконах «Св. євангеліст Матвій» та «Св. євангеліст Іван», вже поверх заґрунтованого першого зображення, бачимо незначну зміну положення голови святих, що можна віднести до авторських

правок І. Їжакевича, пов'язаних із пошуком оптимального рішення (рис. 1б, 3б). Малюнок змінено, проте попередній варіант добре проглядається крізь живопис. Як вже було з'ясовано нами, подібні правки характерні для ікон І. Їжакевича в церкві на Пріорці (Шашкова, 2019). Крім важких умов праці, на їх появу вплинула також експресивна жива манера іконописця.

А втім, з усією відповідальністю можна стверджувати, що остаточний живописний варіант голів євангелістів створений І. Їжакевичем. В рисах облич'я святих пізнаються характерні для І. Їжакевича типи. Наприклад, образ євангеліста Луки схожий на портретний образ євангеліста Матвія з парусів Свято-Покровської Подільської церкви. Цікаво, що, за свідченням В. О. Гунька, прообразом св. Матвія став батько І. Їжакевича: «Батько художника відтворений в образі євангеліста Матвія на розписах Покровської церкви на Київському Подолі. А прообразом євангеліста Луки слугував отець Мараховський – родич художника, священник із його рідного села Вишнопіль» (Гунько, 2012). Також, за нашими спостереженнями, образ Матвія з храму на Пріорці візуально схожий на портрет Івана з храму на Подолі.

Голови євангелістів написані у властивій іконописцю манері. Зображення мають закінчений вигляд, однак, при близькому вивченні, глядача вражає, наскільки швидко та невимушено було їх написано: напіврідкою фарбою, віртуозно – фактично в один прийом. Перед початком роботи І. Їжакевич робив, як правило, малюнок м'яким матеріалом, в якому відтворював необхідний образ. Наступним етапом роботи над іконами «Євангелісти» був гризайльний підмалювок брунатного кольору.

Невеликі за розміром твори І. Їжакевич писав майже за один сеанс. В творах більшого розміру другорядні ділянки зображення писались в один прийом, до головних фрагментів І. Їжакевич повертався знову, щоб удосконалити їх. В іконах «Євангелісти» головна частина роботи була виконана в гризайльному прописі. Далі, по тільки-но зробленому гризайльному пропису, за допомогою сірувато-блакитних, рожевих та вохристих кольорів було пророблено та завершено ділянки по світах. Тіньові ділянки лишилися змодельованими майже лише гризайльним прописом (рис. 4). У цьому вбачаємо відлуння системи академічного живопису XIX ст.

І хоча означені фрагменти ікон «Євангелісти» виглядають менш завершеними, проте при порівнянні з еталонними творами І. Їжакевича у них легше визначити етапність виконання роботи над живописом. До того ж, подібна живописна манера

відрізняє портрети євангелістів від інших невеликих ікон іконостасу, які виконані в більш типовій, традиційній манері іконопису. Отже, окрім високого професійного рівня, іконописні образи І. Їжакевича, завдячуючи вільній манері живопису, мають напрочуд живий, безпосередній характер.

Сприяє щирості образів й рідкісний талант іконописця: за свідченням вже згаданого вище О. Гунька, І. Їжакевич, маючи непересічну зорову пам'ять, відтворював в образах святих добре знайомих йому з дитинства людей (Гунько, 2012). Отже, стає зрозумілим, чому в образах святих І. Їжакевича ми впізнаємо старовинні українські типи. Подібну теплоту та наближеність до звичайних людей спостерігаємо також в бароковій українській іконі. У цьому творчий доробок І. Їжакевича наслідує українську іконописну традицію.

Повертаючись до живописних особливостей досліджуваних ікон, слід зазначити, що образ євангеліста Марка дещо відрізняється від інших (рис. 5). Колорит, що застосовано тут, менш виважений, – кольори яскраві, однак не гармонізовані по відношенню до тла та один до одного. Саме через це, на перший погляд, видається, що портрет Марка написаний іншим іконописцем. А втім, за аналізом живописної манери, характеру нанесення

мазків припускаємо, що зображення Марка також написано І. Їжакевичем. До того ж, на світлинах в інфрачервоному випромінюванні в зображенні Марка проглядається характерний для І. Їжакевича малюнок м'яким матеріалом. Крім того, іконописцю необхідно було підлаштуватися до яскравого колориту нижньої частини зображення.

Припускаємо також, що саме руки Марка, єдині серед усіх рук євангелістів, написані І. Їжакевичем. Руки створено в один сеанс, що видає їх дещо недоопрацьований вигляд. Проте, вільний характер ведення пропису, в якому одразу виконуються і малюнок, і живописне рішення, контрастує з усереднено-типовою, досить скутою манерою авторів інших ікон цього іконостасу та видає манеру І. Їжакевича. Очевидно, у даному випадку майстер написав руки Марка замість іншого іконописця, який не встигав виконати свій обсяг роботи, а дуже вільний характер письма пояснюється поспіхом, що, однак, не вплинуло на якість живопису й малюнку.

Очевидно, саме поспіхом можна пояснити невідповідність образів двох євангелістів (які упізнаються за їх символами в нижній частині зображення) до написів їхніх імен: символи Марка (лев) та Луки (тілець) переплутані. За

Рис. 5. Св. євангеліст Марк. Зліва (а) – фото у видимому світлі, справа (б) – у ІЧ випромінюванні

нашим припущенням, написи створювались пізніше, і чомусь І. Їжакевич не контролював цей процес, адже подібна помилка для іконописця такого високого професійного рівня була б просто неможливою (рис. 4, 5).

В багатьох джерелах знаходимо інформацію, що помічником І. Їжакевича при створенні ікон церкви Покрови Пресвятої Богородиці на Пріорці, а також Свято-Макарівської на Татарці та Свято-Покровської на Подолі міг бути Ф. З. Коновалюк. Відомості про їх спільну роботу в церкві Покрови Пресвятої Богородиці знаходимо в О. Лопухіної (Пилипчук, та ін., 2016:27), але для такого значного обсягу робіт могли запрошуватись й інші, менш вправні помічники, що й засвідчило дане дослідження.

За допомогою порівняльного аналізу з іконами Макарівської церкви на Татарці та Покровської Подільської церкви, що приписують І. Їжакевичу, було виявлено та проаналізовано три варіанти спільної праці над іконами вчителя та учня (учнів) або помічників.

До першого варіанту належать ікони, основна частина яких була написана І. Їжакевичем, а другорядна – довірена для написання учню/помічнику, що, як правило, наслідував протографи розписів Володимирського собору. Таких ікон зустрічаємо небагато. В другому – окремі фрагменти ікон (руки, тло) було доручено до виконання учневі/помічнику під керівництвом І. Їжакевича.

В третьому варіанті – учневі/помічнику доручалось виконати другорядні постаті святих, або навіть усю нижню частину ікони; щоправда, в цьому випадку найчастіше І. Їжакевич їх доопрацьовував або майже повністю перероблював.

До другого та третього варіанту відносимо основну кількість ікон церкви Покрови на Пріорці. Натомість, в Свято-Макарівській церкві на Татарці ми не помітили ікон зі спільним авторством. Окрім п'яти ікон (розташованих поза іконостасом), що безумовно належать І. Їжакевичу, решта одночасних їм ікон виконана іншими іконописцями невисокого професійного рівня, причому протографом для більшості з них слугують образи з Володимирського собору.

В Свято-Покровській Подільській церкві І. Їжакевичем виконано чотири ікони із зображенням євангелістів, що розміщені на парусах; у них знайдено окремі ділянки, що ймовірно, за домовленістю, були виконанні Ф. Коновалюком (руки євангелістів Івана та Марка). В інших іконах храму взагалі не було помічено авторства І. Їжакевича.

Цікаво, що в ЦДАМЛМ зберігаються ескізи до образів євангелістів, які датуються початком ХХ століття. (ЦДАМЛМ Ф. 58. Оп. 1. Спр. 20). За нашим переконанням, оскільки в означених ескізах також прослідковуються ознаки співавторства, вони були виконані пізніше, а саме в період 1940–1960-х рр. При цьому не виключено, що взірцем для ескізів могли слугувати більш ранні

Рис. 6. Св. євангеліст Марк. Зліва(а) – ескіз поч. ХХ ст., справа(б) – фрагмент ескізу поч. ХХ ст. (авт. – сер. ХХ ст.) (ЦДАМЛМ)

малюнки І. Їжакевича. Оскільки ікони «Євангелісти» з Покровського Подільського храму майже з точністю повторюють ескізи з ЦДАМЛІМ, припускаємо, що їх було створено саме для ікон церкви на Подолі.

Показово, що ознаки співпраці І. Їжакевича з Ф. Коновалюком особливо прослідковуються в ескізі до святого євангеліста Марка (рис. 6б). Так, наприклад, за неподібною до І. Їжакевича манерою та майстерністю виконання малюнку, зокрема, слабким володінням анатомією людини, ескіз «Св. Євангеліст Марк» було віднесено нами до робіт Ф. Коновалюка. Малюнок виконано непевними переривчастими штрихами, скрізь однаковими за силою натиску олівця, що не характерно для І. Їжакевича. Особливо це підтверджується при порівнянні означеного ескізу з іншим ескізом І. Їжакевича до образу євангеліста Марка, що датується початком ХХ століття з цього ж архіву (ЦДАМЛІМ Ф. 58. Оп. 1. Спр. 45)(мал. 6 а). В ньому, незважаючи на невеликий розмір зображення, ми бачимо, як за допомогою графічних засобів майстерно створюється форма.

Висновки. Застосовані методи комплексного дослідження дали змогу встановити, що ікони «Євангелісти» з церкви Покрови Пресвятої Богородиці було створено у 1943–1945 рр. Робота над іконами відбувалась у складні часи Другої світової війни, із застосуванням неякісних матеріалів й з великим поспіхом. Наявні на той час умови вплинули на методи ведення роботи над іконами.

Очевидно, ікони «Євангелісти» з самого початку мали бути виконані іншим іконописцем. Проте, в процесі роботи І. Їжакевичем були переписані голови євангелістів в верхній частині зображення. Також визначено, що остаточне зображення голів євангелістів, ймовірно, було написане по наново заґрунтованому попередньому зображенню. Стилiстика й манера виконання двох частин значно рiзняються.

До ознак живопису І. Їжакевича було віднесено: підготовчий малюнок м'яким матеріалом; майстерне моделювання форми в гризайльному прописі; для другорядних та незначних за розміром фрагментів – письмо напіввідкою фарбою з віртуозним завершенням майже в один прийом;

при створенні головних – пропис в кілька прийомів, більш щільними фарбовими сумішами, з ретельною м'якою проробкою деталей. У манері І. Їжакевича прослідковується професійна впевненість, схильність до інтерпретації, творчі пошуки нових технічних живописних прийомів й одночасно – укоріненість у академічній традиції.

До ознак живопису іншого іконописця, що виконав зображення нижньої частини ікон, віднесено: підготовчий малюнок жорстким олівцем, анатомічно не вивірений, невисокого професійного рівня; гризайльний підмалювок; однаковий за рівнем проробки пропис як для головних, так і для другорядних частин; кольори або занадто відкриті, невірноважені між собою, або подекуди «брудні». Також в усіх зазначених фрагментах, частково відтворені протографи В. Васнецова з парусів Володимирського собору.

На основі порівняльного аналізу ікон, що приписують І. Їжакевичу, в церкві Покрови Пресвятої Богородиці на Пріорці, Свято-Макарієвській церкві на Татарці та Свято-Покровській Подільській церкві на київському Подолі, було сформовано три типи взаємодії мистця та його учнів/помічників при роботі над іконами в період творчості І. Їжакевича у 1940 – 1960-х рр.

Визначено, що в церкві на Пріорці більшість ікон виконано у співпраці, однак за творчим задумом та при керівництві І. Їжакевича. На противагу цьому, ікони «Євангелісти» вирізняються серед інших розрізним композиційним рішенням, яке ми пояснюємо тим, що, ймовірно, ікони були виконані іншим, менш професійним, іконописцем, який працював окремо від І. Їжакевича. Ймовірно, саме цим іконописцем по завершенню роботи було невірно нанесено написи на ікони «Святий Євангеліст Марк» та «Святий Євангеліст Лука».

Висловлюємо подяку громадам Покровського та Макарієвського храмів та їх настоятелям протоієреям Константину Пилипчуку та Владиславу Софійчуку за надану можливість проведення дослідження. Щиро дякуємо Цитовичу Володимирі Івановичу за допомогу в проведенні досліджень, фотографуванні у різних зонах спектру та консультації та Катерині Коваль за величезну допомогу при фотофіксації ікон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брей Н. Сакральні розписи Івана Сидоровича Їжакевича в Єкатеринославському Свято-Троїцькому соборі. *Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, НАККіМ, 24 – 25 жовтня 2019 р.). НАККіМ. Київ, 2019. С. 181–185.
2. Гулько О. Іван Їжакевич малював святих зі своїх рідних та односельців URL: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_ivan-izhakevich-malyuvavsvyatih-zi-svoyih-ridnih-ta-odnoselciv/418853 (дата звернення 20.11.2020)
3. Дундяк І. М. Іван Їжакевич і церковне мистецтво України другої половини ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 2016. № 5. С. 1095–1101.

4. Дундяк І. М. Українське церковне малярство другої половини ХХ – початку ХХІ століть: дис. ... д-ра мистецтвознавства : 26.00.01. Івано-Франківськ, 2019. 484 с.
5. Кочережко Н. Славний майстер київського іконопису. До 145-річчя від дня народження Івана Їжакевича. *Відлуння віків*. 2010. № 12. С. 58–61.
6. Литвиненко Я. Втілення програми всіх святих у художньому оформленні Всіхсвятського храму. Живопис трьох століть. *Лаврський альманах*. 2007. № 17. С. 59–72.
7. Марченко А. Исследования и атрибуция иконы «Собор 12 Апостолов» на медной основе начала ХХ века из Трапезной церкви Киево-Печерской Лавры. *Экспертиза и атрибуция произведений изобразительного и декоративно-прикладного искусства*: зб. матеріалів ХVІІІ научної конференції. Москва: Изд. Об-ния Магнум Арс., 2015. С. 246–251.
8. Монументальные росписи Свято-Троицкого кафедрального собора в Днепропетровске. URL: <http://eparhia.dp.ua/novosti/monumentalnye-rosписi-svyato-troitskogo-kafedralnogo-sobora-v-dnepropetrovske/> (дата звернення 20.11.2020)
9. Пилипчук К., прот., Черный С., свящ., Лопухина Е. В., Хроненко И. В Покровская церковь на Приорке (к 110-летию со дня основания). Исторический очерк. Киев: Изд. отдел Укр. Православной Церкви, 2016. 40 с.
10. Пітатєлєва О. Творчість І. С. Їжакевича. До питання зображення святих у розписі Лаврської Трапезної. *Церква-наука-суспільство: питання взаємодії*: зб. матеріалів ХVІІ Міжнародної наукової конференції. (м. Київ, НКПІКЗ, 28 травня – 1 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 107–111
11. Сторчай О. Подобиці з творчого життєпису Івана Їжакевича (за архівними джерелами). *Студії мистецтвознавчі*. 2018. №4. С. 90–97.
12. Сторчай О. З листів Івана Їжакевича до Федора Коновалюка (1941 – 1961 роки): до 155-річчя від дня народження І. Їжакевича. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. №2 С. 479–526.
13. Архів ЦДАМЛМ Ф. 58. Оп. 1, Спр. 20.
14. Архів ЦДАМЛМ Ф. 58, Оп. 1, Спр. 45.
15. Шашкова А. Живописна техніка ікон І. С. Їжакевича «Спас на престолі» та «Богоматір з немовлям» (Покровська Церква на Приорці). Проблема авторських та неавторських поновлень. *Українська академія мистецтва*: дослідницькі та науково-методичні праці. НАОМА. Київ, 2019. №28. С.170–179.
16. Шашкова. А. Іконописна спадщина І. С. Їжакевича: особливості техніки та реставрації (На прикладі ікони «Покрова Пресвятої Богородиці» з діючої Покровської церкви на Приорці). *Дипломна робота на здобуття кваліфікаційного рівня магістра*. НАОМА. Київ, 2017. С. 45–52.
17. Шиденко В. Вибрані праці з історії Києво-Печерської Лаври. Київ: НКПІКЗ, Фенікс, 2008. 256 с.

REFERENCES

1. Brei N. Sakralni rozpisy Ivana Sydorovycha Yizhakevycha v Yekaterynoslavskomu Sviato-Troitskomu sobori. [Sacred painting of Ivan Sidorovich Izhakevych in the Cathedral of the Holy Trinity in Ekaterinoslav] Scientific attribution of works of art, examination and evaluation of cultural values: a coll. of materials of the scientific-practical conference (October 24–25, 2019). National Academy of Culture and Arts Management. Kyiv, 2019, pp. 181–185 [in Ukrainian].
2. Hunko O. Ivan Yizhakevych maliuvav sviatykh zi svoikh ridnykh ta odnoseltsiv [Ivan Izhakevych painted saints from his family and fellow villagers] URL: http://gazeta.ua/articles/history-newspaper/_ivan-izhakevich-malyuvavsvyati-h-zi-svoyih-ridnih-ta-odnoselciv/418853 (date of application 20.11.2020) [in Ukrainian].
3. Dundiak I. M. Ivan Yizhakevych i tserkovne mystetstvo Ukrainy druhoi polovyny KhKh st. [Ivan Izhakevych and church art of Ukraine in the second half of the twentieth century]. Ethnographic notebooks. 2016, Nr.5, pp. 1095–1101 [in Ukrainian].
4. Dundiak I. M. Ukrainske tserkovne maliarstvo druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI stolit [Ukrainian church painting of the second half of the XX - beginning of the XXI century]: dissertation for the title of Doctor of Arts: 26.00.01. Ivano-Frankivsk, 2019, 484 P. [in Ukrainian].
5. Kocherezhko N. Slavnyi maister kyivskoho ikonopysu. Do 145-richchia vid dnia narodzhennia Ivana Yizhakevycha [Glorious master of Kyiv icon painting. To the 145th anniversary of the birth of Ivan Izhakevych]. Echoes of the ages. 2010, Nr. 12, pp. 58–61. [in Ukrainian].
6. Lytvynenko Ya. Vtilyennia prohramy vsikh sviatykh u khudozhnomu oformlenni Vsikhsviatskoho khramu. Zhyvopys trokh stolit.[Implementation of the programs of all saints in the decoration of the temple of All Saints. Painting of three centuries] Lavra Almanac. 2007. Nr. 17, pp. 59–72. [in Ukrainian].
7. Marchenko A. Issledovaniya i atributsiya ikony «Sobor 12 Apostolov» na mednoy osnove nachala HH veka iz Trapeznoy tserkvi Kievo-Pecherskoy Lavryi. Ekspertiza i atributsiya proizvedeniy izobrazitel'nogo i dekorativno-prikladnogo iskusstva [Research and attribution of the icons "Cathedral of the 12 Apostles" on a copper base of the early twentieth century from the Refectory Church of the Kyiv-Pechersk Lavra]. Examination and attribution of fine and decorative arts: a coll. of materials of the ХVІІІ scientific conference. Publishing house of the Magnum Ars Association. Moscow, 2015, pp. 246–251. [in Russian].
8. Monumentalnye росписи Svyato-Troitskogo kafedralnogo sobora v Dnepropetrovske. [Monumental paintings of the Holy Trinity Cathedral in Dnepropetrovsk] URL: <http://eparhia.dp.ua/novosti/monumentalnye-rosписi-svyato-troitskogo-kafedralnogo-sobora-v-dnepropetrovske/> (date of application 20.11.2020) [in Russian].
9. Pilipchuk K., прот., Cherniy S., svyasch., Lopuhina E. V., Hronenko I. V Pokrovskaya tserkov na Priorke (k 110-letiyu so dnya osnovaniya). Istoricheskiy ocherk [Church of the Intercession on Priorka (to the 110th anniversary of its foundation). Historical sketch] Publishing Department of the Ukrainian Orthodox Church. Kyiv, 2016, 40 P. [in Russian].

10. Pitatielieva O. Tvorchist I. S. Yzhakevycha. Do pytannia zobrazhennia sviatyteliv u rozpysi Lavrskoi Trapeznoi. Tserkva-nauka-suspilstvo: pytannia vzaiemodii [Creativity of IS Izhakevich. On the question of the image of saints in the painting of the Lavra refectory]. Church-science-society: issues of interaction: coll. Proceedings of the XVII International Scientific Conference (Kyiv, National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve, May 28 - June 1, 2019). Kyiv, 2019, pp. 107–111. [in Ukrainian].
11. Storchai O. Podrobytsi z tvorchoho zhyttiepysu Ivana Yzhakevycha (za arkhivnymy dzherelamy) [Details from the creative biography of Ivan Izhakevich (according to archival sources)]. Art studies. 2018, Nr.4, pp. 90–97. [in Ukrainian].
12. Storchai O. Z lystiv Ivana Yzhakevycha do Fedora Konovaliuka (1941 – 1961 roky): do 155-richchia vid dnia narodzhennia I. Yzhakevycha. [From Ivan Izhakevich's letters to Fedor Konovalyuk (1941 - 1961): to the 155th anniversary of I. Izhakevich's birth]. Manuscript and book heritage of Ukraine. 2018, Nr. 2, pp. 479–526. [in Ukrainian].
13. Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine. F. 58. Op. 1, Spr. 20 [Fund 58, Description 1, Case 45]
14. Central State Archives Museum of Literature and Arts of Ukraine. F. 58. Op. 1, Spr. 45 [Fund 58, Description 1, Case 45]
15. Shashkova A. Zhyvopysna tekhnika ikon I. S. Yzhakevycha «Spas na prestoli» ta «Bohomatir z nemovliam» (Pokrovska Tserkva na Priortsi). Problema avtorskykh ta neavtorskykh ponovlen. [Painting Technology of Icons “Christ Enthroned” and “Blessed Virgin Mary and Baby Jesus” (Pokrovsky Church in Priorka). Painted by Ivan S. Yzhakevych. Problem of Author and Non-Author Renewals]. Ukrainian Academy of Arts: research and scientific-methodical works. Kyiv, 2019, Nr. 28. pp.170–179. [in Ukrainian].
16. Shashkova. A. Ikonopysna spadshchyna I. S. Yzhakevycha: osoblyvosti tekhniky ta restavratsii (Na prykladi ikony «Pokrova Presviatoi Bohorodytsi» z diiuchoi Pokrovskoi tserkvy na Priortsi). [Icon-painting heritage of IS Izhakevich: features of technique and restoration (On the example of the icon "Protection of the Blessed Virgin Mary" from the current Church of the Intercession on the Priorka)] Thesis for a master's degree. National Academy of Fine Arts and Architecture. Kyiv, 2017, pp. 45–52. [in Ukrainian].
17. Shydenko V. Vybrani pratsi z istorii Kyievo-Pecherskoi Lavry. [Selected works on the history of the Kiev-Pechersk Lavra] National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve. Feniks, Kyiv, 2008, 256 P. [in Ukrainian].

УДК 792.73:784.071.2](477.5.2)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-12>

Ірина ЯЩЕНКО,
orcid.org/0000-0001-7680-4329
аспірантка кафедри образотворчого мистецтва,
музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) irafima2020@gmail.com

ТВОРЧИЙ СПАДОК ЕСТРАДНИХ МИТЦІВ СУМЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ АРТИСТІВ-ВОКАЛІСТІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ФІЛАРМОНІЇ)

У статті висвітлено творчу спадщину естрадних виконавців Сумської області, серед яких заслужений артист України Леонід Матвієнко, заслужений артист України, заслужений працівник культури України Євген Радченко, заслужений артист України Володимир Прихожай. Стаття також містить коротку історичну ретроспективу розвитку Сумської обласної філармонії.

Зазначається, що оскільки філармонії позиціонуються як провідні музичні установи в Україні, вони несуть значну відповідальність перед країною та суспільством. У зв'язку з цим адміністрація та колективи філармонії, незважаючи на всі проблеми, намагаються цілеспрямовано та збалансовано розвивати всі напрями та жанри філармонії. З огляду на цей аспект, особлива увага приділяється досягненню високого художнього рівня власних концертних заходів, які повинні відповідати найкращим стандартам світового та європейського рівнів.

Доведено, що основними завданнями філармонії в сучасній Україні є концертна діяльність, що проводиться з метою популяризації вітчизняного та зарубіжного мистецтва, класичної спадщини, відродження української національної культури, міжнародних та національних конкурсів і фестивалів, участь у національних та міжнародних мистецьких проєктах, презентаціях, творчих звітах, науково-практичних конференціях, виставках, мистецьких, культурних та громадських заходах за участю глав держав та урядів.

Зроблено висновок, що широкий вектор творчості регіональних митців вказує на їх плідну роботу у своїй галузі, і це засвідчують матеріали різного спрямування: 1) концертні афіші; 2) коментарі та відгуки, які залишають слухачі в соціальних мережах щодо виступу артиста; 3) документальні матеріали (звіти різноманітних обласних, районних концертних та мистецьких установ і товариств); 4) статті аналітичного характеру, які присвячені ювілейним датам виконавців і композиторів; 5) підсумкові звіти стосовно творчої діяльності культурно-мистецьких закладів та підсумкової роботи творчих колективів; 6) численні публікації регіональних видань, що засвідчують високу професійну майстерність і статусність артистів регіону; 7) відео звіти концертних виступів на різноманітних майданчиках; 8) ротація на радіо та телебаченні.

Ключові слова: естрадні артисти-вокалісти, Сумська обласна філармонія, В. Козуниця, Л. Матвієнко, В. Прихожай, Є. Радченко, філармонійна діяльність.

Irina YASHCHENKO,
orcid.org/0000-0001-7680-4329
Graduate Student at the Department of Fine Arts,
Musicology and Cultural Studies
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) irafima2020@gmail.com

CREATIVE HERITAGE OF POP ARTISTS OF SUMY REGION (ON THE EXAMPLE OF ARTISTS-VOCALISTS OF SUMY REGIONAL PHILHARMONIC)

The article highlights creative heritage of pop singers of Sumy region, including Honored Artist of Ukraine Leonid Matviienko, Honored Artist of Ukraine, Honored Worker of Culture of Ukraine Yevhen Radchenko, Honored Artist of Ukraine Volodymyr Prykhozhai. The article also contains a brief historical retrospective of the Sumy Regional Philharmonic development.

It is noted that since the Philharmonic is positioned as a leading music institution in Ukraine, they have a significant responsibility to the country and society. In this regard, the Philharmonic administration and teams, despite all the problems, try to purposefully and in a balanced way to develop all areas and genres of philharmonic activities. Given this aspect, special attention is paid to achieving a high artistic level of their own concert events, which must meet the best standards of world and European level.

It is proved that the main tasks of the Philharmonic in modern Ukraine are concert activities conducted to promote domestic and foreign art, classical heritage, revival of Ukrainian national culture, international and national competitions and festivals, participation in national and international art projects, presentations, creative reports, scientific and practical conferences, exhibitions, artistic, cultural and public events with the participation of heads of state and government.

It is concluded that the wide vector of regional artists' creativity indicates their fruitful work in their field, and this is evidenced by materials of different directions: 1) concert posters; 2) comments and feedback left by listeners on social networks regarding the artists' performance; 3) documentary materials (reports of various regional, district concert and art institutions and societies); 4) articles of an analytical nature, which are devoted to the anniversaries of performers and composers; 5) final reports on the creative activity of cultural and artistic institutions and the final work of creative teams; 6) numerous publications of regional periodicals that certify the high professionalism and status of artists in the region; 7) video reports of concert performances at various events; 8) rotation on radio and television.

Key words: *pop artists-vocalists, Sumy Regional Philharmonic, V. Kozupytzia L. Matviienko, V. Prykhozhai, Ye. Radchenko, philharmonic activity.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства й за умов відродження національної культури особливого значення набуває питання виховання духовно багатой, високо культурної, творчої особистості. Відтак, особливе значення в цьому процесі має мистецтво, зокрема, музичне. Беззаперечно, що вокальна музика початку ХХІ століття – одна з найбільш неоднозначних і суперечливих галузей українського музичного мистецтва. Особливо відчувається диференційованість її на «академічну», що спирається на усталені традиції вітчизняної музики, та масову поп- і рок-культуру, художні та стилеві основи яких усе більше віддаляються одні від одних.

В Україні, крім театрів опери та балету, музичної комедії та оперети, діє ще й 25 філармоній (в усіх областях України). У нашому дослідженні ми зосередили увагу на діяльність артистів-вокалістів Сумської обласної філармонії. На наш погляд, саме філармонійне мистецтво містить основний потенціал музичного професіоналізму, найвищі здобутки і найбільший морально-виховний потенціал держави.

Вважається, що основними завданнями філармоній сучасної України є концертна діяльність, що проводиться з метою широкої пропаганди вітчизняного й зарубіжного мистецтва, класичної спадщини, відродження української національної культури, проведення міжнародних та всеукраїнських конкурсів і фестивалів, участь у загальнодержавних та міжнародних художніх проєктах, презентаціях, творчих звітах, науково-практичних конференціях, виставках, мистецько-культурних та громадських акціях за участю керівників держави та уряду.

Зауважимо, що оскільки філармонії позиціонуються як провідні музичні заклади України, на них покладається значна відповідальність перед країною і суспільством. У зв'язку з цим керівництво й колективи, незважаючи на всі проблеми, намагаються цілеспрямовано та збалансовано розвивати всі напрями й жанри філармонічної діяльності.

Ураховуючи даний аспект, особлива увага приділяється досягненню високого художнього рівня власних концертних заходів, які повинні відповідати кращим зразкам світового та європейського рівня.

На підставі зазначеного вище можемо стверджувати, що значна роль у досягненні успіху у філармонічній діяльності належить артистам-вокалістам окремих регіонів, зокрема митцям Сумської області. Виходячи з аналізу мистецького простору Сумщини можна з упевненістю зазначити, що він складається з творчого доробку багатьох митців, музикантів та співаків, яка не лише створює умови для формування та розвитку мистецтва й культури, але й формує національну спільність. До провідних митців регіону відносимо артистів-вокалістів Сумської обласної філармонії.

Аналіз досліджень. У контексті дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати наукові розвідки, присвячені проблемі концертної діяльності. Відтак, жанрова різноманітність концертної діяльності стала предметом спеціального розгляду таких теоретиків та практиків мистецтва, як Я. Бережанська, М. Грінберг, І. Зайцева, Т. Кудінова, Г. Нейгауз, М. Тараканов, А. Вайлдер, М. Еттінгер та ін. Аналізові проблеми організації концертної діяльності присвячені наукові праці О. Белоцерковського, І. Боярської, О. Левко, В. Левко, Є. Морозової, М. Ржевської, О. Хомової, К. Шамаєвої та ін.

Історію та теорію естрадно-вокального мистецтва досліджували А. Бондаренко, Н. Дрожжина, С. Манько, М. Мозговий, Е. Рибаківа, Т. Рябуха, Т. Самая, Т. Сідлецька, Г. Шехтман, І. Яркіна та ін.

Факти та явища музичної культури різних регіонів та міст України комплексно висвітлено в науковому доробку таких дослідників, як М. Антошко, В. Бондарчук, Т. Бурдейна-Публіка, О. Васюта, І. Глібовицький, М. Долгіх, М. Загайкевич, Л. Кияновська, А. Литвиненко, Г. Локошенко, Т. Мартинюк, Т. Медведнікова, М. Ржевська, Т. Росул, І. Рябцева, О. Стебельська, О. Ущипівська, П. Шиманський, С. Щітова, О. Якимчук та ін.).

Однак наразі системне науково-мистецтвознавче дослідження, присвячене естрадним митцям Сумщини, відсутнє, що додатково обґрунтовує актуальність дослідження, результати якого висвітлюються у даній статті.

Мета статті – охарактеризувати творчий спадок естрадних співаків Сумщини на прикладі артистів Сумської обласної філармонії.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, наголосимо, що осередком естрадного вокального мистецтва Сумщини можна вважати Сумську обласну філармонію, яка розташована в старовинній будівлі Повітового дворянського зібрання на території колишнього саду Кондратьєвих – найбільших землевласників у Сумському повіті, до роду яких належав і засновник міста Суми Герасим Кондратьєв.

Для початку вважаємо за необхідне звернутися до історичних витоків появи й існування філармонії. Зауважимо, що в будинку вдало поєднано офіційну парадність із підкресленою розкішню оздоблення. На першому поверсі знаходилися ресторани, музичний салон і театральний зал, у якому свого часу виступали Федір Шаляпін, Леонід Собінов, артисти Міланської опери, хор Валерія Полянського й Віктора Іконніка, ансамбль Дмитра Покровського, грав Святослав Ріхтер.

Значимим, на наш погляд, було те, що велика зала використовувалася не лише за своїм прямим призначенням – для з'їздів дворян і промисловців, а також тут відбувалися професійні й аматорські оперні спектаклі, концерти музикантів і вокалістів. За акустикою цей зал був одним із кращих.

Пам'ятним для шанувальників оперного мистецтва був 1913 рік, коли у виконанні солістів Міланської опери сумчани слухали «Травіату» Д. Верді, «Кармен» Ж. Бізе та «Джоконду» А. Понк'йоллі.

У 1916 році в приміщенні філармонії розташовувався кінотеатр «Люкс». Після 1917-го будівлю було передано під клуб ім. Т. Г. Шевченка, пізніше – клуб металістів (заводу ім. Фрунзе). А вже з 1939 року в цій будівлі розмістилася Філармонія. Протягом 1945–1976 років частину приміщень займав Сумський художній музей. У 2007–2008 роках у Сумській обласній філармонії зроблено капітальний ремонт та з Троїцького Собору перенесено орган.

Безперечно, що сьогодні філармонія є провідним обласним закладом культури Сумщини з концертною залю на 370 посадкових місць.

Наразі колектив філармонії налічує більше 130 працівників, серед яких 90 артистів, більшість із яких є лауреатами престижних міжнародних і всеукраїнських конкурсів.

Розглядаючи представників мистецької еліти Сумщини, виділимо найвидатніших митців краю, серед яких Заслужений артист України Леонід Матвієнко, Заслужені діячі мистецтв України – Валерій Козупиця та Володимир Прихожай, Заслужений працівник культури України – Євген Радченко, співак і композитор – Олександр Гусак, Заслужений працівник культури України Тетяна Шулікова, співак і композитор Олександр Крикуненко, співаки й композитори Євген Станкевич та Тетяна Карпенко, Сімейний дует Світлана та Георгій Білоножко, співак і композитор Олег Бут, виконавець та композитор Ігор Чумак.

Проаналізуємо діяльність та творчий доробок провідних артистів-вокалістів Сумської обласної філармонії. Так, яскравою постаттю мистецького простору Сумщини є Заслужений діяч мистецтв України, лауреат міжнародних конкурсів, автор і виконавець, співак і композитор, соліст Сумської обласної філармонії Валерій Олександрович Козупиця. Він народився 27 серпня 1960 року в місті Суми. З раннього дитинства мріяв стати співаком, і це зрозуміло, адже він виріс у творчій родині. Мама Валерія працювала в будинку культури і з раннього дитинства прививала любов до прекрасного. Саме родина композитора та спогад про щасливе дитинство надихнули його через десяток років написати пісню «А нам іще рости, рости». Вважаємо, що слухаючи цю пісню, будь-який дорослий може подумки поринути в дитинство. Невипадково ця пісня є однією з найкращих, адже звучить, як позивні до «Нової епохи», де ще стільки всього незвіданого та прекрасного.

Починаючи з 80-х років минулого століття, В. Козупиця своєю невтомною працею та творчістю прославляє наш рідний край. Пісенна спадщина автора складає більше 100 пісень, мелодії з яких знають і люблять сумчани, наприклад, пісні «Сумчанка», «Музиканти на весіллі», «Прийшло кохання» та багато інших. Композитор вважає, що для того, аби досягти успіху в будь-якій справі, а особливо в мистецтві, потрібно мати особисте кредо по життю.

«Кожна людина повинна прагнути залишити після себе на землі щось прекрасне», – впевнено стверджує композитор. І він дійсно залишає прийдешнім поколінням справжні пісенні перлини. В його піснях оспівана вся любов до рідного краю, людей.

Вслухаючись у пісні автора можна з упевненістю сказати, що найголовніше в їх написанні – це мелодика, яка вдало поєднується зі словом. Вразлива мелодійність, простота форми й вислову, вишуканість стилу написання й музичного смаку – все це відрізняє його від інших. Ком-

позитор вважає, що після кропіткої роботи поєднаної з неординарними музичними прийомами на світ народжуються справжні пісенні шедеври.

Ще на початку своєї творчої кар'єри він по-особливому хотів бачити пісню – в гарних витончених гармоніях і тонах, з красивими контрапунктами й акордами, а також із нестандартними, нехарактерними для класичної гармонії ходами. Безумовно, це згодом помічають і слухачі. Багато хто стверджує, що в його піснях наявні оригінальна мелодика, ідентична простота, теплота й щирість.

Цікавим є те, що саме пошуки незабутньої мелодії надихнули автора на написання гімну для рідного міста. Слова цього гімну гордо наспівує кожен Сумчанин, адже він є справжньою пісенною візитівкою нашого міста.

Недивно, що з кожним роком пісенний багаж поповнювався все новими й новими творами. Адже невимовна врода Сумчанок і нескінченні історії кохання кожного дня надихають автора. Творчість композитора спонукає до постійної динаміки почуттів. Наголосимо, що неповторні інтонації, які звучать у його піснях, наповнені яскравою самобутністю та самовираженістю.

Значимо, що його мелодії, немов безцінний діамант, прикрашають вірші видатних поетів. Це і Микола Гриценко, на слова якого був написаний гімн міста Суми, пісні «Сумщино моя», «Гімн Сумського земляцтва» й багато інших. Ціла низка романтичних пісень про кохання створені разом із геніальним поетом Олександром Вертілем. Чого варта тільки їх спільна пісня «Це наша свята перемога», яка присвячена нашому землякові, тричі герою Радянського Союзу І.М. Кожедубу, «Горбиновий романс», «Годинник любові». Важливим, як нам видається, є знайомства композитора з відомими на всю Україну поетами – Миколою Федоровичем Сингаївським та Заслуженим діячем України, президентом творчої спілки естрадних виконавців, поетом Віктором Володимирівичем Герасимовим.

Закцентуємо на тому, що пісні Валерія Козупиці набули широкої популярності в Україні та далеко за її межами. Авторські пісні композитора з радістю виконали зірки української естради Віталій і Світлана Білоножки, Лілія Сандулеса, Жанна Боднарук, ансамбль пісні і танцю Збройних сил України та дитячий академічний хор українського радіо та телебачення. Ціла низка пісень отримала нагороди на Всеукраїнських та міжнародних фестивалях «Пісня року», «Пісенний вернісаж», «Шлягер року», «Боромля», «Кролевецькі рушники».

Нині В. Козупиця працює солістом Сумської обласної філармонії. Постійні гастролі, записи в студіях звукозапису та виступи на концертних майданчиках різноманітних міст, районів і сіл є невід'ємною частиною життя артиста сьогодні. «Нам завжди є чим вразити глядача», – стверджує композитор. Він зауважував, що, гастролі мальовничою Україною, споглядання невимовної краси природи наших сіл, надихнули композитора на створення пісні «Здрастуй рідне село». Подарована одразу трьом виконавцям, вона заграла новими кольорами в різних аранжуваннях. Сьогодні ми чуємо цю пісню на українському радіо й телебаченні у виконанні «співучого» ректора – Михайла Поплавського, Івана Поповича та Віктора Шпортюка.

У межах святкування ювілею Сумської області у 2019 році в будівлі Сумської обласної філармонії відбувся ювілейний сольний концерт Валерія Козупиці, присвячений рідному містечку, який пройшов з аншлагом. Варто наголосити, що за свою активну творчу діяльність співака й композитора було нагороджено орденом 3 ступеня «За заслуги перед містом». У концерті брали участь Заслужений працівник культури України Євген Радченко, Заслужений артист України Леонід Матвієнко, Заслужений працівник культури України Тетяна Фінашко, а також солісти філармонії Ірина Ященко і Сергій Завгородній.

Кожного року в місті Суми проходить культурно-мистецька акція «Мистецькі сходи». Зауважимо, що у 2019 році дана акція стала для В. Козупиці пам'ятною, оскільки йому вручено почесну відзнаку «Гордість культурно-мистецької Сумщини».

Ще одна постать, без якої не можна уявити Сумську обласну філармонію, – Заслужений артист України Леонід Матвієнко. Його по праву називають «Золотий голос Сумщини», «Наш Магомаєв».

Леонід Матвієнко народився 1950 року в селі Юнаківка на Сумщині. Має незакінчену середню спеціальну освіту. Стаж концертної діяльності – 46 років. До того ж, він є Заслуженим артистом Абхазії (1984), Заслуженим артистом України (1999), учасником бойових дій в Афганістані.

З раннього дитинства Л. Матвієнко розумів, що пісня – це його душа. Вперше вийшов на сцену 12-річним хлопчиком. Тоді в межах конкурсу прозвучала всім відома українська пісня «Вечір на дворі» в супроводі баяну, за виконання якої артист отримав другу премію. Закінчивши середню школу, вступив одразу на другий курс Сумського культурно-освітнього училища, іспити й заліки за який склав екстерном.

Переконані, що баритон артиста розкривається по-новому з кожним концертним виступом. Його голос неможливо не впізнати. Надзвичайна сила голосу, харизма та красивий тембр голосу мають неабиякий вплив на слухача. Кожний його виступ – це шквал овацій від вдячного слухача. Зауважимо, що такий талановитий артист, якого знають, люблять і завжди раді бачити в будь-якому куточку України, з великим задоволенням гастролює і дарує свою творчість не тільки в містах, але й невеличких селах, де дуже часто немає навіть сцени, але, як говорить митець, така вже доля артиста – співати не там, де хочеться, а там, де чекають і де слухатимуть.

Значний період життя Л. Матвієнка пов'язана з гастрольною діяльністю в країні пострадянського та європейського простору. До того ж, з армійським хором артисту також довелося гастролювати Австралією.

Вважаємо за доцільне зазначити, що протягом усього життя Л. Матвієнка залишався вірним своїм артистичним уподобанням, ідеалам, смакам. Ще з ранньої молодості йому імпонували видатні українські виконавці: Дмитро Гнатюк та Анатолій Мокренко. А справжніми майстрами й ідеалами вокалу вважає Мусліма Магомаєва, Сергія Захарова та Лева Лещенка.

З червня 2014 року працює в Сумській обласній філармонії. Щомісяця тільки на базі Сумської обласної філармонії він дає два сольних концерти. А ще райони, села, а також сусідні області – усе це наповнює щільний графік виступів артиста.

Леонід Матвієнко на пісенній сцені вже майже півстоліття, з яких половина – в Сумах. І творчість і невичерпний талант гідно оцінило керівництво міста. Він нагороджений знаком за заслуги перед містом Суми 3 ступеню. Також має численні грамоти від міських голів та міністрів оборони.

У його репертуарі: «Пісня про рушник», «Два кольори», «Осіньне золото», «Черемшина», російськомовні «Зимня любовь», «Пока я помню, я живу», «Синяя вечность», «Ноктюрн» та ін. Проте, зауважимо, що артист залюбки включає до репертуару нові твори сучасних авторів. На окрему увагу, як нам видається, заслуговує концертна програма, яка називається «Тобі, єдиній» – за піснею поета Євгена Гуцина на музику запорізького композитора заслуженого артиста України Анатолія Кобзаря.

У контексті статті вважаємо за необхідне наголосити, що протягом творчої діяльності Л. Матвієнко притримується принципу – неважливо в якому місті, залі та для якої кількості людей, я завжди буду «ввідаватись» на сцені сповна. Зна-

чимим, як нам видається, є те, що для молодих виконавців, колег по роботі він завжди є і буде взірцем людяності, таланту, артистизму. Всі обласні і міські заходи проходять за участю цього артиста. Він жодного разу не пошкодував, що живе в Слобожанському обласному центрі, а тим паче ніколи навіть і не намагався «осідлати» Київ. Давно збагнув, що столиця його пісенної душі – Суми, без яких йому не жити.

Мета дослідження вимагає звернути увагу ще на одну постать Сумської обласної філармонії – безмежно талановитого співака, автора пісень і яскравого артиста – Заслуженого працівника культури України Євгена Радченка. Він народився 23 грудня 1962 року.

На нашу думку, Євгена Радченка можна вважати одним із найекстравагантніших артистів Сумщини. Співак, композитор, автор та виконавець багатьох пісень різної тематики: українські, патріотичні та звичайно особливе місце в його творчості посідають пісні про кохання.

З 2012-го – він соліст обласної філармонії. Євген Радченко зазначає, що в 1995 році, коли він був на концерті Валерія Леонтьєва в театрі ім. Щепкіна з Іваном Веснич, тоді вже колишнім гітаристом групи «Ехо», останній зауважив, що Євген дуже схожий на Кіркорова, і порадив цю подібність обіграти у своїх виступах. Загалом, із цього моменту й почався новий період у творчості Євгена Радченка, якщо можна так сказати, «кіркоровська» епоха. Раніше Євген Радченко був керівником київського рок-гурту «Академія», який грав хард-рок. Після його розпаду приїхав до Сум. У цей самий час у нашому місті побував із гастролями харківський театр двійників «Приват». Радченка прослухали й відразу ж взяли в колектив на роль двійника Кіркорова. Продюсер Альфред Страшинська був уражений не стільки портретною схожістю з Кіркоровим, скільки вокальними даними. Адже більшість двійників – просто копії тієї чи іншої зірки й відкривають рот під фонограму. Двійників, які співають, одиниці, до того ж, у Євгена Радченка з Філіпом Кіркоровим однаковий діапазон, те саме забарвлення. Хоча манера співу різна. У «Приват» потрапила ще одна сумська артистка театру ім. Щепкіна, яка була в той час дуже схожа на Софію Ротару. Крім Кіркорова й Ротару, в театрі були двійники Пугачової, Кузьміна, Джексона та ін. З театром Євген Радченко об'їздив практично весь СНД.

Євген Радченко зазначає, що його схожість із Філіпом Кіркоровим допомагала його кар'єрі артиста. Спочатку було захоплення, автографи, фотосесії, натовпи шанувальників, а потім почало

набридати, іноді зачіпало, дратувало. У Філіпа було і є чому повчитися, адже це один із кращих артистів. Крім зовнішньої схожості Євген Радченко та Філіп Кіркоров народилися в одному й тому самому місяці (квітні) з різницею у два дні (Євген – 28, а Філіп – 30) та кілька років. Багато спільного й у характерах: сентиментальність, запальність. В одному і тому самому році отримали звання. У 2009 році Філіп Кіркоров отримав звання народного артиста Російської федерації, а Євген Радченко – заслуженого працівника культури України. Доньки народилися з інтервалом у декілька місяців: у Філіпа Кіркорова – в листопаді 2011 року, а у Євгена Радченко у квітні 2012 року.

Іншою відомою мистецькою постаттю є Володимир Іванович Прихожай, який народився 30 листопада 1954 року в Глинську Сумської області. Володимир Прихожай є Заслуженим діячем мистецтв України, композитором, піаністом, аранжувальником; одним з організаторів фестивалю «Sumy jazz fest».

Творчу діяльність Володимир Прихожай розпочав під час служби в ансамблі пісні й танцю Червонопрапорної Каспійської флотилії в місті Баку. Закінчив два курси Бакинської консерваторії по класу композиції. Працював у різних філармонійних колективах, зокрема, з Іриною Понаровською, Лолітою Мілявською. Випускник Харківської Академії мистецтв і культури (естрадно-джазове відділення). Учасник бага-

тьох джаз фестивалів, починаючи з 1986 року. Дипломант і лауреат міжнародних джазових фестивалів. Володимир Прихожай є незмінним керівником інструментального ансамблю «АРАМІС» Сумської обласної філармонії.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що філармонійна діяльність Сумщини заслуговує на вивчення. У Сумській обласній філармонії працюють талановиті митці, серед яких В. Козупиця, Л. Матвієнко, В. Прихожай, Є. Радченко. Їх творчий доробок складають пісні різних жанрів.

Широкий вектор творчості регіональних митців вказує на їх плідну роботу у своїй галузі, і це засвідчують матеріали різного спрямування: 1) концертні афіші; 2) коментарі та відгуки, які залишають слухачі в соціальних мережах щодо виступу артиста; 3) документальні матеріали (звіти різноманітних обласних, районних концертних та мистецьких установ і товариств); 4) статті аналітичного характеру, які присвячені ювілейним датам виконавців і композиторів; 5) підсумкові звіти стосовно творчої діяльності культурно-мистецьких закладів та підсумкової роботи творчих колективів; 6) численні публікації регіональних видань, що засвідчують високу професійну майстерність і статусність артистів регіону; 7) відео звіти концертних виступів на різноманітних майданчиках; 8) ротація на радіо та телебаченні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маєстро Козупиця. URL: <http://www.golos.com.ua/rus/article/41439>
2. «Панорама» (Сумы): До сих пор историки спорят о дате основания города. URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/2007/10/22/10993.html>
3. Прихожай Владимир. URL: <http://uajazz.com/2008/01/prikhojay/>
4. Сайт Сумської обласної філармонії. URL: <https://filarmoniya.sumy.ua/>
5. Симоненко В. С. Прихожай Володимир Іванович. *Українська енциклопедія джазу*. Київ: Центрмузінформ, 2004. С. 92.

REFERENCES

1. Maestro Kozupyt'sya [Maestro Kozupitsa]. URL: <http://www.golos.com.ua/rus/article/41439> [in Russian].
2. *Panorama» (Sumy): Do sykh por ystoryky sporiat o date osnovaniya horoda* [«Panorama» (Sumy): Until now, historians argue about the date of the city's foundation]. URL: <http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/2007/10/22/10993.html> [in Russian].
3. *Prykhozhai Vladymyr* [Prikhozhai Vladimir]. URL: <http://uajazz.com/2008/01/prikhojay/> [in Russian].
4. *Sait Sumskoi oblasnoi filarmonii* [Website of the Sumy Regional Philharmonic]. URL: <https://filarmoniya.sumy.ua/> [in Ukrainian].
5. Symonenko V. S. (2004). *Prykhozhai Volodymyr Ivanovych. Ukrainska entsyklopediia dzhazu* [Prykhozhai Volodymyr Ivanovych]. Kyiv: Tsentr muzinform. S. 92 [in Ukrainian].

УДК 780.646.1.071.2(430)(091)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-13>

Олександр ЯЩЕНКО,
orcid.org/0000-0002-8109-9879

*аспірант кафедри образотворчого мистецтва, музикознавства та культурології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) selmer1989@ukr.net*

ВИКОНАВСТВО НА ТРУБИ В НІМЕЧЧИНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Нині існує чітка тенденція до переосмислення художніх та естетичних цінностей і пріоритетів, що тягне за собою необхідність перегляду освітніх структур та процесів, зокрема, у галузі викладання та виконання духових інструментах, серед них – на трубі, що пов'язані з духовним удосконаленням та музично-естетичним вихованням особистості. Зазначено, що мистецтво гри на духових інструментах пройшло у своєму розвитку досить тривалий шлях. Виокремлено історичні етапи розвитку виконавства на трубі в Німеччині: 1-й етап – античний – від найдавніших часів до XIV ст. – поява праобразів труби (різні свистульки, морські раковини, зроблені з кісток і рогів тварин різноманітні труби, дудки з бамбуку та різних стволів рослинного походження), які поєднував принцип утворення звуку, що відбувалося завдяки струменю повітря; використання труби як сигнального музичного інструменту; 2-й етап – еволюційний – XIV–XV ст. – якісні зміни форми труби (зароджуються форми вигнутих труб, а також відбувається поділ труб на низькі (басові) та на високі (дискантові); пізніше з'являються інструменти, що звучать у середньому регістрі); поява майстрів, які виготовляють металеві інструменти; 3-й етап – удосконалювальний – XVI–XVIII ст. – поява системи застосування валторнових інвенцій (крон), які вставляються в середню частину каналу інструмента (запропоновано в 1780 році німецькими майстрами М. Вегелем та І. Штейном); на трубах грали тільки члени гільдії трубачів; 4-й етап – барочний – XIX ст. – відкриття класів духових інструментів; еволюція труби, що відображає культурно-соціальні процеси, які відбувались у виконавстві й композиторській творчості; 5-й етап – експериментальний – I половина XX ст. – тенденція повернення до традицій старовинної музики; здійснення експериментів щодо форми труби; 6-й етап – сучасний – II половина XX ст. – XXI ст. – продовження експериментів щодо устрою труби; виконання творів багатьох епох. Огляд концертного репертуару дає змогу зробити висновок, що репертуар сучасних трубачів, зокрема німецьких, на відміну від попередніх часів, містить твори багатьох епох: з концертів і сонат композиторів бароко – Д. Габріеллі, Г. Вівіані, Т. Альбіноні, Г. Телеманн, класичних концертів Ж. Неруди, Дж. Гайдна, Дж. Гуммеля, віртуозних фантазій Ж. Арбана, Дж. Кларка, В. Брандта епохи романтизму XIX–XX століть до найскладніших творів сучасних композиторів.

Ключові слова: *духові інструменти, труба, виконавство на трубі, Німеччина.*

Oleksandr YASHCHENKO,
orcid.org/0000-0002-8109-9879

*Graduate Student at the Department of Fine Arts, Musicology and Cultural Studies
Summy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) selmer1989@ukr.net*

TRUMPET PERFORMANCE IN GERMANY: A HISTORICAL ASPECT

Currently, there is a clear trend of rethinking artistic and aesthetic values and priorities, which entails the need to revise educational structures and processes, including those in the field of teaching and performing on wind instruments, in particular on the trumpet, related to spiritual improvement and musical-aesthetic upbringing of the individual.

It is noted that the art of playing wind instruments has come a long way in its development. The historical stages of trumpet performance development in Germany have been singled out: stage 1 – ancient – from ancient times to the fourteenth century – the appearance of the prototypes of the trumpet (various whistles, sea shells, various pipes made of animal bones and horns, bamboo pipes and various trunks of plant origin), which combined the principle of sound formation due to the air flow; the use of the trumpet as a signal musical instrument; stage 2 – evolutionary – XIV–XV centuries – qualitative changes in the shape of the trumpet (there appear trumpets of curved forms, and also there is a division of trumpets into low (bass) and high (treble); middle-register instruments appear later); the emergence of craftsmen who make metal instruments; stage 3 – improving – XVI–XVIII centuries – the emergence of a system of French horn inventions, which are inserted into the middle part of the channel of the instrument; only members of the trumpeters' guild played the trumpets; stage 4 – Baroque – XIX century – opening classes of wind instruments; trumpet evolution; stage 5 – experimental – first half of the twentieth century – the tendency to return to the traditions of the ancient music; conducting experiments on the shape of trumpets; stage 6 – modern – the second half of the twentieth century – XXI century – continuation of experiments on the trumpet construction; performance of works of many epochs. A review

of the concert repertoire allows us to conclude that the repertoire of modern trumpeters, including German, in contrast to previous times, includes works from many eras: from concerts and sonatas of Baroque composers – D. Gabrielli, G. Viviani, T. Albinoni, G. Telemann, classical concerts by J. Neruda, J. Haydn, J. Hummel, virtuoso fantasies of J. Arban, J. Clarke, W. Brandt of the Romantic era of the XIX–XX centuries to the most complex works of modern composers.

Key words: wind instruments, trumpet, trumpet performance, Germany.

Постановка проблеми. На сучасному історичному етапі розвитку суспільства як ніколи гостро стоять проблеми динамізації культури й мистецтва, зумовлені змінами в суспільній, політичній, економічній сферах. Нині чітко простежується тенденція переосмислення художньо-естетичних цінностей і пріоритетів, що тягне за собою необхідність перегляду низки освітніх структур і процесів, зокрема й у галузі навчання й виконавства на духових інструментах, серед них – на трубі, які пов'язані з духовним удосконаленням і музично-естетичним вихованням особистості.

Аналіз досліджень. У мистецтвознавчій науці основні напрями та розвиток духового виконавства розглядали такі дослідники, як: Д. Браславський, Н. Іванов-Радкевич, А. Колодуб, Ж. Колодуб, Г. Майборода, В. Рунов, Г. Сальніков та інші.

Вагомий внесок у дослідження історії як європейської музичної освіти, так і музики загалом зробили Н. Гаврилов, Г. Макаренко, К. Зенкіно, Л. Кириллін, Л. Кокорев, О. Ільченко та інші вчені. Ними було узагальнено й систематизовано розвиток зарубіжної музичної культури.

Однак вважаємо за потрібне наголосити на тому, що в Україні ще не досить навіть оглядових праць, які б представляли узагальнений історичний матеріал щодо розвитку виконавських шкіл стосовно конкретних музичних духових спеціальностей. Ця галузь стала предметом дослідження зарубіжних авторів. Проте зауважимо, що науковці Західної Європи та США спираються здебільшого на досягнення власної музичної культури. Зокрема, англійські дослідники К. Стилл-Перкінс та Ф. Бейт зацентрували увагу на історичному розвитку та конструкції духових інструментів, американець Д. Гікман проаналізував сучасні американські педагогічні методи, німецький науковець А. Шрайбер представив біографічну інформацію про всіх музикантів Дрезденського симфонічного оркестру (капели) з 1548 по 2003 роки.

Отже, відсутність цілісних мистецтвознавчих наукових досліджень щодо історичного розвитку духових інструментів, зокрема труби, у зарубіжних країнах зумовили актуальність наукової розвідки.

Мета статті – виокремити історичні етапи розвитку виконавства на трубі в Німеччині.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що мистецтво гри на духових інстру-

ментах пройшло у своєму розвитку досить тривалий шлях.

Труба – музичний духовий інструмент – належить до найдавніших музичних інструментів. Її ранні праобрази виявлено серед археологічних пам'яток історичного минулого людства. Це різні свистульки, морські раковини, зроблені з кісток і рогів тварин різноманітні труби, дудки з бамбуку та різних стволів рослинного походження. Усі ці інструменти поєднував принцип утворення звуку, що відбувалося завдяки струменю повітря.

Загальновідомим є той факт, що труба з давніх часів використовувалася як сигнальний музичний інструмент, завдяки своєму пронизливому звучанню вона вчасно сповіщала про небезпеку, привертала увагу й підтримувала бойову відвагу. А в польському місті Кракові досі передається історія про героя-дозорного, який, незважаючи на поранення, зміг попередити жителів про небезпеку, що насувається. Він устиг вчасно подати знак про наближення ворожого війська в мідну трубу, однак до кінця так і не дограв. Досі в цьому місті позивний сигнал – це мелодія, яка раптово обривається на останньому звуці.

З часом у процесі свого розвитку й удосконалення труба стала займати все більш значуще місце в музичній культурі. Спочатку вона мала здатність виконувати тільки окремі ноти, а згодом перетворилася на повноцінний інструмент, для якого багато композиторів стали складати окремі твори.

Незаперечним є той факт, що якісних змін еволюція форми металевих інструментів зазнає в XIV–XV століттях. У цей час зароджуються форми вигнутих труб, а також відбувається поділ труб на низькі (басові) та на високі (дискантові); пізніше з'являються інструменти, що звучать у середньому регістрі. У результаті в Європі з'являються майстри, які виготовляють металеві інструменти. У виготовленні труб застосовуються вже різні метали (мідь, бронза, срібло). Цікавим є те, що серед музикознавців існує думка про те, що винахідниками вигнутих труб є південно-німецькі та північно-італійські майстри. Уже від XV й аж до XIX століття в Нюрнберзі працювали видатні фахівці в цій галузі – родини Хайнлейн, Шмідт, Нагель.

Контекст статті вимагає акцентування уваги на тому, що дуже важливим кроком у еволюції хроматичної труби було застосування валторно-

вих інвенцій (крон), які вставляються в середню частину каналу інструмента. Крони мали різну довжину й могли, залежно від особливостей застосування, знижувати основний тон від половини до двох тонів. Цю систему запропонували в 1780 р. німецькі майстри М. Вегель та І. Штейн.

У контексті дослідження доцільним є, на нашу думку, наголосити, що Західна Європа в ХІХ ст. вже мала чудові оркестрові колективи, діяльність яких багато в чому визначала розвиток музичної культури. До них належать: Дрезденський симфонічний оркестр, створений у середині ХVІ ст. німецьким композитором І. Вальтером; Берлінський симфонічний оркестр, який виник у 1742 р. одночасно з Берлінським придворним оперним театром (серед його керівників були Г. Спонтіні, Дж. Мейербер та інші видатні музиканти); Лейпцизький симфонічний оркестр Геванд-хаусу, заснований у 1781 р.; під керівництвом Ф. Мендельсона оркестр відігравав провідну роль у музичному житті Німеччини.

Зауважимо, що в Німеччині до ХVІІІ століття на трубах грали тільки члени гільдії трубачів. Це вважалося дуже престижним ремеслом; самодіяльність у цій сфері не вітали, а навпаки – жорстоко карали.

До того ж у 1872 р. у Берліні було відкрито класи духових інструментів у Королівській вищій школі музики. А в 1873 р. відомий музикант Юліус Козлек (1835–1905) почав викладати трубу. Значимим, вважаємо, є те, що він прославився як виконавець високих партій кларіно Й.С. Баха та як засновник духового квартету Kaiser kornettquartet. Цікавим є те, що, крім численних аранжувань для цього квартету, Ю. Козлек написав «Велику школу для корнета-а-пістона і труби» (у двох частинах).

Значною також була педагогічна діяльність у цьому закладі освіти німецького тромбоніста-віртуоза Моріца Набіха (1815–1893).

У межах статті доцільним буде зазначити, що мистецтво гри на трубі у своїх витоках і еволюції відображає культурно-соціальні процеси, які відбувались у виконавстві й композиторській творчості впродовж багатьох століть. Зауважимо, що аерофони типу труби відомі з найдавніших часів, про що свідчать їхні згадки в міфології та священних текстах Біблії («трубний глас», «Ієрихонська труба» та інші). Сферою «проживання» трубного виконавства були також прикладні жанри, передусім військова, так звана «баштова», музика. Серед згадок про інструментальні стилі в теоретиків епохи бароко, коли вперше стала складатися досить строката картина оркестрової та ансамблевої інструментальної музики в межах «стилю сим-

фоній» (*stilus simphonicus*), стиль труб характеризується як «жвавий», «веселий», «войовничий» (А. Кірхер, С. де Броссард) (Лобанова, 1994: 177).

Наголосимо також, що виконавство на трубі досить високо цінувалося ще в епоху Ренесансу. У мистецтві «третього пласта» (термін В. Конен (Конен, 1990), до якого належить творчість бродячих музикантів – менестрелів, жонглерів, шпільманів, – виконавцям на трубі (акторам-музикантам, які вмінють грати на цьому інструменті) надавалася привілейована роль. Як зазначено в книзі М. Сапонова «Менестрелі» (Сапонов, 2004), виконавцям на трубі, які брали участь у придворних урочистостях і святах, навіть платили більше з огляду на велике фізичне навантаження, яке виникає під час гри на цьому інструменті. Чисто музичне (органологічне) значення труби як інструмента, звільненого від прикладних функцій, розкривається, починаючи із Середньовіччя, коли вона стала використовуватися в концертах у церкві. У підручниках і посібниках з інструментознавства й оркестровки труба (з давньоверхньонімецької *Trumba*; італ. *Tromba*, франц. *Trompette*, нім. *Trompete*, англ. *Trumpet*) характеризується як «духовий мідний мундштучний музичний інструмент», виготовлений «із латуні або сплаву міді з цинком (т. зв. томпак або напівтомпак)» (Розенберг, 1974). Труба складається з двічі зігнутого, що переходить у розтруб, ствола циліндро-конічного перетину й мундштука у вигляді півкулі; вона вирізняється «світлим і яскравим» звуком (там само).

У контексті розгляду питання виконавства на трубі в історичному аспекті вважаємо за доцільне зазначити, що складними для виконавців ХІХ століття стали три завдання, які залишаються актуальними й сьогодні: гра в регістрі кларіно, «нестрункі гармоніки» (фальшиво звучать 11 і 13-й, а також 7 і 14-й обертони) та екстраобертони.

Проте у 1884 р. згаданому нами Ю. Козлеку вдалося сконструювати коротку трубу в ладі *ля* із двома вентилями. Відтак виявилось, що традиція використовувати для виконання високих барочних партій маленькі інструменти з високим ладом є доволі плідотною. І вже в 1892 р. було сконструйовано ще більш коротку та високу вентильну трубу в ладі *ре*, яка була вдвічі коротша за звичайну натуральну трубу. Цікаво, що новий інструмент невдовзі витіснив трубу Козлека (*The Trumpet*, 1988, с. 192).

Ю. Усов зауважує, що надалі такі інструменти (їх називали малими трубами) були вдосконалені й виготовлені в ладах *ре*, *мі*, *мі бемоль*, *фа*, *сі бімель*. Остання з них труба in B, або труба-пікколо, звучить на октаву вище за звичайну трубу

in B, оскільки довжина каналу її ствола вдвічі коротша. Саме на ній у 60–70 роках минулого століття виконавці грали високі партії, написані в стилі кларино (Усов, 1988, с. 21).

Важливим, на нашу думку, є те, що на початку ХХ століття виникла тенденція повернення до традицій старовинної музики. З огляду на це спостерігалися спроби відродження довгої натуральної труби. На думку Ф. Бейта, найбільш цікаві пошуки та експерименти 1930–1960 рр. були орієнтовані на репродукцію форми старовинного інструмента, але з певними сучасними доданнями, які були б практичними та зручними для сучасних трубачів-професіоналів (Bate, 1972).

Беззаперечно, що піонером у цьому напрямі пошуку стала відома німецька фірма «Олександр» із Майнца. У 30-х рр. ХХ століття нею були реконструйовані інструменти за зразком трьох труб 1767 року з колекції Ганса Еберхарда Хоеша з Хагена (1931), а потім виготовлена нововинайдена труба авторитетного трубача та дослідника Вернера Менке (1934) (*The Trumpet*, 1988, с. 192).

Ф. Бейгалт вважав, що перша спроба була невдалою. А щодо винайдення Менке, то цей інструмент мав повну довжину барочних зразків і був конструктивно ускладнений із метою усунення фальшивих обертонів за допомогою двох незалежних вентилів для отримання двох додаткових обертонових рядів. Проте цей інструмент виявився менш зручним у аспекті звуковидобування, оскільки в нього було важче дуги (Bate, 1972).

Відповідно, на підставі аналізу літератури з досліджуваної проблеми можемо стверджувати, що описані вище експерименти були невдалими. Однак пошуки не зупинялися, оскільки музична практика середини ХХ століття вимагала від трубачів уміння виконувати репертуар різних епох.

Вважається, що найбільш успішним виявилось винайдення трубача Отто Штейнкопфа та майстра з Кьольна Гельмута Фінке. Вони представили свою натуральну трубу спіралеподібної форми в 1960-х рр. Сутність винаходу полягала в наявності трьох крихітних отворів у певно визначених точках трубки. Мистецтвознавці переконані, що завдяки цим отворам вдалося, з одного боку, покінчити з фальшивим інтонуванням 11-го та 13-го обертонів, а з іншого – поліпшити проблематичну стрункість гармонік у високому регістрі шляхом почергового вилучення парних і непарних обертонів (*The Trumpet*, 1988: 192).

Проте наголосимо, що спіралеподібна форма натуральної труби не стала провідною в сучасній виконавській практиці в різних країнах, зокрема й у Німеччині. Будучи реконструйована тільки на

основі зображень і теоретичних трактатів музикознавців, вона не могла зрівнятися в популярності з трубою двічі вигнутою, витягнуто-овальної форми, представлені досить численними зразками, які дійшли до сьогодні. На основі цих зразків сучасні майстри виготовляють інструменти, які широко використовуються виконавцями, починаючи з 1970-х років.

Як зазначає Ю. Тарарак, сучасні труби виготовляються з різних сплавів латуні, міді, срібла, полутомпака (особливий сплав міді та цинку). Складається труба з мундштука, циліндричної трубки завдовжки близько 1,5 м (діаметр близько 11 мм), має два вигини. На першому вигині міститься основний крон, який дає змогу налаштувати інструмент і зливати накопичену вологу. Помповий механізм, що уможливує видобування на трубі хроматичних звуків, працює так: 1-й крон подовжує канал інструмента і знижує звук на половину тону, 2-й крон також знижує звук на половину тону і 3-й крон знижує звук на 1,5 тони. У поєднанні перший ігровий обертон (це буде нота «до» першої октави) можна знизити на півтора тону, і це буде нота «фа-дієз» першої октави, найнижча ігрова нота. На виході трубка переходить у розтруб, який дає змогу значно посилювати звучання інструмента. Помповий механізм допомагає виконувати різноманітні пасажі, вентиляльні трелі, стрибки, *frullato* (Тарарак, 2019: 135).

На думку дослідника, практичне застосування отримали тільки два механізми: помпові (натискні) та вентиляльні (обертові). Нині велику популярність має труба з помповим механізмом. Джаз, естрадна, сучасна музика виконується переважно на помпових інструментах, але часто у виконанні класичної та старовинної музики ми спостерігаємо використання вентиляльних труб, очевидно, через більш м'яке звучання останніх (там само).

Огляд концертного репертуару дає змогу дійти висновку, що репертуар сучасних трубачів, зокрема німецьких, на відміну від попередніх часів, передбачає твори багатьох епох: від концертів та сонат композиторів епохи бароко – Дж. Габріеллі, Дж. Вівані, Т. Альбіноні, Г. Телемана, класичних концертів Й. Неруди, Й. Гайдна, Й. Гуммеля, віртуозних фантазій Ж. Арбана, Г. Кларка, В. Брандта епохи романтизму ХІХ–ХХ ст. до найскладніших творів сучасних композиторів.

Висновки. Отже, у результаті аналізу наукової літератури з проблеми дослідження нами було виокремлено етапи розвитку виконавства на трубі в Німеччині:

1-й етап – античний – від найдавніших часів до ХІV ст. – поява праобразів труби (різні свис-

тульки, морські раковини, зроблені з кісток і рогів тварин різноманітні труби, дудки з бамбуку та різних стволів рослинного походження), які поєднував принцип утворення звуку, що відбувалося завдяки струменю повітря; використання труби як сигнального музичного інструмента;

2-й етап – еволюційний – XIV–XV ст. – якісні зміни форми труби (зароджуються форми вигнутих труб, а також відбувається поділ труб на низькі (басові) та на високі (дискантові); пізніше з'являються інструменти, що звучать у середньому регістрі); поява майстрів, які виготовляють металеві інструменти;

3-й етап – удосконалювальний – XVI–XVIII ст. – поява системи застосування валторнових інвенцій

(крон), які вставляються в середню частину каналу інструмента (запропоновано в 1780 р. німецькими майстрами М. Вегелем та І. Штейном); на трубах грали тільки члени гільдії трубачів;

4-й етап – барочний – XIX ст. – відкриття класів духових інструментів; еволюція труби, що відображає культурно-соціальні процеси, які відбувались у виконавстві й композиторській творчості;

5-й етап – експериментальний – I половина XX ст. – тенденція повернення до традицій старовинної музики; здійснення експериментів щодо форми труб;

6-й етап – сучасний – II половина XX ст. – XXI ст. – продовження експериментів щодо устрою труби; виконання творів багатьох епох.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конен В. Третий пласт. *Советская музыка*. 1990. № 4. С. 75–83.
2. Лобанова М. Западноевропейское музыкальное Барокко: проблемы эстетики и поэтики. Москва : Музыка, 1994.
3. Розенберг А. Труба. *Музыкальная энциклопедия* : в 6 т. / Ю.В. Келдыш (гл. ред). Москва : Советская энциклопедия, 1974. Т. 5. С. 619–621.
4. Сапонов М. Менестрели. О музыке средневековой Европы. Москва : Классика XX, 2004.
5. Тарарак Ю. Історія виникнення та розвитку труби: органологічний аспект. *Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти*. 2019. № 54. С. 123–137.
6. Усов Ю. Труба. Москва, 1988.
7. Bate P. The trumpet and trombone. Second corrected impression. London, 1972.
8. The Trumpet. Portland, Or.: Amadeus Press, 1988.

REFERENCES

1. Konen V. (1990). *Tretyi plast* [Third layer]. *Sovetskaia muzyka*. № 4. P. 75–83 [in Russian].
2. Lobanova M. (1994). *Zapadnoevropeiskoe muzykalnoe Barokko: problemy estetyky y poetyky* [Western European Musical Baroque: Problems of Aesthetics and Poetics]. Moskva : Muzyka [in Russian].
3. Rozenberh A. (1974). *Truba* [Trumpet]. *Muzykalnaia entsyklopedyia: v 6 t. / Yu. V. Keldysh (hl. red)*. Moskva: Sov. entsyklopedyia. T. 5. P. 619–621 [in Russian].
4. Saponov M. (2004). *Menestrel'y. O muzyke srednevekovoi Evropy* [Minstrels. About the music of medieval Europe]. Moskva : Klassyka XX [in Russian].
5. Tararak Yu. (2019). *Istoriia vynyknennia ta rozvytku truby: orhanolohichnyi aspekt* [The history of the origin and development of the trumpet: the organological aspect]. *Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity*. № 54. P. 123–137. [in Ukrainian].
6. Usov Yu. (1988). *Truba* [Trumpet]. Moskva [in Russian].
7. Bate, P. (1972). *The trumpet and trombone. Second corrected impression*. London [in English].
8. The Trumpet (1988). Portland, Or.: Amadeus Press [in English].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-14>

Валерія СМАГЛІЙ,
orcid.org/0000-0002-6222-7652
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології
Одеського національного морського університету
(Одеса, Україна) valeriya.smagliy@gmail.com

ТЕМАТИЧНА ГРУПА ДИСКУРСИВНИХ РЕГУЛЯТОРІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЕРБАЛІЗОВАНОГО КОНЦЕПТУ *WORD/LANGUAGE/SPEECH*

Виокремлену вибірку ідіоматичних одиниць у цілях ретельного аналізу було розподілено на кілька тематичних груп. Принцип поділу полягав у наявності певних опорних одиниць в аналізованому матеріалі. У залежності від таких опорних одиниць виокремлено такі тематичні групи: номінації мовних одиниць, номінації комунікативних дій, соматизми. Розгляд англійського словникового запасу ідіоматичних і пареміологічних одиниць почнемо з пошуків одиниць, що безпосередньо експлікують об'єкт номінації – мову. Ретельний аналіз матеріалу виявив номінації мовленнєвих одиниць, що використані в ідіомах, фразеологізмах і пареміях. Загалом їх нараховується 18 одиниць, які сумарно використані 151 раз. Активність їх функціонування варіює значною мірою, наприклад, одиниця *word* зареєстрована в 45 фразеологізмах, а слова *syllable*, *term*, *page* та інші зустрілись по одному разу. Зрозуміло, що всі обговорювані нижче фразеологічні одиниці функціонують у прямій мові, майже виключно в діалогічному / полілогічному спілкуванні. Розглядаючи одиниці цієї мікрогрупи на предмет встановлення їхньої оцінної забарвленості, бачимо поряд із нульовою оцінністю по шкалі (+/-) (це вирази здивування) тотальне переважання негативної оцінності, позитивно оцінні вигукі представлені одинично. Отже, надалі ми розглянемо тематичну групу дискурсивних регуляторів. У підсумку зазначимо, що фразеологічний фонд англійської мови дуже розлого й різнобічно викладає некооперативну комунікацію мовців, варіюючи від жартівливої конфронтації до образливих наказів забратися геть, замовкнути. Відзначаємо широку палітру уїдливо іронічних і скептичних висловів стосовно реплік співбесідника, а також ціле віяло фразеологічних одиниць зі значенням емоційного заперечення. Переважна більшість одиниць має яскраву образну компоненту й карбовану синтаксичну й фонетичну форму.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт, комунікація, ідіома.

Valeriia SMAGLIY,
orcid.org/0000-0002-6222-7652
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Philology Department
Odessa National Maritime University
(Odesa, Ukraine) valeriya.smagliy@gmail.com

THEMATIC GROUP OF DISCOURSE REGULATORS THROUGH THE PRISM OF THE VERBALIZED *WORD/LANGUAGE/SPEECH* CONCEPT

A separate sample of idiomatic units for careful analysis was divided into several thematic groups. The principle of separation was the presence of certain reference units in the analyzed material. Depending on such reference units, the following thematic groups are distinguished: nominations of language units, nominations of communicative actions, somatisms. Consideration of the English vocabulary of idiomatic and paremiological units will begin with the search for units that directly explain the object of the nomination – language. Thorough analysis of the material revealed the nominations of speech units used in idioms, phraseologies and paremias. In total, there are 18 units, which are used a total of 151 times. The activity of their functioning varies greatly, for example, the word unit is registered in 45 phraseologies, and the words *syllable*, *term*, *page* and others were met once. It is clear that all the units discussed below function in direct speech, almost exclusively in dialogical / polylogical communication. Considering the units of this microgroup in order to establish their evaluative color, we see, along with zero evaluation on a scale (+/-) (these are expressions of surprise), the total predominance of negative evaluation, positive evaluation exclamations are presented singly. So in the future we will consider a thematic group of discursive regulators. As a result, we note that the phraseological fund of the English language is very expansive and comprehensive coverage of non-cooperative communication of speakers, ranging from

humorous confrontation to offensive orders to get away, shut up. We note a wide range of scathingly ironic and skeptical statements about the interlocutor's remarks, as well as a whole fan of phraseological units with the meaning of emotional denial. The vast majority of units have a bright figurative component and a hammered syntactic and phonetic form.

Key words: *phraseological unit, concept, communication, idiom.*

Постановка проблеми. Феномен людської мови, мовленнєвої поведінки в тих чи інших ситуаціях спілкування викладається в ідіоматиці в різноманітний спосіб. Когнітолог О. Кубрякова стверджує, що весь процес когніції виявляється «семіотизованим» <...> і уміння інтерпретувати речі й ситуації як знаки складають «семіотичну компетенцію мовця» (Кубрякова, 2004: 97). Виокремлену вибірку ідіоматичних одиниць задля ретельного аналізу було розподілено на кілька тематичних груп. Принцип поділу полягав у наявності певних опорних одиниць в аналізованому матеріалі. У залежності від таких опорних одиниць виокремлено тематичну групу.

Мета статті – розглянути тематичну групу дискурсивних регуляторів крізь призму вербалізованого концепту WORD / LANGUAGE / SPEECH.

Виклад основного матеріалу. Слушно звучить думка О. Кубрякової: «Вивчення мови як об'єкта, що історично розвивається, і основних особливостей мовних змін становить важливу частину дослідження форм існування мови й тісно пов'язане з описом її характеристик» (Кубрякова, 1991: 197). Водночас варто зважувати, що мовна діяльність є одним із проявів когнітивних здатностей людини, й мова є однією з граней людської когніції, її неможливо відокремити від перцепції, уваги, категоризації (Langacker, 1998). З огляду на фразеологічний фонд сучасної англійської мови, який бере участь у вербалізації англомовного концепту WORD / LANGUAGE / SPEECH, звернімо увагу на фразеологічні одиниці (далі – ФО), які відбивають ситуацію прямої, контактної (face-to-face) комунікації. Ці фразеологізми реалізують безпосередню реакцію мовця на сказану попередню репліку співбесідника або регулюють власну комунікативну діяльність. Таких фразеологізмів у нашій виборці загалом 76. Ми підрозділяємо їх на тематичні мікрогрупи (в частотно-спадковому порядку): **некооперативна комунікація (Fa = 39), емотивні вигуки (Fa = 16), кооперативна комунікація (Fa = 12), метакомунікативні регулятори (Fa = 9).**

Зрозуміло, що всі обговорювані нижче ФО функціонують у прямій мові, майже виключно в діалогічному / полілогічному спілкуванні. Найбільш очевидно це виражається у вигуках, які згруповані в тематичну мікрогрупу **емотивні вигуки (Fa = 16).** За Сучасним тлумачним слов-

ником української мови, **вигук** у загальному розумінні дефініюється як голосно викрикане слово, фраза чи звук, що передає певне почуття, а в термінологічному розумінні – це (лінгв.) незмінна частина мови, що служить для безпосереднього вираження почуттів і вольових виявів. Словникова дефініція експлікує дві важливі ознаки **вигуку** – *безпосереднє вираження та вираження почуттів і вольових виявів.* Розглядаючи одиниці цієї мікрогрупи на предмет встановлення їхньої оцінної забарвленості, бачимо поряд із *нульовою* оцінністю по шкалі (+/-) (це вирази здивування) *тотальне переважання негативної* оцінності, *позитивно* оцінні вигуки представлені одинично.

Домінують у мікрогрупі (майже половина) вигуки *здивування, подиву, шоку*, таких нараховуємо 7 одиниць, далі описуємо їх в алфавітному порядку. ФО *my giddy aunt!* [an exclamation of surprise], в ній звертає на себе увагу атрибутив **giddy**. Надзвичайно цікавий коментар стосовно цього прикметника в складі ФО, наданий словником *The Phrase Finder*, який демонструє еволюцію семантики прикметника **giddy**, що із часів першого тисячоліття означав *безумний, дурний*: The word **giddy** has been used to mean *mad or stupid* since the first millennium. Давньо англійське слово **gidi** походить від давньо тевтонського слова **gudo**=*God*, отже, ті, кого кваліфікували як **giddy**, вважались *одержимими, божевільними*: The Old English word **gidi** derives from the Old Teutonic word for *God* – **gudo**. So, those who were labelled **giddy** were those who were *possessed of God*. Пізніше, в XVI ст., слово **giddy** дало **dizzy** (той, хто страждає від запаморочення, рос. *головокруження*). The more recent (16th century) use of **dizzy** means *affected with vertigo*. Словник робить висновок, що словосполучення **giddy aunt** використовується не як дескрипція, а як вигук: “Giddy aunt!” is used as an exclamation rather than a description.

Ціла низка ФО-вигуків за своєю формою є евфемістичними трансформами богохульних вигуків, які протестантська мораль, панівна в англомовному світі, суворо засуджує. Таких у нашій виборці нараховується 4 одиниці, причому жодна з них не є антиклерикальною, або богоборчою, вони лише згадують ім'я Бога всує. До них уналежнюємо *Core blimey!* = *God blind me* [exclamation of surprise], *Gee whis!* = *Jesus* [interjection or exclamation of surprise], *Gadzooks!* =

God's hooks (the nails on the cross) [an exclamation] і *By gum!* = *by God* [exclamation of surprise]. Перші три з перелічених ФО демонструють утворення евфемізму виключно на паронімічних підставах, більшість компонентів цих ФО просто не існує в англійській мові (*blimey*, *whis*, *zooks*), а ті, що існують (*core*, *gum*), вжито десемантизовано, без опертя на їхні мовні значення *core* [the tough central part of various fruits, containing the seeds], *gum* [a viscous secretion of some trees and shrubs that hardens on drying but is soluble in water, and from which adhesives and other products are made]. Підставою вживання саме цих лексичних одиниць, попри їх «безглуздість» у цьому контексті, є їхня фонетична близькість до імплікованої, богохульної одиниці. Усі утворені таким чином вигуки є вербальним проявом сильної емоції, переважно емоції здивування.

Цю ж саму емоцію виражає досить вульгарний вигук *Bugger me!* [exclamation of surprise and amazement (vulg. slang)], вочевидь, сексуальний підтекст цього вислову вивітрився, а експресія, притаманна більшості сленгових виразів, залишилась. Натепер зовсім десемантизованим виглядає фразове за формою та вигукове за призначенням фразеологічне утворення *I'll go to the foot of our stairs!*, яке згідно зі словником означає здивування [exclamation of surprise].

Кілька ФО аналізованої множини вигуків ФО виражають негативно оцінене ставлення мовця до почутого чи побаченого й можуть бути перекладені як вигук *Niceness*, *маячня!* Найпрозорішою серед них є ФО *Stuff and nonsense!* Кожен компонент її складу номінує саме безглузду дію, слова, ситуацію: *stuff* [worthless or foolish ideas, speech, or writing; rubbish], *nonsense* [spoken or written words that have no meaning or make no sense], плеонастичне словосполучення *stuff and nonsense* використовується у вигуковій фразі з відповідним значенням [rubbish, nonsense].

Зовсім не прозорим є аналогічна за значенням вигукова одиниця *Fiddlesticks!*, в якій використано повністю десемантизований іменник *fiddlestick* [a violin bow], *смичок скрипки*. Дефініція цієї фразеологічної одиниці така: [nonsense, rubbish]. Намагаючись пояснити походження ідіоми, словник наводить паралель із виразом *I don't give a fig*, який від початку був *I don't give a fig's end*. Англійський іменник *fig* означає *інжур*, відповідно, *fig's end* – *хвостик від інжури*, тобто щось зовсім позбавлене цінності: “*I don't give a fig*” was originally “*I don't give a fig's end*”, that is, it referred to something insignificant. В аналізованому наразі виразі замість *fiddlesticks* початково

було *fiddlestick's end*, що означає *кінцева частина смичка скрипки*, як пише *The Phrase Finder*, це об'єкт *незначний, дріб'язковий і навіть абсурдний*, а отже, й вся ситуація, висловлювання є абсурдним і безглуздим [“*fiddlesticks*” was originally “*fiddlestick's end*”, that is, it was a reference to something paltry, trifling and absurd].

Ще однією ідіомою, що виражає оцінку мовця *Дурниця*, є *A load of codswallop!* [nonsense]. Розшифровка цієї словникової одиниці відсутня. Словник тільки робить припущення, що в 1960-х рр., коли з'явилась ідіома, можливо, було використано алюзію на Хірама Кодда, який ще в 1875 р. винайшов пляшку для шипучих напоїв: Origin: 1960s, perhaps named after Hiram Codd, who invented a bottle for fizzy drinks (1875); the derivation remains unconfirmed. Друга частина загадкового *codswallop*, а саме *wallop* означає алкогольний напій, передусім *пиво*, що начебто знаходиться в семантичній співзвучності з початком слова *Cod* (у вищенаведеній інтерпретації словника). Початок вигукової фрази *a load of* пояснюється як [a lot of (often used to express disapproval or dislike of smth)]. Разом все словосполучення *a load of codswallop* підлягає тільки вельми суб'єктивній інтерпретації: *величезна кількість чогось поганого*, можливо, гучного, *шипучого*, гамірного.

У множині вигуків ФО зі значенням *Дурниця!* фігурує фразема *Horse feathers!* [rubbish, nonsense], яка пояснюється як евфемізм на заміну лайливого *horse-shit*, назви субстанції зовсім не цінної, прозаїчної та не естетичної. Заміна *shit* на *feathers* не зумовлена фонетичною схожістю слів, натомість іменник *feathers* позначає референт, топологічно близький – [a fringe of long hair on the legs of a horse]. Будь-що, образність фразеологізму очевидна, знижено оцінний потенціал зрозумілий.

До групи *емотивних вигуків* належать і вигуки на позначення роздратування та злості мовця. Сюди уналежнюємо *Hell's bells!* [an expression of anger or annoyance]. Словник пояснює, що фраза не має стосунку до *диявольської гри на дзвонах*, оскільки *bells* (дзвони) додано для *рими*: there's no reason to look for any special meaning of *Hell's bells* – it doesn't refer to diabolical campanology – the “*bells*” are added just for the rhyme.

До цього фразеологізму є кілька продовжень, які абсолютно беззмістовні (що не дивно для ідіоматики), але посилюють запам'ятовування. У результаті таких продовжень з'явилися ФО *Hell's bells and buckets of blood!*, *Hells bells and little fishes!*, *Hells bells and a bunch of parsley!* Мнемонічний ефект цих ФО заснований на рит-

мічній організації всіх трьох продовжених ФО, а також на алітерації першої та третьої ФО [b], [bl]; [b], [p].

Емоцію роздратування експлікує вигукова ФО *Ask me another!* [used to say emphatically that you do not know the answer to a question]. Страх і смуток може виражатись вигуком *For the love of Mike!* [used to express dismay].

Єдиний випадок *позитивно* забарвленого вигуку демонструє ФО *Goody, goody, gumdrops!* [a childish exclamation of delight], згідно з поясненням, запропонованим словником, *gumdrops* – назва солодоців, дуже популярних у дітей. Позитивна оцінка солодоців поширилась на будь-що, що подобається не тільки дітям.

Як показав попередній аналіз, у групі фразеологізмів, вживаних під час face-to-face комунікації, домінують одиниці *негативно* оціненого забарвлення. Особливо яскраво ця тенденція проявляє себе в тематичній мікрогрупі *некооперативна комунікація* (Fa = 39). Об'єднані тут ФО розпадаються на кілька тематично гомогенних підрозділів. За спадним порядком перелічимо їх: підрозділи *Замовчи!*, *Роби як я наказую!*, *Скепсис стосовно почутого* (по 7 ФО в кожному), *Ні!* (6 ФО), *Геть!*, *Іронія*, *В'їдлива відповідь* (по 3 ФО), *Ескалація конфлікту*, *Лайка* (по 1 ФО). Розгляньмо їх у такому ж порядку.

Різні словники наводять одну й ту саму ФО з підрозділу *Замовчи!* – це *Put a sock in it!*, яку (в значно пом'якшеному трактуванні) наводить *The Phrase Finder* із супровідним поясненням, що це *прохання* не шуміти [a request to be quiet]. Коментуючи образ, що вербалізується, словник припускає, що йдеться про *шкарпетку, яку радять захвати всередину* старовинної грамофонної труби або просто до рота балакучого й шумного співрозмовника [there are suggestions that this may have been the horn of an early gramophone or, more straightforwardly, the raucous person's mouth]. Друге припущення вбачається наймовірнішим, хоча й грубішим за перше.

Менш зниженим є фразеологізм *Save your breath!* [don't bother to say smth because it is pointless], дослівно *Поеконом своє дихання!* тобто *не кажи нічого, бо це ні до чого*.

Такими ж наказовими є й інші ФО в цьому підрозділі. *Give it a rest!* [stop talking about smth that the speaker finds irritating or tedious]. *Cut it out!* [stop saying smth that is annoying or offensive]. Як свідчать дефініції, якщо мовець вважає слова співрозмовника *дратівливими*, *нудними* чи *надокучливими* або *образливими*, він намагається регулювати дискурс, висловлюючись у сенсі *Замовчи!*, *Облиш!*

Дієслово *to cut, різати, відрізати*, функціонує в ще одній ФО *Cut the cackle!* [stop talking aimlessly and come to the point]. Звуконаслідувальна лексема *cackle* (*кудахкання* курки, *гоготання* гуски) добре зв'язується алітеративними [k] із дієсловом *cut*, вся фразема звучить коротко й виразно. Крім того, в ній проглядається і друге, переносне значення *cackle* [talk at length without acting on what is said].

Небажання мовця продовжувати обговорення якоїсь дражливої теми породжує метафоричну ФО *Don't go there!* [I don't want to discuss that], яка дослівно означає наказ *Не ходи туди!*, тобто розвиток якоїсь теми вбачається як *просування в просторі*, один із напрямків такого просування опиняється під забороною з боку мовця.

Потужною регуляторною силою наділено ФО *Enough is enough!*, що несе потенцію висловленої заборони на продовження якоїсь дії, не тільки комунікативної. Його дефініція така: [no more will be tolerated]. Відповідна стаття в OED наводить ілюстративну цитату: Our communities have to unite against this sort of unacceptable behaviour and surely it is time to say enough is enough.

Наступне угруповання ФО *некооперативної комунікації* – це одиниці, що вербалізують настанову мовця своєму співбесіднику *Роби як я наказую!* (Fa = 7). Наприклад, ФО *Put that into your pipe and smoke it!* [to indicate that someone should accept what has been said even if it is unwelcome]. Ідіоматична фраза візуалізує образ люльки, яку мусить розпалити й викурити співрозмовник, набивши її тим, що сказав мовець. Вочевидь, перед нами зразок конфліктної комунікації: мовцю байдуже, чи сподобалось співрозмовнику те, що йому сказали, він вважає, що той мусить «проковтнути» сказане.

Порада співрозмовнику може прозвучати як *Keep it under your hat!* [keep it secret]. *The Phrase Finder* зазначає, що цей вираз з'явився лише у ХХ ст., змінивши попередній *Keep it in your head!* [think it but don't say it]. Нова модифікація виразу є яскравішою завдяки введенню образу *капелюха*, під яким і рекомендовано зберігати певну інформацію, а не просто *в голові*. Метонімія нового варіанту (під *капелюхом*) є свіжішою за стандартну метонімію (в *голові*).

Ще одна порада зберігати мовчання оформлена у вигляді непрямого мовленнєвого акту, який згідно із зовнішньою синтаксичною структурою є *асертивом*, а за іллокутивною ціллю є *імперативом*: *Mum's the word* [keep quiet – say nothing]. Пояснюючи компонент *mum*, словник стверджує, що це позначення звуку, що вимовляє мовець зі стуленими губами, показуючи цим небажання або

неможливість говорити [the humming sound made with a closed mouth, indicating an unwillingness or inability to speak. *Mum's the word* became the standard way of advising a person to keep quiet].

Добре відомою є ФО *Take it or leave it*, якою користується мовець, бажаючи підкреслити, що зроблена їм пропозиція *не підлягає обговоренню* та йому *байдуже щодо реакції співрозмовника* на неї: [said to convey that the offer you have made is not negotiable and that you are indifferent to another's reaction to it].

Схожу комунікативну настанову мовця в *некооперативній* комунікації, але в різкішому виді, реалізує ФО *My way or the highway!* Як пояснює словник, мається на увазі: *Роби так, як я наказую (бо я твій бос), або будеш звільнений (підеш по шосе геть)* [no discussion is necessary or allowed, do it the boss's way or be fired].

Попередньо обговорювані фраземи вербалізували настанову мовця на те, щоб співрозмовник *замовчав, не сперечався*, але є і такі, що примушують його до певної мовленнєвої дії. Так, якщо мовець наполягає на тому, щоб співрозмовник висловив *свою* думку, то він використовує фразеологічний вислів *Speak for yourself!* [give your own opinion]. У ситуації дискусії мовець спонукає співрозмовника чітко визначити свою позицію, надати аргументи на свій захист або виправдання, інакше йому краще помовчати: *Put up or shut up!* [defend or justify yourself or remain silent].

Звертає на себе увагу карбована форма багатьох фразеологічних зворотів, яка досягається завдяки синтаксичній протиставленості парних компонентів (шляхом сполучника *or*) і ритмічній врівноваженості римованих компонентів *take it or leave it, my way or the highway, put up or shut up*. Такі звороти закарбовуються в пам'яті мовців, які користуються ними легко й невимушено.

У тематичній групі «*некооперативна комунікація*» реєструємо ще один підрозділ, який посідає таку ж сходинку в частотному списку – *Скєнсис стосовно почутого* (Fa = 7). Такими фразами мовець виражає негативну (зневажливу) оцінку щойно почутого. Нерідко це вигуківі фрази на кшталт *Blah, blah, blah!* або *Yada, yada!* [a disparaging response indicating that smth previously said was predictable, repetitive or tedious]. *Нудність, передбачуваність, повторюваність* сказаного співбесідником викликає в мовця *зневажливу реакцію*, яку він висловлює реплікою, що складається з низки вигуків. ФО *La-di-da!* унаочнює ситуацію, коли мовець вигуківим способом висміює снобізм співрозмовника [used to ridicule snobbish forms of speech].

Банальність почутої репліки викликає в мовця скептичну реакцію *Been there, done that!* [whatever is being talked about is commonplace to them]. *Неправдоподібність* почутого провокує мовця на саркастичну репліку *I'm a Dutchman!* [used to express your disbelief]. *Сумнівність* висловленого попереднім мовцем викликає репліку з фразеологічним зворотом *Don't bet on it!* [used to express doubt about an assertion], тобто *не роби ставку на це (бо програєш)*. Ще однією реплікою, що виражає *сумніви* мовця стосовно почутого, є фразеологізоване словосполучення, що складається з двох сполучників *As if!* [used to express the speaker's belief that smth said is very doubtful or unlikely].

Майже таким же частотним є підрозділ реплік *некооперативної комунікації*, що означає емоційну *відмову, заперечення No!* (Fa = 6). Емфатична відмова у відповідь на якусь пропозицію, прохання може виражатись такою ФО: *Not on your life!*, яка еквівалентна укр. *Не дочекаєшся!* Англійська фразема, втім, ще енергійніше виражає заперечення, натякаючи на те, що *упродовж цілого життя* співбесідник не отримає згоду мовця на щось запропоноване [to emphasize your refusal to comply with smth requested].

Відмова в проханні може бути виражена фразеологічним зворотом, який апелює до такої культурологічної деталі, як гра в кості: *No dice!* [used to refuse a request], фразема натякає, що *кості не ляжуть так, як того бажає співбесідник* (і він залишиться в програші).

Сленговим фразеологічним зворотом із заперечувальним значенням є вираз *No way Jose!* [absolutely not, never]. Припускаємо, що це підсилений варіант розмовної фрази *No way!* [under no circumstances; not at all]. Ідентифікація загадкового персонажа *Jose* відсутня, ім'я, вочевидь, є десемантизованим і навіть відсутність коми для маркування звороту свідчить про фразеологізацію всього вислову, нівелювання в ньому нормативної синтаксичної та семантичної структури.

Непрямим мовленнєвим актом (далі – МА) виступає паремія *What part of no do you not understand?* За синтаксичною формою це є *квесетив*, за *іллокутивною* ціллю – експресив зі значенням: *моя відповідь – однозначне Ні!* [I'm plainly saying no. And I mean just that].

Ще одним непрямим МА (директив —> експресив) є паремія *Take a running jump!* Дослівно *Скачи звідси!* [when angrily rejecting or disagreeing with someone]. Іншою тональністю забарвлена паремія *Do me a favour!* Вона є саркастично переосмисленою вставною фразою, яка зазвичай передує *люб'язному проханню* про якусь *послугу*:

словник OED так ілюструє лексему *favour* [an act of kindness beyond what is due or usual] Do us a favour: Read this book and listen to this tape. В еліптованій фраземі відсутня назва дії, про яку люб'язно просить мовець, а вся фразема є їдкою заперечувальною реакцією на висловлену попередню ремарку [used to express a dismissal or rejection of a remark or suggestion].

Значно менш частотною є підгрупа ФО зі спільним значенням *Геть!* (Fa=3). Всі вони є імперативами. Наприклад, *Take a hike!* [go away (used as an expression of irritation or annoyance)]. Цікаве використання іменника *hike*, яким позначають довгий піший похід, особливо в сільській місцевості [a walk for a long distance, especially across country]. Тобто співрозмовнику «рекомендують» не просто піти геть від мовця, а відправитись у далеку подорож.

Поїхати геть від мовця «рекомендує» така ФО: *On your bike!*, яка дослівно означає: *сідай на велосипед та їжджай* (якомога далі), а фразеологічно – *пішов геть!* [go away].

Останнім із трьох фразеологізмів цього підрозділу тематичної групи «некооперативна комунікація» є імператив *Go suck an egg!* [go away], дослівно: *іди висмокчи яйце*. Такою «екзотичною» порадою мовець напучує співрозмовника, аби той пішов геть.

Три фразеологізми потрапляють у підрозділ *Іронія*. Це *Big deal!* [ironic exclamation to show you do not think smth is as important or impressive as another person has suggested], тобто мовець висловлює свою оцінку сказаного як *зовсім не важливого чи дивовижного*, як на це сподівався співбесідник. Прикметник *big* реалізує в цьому контексті значення *протилежне* своєму прямому мовному значенню *великий, вагомий, важливий* і таке інше.

Така сама трансформація вільного значення у фразеологічно зв'язане іронічне значення прикметника відбувається у ФО *A likely story!* [an expression of disbelief of an account or excuse]. Тобто мовець жодним чином не повірив сказаному, але виразив це, іронічно трансформувавши значення прикметника *likely* [such as well might happen or be true; probable].

Іронічним забарвленням відзначено й фразеологічну паремію *Is the Pope Catholic?* Іронія полягає в «безглузді» самого запитання, чи є Папа Римський католиком, адже католицизм Папи є диференціальною ознакою цієї клерикальної посади: *Pope* [the Bishop of Rome as head of the Roman Catholic Church]. Отже, *всерйоз* запитувати, чи сповідує Папа Римський католицьку віру, неможливо.

У тематичну групу «некооперативна комунікація» включаємо 3 фразеологізми, згруповані під назвою *Дошкульна відповідь* (Fa = 3). Пер-

шою з підгрупи є ідіома *If the cap fits, wear it!* Для розуміння цієї дошкульної «поради» співбесіднику треба звернутись до трактування іменника *cap*, про який саме капелюх говорить мовець, коли радить співбесіднику не знімати його, якщо він впору? Словник *Idioms from A to Z* пояснює, що тут натяк на *ковпак блазня*: the *cap* in question was originally *a fool's cap*. У цілому ідіома дефініюється таким чином: [a way of suggesting that someone should accept a generalized remark or criticism as applying to themselves].

Більш прямою та образливою є інвективна ФО *More fool you!* [said in reply to someone who has reported doing smth that is considered to be obviously foolish]. Як твердить *The Phrase Finder*, авторство цієї фрази належить В. Шекспіру [Shakespeare's *The Taming of the Shrew* (1596)].

Останньою в цій підгрупі є ідіома *Who's she – the cat's mother?* [used as a mild reproof, esp. to a child, for impolite use of the pronoun *she* when a person's name would have been more well mannered]. Уточнімо, що ця ідіома не належить до *дошкульних* відповідей як таких, вона скоріше є *критичним зауваженням* стосовно не зовсім ввічливого використання займенника *вона* там, де коректніше було б вживання власного імені позначуваної особи.

На *ескалацію конфлікту* націлений мовець, який вживає ФО тематичної групи «некооперативна комунікація» *So sue me!* Словник пояснює, що це виклик, провокація подальшої конфронтації [a defiant challenge for an adversary to escalate a dispute]. Фразою користуються у відповідь на *звинувачення в антисоціальній поведінці* для того, щоб показати, що мовцю це *байдуже* [It's used as a response in situations where someone is criticized for some antisocial activity and wants to display their lack of concern]. По суті, мовець заявляє: *ОК, це неправильно, але від мене вибачень не буде, наполягаєш – тоді звертайся до суду* [in effect, they are saying 'okay, I know it's wrong but you'll get no apology from me – if you want to take it further go to law']. Звичайно, додає словник, це говорить, коли порушення не серйозне й ніхто не стане морочити собі голову із судовою тяганиною [of course, the expectation is that the misdemeanour is too slight to bother with a formal legal process]. Але дух конфронтації, безумовно, присутній у цій фразеологічній одиниці.

Негативна емоційна забарвленість певної репліки мовця може підсилюватись *лайкою*, яка, втім, нерідко піддається цензуруванню та евфемістичній заміні прийнятнішим еквівалентом. Семантика такого замітника іноді виглядає дивно, наприклад, слово-підсилювач емотив-

ності висловлювання *damned* (проклятий, чортів) евфемістично заміщується дієприкметником *cotton-picking* (той, що стосується збирача бавовни, можливо, натяк на чорношкірого раба, що працює на плантації бавовни). *The Phrase Finder* пояснює: *Cotton-picking* is an intensifier, used as a general term of disapproval. A substitute for the word *damned*. Попри свою пом'якшену форму, вислів однозначно використовується в недружній комунікації.

У підсумку зазначимо, що фразеологічний фонд англійської мови дуже розлого й різнобічно викладає *некооперативну комунікацію* мовців (сумарна частотність складає 39 ФО), варіюючи від жартівливої конфронтації до образливих наказів забратися геть, замовкнути. Відзначаємо широку палітру уїдливо іронічних і скептичних висловів стосовно реплік співбесідника, а також ціле віяло фразеологічних одиниць зі значенням емоційного заперечення. Більшість одиниць має яскраву образну компоненту й карбовану синтаксичну й фонетичну форму.

Налаштування мовця на *кооперативну комунікацію* в три з половиною рази рідше потрапляє у фокус фразеологічної номінації (сумарно 11 ФО). Розгляньмо їх уважніше.

ФО *Go well!* [expresses good will to someone leaving] – таким є побажання *гарної дороги*. Не плутати з фразеологізмом *некооперативної комунікації*, який стосується від'їзду когось, хто набрид: *Good riddance!* [to express relief at having got free of a troublesome or unwanted person]. Зовнішня форма цього звороту оманлива: йдеться не про побажання *гарної дороги*, а навпаки, про це сигналізує початкова повна форма цього вислову: Full form is *Good riddance to bad rubbish, гарної дороги на поганий смітник*.

ФО з вираження *солідарності* з попереднім мовцем, його висловлюванням зареєстровані тричі в нашій виборці, наприклад, *That makes two of us!* вживається, якщо мовець стверджує, що висловлене попереднім учасником спілкування *стосується і його самого* або що він дотримується *такої самої думки* [you are in the same position or hold the same opinion as the previous speaker].

Якщо мовець говорить *«казане стосується і мене»*, він солідаризується зі співбесідником *Same here!* [the same applies to me]. Емоційна підтримка сказаного попереднім мовцем фразеологічно може виражатись вигуком *Hear, hear!* Дослівно це: *почуйте, почуйте!*, тобто я *схвалюю* почуте й спонукаю до цього інших [a shout of acclamation or agreement] ← *acclamation* [loud and enthusiastic approval], *гучне схвалення*.

Кооперативне спілкування неможливе без дотримання приписів *ввічливої комунікації*, реалізація цих приписів фразеологічно ословлюється через певні мовні кліше. Взяті разом – і дієслово *to speak*, і іменник *speech* – входять у таку одиницю ноетичного (називного) простору мови, яку В. Теркулов позначає терміном *номінатема*, й зауважує, що «кожна номінативна одиниця (номінатема) реалізується в глоссах (мовленнєвих реалізаціях номінатемами), які прив'язані до одного й того самого концепту і є формально взаємопов'язаними» (Теркулов, 2013: 29). На думку ученого, мовленнєве втілення номінатемами відбувається через різні частини мови: «наприклад, дієслівна номінатема може реалізуватись як дієслово *бігти*, іменник *біг*, дієприслівник *біжучи*, зберігаючи в усіх випадках свою номінативну тотожність» (Теркулов, 2013: 31). Якщо мовця запитують, чи можна вчинити якусь дію, він може надати дозвіл у люб'язній формі *Be my guest!* [please do], *прошу дуже*. Вочевидь, формула бере початок із приписів поведінки гостинного хазяїна стосовно запрошеної особи. Функціонал цього ФО далеко вийшов за межі семантики вихідного вільного сполучення, але закони гостинності залишаються в *культурному підґрунті* фразеологічної одиниці.

Ввічлива відмова від пропозиції, щойно зробленої мовцю, еквівалентна українському *Ні, дякую, іншим разом*, вона реалізована у ФО *Take a rain check ticket!* [said when politely refusing an offer with implication that you may take it up at a later date]. Це еліптована фраза *I take a rain check ticket*. Вираз спирається на практику проведення спортивних змагань на відкритих майданчиках, коли глядачам видавали так звані *дощовий квиток*, який в разі скасування змагань із-за дощу давав право або повернути гроші або прийти на інше спортивне змагання [rain check is a ticket given to spectators at US sporting events enabling them to claim a refund of their entrance money or gain admission on another occasion if the event is cancelled because of rain]. Словник *Idioms from A to Z* уточнює, що система видачі дощових квитків практикувалась в США наприкінці XIX ст., а з початку XX ст. з'явилося переносне значення ідіоми [the rain-check system is mentioned as operating in US sports grounds in the late 19th century; the figurative use of the word dates from the early 20th century].

Роблячи якусь образливу репліку, мовець може з міркувань ввічливості зробити застереження, що сказане не стосується учасників комунікації: *Present company excepted!*, *присутніх це не стосується* [excluding those who are here now].

Ще однією ФО, що реалізує приписи ввічливого спілкування, є висловлення співчуття, жалю щодо щойно почутого: *Mine's the pity!* [to express regret about a fact that has just been stated].

Кооперативна комунікація нерідко відбувається в жартівливій формі, коли мовці обмінюються усталеними фразами, які іноді взагалі позбавлені реального змісту й чия функція є просто сигналізувати про невимушеність і розмовний реєстр приязного спілкування. Прикладом такого виступає фразеологічне привітання *How now brown cow?* [a nonsense phrase used as a jovial greeting]. Привітання у формі беззмістовного римованого запитання виконує виключно фатичну, контактно-встановлювальну функцію.

Ще одним привітанням є просторічне за формою *Long time no see!* [it's a long time since we last met, used as a greeting].

Добре знайомою є ФО *Many happy returns!* Так вітають із днем народження. У коментарі до цієї фраземи словник *The Phrase Finder* пише: [Have many more happy days, especially birthdays]. Since the 18th century this has been used as a salutation to offer the hope that a happy day being marked would recur many more times. The full version of the expression is *Happy birthday and many happy returns of the day*].

Підсумовуючи огляд ФО, що вживаються в кооперативній комунікації, ще раз зазначимо, що таких у три з половиною рази менше в порівнянні з ФО, вживаними в некооперативній комунікації (11 і 39, відповідно). У спадному порядку серед цих ФО виокремлюємо ті, що втілюють настанову на *люб'язне, ввічливе спілкування* (Fa = 4), реалізують тактику *солідарності* з попереднім мовцем (Fa = 3), є формулами *привітання, поздоровлення* (Fa = 3), *прощання* (Fa = 1).

Цікаве тематичне угруповання «*метакомунікативні регулятори*» (Fa = 9). Тут зібрані ФО, які звернені на саму комунікацію як таку, коментуючи власне мовлення мовця або комунікативну поведінку співбесідника. Наразі варто проаналізувати дієслівний потенціал номінативи *speak*. За даними Д. Байбера, дієслово *to speak* входить до переліку 13 базових комунікативних дієслів (communicative verbs) і має розглядатись як «специфічна субкатегорія дієвих дієслів (activity verbs), а саме тих, які передбачають комунікативну дію (communicative activity): *speaking, writing*» (Biber, 1999: 362).

Першою в цій групі виокремлюємо парентетично використовувану ФО *Quote – unquote* [used parenthetically when speaking to indicate the beginning and end (or just the beginning) of a statement or passage that you are repeating], укра-

їнським еквівалентом слугує фраза *Цитую... кінець цитати*. Вартує уваги коментар у словнику *Idioms from A to Z* стосовно *відстороненого* чи *не згодного* ставлення мовця до цитованого: [especially to emphasize the speaker's detachment from or disagreement with the original], такого відтінку в українському еквіваленті не фіксуємо.

Розвиваючи певну тему розмови, мовець розставляє акценти між висловленими тезами, користуючись ФО-зв'язками, на кшталт *Come to that/ If it comes to that...* [said to introduce an additional significant point] і *For good measure* [in addition to what has already been said]. У наших міркуваннях спираємось на термін У. Чейфа (W. Chafe) *фокус свідомості*, що означає мисленнєву зосередженість на одному фрагментові світу, наприклад, на особі діяча. Зі зміною цієї особи фокус свідомості пересувається на іншу особу (Chafe, 1994: 71–92).

Метакомунікативною спрямованістю відзначена вставна фраза *in a manner of speaking* [so to speak, in some sense], вона передбачає подальше роз'яснення, що ж саме хотів сказати мовець, промовляючи якусь репліку.

Не бажаючи «брати відповідальність» за сказане, мовець «ховається» за вказанням на невідзначене джерело інформації, це в українській мові відповідає вставному *подейкують*: *Rumour has it* [it is rumoured].

Звертаючись до людини, яка глибоко занурилась у власні думки, мовець, бажаючи вивести її із цього стану й дізнатись, про що вона думає, може сказати: *A penny for your thoughts* [an invitation to a person lost in thought to share his / her preoccupation], дослівно, *даю тобі пенні, розкажи, про що задумався*.

Співрозмовнику, який веде довгі недоречні розмови, не підходячи до суті, мовець рекомендує: *Cut to chase* [come to the point]. Словник пояснює, що вислів бере початок у кінематографічній практиці, в якій дієслово *cut* означає перехід до наступного кадру стрічки, *chase scenes* (сцени *погоні*) зазвичай найзахопливіші в певних фільмах [in this idiom, *cut* is being used in the cinematographic sense 'move to another shot in a film']. *Chase scenes* are a particularly exciting feature of some films], отже, ідіома виражає тезу про необхідність проігнорувати підготовчі розмови й *негайно перейти до найважливішого* [the idiom expresses the idea of ignoring any preliminaries and coming immediately to the most important part].

У діалогічному спілкуванні, якщо мовцю пропонують щось на вибір, а для нього це *не суттєво*, він скаже *I'm easy* [said by someone when offered a choice to indicate that they have no particular

preference], український еквівалент приблизно *мені все одно, мені без різниці*.

Наполягаючи на серйозності й широті висловлених думок, мовець може використати ФО *So help me (God)* [used to emphasize that you mean what you are saying]. Фраза є покликанням на присягу, що приносять свідки в суді: *говорити правду, всю правду, нічого, окрім правди, помагай мені, Боже* [this phrase alludes to the oath taken by witnesses in court when they swear to tell “the truth, the whole truth, and nothing but the truth, so help me God”].

Висновки. Отже, *метакомунікативні* фразеологічні звороти слугують для виразного й ефективного регулювання діалогічного спілкування мовців в умовах контактної (face-to-face) комунікації. Фрагмент наївної картини світу, що

відбивається у фразеологічному фонді англійської мови, свідчить про скептичне ставлення мовців до пустопорожніх слів, які не підкріплені діями: паремії приписують людині не говорити зайвих слів, якщо вона не може підкріпити їх відповідними діями (*Don't talk the talk if you can't walk the walk*). Рекомендації до правильної комунікативної поведінки, згідно з англомовною паремією, – це бути пильним і не паяти *Keep your mouth shut and your eyes open*, а занадто балакучий і легковажний мовець отримує принизливе визначення (в нього) *один тільки рот, а штанів немає (all mouth and no trousers)*. У цілому простежується аксіологічно забарвлене протиставлення *діла (+) VS слова (-) (Actions speak louder than words)*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кубрякова Е. С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона. Человеческий фактор в языке. *Язык и картина мира*. Москва : Наука, 1991. С. 141–172.
2. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
3. Теркулов В. И. Части речи и тождество номинатемы. *Человек. Язык. Культура* : сборник научных статей, посвященных 60-летию юбилею проф. В. И. Карасика : в 2-х частях. Киев : Издат. дом Д. Бурого, 2013. Ч. 1. С. 25–31.
4. Biber D. et al. Longman Grammar of Spoken and Written English Forword by K. Quirk. London : Pearson Education Ltd, 1999. 1204 p.
5. Chafe W. Discourse, Consciousness, and Time. Chicago, London : University of Chicago Press, 1994. 327 p.
6. Langacker R. W. Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar. Berlin, 1991. 395 p.
7. Online Cambridge dictionary. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (дата звернення: 04.08.2020).
8. Online Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/> (дата звернення: 04.08.2020).
9. Online Macmillan dictionary. URL: <http://www.macmillandictionary.com/> (дата звернення: 05.08.2020).
10. Online Oxford dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/> (дата звернення: 04.08.2020).
11. The American Heritage Dictionary of the English Language. Fifth Edition. Copyright 2017 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. URL: <https://ahdictionary.com/word/search.html> (дата звернення: 05.08.2020).

REFERENCES

1. Kubryakova E. S. (1991) Osobennosti rechevoy deyatelnosti i problemy vnutrennego leksikona [The peculiarities of speech activity and problems of inner vocabulary] Chelovecheskiy faktor v yazyike. Yazyik i kartina mira. Moscow: Nauka, pp.141–172. (in Russian).
2. Kubryakova E. S. (2004) Yazyik i znanie [Language and knowledge]: Na puti polucheniya znaniy o yazyike: Chasti rechi s kognitivnoy tochki zreniya. Rol yazyika v poznanii mira Ros. Akademiya nauk. In-t yazyikoznaniya. Moscow: Yazyiki slavyanskoy kulturyi. (in Russian).
3. Terkulov V. I. (2013) Chasti rechi i tozhdestvo nominatemy. [Parts of speech and nominateme identity] Chelovek. Yazyik. Kultura: sbornik nauchnyih statey, posvyaschennyih 60-letnemu yubileyu prof. V. I.Karasika: v 2-h chastyah. Kiev: Izdat.dom D. Burago, vol. 1, pp. 25–31. (in Russian).
4. Biber D. et al. (1999) Longman Grammar of Spoken and Written English Forword by K. Quirk. Lnd.: Pearson Education Ltd.
5. Chafe W. (1994) Discourse, Consciousness and Time. Chicago, Lnd: University of Chicago Press.
6. Langacker R.W. (1991) Concept, image and symbol: The cognitive basis of grammar. Berlin.
7. Online Cambridge dictionary. Retrieved from: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/> (accessed 4 August 2020).
8. Online Webster dictionary. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/> (accessed 4 August 2020).
9. Online Macmillan dictionary. Retrieved from: <http://www.macmillandictionary.com/> (accessed 5 August 2020).
10. Online Oxford dictionary. Retrieved from: <https://en.oxforddictionaries.com/> (accessed 4 August 2020).
11. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition copyright 2017 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. Retrieved from: <https://ahdictionary.com/word/search.html> (accessed 5 August 2020).

УДК 811.131.1:27-246

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-15>**Дарина СОЛОВЕЙ,**

orcid.org/0000-0001-6287-4078

аспірантка, викладач кафедри романської
і новогрецької філології та перекладуКиївського національного лінгвістичного університету
(Київ, Україна) solovei.dar.alex@gmail.com**АДАПТАЦІЯ ІТАЛІЙСЬКОМОВНИХ БІБЛІЙНИХ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ТЕКСТІВ
ДЛЯ РІЗНОВІКОВОЇ АУДИТОРІЇ**

Статтю присвячено виявленню чинників застосування адаптації у перекладі євангельських текстів італійською мовою для дітей і дорослих. Об'єктом дослідження було обрано явище адаптації у біблійних текстах, а саме Євангеліє від Марка шостого розділу. Було визначено, зокрема, структуру Біблії; проаналізовано дослідження біблеїстів стосовно перекладу Писання; визначено поняття «адаптація».

Проведений аналіз позицій зарубіжних і вітчизняних дослідників щодо явища адаптації уможливив виявлення певних закономірностей у стратегії адаптації євангельських текстів різної складності для кращого сприйняття читачем. Проведено аналіз прийомів адаптивних стратегій на прикладах тексту Євангелія від Марка шостого розділу. Проаналізовано дві стратегії адаптації за В. В. Демецькою – адаптацію типу тексту та адаптацію інформації типу тексту. Проаналізовано дослідження С. В. Іонової щодо поняття адаптації.

У статті представлено аналіз перекладу італійськомовних євангельських текстів для дітей і дорослих. Було досліджено та проаналізовано історію перекладу Біблії на українську мову XIX ст. Проведено аналіз перекладу тексту Євангелія з урахуванням вікової аудиторії. У статті представлено компаративний аналіз одного і того ж послання, але для різної вікової аудиторії.

Досліджено прагматичні характеристики функції адаптації тексту в перекладах релігійних текстів різних рівнів складності італійською та українською мовами на основі порівняння перекладу текстів Євангелія в мовознавчому і перекладознавчому аспектах. Встановлено, що адаптивні перекладацькі стратегії при перекладі біблійних текстів є адекватним підходом до відображення маркованої лексики, оскільки не менш важливим завданням перекладача є збереження головної ідеї Писання.

Ключові слова: біблійні тексти, адаптація, італійська мова, перекладознавство.

Daryna SOLOVEI,

orcid.org/0000-0001-6287-4078

Graduate Student, Teaching Assistant at the Department
of Romance and Modern Greek Philology and Translation

Kyiv National Linguistic University

(Kyiv, Ukraine) solovei.dar.alex@gmail.com**ADAPTATION OF ITALIAN-LANGUAGE BIBLE GOSPEL TEXTS
FOR A DIVERSE AGE AUDIENCE**

The article is devoted to the identification of factors of adaptation in the translation of gospel texts in Italian for children and adults. The phenomenon of adaptation in biblical texts, namely the Gospel of Mark the Sixth Chapter, was chosen as the object of the study. In particular, the structure of the Bible was determined. Biblical studies regarding the translation of the Scriptures were analyzed. The concept of adaptation was defined.

The analysis of foreign and domestic researchers' positions on the phenomenon of adaptation made it possible to identify certain patterns in the strategy of adaptation of gospel texts of varying complexity for better reader perception. The analysis of adaptive strategies techniques was carried out using examples of the text of the Gospel of Mark the Sixth chapter. Two adaptation strategies by V. V. Demetska were analyzed: "Text type adaptation and text type information adaptation". S. V. Ionova's research on the concept of adaptation is analyzed.

The article presents an analysis of translation of Italian-language Evangelical texts for children and adults. The history of translation of the Bible into the Ukrainian language of the XIX century was investigated and analyzed. The analysis of translation of the Gospel text was carried out taking into account the age audience. The article presents comparative analysis of the same message, but for different age audiences.

In addition, pragmatic characteristics of the function of adaptation of the text in the translations of religious texts of different levels of complexity in Italian and Ukrainian languages, namely by comparing the translation of texts of the Gospel in the linguistics and translated aspects, are studied. It was determined that adaptive translation strategies in the translation of biblical texts is an adequate approach to the display of marked vocabulary, since no less important task for the translator is also to preserve the main idea of the Scriptures.

Key words: biblical texts, adaptation, Italian language, translation studies.

Постановка проблеми. Однією з найголовніших цілей перекладача є передача інформації з мови оригіналу на мову перекладу з найменшим відсотком втрати змісту під час перекладу, що досягається завдяки рівню знань перекладача, а також різноманітним особливостям адресата цього перекладу. Не менш важливою є реалізація перекладу інформації на іноземну мову. Так, у разі усного перекладу інтерпретатор може використовувати міміку обличчя, жести, інтонацію й інші прийоми, які б допомогли йому точно передати необхідний зміст, що унеможливується при письмовому перекладі.

Для досягнення високого рівня якості перекладу обов'язково враховуються певні характеристики адресата: вік, рівень знань у тій чи іншій сфері діяльності, можливі фонові знання. Від сукупності цих та інших факторів залежить успішність точного розуміння перекладеного тексту читачами. Отже, усвідомлення цих факторів і необхідність узгодження з ними кінцевого тексту перекладу спонукають перекладача до застосування адаптації. Оскільки нині адаптація є об'єктом дослідження багатьох українських і європейських мовознавців, розвідка методів і підходів щодо аналізу адаптації текстів для читачів різного віку в перекладознавстві є одним з основних завдань.

Аналіз досліджень. Проблеми лінгвокультурних адаптацій постійно перебувають у фокусі уваги сучасних перекладознавців. Питання лінгвокультурних адаптацій в українськомовних та італійськомовних перекладах євангельських текстів начасперед пов'язані з усвідомленням перекладачем мети перекладу, а також мовних і культурних відмінностей оригіналу й перекладу, обранням певної стратегії для зменшення перекладацьких втрат.

Проблематику дослідження адаптації релігійних текстів було висвітлено у працях зарубіжних і вітчизняних науковців (С. С. Аверинцев, В. В. Демецька, В. В. Кабакчі, Л. О. Кузьменко, Н. В. Моховиков, М. В. Шиповських, О. С. Шутова). Переклад біблійних текстів сприяв формуванню національних перекладацьких традицій європейських народів, він є релігійним і культурним феноменом водночас (Мороз, 2016), який здійснювався перекладачами із певними корективами з огляду на цільового адресата.

С. В. Іонова зазначає, що під адаптованим текстом ми розуміємо вторинний текст, створений для читачів, які з певних причин не можуть зрозуміти текст-джерело. В. В. Демецька пропонує дві стратегії адаптації: «*Адаптація типу тексту та адаптація інформації типу тексту. Застосування адаптації інформації в культурі перекладу*

пояснюється тим, що зміна інформації типу тексту та засобів її подання зумовлена лінгвокультурними розбіжностями вихідного тексту та тексту перекладу. Адаптація інформації передбачає пріоритетність інформації типу тексту, що відповідає не так власне перекладу, як авторській редакції» (Демецька, 2008: 17). Відповідно до цієї думки ми розуміємо, що основним завданням адаптації інформації у перекладі є передача сутності послання тексту з опертям на культуру мови вихідного тексту і тексту перекладу.

Мета статті полягає у виявленні основних стратегій адаптацій та їхніх закономірностей у євангельських текстах для адресатів різного віку. **Об'єкт дослідження** – явище адаптації у біблійних текстах. **Предметом дослідження** є прагматичні характеристики функції адаптації тексту в перекладах релігійних текстів різних рівнів складності італійською і українською мовами на основі порівняння перекладу текстів Євангелія в мовознавчому і перекладознавчому аспектах.

Виклад основного матеріалу. Можна стверджувати, що Біблія є однією з найдавніших книг, яка не тільки збереглася, але й є найпопулярнішою книгою на планеті з огляду на переклад і друк. За даними Evangelische Nachrichtenagentur idea тільки за 2014 рік в усіх країнах було розповсюджено 34 млн її примірників. Без перебільшення можна стверджувати, що того року кожної секунди видавалася щонайменше 1 Біблія (1 рік – близько 31,6 млн секунд). Проте біблієсти продовжують працювати над вдосконаленням перекладів або ж створюють нові.

Навіщо ж створювати нові переклади Біблії? Чому ж не досить одного варіанту? Богдан Огульчанський – науковий секретар Відкритого православного університету Святої Софії-Премудрості багато років вивчає переклади Святого Письма українською мовою. Він є автором словника «Нового Завіту». Словник був створений з метою тлумачення Біблії, тому що в перекладах потрібна певна системність, існують певні проблеми перекладу Біблії, через що сучасній людині досить складно її читати. Новий Завіт був написаний грецькою мовою, яка використовувалася для складання важливих документів як офіційна, а також як мова спілкування у Римській імперії. Як стверджують біблієсти, **Євангелія** не є записами учнів, які робилися відразу після того, як Христос говорив до них. Тогочасна спільнота характеризується спільнотою усного мовлення, тобто важливо було переповідати, а не записувати біблійні історії, тому поняття і терміни Святого Письма є неоднозначними.

Якісні переклади Біблії починаються з середини XIX ст. Автором одного з українськомовних перекладів біблійних текстів Нового Завіту та Псалтиря був Пилип Марочевський – поет-романтик, педагог, перекладач. Його переклад було схвалено до друку, але Російська імперія в жодному випадку не могла його видати, тому що почалися гоніння на українську мову. Над класичним перекладом Біблії багато років працювали Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй, до цього перекладу долучився Іван Нечуй-Левицький.

Роботу над перекладом Біблії Пантелеймон Куліш розпочав у 1868 році та здійснював протягом 35 років. За своє життя Пантелеймон Куліш переклав весь Новий Завіт, а також кілька книг Старого Завіту. Переклад книг, які не були перекладені, були доручені на опрацювання Івану Нечуй-Левицькому, а перекладацьку роботу над Псалтирем здійснив Іван Пулюй. Вони склали перший друкований переклад Біблії українською мовою (1880 рік). Переклад Куліша у біблеїстиці вважається першим загальним перекладом повної Біблії. Він дав початок перекладацькій традиції на території України на початку XX ст. (Історія перекладів Біблії українською мовою).

Проблема перекладів є постійною і актуальною, адже мова змінюється і інтереси людей також. Постає питання: чому ж Біблію не читають діти? Хоча історії цікаві, повчальні, вони несуть виховну функцію, розділяють добро і зло. Чому дорослі не розуміють тексту Писання? Однією з основних причин є непрозорість, нетранспарентність тексту, який потребував значних розумових зусиль і неабияких когнітивних здібностей. З часом перекладачі почали використовувати адаптацію для того, щоб допомогти читачеві різного віку розуміти текст. Так з'явилися сучасні переклади Біблії, дитячі Біблії.

В електронній «Великій українській енциклопедії» наведено таке визначення для поняття адап-

тації: *«Адаптація тексту – спрощення тексту літературного твору для того, щоб невідготовлений читач міг легше сприймати та розуміти його зміст; техніка редагування, пов'язана із наближенням авторського оригіналу до інформаційних запитів цільової аудиторії»* (Велика українська енциклопедія). З цього пояснення ми розуміємо, що адаптацію використовують для того, щоб спростити складний для розуміння текст, наприклад, для дитячої аудиторії або ж спростити текст для осіб, які вивчають іноземні мови.

Адаптація – це перетворення інформації з урахуванням культури, традицій мови джерела, які містяться у тексті оригіналу, для тих читачів, для яких вона була частково недоступною у зв'язку з їхньою некомпетентністю в певній сфері діяльності. Особливо важливим елементом у здійсненні міжмовної комунікації є розуміння перекладачем не лише граматики, але й володіння знаннями про культуру мови, з якої робиться переклад. Від цього залежить адекватність і розуміння адаптованого тексту читачами.

Проаналізуємо перекладений з італійської на українську мову біблійний фрагмент для дітей з послання від Марка 6:35-39. Хочемо зазначити, що переклад фрагменту біблійної історії для дитячої аудиторії відрізняється від фрагменту з синодального перекладу (табл. 1).

У порівнюваних фрагментах українською та італійською мовами перекладачі мали намір адаптувати біблійну історію для кращого сприйняття її дитиною. Автори перекладу надали яскравих барв ще й тим, що лексему 'chiese', яка походить від інфінітива 'chiedere' (запитувати) перекладач передав лексемою «кинув» для надання тексту більш емоційного забарвлення. При перекладі фрази *“Mandali via a comprarsi del cibo”* / *«Відпусти людей, нехай розійдуться і куплять їжі у навколишніх селах»* з італійської на українську було додано «навколишні села», тобто викорис-

Таблиця 1

<p>Gesù aveva finito di insegnare. Tutti erano affamati. <u>“Mandali via a comprarsi del cibo”</u>, dissero i Suoi discepoli. Gesù voleva, però, mostrare alle persone che potevano aver fiducia in Dio.</p> <p>“Perché non date voi da mangiare a loro?” <u>chiese</u> Gesù. “Ci vorrebbe un anno di paga per comprare il pane per tutti!” gridarono i discepoli. “Quanto cibo avete?” <u>chiese</u> Gesù.</p> <p>“C'è qui un ragazzo” disse Andrea, che ha 5 pani e due piccoli pesci”. Gesù sorrise. “Perfetto. <u>Dite alla gente di sedersi sull'erba</u>”.</p>	<p>Ісус завершив навчати народ на горі. Усі зголодніли. <u>«Відпусти людей, нехай розійдуться і куплять їжі у навколишніх селах»</u>, – порадили учні. Проте Ісус хотів навчити людей довіряти Богу.</p> <p>«Чом би вам не нагодувати їх?» – <u>кинув</u> Ісус своїм учням. «Нам рік доведеться заробляти, щоб нагодувати стількох людей!» – зневірилися вони. «Скільки їжі у вас є?» – запитав Ісус.</p> <p>«Он один хлопчик, – вказав Андрій, – у якого п'ять буханців хліба і дві рибини». Ісус усміхнувся. «От і чудово. <u>А тепер накажіть усім присутнім розміститися на траві»</u>.</p>
--	---

<p>35. Essendo già tardi, i suoi discepoli gli si accostarono e gli dissero: “Questo luogo è deserto ed è già tardi; 36. <u>Lasciali andare, affinché vadano per le campagne e per i villaggi dei dintorni e si comprino qualcosa da mangiare”.</u> 37. Ma egli rispose loro: “Date loro voi da mangiare”. Ed essi a lui: “Andremo noi a comprare del pane per decento denari e daremo loro da mangiare?” 38. Egli domandò loro: “Quanti pani avete? Andate a vedere”. Essi si accertarono e risposero: “Cinque e due pesci”. 39. <u>Allora gli comandò loro di farli accomodare tutti a gruppi sull’erba verde.</u></p>	<p>35. І, як минуло вже часу доволі, підійшли Його учні до Нього та й кажуть: «Це місце безлюдне, а година вже пізня; 36. <u>Відпусти їх, нехай підуть в осади та села близькі і куплять собі чого їсти.</u> 37. Він відповів їм: «Дайте їсти їм ви». Вони ж відказали Йому: «Чи ми маємо піти та хліба купити на двісті динаріїв і дати їм їсти?» 38. Він їх запитав: «Скільки маєте хліба? Ідїть, побачте!» І розізнавши, вони сказали: «П’ять хлібів і дві рибини». 39. <u>І звелів їм усіх на зеленій траві посадити один біля одного.</u></p>
--	--

тано граматичну трансформацію додавання лексем на підставі того, що в Біблії дійсно сказано, що їх хотіли відправити до навколишніх селищ. У перекладі поданої фрази перекладач застосував прийом додавання лексем.

Показовим перекладом є речення “Dite alla gente di sedersi sull’erba”/ «А тепер накажіть усім присутнім розміститися на траві». Дослівний переклад було б представлено так: «Скажіть людям сісти на траву». Чому автор перекладу використовує синонім *розміститися* у перекладі цього речення, адже логічно і доречно його перекласти саме так, як в італійському варіанті. На нашу думку, тут ми спостерігаємо розбіжність у прагматичному аспекті: перекладачі італійського варіанту мали за мету насамперед передати історію в доступній для італійських дітей формі, а українські перекладачі мали намір створити яскравіше враження від біблійної історії у цільового адресата, тому вони використовують граматичну трансформацію і вживають стилістично забарвлену лексику, щоб вплинути на формування відповідних ментальних образів у дитячій уяві.

Розглянемо ще один фрагмент для іншої вікової категорії послання від Марка 6:35-39. Фрагмент взято з сучасного перекладу італійської Біблії, а переклад українського фрагменту належить Івану Огієнку (табл. 2).

Порівнюючи переклад Біблії для більш дорослої вікової категорії, можна зазначити, що переклад як італійської мови, так і української перекладений дослівно, без використання граматичних трансформацій, які були використані для перекладу дитячої версії. 36-й вірш 6-го розділу послання від Марка перекладено без опущень, на відміну від фрагменту для дітей: “Lasciali andare, affinché vadano per le campagne e per i villaggi dei dintorni e si comprino qualcosa da mangiare”/ «Відпусти їх, нехай підуть в осади та села близькі і

куплять собі чого їсти». 39-й вірш цього послання також зберіг точний переклад: “Allora gli comandò loro di farli accomodare tutti a gruppi sull’erba verde” / «І звелів їм усіх на зеленій траві посадити один біля одного».

Надання комунікативної рівності різномовним текстам у процесі перекладу супроводжується частими опущеннями, поясненнями і змінами. Перекладачеві доводиться завжди вирішувати, якими саме елементами тексту оригіналу потрібно пожертвувати, щоб зробити можливим повне відтворення інших, які мають більш комунікативне значення частин тексту оригіналу. Процес міжкультурної комунікації вимагає лінгвокультурної адаптації, під якою розуміється «приспособлення тексту за допомогою певних процедур до адекватного варіанту». Він повинен бути цілком відповідним, збігатися, бути тотожним «його сприйняттю читачем іншої культури» (Ніконов, 1998).

Процес адаптації при перекладі передбачає, що текст інформації на одній мові повинен сприйматися і передаватися перекладачем на іншу мову, коли «на основі підданого цілеспрямованому (перекладацькому) аналізу первинного тексту створюється вторинний текст, який замінює первинний в іншому мовному і культурному середовищі. Процес, який характеризується установкою на передачу комунікативного ефекту первинного тексту, частково модифікується відмінностями між двома мовами, двома культурами і двома комунікативними ситуаціями» (Швейцер: 75).

Висновки. Лінгвокультурна адаптація є необхідним творчим складником перекладацького процесу. Поняття «адаптація» – це спосіб збереження прагматичного потенціалу першоджерела й досягнення його комунікативно-рівноцінної й повноправної заміни (Сопилук, 2012). Оскільки лінгвокультурна адаптація вихідного тексту зумовлена мовними та культурними розбіжностями, вона реалізується за допомогою різних

адаптивних стратегій: додавань, вилучень, переміщень і замін мовних елементів різного характеру: фонетичного, лексико-семантичного, лексико-граматичного і фразеологічного.

На нашу думку, використання адаптивних перекладацьких стратегій при перекладі біблійних текстів є адекватним підходом до трансляції культурно

маркованої лексики, оскільки не менш важливим завданням перекладача є збереження колориту та емоційної насиченості євангельського тексту з усіма нюансами й відтінками не тільки для спрощення їхнього сприйняття читачем, а й для полегшення розуміння ідей Святого Письма, що посилює його внесок у культурний розвиток людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Evangelische Nachrichtenagentur idea : веб-сайт. URL: <https://www.idea.de/> (дата звернення: 23.11.2020).
2. La Bibbia. Una traduzione accurata e moderna: Post tenebras lux: Società biblica di Ginevra. 2008. 808 p.
3. Библия детям : веб-сайт. URL: <https://www.bible.com/ru/kids> (дата звернення: 23.11.2020).
4. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Из мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена: Пер. І. Огієнка 1962 року. К. : Українське Біблійне Товариство, 2009. 1151 с.
5. Біблія в перекладі І. Огієнка : веб-сайт. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/> (дата звернення: 23.11.2020).
6. Богдан Огульчанський. LB.ua : веб-сайт. URL: https://lb.ua/author/1559_bogdan_ogulchanskiy (дата звернення: 14.11.2020).
7. Велика українська енциклопедія : веб-сайт. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%83 (дата звернення: 20.10.2020).
8. Демецька В. В. Теорія адаптації у перекладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.16. Київ, 2008. С. 17.
9. Історія перекладів Біблії українською мовою. Церква адвентистів сьомого дня : веб-сайт. URL: <https://adventist.ua/news/analytics/istoriya-perevodov-biblii-na-ukrainskom-yazyke/> (дата звернення: 14.11.2020).
10. Мороз Ю. А. Національна традиція біблійних перекладів в Україні. Гілея : Науковий вісник. 2016.
11. Никонов В. М. Некоторые аспекты лингвокультурологических проблем перевода: денотативные и коннотативные параметры. Социокультурные проблемы перевода. Воронеж : Из-во ВГУ. 1998. № 2. С. 32–46.
12. Переклад Біблії Куліша та Пулюя. Библия онлайн : веб-сайт. URL: <https://bible.by/ubkp/> (дата звернення: 15.11.2020).
13. Пилип Морачевський. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : веб-сайт. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4464> (дата звернення: 15.11.2020).
14. Сопилук Н. М. Лінгвокультурна адаптація психологічної прози М. Пруста в українському художньому перекладі : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Південноукр. нац. педагог. ун-т. Одеса, 2012. 275 с.
15. Тимошик М. Книга Книг: історія перекладу й видання Святого Письма українською мовою. *Освіта*. 2000. № 25. С. 4–5.
16. Тимошик М. Книга серед Книг: історія перекладів Святого Письма українською мовою. *Берегиня*. 2000. № 4. С. 6–18.
17. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. М. : Наука. 1988.

REFERENCES

1. Evangelische Nachrichtenagentur idea. [Idea of evangelistic information agency]. Idea. Available. URL: <https://www.idea.de/> (Accessed: 23 November 2020) [in German].
2. La Bibbia. Una traduzione accurata e moderna. [The Bible. Accurate and modern translation]. Post tenebras lux. Bible society of Geneva; 2008, 808 p. [in Italian].
3. Bibliya detyam. [The Bible for kids]. Available at. URL: <https://www.bible.com/ru/kids> (Accessed: 23 November 2020) [in Russian].
4. Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho i Novoho Zapovitu. Iz movy davnoyevreiskoi i hretskoi na ukrainsku doslivno nanovo perekladena: per. I. Ohienka 1962. [The Bible or the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Literally re-translated from Hebrew and Greek into Ukrainian: Trans. I. Ohienko 1962]. Kyiv : Ukrainian Bible Society, 2009. 1151 p. [in Ukrainian].
5. Bibliia v perekladi I. Ohienko. [The Bible translated by I. Ohienko]. Available at. URL: <https://bibleonline.ru/bible/ubio/> (Accessed: 23 November 2020) [in Ukrainian].
6. Bohdan Ohulchanskii. LB.ua. Available at. URL: https://lb.ua/author/1559_bogdan_ogulchanskiy (Accessed: 14 November 2020) [in Ukrainian].
7. Velyka ukrainska entsyklopedia. [The great Ukrainian encyclopaedia]. Available at. URL: https://vue.gov.ua/%D0%90%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D1%83 (Accessed: 20 October 2020) [in Ukrainian].
8. Demetska V. V. Teoriia adaptatsii v perekladi. [The theory of adaptation in translation]. Published summary of dissertation of dr. philology. 10.02.16. Kyiv, 2008. p. 17 [in Ukrainian].
9. Istoriiya perekladiv Biblii ukrainskoiu movoiu. [The history Bible's translations in Ukrainian]. The church of the seventh-day Adventists. Available at. URL: <https://adventist.ua/news/analytics/istoriya-perevodov-biblii-na-ukrainskom-yazyke/> (Accessed: 14 November 2020) [in Ukrainian].

10. Moroz Yu. A. Natsionalna tradytsiia bibliinykh perekladiv v Ukraini. [National tradition of biblical translation in Ukraine]. Hileia : Scientific herald, 2016 [in Ukrainian].
11. Nikonov V. M. Nekotorye aspekty lingvokulturologicheskikh problem perevoda denotativnye i konnotativnye parametry: Sotsiokulturnye problem perevoda. [Some aspects of linguistic and cultural translation problems denotation and connotation parameters: Sociocultural translation problems]. Voronezh : State university of Voronezh, 1998, № 2, p. 32–46 [in Russian].
12. Pereklad Biblii Kulisha ta Puliuia. Bibliia online. [Kulish and Puliuia's translation of the Bible. Online Bible]. Available at. URL: <https://bible.by/ubkp/> (Accessed: 15 November 2020) [in Ukrainian].
13. Pylyp Marochevskii. National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskii. Available at. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4464> (Accessed: 15 November 2020) [in Ukrainian].
14. Sopyluk N. M. Lihvokulturna adaptatsiia psykhologichnoi prosy M. Prusta v ukrainskomu khudoznomu perekladi. [Lingvocultural adaptation of M. Proust's psychological prose in Ukrainian literary translation]. Dissertation of candidate of Philological Sciences. 10.02.16. South Ukrainian National Pedagogical University. Odesa, 2012, 270 p. [in Ukrainian].
15. Tymoshik M. Knyha Knyh: Istoria perekladu i vydannia Sviatoho Pysma ukrainskoiu movoiu. [The Book of books: The history of translation and edition of the Holy Scripture in Ukrainian]. Education; 2000, № 25, p. 4–5 [in Ukrainian].
16. Tymoshik M. Knyha sered Knyh: Istoria perekladiv Sviatoho Pysma ukrainskoiu movoiu. [The Book between books: The history of translations of the Holy Scripture in Ukrainian]. Berehynia, 2000, № 4, p. 6–18 [in Ukrainian].
17. Shveitser A. D. Teoriya perevoda: Status, problemy, aspekty. [The theory of translation: Status, problems, aspects]. Moscow : Education; 1988 [in Russian].

УДК 81'27-116:82-1/-9.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-16>**Лариса СОЛОГУБ,**

orcid.org/0000-0001-9926-322X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) larysa.solohub@lnu.edu.ua

«ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЧАЙНИКІВ»: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті представлено огляд наукових напрямів у дослідженні сучасного жанру «література для чайників» як жанру масової літератури в лінгвістиці, висвітлено його основні структурні ознаки. Жанр «література для чайників» – це жанр науково-популярного дискурсу, комунікативно спрямований на передачу адресантами теоретичних і практичних знань адресатам, які потрібні останнім для соціалізації у суспільстві.

Дослідження здійснено на основі шести книг, присвячених розв'язанню психологічних проблем. З'ясовано, що важливими компонентами структури сучасних творів є паратекстові елементи, представлені авторським (заголовком, присвята, авторська подяка, зміст, авторська передмова, предметний покажчик) і видавничим паратекстом (видавнича анотація, подяка, довідка про автора), для яких характерні жорсткі канони побудови, які перетворюють визначені елементи у дієвий засіб прагматичного впливу. Внаслідок такого структурного членування реципієнт ефективніше сприймає подану інформацію. Кожна з композиційно-структурних частин книги має свої чітко окреслені цілі. Усі ці складники структури виконують єдину комунікативну мету досліджуваного жанру – апелюють до почуттів адресата, примушуючи його прочитати книгу та здобути певний теоретичний і практичний досвід, окреслюючи дидактичну орієнтацію жанру.

Для досягнення мети статті автори використовують різні мовні засоби, які зображають інформацію у сприйнятливій для адресата формі. На лексичному рівні спостерігається вживання іменників, прикметників і дієслів з певною семантикою, на морфолого-синтаксичному – дієслівні форми, дієслова у наказовому способі, модальні дієслова, односкладові та підрядні означальні речення. Використання видільних елементів (зміна шрифту) для маркування елементів структури дозволило адресанту зосередити увагу адресата на текстовій інформації.

Ключові слова: масова література, жанр, адресант, адресат, паратекстові елементи, прагматика, риторичні стратегії.

Larysa SOLOHUB,

orcid.org/0000-0001-9926-322X

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Language for Sciences

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) larysa.solohub@lnu.edu.ua

“LITERATURE FOR DUMMIES”: STRUCTURAL, FUNCTIONAL AND LINGUISTIC FEATURES

The article deals with the key structural features of modern genre “literature for dummies” as a genre of mass literature, shows researchers’ opinions in regard to the problem of the given genre in modern linguistics. Genre “literature for dummies” is defined as a genre of scientific-popular discourse, the communicative aim of which is to spread addresser’s knowledge to an addressee for their socialization in the society.

The research data in this article is drawn from six books related to a wide range of psychological problems. It turns out that the main structural components of the given genre are paratextual elements which are divided into author’s (title, dedication, author’s acknowledgements, table of context, author’s introduction, index) and publisher’s paratext (publisher’s annotation, publisher’s acknowledgements, about the author) with rigid structural forms which transforms defined elements into powerful pragmatic methods of influence on an addressee. Due to this structural division the recipient is able to fully comprehend the given information. Each of the structural elements works towards its own goal. All of these structural elements are subject to the main communicative purpose of the researched genre – appeal to the addressees’ emotions forcing them to read the text and gain both theoretical and practical experience, thus determining its overall didactic orientation.

To achieve the declared aim addressers use various linguistic structures, which present information in fully comprehensive form for an addressee. On the lexical level nouns, adjectives and verbs with the appropriate semantics are presented. On the morphological and syntactic levels we observe the usage of verbal forms, modal verbs, imperative constructions, one-member sentences and relative clauses. Using graphical forms, particularly fonts, to mark structural elements helps addressers focus addressees' attention on the textual information.

Key words: *scientific-popular discourse, genre, addresser, addressee, paratextual elements, pragmatics, rhetorical strategies.*

Постановка проблеми. Серія «для чайників» (“for dummies”) з’явилася в США у 90-х роках ХХ ст., коли вийшла праця Дена Гукіна “DOS for Dummies” (1991 рік). Спочатку в серії виходили книжки з програмування, пізніше з’явилися праці, присвячені питанням природничих, суспільних і гуманітарних наук. На сайті видавництва *John Wiley & Sons, Inc.*, яке володіє цією франшизою, окреслено головний принцип вказаного жанру *Content made easy* означає зробити постулати науки легкими для сприйняття адресатом-нефахівцем. Нині цей жанр досягнув апогею свого розвитку та є найпопулярнішою масовою літературою у світі. Ми визначаємо жанр «літератури для чайників» як жанр науково-популярного дискурсу, який реалізується у форматі книг, комунікативно спрямований на передачу знань адресату для набуття ним теоретичного та практичного досвіду. Питання відтворення жанрових особливостей «літератури для чайників» є актуальним у сучасній лінгвістиці.

Аналіз досліджень. Розглядом проблем науково-популярної літератури займалися представники функціональної стилістики (М. М. Кожина, Н. М. Разінкіна, О. С. Троянська), дискурсознавства (В. І. Карасік, В. Є. Чернявська). Оскільки матеріалом для нашого дослідження слугували психологічні праці (self-help books), необхідно згадати наукові розвідки жанру «мистецтво успіху». Комунікативний аспект окресленого жанру потрапив до уваги австралійського вченого Дж. Коая (Коау, 2015). Українська дослідниця О. І. Багрій вивчала літературу, спрямовану на досягнення успіху у бізнесі, навчанні, фінансовому стані, сім’ї (Багрій, 2011). Вивченню комунікативно-когнітивних засад мотиваційного жанру «мистецтво успіху» та виявленню особливостей їх репрезентації в англомовних працях присвятила своє дослідження Ю. Я. Годісь (Годісь, 2019).

Мета статті – визначити основні паратекстові компоненти загальної структури «літератури для чайників», дослідити й описати їх прагматичні функції та мовні особливості.

Виклад основного матеріалу. Структура текстів «літератури для чайників» складається з паратексту та основного тексту. Елементи пара-

тексту (заголовок, довідка про автора, подяка, присвята, зміст, передмова, видавнич аотація, покажчик) межують із основним текстом (розділи та підрозділи), контролюють і скеровують читача на сприймання основного тексту. Зазначені елементи подаються у визначеному порядку та володіють типовими мовними маркерами вираження.

Авторський паратекст представлений заголовком, змістом, покажчиком, які виконують інформативну функцію, подякою та присвятою, головна функція яких полягає в апелюванні до почуттів адресата, та передмовою, яка закликає читача прочитати книгу та констатує авторитетність адресанта.

Заголовок (Title), виконуючи роль своєрідної реклами книги, орієнтує читача у просторі літератури і є основою для прийняття читачького рішення ознайомитися чи не ознайомитися з працею автора (Яхонтова, 2009: 224) та, «слугуючи субститутом тексту у формальному аспекті» (Желтоногова, 2004), передає головну тему повідомлення. Задоволення інформаційних потреб адресата перетворює заголовок у дієвий засіб прагматичного впливу.

У проаналізованих творах назви праць представлені односкладовими реченнями з номінативними конструкціями *Mindfulness for Dummies, Emotional Healing for Dummies, Meditation for Dummies, Dating for Dummies, Creative Visualization for Dummies, Mind Mapping for Dummies*. Такі заголовки вирізняються більшою деталізованістю та інформативністю, що є ознакою наукового дискурсу.

Лише в чотирьох із шести проаналізованих праць присутня *присвята (Dedication)*, тому можна стверджувати, що цей структурний елемент є факультативним для цього жанру. Дедикацію виражено мовними формулами *is dedicated to, for*. У прикладі *For Julie* (Nixon) автор використовує адресну присвяту, виражену номінативною конструкцією, яка дозволяє стверджувати про високий рівень інтимізації в окресленому жанрі. Натомість в іншому фрагменті: “*This book is dedicated to the great meditation masters and teachers in every culture and age, who continue to show us the way through their wise and compassionate example; and to you, dear reader. May the practice of meditation bring you the peace, health, and happiness you*

seek!” (Bodian) автор використовує безадресну присвяту, позиціонує себе як експерта з питань медитації. Звертання до адресата створює ілюзію піклування про реципієнта та сприяє завоюванню його довіри.

Висловлення подяки (Author’s Acknowledgements) є основною ознакою англomовного дискурсу, в якому автор дякує усім причетним до створення праці. У цьому паратекстовому фрагменті ми окреслюємо кілька семантичних блоків (колеги, друзі, родина), в яких акумулюється творчий процес адресанта від початку (ідеї) до кінцевого результату. Дж. Брауні порівнює процес написання книги із народженням дитини: “*People who were when you were going through the labour saw you sweaty and cranky, and still stuck by you are much to be valued, and this group certainly qualifies (Brownie). I’d like to express my appreciation to the colleagues, teachers, and friends who contributed to the creation of this book*” (Bodian). “*Special thanks go to Sandra for sharing my excitement of the project, and providing many cups of tea while I spent evenings and weekends either practising mindfulness exercises, or staring intently at my laptop looking confused*” (Alidina). За мовним критерієм на лексичному рівні спостерігаємо вживання іменників з семантикою «подяка» (*appreciation, thanks*), на граматичному рівні зауважуємо використання герундія на позначення типу подяки (*sharing, providing*) і підрядних означальних речень (*who contributed to the creation of this book*). Прагматичний вектор подяки спрямований на переконання адресата повірити в дієвість описаного методу та прочитати книгу.

Зміст (Table of Contents) – путівник на теренах книги, ключ до пошуку необхідних даних, оскільки в ньому представлено заголовки усіх частин, розділів і підрозділів із вказівкою на номери сторінок. Заголовки частин зі сторінками у змісті виділено жирним шрифтом і курсивом, тоді як заголовки розділів зі сторінками – лише жирним шрифтом, а заголовки підрозділів зі сторінками надруковано звичайним шрифтом. Таке використання видільних елементів в аранжуванні тексту при переході від загального до конкретного сприяє концентрації уваги адресата на текстовій інформації. Розглянемо такий фрагмент:

Introduction 1

Part 1: Introducing Mindfulness 5

Chapter 1: Discovering Mindfulness 7

Understanding the Meaning of Mindfulness 8

Looking at Mindfulness Meditation 9

Using Mindfulness to Help You 10

Allowing space to heal 11

Enjoying greater relaxation 12

Improving productivity 12

Exploring for personal discovery 13

Starting the Mindfulness 15

Beginning the voyage 15

Overcoming challenges 16

Exploring the journey of a lifetime 17

(Alidina)

У наведеному вище прикладі всі заголовки представлені віддієслівними заголовками, в яких ядерним компонентом виступає герундій (*Introducing Mindfulness* → *Discovering Mindfulness* → *Starting the Mindfulness* → *Exploring the journey of a lifetime*). Такі заголовки вирізняються певним динамізмом, допомагають адресантові наголошувати на процесуальності інформації, що ставить автора і читача на одну площину.

Авторська передмова (Introduction) – стисла характеристика праці обсягом до шести сторінок, розміщена у препозиції до основного тексту, прагматична мета якої полягає в інформуванні адресата про важливість представленої інформації, формулюванні основних принципів окресленої тематики, показі характерних особливостей книги. Беручи до уваги типові риторичні кроки та стратегії для інтерпретації жанру, запропоновані в популярній моделі Дж. Свейлза (Swales, 1990), ми, як і Ю. Я. Годісь, виділяємо такі риторичні стратегії авторської передмови: формулювання мети, апелювання до власного досвіду, аранжування книги, заклик до прочитання книги (Годісь, 2019:88–92). Розглянемо детальніше кожну стратегію.

Формулювання мети – окреслення основних постулатів книги. *This book’s main aim is to get you started on the road to bringing creative visualization into your life (Nixon). In this book you can discover how to re-ignite your perception of this mystery called life... Mindfulness for Dummies provides you with the tools to practice mindfulness of your own (Alidina).* Підкреслені елементи є формульними маркерами вираження мети. Використання особового займенника *you* та похідного *your* у наведених вище прикладах є потужним засобом створення інтимізації у передмовах. Адже те, що збирається прочитати адресат, – це система знань, яка допоможе йому в майбутньому (Годісь, 2019: 99).

Апелювання до власного досвіду актуалізується через опис комунікативної ситуації. Так, ознайомившись із наступним фрагментом, адресат дізнається, що автор почав замислюватися над питанням самоусвідомлення ще в дитинстві, а з віком поглибив свої знання: “*When I was about eight years old, I discovered an amazing fact – I’m actually alive, on this planet, in this universe! As*

I grew up, I began to lose my grip on this sense of wonder until I stumbled upon mindfulness and a range of philosophers. I continue to enjoy asking the big questions, and find that mindfulness beautifully compliments my natural tendency to be philosophical”. Таке вкраплення в текст налаштовує адресата на довіру до адресанта.

Аранжування книги (*How This Book is Organised*) окреслює основне завдання кожного розділу книги, наприклад, **Part III: Setting Up the Date** (*You’ve met someone, you think you click, and now you’re at the next step: setting up the date. In Part III, you can find surefire tips on how to ask for a date so that you get the answer you want or, if the answer is no, so you can bow out gracefully, with your dignity intact; how to deal with the potentially sticky situation of getting (or giving out) a phone number; and what to look for in the place you pick for the date*) (*Brownie*) та перелік символів, які використовуються у книзі (*Icons Used in This Book*).

Детальне вивчення риторичної стратегії заклик до прочитання книги засвідчило, що автори через чітке формулювання мети книги мотивують читача ознайомитися з книгою, після чого він набуде неоціненного теоретичного та практичного досвіду: *“After you’ve read this book, I believe that you’re going to realise better than ever that the world is truly your oyster and that you can achieve your goals when you put mind to it. Now go out and enjoy life to the full!”* (*Nixon*). У цьому фрагменті вказана стратегія реалізується через наказовий спосіб із рекомендаційним значенням, модальне дієслово *can* використовується з семантикою «спроможності виконання дії», вживаються дієслова із семантикою «виконання дії» (*realise, achieve*).

Предметний покажчик, укладений за алфавітом (*Index*), є допоміжним матеріалом. У ньому представлені ключові поняття певної галузі зі сторінками, які дозволяють адресатові орієнтуватися в предметному просторі.

journaling
by children, 302
Dream Diary, 82
Eating Habits Observation Log, 60-61
emotions, 45-46, 47
gratitude diary, 280
identifying mood-raising experiences, 53
listing peaceful places, 95
morning free-writing, 323
after rejection, 180
judgement. See also criticism
about your childhood, avoiding, 112-113
perfectionism leading to, 205-206

releasing grievances, 162-164
stopping, 220

transforming judgemental thoughts, 206 (Beales).

Прагматичний вектор предметного покажчика спрямований на конкретизацію пошуку, зменшення або уникнення «інформаційного шуму», забезпечуючи задоволення інформаційних потреб читача.

Крім авторського паратексту, в «літературі для чайників» присутній і **видавничий** паратекст, який представлений видавничою анотацією, подякою та довідкою про автора. Рекламна функція цих паратекстових елементів дозволяє видавництву окреслити місце твору на ринку друкованої продукції та закликати потенційного адресата до прочитання праці.

Прагматичний вектор *довідки про автора* (*About the Author*) спрямований на надання адресатові уявлення про особистість адресанта, будуючи в його свідомості авторитетність останнього та сприяючи внутрішній діалогізації між автором і читачем. *Florian Rustler is an innovation coach working at international level and the founder of creaffective. As a process moderator he presents a strategy and innovation workshops in German, English and mandarin Chinese to help his clients produce new solutions quickly; for example, when developing new products and services. As a tutor he teaches organisations the processes and techniques of creative problem solving and assists them with generating an innovation culture. He learned Mind Mapping while still at school. A teacher introduced the technique in just ten minutes during class but then took it no further. However, Florian didn’t let these ten minutes go to waste. He got hold of Tony Buzan’s book on Mind Mapping, the only one available at the time, and subsequently applied the technique. He later qualified as a Mind Mapping tutor and since then has given hundreds of Mind Mapping classes and published an online Mind Mapping course* (Rusler). У наведеному фрагменті імпліцитно представлено два комунікативні блоки (професійна діяльність на освіта), які визначають адресанта як професіонала у галузі створення асоціативних карт.

Також у цьому жанрі ми спостерігаємо *видавничу подяку* (*Publisher’s Acknowledgements*), у якій видавець дякує за підготовку до видання книги. *We’re proud of this book, please send us your comments through our Dummies online registration form located at www.dummies.com/register/ (заклик до зворотнього зв’язку).*

Some of the people who helped bring this book to the market include the following:

Composition Services

Project Coordinator: Lynsey Stanford

Proofreader: Lauren Mandelbaum

Indexer: Christine Karpeles (Alidina)

У постпозиції до основного твору розташована видавнича (промоційна) анотація (укладена видавцем стисла характеристика твору стосовно його змісту, жанру, цільового призначення). Прагматична функція цього паратекстового компонента полягає в зацікавленні читача твором через інформування про його зміст та особливості. Оскільки промоційна анотація належить до «колонізованих» рекламою гібридних жанрів (Bhatia, 2004), то в ній присутній широкий спектр елементів рекламного дискурсу. Розглянемо такий приклад:

Face your emotions head on and take control of your life

How many times have you said 'I'm fine!', when really you not? Bottling up emotions can wear out your body, damaging your physical appearance and internal organs as well as limiting the way you think and communicate. This expert toolkit contains all the strategies you need to recognise and resolve harmful emotional states, leaving you physically and mentally ready to face present and future challenges with confidence.

– *Discover the basics – explore the physiology of emotions and how emotional trauma can result in lasting physical symptoms.*

– *Tune into your body – revamp your diet, exercise, breathing and sleep patterns to help create inner calm.*

– *Put your feelings into context – map out your emotional history, resolve lingering issues and learn to focus on the positive.*

– *Heal yourself – practice mindfulness, motivate yourself to change and free your creative spirit.*

– *Look ahead – identify long-term challenges and plan ways to help yourself and others deal with difficult emotions.*

'Emotional experiences, like it or not, always form emotional scars, but this book goes a long way to making them a lot less painful. Full of kindness, com-

passion, good sense, facts and intelligent strategies, this truly helpful guide leaves most self-help books far behind'.

– *Virginia Ironside, Agony Aunt at The Independent. (Beales)*

Заголовок цієї промоційної анотації містить головну мету анованої книги. Використання питального речення збуджує інтерес адресата, оскільки, окрім привертання його уваги, воно інтригує читача, імітуючи діалог між видавцем і читачем. Варто зазначити, що відразу після запитання видавець подає відповідь, яка імпліцитно містить позитивну оцінку книги. Використання імперативних конструкцій, яке носить радше рекомендаційний характер, помітно скорочує комунікативну дистанцію між видавцем і читачем, що сприяє внутрішній інтимізації окресленого жанру. Також ми спостерігаємо апелювання до авторитету, коли видавець підсилює свою анотацію цитатою. Таке вкраплення методом навіювання за допомогою меліоративної лексики (*kindness, compassion, good sense, intelligent strategies, helpful guide*) посилює інтерес читача до книги та бажання прочитати її.

Висновки. Таким чином, зовнішня структура «літератури для чайників» є жорстко регламентованою. Прагматичний вектор паратекстуальних складників скерований на досягнення головної комунікативної мети окресленого жанру – апелювання до почуттів адресата, примушуючи його прочитати книгу та здобути теоретичний і практичний досвід. Використання адресантом певних лексичних (меліоративної лексики, дієслів із відповідною семантикою), морфологічних (наказового способу дієслова, дієслівних форм, модальних дієслів) і синтаксичних (односкладових, підрядних речень) форм сприяє окресленню прагматичних функцій складників зовнішньої структури досліджуваного жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрій О. І. Тексти популярної психології: жанрові та прагматичні характеристики. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* Харків, 2011б. Вип. 67 (972). С. 138–144.
2. Годісь Ю. Я. Комунікативно-когнітивні засади мотиваційного жанру «мистецтво успіху» (на матеріалі англійських текстів) : дис. канд. філ. наук: 10.02.04. Львів, 2019. 253 с.
3. Желтоногова Т. В. Заголовок як компонент структури українського поетичного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 19 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
5. Кожина М. Н. О диалогичности письменной научной речи : учеб. пособие. Пермь : Изд-во Пермского гос. ун-та, 1986. 92 с.
6. Разинкина Н. М. Стилистика английской научной речи. Москва : Наука, 1972. 168 с.
7. Троянская Е. С. Лингвостилистическое исследование немецкой научной литературы. Москва : Наука, 1982. 312 с.
8. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста: стиль, текст, дискурс. Москва : URSS, 2007. 127 с.
9. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.

10. Bhatia V. Analyzing genre: Language use in professional settings. London : Longman, 1993. 184 p.
11. Koay D. L. Self-improvement books: a Genre Analysis. A Thesis for the degree of PhD in Applied Linguistics. Victoria University of Wellington, 2015. 356 p.
12. Swales J. Genre analysis: english in academic and research settings. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 260 p.

ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Alidina Sh. Mindfulness for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2010. 312 p.
2. Beales D., Whitten H. Emotional Healing for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2010. 352 p.
3. Bodian S. Meditation for Dummies. 2nd ed. Indianapolis, Wiley Publishing, Inc., 2006. 360 p.
4. Browne J. Dating for Dummies. 2nd ed. Indianapolis, Wiley Publishing, Inc., 2006. 408 p.
5. Nixon R. Creative Visualization for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2011. 376 p.
6. Rustler F. Mind Mapping for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2012. 238 p.

REFERENCES

1. Bahriy O. I. Teksty populiarnii psichologii: janrovi i pragmarytorychni osoblyvosti [Texts of popular psychology: generic and pragmarhetoric features]. *Bulletin of Kharkiv National University. Roman-Germanic Philology. Methodology of Teaching Foreign Languages*. 2011b. Vol. 67 (972). P. 138–144 [in Ukrainian].
2. Godis Yu. Ya. Komunikatyvno-kognityvni zasady motyvatsiinoho janru “mystetsvo uspihu” (na materialy anglo-movnykh tekstiv) [Communicative and cognitive aspects of the motivational success genre (based on English-language texts)]: PhD Thesis. Lviv, 2019. 253 p. [in Ukrainian].
3. Zhentonohova T. V. Zaholovok yak komponent struktury ukrainskoho poetychnoho tekstu [Title as a component of structure of Ukrainian poetic text]: PhD Thesis, 2004. 19 p. [in Ukrainian].
4. Karasik V. I. Yazykovoï krug: lichnost, kontsepty, diskurs [Language circle: human, concepts, discourse]. Volgograd : Peremena, 2002. 477 p. [in Russian].
5. Kozhyna M. N. O dialogichnosti pismennoi nauchnoi rechi : ucheb. posobie [On dialogism of written scientific communication : textbook]. Perm. Publishing House of Perm University, 1986. 92 p. [in Russian].
6. Razinkina N. M. Stilistika angliiskoi nauchnoi rechi [Stylistics of English scientific communication]. Moscow : Nauka, 1972. 168 p. [in Russian].
7. Troyanskaya E. S. Lingvostilisticheskoe issledovanie nemetskoi nauchnoi literatury [Linguistic stylistic research on German scientific literature]. Moscow : Nauka, 1982. 312 p. [in Russian].
8. Chernyavskaya V. E. Interpretatsiia nauchnogo teksta: stil, text, diskurs [Interpretation of scientific text: style, text, discourse]. Moscow : URSS, 2007. 127 p. [in Russian].
9. Yakhontova T. V. Lingvistychna genologiiia naukovoïi komunikatsii : monographia [Linguistic genology of scientific communication : monograph]. Lviv, Publishing House of LNU, 2009. 420 p. [in Ukrainian].
10. Bhatia V. Analyzing genre: Language use in professional settings. London : Longman, 1993. 184 p.
11. Koay D. L. Self-improvement books: a Genre Analysis. A Thesis for the degree of PhD in Applied Linguistics. Victoria University of Wellington, 2015. 356 p.
12. Swales J. Genre analysis: english in academic and research settings. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 260 p.

ILLUSTRATIVE SOURCES

1. Alidina Sh. Mindfulness for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2010. 312 p.
2. Beales D., Whitten H. Emotional Healing for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2010. 352 p.
3. Bodian S. Meditation for Dummies. 2nd ed. Indianapolis, Wiley Publishing, Inc., 2006. 360 p.
4. Browne J. Dating for Dummies. 2nd ed. Indianapolis, Wiley Publishing, Inc., 2006. 408 p.
5. Nixon R. Creative Visualization for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2011. 376 p.
6. Rustler F. Mind Mapping for Dummies. Chichester, John Wiley & Sons, Ltd, 2012. 238 p.

УДК 930.22(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-17>**Тетяна СУКАЛЕНКО,***orcid.org/0000-0002-5107-9914*

доктор філологічних наук,

професор кафедри журналістики, української словесності та культури

Університету державної фіскальної служби України

(Ірпінь, Київська область, Україна) *sukalenko78@gmail.com***Наталія ЛАДИНЯК,***orcid.org/0000-0002-5107-9914*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) *ladyniakn@gmail.com*

СЛУЖБОВЕ ЛИСТУВАННЯ ЯК ФОРМА СУЧАСНОЇ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Стаття присвячена вивченню службового листування як форми ділової комунікації. Об'єктом аналізу є особливості службових листів як різновиду ділових документів, їхні функції, основні вимоги до укладання, специфіка електронного листування. Визначено, що службові листи становлять найпоширеніший різновид ділових документів, за допомогою яких встановлюються відносини між фізичними та юридичними особами, компаніями, організаціями, регулюються дипломатичні стосунки між державами. Проаналізовано погляди науковців на службовий лист як різновид ділового листа. Описано структуру сучасного ділового листа, охарактеризовано його функції, встановлено особливості вживання мовних засобів. Визначено специфіку електронних службових листах. До переваг електронного листування віднесено динамічність, швидкість здійснення ділової комунікації, можливість встановлення одностороннього зв'язку, коли листи надсилаються незнайомим адресатам за наявності їхньої електронної адреси. Наголошено, що уміння укладати документи є важливим для фахівця будь-якої галузі. Це визначено робочими навчальними програмами дисциплін для здобувачів вищої освіти: «Службове та дипломатичне листування (практикум)» (спеціальність «Міжнародне право»), «Ділова українська мова», «Українська мова (за професійним спілкуванням)» (усі спеціальності). Мета їх вивчення – засвоєння теоретичних знань та вироблення практичних навичок здійснення письмової ділової комунікації із застосуванням різних форм і видів роботи: аналізу текстів ділових листів, визначення їхніх структурних та мовних особливостей, стилістичного редагування, укладання зразків службових листів відповідно до різних комунікативних ситуацій. Визначено перспективи подальших наукових студій із проблем службового листування.

Ключові слова: службове листування, службовий лист, ділова комунікація, ділова кореспонденція, електронний службовий лист.

Tetiana SUKALENKO,*orcid.org/0000-0002-5107-9914*

Doctor of Philological Sciences,

Professor at the Department of Journalism,

Ukrainian Philology and Culture Department

University of the State Fiscal Service of Ukraine

(Irpin, Kyiv region, Ukraine) *sukalenko78@gmail.com***Nataliia LADYNIAC,***orcid.org/0000-0002-3091-0772*

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University

(Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) *ladyniakn@gmail.com*

OFFICIAL CORRESPONDENCE AS A FORM OF MODERN BUSINESS COMMUNICATION

The article deals with the study of business correspondence as a form of business communication. The object of the analysis are the features of business letters as a type of business documents, their functions, the basic requirements for writing, the specifics of electronic correspondence. It is found out that official letters are the most common type of business documents, which establish relations between individuals and legal entities, companies, organizations; regulate diplomatic

relations between states. Researchers' views on the official letter as a type of business letter are analyzed. The structure of the modern business letter is described, its functions are characterized, and features of use of language means are established. The specifics of electronic business letters are determined. The advantages of e-mail include dynamism, speed of business communication, and the ability to establish one-way communication, when emails are sent to unknown recipients if their e-mail address is known. It is emphasized that the ability to conclude documents is important for a specialist in any field. This is determined by the curricula of disciplines for applicants for higher education: "Official and diplomatic correspondence (practicum)" (specialty "International Law"), "Business Ukrainian", "Ukrainian language (for professional communication)" (all specialties). The purpose of their study is to acquire theoretical knowledge and develop practical skills of written business communication using different forms and types of work: analysis of texts of business letters, determining their structural and linguistic features, stylistic editing, compiling samples of business letters according to different communicative situations. The perspectives for further studies on the problems of business correspondence are identified.

Key words: official correspondence, business letter, business communication, business correspondence, electronic business letter.

Постановка проблеми. Успіх сучасного фахівця будь-якої галузі значною мірою залежить не лише від обсягу знань, навичок професійної діяльності, досвіду, а й від його вміння висловлювати думки правильно, чітко, зрозуміло, привертати увагу співрозмовника, переконливо виступати під час ділових зустрічей, укладати відповідно до вимог документи.

Ділові відносини між роботодавцем і працівником, установами, організаціями, угоди між підприємствами, державами традиційно відбиті в документах. Високий рівень офіційності ділової комунікації вимагає дотримання особливих вимог до складання документів у певній галузі. Під час укладання документів із кадрово-контрактних питань, довідково-інформаційних та ін. учасникам ділової комунікації необхідно знати вимоги щодо змісту, структури, особливості уживання мовних засобів і дотримуватися їх. У дипломатичній галузі вміння складати документи відповідно до міжнародних стандартів є винятково важливим, оскільки в них представлено зовнішньополітичні інтереси держави.

Сучасним засобом ділової комунікації є службове листування, своєрідне «спілкування в мініатюрі» між установою та особою, установами й організаціями або різними країнами, що має свої жанри, структуру, засоби тощо. Воно допомагає встановити відносини з діловими партнерами, забезпечити високий рівень ефективності діяльності підприємства, установи, організації, успішно реалізовувати зовнішньополітичні інтереси держави, сприяти добросусідським стосункам між країнами. Успішне вирішення важливих питань значною мірою зумовлене якістю, точністю, грамотністю укладених документів.

Аналіз досліджень. Службове листування неодноразово ставало об'єктом дослідження мовознавців. Зокрема, Т. А. Крисанова розглянула лексико-граматичні особливості англійського та українського ділового листа: компаративний

аспект, І. Є. Шаргай визначила комунікативно-прагматичні особливості французького ділового листа в оригіналі та перекладі, А. Л. Котковець проаналізувала композиційну структуру мовленнєвого жанру «діловий лист», О. М. Попова, Ю. В. Кабанчук дослідили особливості написання ділових листів у Великобританії та Україні: порівняльний аналіз, М. А. Чепурна охарактеризувала особливості перекладу ділових листів та ін С. В. Шевчук уклала довідник зі службового листування, у якому подано класифікацію до листів, вимоги до оформлення. О. Н. Ель-Амарі ділове листування визначає як «текстову комунікацію, якій властиві дистантність та опосередкованість, письмова форма і монологічність, міжособистісна контактність та офіційність, стереотипізація й нарративність, кооперативність і конфліктність, інформативність та фатична настанова» (Ель-Амари, 2018: 52).

Тлумачення понять «службовий лист» і «діловий лист» у сучасній лінгвістиці близькі, подекуди їх отожднюють. С. В. Шевчук визначає лист (діловий) як «поширений вид документації, один із способів обміну інформацією» (Шевчук, 2004: 255). Службові листи вважає основним засобом встановлення офіційних, службових контактів, мета яких «пояснити, переконати, поінформувати і спонукати адресата до певної дії» (Шевчук, 2004: 255). І. М. Плотницька тлумачить службовий лист як «документ, за допомогою якого відбувається письмове спілкування між установами, організаціями й особами» (Плотницька, 2011: 80). На думку О. В. Коновченко, ділові листи – «листи, що стосуються економічної, правової, фінансової та інших форм діяльності підприємства. Вони вирішують організаційні питання, питання економічних відносин і правових проблем» (Коновченко, 2012: 6).

Предметом нашого розгляду є службове листування як форма сучасної ділової комунікації, що представлена різними типами листів, має особливості залежно від галузі, у якій реалізується.

Мета статті – охарактеризувати особливості службових листів як різновиду ділових документів, визначити їхні функції, основні вимоги до укладання, розкрити специфіку електронного листування.

Виклад основного матеріалу. Службове листування в українському діловому просторі має давню традицію, яка пов'язана з розвитком листування в Україні та світі загалом. Як зазначають Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько, початки історії листування варто «шукати ще в епоху виникнення письма, і пройшло воно багато етапів (перекази, грамоти, послання...), поки набуло форми листів, яким властива і своя композиція тексту, і специфічні мовні засоби» (Мацько, Л., Сидоренко, Мацько, О., 2003: 296).

Розвиток службового листування в Україні свої витоками сягає ще часів Київської Русі, коли з'явилися перші зразки писемного ділового спілкування: княжі устава, грамоти, угоди тощо. Однак тоді листи ще не мали чітко окреслених ознак, притаманних сучасним діловим документам.

В епоху Просвітництва науковці, філософи проводили дискусії у формі листування (згадаймо листи Феофана Прокоповича, Григорія Сковороди та ін.). У цей час укладалися «письмовники» – «збірники листів і послань на всі випадки життя» (Мацько, Л., Сидоренко, Мацько, О., 2003: 296). Їх автори прагнули виробити певні мовні стандарти, які б допомагали надати змістові листа належної форми. Лист поступово набував обов'язкових елементів – це формули вітання, звертання, встановлення контакту, висловлення поваги, прихильності, прохання й прощання. Згодом деякі з них стали традиційними етикетними формулами і були відтворені в ділових листах.

Особливостями сучасних службових листів є різноманітність їхніх видів, чітка структурованість, уживання типових зворотів, стилістичних мовних засобів. Службові листи виконують низку важливих функцій: інформаційну, що полягає у повідомленні фактів, відомостей; організаційну, яка координує діяльність організацій; юридичну – лист є офіційним документом, який має чинність під час розгляду спірних питань у відносинах сторін ділової комунікації тощо. Листу притаманні інформативність, об'єктивність, цілісність, зв'язність, завершеність, стандартизованість, комунікативна спрямованість.

Цілком погоджуємося з думкою багатьох дослідників, які наголошують на тому, що письмова комунікація є зазвичай підготовленою. «Навіть якщо адресант вимагає термінової відповіді, адресат має змогу спочатку продумати

зміст майбутнього тексту листа, підготувати його з погляду мовної організації, а потім вже скласти готове мовне повідомлення» (Ель-Амари, 2018: 53–54). Учасниками письмової комунікації є дві сторони – адресат та адресант. Вона реалізується в такій послідовності: формування мотиву комунікації, який полягає в потребі надіслати або інформацію, бажанні впливати на учасників ділового спілкування; встановлення контакту; визначення мети; оцінювання ситуації та партнера ділової комунікації; обмірковування попереднього плану листа; добір коректних мовних засобів; написання тексту листа; встановлення зворотного зв'язку.

Офіційне листування передбачає реалізацію конкретної мети, дотримання певної структури, стилістики, однозначності змісту. Під час написання службових листів варто дотримуватися таких основних вимог: 1) писати чітко, зрозуміло, стисло; 2) розмішувати реквізити листа відповідно до встановлених правил; 3) дотримуватися визначеної побудови зворотів, прямого порядку слів; 4) уникати значної кількості прикметників, надмірності займенників (у листах від першої особи), надавати перевагу дієслівним формам на -но, -то; 5) уживати етикетні формули.

Для службового листування властива уніфікованість мовних конструкцій, або кліше, які дають змогу адресантові оперативно скласти лист, допомагають адресатові правильно сприймати текст. У службових листах уживають типові мовні звороти, як-от: «У зв'язку з ...»; «Відповідно до...»; «З метою...», «Вважаємо за потрібне...», «Повідомляємо, що...», «Просимо Вас звернути особливу увагу...».

Сучасний службовий лист набуває нових рис, оскільки виник додатковий спосіб його представлення – електронний, що відкриває більші можливості для встановлення зв'язків між різними учасниками ділової комунікації, незважаючи на їхню просторову віддаленість одне від одного. Електронний службовий лист надсилається на електронну пошту адресата – окремої особи, підприємства, установи. Його перевагами є швидкість надсилання інформації та одержання відповіді, можливість здійснити розсилку на різні електронні скриньки. Як різновид ділового листа електронний службовий лист має ознаки, подібні до паперового: чітку структуру, уживання офіційних етикетних формул (звертання, прощання й ін.), типових граматичних конструкцій, відповідне функційне призначення. Вирізняльними його рисами є динамічність, лаконічність, уживання спеціальних форм.

Загалом структуру електронного службового листа можна подати послідовним переліком таких реквізитів: адресат, адресант, дата, час надсилання, текст листа, підпис із зазначенням контактних даних, кількість вкладень до листа. Назву листа рекомендовано подавати в рядку «Тема», наприкінці розміщувати підпис. Зручним є автопідпис, що може містити посаду та прізвище особи, назву установи, юридичну адресу, номер телефону та адресу електронної пошти, які автоматично з'являються наприкінці кожного листа. У разі надсилання двох та більше файлів-додатків потрібно повідомляти про це адресата.

Доречно під час написання службових листів скористатися такими порадами:

1. Укладаючи лист, варто бути лаконічним, подавати важливу інформацію чітко, змістовно, уникаючи зайвих коментарів, відступів, пояснень.

2. Викладати думки логічно й послідовно, заздалегідь добре їх обміркувавши.

3. Уникати багатозначності, надмірного вживання слів іншомовного походження.

4. Бути ввічливим, уживати етикетні формули звертання, привітання, вибачення, подяки, попередження тощо.

5. Бути доброзичливим, уникали вживання слів та зворотів з відтінком категоричності: «Вимагаємо негайно...», «Категорично забороняємо...», «Цілковито не погоджуємося...» та ін., варто замінювати їх більш коректними формулами.

Фахівці в галузі ділового листування рекомендують іноді вдаватися до використання гумору та «магічних слів», що надасть листуванню виразності та емоційності «живого» ділового спілкування, сприятиме встановленню контактів між учасниками комунікації (Універсальний практикум, 1997: 306).

Уміння укладати документи є важливим для фахівця будь-якої галузі. Це також визначено робочими навчальними програмами дисциплін

для здобувачів вищої освіти: «Службове та дипломатичне листування (практикум)», (спеціальність «Міжнародне право»), «Ділова українська мова», «Українська мова (за професійним спілкуванням)» (усі спеціальності). На заняттях студенти засвоюють поняття про службовий лист, види листів, основні вимоги до їх укладання тощо. Вироблення практичних навичок здійснюється із застосуванням: різних форм і видів роботи: аналізу текстів ділових листів, визначення їхніх структурних та мовних особливостей, стилістичного редагування, укладання зразків службових листів відповідно до різних комунікативних ситуацій.

Висновки. Службове листування є засобом комунікації між установами, організаціями, підприємствами, приватними та юридичними особами. За допомогою листування здійснюється обмін важливою інформацією, забезпечуються заходи різного рівня. Від якості, точності, грамотності укладених службових листів залежить успіх вирішення важливих питань. Службові листи мають чітку структуру, послідовність викладу, стандартизовані мовні конструкції, етикетні формули. Електронне листування набуває все більшого поширення як різновид ділового спілкування завдяки динамічності, швидкості надсилання й отримання офіційної інформації. Навчальні дисципліни «Службове та дипломатичне листування (практикум)», «Ділова українська мова», «Українська мова (за професійним спілкуванням)» дають змогу сформулювати у здобувачів вищої освіти вміння й навички укладати документи службового листування відповідно до різних комунікативних ситуацій та визначених завдань. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у встановленні традицій укладання службових листів різними мовами, особливостей здійснення офіційного листування між організаціями, установами України та інших держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коновченко О. В. Міжнародне листування : навч. посіб. Харків : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2012. 98 с.
2. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
3. Плотницька І. М. Ділова українська мова в державному управлінні : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2011. 168 с.
4. Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / С. П. Бибики, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта. Київ : Довіра : УНВЦ «Рідна мова». 1997. 399 с.
5. Шевчук С. В. Ділове мовлення для державних службовців : навч. посібник. Київ : Літера ЛТД, 2004. 400 с.
6. Эль-Амари О. Н. Деловое письмо как жанр современной письменной коммуникации на русском языке : дисс. ... кандидата филол. наук : специальность 10.02.01 «Русский язык». Ярославль, 2018. 304 с.

REFERENCES

1. El-Amari O. N. Delovoye pismo kak zhanr sovremennoy pismennoy kommunikatsii na russkom yazyke. [Business letter as a genre of modern written communication in Russian] : dissert. ... kandidata filol. nauk : spetsialnost 10.02.01 «Russkiy yazyk». Yaroslavl, 2018. 304 p. [In Russian].
2. Konovchenko O. V. Mizhnarodne lystuvannia [International correspondence] : navchalnyi posibnyk. Kharkiv : Natsionalnyi aerokosmichnyi universytet im. M. Y. Zhukovskoho «Kharkivskiy Natsionalnyi Universytet», 2012. 98 p. [In Ukrainian].
3. Matsko L. I., Sydorenko O. M Matsko O. M. Stylistyka ukraiinskoi movy. [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv : Vyshecha shkola, 2003. 462 p. [In Ukrainian].
4. Plotnytska I. M. Dilova ukraiinska mova v derzhavnomu upravlinni. [Business Ukrainian language in public administration] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : NADU, 2011. 168 p. [In Ukrainian].
5. Shevchuk S.V. Dilove movlennia dlia derzhavnykh sluzhbovtziv. [Business speech for civil servants] : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Litera LTD, 2004. 400 p.
6. Universalnyi dovidnyk-praktykum z dilovykh paperiv [Universal guide-workshop on business papers] / S. P. Bybyk, I. L. Mykhno, L. O. Pustovit, H. M. Siuta.: Kyiv : UNVT «Ridna mova», 1997. 399 p. [In Ukrainian].

Алла ТАРАН,
orcid.org/0000-0001-8091-1477
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) alla_taran@ukr.net

СЕМАНТИЧНІ ІННОВАЦІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню семантичних змін у сучасній українській номінації, аналізу семантичного потенціалу слова. Семантичні інновації кваліфікуємо як нове значення в семантиці вже наявного слова.

Аналіз лексеми як мінімальної самостійної мовної структури, її форми, семантики та функціональних властивостей дає змогу виявити причини й наслідки змін у системі й структурі мови під впливом змін у суспільно-політичному житті, нові когнітивні та комунікативні потреби носіїв української мови. Проаналізовано формування нових значень у семантиці слів, досліджено синтагматичні відношення інновацій у системі мови й у тексті, їхню номінаційну та комунікативну активність.

З'ясовано, що семантичні інновації вносять нові штрихи до української мовної картини світу, розкривають несподівані смислові зв'язки, які лаконічно концентрують актуальні, соціально значущі думки. Доведено, що контекст – один із обов'язкових чинників, який потрібно враховувати для опису системи лексичного значення слова. Семантичний потенціал слова передбачає участь у таких контекстах і сферах вживання, які здебільшого не характерні для прямого номінативного значення. Важливим мовним чинником зміни семантики вторинних номінацій є протиріччя між формою і змістом, деталізацією номінації й мовною економією, між тенденцією до регулярності і тяжінням до експресії.

Доведено, що розвиток семантики слів закінчується або формуванням багатозначності, або виникненням омонімів. Нові контексти вживання й синтаксична сполучуваність сигналізують про появу семантичних відтінків слів (тренер, маніпуляція, хвиля, нафталін / нафталіновий) і формування омонімів (консерва, пороговий). Поява нових семем зумовлює розширення семантичного наповнення слів і засвідчує формування у свідомості українців нових суспільних і мовних стереотипів.

Ключові слова: мовна динаміка, суспільно-політичний лексикон, неологізм, семантичні інновації, контекст.

Alla TARAN,
orcid.org/0000-0001-8091-1477
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) alla_taran@ukr.net

SEMANTIC INNOVATIONS AS A REFLECTION OF SOCIO-POLITICAL CHANGES IN UKRAINE

The article is devoted to the study of semantic changes in the modern Ukrainian nomination, the semantic potential of the word is analyzed. We qualify semantic innovations as a new meaning in the semantics of an existing word.

Analysis of the word as a minimal independent language structure with form, semantics and functional properties allows to identify the causes and consequences of changes in the language system and structure under the influence of changes in socio-political life, new cognitive and communicative needs of Ukrainian speakers. The formation of new meanings in the semantics of words is analyzed, the syntagmatic relations of innovations in the system of language and in the text, their nominative and communicative activity are investigated. It was found that semantic innovations add new touches to the Ukrainian language picture of the world, reveal unexpected semantic connections that concisely concentrate relevant, socially significant thoughts.

Context has been shown to be one of the mandatory factors to consider when describing a word's lexical meaning system. The semantic potential of a word presupposes participation in such contexts and areas of use that are not usually characterised of direct nominative meaning. An important linguistic factor in changing the semantics of secondary nominations is the contradiction between form and content, the detail of the nomination and language economy, between the tendency to regularity and the tendency to expression.

It is proved that the development of word semantics ends either with the formation of ambiguity or the emergence of homonyms. New contexts of use and syntactic compatibility signal the emergence of semantic nuances of the word (coach, manipulation, wave, naphthalene / naphthalene) and the formation of homonyms (canned food). At the same time, the appearance of new seeds determines the expansion of the semantic content of words and testifies to the formation of new social and linguistic stereotypes in the minds of Ukrainians.

Key words: language dynamics, socio-political lexicon, neologism, semantic innovations, context.

Постановка проблеми. Особливістю новітнього етапу розвитку української мови є екстралінгвістична детермінантність лексичного збагачення, внаслідок чого відбуваються важливі перетворення, які стосуються не лише кількісних, а й якісних характеристик лексичних одиниць. Якісні зміни в лексиконі визначають не лише номінації з новою формально-семантичною структурою, а й слова, які зазнали певних трансформацій у формі, семантиці, функціональному (експресивно-оцінному) потенціалі.

Виявлення регулярних семантичних переходів, тобто загальних закономірностей розвитку значення, – актуальна проблема для лінгвістів. Термін «семантичний перехід» (semantic shift) в історичному мовознавстві має діахронну специфіку, тобто є свідченням семантичної еволюції. Г. А. Залізник кваліфікує семантичний перехід як наявність нової концептуальної суміжності між двома мовними значеннями А і В, коли вони пов'язані в одному слові. Водночас семантичний перехід – це, по суті, розширення поняття полісемії через розширення поняття того ж слова.

Як слушно зауважує О. В. Падучева, це не означає, що всі семантичні переходи насправді коли-небудь відбувалися так само, як, наприклад, перехід носового *О* в *У* в історії мови. Ймовірно, йдеться про синхронне співвідношення, тобто вмотивованість одного значення іншим. Регулярна багатозначність моделюється як семантична деривація – перехід більш вихідного значення в похідне від нього (Падучева, 2004: 15).

Варто звернути увагу на зв'язок понять «семантична деривація» й «семантичний перехід». Семантична деривація – це прийом опису багатозначності. Для семантичного переходу ключовим є не правило породження похідного значення, а факт поєднання деяких двох значень в одному слові. Яскравим виявом семантичної перехідності в лексиці є регулярні метафоричні й метонімічні перенесення, термінування й детермінування.

Аналіз досліджень. Проблеми аналізу семантики в різний час і на матеріалі різних мов досліджували В. фон Гумбольдт, Ю. Д. Апресян, В. В. Виноградов, В. А. Звегінцев, Ю. М. Караулов, О. І. Смирницький, Д. М. Шмельов, О. С. Мельничук, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Н. Ф. Клименко, О. О. Тараненко.

Особливостям оновлення словникового складу української мови в нових умовах її функціонування в незалежній Україні, зокрема новим лексико-семантичним явищем, присвячено праці Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, Т. А. Коць, Д. В. Мазурик, І. А. Самойлової, О. А. Стишова, Л. В. Струганець, А. М. Нелюби, Ж. В. Колоїз, Н. П. Тропіної та інших вчених. Проблеми семантичної деривації є предметом наукових дискусій російських вчених. Так, спроектовано «Каталог семантичних переходів» і розроблено теоретичні основи семантичної деривації (Г. А. Залізник, Г. І. Кустова, О. В. Падучева, Р. І. Розіна).

Мета статті – простежити зміни семантики слів, зумовлені суспільно-політичними процесами сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Семантичний потенціал слова передбачає участь у таких контекстах і сферах вживання, які здебільшого не характерні для прямого номінативного значення. Важливим мовним чинником зміни семантики вторинних номінацій є протиріччя між формою і змістом, деталізацією номінації й мовною економією, між тенденцією до регулярності і тяжінням до експресії. Передумовою семантичного переосмислення є зв'язок між словом і денотатом, безпосередній розвиток позначуваного поняття, асоціативне мислення людини. Особливістю вторинної номінації є її образність і конотативність. Образність має семантичну основу – уявлення, яке відображає двояке бачення явища, коли позначуване асоціюється з іншим предметом за схожістю ознаки, і внутрішню форму, що реалізує в слові метафоричні зв'язки позначуваного з іншим предметом.

Як слушно зауважує В. М. Телія, «вторинна номінація – «додавання готових мовних одиниць до нових образів» або «переосмислення вже наявних у мові номінативних засобів» (Телія, 1996: 117). Вторинна номінація може належати не лише системі мови, а й мовленню. Семантичний ракурс вторинної номінації зумовлений зсувом сем – послабленням архісеми первинного номінативного значення слова з одночасним індукуванням оказіональних сем, здатних накладатися на актуалізовані потенційні семи.

Розвиток семантики слів закінчується або формуванням багатозначності, або виникненням омонімів. Яскравим прикладом формування

переносного значення є іменник *маніпуляція*, який набув нового спеціального значення в політичному дискурсі. Пересічні носії мови можуть і не здогадуватися про походження цього слова: воно походить від латинського *manipulus* – «жменя», від *manus* «рука» і *pleo* «наповнюю» та має пряме значення «складна дія над чимось» і переносне – «махінація» (ЕСУМ, 2006: 383). У «Словнику іншомовних слів» за редакцією О. С. Мельничука це слово зафіксовано з поясненнями: «1) рухи руки чи обох рук для виконання певного завдання (наприклад, у роботі телеграфним ключем); 2) будь-яка складна дія; 3) переносно – шахрайська витівка». Зі змінами його зафіксовано в пізнішому «Сучасному словнику іншомовних слів» О. І. Скопненка і Т. В. Цимбалюк: «франц. *manipulation, manipulus* – «жменя» 1. Рух руки або рук, пов'язаний з виконанням певного завдання, наприклад М. лікаря; 2) демонстрування фокусів, яке здебільшого ґрунтується на вправності рук, умінні відвернути увагу глядачів від того; що має бути від них приховане; 3) *перен.* Махінації, шахрайські витівки, наприклад М. з цінними паперами» (ССІС, 2006: 433).

Оскільки маніпуляція – це не фізичний вплив на людину, тому її об'єктом є психологічні структури, а нове переносне значення – «програмування думок і прагнень мас, їхніх настроїв і навіть психічного стану для забезпечення такої поведінки, яка потрібна тим, хто володіє засобами маніпулювання. Це мистецтво керувати поведінкою людей за допомогою цілеспрямованого впливу на їхню свідомість та інстинкти» (Руда, 2012: 56). Лексема *маніпуляція* розширює сфери використання за рахунок збільшення обсягу семантики, для якої характерний вищий ступінь узагальнення: *маніпуляції в темах, маніпуляції фактами, маніпуляції влади з виборами, тиск і маніпуляції, договоряки та маніпуляції* або *Кличко звинувачує Богдана в маніпуляціях* (Український тиждень, 2019); *Уряд хоче вдвічі знизити обсяг маніпуляцій, фейків і російського контенту* (Український тиждень, 2019).

Зміни в денотативному компоненті значення лексеми *маніпуляція* полягають у втраті кількох диференційних сем і появи сем «суспільно-політичний», «психологічний». Влучно результат розвитку нового значення цієї лексеми визначила Оксана Забужко: «Маніпулятор натискає на кнопки не сильних наших сторін, а слабких. Він користає з гріхів наших. Я ненавиджу людей, які використовують слабкості. Вони знають, що роблять. Але ті, які ведуться на маніпуляції, відмовляються від раціональності. Вони

ведуться на дію підсвідомих імпульсів. Саме це називається кризою раціоналізму, яка існує нині» (Газета по-українськи, 2019).

За СУМ-11 лексема *маніпулятор* – це: «1. Людина, яка робить різні маніпуляції (у 1 знач.); // Цирковий артист-фокусник, який вправно маніпулює різними предметами. 2. Пристрій для передавання телеграфних сигналів. 3. спец. Прилад на пульті управління, у диспетчерській для регулювання складних виробничих процесів» (СУМ, IV: 621); у ССІС зафіксовано таке значення «франц. *manipulateur, manipulus* – 1. Механізм, який під керуванням оператора виконує дії, аналогічні діям руки людини; 2) телеграфний ключ; 3) цирковий артист, ілюзіоніст» (ССІС, 2006: 433). У такому випадку спостерігаємо формування нового значення лексеми *маніпулятор* «людина, здатна впливати на іншу, яка знає її слабкі місця, впливає на почуття й емоції».

Суспільна цікавість сприяла формуванню нового значення лексеми «консерви». У реєстрах різних українських словників, зокрема в «Словнику української мови» в 11 тт., у «Сучасному словнику іншомовних слів» О. І. Скопненка, Т. В. Цимбалюк зафіксовано такі його значення: «1. Харчові продукти тваринного або рослинного походження, відповідно оброблені (сушінням, стерилізацією, солінням) та вміщені в герметично закриті банки для зберігання протягом тривалого часу. 2. тільки мн., спец. Окуляри з темними скельцями для захисту очей від яскравого світла, пилу. Вживання номінації *консерва* в окресленій семантико-прагматичній координаті засвідчує живо-мовний метафоричний контекст: *Луценко вважає Ахметова грошовитою «консервою» Януковича. Екс-міністр внутрішніх справ Юрій Луценко назвав Ріната Ахметова «консервою», оскільки той «консервує» гроші на потреби Януковича. Про це пише «Коммерсант»* (Український тиждень, 2013). У словнику Л. О. Ставицької «Український жаргон» слово *консерва* зафіксовано зі значенням «консерваторія» (Ставицька, 2005: 183).

Нині лексема досить активна в сучасній українській мовній практиці, пор. такі контексти вживання у вітчизняних засобах масової інформації: *Кого спецслужби називають «консервами»*. *Авантюристка чи «консерва»? Поведінка Савченко після звільнення з російської в'язниці не дає однозначної відповіді на просте запитання: вона – авантюристка чи «консерва» ФСБ* (www.dw.com, 2016). «*Консерви* Кремля дуже чітко виявляють себе у Польщі – Ганна Гопко (www.radiosvoboda, 2017). *Маленькі «консерви» у великій політиці* (Еспресо, 2018). *ПЕНальті з*

Криму: війна РФ проти України зриває **кремлівські «консерви»** в Болгарії (<https://novynarnia.com>, 2020). Про нові **проросійські консерви** на міжнародному фронті (Дзеркало тижня, 2020). У співавторстві є три наші **явні консерви** – експерти і дипломати (Український тиждень, 2019). **ФСБшні консерви** в українській політиці (Еспресо, 2017).

Простежуємо формування омонімічного розвитку семантики слова *консерви* – «глибоко законспірована агентура, яка протягом багатьох років не демонструє себе, приваблива для оточення, але в час X починає діяти за наказом». У реєстрах нормативних загальномовних словників його ще не зафіксовано.

Структура метафори відома ще з часів Гляйвіцького інциденту. Провокація СС у місті Гляйвіц (операція «Консерви») стала приводом для нападу Німеччини на Польщу в 1939 році. Це була навмисно сконструйована подія, коли офіцери СС, переодягнені в польську військову форму, мали напасти на радіостанцію в Гляйвіці і передати в ефір антинімецьку відозву польською мовою, напасти на лісництво в Пінчені і знищити митний пункт у Хохліндені. Під час нападу німців загинули в'язні концтаборів, тіла яких транспортували на місце подій. На жаргоні трупи називали «консервами».

Серед нових похідних здебільшого натрапляємо на неосемантизми, створені за подібністю до вже наявних слів: «**законсервований агент**»; «**Законсервований**» Пукач (Газета по-українськи, 2017); *Складається враження, ніби Пукача спеціально «законсервували» до часу «X», який, вочевидь, настав* (Газета по-українськи, 2017).

Для з'ясування значення слів необхідно враховувати контекст, оскільки він може бути засобом відбору й актуалізації значення, засобом синкретизму значень багатозначних слів, засобом формування okazіональних значень, а також засобом додаткового смислового навантаження. Лише в контексті можуть посилюватися ядерні й актуалізуватися периферійні оцінні узуальні семи або реалізуватися потенційні оцінні семи лексем.

Існує певна суперечність між визначенням значення слова через контекст і словникоорієнтованим підходом до визначення значень. Контекст – елемент текстоорієнтованого підходу, а словникоорієнтований підхід передбачає насамперед аналіз дефініцій. Система контекстних ознак у дефініціях не може повністю збігатися з контекстними ознаками, зафіксованими в текстах. Тому необхідний спеціальний словник контекстів – словник-конкорданс, де кожне зі значень визначається контекстом.

Г. А. Уфимцева розглядає контекст у такій смисловій парадигмі: «... основні поняття, релевантні для опису лексико-семантичного варіювання, такі: лексико-семантичний варіант слова; семантична структура слова, яка є ієрархічною системою, історично сформована єдність лексико-семантичних варіантів; системний (мовленнєвий) контекст – обов'язкова умова реалізації віртуального слова; контекстологічний аналіз лексичної семантики, який забезпечує вплив засобів тих рівнів мови, від яких іде вказівка до семантично реалізованого слова» (Уфимцева, 1988: 34–35].

Нові контексти вживання й синтаксична сполучуваність сигналізують про появу семантичних відтінків слова *тренер*. В етимологічному словнику української мови головною статтею подано дієслово *тренувати* разом із *тренер*, *тренювання*, *тренування*, *тренований*, *тренувальний*, яке засвоєне з англійської мови *train* – «тренувати, виховувати, навчати» (ЕСУМ, 2006: 629). Лексикографічна фіксація слова пов'язана лише зі спортом: «викладач фізичної культури; спеціаліст з певного виду спорту, який керує тренуванням спортсменів» (СІС, 2006: 685); «фахівець, який керує тренуванням спортсменів із певного виду спорту» (СУМ, X: 245). Проте мікроконтексти вживання слова засвідчують, що воно зазнало розширення значення: «тренер здійснює навчально-тренувальну діяльність, спрямовану на виховання, навчання й удосконалення майстерності, розвиток функціональних можливостей своїх підлеглих». Пор.: *тренер із продажу, бізнес-тренер, тренер у сфері залучення роботи з волонтерами, експерти-тренери, тренер-фасилітатор, тренери у сфері земельних правовідносин, тренер у сфері закупівель, тренер/ка з питань протидії та запобігання домашньому та гендерно зумовленому насильству, мотиваційний тренер*.

Розширення значення набуває й лексема *хвиля*, яка за СУМ-11 має такі значення: «1. Водяний вал, який утворюється від коливання водної поверхні; 2. чого, перен. Нестримне піднесення, посилений рух, вияв чого-небудь. // Наплив почуттів, думок, які визначають настрій людини. 3. фіз. Коливальний рух у фізичному середовищі» (СУМ, XI: 40). В енциклопедичному словнику-довіднику за ред. Н. М. Хоми зафіксовано словосполучку *хвилі мобілізації* із поясненням «етапи планомірного переходу держави на функціонування в умовах особливого періоду та воєнного часу, яких згідно із Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» може бути чотири: перші три X. м. зараховують до часткової, а четверту – до повної мобілізації. В умовах неоголошеної війни на Сході

України в країні у 2014 році була оголошена часткова мобілізація та відбулися три її хвилі. Враховуючи загострення ситуації, президентським указом передбачене проведення у 2015 році ще трьох Х. м.» (Новітня політична лексика, 2015: 307).

Формування в семантиці лексеми *хвиля* значення «про будь-яке явище в житті суспільства, яке виникає періодично з великою силою; про масовий вияв чогось» відображає словосполучення *нова хвиля* про представників нового напрямку в чомусь: *перша хвиля еміграції* – зі Східної Галичини до Канади в кінці XIX – на початку XX ст.; *друга хвиля еміграції* – між Першою і Другою світовими війнами – еміграція наукової і творчої інтелігенції; *третья хвиля еміграції* – наприкінці Другої світової війни, коли емігрували колишні військовополонені, яких сталінсько-беріївський режим вважав зрадниками; *четверта хвиля еміграції* – з кінця 1990-х років («заробітчанська»).

Чи не найактивніше з 2020 року функціонує словосполучення *хвиля коронавірусу*: *Зеленський: перша хвиля коронавірусу в Україні лише зараз* (Українська правда, 2020); Восени COVID-19 повернеться знову *і друга хвиля* стане більш масштабною, а значить страшнішою. «Примара» *осінньої хвилі* стала лякаючою (Українська правда, 2020); *Третя хвиля коронавірусу* можлива наприкінці зими (Українська правда, 2020). З'явилася й усталена словосполучення *«зелена хвиля»* – режим роботи світлофорів, який дозволяє рівномірно рухатися з певною швидкістю без зупинок на червоне світло: *«Зелена хвиля» для світлофорів у Києві розрахована на швидкість 50 км/год.* (Хмарочос, 2020).

Знає змін семантичний потенціал слова *нафталін* і похідних від нього прикметників *нафталінний / нафталіновий*. За СУМ-11 *нафталін* – «біла кристалічна речовина з різким запахом, вживана для боротьби з комірними кліщами, довго-

носіками, для охорони вовняних виробів і хутра від моли, а також у техніці й медицині» (СУМ, V: 224), а *нафталінний / нафталіновий* – прикметник до *нафталін*. Проте тип мовного повідомлення й контексти реалізують значення «який відійшов у минуле, неактуальний»: *Ці витягнуті з нафталіну політики не відображають думок суспільства* (Газета по-українськи, 2020); *Можна набрати старих чиновників з уряду Януковича, назвати їх новими, але коли під виглядом нових облич підсовують старий нафталін і до того ж часто антиукраїнський, мене це відверто насторожує* (Газета по-українськи, 2019); *Ющенко: Медведчук – це політичний нафталін* (24 канал, 2020); *Призначення іноземних «нафталінових» політиків-реформаторів на керівні посади в Україні – це приниження країни* (UA 112, 2016); *Денисов: «Позбавтеся від дудок. Це нафталіновий пережиток минулого»* (відомий футболіст про підтримку вболівальників у стилі 90-х) (sport.ua, 2020); *І вже зовсім суб'єктивно, пане Гриценко, для чого Вам такі пропахлі нафталіном соратники?* (zaxid.net, 2018); *Нафталіновий Кравчук представлятиме Україну в ТКГ* (Газета по-українськи, 2019); *Невдоволені коаліціанти кажуть, що Янукович повертається в нафталіновий період* (Газета по-українськи, 2010). Результат дії контексту й мовленнєвої ситуації – негативний емоційно-оцінний відтінок лексем.

Висновки. Отже, потужним способом оновлення суспільно-політичного лексикону є неосемантизація. Активне функціонування семантичних інновацій засвідчує формування у свідомості українців нових суспільних і мовних стереотипів. Досліджуючи вияви динаміки мови й семантичні зміни, мовознавці мають з'ясувати й чинники збереження певних складників мовної системи та продуктів мовної діяльності суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія / відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред.: О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 5. 703 с.
3. Зализняк А. А. Семантический переход как объект типологии. *Вопросы языкознания*. 2013. № 2. С. 32–51.
4. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства. *Русский язык конца XX столетия (1985-1995)*. Москва : Языки русской культуры. 2000. С. 90–141.
5. Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2015. 492 с.
6. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 608 с.
7. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва, 1960. 500 с.
8. Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постолова, В. Н. Телия, А. А. Уфимцева. Москва : Наука, 1988. 216 с.
9. Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій в сучасному українському політичному дискурсі. Київ : Інститут української мови НАН України, 2012. 232 с.
10. Словник української мови: у 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970-1980.

11. Ставицька Л. О. Український жаргон : словник. Київ : Критика, 2005. 496 с.
12. Сучасний словник іншомовних слів / укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 790 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
14. Ульманн С. Семантические универсалии. *Новое в лингвистике*. Вып. V: Языковые универсалии. Москва : Прогресс, 1970. С. 250–299.

REFERENCES

1. Karpilovska Ye. A. Vplyv suspil'nykh zmin na rozvytok ukrayins'koyi movy [Influence of social changes on the development of the Ukrainian language]. 2017, 444 p. [in Ukrainian].
2. Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: V 7-y t. [Etymology dictionary of Ukrainian language]. T. 5. 2006, 703 p. [in Ukrainian].
3. Zaliznyak A. A. Semanticheskiy perekhod kak ob'yekt tipologii [Semantic transition as an object of typology]. *Linguistics' questions*. 2013. № 2. P. 32–51 [in Russian].
4. Zemskaya E. A. Aktivnyye protsessy sovremennogo slovoпроизводства. [Active processes of modern words production]. *Russian language of the late twentieth century (1985-1995)*. 2000, p. 90-141 [in Russian].
5. Khoma N. M. Novitnyia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory). [New political vocabulary (neologisms, occasionalism and new lexemes)]. 2015, 492 p. [in Ukrainian].
6. Paducheva Ye. V. Dinamicheskiye modeli v semantike leksiki. [Dynamic models in lexis semantic]. 2004. 608 s. [in Russian].
7. Paul G. Printsipy istorii yazyka. [Principles of the History of Language]. 1960, 500 p. [in Russian].
8. Rol' chelovecheskogo faktora v yazyke: Yazyk i kartina mira [A role of human factor is in language: Language and picture of the world] / of B. A. Serebrennikov, E. S. Kubriakova, V. I. Postovalova, V. N. Teliya, A. A. Yfymceva. 1988, 216 p. [in Russian].
9. Ruda O. H. Movne pytannya yak ob'yekt manipulyatyvnykh stratehiy u suchasnomu ukrayins'komu politychnomu dyskursi [The language question as an object of manipulative strategies in modern Ukrainian political discourse]. 2012, 232 p. [in Ukrainian].
10. Slovnyk ukrayins'koyi movy: V 11-y t. (1970-1980). [Dictionary of the Ukrainian language: in the 11th volumes]. [red.: I. K. Bilodid (chairman) and others]. [in Ukrainian].
11. Stavuts'ka L. Ukrayins'kyi zharhon. [Ukrainian jargon: vocabulary]. 2005. 496 p. [in Ukrainian].
12. Suchasnyy slovnyk inshomovnykh sliv [Modern Dictionary of Foreign Words]. [red. O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbalyuk]. 2006. 790 p. [in Ukrainian].
13. Teliya V. N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskyy aspekt. [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]. 1996, 288 p. [in Russian].
14. Ulmann S. Semanticheskiye universalii. [Semantic universalies: Trudged. with an eng // New in linguistics]. Prod. V: Language universalies. 1970. P. 250–299 [in Russian].

Ростислав УГРИНЮК,

orcid.org/0000-0002-7789-7472

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *rostyslaw_u@ukr.net*

Василь УГРИНЮК,

orcid.org/0000-0032-3982-3480

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри іноземних мов та країнознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *wassyl.ug@gmail.com*

КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНЦЕПТУ ЧИСТОТА В НІМЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА ОСНОВІ ЯДРОВИХ КОМПОНЕНТІВ *LAUTER*, *REIN*)

Мовна картина світу – це сукупність уявлень, що склалася історично в повсякденній свідомості народу і відобразилася в мові. Картина світу будується на відчуттях, уявленнях, сприйнятті й мисленні людини, диктує норми поведінки, систему цінностей.

Одним із ключових фрагментів у німецькій МКС є семантичне поле чистоти, яке є відображенням відповідного фрагменту концептуальної картини світу – концепту *SAUBERKEIT*. Цей концепт є лексикалізованим і належить до абстрактних концептів, оскільки включає уявлення носіїв німецької мови не лише про дотримання прийнятих у суспільстві норм, стандартів чистоти, способу поведінки, а й психічні процеси, що відображають суб'єктивне оцінне ставлення до існуючих або можливих ситуацій і об'єктивного світу.

Завданням статті було здійснити аналіз контекстних вживань компоненту *lauter* як прикметника, так і прислівника, що об'єктивує концепт *Sauberkeit* з метою виявлення його ознак, які не описуються домінантною лексемою. Апроксимативно-статистичні підрахунки застосовано з метою визначення кількісних характеристик досліджуваних мовних одиниць.

Відповідно до викладеного матеріалу ядрові компоненти *lauter* і *rein* найчастіше вербалізують такі ознаки концепту: ЧИСТОТА як емоційність, що здебільшого вказує на емоційний ступінь інтенсивності почуттів (*lauter*, 6460; *rein*, 5191), почуття моральної відповідальності (*lauter*, 67; *rein*, 2482), відповідність (*lauter*, 104; *rein*, 2435), адаптивність (*rein*, 2284), екологічність (*rein*, 3463). Мени вагомою виявилася ознака вияву властивостей характеру (позитивних / негативних) (*lauter*, 268). Нерелевантними ознаками є почуття моральної відповідальності (*lauter*, 67), ознака якості у прибиранні територій населених пунктів (*rein*, 39), ознака відповідності певним стандартам, нормам щодо чистоти продукту (*lauter*, 57), когнітивна ознака, спрямована на пізнавальні процеси людської психіки (*lauter*, 11), енергетична ознака, яка полягає у використанні чистих технологій у виробництві електроенергії (*rein*, 3).

Зіставивши результати досліджень зі словом-репрезентантою *sauber* та ядровими компонентами *lauter* і *rein* здебільшого ми виявили ознаки, які не описуються домінантною. *Sauberkeit* в уяві носіїв німецької мови вказує на характеристики, які відображають якість життя людини, її духовне очищення та спосіб поведінки.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, семантичне поле, концепт, концептуальні ознаки.

Rostyslav UHRYNIUK,
orcid.org/0000-0002-7789-7472
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of German Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) rostyslaw_u@ukr.net

Vasyl UHRYNIUK,
orcid.org/0000-0032-3982-3480
Candidate of Philological Sciences,
Head of the Department of the Foreign Languages and Country Studies
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) wassyl.ug@gmail.com

KEY FEATURES OF THE *CLEANLINESS* CONCEPT IN THE GERMAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD (BASED ON THE CORE COMPONENTS OF *LAUTER* AND *REIN*)

The linguistic picture of the world is a set of ideas that has developed historically in the everyday consciousness of the people and is reflected in language. The picture of the world is based on human feelings, ideas, perception and thinking, dictates the norms of behavior; the system of values.

One of the key fragments in the German language picture of the world is the semantic field of Cleanliness, which is a reflection of the corresponding fragment of the conceptual picture of the world – the concept of SAUBERKEIT. The analyzed concept is lexicalized and belongs to the abstract concepts, because it includes the idea of native German speakers not only about compliance with social norms, standards of cleanliness, behavior, but also mental processes that reflect the subjective evaluation of existing or possible situations and objective world.

The aim of the article was to analyze the contextual uses of the lauter component as both an adjective and an adverb that objectifies the concept of Sauberkeit in order to identify its features that are not described by the dominant lexeme.

According to the presented material, the core components of lauter and rein most often verbalize such features of the concept of Cleanliness as emotionality, which indicates mainly the emotional degree of intensity of feelings (lauter, 6460; rein, 5191), moral sensitivity (lauter, 67; rein, 2482), congruence (lauter, 104; rein, 2435), adaptability (rein, 2284), ecological compatibility (rein, 3463). Less significant were the sign of the manifestation of character traits (positive / negative) (lauter, 268). Irrelevant features are a sense of moral responsibility (lauter, 67), a sign of quality in the cleaning of human settlements (rein, 39), a sign of compliance with certain standards, norms of product purity (lauter, 57), a cognitive sign aimed at cognitive processes of the human psyche (lauter, 11), energy sign, which indicates the use of clean technologies in electricity generation.

Comparing the results of research with the representative word sauber and the core components lauter and rein, we found parts of the signs that are not described by the dominant. Thus, Cleanliness in the imagination of native speakers of German mostly indicates the characteristics that reflect the quality of human life, his spiritual purification and behavior.

Key words: linguistic world-image, conceptual world view, semantic field, concept, conceptual characteristics.

Постановка проблеми. Мовна картина світу – це сукупність уявлень, що склалася історично в повсякденній свідомості народу і відобразилася у мові (Левицький, 2006). Картина світу будується на відчуттях, уявленнях, сприйнятті й мисленні людини, диктує норми поведінки, систему цінностей. Одним із ключових фрагментів у німецькій МКС є семантичне поле *чистоти*, яке є відображенням відповідного фрагмента концептуальної картини світу – концепту SAUBERKEIT (Приходько, 2013: 112).

Вказаний концепт є лексикалізованим і належить до абстрактних концептів, оскільки включає в себе уявлення носіїв німецької мови не лише про дотримання прийнятих у суспільстві норм, стандартів чистоти, способу поведінки, а й психічні процеси, які відображають суб'єктивне оціню-

вання до існуючих або можливих ситуацій і об'єктивного світу.

Аналіз досліджень. Вивчення концепту ЧИСТОТА сучасної німецької мови уже було предметом дослідження, проте здебільшого це були зіставні дослідження (німецька чистота на протигагу англійській) (Дронова, 2013) або ж його побічний опис в рамках дослідження концепту GRÜNDLICHKEIT (Медведева, 2015).

Завданням статті було здійснити аналіз контекстів із компонентами *lauter* і *rein* як прикметника, так і прислівника, що об'єктивує концепт *Sauberkeit* з метою виявлення його ознак, які не описуються домінують лексею.

Методи дослідження зумовлені реалізацією мети і завдань дослідження. Метод корпусного аналізу (Остапович, 2008) використаний для

добору мовного матеріалу із Мангеймського корпусу німецької мови (COSMAS). Апроксимативно-статистичні підрахунки застосовано з метою визначення кількісно-частотних характеристик досліджуваних мовних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Під час аналізу мовного матеріалу визначено комплекс концептуальних ознак (далі – КО) з метою максимально повного охоплення змісту досліджуваного концепту. Відповідно до викладеного матеріалу найчастотнішими ознаками концепту SAUBERKEIT за компонентом *lauter* є:

– Емоційна ознака (а), що здебільшого вказує на емоційний ступінь інтенсивності почуттів радості (*Liebe*, 841), напр., *Alles so schön bunt hier. Laut und voller Liebe. Berlin im Liebesrausch: Die Straßen dicht. Kein Einkaufsstreß. Nur Wochenende und Sonnenschein und lauter lautere Liebe* (Die Welt, 1999: 2).

– Ознака вияву властивостей характеру (позитивних / негативних), що вказує на взірцево чисту людину, почесного бюргера, чесного політика (*lauterer Mensch* – 110, *lauterer Charakter* – 46, *lauter Hochmut* – 47, *lauteres Wesen* – 27), напр., *Er betrieb seit 21 Jahren mit seinem Bruder ein schwungvolles Baugeschäft und hat nicht minder zur Vergrößerung und Verschönerung unserer Stadt beigetragen. Offenes lauterer Wesen zeichnete ihn aus; Bürgermeister, Stadtdirektor und der Rat ernannten ihn auch deshalb zum Ehrenbürger, weil sie seine "unermüdliche Schaffenskraft", sein "lauteres Wesen" sowie seinen Gerechtigkeitsinn und seine Einsatzfreude für die ihm anvertrauten Bürger zu schätzen wussten; позитивна характеристика політика, напр., Einige derer, die seiner Strebsamkeit zum Opfer fielen, loben noch immer sein lauterer Wesen. Norbert Röttgen gehörte von Jugend an zu denen, die der CDU den Muff austreiben wollten (Fränkischer Tag, 2013: 17); Kommerzienrat Schaal gewährt guten Verdienst); "Ein gerader, lauterer Mensch" ... Pfarrer Alkuin Mahr würdigte den Verstorbenen als vorbildliche, soziale Persönlichkeit (FRT09/JUN.17788 Fränkischer Tag, 2009: 15); „Ein gerader, lauterer Mensch“); *Er ist ein lauterer Charakter, sehr geradlinig strukturiert, dem ich nichts Schlechtes zutraue* (HAB18/APR.00786 Handelsblatt, 2018: 48; „Das macht mich unfassbar zornig“); вияв способу поведінки (21), напр., *Und der Dichter Johann Gottfried Herder (1744 bis 1803) führt das Sprichwort in seinen „Zerstreuten Blättern“ 1792 ins Deutsche ein: „Lerne schweigen, o Freund. Dem Silber gleicht die Rede, aber zu rechter Zeit Schweigen ist lauterer Gold“. So wertvoll wie Gold soll das Schweigen sein* (Kölner Stadt-Anzeiger, 2009).*

– Ознака почуття моральної відповідальності (*Gewissen*, 67), напр., *Für den obligaten Ungehorsam kassierte er am 18 Juni 14 Tage Arrest. Die Prüfungskammer bescheinigte ihm am 5. August ein lauterer Gewissen* (Der Spiegel, 1999: 50; *Verstopfte Gewehre*).

– Ознака відповідності (а), спрямована на об’єктивну реальність, яка не залежить від спостерігача чи суб’єктивного сприйняття (*lautere Wahrheit*, 47). Здебільшого вона вживається в політичному контексті. Частотності вживання ця колокація набула як крилата фраза Конрада Аденауера, який на закид щодо його неправдивого висловлювання зазначив, що існує три види правди: правда, уся правда та чиста правда, напр., *Konrad Adenauer soll einmal auf den Vorwurf, zu lügen, drei Wahrheiten unterschieden haben: die Wahrheit, die ganze Wahrheit und die lautere Wahrheit* (General-Anzeiger, 2013: 32; *Subjektive Wahrheiten Leserbrief zum Bericht*); *Wenn nur einer aus diesem Finanzquintett die lautere Wahrheit über die geheimnisvollen Geldbewegungen sagt, dann drohen der Partei womöglich ungeahnte weitere Folgen* (General-Anzeiger, 2000: 02; AFFÄRE Schäuble und die Wahrheit Von Ekkehard); *Selbst falls das alles die lautere Wahrheit sein sollte – nichts davon dürfte Angela Merkel verraten* (BRU11/FEB.02333 Bayerische Rundschau, 2011: 2).

– Ознака відповідності певним стандартам, нормам щодо чистоти продукту (б) (*lauteres Gold*, 57), напр., *Daneben kniet einer der Heiligen Drei Könige und übergibt ehrfürchtig seine Gabe – lauterer Gold* (Badische Zeitung, 2012: 31; *Alles strömt zum Kripplein hin*).

– Когнітивна ознака, спрямована на пізнавальні процеси людської психіки (чисті помисли / *lautere Gesinnung*, 11), напр., *Die Texte sollen dem Aus- und Inland die lautere Gesinnung der Autorinnen und Autoren versichern, bezeugen aber stattdessen deren dichterische und denkerische Selbstgefälligkeit* (Nürnberger Zeitung, 2014: 21; *Die Dichter des Pin-Clubs*).

Відповідно до викладеного матеріалу найчастотнішою ознакою концепту SAUBERKEIT за компонентом *rein* є емоційна, що здебільшого вказує на емоційний ступінь інтенсивності почуттів радості, втіхи (*reines Vergnügen*, 3019, *reine Freude*, 2172), напр., *Elternabend sind wie Prostatavorsorge – kein reines Vergnügen* (Berliner Morgenpost, 2017: 2; *Don't feed the Trolls*); *Denn die Wirtschaftsentwicklung jenseits der Bundesgrenzen gibt keineswegs Grund zur reinen Freude* (Nürnberger Nachrichten, 2010: 17; *Konsumlaune im Sommerhoch*); *Der Hüne stakt im*

Storchengang über die Bühne, erzählt wirres Zeug und zupft dazu so unvergleichlich die vier Saiten, daß Zuhören und sehen zur reinen Freude wird (Nürnberger Nachrichten, 2010: 17; Abenteuerliche Rock-Melange – Musik wider alle Erwartungen).

– Адаптивна ознака, яка вказує на попередній досвід: знання, вміння, навички (*reine Vernunft*, 2284), напр., *Die reine Vernunft, sie zwingt zur Zusammenarbeit mit Berlin auch in der Frage, die das Duo vor zehn Tagen zu zerreißen drohte: Die kontinentale Flüchtlingskrise* (Süddeutsche Zeitung, 2016: 6; Geballte Faust, gebremster Zorn).

– Ознака екологічності (*reine Luft*, 2205; *reines Wasser*, 1258), що вказує на якісні умови проживання людини, напр., *Der BUND war vor Gericht gegangen, um die Stadt zu zwingen, mehr für reine Luft zu tun und hatte recht bekommen* (Hamburger Morgenpost, 2015: 8; Öko-Schlappe für die Grünen); *Sie genießen übrigens nicht nur den Whisky, sondern auch das reine Wasser, das aus der hoteleigenen Quelle sprudelt* (Braunschweiger Zeitung, 2009; Hier erholten sich einst die Offiziere des Kaisers).

– Ознака почуття моральної відповідальності (*reines Gewissen*, 2482), що вказує на духовне очищення, чисту совість, напр., *„Damit ich ein reines Gewissen habe, behalte ich das Geld nicht, sondern spende es für einen guten Zweck“* (Sonntags Zeitung (Tages-Anzeiger), 2017: 2; Lobbys holen mehr Politiker ins Boot denn je).

– Ознака відповідності (а), спрямована на об'єктивну реальність, яка не залежить від спостерігача чи суб'єктивного сприйняття (*reine Wahrheit*, 1229; *reine Abzocke*, 628), напр., *Niemand sollte davon ausgehen, in den Akten die reine Wahrheit zu finden* (Berliner Zeitung, 2019: 9; Liebe Leserinnen, liebe Leser); *Der Präsident des Bundes der Steuerzahler, Reiner Holzengel, sagte der Zeitung „B.Z.“, bei sprudelnden Rekordsteuereinnahmen sei ein Festhalten am Soli „reine Abzocke der Steuerzahler durch eine große Koalition aus Union, SPD, Grüne und Linke“* (Bayerische Rundschau, 2013: 4; Koalition streitet über Zukunft des Solidaritätszuschlags); відповідності якості, що вказує на економічну систему суспільства (168), напр., *Jetzt hat sie auffallend behutsam reagiert und betont, dass die Deutschen in einer Sozialen Marktwirtschaft und nicht im reinen Kapitalismus leben* (Süddeutsche Zeitung, 2005: 4; In einem Land vor unserer Zeit).

Менш вагомою виявилася ознака відповідності певним стандартам, нормам щодо чистоти про-

дукту (б) (*reines Gold*, 351; *reines Silber*, 59), напр., *Gewinnen Sie eine Reise in den heilenden Berg ... Bis ins 17 Jahrhundert wurde tonnenweise reines Gold in dem österreichischen Gestein zu Tage gefördert* (Berliner Kurier, 2010: 15; Gewinnen Sie eine Reise in den heilenden Berg); *Manchmal verwende ich für meine Gemälde auch reines Gold', sagt sie* (Frankfurter Neue Presse, 2012: 6; Unter den Flügeln eines Engels); *Bei altdeutschem Silber waren von 16 Anteilen nur 12 oder 13 reines Silber* (Die Welt, 2011: 28; Preußens Glanz ist krisenfest).

Найменш релевантною є ознака якості у прибиранні територій населених пунктів (*reine Stadt*, 10; *reiner Ort* 28; *reine Straße*, 1), напр., *Aachen sei eine Großstadt, sagte Servos, da werde es kaum gelingen, eine klinisch reine Stadt zu schaffen, die dem Idealbild einer schönen neuen Welt entspreche* (Aachener Nachrichten, 2013: 15; Verwaltung setzt auf strenge Erziehung zur Sauberkeit) та енергетична ознака, яка полягає у використанні чистих технологій у виробництві електроенергії (3), напр., *Dieser Preis für die reine Elektrizität ist längst versteckt hinter einem Dschungel von Steuern und Abgaben* (Süddeutsche Zeitung, 2019: 18; Alles fließt nach oben).

Висновки. Отже, найчастотнішою ознакою концепту SAUBERKEIT за ядровими компонентами *lauter*, *rein* є емоційна, що здебільшого вказує на емоційний ступінь інтенсивності почуттів, усвідомлення моральної відповідальності, ознаку відповідності, адаптивності, екологічності. Менш вагомою виявилася ознака вияву властивостей характеру (позитивних / негативних). Нерелевантними є ознака якості у прибиранні територій населених пунктів, ознака відповідності певним стандартам, нормам щодо чистоти продукту, когнітивна ознака, спрямована на пізнавальні процеси людської психіки, енергетична ознака, яка полягає у використанні чистих технологій у виробництві електроенергії.

Зіставивши результати досліджень зі словом-репрезентантою *sauber* (Угринюк, 2019) та ядровими компонентами *lauter*, *rein* здебільшого ми виявили ознаки, які не описуються домінантою. Sauberkeit в уяві носіїв німецької мови здебільшого вказує на характеристики, які відображають якість життя людини, її духовне очищення та спосіб поведінки. У перспективі ще необхідно проаналізувати й інші компоненти, які описують концепт ЧИСТОТА.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дронова Л. П. Особенности концептуализации представления о чистоте в английском и немецком языках. *Вестник Томского государственного университета*. 2013. Вып. 368. С. 7–10.
2. Левицкий В. В. Семасиология : монография. Винница : Нова Книга, 2006. 512 с.
3. Мангеймский корпус немецкой речи (COSMAS) : веб-сайт. URL: <http://www.ids-mannheim.de>].
4. Медведева Т. С. Этноспецифический концепт Gründlichkeit в немецкой лингвокультуре. *Вестник РУДН. Серия Теория языка. Семиотика. Семантика*. 2015. Вып. 2. С. 90–99.
5. Остапович О. Я. Корпусный метод у вивченні іноземних мов. Мультимедійна техніка на службі емпіризму. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Теоретичні та методологічні проблеми дослідження іноземних мов». Київ, 2008. С. 36–40.
6. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы : монография. Днепропетровск : Белая Е. А., 2013. 307 с.
7. Uhrnyiuk R. V. Hauptmerkmale des Konzepts SAUBERKEIT im deutschen Welt-Sprach-Bild. *Moderne Germanistik auf der Suche nach einer neuen Identität: Interdisziplinär, Interkulturell, International* : Thesenband 27. September – 28. September. Ivano-Frankivsk, 2019. S. 155–156.

REFERENCES

1. Dronova L. P. Osobennosti kontseptualizatsii predstavleniya o chistote v angliyskom i nemetskom yazykakh [Features of the conceptualization of the notion of purity in English and German]. *Tomsk State University Bulletin*. 2013. № 368. P. 7–10 [in Russian].
2. Levickij V. V. Semasiologiya [Semasiology] : monograph. Vinnica : Nova Knyga, 2006. 512 p. [in Russian].
3. Manheym's'kyu korpus nimets'koyi movy (COSMAS) [The Mannheim German Reference Corpus (COSMAS)] : web-site. URL: <http://www.ids-mannheim.de>] [in German].
4. Medvedeva T. S. Etnospetsificheskyy kontsept Gründlichkeit v nemetskoj lingvokul'ture [Ethno-specific concept of Gründlichkeit in German culture of language]. *RUDN Bulletin, series Theory of language. Semiotics. Semantics*. 2015. № 2. P. 90–99 [in Russian].
5. Ostapovych O. Ia. Korpusnyi metod u vyvchenni inozemnykh mov. Multymediina tekhnika na sluzhbi empiryzmu [Corpus method in the study of foreign languages. Multimedia technology in the service of empiricism]. Proceedings of the All-Ukrainian scientific-practical conference “*Theoretical and methodological problems of research of foreign languages*”. Kyiv, 2008. P. 36–40 [in Ukrainian].
6. Prihod'ko A. N. Koncepty i konceptosistemy [Concepts and concept systems] : monograph. Dnepropetrovsk : Belaya E. A., 2013. 307 p. [in Russian].
7. Uhrnyiuk R. V. Hauptmerkmale des Konzepts SAUBERKEIT im deutschen Welt-Sprach-Bild. *Moderne Germanistik auf der Suche nach einer neuen Identität: Interdisziplinär, Interkulturell, International* : Thesenband 27. September – 28. September. Ivano-Frankivsk, 2019. S. 155–156 [in German].

УДК 035.041Філологія
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-20>

Нармін ФАТУЛЛАЄВА,
orcid.org/0000-0002-0717-8042
аспірантка кафедри англійської філології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) narminfatullaeva@gmail.com

МОВЛЕННЄВА ФОРМУЛА ВИБАЧЕННЯ ЯК СКЛАДНИК КОНЦЕПТУ «ВВІЧЛИВІСТЬ» (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОДЖО МОЙЄС “THE LAST LETTER FROM YOUR LOVER”)

У статті аналізується концепт «ввічливість» і комунікативна категорія «вибачення» як складник концепту «ввічливість» в англомовній художній прозі, який є обов'язковим елементом успішного та безконфліктного спілкування (на матеріалі роману Джоджо Мойєс “The Last Letter from Your Lover”).

Метою вивчення ввічливості на теоретичному рівні є розуміння того, як засобами ввічливості люди успішно керують міжособистісними відносинами для досягнення своїх інтересів. Мовленнєвий акт вибачення пов'язаний із дотриманням комунікативної дистанції. Це доводить, що його необхідно розглядати в парадигмі стратегії ввічливості, оскільки головна прагматична мета вибачення полягає у переконанні адресата в тому, що його поважають і хочуть підтримати з ним безконфліктні стосунки.

Для досягнення мети дослідження та розв'язання конкретних завдань було використано загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні методи дослідження на матеріалі роману Джоджо Мойєс “The Last Letter from Your Lover”, зокрема методи аналізу, синтезу, психологічний, описовий, порівняльний, семантико-стилістичний, кількісний.

Результати дослідження показують, що вирази з вибаченням поширені як у будь-якій лінгвокультурі, так і в англійській мові. Комунікативна категорія «вибачення» є невід'ємним складником концепту «ввічливість», оскільки формули вибачення виконують важливу соціальну функцію в англійській мові, а саме відновлюють соціальний баланс та гармонію між учасниками мовленнєвої взаємодії. Ця категорія є засобом реалізації важливої соціальної функції та найчастіше передає шкодування і жаль. Дослідження, яке ми провели на теоретичному рівні на матеріалі роману Джоджо Мойєс “The Last Letter from Your Lover” дають змогу стверджувати, що мовленнєві формули із семантикою вибачення є невід'ємною частиною англійської культури.

Ключові слова: концепт, мовленнєва формула, комунікативна категорія, мовленнєва взаємодія, культурний феномен, англійський мовленнєвий етикет.

Narmin FATULLAYEVA,
orcid.org/0000-0002-0717-8042
Graduate Student at the Department of English Philology
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) narminfatullaeva@gmail.com

SPEECH FORMULA OF APOLOGY AS A COMPONENT OF THE CONCEPT OF POLITENESS (BASED ON MATERIAL OF THE NOVEL BY JOJO MOYES “THE LAST LETTER FROM YOUR LOVER”)

The article analyzes the concept of “politeness” and the communicative category of “apology” as part of the concept of “politeness” in English fiction, which is a necessary element of successful and conflict-free communication, based on Jojo Moyes’s novel “The Last Letter from Your Lover”.

The purpose of the study of politeness at the theoretical level is to understand how by means of politeness people successfully manage interpersonal relationships to achieve their interests. The verbal act of apology is certainly related to communicative distance, and this proves that it should be considered in the paradigm of politeness strategy, as the main pragmatic goal of apology is to convince the recipient that he is respected and want to maintain a conflict-free relationship.

To achieve the goal of research and solve specific problems, general and special linguistic research methods were used on the material of Jojo Moyes’s novel “The Last Letter from Your Lover”, in particular: analysis, synthesis, psychological, descriptive, comparative, semantic-stylistic, quantitative.

The results of the study show that expressions of apology are common in any language culture as in English. Also, the communicative category of “apology” is an integral part of the concept of “politeness”, as apology formulas perform an important social function in English, namely the restoration of social balance and harmony between the participants

in speech interaction. This category is a means of realizing an important social function and often conveys regret. Thus, our theoretical research on Jojo Moyes's "The Last Letter from Your Lover" allows us to affirm that apologetic speech formulas are an integral part of English culture.

Key words: *concept, speech formula, communicative category, speech interaction, cultural phenomenon, English speech etiquette.*

Постановка проблеми. Людську діяльність важко уявити без мовного спілкування. Обов'язковим елементом успішного, безконфліктного і благополучного мовного акту є *ввічливість*, яка є одним із базових складників міжособистісного спілкування. Ефективність комунікаційної взаємодії учасників визначається не лише знаннями мови, але й володінням національно-культурною специфікою мовної і немовної поведінки, оперуванням соціально-культурними нормами. Суттєвим є знання культури народу, його цінностей, традицій, розуміння його світогляду і світосприйняття. Помилки, допущені щодо культурних норм, сприймаються українцями негативно і можуть мати серйозні наслідки.

Головною причиною непорозуміння у міжкультурному спілкуванні є відмінність національної самосвідомості комунікаторів, а не відмінність мов. Дослідники підкреслюють, що при спілкуванні з іноземцями люди легко вибачають граматичні та лексичні помилки, пояснюючи це браком лінгвістичних знань, однак вони дуже вразливі до порушення норм ввічливості, оскільки вважають, що вони були допущені навмисно. В основі світосприйняття кожної нації лежить оригінальна система соціальних стереотипів, предметних цінностей, тому свідомість людини є етнічно зумовленою. У цій статті ми детальніше розглянемо комунікативну категорію «*вибачення*» як складник концепту «*ввічливість*» в англійській художній прозі, який є обов'язковим елементом успішного й безконфліктного спілкування.

Метою вивчення *ввічливості* на теоретичному рівні є розуміння того, як засобами ввічливості люди успішно керують міжособистісними відносинами для досягнення своїх інтересів.

Для досягнення мети дослідження та розв'язання конкретних завдань було використано загальнонаукові та спеціальні лінгвістичні **методи** дослідження: описовий метод – для опису ключових понять дослідження та для виявлення, класифікації й представлення відібраного мовного матеріалу; лексико-семантичний аналіз – для виокремлення семантичних полів і з'ясування частини мовної приналежності лексичних одиниць; семантико-стилістичний метод дозволяє виявити й описати мовні засоби, якими виражається концепт «*ввічливість*» і комунікативна категорія «*вибачення*»; кількісний метод вживається для

уточнення та порівняння отриманих емпіричних показників на різних етапах дослідження; визначення поняттєвих і лексико-семантичних доміант у структурі аналізованого концепту. Актуальними у сфері міжкультурного спілкування є питання, пов'язані із співвідношенням культури і мови, до яких і відноситься проблема концепту ввічливості.

Аналіз досліджень. Розглянемо ближче концепт «*вибачення*» та категорію «*вибачення*», які привертати особливу увагу дослідників, оскільки вони поширені в будь-якій лінгвокультурі і є засобом реалізації важливої соціальної функції. Ввічливість є об'єктом дослідження як вітчизняних (Е. Ветрова (4), Л. Гнатюк (5), Н. Журавльова (7), О. Миронюк (12), В. Сухомлинський (15), так і зарубіжних вчених (В. Алпатов (1), Р. Бенакьо (2), Е. Земская (8), Т. Ларина (10), Н. Формановская (16), R. Huszcza (17), R. Lakoff (18), M. Marcjanik (19), K. Ožóg (22), M. Sifianou (23) та інші). Як мовленнєвий акт вибачення розглянули Т. Буренко (3), С. Дорда (6), В. Карабан (9), Р. Ратмайр (13), М. Owen (21).

Виклад основного матеріалу. При вивченні комунікативної свідомості народу велику роль відіграє дослідження комунікативних категорій, а також знання концептів, пов'язаних з його комунікативною діяльністю. Концептосфера кожного народу має свої особливості. Згідно визначення Ю. Степанова концепти є основним осередком культури в ментальному світі людини, що робить особливо важливим їх вивчення при розгляді питань міжкультурної комунікації (Степанов, 1997: 40).

Розглядаємо *ввічливість* як форму спілкування людини з людьми, в основі якої лежить почуття власного достоїнства, вираження стриманого, коректного, делікатного ставлення до людей. Словник з етики подає *ввічливість* як моральну якість, що характеризує поведінку людини, для якої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки. Мовна *ввічливість*, наголошує Н. Журавльова, – «це мистецтво виражати зовнішніми знаками ту внутрішню повагу, яку ми відчуваємо до іншої особи» (Журавльова, 2012: 7).

Загалом *ввічливість* – це культурний феномен, який включає уважність, позитивність, зовнішній вияв доброзичливості, освіченість, готовність зробити послугу, делікатність. Р. Лакофф у своїх роботах зазначала, що «*ввічливість* використовується для зменшення розбіжностей у спілку-

ванні і є виявом поваги до іншої особи або осіб» (Lakoff, 1973: 64). Це поняття репрезентує національно-специфічну комунікативну категорію, яка становить складну систему стратегій комунікативної поведінки, спрямованих на сприятливе безконфліктне спілкування і дотримання суспільно-прийнятих норм.

О. Миронюк розглядає *ввічливість* як «шанобливе ставлення один до одного, дотримання почуття такту, коректності, міри», «мистецтво виражати зовнішніми знаками ту внутрішню повагу, яку ми відчуваємо до співрозмовника», *ввічлива поведінка* «має бути щирою й доброзичливою» (Миронюк, 2006: 8). Дослідниця описує принципи реалізації *ввічливої поведінки*, «на основі яких актуалізується соціально-рольовий аспект спілкування» (Миронюк, 2006: 9), і стверджує, що за допомогою мовних засобів «встановлюються та підтримуються соціальні дистанції між людьми, які змінюються залежно від тональності спілкування» (Миронюк, 2006: 10).

Дослідження *ввічливості* має міждисциплінарний характер і цікавить багатьох науковців різних галузей, зокрема лінгвістики, психології, соціології, філософії, етики, оскільки міжособистісне спілкування формує суспільне життя і є основним чинником творення соціуму.

Лінгвістична *ввічливість* пов'язана з моральним аспектом спілкування, з комунікативною етикою як системою національно-специфічних правил і норм поведінки, що накопичує людський досвід у сфері моралі спілкування і розпорядчої норми поведінки в процесі комунікації. Виділяємо три етапи дослідження лінгвістичної *ввічливості / неввічливості*:

а) до першого етапу, який називається «грайсівським», належать роботи, які базуються на основних положеннях лінгвофілософії П. Грайса і Дж. Остіна, а також класичні теорії *ввічливості* Р. Лакоффа, П. Брауна, С. Левінсона, Дж. Ліча;

б) другий етап – дискурсивний або постмодерністський напрям у вивченні лінгвістичної *ввічливості / неввічливості*, який розробили вчені М. Лохер, Р. Уоттс, С. Міллз, Г. Ілен, Дж. Калпепер. Він зародився на початку 90-х років ХХ століття як реакція на недоліки «Універсальної теорії *ввічливості*» П. Брауна і С. Левінсона;

в) третій етап у дослідженні лінгвістичної *ввічливості / неввічливості* пов'язаний з поворотом в напрямі соціологічного (інтераційного) підходу, який дозволяє вченим запропонувати своє тлумачення переданого значення, виведеного досвідченим шляхом, не вдаючись до оцінок комунікантів.

Дослідники виокремлюють чіткі групи комунікативної поведінки, за допомогою яких реалізується *ввічливість*: *greeting* (вітання), *farewell* (прощання), *apologize* (вибачення), *gratitude* (подяка), *congratulation* (привітання), *wishes* (побажання), *acquaintance* (знайомство), *condolence* (снівчуття), *treatment* (звертання), *request* (прохання), *invitation* (запрошення), *advice* (порада), *compliment* (комплімент).

Мовленнєвий акт *вибачення* пов'язаний із дотриманням комунікативної дистанції. Це доводить, що його необхідно розглядати в парадигмі стратегії *ввічливості*, оскільки головна прагматична мета *вибачення* полягає в переконанні адресата у тому, що його поважають і хочуть підтримати з ним безконфліктні стосунки.

В англійській мові *вибачення* використовується для регулювання міжособистісних відносин в разі усвідомлення порушень соціальних конвенцій (навмисних чи ненавмисних). Правила етикету, норми етики в міжособистісних стосунках, які заподіюють фізичні й моральні страждання іншій особі, погіршують і соціальний імідж першої особи. Отже, мовний акт *вибачення* допомагає комунікантам регулювати міжособистісну дистанцію та підтримувати соціальний імідж.

Британська комунікативна культура належить до індивідуалістичного типу, а індивідуалізм означає «віру в першочерговість індивідуума, установку на самодостатність і особисту свободу, відповідальність за самого себе і право на особистий вибір» (Леонтович, 2003: 198). Основною рисою англійського етикету є попереджувальна *ввічливість* до оточуючих, тому англійці звертаються до мовного акту етикетного *вибачення* в будь-якій ситуації.

В англійській мові виділяються п'ять основних лексем для передачі семантики *вибачення*: “*sorry*”, “*pardon*”, “*forgive*”, “*apology*”, “*excuse*”. Розглянемо детальніше реалізацію мовленнєвого акту *вибачення* в англійській художній прозі. Так, мовні формули *вибачення* “*Excuse me*”, “*Sorry*”, “*I am sorry (I'm sorry)*” використовуються у повсякденному житті при спілкуванні з малознайомими та незнайомими людьми в публічних місцях. Відповіддю в таких ситуаціях здебільшого є вербальна або невербальна реакція, яка підтверджує формальний дозвіл чи *вибачення*:

“*Jennifer felt as if she had been caught snooping. “I'm so sorry. As I said, my memory is a little unreliable at the moment. Please don't think it reflects”*”

Mrs. Cordoza shook her head” (Moyes, 2010: 64).

“*Do excuse me for one moment”*. Jennifer holds her hand over the receiver. “*I'm so sorry*”, she says.

"I'm likely to be some time". Her voice suggests that their conversation will not be continued today. "Someone needs to apply for compensation".

"Can we talk again?" Ellie holds out the piece of paper. "My details are there. I really want to know".

Jennifer nods, half her attention on her caller. "Yes. Of course. It's the least I can do. And thank you again, Ellie" (Moyes, 2010: 318).

Найчастіше вживаною мовленнєвою формулою в англійській мові є формула *"I am sorry (I'm sorry)"*. У цьому випадку виявляється така риса англійської поведінки як дистанційованість, неприпустимість прямого впливу на адресата:

"Which part of London is it in?" he said.

"I'm sorry, I have no idea. I thought you might know".

He frowned. "There's an Alberto's club in Mayfair. I can take you there, but I'm not sure it'll be open" (Moyes, 2010: 104).

"Jennifer felt the woman's assessing gaze on her. It was not entirely friendly. "Are you open?"

"Do we look open?"

She held her bag to her stomach, suddenly self-conscious. "I'm sorry. I'll come back another time" (Moyes, 2010: 104).

Ця формула має формальний маркер ввічливості, який виражає жалкування адресата, але це його ні до чого не зобов'язує.

"I'm sorry", he continued, "but I don't want a sandwich. I don't want to sit in this place listening to ruddy string music. If I've earned anything through being apparently dead for the last four years, it must be the right not to have to sit through tea and polite conversation".

"I just wanted to see yo." (Moyes, 2010: 218).

"She held his gaze for a moment, then glanced at her watch". "I need to leave".

He winced. "I'm sorry. I won't say another thing. I just need to know"

"It's not you. Really. I do need to be somewhere" (Moyes, 2010: 218).

"Where did you get these?" he says.

"They were here", she says tentatively, afraid of what this information will do to him.

"Here?"

"Buried. In your library".

He glances around him, as if these empty shelves can provide some clue to what she's saying.

"I'm sorry. I know they're personal".

"How did you know they were mine?"

"It's a long story" (Moyes, 2010: 406).

Мовна формула *"I am sorry (I'm sorry)"* є найбільш частотним засобом в англійській мові, у якому фактично втрачено семантичне значення.

Ця формула часто використовується просто як сигнал про увагу. Частотність вживання і семантична спустошеність вказаної мовленнєвої формули може викликати здивування у представників інших культур.

"This is for you", she said brusquely.

Jennifer took it from her. She opened it, and immediately placed her hand on top of the papers as the wind threatened to whip them away.

"Don't lose any of them". It was an instruction.

"I'm sorry. I don't understand. What are these?"

"They are the people he has paid off" (Moyes, 2010: 236).

"Do you think he'd be loyal to you?"

She held his gaze for a moment, then glanced at her watch. "I need to leave".

He winced. "I'm sorry. I won't say another thing. I just need to know"

"It's not you. Really. I do need to be somewhere".

He caught himself. "Of course. I'm sorry. I'm the one who was late. I'm sorry to have wasted your time". He couldn't help the anger in his voice. He cursed his editor for losing him that precious half hour, cursed himself for what he already knew were wasted opportunities – and for allowing himself to come close to something that still had the power to burn him" (Moyes, 2010: 219).

"She sees his surprise. He leans forward. "Wow. She actually called you. What happened?"

Suddenly she begins to cry again, tears pouring.

"I'm sorry," she mutters, scrambling for tissues. "I'm sorry. I don't know why I'm being so ridiculous" (Moyes, 2010: 343).

Також цей засіб вибачення підсилюється за допомогою повторів або вживання кількох мовленнєвих формул:

"When she arrives, he is already sitting at a table, oddly "out of place among the construction workers in his Paul Smith jacket and soft, pale shirt. "I'm sorry", he says, even before she sits down. "I'm so sorry. She had my phone. I thought I'd lost it. She got hold of a couple of e-mails I hadn't deleted and found your name the rest" (Moyes, 2010: 402).

"Do excuse me for one moment". Jennifer holds her hand over the receiver. "I'm so sorry," she says. "I'm likely to be some time". Her voice suggests that their conversation will not be continued today. "Someone needs to apply for compensation".

"Can we talk again?" (Moyes, 2010: 318).

"I was once told by someone wise that writing is perilous, as you can't always guarantee your words will be read in the spirit in which they were written. So I'm going to be straightforward. I'm sorry. Forgive me. If there is any way I can change your

opinion of me, please let me know". They had been the easiest words to write in the whole piece" (Moyes, 2010: 419).

Мовленнєва формула "Excuse me" зустрічається рідше, ніж попередня формула. Ця формула є імперативною, містить спонукання до адресата. Окрім прямого вибачення, вона здебільшого використовується для привертання уваги або звернення уваги на якоесь невдоволення, реалізується з підвищеною інтонацією:

"Sorry," she said, "but your boy is here".

It took Anthony several seconds to grasp that she was looking at him. "My boy?"

"I've put him in Don's office".

Anthony stood up, barely able to digest what he had heard. "Excuse me a moment", he said, and followed Cheryl out across the newsroom" (Moyes, 2010: 390).

"Do excuse me for one moment". Jennifer holds her hand over the receiver. "I'm so sorry", she says. "I'm likely to be some time". Her voice suggests that their conversation will not be continued today. "Someone needs to apply for compensation" (Moyes, 2010: 318).

Мовленнєві формули з "apology" зустрічаються в усному мовленні рідше. Носії мови намагаються не вживати у своєму мовленні перформативні дієслова, що пояснює нечасте вживання цієї мовної формули. Мовленнєві формули з apology вживаються для уникнення неоднозначності або у більш формальних відносинах. Найчастіше їх можна зустріти в публічних вибаченнях:

"Yesterday was such a shock", she said finally, placing her cup on the saucer. "I must apologize for how I behaved. You must have thought I was very odd" (Moyes, 2010: 215)

"Please allow me to apologize. If I could buy you and Mr. Stirling lunch before I return to London I'd be very glad to make it up to you" (Moyes, 2010: 77).

Мовленнєва формула "pardon" в англійській мовній культурі зустрічається у край рідко. Участь цієї лексеми у мові є скоріше конвенціональною, тобто зумовленою звичаями. Ця формула часто вживається при перепитах:

"She heard the scornful laughter and tilted her chin a little higher. "You'd do well to learn that you'll only progress at Acme Mineral and Mining with a professional attitude".

"And loose knicker elastic", muttered someone behind her.

"I beg your pardon?"

"Nothing, Miss Parker" (Moyes, 2010: 229).

"If you could just put your signature there". Mr. Grosvenor pointed with a beautifully manicured finger "and there. Then, of course, we'll need your

husband's signature here". He smiled again, his lips wavering a little.

"Oh, you'll need to send them to him directly", she said.

"I beg your pardon?"

"I no longer live with my husband. We communicate by letter" (Moyes, 2010: 336).

Мовленнєві формули з "forgive" є маловживаними в британській мовній культурі. Лінгвісти підкреслюють, що формули за участю цієї лексеми не є типовими формулами вибачення, можуть використовуватися для посилення вибачення:

"Of course. Please forgive me, but I still can't remember things as well as I might. I don't remember you mentioning your husband" (Jojo Moyes "The Last Letter from Your Lover" (Moyes, 2010: 64).

"He turns slowly toward her and fixes her with what her mother might have termed an old-fashioned look. "We in the library may be considered something not far short of an irrelevance by you and your ilk, Miss Haworth, but at my age I stop a little short of office dogsbody. Forgive me if that inconveniences your social life" (Moyes, 2010:298).

"I was once told by someone wise that writing is perilous, as you can't always guarantee your words will be read in the spirit in which they were written. So I'm going to be straightforward. I'm sorry. Forgive me. If there is any way I can change your opinion of me, please let me know". They had been the easiest words to write in the whole piece" (Moyes, 2010: 419).

Мовленнєва формула "I am afraid (I'm afraid)" також може виражати семантику вибачення:

"The Stirlings were about to step into the elevator. He could just see her through the crowd. "I need to speak to someone. I'll be two minutes".

"Sir, I'm afraid I can't let you in without" (Moyes, 2010: 121).

"I'm very sorry, Melissa. I had to wait in for a plumber, and"

"Let's not, Ellie," she says quietly. "I'd rather you didn't insult my intelligence. And unless you're going to be able to convince me that you have a plumber in attendance almost every other day of the week, I'm afraid I have to conclude that you're not taking this job very seriously" (Moyes, 2010: 296).

Здійснивши дослідження вважаємо, що вирази із вибаченням в англійській мові найчастіше передають шкодування і жаль.

У відповідь на вибачення носії британської культури намагаються переконати адресата у тому, що відносини не пошкоджені. Т. Ларіна зазначає: «У відповідь на вибачення англійські комуніканти підкреслюють незначність нанесеного збитку

або принесених незручностей і охоче запевняють адресата в тому, що втрачену рівновагу відносин відновлено» [10]. Традиційними репліками у таких випадках є *ok (it's ok); that's (it's) all right; no problem; do not worry; never mind*.

Внаслідок аналізу мовленнєвого акту вибачення в романі Джорджо Мойєс "The Last Letter from Your Lover" ми виокремили 181 одиницю, які виражали висловлення з формулою вибачення. Мовленнєва формула "sorry" зустрічалася 101 раз, що становить 55%; "excuse" трапляється рідше і становить 11,6% (21 одиниця); мовленнєві формули з "apology" виявили у 12% випадків (23 одиниці); "forgive" – у 14% (26 одиниць); маркер "pardon" зустрічається в 1% (2 одиниці); формула із семантикою вибачення "I am afraid (I'm afraid)" займає 4,4% (8 одиниць).

Висновки. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що мовленнєві формули із семантикою вибачення є невід'ємною частиною англійської культури. В англійській мові виділяються п'ять основних лексем для передачі семантики вибачення, які включають "sorry", "pardon", "forgive", "apology", "excuse". Кожна формула має свою специфіку використання.

Мовні формули вибачення "Excuse me", "Sorry", "I am sorry (I'm sorry)" використовуються у повсякденному житті при спілкуванні з мало-знайомими та незнайомими людьми у публічних місцях. Найчастіше вживаною мовленнєвою формулою в англійській мові є формула "I am sorry (I'm sorry)". У цьому випадку виявляється така риса англійської поведінки як дистанційованість, неприпустимість прямого впливу на адресата. Ця лексема є формальним маркером ввічливості, який виражає жалкування адресата, але це його ні до чого не зобов'язує.

Мовна формула "I am sorry (I'm sorry)" є найбільш частотним засобом в англійській мові, у якому фактично втрачено семантичне значення. Ця формула часто використовується просто як сиг-

нал про увагу. Частотність вживання і семантична спустошеність вказаної мовленнєвої формули може викликати здивування у представників інших культур. Мовленнєва формула "Excuse me" є імперативною, містить спонукання до адресата. Окрім прямого вибачення, вона використовується для повертання уваги або звернення уваги на якість невдоволення, реалізується з підвищеною інтонацією.

Носії мови намагаються не вживати у своєму мовленні перформативні дієслова, що пояснює нечасте вживання мовленнєвих формул з "apology". Цей засіб вони використовуються для уникнення неоднозначності або у більш формальних відносинах (найчастіше їх можна зустріти в публічних вибаченнях). Участь лексеми "pardon" у мові є скоріше конвенціональною, тобто зумовленою звичаями. Ця формула часто вживається при перепитах. Формули за участю лексеми "forgive" не є типовими формулами вибачення, можуть використовуватися для посилення вибачення.

Отже, результати дослідження показують, що комунікативна категорія вибачення є невід'ємним складником концепту «ввічливість», оскільки формули вибачення виконують важливу соціальну функцію в англійській мові, а саме відновлюють соціальний баланс та гармонію між учасниками мовленнєвої взаємодії.

Мовленнєвий акт вибачення пов'язаний із дотриманням комунікативної дистанції. Це доводить, що його необхідно розглядати в парадигмі стратегії ввічливості, оскільки головна прагматична мета вибачення полягає в переконанні адресата у тому, що його поважають і хочуть підтримати з ним безконфліктні стосунки. До того ж комунікативні формули з семантикою вибачення вживаються не тільки для вираження вибачення, їх вживання в англійській мові досить варіативне. Тому можна стверджувати, що мовні формули з семантикою вибачення є невід'ємною частиною повсякденного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алпатов В. М. Категории вежливости в современном японском языке / В. М. Алпатов. Москва : Наука, 1978. 109 с.
2. Бенакьо Р. Конкуренция видов, вежливость и этикет в русском императиве. Russian Linguistics. 2002. 149–178 с.
3. Буренко Т. М. Когнітивно-прагматичні характеристики мовленнєвого акту вибачення в англійській мові XVI – XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. М. Буренко. Харків, 2008. 20 с.
4. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Е. С. Ветрова. Донецьк, 2004. 20 с.
5. Гнатюк Л. П. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови) : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Л. Гнатюк. Івано-Франківськ, 2007. 18 с.
6. Дорда С. В. Комунікативно-прагматичні особливості висловлювань, які передають каяття (на матеріалі англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / С. В. Дорда. Київ, 1996. 16 с.

7. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття / Наталя Журавльова. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 548 с.
8. Земская Е. А. Категория вежливости: общие вопросы национально-культурной специфики русского языка. *Zeitschrift für Slavische Philologie*. 1997. 271–301 с.
9. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан. Киев : Высш. шк., 1989. 131 с.
10. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций : монография. Москва : Рукописные памятники Древней Руси, 2009.
11. Леонтович О. А. Россия и США: введение в межкультурную коммуникацию / О. А. Леонтович. Волгоград : Перемена, 2003. 399 с.
12. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання / О. М. Миронюк. Київ : Логос, 2006. 167 с.
13. Ратмайр Р. Прагматика извинения: сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры / Р. Ратмайр. Москва, 2003. 272 с.
14. Степана Ю. С. Константи. Словник російської культури. Досвід дослідження. Москва, 1997.
15. Сухомлинський В. О. Слово про слово. Вибрані твори: У 5 т. Київ, 1977.
16. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. Москва : ИКАР, 2007. 480 с.
17. Huszcza R. Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia / R. Huszcza. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 228 p.
18. Lakoff R. The logic of politeness, or minding your p's and q's. II Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society. / R. Lakoff. Chicago, 1973. 292–305 p.
19. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej / M. Marcjanik. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 166 p.
20. Moyes J. The Last Letter from Your Lover. New-York : Penguin Group, 2010.
21. Owen M. Apologies and remedial exchanges. A study of language use in social interaction / M. Owen. Berlin : Mouton, 1983. 254 p.
22. Ożóg K. Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CM XIII. Prace Językoznawcze. Zeszyt 98*. Kraków, 1990. 92 p.
23. Sifianou M. Politeness Phenomena in England and Greece: a Cross-cultural Comparison / M. Sifianou. Oxford, 1992.

REFERENCES

1. Alpatov V. M. Kategorii veshlivosti v sovremennom yaponskom yazyike / V. M. Alpatov. [Categories of politeness in modern Japanese]. Moskva : Nauka, 1978, p. 109 [in Russian].
2. Benakko R. Konkurentsiya vidov, veshlivost i etiket v russkom imperativie / R. Benakko // *Russian Linguistics*. [Competition of species, politeness and etiquette in the Russian imperative]. 2002, p. 149–178 [in Russian].
3. Burenko T. M. Kohnityvno-prahmatychni kharakterystyky movlennievoho aktu vybachennia v anhlovnomu dyskursi XVI – XXI stolit : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 “Hermanski movy” / T. M. Burenko. [Cognitive-pragmatic characteristics of the speech act of apology in the English-language discourse of the XVI – XXI centuries]. Kharkiv, 2008, p. 20 [in Ukrainian].
4. Vietrova E. S. Semantyka i funktsionalno-komunikatyvnyi aspekt etyketnykh odynits v epistoliarnii spadshchyni ukrainskykh pismennykiv XVI – XXI st. [Cognitive-pragmatic characteristics of the speech act of apology in the English-language discourse of the XVI – XXI centuries]. Avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.02.01 “Ukrainska mova” / E. S. Vietrova. Donetsk, 2004. 20 s. [in Ukrainian].
5. Hnatiuk L. P. Prahmatychni y funktsionalno-komunikatyvni aspekty vvichlyvosti (na materiali suchasnoi ukrainskoi movy) : avtoref. dys. kand. filol. nauk: 10.02.01 “Ukrainska mova” / L. Hnatiuk. [Pragmatic and functional-communicative aspects of politeness (on the material of the modern Ukrainian language)]. Ivano-Frankivsk, 2007. 18 s. [in Ukrainian].
6. Dorda S. V. Komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti vyslovliuvan, shcho peredaiut kaiattia (na materiali anhliiskoi movy) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. filol. nauk: spets. 10.02.04 “Hermanski movy” / S. V. Dorda. [Communicative and pragmatic features of statements that convey repentance (on the material of the English language)]. Kyiv, 1996. 16 s. [in Ukrainian].
7. Zhuravlova N. M. Poetyka ukrainskoi epistoliarnoi vvichlyvosti KhIKh – pochatku KhKh stolittia / Natalia Zhuravlova. Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet. [Poetics of Ukrainian epistolary politeness of the XIX –beginning of the XX century]. 2012. 548 s. [in Ukrainian].
8. Zemskaya E. A. Kategoriya veshlivosti: obshchie voprosy natsionalno-kulturnoy spetsifiki russkogo yazyika / E. A. Zemskaya // *Zeitschrift für Slavische Philologie*. [Category of politeness: general issues of the national and cultural specifics of the Russian language]. 1997. 271–301 s. [in Russian].
9. Karaban V. I. Slozhnyie rechevyie edynitsy: pragmatika angliyskikh asindeticheskikh polipredikativnyih obrazovaniy / V. I. Karaban. Kiev : Vyssh. shk. [Complex speech units: the pragmatics of English asyndetic polypredicative formations]. 1989. 131 c. [in Russian].
10. Larina T. V. Kategoriya veshlivosti i stil komunikatsii. Sopostavlenie angliyskikh i russkikh lingvokulturnykh traditsiy : monografiya. Moskva : Rukopisnyie pamyatniki Drevney Rusi. [Courtesy category and communication style. Comparison of English and Russian linguocultural traditions : monograph. Moscow : Manuscript Monuments of Ancient Rus]. 2009. [in Russian].

11. Leontovich O. A. Rossiya i SShA: vvedenie v mezhkulturnuyu kommunikatsiyu / O. A. Leontovich. Volgograd : Peremena. Russia and the USA: an Introduction to Intercultural Communication]. 2003. 399 s. [in Russian].
12. Mironyuk O. M. IstorIya ukraYinskogo movnogo etiketu. Zvertannya / O. M. Mironyuk. KiYiv : Logos. [History of Ukrainian language etiquette]. 2006. 167 s. [in Ukrainian].
13. Ratmayr R. Pragmatika izvinieniya: sravnitelnoe issledovanie na materiale russkogo yazyika i russkoy kulturyi / R. Ratmayr. Moskva. [The Pragmatics of Apology: a Comparative Study Based on the Material of the Russian Language and Russian Culture]. 2003. 272 s. [in Russian].
14. Stepana Yu. S. Konstanty. Slovnyk rosiiskoi kultury. Dosvid doslidzhennia. Moskva. [Dictionary of Russian culture. Research experience]. 1997. [in Ukrainian].
15. Sukhomlynskyi V. O. Slovo pro slovo. / V. O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory: U 5 t. [Word for word. / V. O. Sukhomlinsky // Selected works]. Kyiv, 1977 [in Ukrainian].
16. Formanovskaya N. I. Rechevoe vzaimodeystvie: kommunikatsiya i pragmatika / N. I. Formanovskaya. Moskva : IKAR. [Speech Interaction: Communication and Pragmatics]. 2007. 480 s. [in Russian].

УДК 81.133.1'23

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-21>

Наталія ХАБАРОВА,
orcid.org/0000-0001-6108-0495
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) *khna_80@ukr.net*

Ірина ГЕТЬМАН,
orcid.org/0000-0002-7974-8921
викладач кафедри романської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) *yarino4ka@gmail.com*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ТА КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МЕТАФОРИ В РЕКЛАМНОМУ ТА ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСАХ

У статті розглядається метафора як ментальна репрезентація та деякі особливості її існування в когнітивній базі індивіда з позиції сучасної когнітивної теорії. Обґрунтовується підхід щодо вивчення метафори як частини психолінгвістичного та нейрокогнітивного континуума. **Актуальність дослідження** визначається відсутністю в сучасній лінгвістиці системних робіт щодо психолінгвістичного обґрунтування особливостей творення когнітивної метафори. **Мета** дослідження полягає у виявленні функціонування метафори безпосередньо в її зв'язку з навколишнім світом шляхом виокремлення закономірностей її функціонування. Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**: 1. Дослідити метафору, пов'язану з людським фактором, яка є не лінгвістичним, а ментальним фактом і концептуалізує картину світу індивіда. 2. Проаналізувати застосування ментальних просторів щодо дослідження метафоричного значення (або теорії концептуальної інтеграції – блендінгу). 3. Розглянути теорію нейролінгвістичних особливостей дослідження метафори, згідно з якою складні метафори утворюються від простих шляхом концептуального блендінгу.

Перетинаючи традиційні функції виразності, метафори починають осмислюватися у зв'язку з уявною системою людини. Незважаючи на плюралізм думок, когнітивна теорія метафори далека від завершення. Вона складається зі складних блоків, розроблених у психолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, нейролінгвістиці та в когнітивній науці загалом, за допомогою яких аналізуються різні аспекти цього феномену. Когнітивний підхід та межі з психолінгвістикою й нейронаукою дають змогу представити функціонування мови у зв'язку з навколишнім середовищем шляхом виявлення закономірностей його функціонування. Він також дозволяє описати складні процеси передачі та обробки інформації, пов'язані з використанням метафори, які беруть участь в організації знання та уявлень щодо навколишньої дійсності й сприйняття їх індивідами.

На зміну вивченню мови як незалежної абстрактної системи знаків приходить комплексне вивчення мови, в центрі якої – індивід, який висловлює свої думки шляхом метафор, утворює завдяки ним світ, у якому живе. Метафора розглядається як процес, пов'язаний із людським фактором у мові, завдяки якому в мовних засобах відбивається національно-культурне багатство. Метафора є не лінгвістичним, а ментальним фактом, який концептуалізує картину світу.

Ключові слова: метафора, ментальна репрезентація, образ метафори, блендінг, механізм творення метафори.

Nataliia KHABAROVA,
orcid.org/0000-0001-6108-0495
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Romance Philology
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) khna_80@ukr.net

Iryna HETMAN,
orcid.org/0000-0002-7974-8921
Lecturer at the Department of Romance Philology
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) yarino4ka@gmail.com

PSYCHOLINGUISTIC AND COGNITIVE FEATURES OF CONCEPTUAL METAPHORS IN ADVERTISING AND ART DISCOURSES

*The metaphor is considered as a mental representation and some peculiarities of its existence in the individual's cognitive base from the point of view of modern cognitive theory. The approach to the study of metaphor as part of the psycholinguistic and neurocognitive continuum is determined. **The relevance of the study** is determined by the absence in the modern linguistics of systematic works on the psycholinguistic substantiation of the features of the creation of the cognitive metaphor. **The purpose of the study** is to identify the functioning of the metaphor directly in its relation to the outside world by identifying patterns of its functioning. To achieve this goal, the following **tasks** were set: 1. To explore a metaphor directly related to the human factor, which is not a linguistic fact, but a mental fact, and conceptualizes the picture of the world of the individual. 2. Analyze the application of mental spaces to the study of metaphorical meaning (or theory of conceptual integration – blending). 3. Consider the theory of neurolinguistic features of the study of metaphor, according to which complex metaphors are formed from simple ones through conceptual blending.*

Intersecting traditional expressive functions, metaphors begin to reflect on the human imaginary system. Despite the pluralism of thought, the cognitive theory of metaphor is far from complete. It consists of complex blocks developed in psycholinguistics, cognitive linguistics, neurolinguistics and, in general, in cognitive science, through which various aspects of this phenomenon are analyzed. The cognitive approach and the boundaries with psycholinguistics and neuroscience make it possible to represent the functioning of a language directly in relation to the environment by identifying patterns of its functioning. It also describes the complex processes of transmitting and processing information related to the use of metaphors that are involved in organizing knowledge and perceptions of environmental reality and perception by individuals.

Replacing the study of language as an independent abstract system of signs comes a complex study of language, at the center of which is an individual who expresses his thoughts through metaphors, which, through metaphors, creates the world in which he lives. The metaphor is seen as a process related to the human factor in language, through which national cultural wealth is reflected in linguistic means. The metaphor is not a linguistic but a mental fact that conceptualizes the picture of the world.

Key words: metaphor, mental representation, metaphor image, blending, mechanism of metaphor creation.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку наук характеризується переходом до інформаційного суспільства. В центрі уваги дослідників все частіше знаходяться механізми, за допомогою яких людина отримує та структурує інформацію. Однією з центральних тем дослідження когнітивної лінгвістики, психолінгвістики та нейронаук є значення мови в таких процесах пізнання як категоризація та концептуалізація. Метафора є одним із таких механізмів.

Актуальність дослідження визначається відсутністю в сучасній лінгвістиці системних робіт щодо психолінгвістичного обґрунтування особливостей творення когнітивної метафори. Когнітивна лінгвістика – напрям, у центрі уваги якого знаходиться мова як загальний когнітивний механізм і когніція в її мовному відбитку. Теорія

метафори складається зі складних концептуальних блоків, розроблених у мовознавстві, психолінгвістиці, когнітивній лінгвістиці, семіології, нейролінгвістиці, за допомогою яких аналізуються різні аспекти цього феномену.

Мета статті полягає у виявленні функціонування метафори у зв'язку із навколишнім світом шляхом виокремлення закономірностей її функціонування. Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

1. Дослідити метафору, пов'язану з людським фактором, яка є не лінгвістичним, а ментальним фактом і концептуалізує картину світу індивіда.

2. Проаналізувати застосування ментальних просторів щодо дослідження метафоричного значення (або теорії концептуальної інтеграції – блендінгу).

3. Розглянути теорію нейролінгвістичних особливостей дослідження метафори, згідно з якою складні метафори утворюються від простих шляхом концептуального блендінгу.

Під час дослідження було застосовано описовий метод, семантико-когнітивний і метод опозиції.

Аналіз досліджень. Когнітивна лінгвістика виникла в США (Дж. Лакофф, М. Джонсон (2004), М. Тернер, Ж. Фокон'є (1993), Ж. Греді (2005), Б.Діжуа(2008)таотрималазначнерозповсюдження, подальший розвиток та інтерпретацію у вітчизняній науці (Н. Д. Арутюнова (1990), Л. В. Балашова (1998) А. Н. Баранов, Д. О. Добровольський (1997), В. А. Маслов (2015), О. А. Юріна (2004).

Виклад основного матеріалу. Нині спостерігається повномасштабне повернення до аристотелівської концепції метафори як засобу світосприйняття та світорозуміння. Можливо, вперше термін «метафора» у широкому когнітивному контексті щодо вивчення психолінгвістичного й лінгвокультурного простору використали Дж. Лакофф і М. Джонсон. Учені стверджують, що будь-які перенесення мовних значень зумовлюються метафоричним мисленням людини, тобто відбуваються по заданих когнітивними метафорами моделях.

«Метафора, – пишуть Дж. Лакофф та М. Джонсон, – пронизує все наше повсякденне життя та виявляється не лише у мові, а й у мисленні та дії» (Лакофф, Джонсон, 2004). Повсякденна понятійна система, в межах якої ми мислимо та діємо, метафорична за своєю суттю: «Метафора не обмежується однією лише сферою мови, тобто сферою слів: сам процес мислення людини в значному ступені метафоричний» (Лакофф, Джонсон, 2004: 256). Це пояснюється тим, що метафора зручна для пояснення, для осмислення «далеких» один від одного понять.

Метафора здатна подолати логічно несумісні речі, для них це завдання не лише доступне, але й природне, оскільки «метафори існують як втілення звичайного творчого процесу людського пізнання, який поєднує поняття, в нормі не пов'язані, для детальнішого занурення у суть справи» (Кормак, 1990: 373). Тому ретроспективне вивчення механізмів творення метафори безпосередньо пов'язане з вивченням психічних процесів, а саме з аналізом ментальних репрезентацій. Дослідження концептуальної метафори є сферою не лише когнітивістики, лінгвістики, а й психолінгвістики, тому що до уваги беруться ментальні процеси.

Відповідно до базових постулатів когнітивної психолінгвістики дослідження механізмів метафоричної репрезентації когнітивних структур має походити з моделювання концептосфери

конкретної мови. Так, концептуальна метафора ARGUMENT IS WAR (суперечка – це війна) споріднена з базовими цінностями культури носіїв англійської мови. Метафора – не стільки засіб опису суперечок у понятті «війна», скільки сталий спосіб осмислення суперечки: можна програти або виграти суперечку, опонент сприймається як супротивник, суперечники розроблюють стратегії, займають позиції, «розстрілюють» (shoot down) аргументи супротивника. Разом із тим «можна представити культуру, в якій суперечка – це танок, учасники – танцюристи, а мета полягає в гармонійному та естетичному привабливому танці, а не в перемозі над супротивником. Концептуальні метафори «є незмінною частиною культурної парадигми носія мови та психологічного сприйняття ситуації» (Лакофф, Джонсон, 2004: 256). Вони вкорінені у свідомості людей і настільки звичні, що часто навіть не усвідомлюються як метафори:

У типології американських дослідників концептуальні метафори поділяються на три основні групи: структурні, онтологічні та орієнтаційні. У структурних метафорах когнітивна типологія сфери-мішені є моделлю для осмислення сфери-мішені (ARGUMENT IS WAR), онтологічні метафори категоризують абстрактні сутності шляхом окреслення їхніх меж у просторі (MIND IS MACHINE) або за допомогою персоніфікації (Inflation is eating up our profits), орієнтаційні метафори відбивають опозиції, в яких зафіксовано наш досвід просторової орієнтації у світі (GOOD IS UP, BAD IS DOWN).

Відповідно до теорії концептуальної метафори в основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань (фреймами та сценаріями) двох концептуальних доменів – сфери-джерела (source domain) та сфери мішені (target domain). У результаті односкерованої метафоричної проєкції (metaphorical mapping) зі сфери-джерела у сферу-мішень, сформованих у результаті досвіду взаємодій людини з навколишнім світом, елементи сфери-джерела структурують менш зрозумілу концептуальну сферу-мішень, що складає сутність когнітивного потенціалу метафори.

Базовим джерелом знань, які складають концептуальні домени, є досвід безпосередньої взаємодії людини з навколишнім світом. Першим є фізичний досвід у діахронічному плані, який категоризує дійсність у вигляді простих когнітивних структур – «схем-образів». Метафорична проєкція здійснюється між концептуальними структурами доменів, а не лише між окремими елементами двох структур. Припущення про те, що під час метафоричної проєкції у сфери-мішені част-

ково зберігається структура сфери-джерела отримало назву гіпотези інваріативності в роботі Дж. Лакоффа та М. Джонсона «Метафори, якими ми живемо» (2004). Завдяки цій властивості стають можливими метафоричні наслідки, які в метафоричному виразі експліцитно не виявляються, але виводяться на базі фреймового знання. Тобто типологія сфери-джерела в якійсь мірі визначає спосіб осмислення сфери-мішені фреймового знання та є основою для прийняття рішень і дій.

Особливого розповсюдження отримали дослідження концептуальної метафори. Нині серед дослідників спостерігається широке розповсюдження когнітивного потенціалу метафори в отриманні наукового знання. Вплив концептуальної метафори на отримання наукових ідей досліджувався відповідно до філософії, політики, генетики, психології та інших наук. Велику цікавість теорія концептуальної метафори викликала у дослідників психолінгвістичного напрямку. Головний сумнів серед психолінгвістів викликало питання стосовно того, чи супроводжується актуалізація стертих метафор активними операціями над концептуальними доменами, чи не пасивно засвоюється вона носіями мови.

Цікавий експеримент щодо верифікації припущення Дж. Лакоффа про «тілесний розум» і підсвідомий характер базових концептуальних метафор було проведено в Каліфорнійському університеті Р. В. Гіббсом і Н. Л. Вілсоном (Гіббс, 2002). Під час експерименту було встановлено кореляції між моторикою піддослідних і вживанням антропоморфних метафор. При цьому кореляція не варіювалася залежно від національності піддослідних (в експерименті брали участь носії англійської та португальської мов). У цій публікації автори розглядають дослідження, яке підтверджує зв'язок між активацією частин головного мозку, які відповідають за моторику, та лінгвістичними виразами, пов'язаними з тілесним досвідом взаємодії з навколишнім світом.

Психолінгвістичні методи дослідження метафори дозволяють отримувати дані щодо особливостей розуміння навколишнього світу індивідом, що недоступно при традиційному аналізі (Фрумкіна, 2001), щодо специфіки її функціонування в індивідуальному лексиконі (Залевська, 2005; Лебедева, 2006). На думку О. В. Улибіної, «процес формування діяльності, описаний А. Н. Леонт'євим, у деяких структурних моментах близький до того, як представлено процес розвитку психіки в теорії Ж. Лакана. Основним моментом, який визначає близькість, є використання обома авторами (в явній формі у Лакана та

неявній у Леонт'єва) моделі метафори» (Улибіна, 2006: 205). Відповідно до теорії діяльності сполучення предмета та потреби утворює структуру, яка відповідає структурі метафори – одне означуване та кілька означуваних, пов'язаних за принципом схожості.

На думку О. В. Улибіної, первинне означуване в природі не існує, а людина, яка живе в культурному середовищі, завжди має справу з переробленими культурою речами (Улибіна, 2006). До того ж метафори виступають зовнішніми образами свідомості, більшість із яких має культурну специфіку. Ті ж мовні засоби «перекручують образи свідомості в їх зовнішній інтерпретації» (Сергієва, 2009: 3).

Психолінгвістичний підхід, на нашу думку, вдало синтезує розглянуті концепції та дозволяє в якійсь мірі зняти розбіжності в проблемах вивчення метафори. Предметне значення втілюється у слові шляхом багаторазового вживання в схожих ситуаціях, закріплюється в найбільш типових сполучуваних конструкціях. Тому метафора, як і будь-яке слово, коли перетворюється в сталий вираз на основі «порівняння того, що не можна порівняти», втілює істотні сторони дійсності, базується на інваріантних відношеннях між раціональним і чуттєвим.

Відповідно до концепції втілення А. А. Залевської (2005), лексема (як і метафора) є своєрідним ключем до умовно-дискретного фрагменту континуальної та багатомірної індивідуальної картини світу, повнота якої забезпечується вихідними знаннями та хвилюваннями різних видів. На відміну від традиційного підходу до метафори, психолінгвістична теорія значення визнає початкову динамічність того, що в носія мови відбувається ув'язка з формою будь-якої вербальної одиниці, що забезпечує сприйняття цієї одиниці як знайомої, зрозумілої при постійній взаємодії свідомого та несвідомого, вербального та невідладного вербалізації, при притаманному людині акцентуванні уваги й різних ознак (Залевська, 2005).

Саме тому когнітивний підхід щодо дослідження метафори не обмежується теорією концептуальної метафори. Нині когнітивні лінгвісти не поділяють думки щодо домінантності двокомпонентної моделі метафори. Як зазначають Є. В. Будаєв та А. П. Чудінов, з середини 90-х років минулого століття розвивається альтернативний підхід щодо аналізу когнітивної метафори, відомий як теорія концептуальної інтеграції, або теорія «блендінгу» (Будаєв, Чудінов, 2008). Теорія концептуальної інтеграції (теорія блендінгу) розвивається у працях Дж. Бран-

дена (2004), М. Тернера та Ж. Фокон'є (1993). Йдеться про змішання «концептів». Як зазначає А. Річардс, «при використанні метафори у нас присутні дві думки про дві різні речі, при цьому думки взаємодіють між собою всередині одного слова або виразу, чиє значення і є результатом цієї взаємодії» (Річардс, 1990).

У запропонованій теорії М. Тернер і Ж. Фокон'є (1993) дійшли висновку, що метафоризація не вичерпує проекцію зі сфери-джерела у сферу-мішень, як у концептуальній теорії метафори, а складається зі складних інтеграційних процесів. Вони утворюють змішані ментальні процеси, які здатні в процесі концептуальної інтеграції вибудовувати структуру значення. М. Тернер і Ж. Фокон'є (1993) запропонували альтернативну двохдоменної моделі метафори – модель кількох просторів. На їх думку, односкерована метафорична проекція зі сфери-джерела у сферу-мішень є лише приватним випадком більш складного, динамічного та варіативного комплексу процесів, для експлікації яких вчені вводять у дослідження когнітивної метафори два проміжних простори (middle spaces). На відміну від теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона щодо двох концептуальних доменів, розглядається чотири ментальних простори: два початкових простори (input spaces), загальний простір (generic space) і змішаний простір (blended space), або бленд (blend). Початкові простори співвідносяться зі сферою-джерелом і сферою-мішенню в теорії концептуальних просторів, хоча кількість початкових просторів може перевищувати два.

Ментальні простори не тотожні концептуальним доменам. Ментальний простір – це відносно невеликий «концептуальний пакет», який частково запозичується з концептуального домену. Конструюється лише частина структури для розуміння конкретної ситуації або дії. Щодо метафори, то дослідники часто використовують наукове поняття-бленд «початковий домен» (input domain), яке поєднує ідеї теорії концептуальної метафори та концептуальної інтеграції.

Загальний простір містить найбільш абстрактні елементи (ролі, фрейми, схеми), які притаманні обом початковим просторам, тобто є базою для метафоризації на абстрактному рівні. У бленді «змішуються» деталі початкових просторів, в результаті чого утворюється нова концептуальна структура. Вона більше не залежить від початкових просторів і має свої потенції для подальшого розвитку. Такий підхід можна продемонструвати на прикладі реклами французького автомобіля: *“Au volant de cette voiture vous imagineriez le pilote*

Formule 1 et s'en volez en haut au ciel” («За кермом цієї машини ви відчуваєте себе пілотом формули 1 та злітаєте високо в небо»).

У дослідженому бленді виконується інтеграція двох початкових ментальних просторів, в яких покупець співвідноситься з пілотом Формули 1, а машина – із птахом або літаком. Бленд запозичує фреймову структуру як у слова «пілот» (має здібності в керуванні, хист, швидко пристосовується під обставини шляху, може їхати дуже швидко), так і казуальну, дійову структуру з відомих дій (автомобілі «літають», наче птахи, наче літаки). В розглянутому прикладі загальний простір містить один об'єкт, який занурений у дію, спокушається до мети (відчувати себе на висоті) та який має переваги для іншого об'єкту (для майбутнього покупця). Очевидно, що в загальному просторі результат відчуття бути пілотом цілком ймовірний для кожного, хто стане власником такої машини.

Міждоменна проекція має метафоричний характер, але змішаний простір має казуально-подвійну структуру, яка не виводиться із фрейму-джерела. Якщо метафоричні інференції виводити лише з ментального простору-джерела, то пілотом може стати кожен, а не лише власник саме цієї машини, що рекламується. Отримана інференція не виводиться з простору-мішені. У бленді з'являється нова структура, оскільки літати може птах або літак, але «літати» на автомобілі може лише пілот, власник цього автомобіля, тобто той, хто за кермом. Ця «можлива» структура не підсилює початкових структур, вона конструюється у бленді та приносить нові змісти, понятійні інференції.

На думку вчених, у теорії блендингу процес концептуальної інтеграції відбувається у три етапи: композиція (composition), оформлення та розробка (completion та elaboration) (Греді, 2005). На етапі композиції зміст початкових просторів проектується у змішаний простір. Він сприймається при оформленні як довгострокова єдина концептуальна структура, яка може безкрайньо змінюватися та розроблятися.

Аналізуючи метафори, дослідники блендингу часто стикаються з інтеграційними мережами (integration networks). Вони містять кілька початкових просторів з різними видами проекції (наприклад, метонімію та метафору) (Тернер, 1993). На базі аналізу мережевих структур М. Тернер і Ж. Фокон'є розробили принципи оптимальності інтеграційних мереж:

1. Принцип інтеграції. Змішаний простір має утворювати жорсткий змішаний простір, яким можна оперувати як єдиним цілим.

2. Принцип мережі. Маніпуляції блендом мають підтримувати мережу відповідних зв'язків із початковими просторами без додаткових спостережень.

3. Принцип розпакування. Цей бленд має дозволити реконструювати початковий простір, міждоменну проекцію, загальний простір і мережу зв'язків між всіма просторами.

4. Принцип топології. Кожен елемент у бленді має функціонувати відповідно до структурних відносин, притаманних початковому простору.

5. Принцип відповідної бази. Якщо елемент з'являється у бленді, то з'являється необхідність уваги для цього елемента. Значущість має релевантні зв'язки з іншими просторами та релевантні функції, залучені у бленді.

6. Принцип зменшення метонімічної дистанції. Якщо один елемент проектується з початкового простору у бленд, а інший елемент з того ж простору проектується завдяки метонімічному зв'язку, то зменшується метонімічна дистанція між обома елементами (Тернер, Фокон'є, 1993).

Так, у метафорі: *La télé comme point de départ (voyage TV) (Телебачення як місце відліку (телебачення подорожей))* деталі інтеграційної мережі розроблюються у самому бленді, а не виводяться з метафоричної проекції. Якщо відношення телебачення як подорожі метафоричне, то відношення подорожі та місце відліку метонімічне. За принципом метонімічного звуження місце відліку більше зв'язано у бленді, ніж в початковому просторі-джерелі. Зазначимо, що місце відліку символізує початок чогось нового та асоціюється з крапкою нерухомості. У бленд також проектується математичні підрахунки у поєднанні з філософськими міркуваннями.

Важливо мати на увазі, що блендінг розуміється досить розповсюджено та не обмежується процесами метафоризації: його значущість у когнітивних процесах майже загальна. Теорія концептуальної інтеграції та теорія простих і складних метафор (Греді, 2005) вплинули на становлення нейрокогнітивного підходу. Відповідно до дослідження Дж. Е. Греді, метафори поділяються на первинні (primitive) та складні (complex). Формування первинних метафор відбувається на ранніх стадіях онтогенезу в період так званої фази «конфліції», коли суб'єктний і сенсорно-моторний досвід ще не поділилися. Когнітивні зв'язки, встановлені в цей період, зберігають і виявляють себе протягом усього життя людини й слугують основою для формування складних метафор. Вони утворюються з первинних шляхом концептуального блендінгу. Складні метафори, так само як і первинні, пов'язані зі сенсомоторною діяль-

ністю. Будь-яке осмислення, фігуративні зв'язки є не лише метафоричними, а й метонімічними. Тобто метафоричні відносини всередині складних метафор можуть бути відправними крапками для процесу творення складних концептуальних мереж (Греді, 2005).

На довербальному етапі виникнення концептуальної метафори базову роль відіграють нейросеміотичні процеси, які наша свідомість експлікує та сприймає, але які сховані від зовнішнього сприйняття, від зв'язків несумісних об'єктів. На вербальному рівні вони репрезентуються словесними метафорами або фразеологічними одиницями типу океан (про нескінченне та безмежне явище). У давньофранцузькій літературі незбагненні речі порівнювали з океаном: *l'océan des pensées, l'océan des soldats, l'océan des secrets*. Той самий зміст вкладають письменники реалізму: «*Mais Paris est un véritable océan. Jetez-y la sonde, vous n'en connaîtrez jamais la profondeur. Parcourez-le, décrivez-le! quelque soin que vous mettiez à le parcourir, à le décrire; quelque nombreux et intéressés que soient les explorateurs de cette mer, il s'y rencontrera toujours un lieu vierge, un antre inconnu, des fleurs, des perles, des monstres, quelque chose d'inouï, oublié par les plongeurs littéraires*». Ici, dans «*Le père Goriot*», Balzac compare Paris à un océan. Такі метафори вишукані, в одній фразі, кожна з них виявляє деталі цілого, наповненого перетвореного світу.

Для нейрокогнітивного підходу досить плідними є ідеї К. Г. Юнга, засновника аналітичної психології щодо символіко-архетипічного характеру людської психіки, який визначає здатність метафори зумовлювати «побудову» цільної картини навколишнього середовища (Jung, 1996). Архетип надає почуття предметності відчуттям людини в символічній та міфологічній формі. Описані К. Юнгом різновиди архетипів є формоутворювальними елементами сприйняття, які зумовлюють його можливість і є результатом спонтанного народження образів. Ці образи виступають інваріантними для всіх людей нейродинамічними структурами мозку. Лінгвісти стверджують, «що архетипи зумовлюють важливі уявлення людства про цілісність світу та свого місця в ньому. Ми вважаємо, що саме архетипи є прототипами усіх метафор, свого роду метафоричними прообразами, що метафори слід розглядати у зв'язку з символіко-архетипною основою свідомості» (Полозова, 58).

Ми усвідомлюємо той факт, що метафора первинно починається як первинна метафора або інша проста концептуальна асоціація для того, щоб стати базою частини концептуальної

інтеграції. Первинне поняття будь-якої складності метафори може викликати побудову більш складного образу. Поряд із цим роль складних метафор у концептуальному блендінзі ілюструє важливий принцип в межах концептуального комплексу та всієї інтеграційної концептуальної мережі. В основі цього поняття складається безліч різних специфічних метафоричних зв'язків, образ яких загалом не має накладення однієї початкової області на іншу. Інтеграційні мережі не є сталими, попередньо наявними конвенційними структурами. Ментальний, а не мовний феномен все частіше ініціює звернення вчених до психолінгвістичного складника при аналізі метафори, яка розглядає людину, «занурену в стихію» мови. Дослідження цієї парадигми скеровані на вивчення ролі метафори у мовленнєвої діяльності, на вивчення її психологічних і нейропсихологічних аспектів.

Отже, блендінг – це когнітивний механізм, який опановує різні когнітивні феномени, в тому числі категоризацію, побудову гіпотез, інференцію, походження та комбінування граматичних конструкцій, аналогії, метафору, психологічні аспекти дослідження метафори. Як видно з визначення, в теорії блендінгу метафора займає місце лише одного з когнітивних механізмів або різновидів загального механізму концептуальної інтеграції.

У найбільш загальному вигляді пропонується вважати метафоричним такий змішаний простір, у якому концептуальна інтеграція супроводжується фузією (fusion) елементів початкового простору. Так, бленд *Le poids des mots, le choc des photos (Paris Match) (Вага слів, шок фотографії)* складається з деякого сплаву, слово є важливим і співвідноситься з концептом ваги, з концептом журналу в початкових просторах, у той час, коли в неметафоричних блендах один елемент співвідноситься лише з одним початковим простором. Необхідно зазначити, що в рекламній комунікації один із концептів не завжди називається напряду, він рекламується та мається на увазі, як у зазначеному вище прикладі.

Підкреслимо, не можна говорити про розбіжності в досліджених теоріях (концептуальна метафора та теорія концептуальної інтеграції) на загальнотеоретичному рівні. Вони об'єднані загальним поглядом на онтологічний статус та епістемологічну роль метафори. При вивченні традиційної теорії Дж. Лакоффа необхідно враховувати ідеї загальної теорії блендінгу.

Дослідники блендінгу аналізують одиничні приклади (здебільшого свіжі метафори), однак корпусних досліджень метафори в рамках цієї теорії не відбувалося. Очевидно, що це пов'язано з великою практичною складністю корпусного опису концептуальних інтеграційних мереж (унікальних для кожного конкретного випадку) та відсутністю відповідної методики. Дослідники блендінгу розпочали спробу відбити динаміку метафоризації та звернулися до аналізу поодиноких прикладів. Однак подолання статичного ракурсу в розгляді метафоричних відповідностей дуже ускладнило корпусний опис узгоджених із визначеною культурою метафоричних моделей. Тому нові дослідження були отримані внаслідок відмови від старих. Важливо враховувати, що дослідники блендінгу ставлять перед собою інші цілі: вивчити метафору не як культурно-статичний, а як індивідуально-динамічний феномен з позиції сприйняття її індивідами.

Висновки. Проведений аналіз свідчить про формування в когнітивній парадигмі на сучасному етапі розвитку оригінальної методологічної системи, яка містить 3 головні підходи (концептуальний, психолінгвістичний і нейрокогнітивний). Вони збагачують когнітивну теорію, оскільки кожен метод має свої переваги та дозволяє виявити деякі факти й закономірності, які не привертали раніше уваги дослідників, що в комплексі створює умови для повного та багатоаспектного дослідження природи метафори. Підкреслимо, що не можна говорити про розбіжності на загальнотеоретичних рівнях, до того ж не завжди можна провести меж між підходами. Дослідження інтегративного підходу, який поєднує сучасні проблеми метафори, може бути темою для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Вступительная статья. *Теория метафоры*. Москва. 1990. С. 5–32.
2. Балашова Л. В. Метафора в диахронии (на материале русского языка XI – XX веков). *Монография*. Саратов : СГУ. 1998. 216 с.
3. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Постулаты когнитивной семантики. *Известия АН. Серия: Лит. и яз.* 1997. Т. 56. № 1. С. 11–21.
4. Будаев Э. В. Зарубежная политическая метафорология : монография / Э. В. Будаев, А. П. Чудинов. Екатеринбург. 2008. 248 с.
5. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст. *Избранные труды*. Москва. 2005. 542 с.
6. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон; пер. с англ.; под ред. А. Н. Баранова. Москва. 2004. 256 с.

7. Лебедева С. В. Медицинская метафора в современном языке : монография. Курск. 2006. 128 с.
8. Мак Кормак Э. Когнитивная теория метафоры. *Теория метафоры*. Москва. 1990. С. 358–386.
9. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. Москва. 2015. 296 с.
10. Полозова И. В. Метафора как средство философского и научного познания. М., 2003. URL: <http://diss.rsl.ru/diss/03/1076/031076044.pdf>.
11. Ричардс А. Философия риторики. *Теория метафоры*. Москва. 1990. С. 44–67.
12. Сергиев Н. С. Хронотоп жизненного пути в русском языковом сознании. *Автореф. дис. доктора филол. наук*. Москва. 43 с.
13. Улыбина Е. В. Метафора и деятельность: предмет потребности как метафора. *Психологическая теория деятельности: вчера, сегодня, завтра*. Москва. С. 205–214.
14. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика. Москва, 2001. 23 с.
15. Юрина Е. А. Лексическая образность по данным психолінгвістических экспериментов. *Вестник Томск. гос. ун-та*. Томск. 2004. № 38. С. 107–138.
16. Barnden J. A. Varieties and directions of interdomain influence in metaphor. *Metaphor and Symbol*. 2004. Vol. 19. № 1. С. 1–30.
17. Dijoua B. Modélisation informatique d'une base de connaissance lexicales (2008).
18. (DiSSc) *Réseaux polisémiques et schèmes sémantico-cognitifs. Thèse de doctorat*. Sorbonne. 486 p.
19. Gibbs R. W. Bodily action and metaphorical meaning. *Style*. 2002. Vol. 36. P. 524–540.
20. Grady J. Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes. *Pragmatics*. V. 37. 2005. Issue 10. P. 1595–1614.
21. Jung C. G. *Métaphores de l'âme et ses symboles*. Paris. 1996. 346 p.
22. Turner M. Metaphor, Metonymy and Binding. P. 2002. 477–478.

REFERENCES

1. Arutyunova N. D. Vstupitel'naya statya. *Teoriya metafory*. [Introductory article. Metaphor theory]. Moskva. 1990. 5–32 [in Russian].
2. Balashova L. V. Metafora v diahronii (na materiale russkogo yazyka XI – XX vekov). [Metaphor in diachrony (based on the Russian language of the 11th – 20th centuries)]. *Monografiya*. Saratov : SGU. 1998. 216 p. [in Russian].
3. Baranov A. N., Dobrovolskij D. O. Postulaty kognitivnoj semantiki. [Postulates of cognitive semantics]. *Izvestiya AN. Ser. lit. i yaz.* 1997. T. 56. № 1. 11–21 [in Russian].
4. Budaev E. V. Zarubezhnaya politicheskaya metaforologiya : monografiya / E. V. Budaev, A. P. Chudinov. [Foreign political metaphorology : monograph]. Ekaterinburg. 2008. 248 p. [in Russian].
5. Zalevskaya A. A. Psiholingvisticheskie issledovaniya. Slovo. Tekst. [Psycholinguistic research. Word. Text]. *Izbrannye trudy*. Moskva. 2005. 542 p. [in Russian].
6. Lakoff D. Metafori, kotorymi my zhivem / D. Lakoff, M. Dzhonson; per. s angl.; pod red. A. N. Baranova. [The Metaphors We Live By]. Moskva. 2004. 256 s. [in Russian].
7. Lebedeva S. V. Medicinskaya metafora v sovremennom yazyke : monografiya. [Medical metaphor in modern language : monograph]. Kursk. 2006. 128 s. [in Russian].
8. Mak Kormak E. Kognitivnaya teoriya metafory. *Teoriya metafory*. [Cognitive metaphor theory]. Moskva. 1990. 358–386 [in Russian].
9. Maslova V. A. Vvedenie v kognitivnuyu lingvistiku. [Introduction to Cognitive Linguistics]. Moskva. 2015. 296 s. [in Russian].
10. Polozova I. V. Metafora kak sredstvo filosofskogo i nauchnogo poznaniya. [Metaphor as a means of philosophical and scientific knowledge]. M., 2003. URL: <http://diss.rsl.ru/diss/03/1076/031076044.pdf> [in Russian].
11. Richards A. Filosofiya ritoriki. [Philosophy of rhetoric]. *Teoriya metafory*. Moskva. 1990. 44–67 [in Russian].
12. Sergiev N. S. Hronotop zhiznennogo puti v russkom yazykovom soznanii. [Chronotope of the life path in the Russian language consciousness]. Avtoref. dis. doktora fil. nauk. Moskva. 2009. 43 s. [in Russian].
13. Ulybina E. V. Metafora i deyatelnost: predmet potrebnosti kak metafora. [Metaphor and activity: the subject of need as a metaphor]. *Psihologicheskaya teoriya deyatelnosti: vchera, segodnya, zavtra*. Moskva. 2006. 205–214 [in Russian].
14. Frumkina P. M. Psiholingvistika. [Psycholinguistics]. Moskva. 2001. 23 s. [in Russian].
15. Yurina E. A. Leksicheskaya obraznost po dannym psiholingvisticheskikh eksperimentov. [Lexical imagery according to psycholinguistic experiments]. *Vestnik Tomsk. gos. un-ta*. Tomsk. 2004. № 38. 107–138 [in Russian].
16. Barnden J. A. Varieties and directions of interdomain influence in metaphor. *Metaphor and Symbol*. 2004. Vol. 19. № 1. 1–30.
17. Dijoua B. Modélisation informatique d'une base de connaissance lexicales. 2008.
18. (DiSSc) *Réseaux polisémiques et schèmes sémantico-cognitifs. Thèse de doctorat*. Sorbonne. 486 p.
19. Gibbs R. W. Bodily action and metaphorical meaning. *Style*. 2002. Vol. 36. 524–540.
20. Grady J. Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes. *Pragmatics*. 2005. V. 37. Issue 10. 1595–1614.
21. Jung C. G. *Métaphores de l'âme et ses symboles*. Paris. 1996. 346 p.
22. Turner M. Metaphor, Metonymy and Binding. 2002. 477–478.

УДК 821.161.2-31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-22>**Каріне ХАЧАТУРЯН,**

orcid.org/0000-0003-4131-1836

викладач

Харківського державного автотранспортного коледжу

(Харків, Україна) kartinka13210@ukr.net

СПЕЦИФІКА ПРОСТОРОВО-ЧАСОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОМАНУ ПАНАСА МИРНОГО «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?»

У статті простежено категорію часопростору як жанрову ознаку роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Детальне вивчення цього питання дозволяє зрозуміти природу реалістичної манери письма в українському варіанті. З'ясовано зміст поняття «хронотоп». Визначено диференціацію понять «простір» і «час», які відносяться до основних категорій філософії, естетики, психології, лінгвістики, мистецтва.

Роман Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» є підсумком творчих пошуків художника у зображенні народного характеру. Письменник свідомо обирає переломні моменти в житті українського селянства, коли, на його думку, найбільш повно виявляються корінні, нерідко суперечливі риси національного характеру. При цьому головним для автора стає пошук і зображення правди часу, народної точки зору на події та героїв. Ці ідеї зумовлюють своєрідність і цілісність художнього світу роману Панаса Мирного, який вибудовується навколо українського селянина з його буденними турботами і вічним прагненням до гармонії з собою і навколишнім світом.

Час і простір у романі – фактори, які формують життєві цілі героїв, визначають їхні характери, душевні нахили, світогляд. Просторово-часовий континуум у романістиці Панаса Мирного відіграє важливу роль як форма вираження морального начала людської особистості. Тому розглядати художнє значення просторово-часових образів у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і проблему взаємодії прекрасного й морального в естетиці Панаса Мирного можна лише у взаємозалежності. Вважаємо, що час і простір у структурній організації роману Панаса Мирного є важливими категоріями жанрового розмежування. Завдяки їм письменник «розсуває» межі, виводить оповідь за рамки біографічного та історичного часу і простору.

Ключові слова: часопростір, хронотоп, реальність, пам'ять.

Karine KHACHATURIAN,

orcid.org/0000-0003-4131-1836

Teacher

Kharkov State Transportation College

(Kharkiv, Ukraine) kartinka13210@ukr.net

SPECIFICITY OF THE SPATIO-TEMPORAL ORGANIZATION OF THE PANAS MYRNY'S NOVEL "DO OXEN LOW, WHEN MANGERS ARE FULL?"

The category of timeline as a genre sign of Panas Myrny's novel "Do oxen low, when mangers are full?" is traced in the article. A detailed study of these issues makes possible to understand the nature of the realistic manner of writing in the Ukrainian version. The meaning of the concept of "chronotope" has been clarified. The differentiation of the concepts of "space" and "time" is determined, which belong to the main categories of philosophy, aesthetics, psychology, linguistics, art.

Panas Myrny's novel "Do oxen low, when mangers are full?" is the result of the artist's creative searches in the image of a folk character. The writer meaningfully chooses breaking points in the life of the Ukrainian peasantry, when, in his opinion, indigenous, often contradictory features of a national nature are most fully manifested. With all this, the main thing for the author is the search and depiction of the truth of time, the folk point of view on events and heroes. These ideas determine the originality and integrity of the artistic world of the novel by Panas Myrny, which is built around a Ukrainian peasant with his everyday concerns and eternal aspirations for harmony with himself and the world around him.

Time and space in the novel is a factor that forms the life goals of heroes, determining their characters, mental inclinations, worldview. The space-time continuum in the novelism of Panas Myrny plays an important role as a form of expressing the moral beginning of the human identity. In this regard, it is possible to consider the artistic significance of time-space images in Panas Myrny's novel "Do oxen low, when mangers are full?" interdependently with the problem of the interaction of the beautiful and the moral in the aesthetics of Panas Myrny. In our opinion, the time and space in the structural organization of the novel by Panas Myrny is important in the category of genre distinction. Thus, the writer extends the borders, takes the narration beyond the biographical and historical time and space.

Key words: time-space, chronotope, reality, memory.

Постановка проблеми. Кардинальним напрямом літературознавчої науки є тенденція щодо розгляду понять художнього часу і простору в творчості окремих письменників. Простір і час як універсальні категорії людського мислення мають велике значення в сучасному літературознавстві, є характеристиками реального і художнього світів, способом відображення дійсності. Художній час і простір найбільш повно характеризують світовідчуття, поведінку людей певної епохи, слугують конструктивними принципами побудови літературного твору, а також «мовою» його розуміння. У літературознавстві ці поняття є одними із найважливіших характеристик твору як художньої моделі світу автора.

У літературознавчій практиці поняття «хронотоп» вперше було введено російським філософом М. Бахтіним. Він позначає хронотоп як взаємозв'язок часових і просторових координат художнього тексту: «Прикмети часу розкриваються у просторі, а простір осмислюється і вимірюється часом. Цим пересіченням рядів і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп» (Бахтин, 1975: 234). У художньому хронотопі М. Бахтін виокремлює важливу і найбільш значущу його частину – художній час, що позначилося і на визначенні поняття (хронотоп із грецької означає «часопростір»): «Час тут згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» (Бахтин, 1975: 234). Науковець розглядає хронотоп як формально-змістовну категорію літератури. Він говорить про те, що в літературно-художньому хронотопі має місце злиття просторових і часових прикмет в осмисленому і конкретному цілому, при цьому важливою є символіка хронотопних образів.

Як зазначає Ю. Лотман, «художній простір не зводиться до простого відтворення тих чи інших локальних характеристик реального ландшафту, він є «моделлю світу і конкретного автора», континуумом, у якому розміщуються персонажі і відбувається дія» (Лотман, 1992: 418).

Актуальність цієї розвідки зумовлюється необхідністю детального аналізу часово-просторових координат художнього твору; потребою в дослідженні дій і думок автора та його героїв у потоці часу і в просторі, що сприятиме глибшому розумінню світогляду письменника та усвідомленню справжньої цінності його творчості.

Аналіз досліджень. Художній час і простір у літературному творі стає предметом пильної уваги М. Бахтіна, В. Бірона, Б. Кормана,

В. Халізева, Д. Ліхачова, А. Еселнек, А. Мостепаненко, Р. Зобова, В. Жирмунського, А. Гуревича, Н. Фалікової, Р. Барта, В. Віноградова, С. Арутюнова, Е. Мелетинського, В. Проппа, А. Лосева, В. Заманського, Т. Прохорової, В. Шкловського.

Дослідники визнавали, що художній час і простір – найважливіші категорії, які організують унікальний світ твору. Час і простір відображаються в літературному творі відповідно до уявлень автора, його задуму та концепції.

Поряд із визначенням значущості категорій часу і простору в літературі велика увага приділялася їх вивченню з точки зору історичної поетики. Дослідники стверджували, що час і простір у художньому творі цілком залежні не тільки від індивідуальної авторської картини світу, але й від літературного напрямку, в рамках якого творить художник (Д. Ліхачев, В. Пропп, М. Стеблін-Каменський, М. Бахтін, І. Роднянський).

Дослідження показують, що зміна культурної ідеології кінця ХХ століття, а разом із нею і світовідчуття людини, перетворилася у глобальну зміну концепції часопростору. Попередня ідея про час, подібний лінії, спрямованій чітко з минулого в майбутнє, зійшла нанівець. Час перестає розумітися як впорядкований континуум. Спостерігається переважання часу справжнього над минулим і майбутнім. На перший план виходить категорія простору з її різноманітним форм.

Художній час і простір, засновані на реальності, у романістиці письменника мають принципове значення у зв'язку з соціокультурними перетвореннями дійсності кінця ХІХ – початку ХХ століття. В українській літературі початку ХХ століття відбуваються значні зміни: з'явилася нова культурологічна орієнтація, що свідчить про появу нових жанрів, посилення інтересу до української літератури.

Мета статті – визначити хронотопічні особливості роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».

Виклад основного матеріалу. Для українського народу ситуація кінця ХІХ – початку ХХ століття була унікальною, оскільки відбулися зміни у традиційній системі мислення. Змінюється погляд на людину та її місце у світі, відбувається розширення художнього простору і часу. Згадане соціокультурне явище трансформується у творчості Панаса Мирного. Письменник зміг прийти до бачення прихованих основоположних законів життя, втілення яких у літературі стало основою для унікальності й неповторності його творчого доробку. Уважно спостерігаючи за довкіллям, ана-

лізуючи вчинки людей, показуючи полюсні точки зору, письменник прийшов до відкриття нескінченного лабіринту – складного багатства життя та його устрою.

Романістика Панаса Мирного відобразила інтенсивні ідейно-естетичні пошуки письменника і стала свідченням про багатий і цікавий розвиток української літератури кінця XIX – початку XX століття. Твір Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» – це роман про час і пам'ять, втрату і біль. У понятті часу твору вживаються різні часові сполучення, в ньому зберігається час автора, час книги, час реципієнта. У мистецтві відображено те, як людина завжди намагається подолати якісь перешкоди на своєму життєвому шляху, зробити щось таке, що збереже про неї добру пам'ять. Тому і тема пам'яті трактується як одна з головних. Пам'ять активна. Саме вона керує часом, може замінити теперішнє минулим, примушує постійно оглядатися на нього. Пам'ять є символічним відтворенням минулого, його поверненням, відтворенням у теперішньому. Онтологічні та екзистенційні потреби в пам'яті для людини полягають у протистоянні нищівній дії часу.

Перед нами постають думки Мотрі: «У пам'яті прокинулись ті давні часи, як на чужім полі на людей жила, зі снопа заробляла, як п'ять снопів людям нажни, собі шостий одверни, як за цілий довгий літній день од світової зорі до вечірньої, спину не розгинаючи, тільки двадцять снопів і заробила» (Мирний, 1968: 102).

Ось інший епізод:

« – Який небіж?... Звідкіля?

– Кажу ж із Дону! – одмовив Чіпка.

– З Дону? – якось боязко запитала Мотря та й опустила на лаву» (Мирний, 1968: 100).

Одне невеличке слівце «Дін», як молотком, ударило її в голову. ... Пам'ять у неї зразу прокинулась і нагадала, що вже раз прийшла була про неї лиха година з Дону, котра перевернула все її життя та й кинула бідувати на старість. ... «Чи не нова, бува, прийшла знову з того проклятого Дону?» – думала Мотря, глядячи на сина, хоч нічого й не бачила, бо у вічню в неї почорніло, затуманилось» (Мирний, 1968: 100).

Минуле і теперішнє у романі тісно переплітаються. Панас Мирний написав твір у роки загострення другої революційної ситуації у державі, віддзеркаливши основні суперечності сумної дійсності у всій їх гостроті. Вираження епохи в романі насамперед опирається на життєву достовірність явищ, процесів, фактів (значна частина має документальне підтвердження); на реальність багатьох прототипів (Чіпки, панів

Польських, Шведових); на хронікальність (повну відповідність романного і реального часу) розвитку сюжетних ліній. Автор використовує взаємодію просторово-часової рамки з хронотопом автобіографії героя для показу роботи пам'яті і вираження своїх поглядів на час. Автобіографічна форма, яка складається із вкладень просторово-часових рівнів, дозволяє письменнику створити оповідну структуру, побудовану відповідно до його уявлень про властивості часу.

Аналізуючи організацію художнього простору в романі, варто звернути увагу на «вертикалізм» романного простору, який складається із двох сфер, повернутих одна до одної (минулого і сьогодення), розділених водною поверхнею. В романі не раз зустрічається вода, яка виконує роль своєрідного водорозділу. «Велике місто зі своїми церквами високими, зі своїми палацами довгими та широкими, з кам'яними крамницями розкинулось на невеличкім згірку. Внизу, посеред города (міста), текла річка – широка й глибока; багато по ній снувало барок, плотів, пароходів; коло річки й на вулицях – гармидер, крик, тіснота, як на ярмарку» (Мирний, 1968: 83).

«Річ Чіпчина, як вода, ринула. Грицько з Христею слухали та ззиралися, а Христя коли-не-коли зітхала тихо та глибоко». Автор показав етап занепащення Чіпчиної долі: «Полилася горілка, як вода. Він дудлив її нахильці; випив з півкварти й не чув, щоб хоч запекла або вдарила в голову» (Мирний, 1968: 118). Герой Панаса Мирного то занурюється на дно – на дно життя, коли зникає надія на порятунок і з'являється відчай і безвихідь (землю відібрали, до земства не обрали), то переміщується вгору (зустріч із Галею, повернення до нормального життя).

Письменник поділяє простір на:

– простір 1 (П1) – замкнутий, обмежений, побутовий. Це той звичний простір, у якому формується Чіпка як особистість – надзвичайно чуйний хлопчик. У творі хата просторово правильно оформлена: стеля, підлога, вікна, двері: «Хата хоч старенька, та чепурна, біла, видно, що біля неї ходили хазяйські руки; двір виметений, чистий; огорожа ціла, хоч і низенька, а ворота дощані-хрещаті». Проте героєві у звичному для нього колі стає затісно, й хлопчик розмикає добре досліджений ним простір, розширює його (йде до діда Уласа служити). Світ за межами звичного простору виявляється зовсім іншим, але тільки з часом головний герой дізнається, що в ньому далеко не все так гармонійно й безконфліктно, як здається на перший погляд, що разом із розширенням простору збільшуються й «гріхи» та «кари»;

– простір 2 (П2) – відкритий, безмежний, природний. «Спустившись у долину, повернув із курного шляху на обніжок і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву, і лице засвітилося одрадою» (Мирний, 1968: 2). Це було саме те місце, в якому герой зустрівся зі своєю коханою.

Світ героя наповнений улюбленими предметами, кожен із яких має певну цінність. Цей світ автор конкретизував (жито, нива): «Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, і промовив у голос: «Бач, на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його – ледве од землі одлізло: низеньке, жовте, засмоктане» (Мирний, 1968: 53).

Матеріальним втіленням художнього простору може бути пейзаж. Пейзаж – це словесна картина зовнішнього світу щодо людини простору і об'єктів, які їй належать. Пейзаж може виконувати роль декорації, фону, бути засобом вираження авторської позиції. Пейзажі роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» сповнені одухотвореного ліризму, передають відтінки найглибших внутрішніх переживань, підтверджують думки і почуття героїв роману. Коли Чіпка вперше побачив Галю, то «вона підбирала квітки та зв'язувала їх у невеличкі пучечки одномасних кольорів. Навкруги тихо, гарно, зелено; тільки буйні жита стиха шурчали довгими колосками, мов розмовляли з собою; од квіток пахощі разом з повітрям втягалися грудьми – і легко й мило було дихати» (Мирний, 1968: 37).

Розпочинається роман описом весни після зими. Пейзаж характеризується суб'єктивною емоційністю авторського бачення і є широкою узагальненою картиною пробудження землі, усього живого після холодної зими. У цій картині відчувається прагнення до конкретизації, окреслюється масштаб і співрозмірність розгортання подій, формується і починає відігравати важливу роль траєкторія авторського погляду. Спочатку погляд автора фіксує таїнство весняного дня, зародження нового періоду, але поступово він невблаганно знижується. У той момент, коли його погляд торкається землі, у монументальний світ природи опосередковано вривається людське начало. Широта, осяжність погляду ще зберігається, та монументальність втрачається, що супроводжується зміною відчуття часу.

Умовно цей фрагмент складається із сонячного весняного небесного дня і земного дня: перший передає не лише часову конкретику, плин часу, а й один із моментів одвічної космічної сталості,

яка існує у формі циклу, безкінечної повторюваності. Поступово весняні метаморфози втрачають плавність, усталену послідовність, змінюється і характер руху, який стає більш дієвим, інтенсивним, у певному розумінні одночасно-хаотичним. Весняний день руйнує величну гармонію небесного, настає конкретний день, час космічний втілюється в земному, монументальна циклічність поступається профанній лінійності.

Ці смислові зміни зумовлені змінами траєкторії погляду автора. Спочатку вона була вертикальною: небо – земля, сонце – все живе на землі. Досягши тверді, траєкторія погляду автора стає горизонтальною. Поступово в горизонтальній площині він виокремлює людину, яка спочатку постає в загальному потоці живого, але досить швидко стає одиницею пануючою, оскільки земний відлік руху і часу насамперед пов'язаний із нею. Невипадково саме в той момент, коли погляд автора викоремлює людину, він ніби зупиняється, концентруючись в одній точці.

З'ясування основної сфери зацікавленості автора провокує те, що і вертикальна, і горизонтальна траєкторії його погляду, його осяжність створили панорамність, а авторський погляд почав шукати глибину, адже «поверхня» людини й оточуючого середовища мінливі, осмислити їх можна, лише поринувши у «внутрішнє», «невидиме», сконцентрувавшись на сутності. Тому авторський погляд обирає в своїй горизонтальній траєкторії одну точку і починає приглядатися до неї. Панас Мирний так окреслює час: «В неділю, після раннього обіднього часу, тим шляхом, що, звившись гадюкою, послався од великого села Пісок аж до славного колись Ромодану, йшов молодий чоловік» (Мирний, 1968: 2).

Природа антропоморфна, вона виступає ліричною паралеллю до настроїв героїв, внутрішньо відповідає їх переживанням. Підтвердженням цього є картина дощу, коли Чіпка йшов на каторгу: «Сонце задалегоди, почувши її, надолужало своїм теплом: не гріло, а пекло. Дощ, як затявся, і трохи не на корх лежало на шляху пилу, та стояв він і у воздуху (повітрі), як сивий туман, ліз у вічі, душив у горлі» (Мирний, 1968: 102). У цьому пейзажі надзвичайно велика гострота зорового сприйняття навколишнього світу: Панас Мирний бачить пил і сонце, їх просторове положення.

Надзвичайно збільшується сприйняття, коли в просторі пейзажу з'являються люди: «У той час Грицько вертався з поля зі снопами, аж трьома возами. Він – за одним, Христа – за другим; а син – хрещеник Галин – сидів на третім поверх снопів, тільки головка манячила» (Мирний, 1968: 253).

Хронотоп поля в творчості Панаса Мирного відіграє важливу роль. Поле в українській традиції є особливим простором, пов'язаним із ментальністю української людини. В українській культурі і літературі вже сформувалися особливі традиції зображення поля як простору специфічно українського, який символізує двоїстість, суперечливість української душі, і в той же час прийдешнього як незбагненого, ірраціонального, опинившись всередині якого людина просто втрачається, а подивившись на цей простір «зі сторони», мріє про нього, як про недосяжне: «Поле, що безкрає море, скільки зглянеш – розіслало зелений килим, аж сміється в очах», «Поле його годує, поле його втішає, на полі він виростає, на полі часом і вмирає. Поле – що воздух (повітря): нічим би дихати, якби зостався без його!» (Мирний, 1968: 2).

Організація роману Панаса Мирного характеризується тим, що сюжетно-створюючі ситуації випробування розкривають неадекватність духовного потенціалу Чіпки та його вчинків. На це впливають тенденції сучасного йому життя, які його обмежують: у сфері історичного теперішнього Чіпка обмежений і як діяч, і як носій певної ідеологічної позиції.

Сучасна Панасу Мирному людина розкривається як суб'єкт філософсько-художнього дослідження людського життя під знаком Вічності. Таким чином встановлюється рівноправність соціальної та природної основ життя, рівноправність їх останніх позицій. Вказаний спосіб зображення дозволяє Панасу Мирному поєднувати сюжетну завершеність героя з його духовною незавершеністю, утвердження правди сьогоднішнього дня, повсякденності та їх перемоги над героєм із затвердженням правди героя.

Ідея пошуку правди вступає у конфлікт із часом, якого герой не здолав. Так змальовується трагедія змарнованих років, усього життя. Трагедія людей, які не мають змоги використати усі свої можливості з вини суспільства, трагедія тих, хто з власної вини губить своє життя і життя людей, які могли б зробити їх щасливими. Чіпка Варениченко не зміг подолати власні амбіції, внаслідок чого зруйнував не тільки своє життя, а й життя близьких людей. Головний герой роману «Хіба

ревать воли, як ясла повні?» був впевнений, що сум в атмосфері злоби, алкогольних напоїв йому якось допоможе, проте цим він лише збагатив кмітливих людей, які скористалися станом героя. Такі обставини сприяли тому, що герой втратив головне у своєму житті – право на добросовісну працю, що й спричинило таку деградацію особистості. Чіпка втратив віру в те, що у житті можна всього досягнути чесним шляхом.

Розвінчення уявлення про щастя як накопичення чесним, а найчастіше нечесним шляхом багатства – одна з наскрізних тем реалістичної літератури. Боротьба за чесність, справедливість, спроби знайти правду в деморалізованому суспільстві стали наскрізним мотивом художнього методу Панаса Мирного. Письменник розумів, що саме правдивість повинна бути законом життя, нормою поведінки чесною людини, мірилом у підході і ставленні до людей. У понятті часу твору письменник розкриває злочинність і химерність гоніння за багатством, здобуття грошей заради наживи, незважаючи на скалічені життя інших, тому проблема часу постає як наскрізна соціальна і морально-етична проблема.

Проблема простору і часу не була для письменника самоціллю, проте саме вона становить частину найважливішої проблеми творчості письменника – визначення історичного шляху нації, типовим представником якої є головний герой роману Панаса Мирного «Хіба ревать воли, як ясла повні?». Письменника цікавить життя окремої людини у взаємозв'язку з історичним часом як частина цього часу, і як фактор, що створює цей час.

Висновки. Новий час диктує нові думки щодо тлумачення того, що саме хотів передати майбутньому поколінню письменник. Розгляд просторово-часової організації в романі Панаса Мирного «Хіба ревать воли, як ясла повні?» є особливо важливим з огляду на індивідуальний творчий метод письменника. Вивчення категорій художнього часу й простору у творчості Панаса Мирного не втрачає своєї актуальності. Просторово-часова концепція, закладена у його романах, здатна стати ключем до розкриття картини світу письменника, дати уявлення про його світогляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мирний П. Зібрання творів: у 7 т. К. : Наукова думка, 1968. Т. 2. 1971. 393 с.
2. Лотман Ю. К проблеме пространственной семиотики. Семиотика пространства и пространства семиотики. Труды по знаковым системам. Т. : Александра, 1992. 472 с.
3. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки исторической поэтики. Вопросы литературы и эстетики. М. : Художественная литература, 1975. С. 234–407.

REFERENCES

1. Mirmij P. Zibrannya tvoriv: U 7 t. [Collection of works: in 7 v.]. K. : Naukova dumka, 1968. T. 2. 1971, p. 393 [in Ukraine].
2. Lotman Y. K probleme prostranstvennoj semiotiki. Semiotika prostranstva i prostranstva semiotiki. Trudy po znakovym sistemam. [On the problem of spatial semiotics. Semiotics of space and space of semiotics. Proceedings on sign systems]. T. : Aleksandra, 1992, p. 472 [in Russian].
3. Bahtin M. Formy vremeni i hronotopa v romane. Ocherki istoricheskoy poetiki. Voprosy literatury i estetiki [Forms of time and chronotope in the novel. Essays on Historical Poetics. Literature and aesthetics]. M. : Fiction, 1975, p. 234–407 [in Russian].

УДК 821.161.2–3.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-23>

Олександра ЦЕПА,
 orcid.org/0000-0001-9282-4215
 кандидат філологічних наук, доцент,
 доцент кафедри української та зарубіжної літератури
 Центральноукраїнського державного педагогічного університету
 імені Володимира Винниченка
 (Кропивницький, Україна) tsepaov@gmail.com

«МАЙСТЕР КОРАБЛЯ» ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО: ОБРАЗ ОПОВІДАЧА ЧЕРЕЗ ТЕКСТ І КОНТЕКСТ

У статті йдеться про роль постаті оповідача в оприявленні ключової філософської ідеї «Майстра корабля» Юрія Яновського – утвердження необхідності плекання пізнаних в юнацтві людських «порухів». Охарактеризовано специфіку сучасної дослідницької рецепції романної спадщини митця.

Обґрунтовано філологічну проблему автора як актуальну в процесі дослідження змістової та поетикальної сфер твору. Увіражено специфіку художнього світу як такого, що містить авторське бачення, осмислення, оцінку доволишнього та власного «я» в ньому. Пояснено, як інтерпретація зовнішнього і внутрішнього світів тексту формує естетичне уявлення про авторську індивідуальну картину світу (її зміст, час і простір), а відтак і про самого художньо вираженого автора (набутий і очікуваний внутрішній досвід, інтереси, уподобання, цінності, якості).

Акцентовано на меті дослідити найбільш репрезентативні щодо внутрішнього та зовнішнього світів оповідача текстуальні та контекстуальні аспекти роману «Майстер корабля» Юрія Яновського.

Охарактеризовано такі аспекти художньо вираженого досвіду оповідача: екзистенційна закономірність енергопроцесів Всесвіту, сакральність світу кіномистецтва та сфери духовного загалом, унікальність творчої діяльності та творчої особистості, закономірності людської природи тощо.

Окреслено художньо вираженого автора як харизматичну особистість, що володіє проникливою спостережливістю, критичністю мислення, дієвою життєвою мудрістю, фаховою компетентністю, стоїцизмом і безкомпромісністю в досягненні необхідного, романтичністю світосприймання, вразливістю натури тощо.

Зроблено акценти щодо якості літературознавчого опанування тексту «Майстер корабля» з позиції художньо вираженого автора. Наголошено на необхідності доповнення отриманих результатів іншими методиками або концепціями дослідження біографічної постаті та творчої спадщини Юрія Яновського.

Ключові слова: проблема автора, образ оповідача, зовнішній світ, внутрішній світ, текст, контекст.

Oleksandra TSEPA,
 orcid.org/0000-0001-9282-4215
 Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
 Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
 Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
 (Kropyvnytskyi, Ukraine) tsepaov@gmail.com

THE “MASTER OF THE SHIP” WRITTEN BY YURI YANOVSKY: THE IMAGE OF THE NARRATOR THROUGH THE TEXT AND CONTEXT

The article tells about the role of the narrator’s figure in the manifestation of the key philosophical idea of the “Master of the ship” written by Yuri Yanovsky – this is the affirmation of the need to cherish the human “movements” known from youth. The specifics of the modern research reception of the artist’s novel heritage are characterized in the article.

The author’s philological problem is substantiated as relevant in the process of studying the content and poetic spheres of the work. The article highlights the specifics of the artistic world as such, which contains the author’s vision, understanding, assessment of others and their own “I” in it. It explains how the interpretation of the external and internal worlds of the text forms an aesthetic idea of the author’s individual picture of the world (its content, time and space), and therefore of the artistically expressed author himself (acquired and expected internal experience, interests, preferences, values, qualities).

The article focuses on the purpose of exploring the textual and contextual aspects of the novel “Master of the ship” written by Yuri Yanovsky, which are most representative of the inner and outer worlds of the narrator.

The article characterizes the following aspects of the narrator’s artistically expressed experience: the existential regularity of the energy processes of the universe, the sacredness of the world of cinema and the spiritual sphere as a whole, the uniqueness of creative activity and creative personality, the laws of human nature, and so on.

The author, who is artistically expressed, is defined as a charismatic person who has insightful observation, critical thinking, effective life wisdom, professional competence, stoicism and uncompromising in achieving the necessary, romantic perception of the world, impressionability of nature, and so on.

Emphasis are placed on the quality of literary development of the text "Master of the ship" from the point of view of an artistically expressed author. The article notes the need to supplement the results obtained with other methods or concepts for studying the biographical figure and creative heritage of Yuri Yanovsky.

Key words: *author's problem, narrator's image, external world, internal world, text, context.*

Постановка проблеми. Епіграф твору – слова М. Гоголя про життєво необхідне для дорослого стоїцизму плекання пізнаних в юнацтві людських «порухів» – увиразнює відповідну філософську ідею, оригінально осмислену автором у художньому світі роману загалом і через постать оповідача зокрема. У цьому контексті рядки Гете, Дібдіна, Горація неоромантичними мотивами мандрівки, свободи, кохання додають необхідної експресивної тональності.

Аналіз досліджень. Останніми роками романи Юрія Яновського, зокрема й «Майстер корабля», розглядалися в аспектах: «новаторського характеру» (Бернадська, 2003), «літературної містифікації» (Панченко, 2002), кінематографічної специфіки (Пуніна, 2010), «речовості» та «субстанційності алхімічної символіки» (Городнюк, 2017), так званої одеської теми (Саєнко, 2014), «мотиву повернення на Батьківщину» (Завертлюк, 2012), «естетики і естетизму» (Голобородько, 2007), «онімного простору» (Шотова-Ніколенко, 2007), «функції екфразису» (Бестюк, 2013) тощо.

Мета статті. У сучасній літературно-критичній думці фахівці все частіше враховують авторську позицію в процесі пізнання як змістової, так і поетикальної сфер тексту. Нині немає сумнівів у тому, що автор як організатор художнього світу має бути епіцентром і різного роду часткових інтерпретацій твору, і його цілісного осягнення. Зрештою такий дослідницький підхід має здатність максимально унеможливити різного роду перекручення й фальсифікації під час трактування світоглядної та творчої специфіки митця. Дослідження роману Ю. Яновського в ракурсі проблеми автора, на нашу думку, найефективніше сприятиме увиразненню його ключових текстуальних нюансів та контекстуальних аспектів.

Художній світ будь-якого твору містить авторське бачення, осмислення, оцінку довколишнього (явища, події, люди тощо подані крізь призму інтелекту, світовідчуття, цінностей творчої особистості) та власного «я» в ньому. Реципієнт/дослідник, осягнувши ці взаємозумовлені образи – зовнішнього і внутрішнього світів – сформує естетичне уявлення про авторську індивідуальну картину світу, а відтак і про самого художньо вираженого автора (Цепа, 2014: 8–78).

У прозовому творі автора, за Б. Корманом, презентують «суб'єктні» форми («оповідач» і «розповідач») разом із «позасуб'єктною організацією» (певним відбором явищ навколишньої дійсності, через композицію, сюжет, зображально-виразжальні засоби і т. д.) (Корман, 1971: 205).

Найефективніше в романі Яновського досліджувати специфіку образу зовнішнього світу, звертаючи увагу на те, «кого» та «що» бачить оповідач, як та наскільки глибоко осмислює цих «когось» і «щось», яким є його ставлення до зображеного. Дослідження специфіки бачення оповідача, тобто пошук і систематизація в тексті компонентів довколишнього, увиразнить змістову, часово-просторову характеристику образу зовнішнього світу. З'ясування особливостей презентованого експліцитним та імпліцитним змістом тексту осмислення і ставлення оповідача до виокремлених складників дасть змогу окреслити інтереси, уподобання, цінності, якості художньо презентованої особистості оповідача, обґрунтувати їхню функціональну роль та ідейне навантаження, простежити еволюційні зміни.

Під час дослідження в романі «Майстер корабля» образу внутрішнього світу необхідно зосередитися на аналізі/інтерпретації системи самопрезентувань оповідача: самозображень, самооцінок, самоочікувань. Осмислення згаданих аспектів художнього «я» дасть змогу отримати інформацію про набутий і очікуваний внутрішній досвід автора.

Зауважимо, що в межах статті зосередимося тільки на тих текстуальних і контекстуальних аспектах роману «Майстер корабля» Юрія Яновського, які, на нашу думку, є найбільш репрезентативні щодо внутрішнього та зовнішнього світів оповідача – однією з так званих суб'єктних форм вираження художнього автора.

Виклад основного матеріалу. У межах нашого предмета дослідження вагомим є початок роману. Максимально сконденсовані в одному абзаці ключові аспекти самозображення, самооцінки й самоочікування То-Ма-Кі відіграють роль своєрідної «прологової настроєвості» на постать художнього автора, який має три «козири» в утриманні уваги читача: поважний вік, багатий досвід, настирливе відчуття

обов'язку. Останнє, увиразнене оповідачем двічі («сиве волосся до чогось зобов'язує»; «старість до чогось зобов'язує») (Яновський, 2020: 5), не тільки переконує у важливості озвученого прагнення, але й, поки що неконкретизоване, привносить в оповідь дієву інтригуювальну тональність.

Образ «прекрасного вогника, символу вічного переходу енергії й розкладу матерії» (Яновський, 2020: 5) передає усвідомлення оповідачем неминучості власної тілесної тлінності та закономірності залучення його в безперервний енергообмін – віддачу енергоресурсів, здобутих окремим життям, у конкретному матеріальному вимірі. Дієву мудрість оповідача, повагу до його особистості та авторитетність слова підсилено образним твердженням про вогник, який «*гріє... долоні*» (Яновський, 2020: 5) (читай: ще підживлює мене; уже готується забрати у вічність надбане мною і т. п.). Надалі оповідач, оцінюючи свої («не висли безсило від розпачу та невдачі, ... завжди чесно служили мені») (Яновський, 2020: 43) та висловлюючи своєрідну оду людським рукам загалом, не тільки увиразнить різноаспектні нюанси символічної природи відповідного художнього образу («...жорстокі й хижацькі, руки працюювоті й ледарські, руки мужчини й жінки!»; «здаються живими додатками до людського розуму»; «творчі пальці – тремтячі й нервові»), але й доповнить ще на початку твору заявлені відповідні медитативні акценти, міркуючи про особливості творчої енергії («*Перо і пензель, ніж і сокира, талановитий молоток! Чи знаєте ви, що рука, яка вас тримає, передає через вас вогонь життя? Вона вмере, ця невагомна рука, а витвори її житимуть*»), енергосистему окремої людини («коли друг дає руку другові: цим він передає самого себе, своє серце й розум, дихання дітей»), спільне енергетичне поле («дві людських руки вкупі – це кільце, за яке, ухопившись, можна зрушити землю») (Яновський, 2020: 42).

Приязне налаштування та довіра реципієнта суттєво підсилені авторським одкровенням про намір віддати «на суд» власні «юнацькі помилки й перемоги», щоб у «молодих, сміливих і чуйних» не тільки «збудити... думки», але й спонукати їх «на шукання яскравіших просторів і горизонтів» (Яновський, 2020: 19). Авторитетності слова, як і харизматичності самому образу оповідача, переконливо сприяє зізнання То-Ма-Кі у власному «бунті» проти звичної усталеності, передбачливої протореності («Я ніколи не любив ходити по дорогах. Тому я й люблю море, що на ньому кожна дорога нова і кожне місце – дорога»), як і твердження про чітку життєву настроєвість, безкомпромісність

і стоїцизм у досягненні необхідного («*Треба не губити напрямку, бачити попереду верхів'я гори й іти крізь хащі*») (Яновський, 2020: 27).

Резюмуючи власні спостереження над специфікою кіноконструкції в романі «Майстер корабля», дослідниця О. Пуніна переконує, що «роман із кінематографічною основою виростає на органічному синтезі художньо-літературних поглядів письменника із природно-кінематографічним баченням та суто технічними настановами автора в кіногалузії» (Пуніна, 2010: 48). У межах нашого предмета дослідження додамо, що відчуття та роздуми оповідача стосовно специфіки кіномистецтва віддзеркалюють суттєві аспекти його життєсвіту. Скажімо, пригадуючи приїзд до кінофабрики, То-Ма-Кі акцентує на своєму романтичному світосприйманні («Я, підскакуючи, ходив до міста, дивувався на море й забивав голову різною романтикою») (Яновський, 2020: 11). Розповідь про перші «кроки в кіно» (Яновський, 2020: 6) оприявлює чутливу душевну організацію художнього редактора. Самотність, до речі, підживлюватиме вразливість природи і в поважному віці («*Гей, однолітки, чи й вам так болить часом серце? Та де! – Тих узяла могила, а решта замкнулася в баштах поважної старості*») (Яновський, 2020: 6), «*Родини я не маю. Розлетілися всі по світі, розійшлися*» (Яновський, 2020: 7).

Перегляд окремих кадрів стрічки «Біла Пустеля» увиразнює відчуття сакральності у ставленні до жінки-матері, продукує життєствердні акорди: «*О найсвятіша радосте народження дитини! О глибока поваго до мук матері! О радість життя!*» (Яновський, 2020: 9).

Реакція оповідача на музикантів та акторів під час театральної вистави про Йосифа Прекрасного, проданого братами в рабство єгиптянам, засвідчує компетентну й надзвичайно чутливу до мистецтва людину. Органічними в цьому контексті є також образні рефлексії-міркування сімдесятилітнього То-Ма-Кі про «наречену, що для неї... жив ціле життя, їй присвятив сталебу штагу й за неї підставляв під мечі важкий щит» – «культуру нації» (Яновський, 2020: 30). Таке саможертвна настроєвість до сфери духовного закономірно активувала відповідні лідерські риси оповідача: гордість, сміливість і впертість.

Проникливу спостережливість, критичність мислення оповідача спостерігаємо в розлогіх описах нюансів професійної співпраці режисера і сценариста, чіткому усвідомленні заперуки кінематографічного успіху: «*Коли режисер ставить сценарій, <...> він мусить твердо засвоїти основну авторську думку, тему, проблему*» (Янов-

ський, 2020: 21). Для філологічної проблеми автора цінними є роздуми оповідача про суть творчості в аспекті егоїзму та егоцентризму, про постать романіста та нюанси його творчої лабораторії («автор ховається за лаштунками, а його герої ходять по сцені, коли він шарпає за шпагатинку») (Яновський, 2020: 28), специфіку мемуарної літератури та унікальну «свободу» автора спогадів («Згадую певний шматок життя, що мені він дорогий, і пишу про нього. Я не боюсь, що мій читач почне нудьгувати або йому не сподобається усмішка героїні. Коли б я писав романа, я за цим стежив би і мені не тяжко було б смикати героїв за ниточки, сидючи за сценою. Однаково – героїв видумано, герої безсловесні для їхнього автора, і він може ними керувати. Інша справа тепер. Я пишу насамперед для себе, і мені все цікаве. Я, може, не хочу показувати красивої, витонченої будівлі, а хочу так дати матеріал, щоб у кожного читача виріс в уяві свій окремих будинок художнього впливу. Той, кому тяжко буде прочитати до кінця, може відкласти книжку. Я не ображусь так, як образився б романіст. Значить, іще не час йому читати мої мемуари. Я, лежачи в могилі, можу почекати ще сотню-другу років») (Яновський, 2020: 28–29).

У контексті психології творчої особистості привертають увагу акценти То-Ма-Кі про унікальність «радісної праці» (Яновський, 2020: 145) та «творчої роботи» (Яновський, 2020: 121): перша – «ознака творчості» (Яновський, 2020: 145), друга – джерело неймовірної витривалості, життєвої енергії, вітаїзму (людина забуває «за втому і за їжу, і дець з'являються подвійні сили, почетверена енергія і повосьмерена жвавність і веселість») (Яновський, 2020: 121). У такому контексті суттєво увиразнюється символічність фінальних мемуарних зізнань сімдесятилітнього оповідача: «Але й нині я гостро відчуваю запах саду, що я посадив» (Яновський, 2020: 121).

Розвинена змолоду звичка придивлятися й оцінювати людей знаходить своє неодноразове підтвердження в проникливих описах-міркуваннях оповідача про Директора кінофабрики; Професора; художника Сева; Тайах; матроса Богдана; представників знімальної групи, акторів оперного театру, комісара закордонних справ; турецького міністра, рибалок та ін. Представлена галерея постатей переконливо ілюструє людинознавчі знання і вміння оповідача: «відрізнати людей від тих речей, серед яких вони живуть», «вийняти людину з декорації, яку вона собі сама або інші їй збудували, і порозмовляти з такою людиною, позбавленою оточення» (Яновський, 2020: 25).

Відповідний досвід рафінує смаки оповідача: «Я взагалі люблю людей, з якими можна розмовляти, не кажучи всіх слів» (Яновський, 2020: 40).

Не раз акцентоване вікове самозображення (цікавими у функціональному аспекті є різнозаряджені акценти і про «останні роки, як краплі старого незабутнього вина», що він їх п'є, «не знаючи, коли йому вийде край» (Яновський, 2020: 10), і про відчуття здатності «жити іще пів сотні років» (Яновський, 2020: 36) разом із епатажною морально-етичною самооцінкою («Я жорстокий» (Яновський, 2020: 9), «Мені ... – однаково, що про мене скажуть. ... Я не можу гніватись, бо немає людини, яка могла б заподіяти щось достойне мого гніву» (Яновський, 2020: 10), неординарним самоусвідомленням («Моїх років людина живе мозком»; «Я тепер усвідомив своє місце серед мільярдів літ людства, серед астрономічної кількості людських створінь і на мікроскопічній планеті» (Яновський, 2020: 9); «Я стою на високому щаблі, і мої роки дають мені можливість із неприступної гори оглядати місцевість. Без захоплення дрібницями. Без гніву. Без жалю. Без страху. Без особливих переживань і ненависті. В холодній старечій любові до найпрекрасного (о, повірте мені), що я знав у світі, – до Життя» (Яновський, 2020: 10) – стають запорукою довіри до філософських узагальнень оповідача про аксіологічні аспекти людської природи: **дочасність і тлінність людського буття** («...помилку робить той, хто поспішає... І здаватиметься, і летітиме він, не знаючи, що все на світі є перебіжне й немає ніде чудес і тайн» (Яновський, 2020: 10); **закономірну невідворотність і неблаганність часових змін** («Юнак хоче бути досвідченим і старішим, а прийшовши до цього всього, жагуче бажає повернути наївні, нерозумні дні» (Яновський, 2020: 18); **конфлікт поколінь як природний етап закону існування** («Зрозумійте психологію старості, юначе. Народивши вашого батька, ми все життя вважали себе старшим і розумнішим за нього. Вас ми констатували, як першу пересторогу й нагадування про Потойбічне. Звичайно, ми з вами серйозно рахуватися не могли. Ми навіть вороже дивимось на вас, бо ви женете нас до могили. Ви випиваєте наше погасання, красується і ростете. В цьому – закон існування. Пам'ятайте тільки, що ви теж будете такими, як ми, – стережіться вимовити покванне слово» (Яновський, 2020: 19); **епатажність, руйнування стереотипності відчуттів, думок і поведінки** («Людина без ідеалів, бо не знає авторитетів, без ворогів, бо вважає, що друг і ворог – два обличчя одного тіла, егоїст, бо не знає нікого не егоїста, цинік, бо так називають людей з їхніми думками,

працівник і ледар в один час, бо думає, що людина працює для ліни й лінується для того, щоб працювати» (Яновський, 2020: 30); *відчуття жалю* («Бо жаль – недостойне почуття, воно зневажає того, кого ми жаліємо. Воно привчає декого, щоб їх так зневажали») (Яновський, 2020: 9–10) тощо.

Зауважимо, що вищевказані аспекти самозображення / самооцінки / самоусвідомлення разом із двічі повтореною Професором риторично зарядженою характеристикою особистісних якостей То-Ма-Кі – «Чи маєте ви самі всю ту енергію й завзяття, упертість і хоробрість, що ви їх збуджуєте в інших?»; «чи маєте ви самі ту енергію й завзяття, котрі відобуваєте ви з людей, ніби торкнувши їх біблейським посохом Мойсея?» (Яновський, 2020: 127) – дають вагомий підстави говорити про унікальність власного внутрішнього досвіду оповідача та неординарність сприймання його довколишніми.

Висновки. Отже, зосередження на ключових аспектах тексту і контексту роману «Майстер корабля» Юрія Яновського (екзистенційна закономірність енергопроцесів Всесвіту, сакральність

світу кіномистецтва та сфери духовного загалом, унікальність творчої діяльності та творчої особистості, закономірності людської природи тощо) дало змогу розкодувати суттєве в зовнішньому та внутрішньому світах оповідача, а відтак окреслити художньо вираженого автора як харизматичну особистість, осердям магнетичної привабливості якої є: прониклива спостережливість, критичність мислення, дієва життєва мудрість, фахова компетентність, стоїцизм і безкомпромісність у досягненні необхідного, романтичність світосприймання, вразливість натури тощо.

Дослідження з позиції проблеми автора роману «Майстер корабля» є, на нашу думку, черговою спробою не тільки урізноманітнення літературознавчої рецепції тексту Юрія Яновського, але й наближення до «таїни» його біографічної та творчої постаті. Наші результати аналізу/інтерпретації художньо вираженої авторської особистості можуть бути доповненням чи підґрунтям для низки інших методик або концепцій дослідження як цього тексту, так і загалом творчої спадщини Юрія Яновського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернадська Н. Новаторський характер роману Ю. Яновського «Майстер корабля». *Літературознавчі студії*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. Вип. 4. С.14–19.
2. Бестюк І. «Кущ» Вінсента ван Гога: функції екфразису в романі «Майстер корабля» Юрія Яновського. *Мандрівець*. 2013. № 6. С. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_6_13 (дата звернення: 16.08.2020).
3. Голобородько Я. Естетика і естетизм Юрія Яновського (романи «Майстер корабля», «Чотири шаблі», «Вершники»). *Українська мова і література в школі*. 2007. № 5. С. 50–60.
4. Городнюк Н. Речовість та субстанційність алхімічної символіки у романі Ю. Яновського «Майстер корабля». *Проблеми сучасного літературознавства*. 2017. Вип. 24. С. 141–146.
5. Заверталюк Н. Мотив повернення на Батьківщину в романі «Майстер корабля» Ю. Яновського. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту)*. 2012. Вип. 14. С. 30–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tkht_2012_14_6 (дата звернення: 19.08.2020).
6. Корман Б. Итоги и перспективы изучения проблемы автора. *Страницы русской литературы* / отв. ред. Д. Марков. Москва : Наука, 1971. С. 199–207.
7. Патетичний фрегат : Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» як літературна містифікація / упоряд. В. Панченко. Київ : Факт, 2002. 344 с.
8. Пуніна О. Кіноконструкція в романі Юрія Яновського «Майстер корабля». *Слово і час*. 2010. № 11. С. 41–50.
9. Саєнко В. «Голлівуд на березі Чорного моря» в інтерпретації митців доби Розстріляного Відродження: літературознавство і компаративістика. *Дивослово*. 2014. № 7–8. С. 58–63.
10. Цєпа О. Образ автора в поезіях Тараса Шевченка до заслання. Кіровоград : ПП «Центр оперативної поліграфії «Авангард», 2014. 260 с.
11. Шотова-Ніколенко Г. Онімний простір романів Юрія Яновського. Одеса : Астропринт, 2007. 168 с.
12. Яновський Ю. Майстер корабля. Київ : Знання, 2020. 175 с.

REFERENCES

1. Bernadska N. Novatorskyi kharakter romanu Yu. Ianovskoho "Maister korabli" [Innovative character of Yu. Yanovsky's novel "Master of the ship"]. *Literaturoznavchi studii*. K. : VPTs "Kyivskiy universytet", 2003. Vyp. 4. P. 14–19 [in Ukrainian].
2. Bestiuk I. "Kushch" Vinsenta van Goga: funktsii ekfrazysu v romani "Maister korablia" Yuriia Yanovskoho [Vincent van Gogh's "Bush": the functions of ekphrasis in Yuri Yanovsky's novel The Ship Master]. *Mandrivets*. 2013. № 6. P. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_6_13 (data zvernennia: 16.08.2020) [in Ukrainian].
3. Holoborodko Ia. Estetyka i estetyzm Yuriia Yanovskoho : (romany "Maister korablia", "Chotyry shabli", "Vershnyky") [Aesthetics and aestheticism of Yuri Yanovsky: (novels "Master of the Ship", "Four Swords", "Horsemen")]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2007. № 5. P. 50–60 [in Ukrainian].
4. Horodniuk N. Rechovist ta substantsiiniist alkhimichnoi symboliky u romani Yu. Ianovskoho "Maister korablia" [Substance and substantiality of alchemical symbolism in Yu. Yanovsky's novel The Master of the Ship]. *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*. 2017. Vyp. 24. P. 141–146. [in Ukrainian].

5. Zavertaliuk N. Motyv povnennia na Batkivshchynu v romani “Maister korablia” Yu. Ianovskoho [The motive for returning home in the novel “Ship of master” by Yu. Yanovsky]. *Tainy khudozhnoho tekstu (do problemy poetyky tekstu)*. 2012. Vyp. 14. P. 30–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tkht_2012_14_6 (data zvernennia: 19.08.2020) [in Ukrainian].
6. Korman B. Itogi i perspektivy’ izucheniya problemy’ avtora [Results and prospects of studying the author’s problem]. *Straniczy’ russkoj literatury’ / otv. red. D. Markov. M. : Nauka, 1971. P. 199–207* [in Russian].
7. Patetychnyi fregat : Roman Yuriiia Yanovskoho “Maister korablia” yak literaturna mistyfikatsiia / uporiad. V. Panchenko [Pathetic Frigate: Yuri Yanovsky’s The Master of the Ship as a Literary Mystification]. K. : Fakt, 2002. 344 p. [in Ukrainian].
8. Punina O. Kinokonstruktsiia v romani Yuriiia Yanovskoho “Maister korablia” [Film construction in Yuri Yanovsky’s novel “Master of the Ship”]. *Slovo i chas*. 2010. № 11. P. 41–50. [in Ukrainian].
9. Saienko V. “Hollivud na berezi Chornoho moria” v interpretatsii myttsiv doby Rozstrilianoho Vidrozhennia: literaturoznavstvo i komparatyvistyka [“Hollywood on the Black Sea” in the Interpretation of Artists of the Shoot Renaissance: Literary Studies and Comparative Studies]. *Dyvoslovo*. 2014. № 7–8. P. 58–63 [in Ukrainian].
10. Tsepa O. Obraz avtora v poeziiakh Tarasa Shevchenka do zaslannia [The image of the author in the poems of Taras Shevchenko to exile]. Kirovohrad : PP “Tsentri operatyvnoi polihrafii “Avanhard”, 2014. 260 p. [in Ukrainian].
11. Shotova-Nikolenko H. Onimnyi prostir romaniv Yuriiia Yanovskoho [The onymic space of Yuri Yanovsky’s novels]. Odesa : Astroprynt, 2007. 168 p. [in Ukrainian].
12. Yanovskyi Iu. Maister korablia [Ship master]. K. : Znannia, 2020. 175 p. [in Ukrainian].

УДК 81`22.44

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-24>**Юлія ШАРАПАНОВСЬКА,**

orcid.org/0000-0002-5397-2941

аспірантка кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов
Міжнародного гуманітарного університету
(Одеса, Україна) yuliia.sharapanovskaya@gmail.com**РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ПАНДЕМІЯ» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

Стаття присвячена терміну «концепт», який є стрижневим терміном понятійного апарату сучасної лінгвістики. У статті аналізуються підходи до визначення поняття «концепт» у лінгвістиці, основні напрями лінгвістичного дослідження концептів різних наукових шкіл та окремих учених. Сприйняття об'єктивної дійсності відображається у свідомості людей у вигляді концептів, різноманітних абстрактних ментальних структур, які стосуються різних сфер діяльності суспільства. Кожна особистість мислить поняттями – концептами, які комбінуються у свідомості, у процесі мислення формуючи нові концепти. Саме тому концепт можна розглядати як глобальну структуровану розумову одиницю.

Фундаментальне, багатоаспектне вивчення цього феномену передбачає обов'язкове звернення до аналізу різних рівнів мови за допомогою застосування різноманітних методик. Пріоритетним визнається лексичний рівень мови, на якому найбільш очевидно фіксуються в знаковій формі факти матеріальної та, відповідно, духовної культури людини, загалом відбиваються ціннісні орієнтації того чи іншого соціуму, система його моральних, етичних і естетичних уподобань, що ілюструє особливості менталітету конкретного суспільства.

У фокусі дослідження перебуває концепт «пандемія», який у сучасному світі взагалі та в лінгвістиці зокрема останнім часом зазнав значних змін. Зазначений концепт «пандемія» можна віднести до складової частини більш широкого концепту «здоров'я». Розширення концептосфери «здоров'я», яке відбувається нині, тісно пов'язане зі змінами в суспільстві: ставленням до здорового способу життя, розвитком медицини, виникненням надзвичайних епідемічних ситуацій тощо. Мова віддзеркалює новітні соціальні явища майже миттєво, реагуючи на них перш за все своїм словниковим складом: запозиченнями, морфологічними змінами, розширенням або звуженням оригінального значення слова. Концепт «пандемія» значно розширив як свою внутрішню сутність, так і сприйняття зазначеного поняття свідомістю людей починаючи з початку 2020 року. Дослідження було проведено на матеріалі британських англійських медіаджерел на трьох етапах: 2010–2014-ті роки, 2015–2018-ті роки та 2019–2020-ті роки. Лексеми, які цього (2020) року асоціюються з пандемією, значно розширили свої межі, порівняно з попередніми періодами. Крім того, ціла низка лексем, яка в попередні періоди не була пов'язана у свідомості людей не тільки з темою пандемії, але й з темою хвороби взагалі, нині змінила свою семантичну конотацію.

Ключові слова: концептосфера, концепт «пандемія», ментальні структури, соціальні явища.

Yuliia SHARAPANOVSKA,

orcid.org/0000-0002-5397-2941

Postgraduate Student at the Department of Romance
and German Languages and Methodology of Foreign Languages Teaching
International Humanitarian University
(Odesa, Ukraine) yuliia.sharapanovskaya@gmail.com**IMPLEMENTATION OF THE “PANDEMIC” CONCEPT IN MODERN ENGLISH**

This article is dedicated to the term of “concept”, which is the core term of the conceptual apparatus of modern linguistics. The article analyzes the approaches to defining the concept in linguistics, the main directions of linguistic research of concepts of different scientific schools and individual scientists. The perception of objective reality is reflected in the minds of people in the form of concepts, various abstract mental structures that relate to different areas of society. Each person thinks in terms – concepts that are combined in consciousness, in the process of thinking forming new concepts. That is why the concept can be considered as a global structured mental unit.

Fundamental, multifaceted study of this phenomenon involves the mandatory recourse to the analysis of different language levels through the use of various techniques. Priority is given to the lexical language level, which most obviously records in a symbolic form the facts of material and, accordingly, spiritual culture of man, as a whole reflects the value orientations of a society, its system of moral, ethical and aesthetic preferences, illustrating the mentality of a particular society.

The focus of the study is the concept of “pandemic”, which in the modern world in general and in linguistics in particular, has recently undergone significant changes. The concept of “pandemic” can be analyzed as a part of a wider concept – the concept of “health”. The expansion of the conceptual sphere of “health” is closely connected with changes

in society: the attitude to a healthy lifestyle, the development of medicine, the emergence of epidemic emergencies, and so on. Language reflects the latest social phenomena almost instantly, responding to them, above all, with its vocabulary: borrowing, morphological changes, expansion or contraction of the original lexical meaning. The concept of "pandemic" has significantly expanded both its inner essence and the perception of this concept by the minds of people since the beginning of 2020. The study was conducted on the basis of British English-language media sources in three stages: periods of 2010–2015, 2015–2019 and the year of 2020. Lexemes associated with the pandemic in the current year (2020) have significantly expanded their scope compared to previous periods. In addition, a number of words, which in previous periods were associated in people's minds neither with the topic of the pandemic nor with the topic of the disease in general, have now changed their semantic connotation.

Key words: *conceptosphere, pandemic concept, mental structures, social phenomena.*

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці спостерігається тенденція вивчення мови як продуктивного способу інтерпретації людської культури. Це пояснюється тим, що мова є ключем до системи людської думки, до природи людської психіки, вона характеризує націю. Сучасні наукові розробки спрямовано на вивчення єдності мови, мислення й мовної свідомості з урахуванням її семантичних аспектів. Оболонка та зміст різних рівневих мовних одиниць, їхнє значення, а також позамовне знання базуються на чуттєвих образах, пам'яті та уявленні. Змістовідтворювальні мовні одиниці дають змогу доповнити та розширити стандартне поняття змісту завдяки врахуванню екстралінгвістичного, культурологічного, міфопоетичного характеру, відбиваючи позицію автора. Інформація про картини світу може містити як відомості про об'єктивний, реальний стан існуючих речей, так і відомості про уявлювані об'єкти. Проблему концептуалізації мовної дійсності розробляє когнітивна лінгвістика, яка виникла у сфері когнітології. Предметом вивчення когнітології є свідомість у специфічному ракурсі – як інструмент для роботи з інформацією (Жайворонок, 2014: 109). Загальні питання когнітології розробляються з погляду філософії, логіки, семіотики, антропології, комп'ютерних технологій та інших наукових студій, тоді як когнітивна лінгвістика вивчає процеси отримання, обробки, впорядкування, збереження й використання різного роду інформації.

Пріоритетним напрямом у межах когнітивної лінгвістики є вивчення соціокультурно затребуваних концептуальних сутностей, які поповнюють відкритий список антропологічно значущих понять.

Статтю присвячено одному з найактуальніших концептів сучасності – концепту пандемії як пересмисленої змістовної одиниці ментального лексикону людства. Образний, найбільш складний за визначенням, компонент концепту складається з перцептивного образу й когнітивного образу. Когнітивний образ складається з ознак, що формуються метафоричним осмисленням відповідного явища.

Пріоритетним під час вивчення концепту визнається лексико-фразеологічний рівень мови,

на якому найбільш очевидно фіксуються в знаковій формі факти матеріальної та, відповідно, духовної культури людини, загалом відбиваються ціннісні орієнтації того чи іншого соціуму, система його моральних, етичних і естетичних уподобань, що ілюструє особливості менталітету конкретного лінгвокультурного співтовариства.

Аналіз досліджень. До завдань лінгвокультурології входять вивчення і опис взаємин мови і культури, мови й етносу, мови і народного менталітету; лінгвокультурологія створена, за прогнозом Еміля Бенвеніста, «на основі тріади – мови, культури, людської особистості» і представляє лінгвокультуру як «лінзу, через яку дослідник може побачити матеріальну і духовну самотність етносу» (Бенвеніст, 1974: 45). Основу категоріального апарату лінгвокультурології становлять поняття мовної особистості й концепту, гносеологічні. Термін «концепт» був запозичений лінгвістами з математичної логіки. Його застосування як терміна в мовознавстві починається з 1928 року – з виходу в світ статті С. А. Аскольдова «Слово і концепт», опублікованої в журналі «Русская речь» (Аскольд-Алексеев, 1997). Однак унаслідок різних об'єктивних і суб'єктивних причин, однією з яких була державна ідеологія Радянського Союзу, «концепт» на тривалий час зникає з радянського лінгвістичного лексикону (Вежбицкая, 1999: 293). Можна також припустити, що цей іншомовний термін не зміг конкурувати з усталеним традиційним, більш звичним для наукової громадськості, терміном російської мови – «поняття».

Термін «концепт» переживає епоху «лінгвістичного ренесансу» з початку 90-х років ХХ століття насамперед завдяки науковим працям Д. С. Лихачова і Ю. С. Степанова. Активне вживання цього терміна в когнітивній лінгвістиці в парадигмі лінгвістичного концептуалізму і в лінгвокультурології пояснюється необхідністю введення в їхній категоріальний апарат відсутнього когнітивного ланки, у зміст якого, крім поняття, входять асоціативні образні оцінки й уявлення про нього його продуцентів і користувачів.

Концепт як ментальне утворення високого ступеня абстрактності пов'язаний переважно саме зі словом (Бабушкин, 1997). З цього випливає, що він передбачає, крім предметної віднесеності, всю комунікативно значиму інформацію (Полужин, 2009: 80–89). Насамперед це вказівки на місце, займане цим знаком у лексичній системі мови: його парадигматичні, синтагматичні та словотвірні зв'язки – те, що Ф. де Соссюр називає «значущістю» і що в підсумку відображає «лінгвістичну цінність позамовних об'єктів» (Фердинанд де Соссюр, 2004).

Концепт, згідно з науковими дефініціями С. А. Аскольдова та Е. С. Кубрякової, – це багатовимірний розумовий конструкт, що відображає процес пізнання світу, результати людської діяльності, його досвід і знання про світ, який зберігає інформацію про нього (Кубрякова, 1996: 90–94).

На думку з В. І. Карасика, концепт складається з трьох компонентів: понятійного, образного і ціннісного (Карасик, 1996: 3–16). Концепт, на відміну від поняття, не тільки мислиться, а й проживається. Із цього випливає, що його обсяг ширший за обсяг поняття. Концепт передбачає саме поняття, що зі свого боку є його обов'язковим ядрним компонентом.

Сучасними вченими усвідомлюється теоретико-прикладна значимість інтегрованого підходу до вивчення проблеми «мова – свідомість – культура», результатом чого стало формування всередині меж лінгвокультурології таких напрямів, як: етнолінгвокультурологія, історична лінгвокультурологія, історико-типологічна лінгвокультурологія, порівняльна лінгвокультурологія, когнітивна лінгвокультурологія (В. В. Воробйов, В. І. Карасик, В. А. Маслова, В. Н. Телія та інші). Також розширюється і географія лінгвокультурологічних і лінгвоконцептологічних досліджень (українська наукова школа полілінгвокультурології в Таврійському національному університеті ім. В. І. Вернадського в Україні, наукові лінгвістичні лабораторії у Великобританії, США, Чехії, Росії), удосконалюються їхня методологія та, зокрема, самі методики вивчення концепту, що є основним поняттям у цій галузі гуманітарного знання.

У статті опорною дефініцією концепту взято дефініцію О. О. Селіванової, яка визначає концепт як «інформаційну структуру свідомості, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» (Селіванова, 2006: 256).

Мета статті – визначення змістової специфіки концепту «пандемія» у період 2010–2020 років, вербалізованого в текстах медіаджерел, спрямованих на масового читача.

Виклад основного матеріалу. Концепт «пандемія», безумовно, не є новітнім поняттям, але він активно виокремився з концептосфери «здоров'я» нещодавно, починаючи з початку 2020 року, коли Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила про пандемію через нову коронавірусну інфекцію. Протягом дев'яти місяців (з березня до середини листопада 2020 року) концепт «пандемія» значно розширив свої лексичний, семантичний і когнітивний складники.

Матеріалом дослідження слугували публіцистичні тексти англійських британських медіаджерел: газет і журналів загальної тематики (здебільшого паперові примірники газет і журналів, що видавалися з 2010 по 2015 роки та електронні онлайн-версії – після 2015 року): *Mirror*, *The Sun*, *Daily Express*, *The Telegraph*, *The Guardian*, *Observer*, *The Times*. Загальний обсяг проаналізованого матеріалу становить більш як 800 контекстів.

На першому етапі дослідження було проаналізовано поняття «пандемії» (*pandemic*), які номінують цей концепт у лексикографічних джерелах.

Кембриджський словник визначає пандемію як «хворобу, що існує майже в усіх регіонах у майже всіх групах людей, тварин або рослин» (*a disease existing in almost all of an area or in almost all of a group of people, animals, or plants*) (Cambridge Dictionary).

Вебстерський словник дає дефініцію пандемії як: 1) «поширення хвороби на широкій географічній території» (велика кількість країн або континентів) та зазвичай вражає значну кількість населення (occurring over a wide geographic area (such as multiple countries or continents) and typically affecting a significant proportion of the population); 2) «хвороба, що характеризується поширенням на великій території або високою мірою» (characterized by very widespread growth or extent) (Merriam-Webster Dictionary).

Словник Коллінза дає таке визначення пандемії: «спалах хвороби, що вражає багато людей на великій території» (an occurrence of a disease that affects many people over a very wide area) (Collins Dictionary).

В Оксфордському словнику пандемія тлумачиться як «спалах хвороби на території всієї країни або всього світу» (an outbreak of a disease prevalent over a whole country or the world) (Oxford Dictionary).

Ядерна семантика концепту «пандемія» охоплює понятійні одиниці, що належать до номінації хвороби, яка призвела до пандемії, симптоми,

методи діагностики та лікування. До концептосфери «пандемія» також вважається логічним віднести такі варіативні складники, як: назви організацій, що залучено до боротьби з пандемією; соціальну реакцію на спалах пандемії; категорії населення, що є найбільш/найменш вразливими до хвороби тощо.

Широким корпусом дослідження було вибрано 100 лексичних одиниць, які було розподілено на такі семантичні групи:

- назва хвороби;
- симптоми хвороби;
- способи діагностики хвороби;
- методи лікування;
- превентивні заходи.

Приклад класифікації лексичних одиниць надано в таблиці 1.

Оскільки практичним матеріалом дослідження був десятирічний відрізок часу, вважалось важливим провести ретельний відбір вузького корпусу дослідження, а саме – лексичних одиниць, на якому базується лінгвістичне дослідження. Відповідно, слова, що безпосередньо називають хворобу, яка призвела до сучасної пандемії, було вилучено з матеріалу дослідження, тому що зрозуміло, що її назва не використовувалася до 2019 року

й апіорі не могла вживатись у медіаресурсах 2010–2018 років. Для проведення лінгвістичного дослідження було відібрано такі лексичні одиниці:

a new disease, epidemic, pandemic, global pandemic, infectious disease, global spread, fever and tiredness, (new) continuous cough, breathing difficulties, respiratory symptoms, mortality rate, fatality rate, aggressive antibody testing, screening tests, test kits, testing process, procurement of vital medical equipment, health checks, testing capacity, CT scan, CAT scan, X-ray, maintaining distance, antiviral treatment, ventilator, ALV apparatus, artificial lungs ventilation machines, drip, dropping bottle, injections, quarantine, lockdown, social distancing, isolation, self-isolation, unnecessary journeys, essential shopping, public gatherings, sanitizer, gel, stockpiling, shielding, social restrictions, distance learning, a mask, a face mask, a medical mask, personal protective equipment, alcohol-based hand rub, frequent hand-cleaning.

Під час проведеного статистичного аналізу було підраховано кількість використання лексичних одиниць на різних часових періодах у відсотках і проведено лінгвістичну інтерпретацію. Загальну кількість лексичних одиниць на трьох аналізованих етапах було визнано за 100%. Отримані результати унаочнено в таблиці 2.

Таблиця 1

Класифікація лексичних одиниць, що входять у семантичне поле «пандемія»

Варіації назви хвороби (disease names)	Симптоми хвороби (disease symptoms)	Способи діагностики хвороби (methods of diagnostics)	Методи лікування (treatment methods)	Превентивні заходи (preventing methods)
Coronavirus Corona Covid-19 SARS-CoV-2 A new disease Epidemic Pandemic Global Pandemic The coronavirus outbreak Infectious disease Global spread	The Coronavirus fight Coronavirus emergency Fever and tiredness (New) Continuous cough Breathing difficulties Respiratory symptoms mortality rate fatality rate	aggressive antibody testing screening tests test kits testing process procurement of vital medical equipment health checks testing capacity CT scan CAT scan X-ray	maintaining distance antiviral treatment ventilator ALV apparatus artificial lungs ventilation machines drip dropping bottle injections	Quarantine Lockdown Social distancing Isolation Self-isolation Unnecessary journeys Essential shopping Public gatherings Sanitizer gel Stockpiling Shielding Social restrictions distance learning a mask a face mask a medical mask personal protective equipment alcohol-based hand rub frequent hand-cleaning

Таблиця 2

Результати статистичного аналізу лексичних одиниць, що входять до концепту «пандемія»

Період (роки)	2010–2014	2015–2018	2019–2020
Кількість (%)	12	17	71

Відповідно, використання лексичних одиниць, що входять до концептосфери «пандемія», у період 2019–2020 років (по листопад 2020 р.) зросло ушестеро, порівняно з періодом 2010–2014 років, та більш ніж учетверо, порівняно з відрізком 2015–2018 років.

Висновки. Проведене дослідження уможливило такі висновки:

1) концепт «пандемія» значно розширив свою лінгвістичну та семантичну сутність у період із грудня 2019 року до листопада 2020 року; можна також із упевненістю передбачити збереження такої тенденції принаймні до кінця 2021 року;

2) використання лексичних одиниць концептосфери «пандемія» в теперішній період (2019–2020 роки) збільшилось у 4–6 разів, порівняно з попередніми періодами (2015–2018 та 2010–2014 роки відповідно);

3) критична ситуація зі спалахом коронавірусної хвороби спричинила помітний вплив на лексичну структуру англійської мови.

У перспективі планується детальне вивчення лексичних і граматичних структур англійської мови публіцистичного дискурсу, які пов'язані з концептом «пандемія», а також аналіз неологізмів і полісемантичних слів зазначеної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аскольд-Алексеев С. А. Концепт и слова. Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Москва : Наука, 1997.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996. С. 12, 50 – 53.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва, 1974. С. 45
4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языка. Москва, 1999. С. 293.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси : навч. посіб. Київ : Довіра, 2014. 262 с.
6. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке. Языковая личность: культурные концепты. Волгоград-Архангельск, 1996. С. 3–16.
7. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Филологический факультет МГУ, 1996. С. 90–94.
8. Положин М. М. Типологія й аналіз концептів. Іноземна філологія. 2009. Вип. 121. С. 80–89.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
10. Соссюр Фердинанд де. Курс общей лингвистики / пер. с французского А. М. Сухотина, под редакцией и с примечаниями Р.И. Шор. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
11. <https://www.thesun.co.uk>.
12. <https://www.mirror.co.uk>.
13. <https://www.express.co.uk/https://www.express.co.uk>.
14. <https://www.telegraph.co.uk/https://www.telegraph.co.uk>.
15. <https://www.theguardian.com/international>.
16. <https://observer.com/https://observer.com>.
17. <https://www.thetimes.co.uk>.
18. <https://dictionary.cambridge.org/ru>.
19. <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
20. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
21. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition>.

REFERENCES

1. Askold-Alekseev S. A. Kontsept i slova. Russkaia slovesnost. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta [Concept and words]. M.: Nauka, 1997 [in Russian].
2. Babushkin A. P. Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoi semantike yazyka [Concept types in lexical semantics of the language]. Voronezh, 1996. S. 12, 50–53 [in Russian].
3. Benvenist E. Obshchaia lingvistika [General linguistics]. M., 1974. S. 45 [in Russian].
4. Vezhbitskaya A. Semanticheskie universalii i opisanie yazyka [Semantic universalities and description of the language]. M., 1999. S. 293 [in Russian].
5. Zhaivoronok V. V. Ukraïnska etnolingvistika: narisi: navch. posib. [Ukrainian ethno linguistics]. K. : Dovira. 262 s. [in Ukrainian].
6. Karasik V. I. Kulturnye dominanty v yazyke. Yazykovaya lichnost: kulturnye kontsepty [Cultural dominants in the language]. Volgograd-Arkhangelsk. 1996. S. 3–16 [in Russian].
7. Kubriakova E. S. Kontsept. Kontseptualizatsiia. Kratkii slovar kognitivnykh terminov [Concept. Conceptualization. Short dictionary of cognitive terms]. M.: Filologicheskii fakultet MGU, 1996. S. 90–94 [in Russian].
8. Polyuzhin M. M. Tipologiya i analiz kontseptiv. Inozemna filologiya [Typology and analysis of concepts]. 2009. Vip. 121. S. 80–89 [in Ukrainian].
9. Selivanova O. O. Suchasna lingvistika: terminologichna entsiklopediya [Modern linguistics: encyclopedia of terms]. Poltava: Dovkillya-K, 2006. 716 s. [in Ukrainian].
10. Sossiur Ferdinand de. Kurs obshchei lingvistiki. Per. s frantsuzskogo A. M. Sukhotina, pod redaktsiei i s primechaniami R.I. Shor [The course of general linguistics]. M.: Editorial URSS, 2004. 256 s. [in Russian].

11. <https://www.thesun.co.uk>.
12. <https://www.mirror.co.uk>.
13. <https://www.express.co.uk>/<https://www.express.co.uk>.
14. <https://www.telegraph.co.uk>/<https://www.telegraph.co.uk>.
15. <https://www.theguardian.com/international>.
16. <https://observer.com>/<https://observer.com>.
17. <https://www.thetimes.co.uk>.
18. <https://dictionary.cambridge.org/ru>.
19. <https://www.merriam-webster.com/dictionary>.
20. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>.
21. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition>.

УДК 811.111–811.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-25>**Лідія ШВЕЛІДЗЕ,***orcid.org/0000-0003-2291-5255*

старший викладач кафедри англійської філології та перекладу

Одеського національного політехнічного університету

(Одеса, Україна) 9087000@gmail.com

ТАКТИКИ КОНФЛІКТНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В МЕРЕЖЕВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США ТА УКРАЇНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІДОМЛЕНЬ У ТВІТЕРІ)

Статтю присвячено вивченню мережевого політичного дискурсу в лінгвопрагматичному аспекті. Розглянуто дискурсивні характеристики соціальних мереж, що є одним із каналів репрезентації політичного дискурсу. Основну увагу приділено соціальній мережі Твітер та дописам – твітам – відомих політиків США та України. Мета дослідження передбачала визначення специфіки конфліктного спілкування в мережевому політичному дискурсі США та України та виокремлення основних тактик конфліктної взаємодії. Це зумовило розв'язання основних завдань, таких як: узагальнити дефініції стратегій і тактик спілкування; визначити специфіку конфліктного спілкування; проаналізувати основні конфліктні тактики у твітах американських та українських політиків; обґрунтувати типологію тактик у політичному мережевому дискурсі. У статті використано такі методи дослідження: описовий із метою узагальнення поглядів дослідників на проблему стратегій і тактик у спілкуванні; функційний – для вивчення основних функцій мовних засобів у вираженні конфліктної комунікативної настанови учасників спілкування; лінгвопрагматичний – для виявлення специфіки реалізованих комунікативних тактик.

У межах конфліктної взаємодії в політичному твітингу виокремлено основні тактики спілкування: звинувачення, образи, критики та самокритики. Кожну комунікативну тактику проілюстровано відповідними дописами політиків США (Д. Трамп, Дж. Байдена, Х. Клінтон, Б. Сандерса та ін.) та України (А. Авакова, П. Порошенко, О. Ляшка, А. Яценюка та ін.). Доведено, що тактики звинувачення, критики та образи представлені в комунікативній поведінці американських та українських політиків однаковою мірою, проте в політиків США їх реалізація має експліцитний характер, а в українських політиків – здебільшого імпліцитний характер. Тактика самокритики характерна виключно для українського політичного твітингу. Простежено специфіку реалізації кожної тактики в американському та українському політичному мережевому дискурсі в зіставному аспекті.

Ключові слова: мережевий дискурс, політичний дискурс, конфліктне спілкування, комунікативна тактика, політичний твітинг, твіт.

Lidiia SHVELIDZE,*orcid.org/0000-0003-2291-5255*

Senior Lecturer at the Department of English Philology and Translation

Odesa National Polytechnic University

(Odesa, Ukraine) 9087000@gmail.com

**CONFLICT COMMUNICATION TACTICS
IN THE NETWORK POLITICAL DISCOURSE OF THE USA AND UKRAINE
(BASED ON THE TWITTER MATERIALS)**

The article focuses on the study of network political discourse in the linguopragmatic aspect. The discursive characteristics of social networks, which is one of the channels of representation of political discourse are considered. The attention is paid to the social network Twitter and posts – tweets – of famous American and Ukrainian politicians. The purpose of the study was to determine the specifics of conflict communication in the network political discourse of the United States and Ukraine and to identify the main tactics of conflict interaction. This has led to the solution of the main tasks: to generalize the definitions of communication strategies and tactics; to determine the specifics of conflict communication; to analyze the main conflict tactics in the tweets of American and Ukrainian politicians; to substantiate the typology of tactics in political network discourse. Methods used in the following research are descriptive which is used in order to generalize the views of the researchers on the problem of strategies and tactics in communication, functional used to study the basic functions of language in the expression of conflicting communicative guidelines of communication participants, and linguopragmatic – to identify the specifics of the implemented communication tactics.

Within the framework of conflict interaction, the main tactics of communication are singled out in political tweeting, they are accusations, insults, criticism and self-criticism. Each communication tactic is illustrated by relevant posts of US politicians (D. Trump, J. Biden, H. Clinton, B. Sanders, etc.) and Ukrainian ones (A. Avakov, P. Poroshenko,

O. Lyashko, A. Yatseyuk, etc.). It is proved that the tactics of accusations, criticism and insults are presented equally in the communicative behavior of American and Ukrainian politicians, however, their implementation is explicit among US politicians, and mostly implicit among Ukrainian politicians. Self-criticism tactics are typical exclusively for Ukrainian political tweeting. The specifics of the implementation of each tactic in the American and Ukrainian political network discourse in a comparative aspect are traced.

Key words: network discourse, political discourse, conflict communication, communicative tactics, political tweeting, tweet.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Дослідження комунікативної взаємодії в інтернет-комунікації передбачає аналіз різних жанрових форм спілкування, зокрема представлених у соціальних мережах. Вибір певного вектору такої взаємодії зумовлює реалізацію комунікативного завдання її учасників та прогнозує успішність або неуспішність спілкування. У соціальних мережах взаємодія опосередкована каналом комунікації та характеризується певним ступенем спонтанності, що забезпечує її інтерактивний характер, незважаючи на письмову форму. Одним із виявів мережевого спілкування є обмін повідомленнями у Твітері, популярній світовій соцмережі. Обмеження обсягу повідомлення (140 символів) та зручність у використанні забезпечила цій соцмережі успіх як серед пересічних користувачів, так і публічних осіб. Зважаючи на це, Твітер використовують і в політичному дискурсі: відомі публічні особи та політики є активними дописувачами на своїх сторінках, здійснюючи в такий спосіб комунікації як між собою, так і з потенційними прихильниками або опонентами. Твітер останнім часом виконує роль своєрідного комунікативного простору, в межах якого комуніканти висловлюють та аргументують свою позицію в лаконічній формі, спираючись на можливість інтернет-дискурсу забезпечувати оперативність та поліфункційність спілкування. З огляду на це набуває актуальності лінгвопрагматичний аспект мережевого спілкування, зокрема його стратегічні параметри. Цей факт спричиняє необхідність розмежовувати кооперативне і конфліктне спілкування, що передбачає доцільність аналізу конфліктних комунікативних тактик (далі – **КТ**) у політичному мережевому дискурсі.

Мета дослідження полягає у визначенні тактик конфліктного спілкування в мережевому політичному дискурсі США та України, що визначило поставлені **завдання**: узагальнити основні дефініції стратегій і тактик спілкування; визначити специфіку конфліктного спілкування; проаналізувати основні конфліктні тактики в твітах американських та українських політиків; обґрунтувати типологію КТ у політичному мережевому дискурсі.

Об'єктом аналізу слугував мережевий дискурс, репрезентований в українському і американ-

ському Твітері; а **предметом** – обрані комунікантами тактики конфліктного спілкування.

У статті використано такі **методи** дослідження: описовий, із метою узагальнення поглядів дослідників на проблему стратегій і тактик у мережевому спілкуванні; функційний – для вивчення основних функцій мовних засобів у вираженні конфліктної комунікативної настанови учасників спілкування; лінгвопрагматичний – для виявлення специфіки використаних комунікативних тактик.

Ступінь дослідження проблеми в лінгвістиці. Активний розвиток лінгвопрагматики в останні десятиліття має результатом напрацьовану теорію з інтенційних і стратегічних параметрів комунікативної взаємодії. Проблеми витлумачення мовленнєвих стратегій і тактик порушено у працях зарубіжних (Т. ван Дейк, О. Іссерс, Т. Янко та ін.) та українських (Ф. Бацевич, Н. Кондратенко та ін.) мовознавців. Особливу увагу приділено стратегіям взаємодії учасників політичного дискурсу (О. Паршина, Л. Славова, О. Билінська, Л. Завальська та ін.), проте аналіз КС у мережевому дискурсі має поодинокий характер (С. Нерян, та ін.). Загалом дослідження мережевої комунікації, зокрема твіту як одного з її жанрів, є наразі актуальним і перспективним (О. Горошко, Т. Полякова та ін.). Простеження реалізації конфліктних КС у мережевому політичному дискурсі дозволить скерувати лінгвопрагматичні розвідки в бік дослідження інтенцій і результатів спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні лінгвісти визначають стратегії комунікації як компонент «евристичної інтенційної програми планування дискурсу» (Селіванова, 2008: 607), комплекс дій, що «спрямовані до досягнення комунікативного завдання» (Іссерс, 2003: 54), лінгвопрагматичні «принципи реалізації іллокутивного смислу» (Седов, 2004: 35). Грунтуючись на наведених вище дефініціях, потрактуємо стратегії як загальний напрям комунікативної взаємодії, визначений мовцем з огляду на власну інтенцію спілкування. Зважаючи на це, основними формами комунікації є кооперація і конфлікт, що є асиметричними з боку комунікативного завдання, статусу комунікантів та використаних засобів (Селіванова, 2008: 608). Г. П. Грайс визначає кооперацію

як такий тип взаємодії, за якого для кожного учасника «комунікативний внесок мусить бути такими, якого потребує спільна мета спілкування» (Грайс 1985). У такому разі якщо кооперація передбачає наявність спільного комунікативного завдання та прагнення досягти успіху, конфлікт вказує на відсутність спільної інтенції. На нашу думку, в політичному дискурсі конфліктна взаємодія завжди спрямована на дискредитацію політичного опонента, що становить її інтенційну сутність. Невипадково деякі дослідники визначають дискредитацію як основну стратегію взаємодії політиків. Вважаємо, що в межах конфліктної стратегії політичного спілкування доцільно виокремити відповідні комунікативні тактики. Л. Славова визначає тактики інвективи, агресії, дискредитації, домінування, маніпуляції, нав'язування свого бачення (Славова, 2012: 89). А нашу думку, дискредитація є підґрунтям політичних конфліктів, що виявляється і в мережевому спілкуванні через Твітер.

На лексичному рівні дискредитація виражається за допомогою оцінної лексики, зокрема адресованої політичним опонентам, напр.: *...Obama killed the pharmaceutical manufacturing business in Puerto Rico. We are bringing it back from China and other faraway lands* (Д. Трамп, 19.09.2020). У такому разі наявна апеляція до опонента, переважно в імпліцитній формі (об'єкт обговорення, а не адресат) і негативно оцінна характеристика його дій. У наведеному прикладі Д. Трамп характеризує дії свого попередника Б. Обама як «вбивство» фармацевтичного виробництва, вживаючи метафору з яскравою семантикою та образністю. Лінгвокреатив у конфліктній взаємодії у Твітері представлений і через оказіональну лексику, напр.: *Trump has spent his entire political career demonizing immigrants. He's caged migrant babies at the border. He's used fear of "caravans" as a political prop. Watching him preside over a naturalization ceremony last night was like watching a fox bless a henhouse* (Х. Клінтон, 26.08.2020). У наведеному прикладі з метою дискредитації політичного опонента вжито лексему негативно оцінної семантики «demonizing», що вступає в контекстуальну семантичну опозицію до позитивно оцінної лексеми «babies». Таке протиставлення сприймається адресатами як концептуальна опозиція релігійного характеру *демони / янголи*, де Д. Трамп ототожнюється з демоном, а немовляти – мігрантів з янголами. Крім того, вживання фразеологізму «a fox bless a henhouse» містить імпліцитну оцінку опонента та його характеристику як підступної людини. Тут спостерігаємо

використання оцінної лексики, семантичних опозицій і фразеологізмів із метою звинувачень політичного опонента.

При цьому дискредитація може мати й імпліцитний характер, коли політичний опонент не названий: відсутня як пряма адресація, так і апеляція до конкретної особи з використанням імені або прізвища. У такому разі негативно оцінні лексеми вжито на позначення політичних опонентів загалом або характеристики чинної ситуації в країні, напр.: *Eight weeks from today we have the opportunity to choose **democracy** over **creeping authoritarianism**. Dignity and respect over corruption and lawlessness. Building back better over continued chaos. A plan over a pandemic. Unity over division* (Х. Клінтон, 17.09.2020). Наявне протиставлення *демократія / авторитаризм* визначає й оцінку мовця та його політичних опонентів загалом. Зважаючи на це, дискредитація політичних опонентів реалізується і в неперсофінікованій формі, напр.: *Щиро дивуюся **монобільшості**. Як можна було сьогодні голосувати рішення про відставку голови НБУ, не призначаючи в цей же день нового голову? Фактично сьогодні інституція обезголовлена. І світова преса знову пише про **скандал** в Україні* (А. Яценюк, 3.07.2020). Жанрові вимоги твіту потребують пошуків лаконічних й одночасно влучних форм влучних вираження вербального конфлікту, тому політична термінологія (*монобільшість*) тут використовується з експресивно-оцінним забарвленням, що посилюється вживанням лексеми «скандал» як характеристики наслідків описаних дій.

Розглянемо основні тактики конфліктної комунікативної взаємодії в політичному твітингу.

КТ звинувачення полягає у «приписуванні кому-небудь провини, визнання себе винним, а також викриття певних негативних дій, намірів, якостей» (Михалева, 2009: 47). Здебільшого адресант коментує певну ситуацію, роль у якій свого політичного опонента оцінює негативно, звинувачуючи його у проблемі чи кризі, напр.: *Today, White House Chief of Staff Mark Meadows said, «We are not going to get control of the pandemic». **The Trump administration would rather let tens of thousands of Americans unnecessarily die than listen to scientists and create a national plan. They must be defeated*** (Б. Сандерс, 25.10.2020). У такому разі фіксуємо номінацію політичного опонента – або у формі вживання антропонімів (ім'я, прізвище), або перефразів, або описово. Зазначимо, що для американських політиків характерна імпліцитна вказівка на політичного опонента (так, Д. Сандерс або Дж. Байден відкрито звинувачують Д. Трампа,

а Д. Трамп – відповідно – своїх опонентів), напр.: *It's clear Donald Trump will stop at nothing to tear down Obamacare. We can't let him* (Дж. Байден, 25.10.2020); *Joe Biden was very disrespectful to President Obama at last night's debate when he said that he, Joe, "was Vice President, not President," when trying to make excuses for their failed immigration policies. I wonder what "O" was thinking when he heard that one?* (Д. Трамп, 23.10.2020).

В українському політичному дискурсі переважає імпліцитна вказівка на суб'єкта звинувачення, тобто читачі повинні самі ідентифікувати політичного опонента, напр.: *Я розумію, що біля вагону Сердючки йому комфортніше, ніж біля танку. Не так лячно. Ви зрозуміли, про кого я? Він не розуміє значення парадів ні для самих військових, ні для суспільства. Бо сильні ми не тільки бронєю, але й духом перемоги* (П. Порошенко, 24.08.2020). У наведеному твіті взагалі відсутні антропоніми або апелятиви, що вказують на конкретного політика. Утім, контекст, а також використання займенників і запитання допомагає читачам зрозуміти, про кого йдеться в тексті. В українському мережевому дискурсі політики також апелюють до своїх опонентів, називаючи їх на прізвище або ім'я, але домінує саме імпліцитна форма звинувачення.

КТ образи є вираженням вербальної агресії та агресивної мовленнєвої поведінки. На думку А. Баранова, образа як мовленнєвий акт «обов'язково скеровано на конкретну особу – адресата образи» (Баранов, 2007: 541). Крім того, образа вимагає використання відповідних мовних виразів, що містять негативну характеристику адресата, напр.: *Donald Trump will go down in history not just as a racist, sexist, xenophobe and religious bigot. He will be remembered as a demagogue who, more than anyone else, attempted to undermine the rule of law and destroy American democracy. He will not be missed* (Б. Сандерс, 16.11.2020). Наведення негативно оцінних лексем на позначення адресата або конкретного суб'єкта (у цьому прикладі опосередкованого адресата) свідчить про реалізацію тактики образи.

Мовними маркерами вираження образи виступають лексеми оцінної семантики, стилістично знижена лексика, інвективи тощо, що мають пряму адресацію або апеляцію до політика-опонента, напр.: *When we needed Donald Trump to tell the truth about COVID-19, he lied to us. When we needed him to take action to contain its spread, he spent his days golfing. When we needed a president the most, he was nowhere to be found. It's unforgivable* (Дж. Байден, 18.09.2020). Вказівки у формі твердження на те, що Д. Трамп бреше, тотожне використанню оцінної номінації «брехун».

В українському політичному твітингу образи представлені меншою мірою, як і у випадку з такою ж звинувачення: мовці здебільшого обирають імпліцитну форму дискредитації опонентів. Однак КТ представлено у формі опосередкованих оцінок, напр.: *Лукашенко, похоже, совсем свихнул на своей власти и паранойи вокруг этого. Несёт полную чушь. Тексты, вероятно, получил у Путина. Но, если кто-то сходит с ума – не значит, что все должны действовать также!* (А. Аваков, 17.09.2020). У наведеному твіті маємо імплікатуру: «Лукашенко збожеволів від влади = Лукашенко божевільний»; «Лукашенко несе дурню = Лукашенко дурень». Уналежнення таких твітів до тактики образи стає можливим завдяки використанню лексичних одиниць негативно оцінної семантики, що адресовані політику.

КТ критики характеризується високим ступенем аргументативності: загалом негативно оцінюючи дії, вчинки, виступи політичних опонентів, дописувачі вдаються до переконливої мотивації своїх оцінок, напр.: *Why would an incumbent president who has been in office for four years try to discourage people from voting? It's because he knows he cannot run on his record. He knows that, if enough people vote, he will lose* (К. Харрис, 22.10.2020). З огляду на це тактика критики передбачає логічну побудову твіту: наявність причинно-наслідкового зв'язку, що виражається передусім у використанні складнопідрядних речень із підрядними причинами і наслідком, а також діалогічних єдностей. В останньому випадку мовець ставить проблемне питання, на яке сам і відповідає, або адресує запитання читачам, напр.: *У березні Зеленський обіцяв, що не буде «ніяких люксових палат для членів ЦК і в жодного політика не буде кращих умов, ніж у звичайного українця». Ви не знаєте, де зараз всі ці «члени ЦК» лікуються?* (О. Ляшко, 12.11.2020). У такий спосіб мовець представляє власну позицію на розсуд читачам і імпліцитно закликає їх приєднатися до критики політичного опонента.

Тактика критики скерована на політичного опонента і є виявом конфліктного спілкування, але передбачає не емоційність у вигляді образ і звинувачень, а раціональне пояснення висловлених критичних зауважень, напр.: *Вважаю, що депутати ОПЗЖ виконують волю Путіна. Вважаю, що вони використовують свій статус народного депутата України, щоб просувати інтереси Путіна на території нашої держави. Тому я піду на допит до ДБР і офіційно звернуся із заявою про скоєння злочину Медведчуком і його сворою* (А. Яценюк, 20.11.2020). Завдяки

цьому суб'єктивна позиція мовця потребує підтвердження та мотивації, що і зумовлює вживання відповідних синтаксичних конструкцій. Актуалізація авторських міркувань із наведенням аргументів у формі питально-відповідних комплексів або складнопідрядних речень причинно-наслідкового типу пов'язано з посиленням діалогічного мережевого спілкування: мовець демонструє суперечливі питання, на які знаходить відповіді та пояснення, напр.: *At a time of pandemic, economic meltdown and climate change, it is easy to forget that Trump is now working to defund and destroy Social Security — a longtime Republican dream. No. We will defeat you and expand Social Security, the most successful anti-poverty program in history* (Б. Сандерс, 2.09.2020). У такий спосіб мовець погоджується або не погоджується із власними твердженнями, що уможливорює вербалізацію процесу критичного переосмислення проблеми та експлікацію аргументації. В американському та українському політичному твітингу КТ критики представлена однаковою мірою.

КТ самокритики передбачає неконструктивну критику, скеровану мовцем на власну адресу: в такий спосіб критикують власні дії, власну політичну силу, власну країну і народ. Здебільшого ця стратегія характерна для українського політичного дискурсу, напр.: *Чому Чехія, Польща, Угорщина, країни Балтії стрімко рвонули у розвитку, а Україна – ні? Чому в них є економічна стабільність, а у нас – ні? Бо свого часу усі вони провели повноцінну люстрацію влади. А Україна – ні. Ми так і не завершили жодної з трьох революцій* (О. Тягнибок 21. 08.2020). У цьому разі мовець вдається до самокритики, зокрема ототож-

нюючи себе з країною: наголошує на помилках, проблемах і кризі. На нашу думку, КТ самокритики, що є автоадресованою, характерна саме для українських політиків, які вдається до негативних оцінок власної діяльності та держави загалом, напр.: *Парадокс цих місцевих виборів у тому, що в результаті них немає жодної загальнонаціональної партії, яка виграла вибори. Тобто місцеві вибори показали, що народ України не довіряє жодній загальнонаціональній партії. І це дуже тривожний сигнал* (А. Яценюк, 25.10.2020). Оприлюднення в соцмережі негативних оцінок щодо власної діяльності та ситуації у країні значною мірою впливає на загальне ставлення читачів до порушених проблем. У такий спосіб політики не лише демонструють критичне ставлення до власної діяльності, а й дають узагальнені коментарі принизливого характеру, що не сприяє виробленню конструктивного ставлення пересічних громадян до політичної ситуації в країні. Натомість у політичному твітингу США такого явища не спостерігаємо.

Висновки і перспективи дослідження. У політичному мережевому дискурсі в межах конфліктної комунікації політиків-мовців виокремлено тактики звинувачення, образи, критики і самокритики. Тактики звинувачення та критики, образи представлені в комунікативній поведінці американських та українських політиків однаковою мірою, проте в політиків США їх реалізація має експліцитний характер, а в українських політиків здебільшого імпліцитний характер. Тактика самокритики характерна виключно для українського політичного твітингу. Перспективи дослідження полягають у розробленні типології стратегій і тактик мережевого політичного дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранов А. Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основания и практика. Москва : Флинта, Наука, 2007. 592 с.
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика*. Вып. XVI. Москва : Прогресс, 1985. С. 217–237.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : УРСС, 2003. 286 с.
4. Михалева О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
5. Седов К. Ф. Дискурс и личность: Эволюция коммуникативной компетенции. Москва : Лабиринт, 2004. 320 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсоналогії: США – Україна. Житомир : Вид-во ЖДУУ ім. І. Франка, 2012. 360 с.

REFERENCES

1. Baranov A. N. Lingvisticheskaya ekspertiza teksta. Teoreticheskiye osnovaniya i praktika [Linguistic examination of the text. Theoretical foundations and practice]. Moscow: Flinta, Nauka, 2007. 592 p. [in Russian].
2. Graiss H. P. Logika i rechevoye obshcheniye [Logic and speech communication]. *New in Foreign Linguistics: Linguistic Pragmatics*. Issue XVI. Moscow: Progress, 1985. pp. 217–237. [in Russian].
3. Issers O. S. Kommunikativnyye strategii i taktiki russkoy rechi [Communicative strategies and tactics of Russian speech]. Moscow: URSS, 2003. 286 p. [in Russian].

4. Mykhaleva O. L. Politicheskiy diskurs: Spetsifika manipulyativnogo vozdeystviya [Political discourse: The specifics of manipulative influence.]. Moscow: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2009. 256 p. [in Russian].
5. Sedov K. F. Diskurs i lichnost': Evolyutsiya kommunikativnoy kompetentsii [Discourse and personality: The evolution of communicative competence]. Moscow: Labirint, 2004. 320 p. [in Russian].
6. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K, 2008. 712 p. [in Ukrainian].
7. Slavova L. L. Movna osobystist' lidera u dzerkali politychnoyi linhvopersonalohiyi: SSHA – Ukrayina [Language personality of the leader in the mirror of political linguistics: USA – Ukraine]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDUU im. I. Franka, 2012. 360 p. [in Ukrainian].

UDC 378.091.313:811.111:378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-26>

Iryna SHEVCHENKO,
orcid.org/0000-0001-6551-9266
Doctor of Philosophy in Education,
Associate Professor at the English Language and Literature Department
Mykolaiv V. O. Sukhomlynsky National University
(Mykolaiv, Ukraine) shevchenko2011@gmail.com

Olena KORDYUK,
orcid.org/0000-0003-2362-8557
Lecturer at the English Language and Literature Department
Mykolaiv V. O. Sukhomlynsky National University
(Mykolaiv, Ukraine) elena.kordyuk78@gmail.com

IMPLEMENTATION OF CLIL METHODOLOGY IN TEACHING PRACTICAL ENGLISH COURSE FOR THE 3RD YEAR STUDENTS OF PHILOLOGICAL FACULTIES AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF DISTANT AND BLENDED LEARNING

Knowledge of a foreign language acquires fundamental and priority importance in today's globalization. Possessing integrated communication skills that provide professional and business relationships between people from different countries is becoming an obvious necessity for future foreign language professionals. Accordingly, special attention is paid at the present stage to the CLIL technique known in the world and actively used for effective foreign language learning.

The article is devoted to the problem of implementation of the methodology of content and language integrated learning (CLIL) in the process of studying the "Practical English Course" by 3rd year students of philological faculties of higher educational establishments of Ukraine with tests for independent work and self-control in blended and distant learning. Attention is paid to the effectiveness of testing and systematization of knowledge through this method during the study of the discipline. The purpose of the article is to highlight the main advantages of using the CLIL methodology in teaching the 3rd year students of the philological faculties of higher educational establishments of Ukraine in teaching the discipline "Practical English Course". Emphasis is made on the effectiveness of the use of tests for independent work and self-control, which give students the opportunity to test their knowledge of English in a blended and distant learning. The research emphasizes that the use of the CLIL methodology increases the motivation of students to learn English, promotes the development of their mental abilities, purposeful acquisition of lexical units and grammar knowledge, which will be used in their future professional activities.

Key words: *content and language integrated learning, Practical English course, mixed learning, distant learning, future professional activity, test, independent work, self-control.*

Ірина ШЕВЧЕНКО,

orcid.org/ 0000-0001-6551-9266

доктор філософії в галузі освіти,

в. о. доцента кафедри англійської мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) shevchenko2011@gmail.com

Олена КОРДЮК,

orcid.org/ 0000-0003-2362-8557

викладач кафедри англійської мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) elena.kordyuk78@gmail.com

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕТОДИКИ CLIL ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ «ПРАКТИЧНОГО КУРСУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ ІЗ КУРСІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ ЗВО УКРАЇНИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ

Знання іноземної мови набуває принципового та пріоритетного значення в сучасних умовах глобалізації. Володіння інтегрованими комунікативними навичками спілкування, що забезпечують професійно-діловий взаємозв'язок людей різних країн, стає очевидною необхідністю для майбутніх фахівців з іноземної мови. Відповідно, особливої уваги на сучасному етапі набуває методика clil, відома у світі і активно використовується для ефективного вивчення іноземної мови.

Стаття присвячена розгляду проблеми імплементації методики предметно-мовного інтегрованого навчання (clil) у процесі вивчення «Практичного курсу англійської мови» студентами 3 курсу філологічних факультетів ЗВО України за допомогою тестів для самостійної роботи і самоконтролю в умовах змішаної та дистанційної форм навчання. Звернено увагу на ефективність перевірки і систематизації знань за посередництвом указаної методики clil упродовж вивчення студентами 3 курсу філологічних факультетів ЗВО України дисципліни «Практичний курс англійської мови». Підкреслюється ефективність використання тестів для самостійної роботи і самоконтролю, що дають можливість студентам перевірити свої знання з англійської мови в умовах змішаної і дистанційної форм навчання.

У розвідці підкреслюється, що використання методики clil підвищує мотивацію вивчення англійської мови у студентів, сприяє розвитку їх розумових здібностей, цілеспрямованому засвоєнню лексичних одиниць і знань з граматики, які використовуватимуть у своїй майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: предметно-мовне інтегроване навчання, практичний курс англійської мови, змішана форма навчання, дистанційна форма навчання, майбутня професійна діяльність, тест, самостійна робота, самоконтроль.

Problem statement. Modern educational life in Ukraine is a confirmation of the gradual process of integration into the European scientific and information space. The development and implementation of new computer technologies, the emergence of new gadgets requires future professionals not only to have integrated communication skills, which can provide professional and business communication between people of different countries, as well as knowledge of English lexical units for certain areas of production, human life, namely, education, medicine, art, etc.

The CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodology acquires special attention in the context of functional mastering a foreign language and the principle of integration in this case.

Researcher David Marsh explains that the CLIL technique allows learners to develop foreign language linguistic and communicative competencies in the

same learning context in which they develop general knowledge and skills. The use of the CLIL technique involves the study of non-linguistic subjects (biology, mathematics, geography, etc.) by foreign languages (Marsh, 2016).

Research analysis. Such scientists as S. Bobyl, Y. Rudnik, Y. Sobol, O. Khodakovska and others paid attention to the problem of subject-language integrated learning in their works.

Among foreign researchers of content and language integrated learning, such scholars as M. Allen, A. Bonne, D. Greddol, L. Collins, D. Marsh, I. Ting, and others should be singled out.

The purpose of the article. The main purpose of this work is to show the means of implementation of the CLIL methodology during the study of the discipline "Practical English Course" by 3rd year students of philological faculties of the higher educational

establishments of Ukraine with tests for independent work and self-control in distance and blended learning.

Presenting the main material. Researcher O. Khodakovska believes that the study of language by the method of CLIL becomes more purposeful, because the language is used to solve specific communicative tasks. In addition, students have the opportunity to better understand and perceive the culture of the language being studied, which leads to the formation of socio-cultural competence of students.

A student or pupil passes through a fairly large amount of language material, which is a full immersion in the natural language environment. Working with different topics allows you to study specific terms, certain language structures, which helps to replenish the vocabulary of a student or pupil with subject terminology and prepares him for further study and application of knowledge and skills. The study of a foreign language and a non-language subject is both an additional means to achieve educational goals and has positive aspects for both the study of a foreign language and a non-language subject (Marsh, 2016).

Experience shows that the study of English by the method of CLIL creates the conditions for Ukraine's entry into the transcontinental system of computer information and is the basis for the emergence of a new system of information support for education.

As a result, the development of distant and blended learning is becoming extremely important.

Such scientists and practitioners as V. Dyvak, N. Dumansky, T. Kramarenko, V. Popov, V. Trohy-menko and others paid attention to the issue of distant learning in the educational process of higher educational establishments.

According to the researcher V. Kukharenko, "distant learning" is learning by means of telecommunications, in which subjects (students, teachers, tutors) having a spatial or temporal distance, carry out a general educational process aimed at creating external educational products and relevant internal changes (increases) of subjects of study (Kukharenko, 2002).

Scientists V. Kukharenko, O. Rybalko, N. Sirotenko point out that distant learning is carried out only with the help of the Internet, because the receipt of educational materials and tasks, and all other issues related to communication, are only in absentia. Intermediate and final certification is also carried out by sending and checking materials (Kukharenko, 2002).

In this regard, according to the scholars, the following negative factors of distant learning become apparent, namely: the lack of face-to-face communication between a teacher and a student, which does not allow to implement an individual approach

to teaching and education; students are not always self-disciplined, conscious and independent; lack of good technical equipment for constant access to information sources; lack of practical training and lack of constant control (Kukharenko, 2002).

Experience, practice and a large amount of modern research indicate that in this case it is necessary to use a blended form of learning that creates a comfortable educational information environment, and communication systems provide all the necessary educational information.

According to the scientist A. Andreev, blended learning should be understood as combining traditional teaching methods with interactive ones, which consists of three stages: distant learning of theoretical material, mastering practical aspects in the form of full-time classes, the last phase – passing an exam or completion of graduation paper (Andreyev, 2007).

The scholar explains that in blended learning elements of asynchronous and synchronous distance learning are used, the essence of which is that a certain part of academic disciplines (or disciplines) students (students) learn in traditional forms of education (full-time or part-time, etc.), and another part of disciplines (or discipline) – by network learning technologies. The ratio of parts is determined by the readiness of the educational institution as a whole to such a construction of the educational process, as well as the desire and technical capabilities of students (listeners). This approach is called "flexible learning" (Andreyev, 2007).

Analysis of the curriculum for «Practical English course» specialty 014.02 Secondary education. Language and literature (English) for the 3rd year students show that the ratio of classroom hours and hours for independent work is approximately 40%: 60%. Thus, in the first semester of the "Practical English course" specialty 014.02 Secondary education. Language and literature (English) for the 3rd year provides 50 hours of classroom classes and 90 hours of independent work. In the second semester, 66 hours of classroom classes and 144 hours of independent work.

The program "Practical English Course" for the 3rd year students provides for the study of certain topics in grammar, which give students the opportunity to test their knowledge in English. These are the topics: "The Article", "The Adjective", "The Adverb", "Passive voice", "Sequence of Tenses", "Indirect speech".

Experience and practice show that students make the most mistakes on topics such as "The Article", "The Adjective", "The Adverb".

In order to test knowledge and identify errors, students can be offered the following tests on the topic of "The Article":

TEST 1.

Task 1. Choose the correct answer.

1. _____ Queen Mary is docked in _____ Long Beach in _____ California.
 A) The,-,-
 B) A, an,-
 C) An,-, the
 D)-,-, the
2. It was _____ second chance of hers and she thought it was _____ beat one.
 A) An, an
 B) A, a
 C) The, the
 D)-,-
3. _____ Savoy and _____ Hilton are _____ world famous chain hotels.
 A) An, a, -
 B) The, the, the
 C) A,-, an
 D)-,-, the
4. Would you like _____ tuna sandwich? – Yes, give me _____ bit.
 A) A, a
 B) An, an
 C)-, -
 D) The, the
5. Walter is having _____ chicken and _____ broccoli for dinner.
 A) The, the
 B)-,-
 C) An, an
 D) A, a
6. During _____ Renaissance _____ lot of inventions were made.
 A) The, a
 B) A, the
 C) -, an
 D) -, the
7. _____ Mars, and _____ Venus and _____ Earth are the planets of the solar system.
 A) An, an, a
 B) The, the,-
 C) A, a, the
 D) -,-, the
8. _____ official language of Ukraine is _____ Ukrainian language.
 A) A, the
 B) A,-
 C)-, the
 D) The, the
9. _____ World Court is situated in _____ Hague in _____ Netherlands.
 A)-,-,-
 B) A, a, a

- C) An ,an, an
 D) The, the, the
10. His cats name is Pussy. What _____ name for _____ cat!
 A)-,-
 B) An, an
 C) A, a
 D) The, the
11. Most of all I love _____ waltzes and _____ Strauss waltz is very sweet.
 A) The,-
 B)-, a
 C) An, the
 D) The, a
12. That was _____ most popular and _____ most famous song of _____ Beatles.
 A) The, the, the
 B) An, an, an
 C)-,-,-
 D) A, a, a
13. We worked for _____ year at _____ United Nations.
 A) The,-
 B) A, the
 C)-, a
 D) The, a
14. _____ last president of _____ Soviet Union M. Gorbachov was awarded _____ Nobel Prize.
 A) An, the,-
 B) -, the, an
 C) The, the, the
 D) A, an, the
15. _____ Oxford University is one of _____ oldest universities in the world.
 A)-, the
 B) The, the
 C) A,-
 D) An, the

Task 2. Choose the correct answer.

1. They looked at _____ only woman in the room who was sitting near _____ fireplace.
 A) An, the
 B)-, a
 C) The, the
 D) An, the
2. If you have _____ flu, just take _____ pill and drink _____ hot tea with _____ lemon.
 A) The, the, a, the
 B) An, the, -,-
 C)-\the, a,-,-
 D) The,-, a,-
3. Which _____ desert is larger, _____ Sahara Desert or _____ Kara Kum Desert?

- A)-, the, the
 B) A, a, the
 C) The,-,-
 D) An,-, the
4. During that accident all _____ injured were taken to _____ nearest hospital.
 A) An, an
 B)-,-
 C) The, the
 D) A, A
5. When I came _____ home mother told me that _____ Mr. Watson called me. I have no _____ idea who he is.
 A) An,-, a
 B) The, an,-
 C) The, an, a
 D)-,-,-
6. There are some charity programs for _____ poor in Kyiv City Council.
 A)-
 B) The
 C) An
 D) A
7. _____ highest mountains in _____ Ukraine are _____ Carpathians.
 A) An, the, a
 B) A, an,-
 C)-, the, a
 D) The,-, the
8. _____ Hermitage was _____ one of _____ most famous museums in _____ Soviet Union.
 A) The,-, the, the
 B)-, a, an, the
 C)-, a, an,-
 D) An, the, -, a
9. _____ Greens left for _____ America in _____ spring of 1997.
 A) The,-, the
 B) A, the, an
 C) An,-, the
 D)-, the, a
10. Our students always read _____ Economists at their _____ English lessons.
 A) The,-
 B) A, the
 C) An,-
 D)-, an
11. _____ Ivan Franco Theatre in _____ Kyiv is _____ national pride of Ukraine.
 A)-, the,-
 B) A, an,-
 C) -, -, the
 D) An, the,-
12. When Thomas was in _____ Netherlands he visited _____ Hague.
 A) A, a
 B)-,-
 C) An, an
 D) The, the
13. _____ Baikal is _____ largest lake with _____ fresh water in _____ world.
 A) An,-, the, a
 B)-,-, a,-
 C) A, the,-, an
 D) The, the,-, the
14. _____ Ben Nevis is _____ highest peak in _____ Highlands in _____ Scotland.
 A) A, an,-,-
 B)-, the, the,-
 C) An, the,-, an
 D) The, the, the, the
15. Richard _____ Lionheart lived in _____ England in _____ Middle Ages.
 A) The,-, the
 B) A, the,-
 C) An, a, the
 D) -, the, a
- З теми "The Adjective" ми пропонували такі тести:
TEST 1.
Task 1. Choose the correct answer.
1. The old road is _____ of the new one.
 A) one third as long
 B) three times as short
 C) one third the length
 D) three times of size
2. The dolphin is _____ than the shark.
 A) more intelligent
 B) intelligetier
 C) the most intelligent
 D) intelligent
3. Hugh is _____ his elder brother.
 A) the clever as
 B) as clever as
 C) not clever as
 D) so clever as
4. Greg is _____ than he was the other day.
 A) tired
 B) the most tired
 C) more tired
 D) tireder
5. _____ we study _____ we know.
 A) The much, the much
 B) The many, the many
 C) The most, the most
 D) The more, the more
6. Mark was so _____ yesterday that every-body told him about it.

- A) impolite
 B) politeless
 C) politely
 D) politer
7. The castle was (a, an) _____ building.
 A) nice stone old
 B) stone old nice
 C) nice old stone
 D) Old nice stone
8. The old lane was _____ ancient street in that town.
 A) narrower
 B) narrow
 C) narrowest/most narrow
 D) the narrowest/the most narrow
9. It was _____ day of the year. It had been raining so heavily for a week.
 A) the wettest
 B) wetter
 C) wetty
 D) wet
10. Sarah's _____ boy was so naughty
 A) three year older
 B) three year's old
 C) three year old
 D) three years old
11. Jupiter is _____ planet of the solar system.
 A) larger
 B) large
 C) more large
 D) the largest
12. Mountain McKinley is _____ mountain in the USA.
 A) so high
 B) as high
 C) the highest
 D) higher
13. The new house is _____ as the old one.
 A) twice as both
 B) twice as many
 C) twice as more
 D) twice as much
14. The room is _____ of theirs.
 A) half as much
 B) half the size
 C) half as size
 D) half the bigger
15. Sally was wearing a _____ necklace.
 A) gold
 B) golded
 C) golden
 D) goldy
- Task 2. Choose the correct answer.**
1. Mr. Chilver told us it was _____ day of his life.
 A) worse
 B) the worst
 C) badder
 D) bad
2. Frank was not _____ the men in his family.
 A) as tall so
 B) so tall as/as tall as
 C) twice as tall all
 D) so as tall
3. The weather seems to be _____ this year than it was two years ago.
 A) the most pleasant/ pleasantest
 B) pleasant
 C) more pleasant/ pleasanter
 D) pleased
4. Ann's son is _____ his father.
 A) as funny as
 B) funny as
 C) funny so
 D) so funny
5. Mark's advice is: never buy any _____ cars.
 A) second hand's
 B) a second hands
 C) used
 D) the second hand
6. _____ we earn _____ we work.
 A) The most, the most
 B) The more, the more
 C) Much, much
 D) More, more
7. All the houses in this area are _____ of the new ones.
 A) one third the height
 B) a three a height
 C) thee times as low
 D) one three the height
8. Mrs. Easton bought a _____ red brick building last week.
 A) hundred years old
 B) hundredth year old
 C) hundred year older
 D) hundred year old
9. Arlene is _____ child in the family.
 A) older
 B) elder
 C) the oldest
 D) the eldest
10. Sheila spoke _____ than her father-in-law.
 A) so friendly
 B) more friendly/ friendlier
 C) the friendliest
 D) friendly
11. The fishing rod I needed was _____ as my previous one.

- A) twice as long
 B) twice the length
 C) twice the longer
 D) two as long
12. Tom says it's _____ day today. The heat is unbearable.
 A) hotter
 B) more hotter
 C) hot
 D) the hottest
13. Pluto is _____ planet of the solar system.
 A) more far
 B) farther
 C) the farthest
 D) far
14. Diana looked at the _____ table with white tablecloth and sighed.
 A) candle-stick
- B) candlelight
 C) candle lighted
 D) candle-lit
15. I know you are _____ in football than in studies.
 A) more interested
 B) the most interested
 C) most interested
 D) interested (Shevchenko, 2020)

Conclusions. The modern CLIL technique has obvious advantages in the process of learning a foreign language. It motivates students to learn, encourages meaningful memorization of new lexical items and learning grammar rules. The use of tests for independent work and self-control provides students in the conditions of blended and distant learning forms to test and deepen their knowledge of lexical units and grammar rules that they will apply in their future professional activities.

BIBLIOGRAPHY

1. Андреев А. УМК для e-Learning. *Высшее образование в России*. 2007. № 7. С. 65–69.
2. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. URL : <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html> (дата звернення: 14.09.2019).
3. Кухаренко В. Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс : навч. посіб. / В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко. Харків : НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. 320 с.
4. Ходаковська О. Особливості методики предметно-мовного інтегрованого навчання. URL : <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf> (дата звернення: 12.09.2020).
5. Шевченко І. В. Навчально-методичний посібник із «Практичного курсу основної мови» для студентів 3 курсу. Лексико-граматичні завдання для самостійної роботи і самоконтролю. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2020. 160 с.

REFERENCES

1. Andreyev A. UMK dlya e-Learning. [TMC for e-Learning]. Higher education in Russia. 2007, № 7, pp. 65-69 [in Russian].
2. Marsh D. Content and Language Integrated Learning: The European Dimension – Actions, Trends and Foresight Potential. Retrieved from <http://europa.eu.int/comm/education/languages/index/html>. [in English].
3. Kukharenko V. Dystantsiyne navchannya: Umovy zastosuvannya. Dystantsiynyy kurs: navch. posib. [Distance learning: The conditions of use. Distance course: textbook]. Kharkiv: STU “HPI”, “Torsing”, 2002. 320 p. [in Ukrainian].
4. Khodakovska O. Osobly`vosti metody`ky` predmetno-movnogo integrovanogo navchannya. [Peculiarities of methodology of content and language integrated learning]. Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/63.pdf>. [in Ukrainian].
5. Shevchenko I.V. Navchal`no-metodychnyy posibnyk iz «Praktychnoho kursu osnovnoyi movy» dlya studentiv 3 kursu. Leksyko-hramatychni zavdannya dlya samostiynoyi roboty i samokontrolyu. [Training manual “Practical English Course” for the 3rd year students. Lexical and grammatical exercises for independent work and self-control]. Mykolaiv: V.O. Sukhomlynsky National University, 2020. 160 p. [in Ukrainian].

Олена ЯНКОВЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-1323-8099

*аспірант кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) alena_kaflevska@ukr.net*

КОНЦЕПТУАЛЬНА МЕТАФОРА ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ НОМІНАЦІЇ У ТЕРМІНОСИСТЕМІ ПРИКОРДОННОЇ СФЕРИ

Стаття присвячена аналізу особливостей функціонування концептуальної метафори у терміносистемі прикордонної сфери. Автор характеризує існуючі концептуальні метафори у термінологічному вокабулярі англійської мови та класифікує їх згідно із способом метафоричного перенесення. Метою статті є окреслити основні особливості концептуальної метафори у фаховій мові, а також класифікувати виявлені термінологічні одиниці залежно від способу взаємодії донорської та реципієнтної зони. У наш час у зв'язку із стрімким розвитком наукової думки та технічного прогресу з'являється потреба номінувати нові поняття у фахових терміносистемах тієї чи іншої галузі. Поруч з ефективними шляхами поповнення спеціалізованих вокабулярів, таких, як неосемантизація, транстермінологізація та запозичення, чільне місце посідає метафоризація – явище, яке полягає у використанні об'єкту одного класу з метою позначення об'єкту іншого класу. Концептуальна метафора є однією з форм концептуалізації, тобто когнітивним процесом, який виражає і формує нові поняття. Одними з перших явище метафоризації у науці розглядали А. Річардсон, М. Блек та М. Редді. Основоположниками теорії концептуальної метафори є Дж. Лакофф та М. Джонсон. На цьому етапі розвитку лінгвістичної думки інтерес учених до функціонування метафори у різних предметних галузях помітно зростає. У нашій роботі ми розглядаємо вісім термінологічних одиниць прикордонної сфери, які належать до категорії «концептуальна метафора». Нами використовується класифікація концептуальних метафор, яка базується на типі метафоричного перенесення. У процесі аналізу нами було виявлено, що із даної сукупності сім метафор належать до геістальтного типу (з них чотири базуються на основі схожості за зоровою ознакою «колір», один – на основі схожості за зоровою ознакою «артефакт», один – на основі схожості за зоровою ознакою «натурфакт»), і лише одна ТО є метафорою, яка базується на структурному виді схожості.

Ключові слова: *концептуальна метафора, теорія, перенесення, тип, геістальт, схожість.*

Olena YANKOVETS,

orcid.org/0000-0002-1323-8099

*Postgraduate Student at the Department of Germanic,
General and Comparative Linguistics
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) alena_kaflevska@ukr.net*

CONCEPTUAL METAPHOR AS ONE OF THE MEANS OF NOMINATION IN THE BORDER GUARD TERMINOLOGY

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the functioning of the conceptual metaphor in the terminological system of the border sphere. The author characterizes the existing conceptual metaphors in the terminological vocabulary of the English language and classifies them according to the method of the metaphorical transfer. The aim of the article is to outline the main features of the conceptual metaphor in the professional language, as well as to classify the identified terminological units of the border-guard sphere depending on the method of interaction between the donor and the recipient area. Nowadays, due to the rapid development of the scientific thought and technological progress, there is a need to nominate the new concepts in the professional terminology of a particular field. In addition to the existing effective ways of enriching the specialized vocabulary, such as neosemanticization, transterminology, and borrowing, metaphorization exists as a means of using an object of one class to denote an object of another class. Conceptual metaphor is one of the forms of conceptualization, i.e. a cognitive process that expresses and forms new concepts. A. Richardson, M. Black and M. Reddy were among the first to consider the phenomenon of metaphorization in science. The founders of the theory of conceptual metaphor are J. Lakoff and M. Johnson. At the present stage of development of the linguistic thought, the interest of scientists in the functioning of metaphor in various subject areas is growing significantly. In our work, we consider eight terminological units of the border-guard sphere, which belong to the category of “conceptual metaphor”. We use the classification of conceptual metaphors, which is based on the type of metaphorical transference. In the course of the analysis we found, that set seven metaphors belong to the gestalt type (four of them are based on the similarity of the visual sign “color”, one – on the basis of similarity on the visual sign “artifact”, one – on the basis of similarity for visual sign “natural fact”), and only one terminological unit is a metaphor based on the structural type of similarity.

Key words: *conceptual metaphor, theory, transference, type, gestalt, similarity.*

Постановка проблеми. Дослідження метафори вже не одне століття привертає увагу науковців, зокрема, представників таких галузей, як філософія, логіка і, звичайно ж, лінгвістика. Інтерес до метафори сприяв взаємодії названих напрямів наукової думки та їх понятійному взаємопроникненню. Внаслідок стрімкого розвитку усіх сфер науки, техніки та суспільно-політичного життя, виникає потреба номінувати нові поняття з допомогою неологізмів, або ж існуючими засобами мови. У даному випадку мова йдеться про метафоризацію – механізм, який дозволяє досягнути нову змістовну область через іншу, раніше засвоєну людиною. У нашій роботі ми розглядаємо особливості концептуальної метафори прикордонної сфери.

Мета статті – узагальнити основні особливості функціонування концептуальної метафори в прикордонній сфері.

Аналіз досліджень. Поява нового погляду на мислення як не просто на формально-логічний феномен, котрий володіє творчим характером, спричинило зміну трактування метафори як когнітивного феномена. На початку ХХ століття широке поширення набули ідеї інтеракціоністської концепції метафори, яка була введена А. Річардсом. Він розглядав метафору як взаємодію двох різних думок про два різні явища всередині одного слова (Річардс, 1990: 44-67). М. Блек звернув увагу на те, що пізнання світу і його інтерпретація в лінгвістичних термінах здійснюються людиною і обумовлені її здатністю співвідносити вже відоме з знову пізнаваним. У цьому сенсі «...продуктивність метафори полягає в притаманному їй властивості зіставляти, а потім синтезувати суті різних логічних порядків. При цьому зіставлення і синтез мають своїм результатом вибір того чи іншого підстави метафори». Значення метафори є результатом взаємодії двох думок, що б'ють в одну точку. Таким чином, М. Блек розглядав метафору як результат семантичного ізоморфізму між двома суб'єктами – допоміжним і головним, що відбувається на тлі певного контексту. М. Блек був одним з перших дослідників, які з'єднали метафору з мовою конкретної наукової парадигми - філософії і обґрунтували необхідність її включення в спектр філософського інтересу (Блек, 1990: 158). Майкл Редді вказує, що метафора провідника не є конкретним виразом; він вважає, що метафоричні припущення дозволяють використовувати ряд загальних виразів, і вони є здатними донести сенс думок до слів (Orthony, 1993).

На сьогодні увага до дослідження метафоризації спеціальних термінів зростає. З'являються праці, в центрі дослідження є аналіз ролі мета-

фори у різних видах дискурсу та у різних термінологічних системах: медичній (Вострова, 2003), економічній (Лут, 2007), політичній (Балашова, 2007) тощо. Так, нами були проаналізовані роботи Н. Овчаренко (Овчаренко, 2013), в якій дослідниця окреслює основні особливості метафори в професійній мові з позиції когнітивістики, Ю. Рожкова, де автор характеризує механізм метафоризації у сфері англomовної термінології ветеринарної медицини (Рожков, 2020), О. Винник, в якій автор аналізує роль концептуальної метафори в сучасному англomовному дискурсі програмування (Винник, 2014).

Виклад основного матеріалу. Метафора допомагає встановлювати подібність між різними елементами людського досвіду, що визначає її величезну роль у практичному і теоретичному мисленні.

Сприйняття людиною навколишнього світу здійснюється за посередництва мови. Реалії зазнають категоризації та концептуалізації і включаються в наукову картину світу. Освоєні за допомогою вищезгаданих механізмів поняття є орієнтирами в осягненні і пізнанні світу, що мотивують і спрямовують пошук щодо вивчення нових, науково не оброблених понять. У своїй роботі ми погоджуємося з Д. Шапран у тому, що у метафоричній номінації відбиваються особливості концептуалізації дійсності в процесі її наукового осмислення (Шапран, 2016: 527).

Необхідність використання метафори в мові науки (в нашому випадку – у прикордонному термінознавстві) викликана тим фактом, що коло понять є завжди ширшим, ніж існуючий мовний інвентар. Як зазначають І. Ільїнська, М. Платонова та Т. Смірнова у своїй статті, присвяченій метафоричним термінам, «...в технічних текстах метафоричні терміни часто використовуються для позначення понять, які ще не отримали назву. Вони виконують декілька функцій: розширюють межі переданої інформації, в той же час стискаючи інформацію розширенням значення існуючої лінгвістичної одиниці, вони фіксують нові значення, визначаючи нові концепти. Такі терміни неможливо описати традиційними категоріями через їхню складну семантичну структуру і їх потенціал різноманітних значень можливо виявити лише в конкретній комунікативній обстановці» (Ільїнська, 2013).

Сучасна когнітивна лінгвістика розглядає метафору не як мовний зворот чи спосіб семантичного словотвору або особливий вид переносного значення, а як базовий механізм людського мислення. На цьому етапі розвитку мовознавства когнітивна лінгвістика пояснює явища метафоризації з точки зору теорії концептуальної метафори

(ТКМ). Дж. Лакофф та М. Джонсон, автори теорії концептуальної метафори, у своїй праці описують концептуальну метафору як перетин знань про одну концептуальну область в іншій концептуальній області. В основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань (фреймами, сценаріями, схемами) двох концептуальних сфер — сфери джерела (source domain) та сфери цілі (target domain). Сфера джерела — конкретніша, відома з безпосереднього досвіду, антропоцентрична — через односпрямовану метафоричну проєкцію (metaphorical mapping) “постачає” знаки для менш зрозумілої концептуальної сфери мішені, тож метафора стає містком від очевидного до менш очевидного (Лакофф, 2008). Інакше кажучи, концептуальна метафора – це є результат відображення знань і досвіду однієї концептуальної сфери в іншій концептуальній сфері.

Згідно з ТКМ метафора є властивістю мислення, а метафоричні вирази і вислови в мові є лише поверхневим вираженням концептуальних метафор, що лежать в їх основі. Таким чином, у межах ТКМ метафора здобуває нове визначення як «розуміння та сприйняття однієї речі в категоріях (або через призму) іншої» (Lakoff, 1980). А.Ченкі визначає метафору як «спосіб думати про одну сферу через призму іншої» (Ченкі, 2002). В. Телія вбачає в метафорі такий спосіб мислення про світ, який використовує набуті знання. На його основі виникає уявлення про метафору як про модель знання: з певного ще не чітко «осмисленого» поняття формується новий концепт за рахунок використання буквального значення вираження і асоціацій, які його супроводжують (Телія, 1988). К. Лут, описуючи явище «концептуальна метафора», пояснює, що одним із наслідків процесу відображення знань і досвіду однієї сфери в іншій концептуальній сфері є транстермінологізація, тобто «міграція» термінів з однієї системи знань до іншої з повним або частковим їх переосмисленням та перетворенням на міжгалузеві омоніми, що дає змогу вважати концептуальну метафору одним із найпродуктивніших засобів формування вторинних назв. При цьому первинне значення переосмисленого терміна може викликати підсвідомі асоціації, що сприяє емоційнішому та об’ємнішому сприйняттю інформації (Лут, 2007). А. Мартинюк зазначає, що концептуальні метафори втілюються конвенціональними одиницями мовлення (переважно, вільними словосполученнями). Такі конвенціональні одиниці, як правило, не усвідомлюються як метафори пересічними носіями мови, оскільки вони не мають яскраво вираженої образності і до того

ж доволі часто використовуються у повсякденній мові (Мартинюк, 2017).

Прикордонна сфера – це є менш предметна галузь, ніж, наприклад, технічні і природничі галузі, де метафоричний перенос здійснюється в основному на основі функціональної чи зовнішньої подібності. У нашому випадку просліджується метафоризація за асоціативною ознакою. Розглянемо приклади прикордонних термінологічних одиниць, опираючись на класифікацію метафор за видом перенесення, запропоновану О. Селівановою. Отже, згідно із способом взаємодії донорської та реципієнтної зони, вчена виокремлює три види метафоричного перенесення:

1. **Структурний** різновид характеризує інтеграція «донорської та реципієнтної зон на підставі однієї спільної когнітивної ознаки, яка в інтегрованих структурах знань належить до пропозиційних ядерних складників».

2. **Дифузний** різновид ґрунтується на «інтеграції донорської та реципієнтної зон на підставі спільного сценарію або комплексу асоціації».

3. **Гештальтний** різновид «полягає в застосуванні знаків донорських зон на позначення реципієнтних структур знань на підставі стереотипного уподібнення зорових, слухових, одоративних, тактильних, смакових гештальтів» (Селіванова, 2010: 207).

Ми не можемо не погодитися з думкою Л. Івіної, що метафори, завдяки своїй образності, здатні замінити недостатню академічність і точність номінації (Івіна, 2003).

Нами було виявлено вісім термінів-метафор, які належать до прикордонної сфери: *honeycomb grid, kiss cut, rainbow printing, red ID card, blue ID card, saw-tooth edge, green border, blue border*.

1. *Honeycomb grid* (*глибокий друк документу у вигляді стільникової сітки*) – гештальтний різновид метафори, який будується на схожості зорових образів. Донорська зона – натурфакт (продукт природного походження – бджолині соти), реципієнтна зона – артефакт («решітка»).

2. *Kiss cut* (*технологія, яка застосовується при приклеюванні візової етикетки*) – структурний різновид схожості, який базується на схожості дій людини (поцілунок, поріз). У даному випадку, дієслово «*kiss*» імітує дотик.

3. *Rainbow printing* (*райдушний друк*) – гештальтний різновид метафори, де мотиваційною ознакою є натурфакт «веселка». Знак донорської зони «природний об’єкт» (різнобарвність веселки) застосовується для позначення реципієнтної зони «артефакт» (вид друку) на підставі зорової подібності.

4. Red ID card (*ідентифікаційна картка з високим рівнем доступу*) - гештальтний різновид метафори, де перенесення відбувається на підставі стереотипного уподібнення зорового гештальту «колір». Червоний колір традиційно асоціюється із небезпекою та заборонаю і зустрічається у різних сферах науки (зокрема, у технічних та природничих науках – мухомор як втілення небезпеки отруєння чи червоне світло світлофору у правилах дорожнього руху, із найактуальніших – червона епідеміологічна зона поширення вірусу COVID-19).

5. Blue ID card (*ідентифікаційна картка з загальним рівнем доступу*)- метафора, значення якої тісно пов'язане із символічним перенесенням у попередньому прикладі (red ID card). Тобто, якщо у метафорі “red ID card” червоний колір уособлює заборону, застереження чи підвищену увагу, то синій колір, відповідно, володіє меншим ступенем емоційного забарвлення і традиційно асоціюється із стандартним рівнем функціонування будь-чого. За класифікацією, дана метафора теж належить до гештальтного різновиду метафори, де перенесення відбувається на підставі стереотипного уподібнення зорового гештальту «колір». При аналізі двох вищезазначених метафор можемо говорити про градацію у ступені вираження емоційного забарвлення значення. Дійсно, використання зорових перенесень при утворенні метафор спричиняє посилення образного сприйняття терміна, особливо на початкових етапах його існування.

6. Saw-tooth edge (*зубчастий край(документа)*) – гештальтний різновид артефактної метафори, яка будується на основі стереотипного уподібнення зорових образів (saw-tooth – пилка). Суть перенесення полягає в схожості форми краю документу до рукотворного предмету «пилка» (за наявністю зубців).

7. Green border (*сухопутний кордон*) – як і red ID card та blue ID card - це є гештальтний різновид метафори, де перенесення відбувається на підставі стереотипного уподібнення зорового образу «колір». Значення елементів реалізується за кольором: зелений є втіленням поняття «рослинний».

8. Blue border (*морський кордон*) – є комплексним антонімом терміну «green border» і, відповідно, також належить до гештальтного різновиду метафори із перенесенням на підставі стереотипного уподібнення зорового гештальту «колір». Блакитний колір виступає втіленням концепту «вода» і у прикордонній сфері уособлює водойми, по яких проходять кордони України.

Висновки. Отже, застосування концептуальної метафори у прикордонній сфері відіграє важливу епістеміологічну роль. Метафора є інструментом імплементації прикордонних понять, які потребують номінації чи оновлення. Як і інші сфери науки та діяльності, прикордонна сфера розширює свій вокабуляр шляхом застосування людського досвіду та пізнання в якості метафоричного переносу. Із восьми проаналізованих метафор сім належать до гештальтного різновиду метафори, які будуються на основі схожості зорових образів «колір» (чотири термінологічні одиниці) «артефакт» (одна ТО), «натурфакт» (дві ТО). Одна метафора базується на структурному виді схожості. Отже, гештальтний різновид зорової метафори є домінуючим серед виявлених метафоричних термінів прикордонної сфери. На нашу думку, поширення явища «метафоризація» у термінологічному вокабулярі прикордонної сфери є зумовленим активним взаємообміном між спеціалізованими галузями та загальнонавчаною лексикою і не суперечить основним вимогам до терміна – стислості, влучності та однозначності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1980. 256 p.
2. Ortony A. (Ed.). *Contents*. In *Metaphor and Thought* (2nd ed., pp. vii-x). toc, Cambridge: Cambridge University Press, 1993. URL: <https://msu.edu/~orourke51/800-Phil/Handouts/Readings/Linguistics/Reddy-TheConduitMetaphor-1979.pdf> (дата звернення: 26.11.2020).
3. Балашова С. С. Варіативність метафоричних моделей у німецькомовному політичному дискурсі. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. № 3. 2007. С. 276–280.
4. Блэк М. Метафора. *Теория метафоры: сборник*. М.: Прогресс, 1990. С. 153–172.
5. Винник О. Ю. Концептуальна метафора в сучасному англомовному дискурсі програмування. *Наукові записки. Випуск 130. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. С. 85–87.
6. Вострова С. В. Лінгвокогнітивні та комунікативно-прагматичні особливості сучасного англомовного медичного дискурсу (на матеріалі медичних текстів з проблематики ВІЛ/СНІДу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 20 с.
7. Ивина Л. В. Лингвокогнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англояз. терминологии венчур. финансирования). М.: Акад. проект, 2003. С. 176–195.
8. Ільїнська Л., Платонова М., Смірнова Т. Метафоричні терміни: невловима магія трансформації значення. *Збірник матеріалів 19-го європейського симпозиуму по мовам для спеціальних цілей, 8-10 липня 2013, Відень, Австрія*. URL: <https://glebov.com.ua/metaforychn%D1%96-term%D1%96ny.html> (дата звернення: 23.11.2019).

9. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём / пер. с англ.; под ред. Баранова А. Н. 2-е изд. Москва: Издательство ЛКИ, 2008. 256 с.
10. Лут К. А. Концептуальна метафора в економічній літературі. *Мова і культура*. Київ: Вид. Дім Дм. Бурого, 2007. Вип.9, Том IV. С. 77-79.
11. Мартинюк А. П. Відтворення англійських конвенціональних метафор емоцій в українських перекладах. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2017. № 85. С. 21-28.
12. Овчаренко Н. І. Метафора як когнітивний механізм категоризації фахових знань. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2013. Вип. 10. С. 111-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_28 (дата звернення: 26.11.2020).
13. Ричардс А. Философия риторики. *Теория метафоры: сборник*. М.: Прогресс, 1990. С. 44–67.
14. Рожков Ю. Г. Метафоризація в англomовному термінологічному полі «хвороби тварин» у лінгвокогнітивному аспекті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 84, мовознавство, 2020, С. 56-61.
15. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2010. 844 с.
16. Телия В. Н. Метафоризация как основной прием создания лексических и фразеологических средств языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / под ред. Б. А. Серебrenникова, Е. С. Кубряковой и др.* Москва: Наука, 1988. С. 38-62.
17. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике. *Современная американская лингвистика: фундаментальные направления / под ред. А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной*. Москва: УРСС, 2002. С. 340-366.
18. Шапран Д. П. Мілітарна метафора в українській маркетинговій термінології. *Молодий вчений*. № 5 (32), травень 2016 р. С. 526-530.

REFERENCES

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago; L.: The Univ. of Chicago Press, 1980. 256 p [in English].
2. Ortony A. (Ed.). *Contents. In Metaphor and Thought* (2nd ed., pp. vii-x). toc, Cambridge: Cambridge University Press, 1993. URL: <https://msu.edu/~orourk51/800-Phil/Handouts/Readings/Linguistics/Reddy-TheConduitMetaphor-1979.pdf> (Last accessed: 26.11.2020) [in English].
3. Balashova S. S. Variatyvnist metaforychnykh modelei u nimetskomovnomu politychnomu dyskursi [Variability of metaphorical models in German-language political discourse]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka State University of Volyn]. No. 3. 2007. Pp. 276–280 [in Ukrainian].
4. Black M. Metafora [Metaphor]. *Teoriia metafory: sbornik* [Metaphor theory: collection]. M.: Progress, 1990. Pp. 153–172 [in Russian].
5. Vynnyk O. Yu. Kontseptualna metafora v suchasnomu anhlomovnomu dyskursi prohramuvannia [Conceptual metaphor in modern English programming discourse]. *Naukovi zapysky* [Scientific notes]. *Vypusk 130. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2014. Pp. 85–87 [in Ukrainian].
6. Vostrova S. V. Lihvokohnyvnyi ta komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti suchasnoho anhlomovnoho medychnoho dyskursu (na materialy medychnykh tekstiv z problematyky VIL/SNIDu) [Linguocognitive and communicative-pragmatic features of modern English-language medical discourse (based on medical texts on HIV/AIDS)]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 “Hermanski movy” [author’s ref. dis. for Degree of Cand. of Philol.: spec. 10.02.04 “Germanic Languages”]; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2003. 20 p [in Ukrainian].
7. Ivina L. V. Lingvokohnyvnye osnovy analiza otraslevykh terminosistem (na primere angloiaz terminologii venchur finansirovaniia) [Linguo-cognitive foundations of the analysis of industry terminology systems (on the example of English terminology of venture financing)]. M.: Akad. proekt, 2003. Pp. 176–195 [in Russian].
8. Ilinska L., Platonova M., Smirnova T. Metaforychni terminy: nevlomya mahiia transformatsii znachennia [Metaphorical terms: elusive magic of meaning transformation]. *Zbirnyk materialiv 19-ho yevropeiskoho sympoziumu po movam dlia spetsialnykh tsiei* [Proceedings of the 19th European Symposium on Languages for Special Studies], 8-10 lypnia 2013, Viden. Avstriia. URL: <https://glebov.com.ua/metaforychn%D1%96-term%D1%96ny.html> (last accessed: 23.11.2019) [in Ukrainian].
9. Lakoff D., Dzhonson M. *Metaphors we live by* / per s angl.; pod red. Baranova A. N. 2-e izd [Metaphors we live by / transl. from English; ed. Baranov A.N. 2nd ed]. Moskva: Izdatelstvo LKI, 2008. 256 p [in Russian].
10. Lut K. A. Kontseptualna metafora v ekonomichnii literaturi [Conceptual metaphor in economic literature]. *Mova i kultura* [Language and culture]. Kyiv: Vyd. Dim Dm. Buraho, 2007. Vyp.9, Tom IV. Pp. 77-79 [in Ukrainian].
11. Martyniuk A. P. Vidtvorennia anhliiskykh konventsionalnykh metafor emotsii v ukrainskykh perekladakh [Reproduction of English conventional metaphors of emotions in Ukrainian translations]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov* [Bulletin of V.N. Karazin KhNU. Series: Foreign Philology. Methods of teaching foreign languages]. 2017. No. 85. Pp. 21-28 [in Ukrainian].
12. Ovcharenko N. I. Metafora yak kohnyvnyi mekhanizm katehoryzatsii fakhovykh znan [Metaphor as a cognitive mechanism of categorization of professional knowledge]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova* [Scientific journal of NPU named after MP Drahomanov]. *Seriia 10 : Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*. 2013. Vyp. 10. Pp. 111-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_28 (last accessed: 26.11.2020) [in Ukrainian].
13. Richards A. Filosofia ritoriki [Philosophy of rhetoric] // *Teoriia metafory: sbornik* [Metaphor theory: collection]. M.: Progress, 1990. pp. 44-67 [in Russian].
14. Rozhkov Yu. H. Metaforyzatsiia v anhlomovnomu terminolohichnomu poli «khvoroby tvaryn» u lihvokohnyvnomu aspekti [Metaphorization in the English-language terminological field of "animal diseases" in the linguocognitive aspect].

Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina [Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University]. *Seriia «Filolohiia»*. Vyp. 84, movoznavstvo, 2020, pp.56-61 [in Ukrainian].

15. Selivanova O. O. *Linhvistychna entsyklopediia* [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia, 2010. 844p [in Ukrainian].

16. Teliia V. N. *Metaforizatsiia kak osnovnoi priem sozdaniia leksicheskikh i frazeologicheskikh sredstv iazykovoi kartiny mira* [Metaphorization as the main method of creating lexical and phraseological means of the linguistic picture of the world]. *Rol chelovecheskogo faktora v yazyke. Yazyk i kartina mira* [The role of the human factor in language. Language and picture of the world]; *pod red B.A. Serebrennikova, E.S. Kubriakovo i dr.* Moskva: Nauka, 1988. Pp. 38-62 [in Russian].

17. Chenki A. *Semantika v kognitivnoi lingvistike* [Semantics in Cognitive Linguistics]. *Sovremennaia amerikanskaia lingvistika: fundamentalnye napravleniia* [Contemporary American linguistics: Fundamental directions] / *pod red. A. A. Kibrika, Y. M. Kobozevoy, Y. A. Sekerinoi*. Moskva: URSS, 2002. Pp. 340-366 [in Russian].

18. Shapran D. P. *Militarna metafora v ukrainskii marketynhovii terminolohii* [Military metaphor in Ukrainian marketing terminology]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist]. No. 5 (32), traven 2016 r. Pp. 526-530 [in Ukrainian].

Лариса ЯРОВА,
orcid.org/0000-0001-6817-1787
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) yar.larisa.kdpu@gmail.com

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ КОЛОРИТ ЛЕКСИКИ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЗАБАРВЛЕННЯ

У статті проаналізовано особливості аудіовізуального перекладу лексики з національно-культурним забарвленням, а саме, прецедентних феноменів, що дозволило поглибити знання про їх переклад, оскільки це важливо при навчанні перекладацьких технік, а на сучасному етапі розвитку перекладознавства знання мовних прецедентів актуальні для успішної міжкультурної комунікації.

Мета статті полягає в аналізі структури категорії «прецедентні феномени» у науковій літературі; уточненні змістовної та структурної складової прецедентних феноменів в аспекті аудіовізуального перекладу шляхом встановлення специфіки явища асиметрії при аудіовізуальному перекладі прецедентних феноменів.

Методологічною основою статті є наукові положення, які розкривають концептуальні підходи щодо досліджуваної проблематики; вивчення наукової літератури, теоретичний аналіз і синтез, абстрагування, конкретизація і ідеалізація, аналогія, порівняння, класифікація, узагальнення.

Наукова новизна полягає у розкритті специфічних особливостей аудіовізуального перекладу прецедентних феноменів як основи когнітивної бази, яка зумовлює своєрідність національного характеру і впливає на мовну поведінку представників тієї чи іншої культури.

Висновки. Підсумовано основні ознаки прецедентних текстів: емоційна й пізнавальна значущість; неодноразова відновлюваність; інтерпретаційність; хронотопне маркування; семіотичний спосіб існування, які дозволили чітко розмежування прецедентних текстів; з'ясовано структуру прецедентних феноменів: прецедентний текст, прецедентна ситуація, прецедентне висловлювання і прецедентне ім'я. Розкрито зміст поняття прецедентний артефакт. Обґрунтовано використання ситуативної, експлікативної, системної та імплікативної асиметрії при аудіовізуальному перекладі. Експериментально доведено, що частотними є виявлені випадки застосування перекладачами ситуативної асиметрії, а менш частотними – імплікативної.

Ключові слова: прецедентна лексика, прецедентні феномени, аудіовізуальний переклад, асиметрія.

Larysa YAROVA,
orcid.org/0000-0001-6817-1787
Candidate of Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Translation,
General and Applied Linguistics
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) yar.larisa.kdpu@gmail.com

TRANSLATION COLOR OF VOCABULARY OF NATIONAL AND CULTURAL COLOR

The article analyzes the special features of audiovisual translation of vocabulary with national and cultural coloring, namely, precedent phenomena. The analysis allows to deepen the knowledge about translation of precedent phenomena, which is important for translation techniques study, because the knowledge of language precedents is relevant for successful intercultural communication at the modern stage of translation studies development.

The main purpose of the article is to analyze the structure of the category "precedent phenomena" in the scientific literature; to specify the content and structural component of precedent phenomena in the aspect of audiovisual translation by defining the special features of the asymmetry phenomenon in audiovisual translation of precedent phenomena.

The methodological basis of the article is scientific principles that reveal conceptual approaches to the researched issues; study of scientific literature, theoretical analysis and synthesis, abstraction, concretization and idealization, analogy, comparison, classification, generalization.

The scientific novelty is in the discovery of the specific features of audiovisual translation of precedent phenomena as the basis for the cognitive base, which determines the originality of the national character and influences the language behavior of the representatives of a certain culture.

Conclusions. The main features of precedent texts are summarized: emotional and cognitive significance; wide usage; multiple renovation; interpretativeness; chronotopic marking; semiotic way of existence, which allowed a clear demarcation of precedent texts; the structure of precedent phenomena has been researched, which contain certain characteristics of culture, familiar to the bearers of a certain culture, are often reproduced in everyday life and are subject to change with the development of a particular culture and nation: a precedent text, a precedent situation, a precedent statement, and a precedent name. The meaning of the notion of a precedent artifact is revealed. The use of situational, explicative, systemic and implicative asymmetry in audiovisual translation is substantiated. It is experimentally proved that the cases of translators' use of situational asymmetry are frequent, and the cases of implicative asymmetry are less frequent.

Key words: precedent vocabulary, precedent phenomena, audiovisual translation, asymmetry.

Постановка проблеми. Збільшення культурних, економічних, політичних, наукових контактів між різними етнокультурними країнами надає актуальність тим темам, що тісно пов'язані з дослідженням та вивченням процесів міжкультурної комунікації, оскільки словниковий запас постійно поповнюється новими виразами, неологізмами, з'являється велика кількість лексики з національно-культурним відтінком, куди відносяться й прецедентні феномени. У прецедентах закладена основа когнітивної бази, яка зумовлює своєрідність національного характеру, і, так чи інакше, впливає на мовну поведінку. Такі прецедентні феномени досліджували Ю. Н. Караулов (Караулов, 1986), Д. Б. Гудков (Гудков, 1999), В. В. Красних (Красных, 2002), І. В. Прохоров (Прохоров, 2004).

Особливого значення набуває адекватне тлумачення прецедентних феноменів у кінофільмах, оскільки їхній переклад відіграє важливу роль у відтворенні інтенції сценаристів та режисерів. Для релевантного перекладу, а саме передачі культурних цінностей, доречним вважаємо використання перекладацької асиметрії. Актуальність теми зумовлена спрямованістю дослідження на впровадження новітніх підходів до вивчення пріоритетних аспектів функціонування прецедентних феноменів та визначається необхідністю детального аналізу способів їх перекладу, оскільки саме у вітчизняному перекладознавстві це питання ще не отримало достатньо висвітлення та є важливим при вивченні перекладацьких технік.

Аналіз досліджень. У вітчизняній науковій парадигмі дослідженням прецедентних феноменів, де поєднане положення теорії мовної особистості і когнітивної лінгвістики, займалися наступні вчені: Ю. Н. Караулов (Караулов, 1986), Д. Б. Гудков (Гудков, 1999), В. В. Красних (Красных, 2002) та інші; з боку лінгвокультурології прецедентні феномени розглядали Г. Г. Слишкін (Слышкин, 2000) та інші; прецедентні феномени з позицій теорії інтертекстуальності досліджені у роботах Ю. Є. Прохорова (Прохоров, 2004), В. В. Сдобнікова (Сдобников, 2006) та інших.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених вивченню прецедентних феноменів, не можна впевнено говорити про всебічне охоплення цього явища, оскільки різні трактування базових понять, виділення в якості основних і другорядних різних ознак прецедентності, вимагає комплексного підходу до його вивчення і доводить, що мовна прецедентність – явище складне й багатогранне.

Мета статті – виявлення та обґрунтування специфіки явища асиметрії при аудіовізуальному перекладі шляхом встановлення особливостей прецедентних феноменів.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**: систематизація наукових підходів до поняття прецедентні феномени, встановлення типів та особливостей прецедентних феноменів, тлумачення поняття та класифікація асиметрії в аудіовізуальному перекладі.

Матеріалом дослідження слугували «Deadpool – 1» та «Deadpool – 2» англійською, німецькою та українською мовами.

Виклад основного матеріалу. Розширення взаємодії культур і народів робить особливо актуальним питання про збереження культурної самобутності й культурних відмінностей. Загальновідомо, що саме мова є виразником культурної самобутності нації, це і знаряддя створення, розвитку, збереження (у вигляді текстів) культури, і її частина. Саме ця ідея призвела до виникнення лінгвокультурології, головною метою якої є дослідження способів, якими мова втілює, зберігає і транслює культуру.

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес сучасних вчених і дослідників до феноменів, які визначаються в науковій літературі як «прецедентні», оскільки входять в колективні фонові знання лінгвокультурної спільноти і є істотними елементами культурної грамотності мовної особистості, допомагаючи зрозуміти особливості використання мови, додаткові змістовні навантаження, політичні, культурні тощо. Знання мовних прецедентів відіграє важливу роль для успішної міжкультурної комунікації.

Уперше термін «прецедентний текст» був ужитий Ю. Н. Карауловим, який розглядав питання прецедентних текстів в рамках теорії мовної особистості, пояснюючи їх уживання комунікативно-діяльними потребами особистості (Караулов, 1986: 119).

Прецедентним текстам властиві наступні основні ознаки: *хрестоматійність* (знайомство мовної особистості з прецедентними текстами відбувається в процесі навчання, подальшої соціалізації, наприклад, тексти «Тарас Бульба», «Заповіт» – відомі кожному українцю зі шкільних років, так само як для американців – «To Kill a Mockingbird», «Island of the Blue Dolphins», чи для німців – «Faust. Eine Tragödie») та *інтерпретаційність*. Дослідником підкреслюється, що знання прецедентних текстів вважається показником приналежності до даної епохи та її культури, водночас, зазначається і тимчасова нестабільність прецедентних текстів.

У контексті дослідження встановлено, що прецедентним текстам притаманний семіотичний спосіб існування, при якому «звернення до оригінального тексту дається натяком, відсиланням, ознакою, і тим самим в процесі комунікації включається або весь текст, або окремі фрагменти, які співвідносяться з ситуацією спілкування або життєвою подією; у такому випадку весь текст, або значний його фрагмент, виступають як цілісна одиниця позначення» (Караулов, 1986: 123). Наприклад: «To be or not to be» походження цього вислову і закладений у ньому сенс відомі кожному школяреві-носію англійської культури, або рядки: «Ich weiß nicht, was soll es bedeuten.» не потребують згадки ані автора, ані назви поезії, адже кожному німцю відомо, про що йде мова. Отже, не обов'язково називати повну назву, автора, або головних героїв, достатньо однієї фрази або слова для розуміння того, про який саме прецедентний текст йде мова, або інтенції певної фрази, а головне, не має значення у якій культурі вжито той чи інший прецедентний феномен.

Як засвідчує аналіз наукової літератури, до основних ознак прецедентних текстів, окрім зазначених вище, дослідники відносять наступні: емоційна й пізнавальна значущість; хронотопне маркування (прецедентні тексти належать певній епосі і культурі); семіотичний спосіб існування, які дозволяють досить чітко розмежовувати прецедентні тексти від інших (Караулов, 1986: 123).

Варто відзначити, що не лише текстам притаманний прецедентний характер. Відповідно до теорії прецедентності, існує цілий ряд мовних феноменів, що володіють прецедентним харак-

тером, а саме: гурти, відомі всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти, наприклад: *гурт «Океан Ельзи»* – для української, «Rammstein» – німецької, «Linkin Park» – американської культури; власні назви, які актуальні в когнітивному (пізнавальному і емоційному) плані, наприклад: для українців прецедентне ім'я *Сталін* – уявлення тиранії, а *Богдан Хмельницький* чи *Сагайдачний* – уявлення мужності та відваги; звернення (апеляція), до яких постійно звертаються у промовах представники тієї чи іншої національно-лінгвокультурної спільноти, наприклад: фразу з промови Мартіна Лютера Кінга «I have a dream» неодноразово згадують і політики, і виконавці пісень, і пересічні носії культури (Воркачев, 1996: 150).

Дослідники (Д. Б. Гудков, В. В. Красних) до прецедентних феноменів відносять прецедентний текст, прецедентну ситуацію, прецедентне висловлювання і прецедентне ім'я. Отже, прецедентні феномени – це специфічне вираження певної культури у текстах, іменах, ситуаціях, висловлюваннях. Коротко зупинимось на характеристичі кожного з них.

Знання *прецедентних текстів* є показником приналежності мовної особистості до даної епохи, культури, виявляють «глибинні властивості мовної особистості, зумовлені або домінуючими цілями, мотивами, установками, або ситуаційною інтенціональністю» (Сорокин, 1998: 21), володіють ціннісною значущістю для певної культурної групи» (Слышкин, 2004: 25). Важливим елементом структури концепту прецедентного тексту є внутрішньотекстові (назви, імена персонажів) і позатекстові (час і ситуація створення тексту) аспекти прецедентності.

У сучасній лінгвокультурологічній парадигмі *прецедентне висловлювання* тлумачиться як продукт мовленнєвої діяльності; закінчена і самодостатня одиниця, яка може бути чи не бути предикативною; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змісту, проте має певне культурне забарвлення (Черневская, 2009: 176).

Прецедентні імена, як правило, пов'язані або з широко відомим текстом, який належить до числа прецедентних, або з ситуацією, яка є добре відомою носіям мови і виступає як прецедентна, тобто, це ім'я-символ, що вказує на деяку еталонну сукупність певних якостей (Сорокин, 1998: 24).

На відміну від прецедентних імен, висловлювань і текстів, *прецедентна ситуація* відноситься до екстралінгвістичних, власне когнітивних феноменів, є одним з ядерних елементів когнітивної бази. Це певна «еталонна» ситуація, актуальна

в когнітивному плані і пов'язана з деякими конотаціями (Красных, 2002: 60), наприклад, The September 11 – теракт, який відбувся 11 вересня у США; Майдан – це масова акція, що відбулась в Україні, Mauerfall – падіння Берлінської стіни тощо.

Наголосимо, що для нашого дослідження важливу роль відіграють також *артефакти*, що мають певну культурну забарвленість, часто використовуються в мовленні і містять в собі асоціативний ефект, який привертає увагу перекладачів.

Як наслідок, будь-які імена, висловлювання, тексти, предмети побуту, їжа, одяг, телепередачі, серіали, музика тощо, можуть виступати прецедентними феноменами, якщо за ними закріплений певний конотативний сенс, вони притаманні певній культурі, їх неодноразово вживають у мовленні представники цієї культури, а також здатні розвиватися так само швидко, як сьогодні розвивається суспільство, наука, культура тощо, оскільки величезна потреба сучасного глобалізованого світу – це обмін інформацією (фактичною, культурною, світоглядною тощо), де кіноіндустрії належить чи не першочергове значення.

Потенціал кінематографа, у будь-якому його прояві, сьогодні величезний як ніколи, нові сучасні технології відкрили йому нові можливості: тотальна «комп'ютеризація». Усе це, звичайно, надає популярності аудіовізуальному перекладу, який вважається своєрідним створенням власного тексту на основі поданого сценарію, що має відповідати інтенції сценаристів і бути зрозумілим для глядачів тієї культури, чією мовою здійснюється переклад.

Аудіовізуальний переклад є особливим видом перекладацької діяльності, оскільки його не можна віднести ані до усного, ані до письмового перекладу, але в той же час, він знаходиться між цими двома рівнями перекладу, об'єктом якого виступає кінотекст, який має важливі ознаки, що відрізняють його від художнього тексту. Кінотексту властива багатоканальна інформативність: з одного боку, глядач сприймає інформацію за допомогою зорового і слухового методу, з іншого, він сприймає різні типи інформації (змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну, змістовно-підтекстну). Таким чином, перекладач, працюючи над кінотекстом у процесі аудіовізуального перекладу, займається чимось абсолютно відмінним від семантичного перекодування тексту оригіналу, обмеженого лише рамками мови. При аудіовізуальному перекладі перекладачеві необхідно мати знання в багатьох галузях лінгвістики, адже інформація надходить по паралельних каналах сприйняття.

Погоджуємось з думкою А. В. Козуляєва про те, що «аудіовізуальний переказ не є кіноперекладом, і він вимагає від перекладача поєднання навичок, умінь і теоретичних основ декількох наукових дисциплін та професій» (Козуляєв, 2013: 54), оскільки при перекладі фільм входить до іншої культурної та історичної сфери, змінюється адресат, для якого був створений художній фільм. Адаптування перекладу до іншої культури призводить до асиметрії перекладу, яка може бути як помилковою, так і мати позитивні наслідки для розуміння перекладу іншою культурою.

Отже, явище асиметрії розглядається як повне порушення і відсутність усіх відомих елементів симетрії; у рамках лінгвістики асиметрія мовного знака – це порушення співвідношень плану вираження і плану змісту, у перекладі асиметричність мов виражається в необхідності висловити та донести один і той же самий задум за допомогою різних слів, коли відбувається транспортування не просто слів, а найголовніше – сенсу, з однієї культури в іншу задля того, щоб гармонізувати та створити адекватний переклад. Саме для такого перекладу не можна обмежитись лише знаннями мови, тому важливо знати культуру, традиції, розумітись в прецедентних феноменах та способах їхнього відтворення.

У нашій роботі зосередимо увагу на трьох типах перекладацької асиметрії: системній, ситуативній та експлікативній (Некряч, 2006).

Системна асиметрія пов'язана із неспівпадінням мовних систем, зустрічається в будь-якому перекладі, незалежно від жанру й стилю, переважно на граматичному рівні. Системна асиметрія використовується рідше при перекладі саме імен, проте також має право на існування:

Ситуативна асиметрія передбачає розбіжність між оригіналом і перекладом, зумовлена конкретною текстуальною ситуацією.

Експлікативна асиметрія – стислі внутрішньотекстові коментарі й пояснення, що допускаються у тексті для повного розуміння авторської інтенції.

Найяскравіше прецедентна асиметрія проявляється в таких випадках: заміна аналогом, експлікація – у вигляді додавання коментарю та імплікація – використання одного прецедентного феномена замість великої частини тексту. Проте вважаємо доцільним розширити цю класифікацію і додати ще один тип асиметрії – *імплікативну асиметрію*, що проявляється у згортанні певних коментарів через потребу вкласти в певні часові рамки, також потребу у синхронізації з акторами, і через неспівпадіння в кількісному вираженні слів

У контексті дослідження нами було використано 284 випадки асиметрій при перекладі прецедентних феноменів, з яких: ситуативна асиметрія – 113 (39% від загальної кількості), експлікативна – 91 (32% від загальної кількості), імплікативна – 80 (28% від загальної кількості).

Пропонуємо детальне обґрунтування отриманих даних. Беручи до уваги той факт, що «Deadpool» – це комедія, тому в епізодах, де з'являлись прецедентні імена, перекладачеві доводилось повністю замінювати їх для досягнення гумористичного ефекту або для більш зрозумілої адаптації, тобто вдаватись до ситуативної асиметрії, наприклад:

«I like a challenge.»

«Такий фрукт мені подобається.»

«Ich mag Herausforderungen.»

У цьому прикладі ситуативна асиметрія проявляється у зміні прецедентного висловлювання, точніше кажучи, в оригіналі цієї прецедентності немає, а в мові перекладу вона з'являється. У нашому випадку «такий фрукт» – це частина фрази: «Він ще той фрукт», проте навіть декількох слів достатньо, щоб зрозуміти, що автор мав на увазі. У німецькій мові в цих випадках асиметрія не застосовується.

Отже, ситуативна асиметрія у перекладі прецедентних феноменів є досить вдалим засобом адаптувати іншомовний кінофільм до іншої культури, оскільки використання прецедентних текстів, ситуацій, імен, навіть коли вони відсутні в мові оригіналу є виправданим та таким, що заслуговує на позитивну оцінку. Проте, користуючись таким прийомом, варто добре знатись на прецедентних феноменах обох культур, аби не спричинити політичних або культурних непорозумінь. Установлено 144 випадки (34% від загальної кількості) використання перекладачами випадків ситуативної асиметрії при перекладі прецедентних феноменів, з них найчастіше використовувалась при перекладі прецедентних висловлювань – 47 разів, прецедентних імен – 35 разів, прецедентних артефактів – 24, прецедентні текстів – 4, прецедентних ситуацій – 3, що зумовлено частотністю їхнього використання у повсякденному житті.

Перейдемо до розгляду експлікативної асиметрії у перекладі прецедентних феноменів, яка використовується перекладачами для покращення адаптації та сприйняття ситуації, коли вони уживаються навмисно, наприклад: *«Cause you look like Freddy Krueger face.»*

«Du siehst aus, als hätte Freddy Krueger eine Karte von Utah gefickt.»

«Tu, наче, байстрюк Фреді Крюгера та Фантомаса.»

Додавання перекладачем прецедентного імені, а також розмовного «байстрюк», підсилює відразливе ставлення до спотвореної зовнішності героя.

Цікавою є експлікативна асиметрія в такому прикладі:

«All these elderly white men on the walls...»

«Here gibt es so viel Bilder von verrückten Menschen.»

«Іскрізьнастінах якісь портрети збоченців, тут що, якийсь політик мешкав? Пішонка чи як його?»

Перекладач використав прецедентну ситуацію, типову для українського глядача, в епізоді мандрів головного героя приміщенням, оздобленого золотом, коштовним камінням, яке асоціюється з будинком політиків України часів помаранчевої революції, тому цей перекладацький прийом дійсно був доречним. Німецький переклад – майже без змін.

Отже, було проаналізовано 91 випадок (32% від загальної кількості) використання експлікативної асиметрії, а саме: прецедентні висловлювання використовувались найчастіше – 47 випадків, прецедентні імена – 20 випадків, прецедентні ситуації – 14, тексти – 6, артефакти – 4.

Розглянемо приклади використання імплікативної асиметрії у перекладі прецедентних феноменів на прикладі перекладу імен, коли в оригіналі подано розгорнутий варіант, а до глядача доносять слово або словосполучення, що не лише не спотворює змісту, а навпаки, додає розуміння українському глядачеві, а саме:

«I raided my stash of wisdom tooth Percocet.»

«Я вже закинувся Демідрольчиком.»

У наведеному прикладі ми можемо спостерігати, як розгорнута фраза була замінена одним словом, а саме прецедентним феноменом. За сюжетом головний герой прийняв ліки, які мали заспокоїти його біль, подіявши при цьому на психіку.

У наступному прикладі автор імплікує цілу фразу в одне прецедентне ім'я: *«There's gotta be some way to die. I just need to die harder.»*

«Я ж маю якість смерті. Чому я такий Котигорошко?»

Цей приклад імплікації, на нашу думку, є вдалим, оскільки проходження головним героєм усіх кіл пекла, а він ніяк не вмирає, дійсно схоже з персонажем міцного Котигорошка, близького українському глядачу.

Отже, прецедентна імплікативна асиметрія вживається також дуже часто, при цьому в мові оригіналу подається розгорнутий варіант, а в мові перекладу його скорочують до слова або словосполучення. Це зумовлено тим, що в мові перекладу існують аналоги, які повністю замінюють описові характеристики, що мови оригіналу. Нами

зафіксовано, що імплікативна асиметрія при перекладі прецедентних феноменів використовувалась 80 разів (28% від загальної кількості), водночас найчастіше під час імплікативної асиметрії використано переклад прецедентних імен – 36 випадків, артефактів – 20 випадків, висловлювань – 15, ситуацій – 8, текстів – 2.

Як висновок, усього було використано 284 випадки асиметрій під час перекладу прецедентних феноменів. З яких: ситуативна асиметрія – 113 (40% від загальної кількості), експлікативна – 91 (32% від загальної кількості), імплікативна – 80 (28% від загальної кількості), отже, найчастіше використовувалась ситуативна асиметрія, а найменше – імплікативна.

Висновки. На підставі отриманих даних можемо стверджувати, що адекватне тлумачення прецедентних феноменів у кінофільмах, їхній аудіовізуальний переклад відіграє важливу роль у передачі культурних цінностей. Виявлення та обґрунтування специфіки явища асиметрії при аудіовізуальному перекладі шляхом встановлення особливостей прецедентних феноменів дозволило систематизувати наукові підходи до поняття прецедентні феномени, встановити типи (*прецедентні імена, тексти, висловлювання, ситуації, артефакти*) та особливості прецедентних феноменів (*значущість в емоційному й пізнавальному аспекті; повторюваність; інтерпретаційність; хронотопне маркування*), розтлумачити поняття та класифікацію асиметрії (*ситуативна, системна, експлікативна, імплікативна*) в аудіовізуальному перекладі комедійних фільмів. Прецедентні висловлювання використовувались найчастіше, а найменше – артефакти, що зумовлено тим, що вони не потребують розгорнутого

роз'яснення, оскільки вони відомі носіям культури, для яких зроблено переклад.

Менша кількість випадків використання імплікативної асиметрії зумовлена тим, що в багатьох випадках для перекладу можна віднайти відповідні аналоги. Проте, в тих випадках, коли велику кількість інформації, яка за описом схожа на конкретний прецедентний феномен в мові перекладу, можна було замінювати і вдаватись до такого типу асиметрії.

Виявлено, що найчастіше під час імплікативної асиметрії використовується переклад прецедентних імен, а найменше текстів. Ми пояснюємо це тим, що перекладач замінював описи персонажів конкретним прецедентним ім'ям, яке має такі ж зовнішні риси, чи містили опис манери поведінки, чи особливості характеру. Це змінило сам текст перекладу, проте не завадило розумінню.

Наявність великої кількості експериментального матеріалу засвідчує частотність застосування перекладачами ситуативної асиметрії, меншу частотність – імплікативної, що зумовлено тим, що будь-який прецедентний феномен мови оригіналу має аналог, який за своїми особливостями та характеристиками подібний до оригіналу, і у вдалому використанні якої й полягає перекладацький колорит. А в тих випадках, коли це неможливо зробити, перекладач вдається до інших видів асиметрії, а оскільки імплікативна асиметрія є не повністю дослідженим явищем, тому її дослідження потребує подальших наукових розвідок не лише в аудіовізуальному перекладі, а й в інших його видах.

Отримані результати можуть бути використані в навчальному процесі вищих навчальних закладах у викладанні курсів з перекладознавства, а також безпосередньо перекладачам-практикам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воркачев В.С. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. No 1. С. 64-72.
2. Гудков Д.Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности. Москва: МГУ, 1999. 152 с.
3. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. Москва: Гнозис, 2003. 288 с.
4. Иванова Е.Б. Художественный видеофильм как текст и его категории. Волгоград: Перемена, 2000. 26 с.
5. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционирование языковой личности. *Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы*: доклады советской делегации на VI Конгрессе Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы (МАПРЯЛ) (Будапешт, 11-16 авг. 1986 г.). Москва: Русский язык, 1986. С. 105-126.
6. Козуляев А.В. Аудиовизуальный полисемантический перевод как особая форма переводческой деятельности. Обучение данному виду перевода. URL: <http://www.russiantranslators.ru/about/editorial/audiovizualnyperedov>.
7. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). Москва: Диалог-МГУ, 1998. 352 с.
8. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва: МГУ, 2002. 284 с.
9. Некряч Т.Е. Види асиметрії при перекладі драматичного діалогу. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2006. No 9. С. 191-196.
10. Прохоров Ю.Е. Действительность. Текст. Дискурс.: учебное пособие. Москва: Флинта: Наука, 2004. 224 с.
11. Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода. Лингвистика и межкультурная коммуникация. Москва: Восток-Запад, 2006. 448 с.

12. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингво-культурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва: Academia, 2000. 128 с.
13. Слышкин Г.Г., Ефремова, М.А. Кинотекст (опыт лингвокультурологического анализа) Москва: Водолей Publishers, 2004. 153 с.
14. Сорокин Ю.А., Михалева И.М. Прецедентность и смысловая структура художественного текста: сб. науч. тр. Харьков, 1989. С. 113-115.
15. Сорокин Ю. А., Гудков Д.Б., Красных В.В., Вольская Н.П. Феномен прецедентности и прецедентные феномены. *Язык, сознание, коммуникация*. 1998. No 4. С. 5-33.
16. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность: учебное пособие. Москва: ЛИБРОКОМ, 2009. 248 с.

REFERENCES

1. Vorkachev V.S. Lingvokulturologiia, yazykovaia lichnost, kontsept : stanovleniie antropocentricheskoii paradigmy v yazykoznanii [Linguoculturology, Language Personality, Concept: Formation of Anthropocentric Paradigm in Linguistics]. *Filologicheskie nauki*, 2001, Nr 1, pp. 64-72 [in Russian].
2. Gudkov D.B. Pretsedentnoe imya i problemy pretsedentnosti [Case name and problems of case law.]. Moscow: MGU, 1999. 152 p. [in Russian].
3. Gudkov D.B. Teoriya i praktika mezhkulturnoy kommunikatsii [Theory and Practice of Intercultural Communication]. Moscow: Gnozis, 2003. 288 p. [in Russian].
4. Ivanova E.B. Hudozhestvennyi videofilm kak tekst i ego kategorii [Feature film as text and its categories]. Volgograd: Peremena, 2000. 26 p. [in Russian].
5. Karaulov Yu.N. Rol pretsedentnykh tekstov v strukture i funktsionirovanie yazykovoy lichnosti [The role of precedent texts in the structure and functioning of a linguistic personality]. *Nauchnye traditsii i novye napravleniya v prepodavanii russkogo yazyka i literatury: doklady sovetskoy delegatsii na VI Kongresse Mezhdunarodnoy assotsiatsii prepodavateley russkogo yazyka i literatury (MAPRYaL) (Budapesht, 11-16 avg. 1986 g.)*. Moscow: Russkiy yazyk, 1986. pp. 105-126 [in Russian].
6. Kozulyaev A.V. Audiovizualnyi polysemanticheskii perevod kak osobaya forma perevodcheskoii deyatelnosti. Obucheniya dannomu vidu perevoda [Audiovisual polysemantic translation as a separate branch of translation practice. Peculiarities of teaching this type of translation]. URL: <http://www.russiantranslators.ru/about/editorial/audiovizualnyyperevod>.
7. Krasnykh V.V. Virtualnaya realnost ili realnaya virtualnost? (Chelovek. Soznanie. Kommunikatsiya) [Virtual reality or real virtuality? (Human. Consciousness. Communication)]. Moscow: Dialog-MGU, 1998. 352 p. [in Russian].
8. Krasnykh V.V. Etnopsikholingvistika i lingvokulturologiia [Ethnopsycholinguistics and Linguoculturology]. Moscow: MGU, 2002. 284 p. [in Russian].
9. Nekriach T.Ie. Vydy asymetrii pry perekladi dramatychnoho dialohu [Types of asymmetry in the translation of dramatic dialogue]. *Problemy semantiki, prahmatyki ta kohnityvnoi linhvistyky*, 2006, Nr 9, pp. 191-196 [in Russian].
10. Prohorov Yu.E. Deystvitelnost. Tekst. Diskurs. [Reality. Text. Discourse.]: uchebnoe posobie. Moscow: Flinta: Nauka, 2004. 224 p. [in Russian].
11. Sdobnikov V.V., Petrova O.V. Teoriya perevoda. Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya [Translation theory. Linguistics and intercultural communication]. Moscow : Vostok-Zapad, 2006. 448 p. [in Russian].
12. Slyishkin G.G. Ot teksta k simvolu: lingvokulturnyie kontseptyi pretsedentnykh tekstov v soznanii i diskurse [From text to symbol: linguocultural conceptions of precedent texts in conscious and discourse]. Moscow: Academia, 2000. 128 p. [in Russian].
13. Slyishkin G.G., Efremova, M.A. Kinotekst (opyit lingvokulturologicheskogo analiza) [Kinotext (experience of linguocultural analysis)]. Moscow: Vodoley Publishers, 2004. 153 p. [in Russian].
14. Sorokin Yu.A., Mihaleva I.M. Pretsedentnost i smyslovaya struktura hudozhestvennogo teksta [Precedence and semantic structure of an artistic text]: sb. nauch. tr. Harkov, 1989. pp. 113-115 [in Russian].
15. Sorokin Yu. A., Gudkov D.B., Krasnykh V.V., Volskaya N.P. Fenomen pretsedentnosti i pretsedentnyie fenomenyi [The phenomenon of precedence and precedent phenomena]. *Yazyk, soznanie, kommunikatsiya*, 1998, Nr 4, pp. 5-33 [in Russian].
16. Chernyavskaya V.E. Lingvistika teksta. Polikodovost. Intertekstualnost. Interdiskursivnost [Text linguistics. Polycode. Intertextuality. Interdiscursivity]: uchebnoe posobie. Moscow: LIBROKOM, 2009. 248 p. [in Russian].

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-29>**Зоряна ЯЦІВ,***orcid.org/0000-0002-1736-1705*

аспірант кафедри іноземних мов для природничих факультетів

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *zyatsiv@gmail.com*

ДО ПИТАННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ КОЛОНКИ ЯК ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ЖАНРУ

Статтю присвячено проблемі ідентифікації авторської колонки як самостійного публіцистичного жанру, яким активно послуговуються автори медійних текстів. Потреба у висвітленні даної проблематики зумовлена множинністю підходів до трактування сутності колонки загалом. Одні дослідники розглядають колонку як форму подачі матеріалу, форму коментаря або різновид есе, інші виділяють її як самостійний жанр, а треті узагалі не згадують у своїх жанрових системах. Відтак, метою пропонованої статті є здійснення комплексного аналізу авторської колонки на прикладі колонки редактора. Даний тип колонки є жанром реалізації валеологічного дискурсу (дискурсу здорового способу життя), зокрема, його різновиду – професійно-непрофесійного, учасниками якого є фахівці і широкий загал. Реалізація поставленої мети передбачає обґрунтування правомірності виокремлення авторської колонки як окремого жанру, виявлення і опис її зовнішніх та внутрішніх ідентифікаторів та встановлення основних жанрових ознак.

Під час дослідження запропоновано характеристику колонки редактора крізь призму її оформлювальних (зовнішніх) та змістових (внутрішніх) ідентифікаторів. Виявлено такі зовнішні особливості, як назва рубрики, періодичність виходу, місце у випуску, обсяг тексту, портрет, ім'я та підпис автора тексту. Серед внутрішніх ознак виділено авторський стиль викладу, використання автобіографічних моментів, риторичних запитань, імітування живого діалогу з читачем та композиційну побудову. Встановлено, що характерними жанровими ознаками авторської колонки є: образ автора та його авторське бачення, діалогічність повідомлення та орієнтація на інтерактивність. Функція колонки редактора полягає в авторському осмисленні валеологічної проблематики з опорою на дані досліджень та ознайомленні реципієнтів зі змістом цілого випуску із посиланням на відповідний матеріал у ньому. Доведено, що колонка редактора є самостійним публіцистичним жанром зі своїми особливостями та варіативністю, яка продиктована авторським підходом, політикою видання та соціокультурним контекстом.

Ключові слова: колонка, авторська колонка, колонка редактора, жанр, персоналізація, професійно-непрофесійний валеологічний дискурс.

Zoriana YATSIV,*orcid.org/0000-0002-1736-1705*

Postgraduate Student at the Department

of Foreign Languages for Natural Studies

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *zyatsiv@gmail.com*

TO THE QUESTION OF AUTHOR'S COLUMN IDENTIFICATION AS A JOURNALISTIC GENRE

The article is devoted to the problem of the author's column identification as a separate journalistic genre widely-used by the authors of media texts. The need to discuss this problem is predetermined by the multiple understanding of the notion «column» in general. Some researchers consider author's column a form of material presentation, commentary or type of essay, others single it out as a separate genre, but some do not mention it in their genre systems at all. Thus, the purpose of this article is to perform a detailed analysis of author's column on the basis of editor's column. This type of column is a genre of valeological discourse (healthy lifestyle discourse), especially its professional-non-professional type where experts and general public are the communicants. The major task of this study is to prove the expediency of singling out author's column as a separate genre, detect and describe its outer and inner characteristics, identify its main genre-forming factors and offer its definition.

The editor's column characteristics are suggested through its formal (outer) and content (inner) parameters. Heading, edition frequency, place, text volume, author's photo, name and signature are its outer characteristics. Among the inner markers there are author's style, autobiographical references, rhetorical questions, live dialogue imitation and composition. The main genre-forming factors of editor's column are the following: author's image and vision,

dialogicity of the message and focus on interactivity. The function of editor's column consists in revealing the author's vision of the topic with reference to different studies and familiarizing the recipients with the contents of the issue in a condensed form. Notwithstanding some slight discrepancies in the analyzed texts, it was proved that author's column is a separate journalistic genre. It is characterized by the unity of content, style and composition, high level of intimacy and personalization, both dominant characteristics and variety which is dictated by the author's approach, editorial policy and sociocultural context.

Key words: *column, author's column, editor's column, genre, personalization, professional-non-professional valeological discourse.*

Постановка проблеми. Сучасні ЗМІ функціонують в умовах гострої конкуренції та боротьби за аудиторію, що викликає зміни у системі жанрів. Заради втримання існуючої та залучення нової аудиторії, вони ретельно добирають не лише контент, але й форму журналістських текстів, в яких відчутною є тенденція до персоналізації викладу. «Автор перестає бути знеособленим ретранслятором інформації, яку він передає – він все очевидніше стає її інтерпретатором. Точка зору конкретної особи сьогодні цікава сама по собі» (Кройчик, 2000: 126-127). Причина полягає у перенасиченості інформації фактами та деталями і, відповідно, потребі адресанта отримати пояснення, інтерпретацію, оскільки в потоці інформації він просто не встигає осмислити та проаналізувати її. Як влучно зауважує А. Ю. Маєвська: «думаюча аудиторія шукає в інформаційному просторі автора, який розмірковує» (Маєвська, 2011: 273). Таким чином, широкого розповсюдження набуває *колумністика* (від англ. *column*) – «сукупність творів, опублікованих за певний час в *авторській колонці*» (Михайлин, 2013: 122). Поява авторської колонки – форми, в якій знаходимо бажане роз'яснення через призму авторської рефлексії колумніста (автора колонки) – свідчить про вдосконалення комунікативних стратегій у системі ЗМІ, що, своєю чергою, відображає очевидну орієнтацію на діалог зі своєю аудиторією (Ярцева, 2011: 3).

З часу виникнення самого поняття (середина XVII ст., Європа), колонка пройшла тривалу еволюцію від типографічного елементу оформлення для полегшення читання та виділення матеріалу до рубрики та окремого жанру, який сформувався у демократичних країнах, де в журналістиці панує свобода слова (США, Великобританія). Нині авторська колонка є однією з найпоширеніших та найпопулярніших текстових форм на сторінках як традиційних, так і мережевих ЗМІ. Однак недостатня розробленість цієї проблематики в сучасних філологічних (і журналістських) дослідженнях і питання правомірності виокремлення авторської колонки як окремого жанру визначають **актуальність** та необхідність проведеної даної розвідки.

Аналіз досліджень. Авторська колонка неодноразово ставала об'єктом наукового розгляду українських, російських та європейських дослідників та все ж довкола неї досі точаться дискусії. Питання полягає в обґрунтованості виокремлення колонки як окремого жанру. Одні дослідники вважають, що колонка може існувати лише як форма подачі матеріалу (Гордеев, 2010) або узагалі не згадують у своїх жанрових системах (Тертычный, 2000), інші розглядають колонку як форму коментаря або різновид есе (Шостак, 1998), треті виокремлюють її як самостійний жанр (Кройчик, 2000; Черникова, 2009).

На прикладі двох принципово відмінних моделей журналістики (англосаксонської та іспаномовної) проф. С. С. Ярцева доводить тезу про те, що «будь-які суперечки щодо того, чи є колонка жанром, зводяться до одного: можливо вписати колонку в ту чи іншу жанрову систему чи ні, тобто – це питання класифікації» (Ярцева, 2011: 16). Варто наголосити, що в США та Європі, до прикладу, існують абсолютно різні жанрові класифікації, а власне в Європі превалює практичний підхід і під жанрами розуміють групи текстів, схожих за формою. Для англо-американської моделі журналістики жанр колонки – це, як підсумовує А. Ю. Маєвська, «радше тип художньої форми літературного твору, який характеризується спільністю структурно-композиційних та стилістичних ознак, притаманних саме йому» (Маєвська, 2011: 278). В американській енциклопедії письменника знаходимо наступне визначення колонки: «Короткий газетний або журнальний матеріал, присвячений вузькому колу інтересів або обставинам у широкому розумінні, написаний зрозуміло та лаконічно, який має обсяг у 300–350 слів і з'являється регулярно (щодня, щотижня і т. д.) з обов'язковим вказанням імені автора» (Цит. за: Маєвська, 2011: 279). Іспанський проф. Марія Ієус Касальс Карро (*M. J. Carro Casals*) стверджує наступне: «Дати визначення колонки можна «з різних кутів». Залежить від критерію, який береться за основу: її положення в газеті, історичний контекст чи відчуття норми» (Цит. за: Маєвська, 2011: 279). Дослідник відносить слово «колонка» до неологізмів, який утворився внаслідок метоні-

мії (переносу частини – місця на шпальті газети – на ціле). Цим неологізмом позначають підписану авторську статтю, яка публікується регулярно та займає визначене місце в газеті. Ба більше, «колонка займає стійке місце в жанровій системі не тільки як давно сформований спосіб написання журналістського тексту, але й у зв'язку з тим, що на місце колонки як способу короткого вираження власної думки більше ніхто не претендує» (Ярцева, 2009). Як бачимо, уявлення про колонку істотно різняться, тому у пропонованій статті спробуємо довести, що колонка – це нова жанрова форма у системі існуючих публіцистичних жанрів, яка характеризується низкою внутрішніх та зовнішніх ознак та володіє відповідними маркерами жанру.

Мета статті – запропонувати комплексний аналіз авторської колонки на прикладі колонки редактора як жанру професійно-непрофесійного валеологічного дискурсу (адресатом є експерт, а адресантом – широкий загал). Досягнення мети передбачає виконання наступних завдань: обґрунтувати правомірність виокремлення авторської колонки як окремого жанру й визначити його зовнішні та внутрішні ідентифікатори, запропонувати власну дефініцію даного явища та з'ясувати його домінуючі жанрові ознаки.

Виклад основного матеріалу. Матеріальною базою дослідження послугували 100 текстів колонок редакторів, які було відібрано з шести британських та північноамериканських глянцевого журналі (електронних версій), в яких висвітлюються питання ведення здорового способу життя. Ці тексти розміщувалися в таких рубриках: *Editor's letter* (Health&Fitness, Natural Health, Shape), *Editor's note* (Vegetarian Times), *From the editor's desk* (Whole living), *Inside information* (Prevention). Як бачимо, назви рубрик різняться, але ця відмінність жодним чином не змінює комунікативного завдання колонки редактора, яке полягає у виділенні цікавих та вартих першочергової уваги, на думку автора, питань, висвітлених у випуску. Можна навіть провести паралелі між колонкою редактора та анотацією: обидві передають зміст і головні ідеї випуску та наукової статті, відповідно, у сконденсованому вигляді та готують читача до сприйняття тексту статей, налаштовуючи останнього на певні очікування.

Водночас колонка володіє низкою ознак, які сприяють її однозначній ідентифікації. Серед них, услід за Ю. А. Гордєєвим, виокремлюємо оформлювальні (формальні) та змістові особливості [Гордєєв, 2010]. До оформлювальних або зовнішніх ідентифікаторів колонки редактора належать: періодичність появи на сторінках жур-

налу, постійне місце в номері, відносно сталий обсяг тексту, оснащення публікації візуальними вказівками на особистість автора, ім'я та підпис автора тексту. Очевидно, що періодичність появи колонки редактора знаходиться у прямій залежності від періодичності виходу самого журналу. У нашому випадку, вона з'являється один раз на місяць. У кожному випуску даний тип тексту спостерігаємо на перших сторінках випуску, що підтверджує тезу про комунікативне завдання даної колонки. Обсяг тексту колонок трохи різниться у залежності від видання, але його середній розмір становить 170-500 слів, що видається достатнім для ознайомлення зі змістом номеру, адже колонка покликана зацікавити і зорієнтувати. Характерно, що дані тексти не оформлені у вигляді вузьких, симетричних з обох країв колонок, навпаки, текст подано практично на всю ширину сторінки із помітною асиметрією в кінці рядків (виняток – дві колонки у Whole living). Проте, ця особливість демонструє характерну для сучасного стану жанрів тенденцію до дифузії, розмитості жанрових меж. Відтак, авторське бачення та політика редакції стають визначальними в питаннях оформлення матеріалу. Кожна публікація оснащена фото редактора, серед яких – портретні фото, в повний зріст, а також серії фото, які наче розповідають певну історію, доповнюючи одна одну та перегукуючись зі змістом колонки. На всіх фото редактори усміхнені, відкриті та позитивно налаштовані, що, своєю чергою, сприяє позитивному налаштуванню потенційного адресанта, довірі до автора. Щодо розміщення фото відносно тексту, то маємо наступне відсоткове співвідношення: вгорі зліва – 50%, вгорі справа – 21%, внизу зліва – 16%, вгорі посередині – 8% і внизу справа – 5%. Як видно з наведених даних, більшість фото розміщені вгорі, і саме ліворуч, що також не випадково, адже читач одразу отримує можливість візуально «познайомитися» з автором та сформулювати певні очікування від авторського повідомлення. Фото виконують ще одну прагматичну функцію – вони слугують орієнтиром, на який покладаються читачі, коли черговий раз відкривають улюблене видання. Тобто фото – це візитка автора, яка допомагає ідентифікувати його роботи та підтверджує відому нині тенденцію «читати не видання, а авторів», що, своєю чергою, робить перші популярними та успішними. Вкінці кожному супроводжує ім'я автора та його підпис, які наче підкреслюють авторське право редактора та співвідносять фото з іменем. Після даних про автора можна зустріти адресу його інституційної

пошти або ж редакції та навіть посилання на профіль у соцмережах, що демонструє відкритість, готовність до діалогу з аудиторією та спонукає до %інтерактивності. Наприклад:

– **TALK TO ME!**

Email me at

askelizabeth@shape.com

with thoughts, questions,

and feedback. And

follow me on Instagram

@EGAEDITOR (Shape, 2016 (1/2): 12).

Окрім зовнішніх, для колонки редактора характерні й змістові або внутрішні особливості, які проявляються у своєрідному осмисленні автором питань здорового способу життя, які видаються цікавими авторові та покликані зацікавити читача, а також в текстовому поданні такого осмислення через зміст і композицію тексту, використання мовних засобів. Так як колонка редактора є авторською колонкою, то її характеризує авторський стиль викладу матеріалу на противагу фактичному (хоча факти й присутні). Авторська колонка демонструє світоглядні позиції та у поєднанні з автобіографічними моментами й достовірними, вдало обіграними автором, даними досліджень утворює завершений медійний продукт. Умовно колонку редактора можна поділити на наступні блоки: заголовок (окрім Health&Fitness), вступ, основна частина та висновок. Заголовки несуть значне комунікативне навантаження – у %лаконічній формі мотивують діяти: *Go for the goal* (Shape, 2016 (1/2): 12), *Ready, set, action!* (Whole living, 2011 (1/2): 16), *Happy new you* (Natural Health, 2012 (12): 12), *Do something!* (Shape, 2016 (6): 10), *Time for a fresh start* (Whole living, 2012 (1/2): 10). Вступна частина найчастіше розпочинається з риторичних запитань, автобіографічних моментів інколи у поєднанні з даними проведених досліджень. Апелюючи до досвіду читача, риторичні питання виконують потужну прагматичну функцію – змушують зупинитись, задуматись і відверто відповісти самому собі на очевидні питання (або знайти відповіді у номері):

– *How well do you know your body? What does it need to perform at its best?* (Health&Fitness, 2011 (5): 6).

– *What motivates you to exercise? Is it a favourite class, the thrill of beating your best running time or the body confidence you get from feeling fitter and stronger?* (Health&Fitness, 2011 (3): 6).

З метою завоювання довіри споживача до свого тексту та поточного випуску в цілому, автор ділиться своїм життєвим досвідом. Досить часто

цей досвід стає наслідком необхідності підтвердити інформацію, яка пропонується увазі адресанта. Наприклад:

– *Until a few weeks ago, you, me, and everyone else thought fat melted off the body via sweat, but now two researchers have corrected the mistake: Turns out 84% of fat exits your mouth and nose through simple exhales. TRY THIS NOW: I'm counting exhales during my AM hike-runs. It's cool math: A thousand exhales take about a half hour. Given that 30 minutes burns about 350 calories for me, 3 exhales is the sound of me burning 1 calorie. I love knowing these breaths carry converted fat in the form of carbon dioxide. Very trippy and inspiring* (Prevention, 2015 (3): 12).

В основній частині редактор наводить головні ідеї статей, в яких піднімаються важливі питання збереження здоров'я, із посиланням на їхню назву та номер сторінки у випуску. До прикладу:

– *<...> Whether you need to spruce up your home (see «Green Your Cleaning Kit», page 24, for the best eco-friendly products), your body (check out «Kick-Starter», page 56, for a delicious way to detox from the inside out), your brain (turn to «Clutter: The Long Goodbye», page 74, for an account of how liberating it can be to empty out the attic), or all three of them, this issue is blooming with bright ideas and information you can really use* (Whole living, 2010 (5): 10).

Незважаючи на авторський стиль викладу, редактор оперує низкою фактів, які ґрунтуються на результатах проведених досліджень, опитувань:

– *For years, the Environmental Working Group has been keeping the definitive «Dirty Dozen» list of the 12 fruits and vegetables most likely to be contaminated with pesticides. Culled from USDA and FDA data and presented side-by-side with a list of «Clean 15» foods with the lowest pesticide risk, it is perhaps the most useful shopper's cheat sheet ever invented* (Vegetarian Times, 2010 (9): 4).

Поряд з очевидною лаконічністю, тексти цього жанру вирізняються особливою глибиною поглядів на актуальну проблему. Яскравим та дещо літературним є наступний уривок, в якому автор порівнює заняття бігом із подорожжю, якій властиві нотки несподіванки:

– *Still there's more to running than the body benefits – much more. Running is, quite literally, a journey that always provides some elements of surprise. Maybe it's the way the light hits the trees one morning, or a fellow jogger who smiles and waves just because. On the trail is also a place to work through problems or process grief. As with any health endeavor, running is not so simple as be gauged by miles covered. If you've ever been at the finish line of a race, from a 5K*

Кількісний розподіл вживання у тексті займенників I та II особи, дієслів у наказовому способі

Займенники/ Наказовий спосіб	Health & Fitness	Natural Health	Prevention	Shape	Vegetarian Times	Whole living	Разом
I, my	-	144	49	220	47	239	699
We, our – «ми, наш (редакція)»	10	61	40	83	73	91	358
We, our – «ми, наш (усі)»	3	32	26	33	-	121	215
You, your	50	100	54	152	85	199	640
Наказовий спосіб	29	19	54	71	20	23	216

to an entire 26.2-mile marathon, you know that the emotion in the air is palpable (Shape, 2016 (4): 12).

Останній абзац або його останні речення можна назвати умовним висновком. Тут адресат оперує загальними мотивуючими твердженнями, які покликані заохотити читача до реальних кроків, детальнішу «інструкцію» до яких можна знайти у відповідних статтях випуску:

– *Here's to you getting the boost you need, so you can wake up every day full of joy and excited to tackle whatever life throws your way* (Natural Health, 2011 (11): 10).

– *Whenever you feel stuck or frustrated, remember that when it comes to health and fitness, the benefits are never singular; that whatever you're doing is going to reap surprise and unexpected rewards. So go for your goals, and when you do, remember there are a whole slew of new ones lining up right behind them* (Shape, 2016 (1/2): 12).

– *<...> Our air, like our water, is the legacy we leave our children.*

I'm all for pooling our resources to make sure that legacy is a good one (Whole living, 2012 (4): 10).

В колонці редактора як авторському жанрі знаходимо значну кількість випадків використання особових та присвійних займенників у першій особі однини (*I, my*). Займенники першої особи множини зустрічаються у двох значеннях: 1) *we* – «ми» – редакторський штат видання та 2) *we* – «ми» – усі, люди загалом. Оскільки цей жанр орієнтується на діалог із аудиторією, то поряд із займенниками першої особи часто зустрічаються перелічені займенники другої особи (*you, your*). Нерідкісними є дієслова у наказовому способі, які виражають рекомендацію, пораду, заохочення, застереження, адресовані читачеві. У наступній таблиці наочно продемонстровано кількісні дані використання цих займенників та дієслів у наказовому способі у виданнях нашого дослідження (табл. 1).

Як бачимо, переважають займенники *I* та *you*, що ще раз підтверджує той факт, що редакторська колонка демонструє авторське бачення, активно апелюючи до реципієнта. Колумніст використовує «я»-повідомлення з метою скоротити дистан-

цію між собою та читачем, щоб розповісти про те, що цікаве і близьке їм обом, навіть більше – усім читачам. Тому частими є речення із займенником *we* («усі»), в яких адресат закликає до спільних зусиль у вирішенні чи покращенні ситуації: *We're drinking less soda. We may be consuming fewer calories. And now, finally, this. Could it be time to be optimistic, not cynical, about improving our collective health?* (Prevention, 2016 (2): 14).

Як показало корпусне дослідження на матеріалі текстів колонки редактора, авторська колонка характеризується єдністю змісту, стилю і композиції, а також виконує важливе комунікативне завдання. Однак, як влучно зауважує проф. Т. В. Яхонтова, «метою жанрового аналізу повинно бути як виявлення різноманітних типологічних характеристик жанрів, так і дослідження їх варіабельності, множинності маніфестацій у текстах» (Яхонтова, 2009: 125). Відтак, серед аналізованих зразків зустрічались такі, які частково не «вписувалися в загальну картину», але цьому знаходимо логічне пояснення – авторський підхід та соціокультурний контекст (британська та американська ментальність). Більшість виділених у ході дослідження ознак колонки редактора як прикладу авторської колонки можна вважати домінуючими і визначальними у питанні ідентифікації останньої як самостійного жанру. Отже, на наше переконання, *авторська колонка – це публіцистичний жанр, який з'являється регулярно, характеризується компактним обсягом, чітко вираженою авторською позицією, діалогічністю та інтерактивністю.*

Висновки. Внаслідок зростаючого попиту не на новину, а на її оцінку, інтерпретацію, відбувається переоцінка жанрових цінностей. На сторінках преси дедалі рідше вдається відшукати «чисті» публіцистичні жанри, простежується тенденція до розмивання жанрових меж – жанрової дифузії. Авторська колонка як нова, нескута нормами форма «журналістики думок» – яскравий приклад медійного продукту, який відповідає сучасним тенденціям породження жанрів та ідентифікується як популярний жанр періодичних ЗМІ.

На прикладі колонки редактора встановлено, що авторська колонка – повноцінний публіцистичний жанр, який характеризується єдністю змісту, стилю і композиції, високим ступенем інтимізації та персоналізації викладу, а також володіє низкою формальних та змістових ідентифікаторів. Серед його домінуючих жанрових ознак виділя-

ємо образ автор та його авторське бачення, оснащення публікації фото адресата, діалогічність викладу та орієнтацію на інтерактивність.

Водночас вимагають висвітлення механізми вербального впливу на поведінку і мислення реципієнта у валеологічній комунікації з позицій теорії дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гордеев Ю. А. Жанровая специфика колонки в печатных СМИ. *Жанровые метаморфозы в российской журналистике: тезисы IV Всероссийской научно-практической конференции г. Самара 18-19 марта 2010 г.*, Самара: Изд-во «Порто-принт», 2010. С. 22-23.
2. Журналистика: словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. – К.: Академвидав, 2013. 320 с.
3. Кройчик Л. Е. Система журналистских жанров. *Основы творческой деятельности журналиста*. СПб., 2000. С. 125-167.
4. Маевская А. Ю. Колумнистика в глянцевах журналах. *Вестник СПбГУ*. Сер. 9. 2011. Вып. 2, С. 273-282.
5. Тертычный А. А. Жанры периодической печати. М.: Аспект Пресс, 2000. 312 с.
6. Черникова Е. В. Азбука журналиста. М., 2009. 283 с.
7. Шостак М. Журналист и его произведение. М.: Генфальд, 1998. 95 с.
8. Ярцева С. С. Колонка в американской и испанской журналистике. *Жанровая стратегия современных масс-медиа: тезисы III Всероссийской научно-практической конференции г. Самара 19-20 марта 2009*. Самара: Изд-во «Универс групп», 2009. С. 109.
9. Ярцева С. С. Колумнистика: история возникновения и перспективы развития: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.10. Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2011. 22 с.
10. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.
11. Health&Fitness. 2010. № 11, 12. 2011. № 2, 3, 5, 6. 2018. № 9. 2019. № 8, 12.
12. Natural Health. 2010. № 12/1 (2011). 2011. № 2-12/1 (2012). 2012. № 2-6. 2015. № 4. 2016. № 4-6. 2017. № 1, 5-12. 2018. № 4, 8-11. 2019. № 1-7, 9-12.
13. Prevention. 2010. № 7, 9, 10. 2011. № 1-12. 2012. № 1-3. 2014. № 12. 2015. № 2-12. 2016. № 2-8, 10. 2017. № 1, 2, 7, 8, 10-12. 2018. № 1, 4-12. 2019. № 1-12.
14. Shape. 2010. № 7-12. 2011. № 2-12. 2012. № 1, 2, 5, 6. 2015. № 3, 6-8, 10-12. 2016. № 2-6, 9-12. 2017. № 1, 3, 4, 6, 9, 11, 12. 2018. № 3-7, 9-12. 2019. № 1, 3-7, 10-12.
15. Vegetarian Times. 2010. № 1-5, 7-12. 2011. № 1-12. 2012. № 1-6. 2014. № 12. 2015. № 2, 10, 12. 2016. № 2, 4, 9/10.
16. Whole living. 2010. № 3-7, 9-12. 2011. № 1, 3-12. 2012. № 2-6.

REFERENCES

1. Gordeev Ju. A. Zhanrovaja specifika kolonki v pechatnyh SMI. [Genre specifics of column in printed media]. *Zhanrovye metamorfozy v rossijskoj zhurnalistike: tezisy IV Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii g. Samara 18-19 marta 2010 g.*, Samara: Publishing house "Porto-print", 2010. pp. 22-23 [in Russian].
2. Zhurnalistyka: [Journalism]: slovnyk-dovidnyk / avt.-uklad. I. L. Mykhailyn. – Kyiv: Akademvydav, 2013. 320 p [in Ukrainian].
3. Krojchik L. E. Sistema zhurnalisticheskikh zhanrov [System of journalistic genres]. *Osnovy tvorcheskoj dejatel'nosti zhurnalista*. St. Petersburg., 2000. pp. 125-167 [in Russian].
4. Maevskaja A. Ju. Kolumnistika v gljancevyh zhurnalakh [Columnistics in glossy magazines]. *Bulletin of St. Petersburg State University*. Ser. 9. 2011. Vyp. 2, pp. 273-282 [in Russian].
5. Tertychnyj A. A. Zhanry periodicheskoj pečati [Genres of periodical press]. Moscow: Aspekt Press, 2000. 312 p. [in Russian].
6. Chernikova E. V. Azbuka zhurnalista [Journalist's alphabet]. Moscow, 2009. 283 p [in Russian].
7. Shostak M. Zhurnalist i ego proizvedenie [Journalist and his work]. Moscow: Genfald, 1998. 95 p [in Russian].
8. Jarceva S. S. Kolonka v amerikanskoj i ispanskoj zhurnalistike [Column in American and Spanish journalism]. *Zhanrovaja strategija sovremennyh mass-media: tezisy III Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii g. Samara 19-20 marta 2009*. Samara: Publishing house «Universe group», 2009. p. 109 [in Russian].
9. Jarceva S. S. Kolumnistika: istorija vzniknovenija i perspektivy razvitija [Columnistics: origin and prospects of development]: avtoref. diss. ... kand. filol. nauk: 10.01.10. Voronezh: Voronezh State University, 2011. 22 p [in Russian].
10. Yakhontova T. V. Lihvistychna henolohiia naukovoї komunikatsii [Linguistic genology of scientific communication]: monohrafiia. Lviv: Publishing Centre of Ivan Franko National University of Lviv, 2009. 420 p [in Ukrainian].
11. Health&Fitness. 2010. № 11, 12. 2011. № 2, 3, 5, 6. 2018. № 9. 2019. № 8, 12.
12. Natural Health. 2010. № 12/1 (2011). 2011. № 2-12/1 (2012). 2012. № 2-6. 2015. № 4. 2016. № 4-6. 2017. № 1, 5-12. 2018. № 4, 8-11. 2019. № 1-7, 9-12.
13. Prevention. 2010. № 7, 9, 10. 2011. № 1-12. 2012. № 1-3. 2014. № 12. 2015. № 2-12. 2016. № 2-8, 10. 2017. № 1, 2, 7, 8, 10-12. 2018. № 1, 4-12. 2019. № 1-12.
14. Shape. 2010. № 7-12. 2011. № 2-12. 2012. № 1, 2, 5, 6. 2015. № 3, 6-8, 10-12. 2016. № 2-6, 9-12. 2017. № 1, 3, 4, 6, 9, 11, 12. 2018. № 3-7, 9-12. 2019. № 1, 3-7, 10-12.
15. Vegetarian Times. 2010. № 1-5, 7-12. 2011. № 1-12. 2012. № 1-6. 2014. № 12. 2015. № 2, 10, 12. 2016. № 2, 4, 9/10.
16. Whole living. 2010. № 3-7, 9-12. 2011. № 1, 3-12. 2012. № 2-6.

ПЕДАГОГІКА

УДК [378.011.3-051:81'243]:005.963

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-30>**Наталія СКІБА,***orcid.org/0000-0002-3899-3189*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *nataliamysko@hotmail.com***РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ІНТЕГРОВАНОГО ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

У статті висвітлено організацію та проведення методичного експерименту з перевірки ефективності методики інтегрованого формування іношомовної комунікативної та методичної компетентностей майбутніх викладачів англійської мови для економічних спеціальностей. Здійснено аналіз та наведено характеристику отриманих результатів експериментального навчання. Описано способи перевірки валідності отриманих показників рівнів сформованості згаданих компетентностей.

У процесі експерименту були використані теоретичні та емпіричні методи дослідження, а також методи спостереження, анкетування, тестування, методи математичної статистики для опрацювання результатів. Методичний експеримент охоплював чотири етапи: організаційний, доекспериментального оцінювання, експериментального навчання і післяекспериментального оцінювання та здійснювався за участю студентів магістратури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Висунуто гіпотезу дослідження, що досягти високого рівня сформованості іношомовної комунікативної та методичної компетентностей у студентів магістратури можливо за умов ґрунтування методики на засадах компетентнісного, інтегрованого, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного підходів; урахування комплексу загальнодидактичних (системної єдності, індивідуальності, суб'єктності) і методичних принципів (комунікативності, ситуативності, новизни, паралельного формування знань, навичок і вмінь, урахування навчальних потреб та інтересів студентів); урахування відповідного навчального матеріалу, визначеного критеріями відбору; використання спеціально розробленої системи вправ і завдань; поетапності представлення викладачем і засвоєння студентами навчального матеріалу.

За допомогою використання комплексу методів математичної статистики на основі обрахунку кількісних показників рівнів сформованості іношомовної комунікативної та методичної компетентностей учасників експериментального навчання доведено ефективність експериментальної методики, валідність сформульованої гіпотези методичного експерименту.

Ключові слова: методичний експеримент, гіпотеза дослідження, рівні сформованості, експериментальне навчання, майбутні викладачі.

Nataliia SKIBA,*orcid.org/0000-0002-3899-3189*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Sciences

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *nataliamysko@hotmail.com***EXPERIMENTAL RESEARCH RESULTS OF THE EFFICIENCY OF THE METHODOLOGY OF INTEGRATIVE FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE AND METHODOLOGICAL COMPETENCES OF PROSPECTIVE TEACHERS OF ENGLISH FOR ECONOMICS**

The article outlines the process of organization and implementation of the methodological experiment to verify the efficiency of the methodology of integrative formation of foreign language communicative and methodological competences of prospective teachers of English for Economics. The analysis and the characteristics of the received results of experimental training have been given.

The methods applied to check the validity of the obtained indicators of the levels of developing the aforementioned competences have been described. During the experiment, theoretical and empirical research methods were used, as well as methods of observation, questionnaires, testing, methods of mathematical statistics for processing the results. The methodological experiment covered four stages: organizational, pre-experimental evaluation, experimental training and post-experimental evaluation. It was conducted at the Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University involving master's students.

The hypothesis of the research was formulated as follows: achieving a high level of developing the foreign language communicative and methodological competences of master's students is possible under the conditions of basing the methodology on the principles of competence, integrative, communicative activity-based and reflective approaches; considering a set of general didactic principles (system unity, individuality, subjectivity) and methodological ones (communication, situativity, novelty, parallel formation of knowledge, skills and abilities, encountering students' learning needs and interests; considering relevant learning material, defined by the selection criteria; use of a specially designed system of exercises and tasks; step-by-step presentation of learning material by the teacher and its acquisition by students.

Using a group of mathematical statistics methods, based on the calculation of quantitative indicators of the levels of developing the foreign language communicative and methodological competences of the participants of experimental training, the effectiveness of the suggested methodology and the validity of the formulated hypothesis have been verified and confirmed.

Key words: *methodological experiment, hypothesis of the research, levels of development, experimental training, prospective teachers.*

Постановка проблеми. Інтеграційні процеси, розвиток економічних відносин, зміцнення культурних зв'язків України з іншими державами зумовлюють потребу у висококваліфікованих фахівцях різних галузей з високим рівнем англійської професійної комунікативної компетентності, які здатні вільно конкурувати на міжнародному ринку праці. Оскільки іншомовна підготовка таких фахівців здійснюється викладачами англійської мови, то особливої актуальності набуває формування професійної компетентності майбутніх викладачів англійської мови за професійним спрямуванням (далі – АМПС), зокрема англійської мови (далі – АМ) для економічних спеціальностей.

Аналіз досліджень. Різні аспекти професійної підготовки майбутніх викладачів іноземних мов (далі – ІМ) досліджено у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Проблеми формування іншомовної комунікативної компетентності (далі – ІКК) присвячено наукові розвідки Н. Бориско, О. Бочкарьової, Ю. Британ, І. Задорожної, С. Ніколаєвої, О. Тарнопольського, В. Черниш та інші. Дослідження особливостей формування та розвитку методичної компетентності (далі – МК) здійснено у працях К. Безукладникова, О. Бігич, О. Ігни, Н. Майер, С. Макеєвої, Є. Надточевої. Проблеми підготовки викладачів АМПС та їх професійної діяльності розкрито в роботах А. Вотерса, Т. Дадлі-Еванса, П. Мастера, М. Сейнт Джон, Т. Хатчинсона. Однак методика формування ІКК та МК майбутніх викладачів АМПС, зокрема АМ для економічних спеціальностей, ще залишається не досить висвітленою науковцями.

Мета статті – описати проведення експериментальної перевірки ефективності методики інтегрованого формування ІКК та МК майбутніх

викладачів АМ для економічних спеціальностей, здійснити аналіз отриманих результатів експериментального навчання.

Виклад основного матеріалу. Для перевірки ефективності розробленої методики інтегрованого формування ІКК та МК майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей було спроектовано, організовано й проведено методичний експеримент, який розглядаємо як організовану спільну діяльність його учасників для вирішення методичної проблеми (Гурвич, 1980: 39–40).

Методичний експеримент охоплював чотири етапи: організаційний, доекспериментального оцінювання, експериментального навчання та післяекспериментального оцінювання. Його проводили у двох експериментальних групах (ЕГ) – ЕГ 1 та ЕГ 2 за участю студентів магістратури спеціальностей 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська), 035.04 Філологія. Германські мови та літератури (переклад включно) (Англійська мова і література) Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гіпотеза методичного експерименту полягала в можливості досягнення високого рівня сформованості ІКК та МК у студентів магістратури згаданих вище спеціальностей за умови ґрунтування методики на засадах компетентнісного, інтегрованого, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного підходів; урахування комплексу загальнодидактичних (системної єдності, індивідуальності, суб'єктності) та методичних принципів (комунікативності, ситуативності, новизни, паралельного формування знань, навичок і вмій, урахування навчальних потреб та інтересів студентів); урахування відповідного навчального матеріалу, визначеного критеріями відбору; використання

спеціально розробленої системи вправ і завдань; поетапності представлення викладачем і засвоєння студентами навчального матеріалу.

На організаційному етапі методичного експерименту було сформульовано його гіпотезу, визначено мету та завдання, розроблено навчально-експериментальні матеріали (анкети для виявлення інтересів та навчальних потреб студентів, матеріали для комплексного тестування, систему вправ і завдань, тематико-часову структуру інтегрованого формування ІКК та МК), обґрунтовано рівні сформованості і критерії оцінювання рівнів сформованості ІКК та МК майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей, а також проведено анкетування та здійснено відбір учасників експерименту.

З метою обґрунтованого оцінювання сформованості ІКК та МК майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей визначено рівні сформованості згаданих компетентностей (низький, нижчий за середній, середній, вищий за середній, автономний), критерії та якісні й кількісні показники сформованості згаданих компетентностей. Критерії оцінювання ІКК охоплюють правильність вживання економічних термінів, достатній рівень словникового запасу для вирішення конкретного комунікативного завдання, коректність лексичного оформлення висловлювань; правильність вживання граматичних структур, коректність граматичного оформлення висловлювань; правильність вживання мовленнєвих моделей, коректність стилістичного оформлення висловлювань.

Критерії оцінювання МК включають усвідомлення цілей, завдань і стандартів навчання, володіння основними поняттями і категоріями методики навчання АМПС, володіння сучасними методами дослідження в галузі методики навчання АМ та АМПС, володіння принципами і методами аналізу складників процесу навчання АМПС; сформованість методичних навичок і вмінь (комунікативно-навчальних, конструктивно-проектувальних, організаторських, дослідницьких, аналітико-оцінювальних, інформаційно-комунікативних, адаптивних, мотиваційних, рефлексивних).

Після доекспериментального оцінювання рівня сформованості ІКК та МК у студентів I курсу магістратури – майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей в межах навчальної дисципліни «Основи методики навчання англійської мови для студентів нефілологічних спеціальностей», розрахованої на 48 академічних годин, було організовано й проведено експериментальне навчання. Учасників розподілено на дві групи (ЕГ 1 та ЕГ 2) по 18 студентів у кожній. Їм було

запропоновано два варіанти експериментальної методики, відмінність яких полягала в організації експериментального навчання, а саме у виборі форм організації навчання. Так, у першому варіанті експериментальної методики, реалізованому в ЕГ 1, 48 академічних годин були порівну розподілені між лекційними й практичними заняттями: 24 години лекційних і 24 години практичних занять. Таким чином акцент зміщено на користь практичної підготовки майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей. У другому варіанті експериментальної методики, реалізованому в ЕГ 2, налічувалося 48 академічних годин. Згідно навчального плану вони були розподілені на 36 годин лекційних і 12 годин практичних занять.

У процесі експериментального навчання як в ЕГ 1, так і в ЕГ 2 було використано розроблені комплекси вправ і завдань відповідно до розробленої тематико-часової структури з урахуванням внесених коректив щодо вибору форм організації навчальних занять в ЕГ 1. По завершенні навчання проведено післяекспериментальне оцінювання рівнів сформованості ІКК та МК учасників методичного експерименту обох експериментальних груп. З метою визначення рівнів сформованості згаданих компетентностей використано ті ж види завдань, що й на етапі доекспериментального оцінювання, застосовано ті ж критерії і шкали кількісних показників критеріїв.

Ефективність експериментальної методики, валідність гіпотези методичного експерименту доведено за допомогою використання комплексу методів математичної статистики на основі обрахунку кількісних показників рівнів сформованості ІКК та МК учасників експериментального навчання, отриманих в результаті доекспериментального (зріз 1) та післяекспериментального (зріз 2) оцінювання.

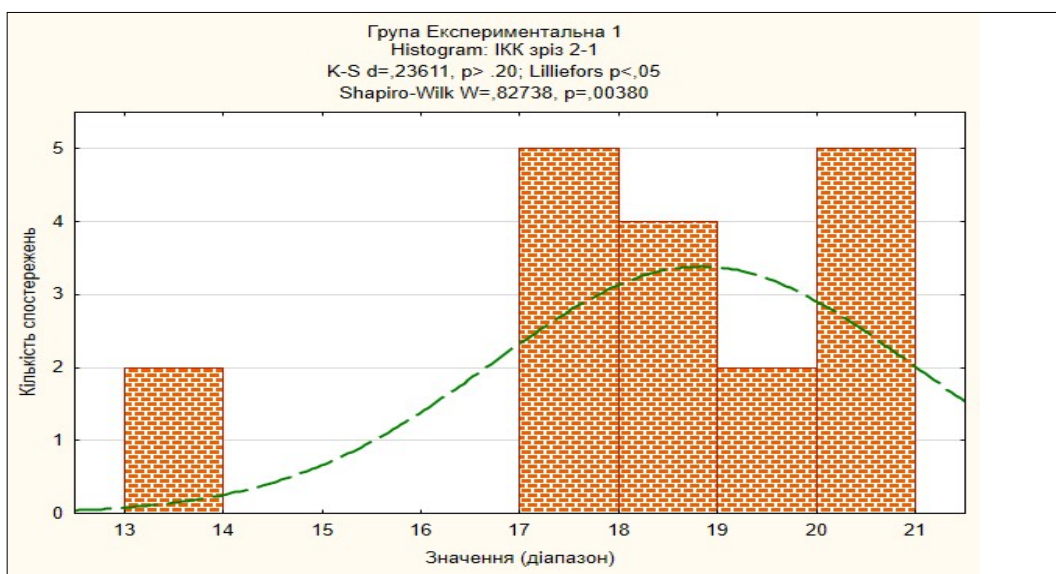
У результаті визначення кількісних показників рівнів сформованості ІКК та МК студентів ЕГ 1 та ЕГ 2 за даними зрізу 1 та зрізу 2 сформовано вибірки ЕГ 1 та ЕГ 2. Насамперед необхідно перевірити нормальність розподілу в наших вибірках. Оскільки в нас є 18 спостережень у кожній групі і 36 спостережень загалом, крім графічних методів перевірки на нормальність розподілу, а саме частотної гістограми і діаграми розмаху, було вирішено провести тести Колмогорова-Смірнова, Лілієфорса і Шапіро-Вілка (Фоміна, Жиганов, 2017). Після цього було обраховано один із критеріїв встановлення статистичної значущості відмінності двох залежних вибірок: t-критерій Стьюдента для залежних вибірок (якщо розподіл нормальний) і критерій Вілкісона (якщо розпо-

діл ненормальний) (Садовий, 2012; Сидоренко, 2000). Всі обрахунки виконані з використанням програмного забезпечення Statistica та Excel.

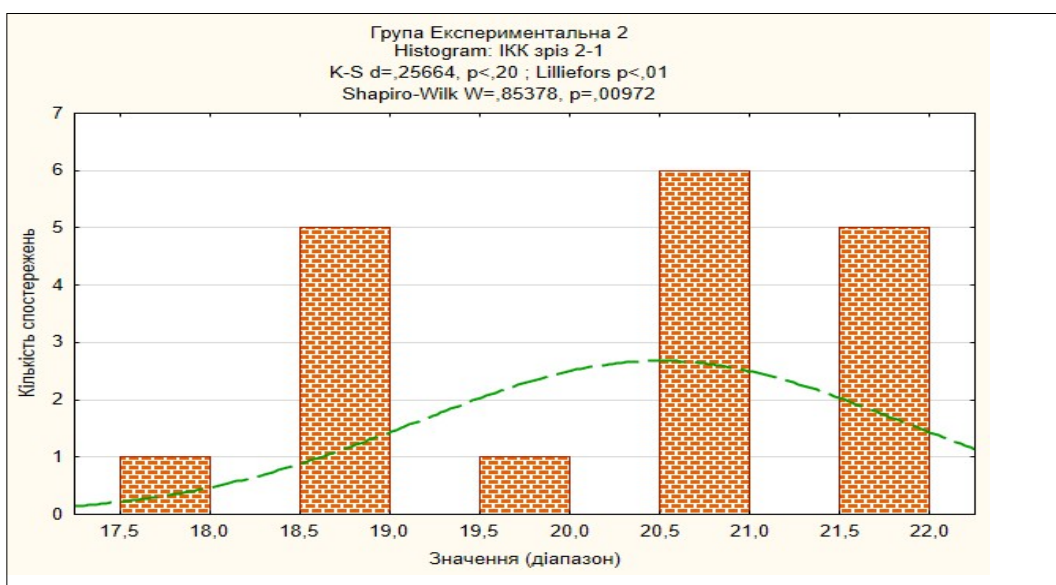
Представимо розрахунки по ЕГ 1 за кількісними показниками сформованості у студентів ІКК. Так, на рис. 1 зображено гістограму, яка не відповідає теоретично нормальній кривій Гауса, що може свідчити про ненормальність розподілу кількісних показників рівня сформованості ІКК студентів ЕГ 1 за даними зрізів 1 і 2. Критерії Шапіро-Вілка і Лілієфорса (рис. 1) свідчать про ненормальність розподілу, проте критерій Колмогорова-Смірнова (рис. 1) свідчить про протилежне.

З урахуванням неоднозначності показників критеріїв Шапіро-Вілка, Лілієфорса і Колмогорова-Смірнова здійснено додаткову перевірку на нормальність розподілу методом зображення діаграми розмаху для кількісних показників сформованості ІКК відразу у двох експериментальних групах. Ця перевірка показала несиметричний діапазон нормальних значень, що також свідчить про ненормальність розподілу кількісних показників рівнів сформованості ІКК студентів ЕГ 1 і ЕГ 2 на основі даних зрізів 1 і 2.

Оскільки розподіл значень кількісних показників рівнів сформованості ІКК є ненормальним,

Рис. 1. Гістограма розподілу кількісних показників рівня сформованості ІКК за даними зрізів 1 і 2 в ЕГ 1 з обрахованими критеріями Колмогорова-Смірнова, Лілієфорса і Шапіро-Вілка

Рис. 2. Гістограма розподілу кількісних показників рівня сформованості ІКК за даними зрізів 1 і 2 в ЕГ 2 з обрахованими критеріями Колмогорова-Смірнова, Лілієфорса і Шапіро-Вілка

то для встановлення статистичної значущості різниці між кількісними показниками рівнів сформованості ІКК між даними зрізів 1 і 2 (тобто доекспериментального і післяекспериментального оцінювання) було здійснено обрахунок критерію Вілкісона. Це дозволило встановити статистичну значущість різниці між кількісними показниками рівнів сформованості ІКК та даними зрізів 1 і 2, що свідчить про значне зростання кількісних показників рівнів сформованості ІКК студентів ЕГ 1 за період експериментального навчання.

Беручи до уваги відмінність показників критерію Колмогорова-Смірнова, для більшої достовірності результатів експерименту в цьому випадку було прийняте рішення обчислити як непараметричний, так і параметричний критерії. Прийнято рішення обрахувати парний t-критерій Стюдента як параметричний. Парний t-критерій Стюдента для кількісних показників рівнів сформованості ІКК за період експериментального навчання в ЕГ 1 також встановив статистичну значущість різниці між зрізами 1 і 2, тому можна стверджувати про статистичну значущість зростання кількісних показників рівнів сформованості ІКК за період експериментального навчання. На основі здійснених обрахунків критерію Вілкісона та парного t-критерію Стюдента можна стверджувати про значне зростання кількісних показників рівнів сформованості ІКК за період експериментального навчання в ЕГ 1, що свідчить про ефективність першого варіанту експериментальної методики.

Здійснено обрахунки нормальності розподілу кількісних показників рівнів сформованості ІКК

студентів ЕГ 2. Рис. 2 демонструє, що гістограма не відповідає теоретично нормальній кривій Гауса. Як і на збудованій для ЕГ 1 і ЕГ 2 діаграмі розмаху, можна спостерігати несиметричний діапазон нормальних значень, що також свідчить про ненормальність розподілу кількісних показників рівнів сформованості ІКК в ЕГ 2. Критерії Шапіро-Вілка, Лілієфорса і Колмогорова-Смірнова (рис. 2) також свідчать про ненормальність розподілу.

З урахуванням однозначності графічних методів встановлення нормальності розподілу, а також показників критеріїв Шапіро-Вілка, Лілієфорса і Колмогорова-Смірнова для встановлення статистичної значущості різниці між кількісними показниками рівнів сформованості ІКК студентів ЕГ 2 за період експериментального навчання за даними зрізів 1 і 2 здійснено обрахунок лише непараметричного критерію Вілкісона. На основі здійснених обрахунків можна стверджувати про значне зростання кількісних показників рівнів сформованості ІКК за період експериментального навчання в ЕГ 2, що свідчить про ефективність другого варіанту експериментальної методики.

Здійснено подібні обрахунки і для виявлення зростання кількісних показників рівня сформованості МК учасників методичного експерименту. Насамперед з'ясуємо нормальність розподілу кількісних показників рівня сформованості МК студентів ЕГ 1. На рис. 3 можна спостерігати, що діаграма не відповідає теоретично нормальній кривій Гауса, що може свідчити про ненормальність розподілу. Критерії Шапіро-Вілка і Лілієфорса (рис. 3) свідчать про ненормальність роз-

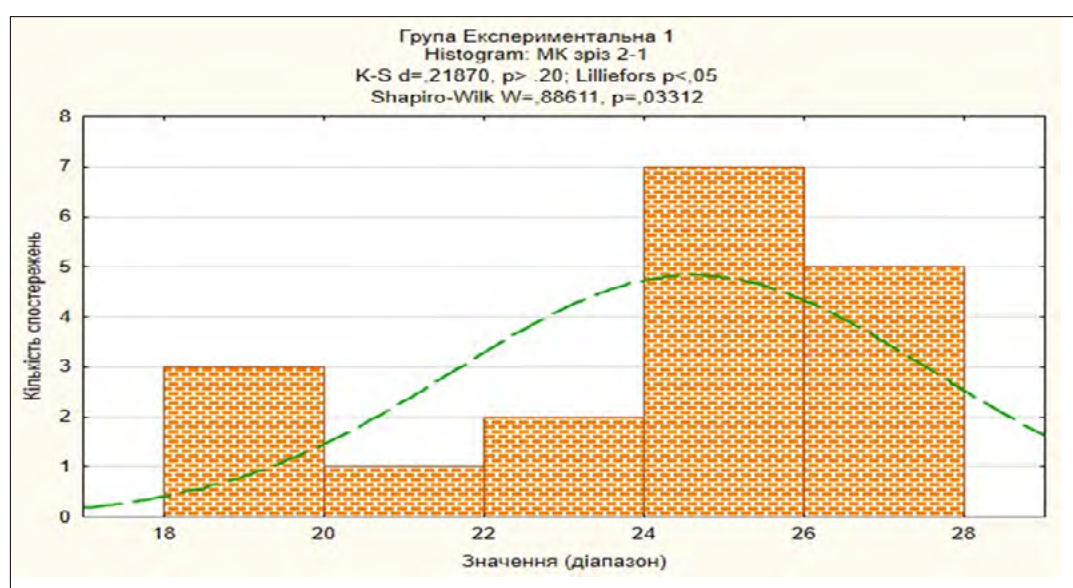

Рис. 3. Гістограма розподілу кількісних показників рівня сформованості МК за даними зрізів 1 і 2 в ЕГ 1 з обрахованими критеріями Колмогорова-Смірнова, Лілієфорса і Шапіро-Вілка

поділу, проте критерій Колмогорова-Смірнова (рис. 3) знову свідчить про протилежне.

Діаграма розмаху кількісних показників рівнів сформованості МК за даними доекспериментального й післяекспериментального оцінювання в ЕГ 1 і ЕГ 2 показала несиметричний діапазон нормальних значень для показників ЕГ 1 і симетричний діапазон нормальних значень для показників ЕГ 2, що свідчить про ненормальність розподілу кількісних показників рівнів сформованості МК у студентів ЕГ 1 і нормальність розподілу кількісних показників рівнів сформованості МК у студентів ЕГ 2.

Для більшої достовірності результатів експерименту в цьому випадку було прийнято рішення обчислити як параметричний, так і непараметричний критерії. Критерій Вілкісона встановив статистичну значущість різниці між даними доекспериментального (зріз 1) і післяекспериментального (зріз 2) оцінювання, тобто дозволив встановити статистичну значущість зростання рівня сформованості МК у студентів ЕГ 1 за період експериментального навчання.

Парний t-критерій Стьюдента також встановив статистичну значущість різниці між даними зрізів 1 і 2 в ЕГ 1 щодо зростання кількісних показників рівня сформованості МК, тобто дозволив стверджувати про ефективність експериментального навчання щодо зростання рівня сформованості МК у студентів ЕГ 1. Здійснені комплексні

обрахунки дозволили зробити висновок про статистичну значущість зростання кількісних показників рівнів сформованості МК у студентів ЕГ 1 за період експериментального навчання. Ідентичні обрахунки здійснено й щодо кількісних показників рівня сформованості МК у студентів ЕГ 2.

Перевірка на нормальність розподілу кількісних показників рівня сформованості МК у студентів ЕГ 2 теж дала результати. Так, на рис. 4 можна побачити, що гістограма загалом відповідає теоретично нормальній кривій Гауса, що може свідчити про нормальність розподілу. На діаграмі розмаху кількісних показників рівнів сформованості МК можна спостерігати симетричний діапазон нормальних значень для кількісних показників рівнів сформованості МК у студентів ЕГ 2, що також свідчить про нормальність розподілу. Критерії Шапіро-Вілкі, Лілієфорса і Колмогорова-Смірнова (рис. 4), що свідчать про нормальність розподілу.

З урахуванням нормальності розподілу кількісних показників рівня сформованості МК в ЕГ 2 обчислено парний t-критерій Стьюдента, який встановив статистичну значущість різниці між даними доекспериментального і післяекспериментального оцінювання, тобто даними зрізів 1 і 2. Можна стверджувати про статистичну значущість зростання кількісних показників рівнів сформованості МК у студентів ЕГ 2 за період експериментального навчання.

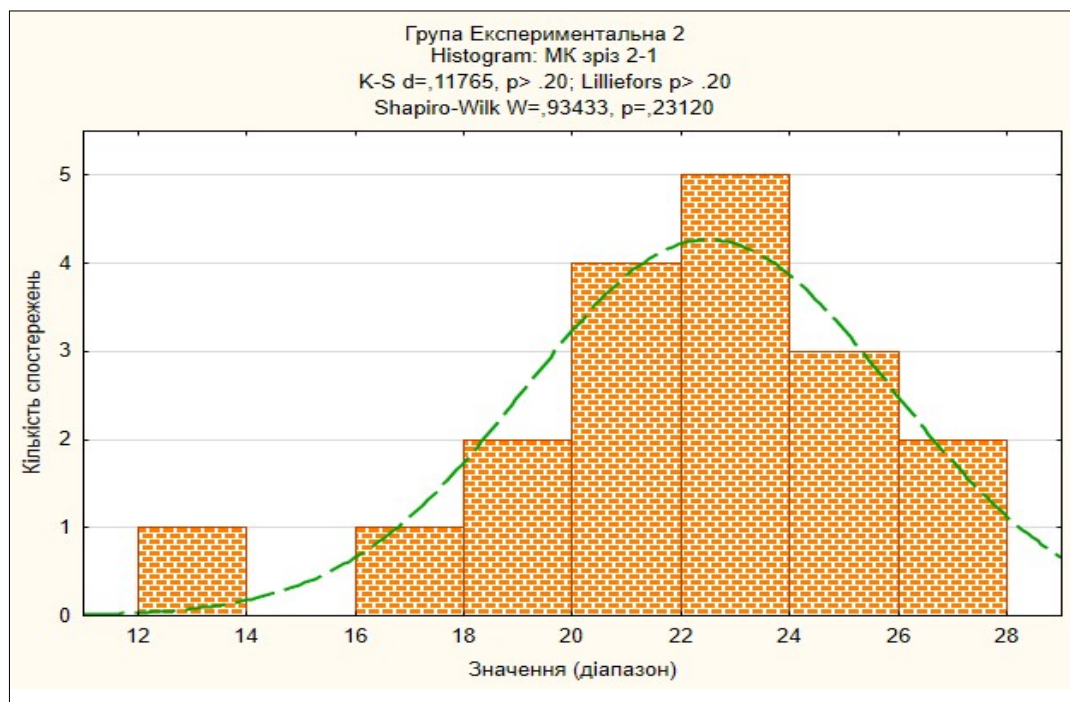

Рис. 4. Гістограма розподілу кількісних показників рівня сформованості МК за даними зрізів 1 і 2 в ЕГ 2 з обчисленими критеріями Колмогорова-Смірнова, Лілієфорса і Шапіро-Вілкі

Встановлено, що як в ЕГ 1, так і в ЕГ 2 відмінність між кількісними показниками рівня сформованості ІКК й МК за даними доекспериментального і післяекспериментального оцінювання є статистично значущою. При цьому середній бал кількісних показників рівнів сформованості ІКК студентів як ЕГ 1, так і ЕГ 2 за період експериментального навчання сумарно зріс на 85%. Цей показник у відсотковому співвідношенні обраховувався на основі результатів доекспериментального і післяекспериментального оцінювання, тобто за даними зрізів 1 і 2 за кількісними показниками рівнів сформованості ІКК студентів в ЕГ 1 і ЕГ 2.

Середній бал кількісних показників рівнів сформованості МК студентів ЕГ 1 і ЕГ 2 за період експериментального навчання сумарно зріс на 125%. Як і у попередньому випадку показник у відсотковому співвідношенні обраховувався на основі даних доекспериментального і післяекспериментального оцінювання, тобто за даними зрізів 1 і 2 (рис. 5) за кількісними показниками рівнів сформованості МК студентів в ЕГ 1 і ЕГ 2.

Експериментальна методика інтегрованого формування ІКК та МК у майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей загалом довела свою ефективність у двох експериментальних групах. З метою виявлення того, який із варіантів експериментальної методики довів більшу ефективність у процесі експерименталь-

ного навчання, здійснено аналіз відсоткового показника зростання середнього балу для рівня сформованості ІКК і МК окремо у студентів ЕГ 1 і у студентів ЕГ 2 (рис. 6).

Середній бал відсоткового показника зростання рівня сформованості ІКК у студентів ЕГ 1 склав 90%, МК – 150%. Середній бал відсоткового показника зростання рівня сформованості ІКК у студентів ЕГ 2 склав 80%, МК – 100%. Отримані дані свідчать про ефективність експериментальної методики інтегрованого формування ІКК і МК майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей в обох варіантах методики, проте вища ефективність експериментального навчання виявлена в ЕГ 1 за першим варіантом експериментальної методики, за яким процес інтегрованого формування ІКК та МК майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей відбувався в умовах організації навчання за однакової кількості лекційних і практичних занять.

Такий спосіб організації експериментального навчання, коли кількість навчального часу, відведена для практичної підготовки майбутніх викладачів АМ, відповідає або й перевищує кількість навчального часу, відведеного для їхньої теоретичної підготовки, сприяє активному розвитку у студентів відповідних навичок і вмій, які є складниками ІКК та МК, у процесі виконання розроблених і запропонованих комплексів вправ і завдань.

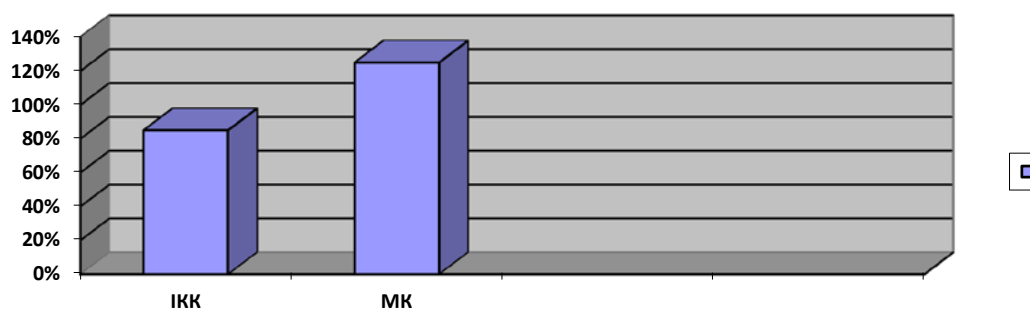

Рис. 5. Гістограма відсоткового зростання середнього балу кількісних показників ІКК та МК у студентів ЕГ 1 і ЕГ 2 за період експериментального навчання

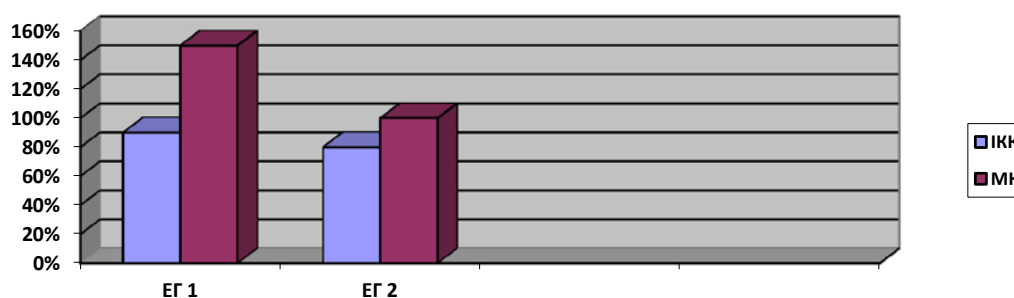

Рис. 6. Відсоткові показники зростання середнього балу для рівнів сформованості ІКК і МК в ЕГ 1 і ЕГ 2

Висновки. Здійснена інтерпретація результатів методичного експерименту дозволяє зробити висновок про валідність гіпотези методичного експерименту, яка полягає в досягненні високого рівня сформованості у студентів магістратури спеціальностей 014.02 Середня освіта (Мова і література (англійська), 035.04 Філологія. Германські мови та літератури (переклад включно) (Англійська мова і література) ІКК та МК за умови ґрунтування експериментальної методики на засадах компетентнісного, інтегрованого, комунікативно-діяльнісного та рефлексивного підходів; урахування комплексу загальнодидактичних (системної єдності, індивідуальності, суб'єктності) та мето-

дичних принципів (комунікативності, ситуативності, новизни, паралельного формування знань, навичок і вмінь, урахування навчальних потреб та інтересів студентів, які відповідають визначеним критеріям відбору навчального матеріалу; використання спеціально розробленої системи вправ і завдань; поетапності представлення викладачем і засвоєння студентами навчального матеріалу. З урахуванням даних про ефективність експериментальної методики інтегрованого формування ІКК та МК майбутніх викладачів АМ для економічних спеціальностей вважаємо доцільним формулювання методичних рекомендацій щодо згаданих компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гурвич П. Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков. Владимир : Владимирский гос. пед. ин-т, 1980. 103 с.
2. Садовий М. І. Особливості педагогічного експерименту у дисертаційних дослідженнях. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Педагогічні науки*. Кіровоград, 2012. Вип. 106. С. 110–120.
3. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 350 с.
4. Скіба Н. Я. Інтегроване формування іншомовної комунікативної та методичної компетентностей майбутніх викладачів англійської мови для економічних спеціальностей : дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Тернопіль, 2019. 337 с.
5. Фомина Е. Е., Жиганов Н. К. Математические методы анализа данных в социологии с использованием пакетов MS Excel и STATISTICA : учебное пособие. Тверь : РИЦ ТвГТУ, 2017. 167 с.

REFERENCES

1. Gurvich P. B. Teoriya i praktika eksperimenta v metodike prepodavaniya inostrannykh yazykov [Theory and practice of experiment in the methodology of teaching foreign languages]. Vladimir : Vladimir State pedagogic institute, 1980. 103 p. [in Russian].
2. Sadovyi M. I. Osoblyvosti pedahohichnoho eksperymentu u dysertatsiinykh doslidzhenniakh [Features of pedagogical experiment in dissertation researches]. Scientific notes of Volodymyr Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University. Pedagogical sciences. Kirovograd, 2012. Vyp. 106. P. 110–120 [in Ukrainian].
3. Sidorenko E. V. Metodyi matematicheskoy obrabotki v psihologii [Methods of mathematical processing in psychology]. St. Petersburg : Rech, 2000. 350 p. [in Russian].
4. Skiba N. Ya. Intehrovane formuvannya inshomovnoi komunikativnoi ta metodychnoi kompetentnosti maibutnikh vykladachiv anhliiskoi movy dlia ekonomichnykh spetsialnostei [Integrative formation of foreign language communicative and methodological competences of prospective teachers of English for economics]. Candidate's thesis. Ternopil, 2019. 337 p. [in Ukrainian].
5. Fomina E. E., Zhiganov N. K. Matematicheskie metody analiza dannykh v sotsiologii s ispolzovaniem paketov MS Excel i STATISTICA [Mathematical methods of data analysis in sociology using MS Excel and STATISTICA packages]. Tver : Tver State Technical University, 2017. 167 p. [in Russian].

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-31>**Наталія СОБОЛЬ,***orcid.org/0000-0001-8142-008X*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

*Хмельницького національного університету
(Хмельницький, Україна) sobolna@gmail.com*

ДЕЯКІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ХХІ СТОЛІТТЯ В УМОВАХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена пошуку шляхів формування навичок майбутнього в умовах закладів вищої освіти України. На основі аналізу наукових джерел і нормативних документів автором визначено головні тренди, які зумовлюють образ робочого місця ХХІ століття: цифровізація, автоматизація і роботизація багатьох сфер життя, демографічні зміни і мережеві суспільства, економічна, технологічна і культурна глобалізація, екологізація, наростаюча швидкість змін, а також найбільш затребувані на ринку праці в ХХІ столітті навички: емоційний інтелект та емпатія, медіаграмотність, інформаційна гігієна, рефлексія, вміння управляти увагою, екологічне мислення, креативність, уміння знаходити нестандартні рішення як самостійно, так і в команді.

Зроблено висновок про те, що для успішного формування цих навичок закладам вищої освіти потрібно поєднувати традиційну освіту з освітою он-лайн з урахуванням доцільності кожної з форм для конкретних дисциплін і тем; розвивати студентське самоврядування, різні види позаурочної групової діяльності для заповнення дефіциту живого спілкування; цілеспрямовано розвивати рефлексію і критичне мислення студентів, сприяти формуванню здорових морально-етичних установок, твердої громадянської позиції, знайомити студентів із механізмами протистояння негативному інформаційному впливу; поєднувати надання студентам актуальних екологічних знань з можливостями набуття екологічного досвіду; залучати студентів до роботи наукових шкіл, розробляти цікаві сучасні курси з основ наукових досліджень, налагодити роботу студентських наукових гуртків і товариств, активізувати участь студентів у наукових конференціях і конкурсах наукових робіт, написанні статей, розробці проектів.

Ключові слова: інформаційна епоха, підготовка фахівців, заклади вищої освіти, ринок праці, навички ХХІ століття.

Nataliia SOBOL,*orcid.org/0000-0001-8142-008X*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Khmelnitskyi National University

(Khmelnitskyi, Ukraine) sobolna@gmail.com

SOME WAYS OF DEVELOPING SKILLS OF THE XXI CENTURY IN THE CONDITIONS OF UKRAINIAN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article is devoted to the search for ways to develop skills of the future in the conditions of Ukrainian institutions of higher education. Based on the analysis of scientific sources and regulations, the author identifies the main trends that determine the image of the workplace in the XXI century, namely digitalization, automation and robotization of many spheres of life, demographic change and network societies, economic, technological and cultural globalization, greening, increasing rate of change, as well as the most in demand in the modern labor market skills – emotional intelligence and empathy, media literacy, information hygiene, reflection, ability to manage attention, environmental thinking, creativity, ability to find non-standard solutions both independently and in a team.

It is concluded that for the successful development of these skills, higher education institutions need to combine traditional education with online education, taking into account the feasibility of each of the forms for specific disciplines and topics; to develop student self-government, various types of extracurricular group activities to fill the deficit of live communication; purposefully develop students' reflection and critical thinking, promote the formation of healthy moral and ethical attitudes, a strong civic position, acquaint students with the mechanisms of resistance to negative informational influence; combine the provision of students with relevant environmental knowledge with opportunities to gain environmental experience; to involve students in the work of scientific schools, to develop interesting and updated courses on the basics of scientific research, to establish the work of student scientific clubs and societies, to intensify student participation in scientific conferences and competitions of scientific works, article writing, project development.

Key words: information age, training of specialists, institutions of higher education, labor market, skills of the XXI century.

Постановка проблеми. Масштаби появи і розвитку нових інформаційних технологій та рівень їх використання в повсякденному житті пересічного громадянина нашою думкою про перехід людства до нової ери – інформаційної, про яку вже понад 50 років пишуть фахівці: філософи, економісти, спеціалісти з інформаційних технологій. Початок нової доби радикальним чином змінює економічні та соціальні умови життя як окремої людини, так і суспільства загалом. Інформатизація повсякденного життя і поява нового інформаційного поля людського буття не проходить безслідно для життєвого світу людини. Поведінкові стандарти і ціннісні орієнтації особистості під впливом інформаційних технологій зазнають значних змін.

Заклади вищої освіти, завданням яких є формування авангарду трудових ресурсів майбутнього, зобов'язані не лише озброїти прийдешніх фахівців спеціальними знаннями за фахом, а й орієнтувати молодих людей на осмислене сприйняття нових поведінкових стандартів і ціннісних орієнтацій. Молодий фахівець повинен бути у змозі відповісти на виклики не лише сучасності, а й майбутнього, так звані “soft skills”, в основі більшості з яких лежать навички спілкування, самоорганізації та саморозвитку, тому потрібно їх покласти у фундамент сучасної вищої освіти.

Кризовий стан, який став визначною характеристикою сучасності, співпадає з онтологічним, гносеологічним і комунікативним розривом самої, спричиненим більш-менш свідомим звільненням від давньої форми цивілізації і переходом до життя в умовах інформаційної епохи. Інтернет, який лише кілька десятиліть тому увірвався в наше життя, інші сучасні інформаційно-комунікаційні технології пронизують майже всі сфери людської діяльності і поступово роблять неможливим повноцінне життя у суспільстві для людини, яка не володіє навичками їх використання.

З'явилося навіть покоління, яке не просто оволоділо сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, а й не уявляє свого життя без них. Сучасна молодь є першим кіберпоколінням. На відміну від інших, воно буквально «народилося» зі смартфонами, планшетами і комп'ютерами в руках. Ці та інші сучасні гаджети й новітні технології, які у них застосовуються, надають безмежні можливості пошуку і одержання інформації, розваг, створення нових спільнот, підприємництва, спілкування та розвитку стосунків нового типу. По суті створюється нова культура, яка позначається не лише на тих, хто перебуває під безпосереднім впливом кіберпростору, а на житті людства загалом.

Молоде покоління має власні світоглядні орієнтири, духовні, моральні, мотиваційні й особистісні характеристики і запити, які потрібно вивчати і враховувати у процесі підготовки майбутніх фахівців. Ця проблема особливо гостро постає у вищих закладах освіти, оскільки певна частина професорсько-викладацького складу належить до іншого покоління і має відмінне від молоді світосприйняття. Слід зазначити, що факт відмінностей у світосприйнятті молодого і старшого покоління ми не вважаємо таким, який чинить негативний вплив на навчально-виховний процес чи співпрацю викладача і студента. Однак без урахування навчальними закладами та їх професорсько-викладацьким складом визначальних характеристик сучасної епохи, вимог, які ставить перед нами ринок праці і майбутні професіонали, важко грамотно організувати підготовку фахівців.

Аналіз досліджень. За результатами трьох досліджень цінностей сучасної молоді України, проведених у 2015, 2016 і 2017 роках, у ціннісних пріоритетах молодих українців спостерігається комбінування постматеріалістичних цінностей, орієнтованих на самореалізацію і соціальний престиж, і матеріальних цінностей з орієнтацією на прагматичність (Дмитрук, 2017:64).

Російські вчені виявили той факт, що життєві прагнення молоді – жителів мегаполісів, обласних центрів, малих міст і мешканців сіл, багатих і бідних, осіб з різним рівнем освіти практично не відрізняються. Це означає, що в нинішньому поколінні молоді склалося багато в чому схоже сприйняття реальної дійсності, яке культивує ставку на успішність і досягнення високого професійного й соціального статусу (Інститут соціології ФНІСЦ РАН, 2007).

Дослідження, проведене Н. Б. Горбачовою, свідчить, що до п'ятірки найважливіших якостей сучасної молодої людини, визначених самими представниками цього покоління, увійшли здоров'я і фізична форма, почуття гумору й вміння спілкуватися, енергійність і підприємливість, ерудиція й уміння користуватися комп'ютером (Горбачева, 2015: 46) Більшість із цих характеристик відповідають так званим “soft skills” (гнучким або м'яким навичкам), які нині надзвичайно затребувані на ринку праці. Серед них можна зазначити вміння спілкуватися, навички самоорганізації і саморозвитку, медіа, комп'ютерну та технологічну грамотність, уміння критично і творчо мислити. Однак формування цих якостей, незважаючи на те, що вони задекларовані документально, відбувається стихійно, їм не приділяється належної уваги в навчально-виховному процесі. Про це

свідчить той факт, що 41% опитаних студентів серед найбільш серйозних проблем вищої освіти України зазначає невідповідність викладання вимогам ринку праці (Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2016: 52).

Мета статті – пошук шляхів формування навичок майбутнього в умовах закладів вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. Картина світу може бути відображена різними засобами. Одним із таких засобів є мова. Для того, щоб розглянути суть і особливості цього явища, ми вдалися до комп'ютерного пошуку слів і виразів, пов'язаних із терміном «інформаційна епоха». Так, інтернет-ресурс «Карта Слов.ру» видав список, який ми розділили на кілька категорій:

1) інформаційна епоха, інформаційна ера, сучасна епоха, епоха постмодерну;

2) досягнення науки, технічний прогрес, розвиток технологій, об'єктивні процеси, фундаментальні зміни, інформаційне суспільство, доступність інформації, інформаційний вибух, величезні можливості, теорія складності, складний світ;

3) національні кордони, політична комунікація;

4) зміна парадигми, нова економіка, сфера бізнесу, людський капітал, ефективний інструмент, жорстка конкуренція, конкурентна перевага, творче руйнування, підривні інновації, експоненціальне зростання, мобільний маркетинг;

5) інформаційна революція, інформаційне середовище, інформаційний простір, нові інформаційні технології, колективний інтелект, змішана реальність, машинне навчання – результати інформаційної революції.

Відкинувши першу групу слів, у якій розташувалися назви – синоніми терміну «інформаційна епоха», можна виділити сфери життєдіяльності людини, зміни в яких пов'язані з переходом до інформаційної епохи: соціальна, яку представляють слова із другої групи, політична, репрезентована словами з третьої групи, економічна, яку відображають слова із четвертої групи. Якщо порівнювати це із загальноприйнятим розподілом на сфери життєдіяльності людини, то у нашому списку немає слів, явно пов'язаних із духовною сферою. Натомість присутній значний відсоток слів, пов'язаних з інформаційною сферою, які складають п'яту групу. Тому не з метою внесення якихось доповнень чи змін до загальноприйнятої класифікації, а для зручності викладу скористаємося терміном «інформаційна сфера».

Наслідки приходу інформаційної епохи знайшли своє відображення в більшості сфер життєдіяльності людини. Складний світ диктує свої,

відмінні від попередніх епох, умови й вимоги, і освіта, особливо професійна, повинна цілеспрямовано готувати майбутніх фахівців до успішного функціонування в цих умовах. Спираючись на результати доповіді «Навички майбутнього. Що потрібно знати і вміти в новому складному світі», можна навести головні тренди, які визначають образ робочого місця ХХІ століття: цифровізація, автоматизація і роботизація багатьох сфер життя; демографічні зміни і мережеві суспільства; економічна, технологічна і культурна глобалізація, екологізація; наростаюча швидкість змін (Future Foundation, 2017). Автори доповіді також визначають головні навички, які повинна забезпечити система освіти у складному світі: емоційний інтелект та емпатія, медіаграмотність, інформаційна гігієна, рефлексія, вміння управляти увагою, екологічне мислення, креативність, вміння знаходити нестандартні рішення як самостійно, так і в команді (Future Foundation, 2017).

Емоційний інтелект та емпатія потрібні сучасній людині для успішного виконання усіх соціальних ролей, співпраці, створення нової економіки, в центрі якої будуть потреби людини. Однак в умовах традиційної освіти акцент зміщено в бік формування когнітивного складника свідомості. Це певною мірою було виправдано в умовах, коли живе спілкування студентів і викладачів відбувалося на постійній основі, а формування афективного складника – здебільшого природним шляхом. Однак в умовах он-лайн навчання, яке розглядають як найбільш перспективний напрям розвитку освіти в найближчому майбутньому, такий підхід може призвести до значних перекосів у формуванні особистості майбутнього фахівця.

Л. С. Виготський ще на початку ХХ століття зазначав, що відрив інтелектуального складника нашої свідомості від його афективної, вольової сторони є одним з основних пороків всієї традиційної психології. Мислення при цьому неминуче перетворюється в автономний потік себе мислячих думок, воно відривається від всієї повноти живого життя (Выготский, 2017: 22–23).

Як зазначає А. Санду, ситуація з формуванням емоційного інтелекту ускладнюється ще й тим, що «віртуалізація соціального простору буде тривати в межах наступних 10–20 років, коли більшість соціальних взаємодій буде опосередковано технологіями. Ціною, яку суспільство заплатить за цю зміну в соціальних взаємодіях, може бути зменшення емоційного компоненту соціальних взаємодій, особливо міжособистісних, що супроводжується деконструкцією ідеї належності до групи, оскільки навіть у цих групах ми вже маємо

і далі будемо мати все більше віртуальних стосунків: спілкування з нашими дітьми, батьками, бабусями та дідусями через інтернет, що вже відбувається у випадку, коли сім'ї розлучені в процесі міграції.

Розвиток технологій і звичок, що з'явилися у період, коли віртуалізація взаємодії з близькими заохочувалася практикою самоізоляції, сприятиме посиленій віртуалізації стосунків у сімейному середовищі та стосунках між членами інших груп. Усвідомлення втрати якості взаємодії людей прийде через деякий час, коли з'явиться тенденція до повернення до безпосередніх стосунків, як нині ми спостерігаємо тенденцію повернення до натуральних та органічних продуктів харчування після тривалих спроб трансформувати харчову промисловість (Sandu, 2020: 136).

На думку одного із творців моделі емоційного інтелекту Рувена Барона, більшість описів, визначень і концепцій емоційно-соціального інтелекту включають один або кілька таких ключових компонентів: 1) здатність розуміти емоції, виражати свої почуття і себе; 2) здатність розуміти почуття інших та спілкуватися з людьми; 3) здатність керувати своїми емоціями та контролювати їх, щоб вони працювали на нас, а не проти; 4) здатність керувати змінами та вирішувати проблеми внутрішньоособистісного та міжособистісного характеру; 5) здатність до створення позитивного настрою та мотивації (Bar On, 2020). Забезпечення цих здатностей в умовах закладів вищої освіти можливе, на нашу думку, шляхом запровадження такої форми навчання, у якій би поєднувалося он-лайн навчання з традиційним, причому частка кожного з цих видів повинна визначатися не рішенням керівних органів, а з урахуванням доцільності і можливості їх використання для кожної дисципліни чи навіть теми.

Дослідники вважають, що емоційний інтелект, будучи частиною соціального інтелекту, поряд з іншими видами інтелекту теж може бути академічним і практичним. Під академічним емоційним інтелектом розуміють знання про емоції (вербальний словник емоцій, знання про види емоцій), під практичним емоційним інтелектом – вміння і навички, пов'язані з розпізнаванням і управлінням як своїми емоціями, так і емоціями інших людей (Белобородов, 2015: 56). Беручи до уваги умови вищих закладів освіти, вважаємо, що академічний емоційний інтелект можна розвивати в процесі вивчення певних дисциплін (психологія, соціологія, педагогіка, іноземна мова) залежно від навчального плану спеціальності. Щодо формування практичного емоційного інтелекту сту-

дентів у закладах вищої освіти, то головними шляхами його розвитку вважаємо студентське самоврядування та активізацію різних видів позаурочної групової діяльності – секцій, гуртків, студій, товариств, сестринств, де майбутні фахівці могли б на щоденній основі заповнити дефіцит живого спілкування, контактуючи з представниками різних поколінь і соціальних груп.

Медіаграмотність, інформаційна гігієна, рефлексія, вміння управляти увагою необхідні для здатності працювати в складному, часто токсичному інформаційному середовищі. Сучасна людина, особливо молодь, піддається значному негативному впливу з боку величезних обсягів вхідної інформації, яка не завжди йде на користь і часто супроводжується ризиками для фізичного, психічного і соціального здоров'я. Надзвичайна інтенсивність, з якою масиви нової інформації надходять до нас, призводить до перевантаженості життя, провокуючи брак часу для спілкування з сім'єю, друзями, колегами і нерозвиненість навичок живого спілкування, що виливається в перевантаження психіки, депресії, а інколи й асоціальну поведінку.

Однією з серйозних проблем, пов'язаних з використанням інтернету, є його здатність спричинити адиктивні розлади психіки, які розглядаються поруч із такими згубними залежностями як алкоголізм і наркоманія. В. Лоскутова у дисертаційному дослідженні визначила, що такі чинники як надособистісна природа міжособистісних взаємин, можливість анонімних соціальних інтеракцій, можливість для реалізації фантазій зі зворотним зв'язком, включаючи різні варіанти ідентичності, соціальних ролей, вуаеристичний аспект, унікальні можливості пошуку нового співрозмовника, відсутність необхідності утримувати його увагу, розширення можливостей для комунікації в різних віртуальних групах, забезпечують перспективу отримання певного соціального статусу, необмежений доступ до інформації, створюють передумови для перетворення інтернету на адиктивного агента (Лоскутова, 2004: 21).

До обов'язків вищого закладу освіти не входить позбавлення чи «лікування» такої залежності, однак превентивні заходи повинні бути вжиті. Нині розроблено технології тайм-менеджменту, які допомагають правильно і свідомо організувати своє життя, раціонально розподіляючи робочий і вільний час. Не лишнім було б ознайомлення студентів з ними шляхом включення відповідної теми до програм певних предметів, наприклад, психології, охорони праці, іноземної мови. Ще одним варіантом вирішення цієї проблеми є розміщення відповідних рекомендацій на сайтах

закладів вищої освіти, як це роблять закордонні університети, наприклад, в рамках програм адаптації першокурсників.

Ще однією загрозою інтенсивного інформаційного впливу, як зазначають дослідники, є те, що «людина з низьким рівнем розвитку соціальних установок, психологічної стійкості, зі слабо розвиненою рефлексією і високою екстерналізацією легко може стати жертвою зовнішнього спонукання – прямого навіювання, завдяки чому вона перетворюється в особу, якою можна легко маніпулювати (аж до вчинення злочинів). Серед механізмів, які можна протиставити такому впливу, вчені називають блокування, дистанціювання, контроль, заборону та ігнорування.

Психічні дії, які виконуються при блокуванні, включають критичний аналіз, емоційне неприйняття певної інформації, встановлення психологічних бар'єрів: знецінення джерела інформації, іронічне ставлення, спростування, підозрілість, відволікання або перемикавання уваги на інші об'єкти. Механізм дистанціювання перериває контакт із джерелом інформації, змушує одержувача вийти за межі дії інформаційного впливу. Контроль виражається в управлінні процесом інформаційного впливу, у відключенні і відмові від перегляду певних телепрограм або прослуховування певних радіопрограм, читання певних газет і журналів, виході з місць масових заходів – театру, кіно, концертних залів, зборів, мітингів (Kurylo, Savchenko, Karaman, 2019: 233). Для подолання зазначеної проблеми кожен викладач закладу вищої освіти повинен на своїх заняттях цілеспрямовано розвивати рефлексію і критичне мислення своїх студентів, сприяти формуванню здорових морально-етичних установок, твердої громадянської позиції. В рамках виховної роботи потрібно знайомити студентів з механізмами протистояння негативному інформаційному впливу.

Концепція екологічної освіти України визначає, що «основною метою екологічної освіти з формування екологічної культури окремих осіб і суспільства загалом є формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної унікальної цінності. Екологічна освіта повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти і виконувати інтегративну роль у всій системі освіти» (МОН України, 2001). Екологічне мислення, на нашу думку, потрібно розглядати не лише як елемент у структурі найнеобхідніших вмінь і навичок майбутнього фахівця, а як важливу умову виживання людства, що зумовлює

той рівень уваги, який потрібно приділити вищим закладам освіти цьому аспекту при підготовці майбутніх фахівців.

Визначальними рисами екологічного мислення є прийняття екологічних цінностей, розуміння взаємозв'язку усіх процесів в природі, позбавлення від споживацького ставлення до природи, усвідомлення того, що кожен несе відповідальність за майбутнє. Ядром екологічної свідомості є переконання про суб'єктивне ставлення людей до природи, в якому розкриваються знання про її значення для людини, про організованість і еволюцію природи, чуттєво пережиті та включені в ті аспекти свідомості, які пов'язані з розумінням ідей бережливого ставлення до природи (Хроленко, 2017: 13).

Вчені зазначають, що екологічні знання, які торкаються теми загрози здоров'ю, допомагають посилити екологічну орієнтацію молоді. Під час опитування було виявлено, що ті, хто оцінював екологічну ситуацію за своїм місцем проживання як гостро негативну, демонстрували більш високий рівень екологічного знання і різноманітність варіантів екологічно відповідальної поведінки (Фахретдинова, 2017: 175).

«Екологічні знання стають переконаннями, якщо вони є наслідком пережитого досвіду. Отже, екологічна освіта і виховання обов'язково мають базуватися на контактах із природою, діяльністю з її охорони та розумному використанні» (Хроленко, 2017: 15). Емоції, які людина переживає в процесі такої діяльності, є украй важливими. «Емоційне сприйняття природи – це особлива властивість свідомості, оскільки потреби людини у зв'язках із природою багато в чому задовольняються саме через її емоції. Важливо звертати увагу не тільки на розвиток позитивних емоцій, а й на подолання негативних (жорстокість, байдужість)» (Хроленко, Мегем, 2017: 15).

Цікавими є результати дослідження серед студентів Казанського державного енергетичного університету (Росія), які свідчать, що 68,3% опитаних брали участь в організованих навчальним закладом заходах із захисту навколишнього середовища (наприклад, суботники, очищення водойм і паркових зон). Тих, хто брав участь у подібних заходах за власною ініціативою поза стінами університету, виявилось удвічі менше (Фахретдинова, Замалетдинова, 2017: 174). Отже, автори дослідження засвідчили, що сучасна молодь частіше демонструє екологічно орієнтовані дії тоді, коли створені відповідні умови.

Стає зрозумілим, що, окрім екологічних знань, заклади вищої освіти повинні забезпечити майбутніх фахівців і можливостями отримання пев-

ного досвіду як спілкування з природою (походи, робота в ботанічному саду, відвідування заповідників), так і її захисту (екологічні заходи, просвітницька діяльність).

Для роботи в середовищі високої складності, невизначеності і постійних змін, яким є інформаційне суспільство, вирішальну роль мають креативність, уміння знаходити нестандартні рішення як самостійно, так і в команді. Інформаційна епоха характеризується значними досягненнями науки, технічним прогресом, швидким розвитком технологій, в тому числі і таких, які дають можливість розповсюджувати і використовувати результати таких досягнень. Ці характеристики інформаційної епохи відкривають перед майбутніми фахівцями перспективи використання інформації про найсучасніші досягнення в галузі науки, техніки і технологій, особливо пов'язані з їх спеціальністю, а також можливістю здійснювати власні наукові дослідження на основі використання широкого спектру сучасних методів наукового дослідження, розвиваючи свою креативність.

Цілеспрямований розвиток креативності, вміння знаходити нестандартні рішення можна забезпечити за наявності серйозних наукових шкіл у закладах вищої освіти, які на постійній основі залучають студентів до участі у своїх наукових розвідках, цікавих і сучасних курсах з основ наукових досліджень, організації студентських наукових гуртків і товариств, участі студентів у наукових конференціях і конкурсах наукових робіт, написанні статей, курсових, дипломних робіт і проектів. Важливо, що такі заходи сприятимуть забезпеченню нашої держави не лише споживачами нових досягнень в галузі науки, техніки і технологій, а й їх творцями, що украй важливо для економічної безпеки країни.

Висновки. В результаті аналізу наукових джерел визначено головні тренди, які зумовлюють образ робочого місця XXI століття: цифровізація,

автоматизація і роботизація багатьох сфер життя; демографічні зміни і мережеві суспільства; економічна, технологічна і культурна глобалізація, екологізація; наростаюча швидкість змін. Найбільш затребуваними навичками на ринку праці у XXI столітті визнано емоційний інтелект та емпатію, медіаграмотність, інформаційну гігієну, рефлексію, вміння управляти увагою, екологічне мислення, креативність, вміння знаходити нестандартні рішення як самостійно, так і в команді.

Для успішного формування цих навичок закладам вищої освіти потрібно поєднувати традиційну освіту з освітою он-лайн з урахуванням доцільності кожної з них для конкретних дисциплін і тем; розвивати студентське самоврядування, різні види позаурочної групової діяльності для заповнення дефіциту живого спілкування; цілеспрямовано розвивати рефлексію і критичне мислення студентів, сприяти формуванню здорових морально-етичних установок, твердої громадянської позиції, знайомити студентів з механізмами протистояння негативному інформаційному впливу; поєднувати надання студентам актуальних екологічних знань з можливостями набуття екологічного досвіду; залучати студентів до роботи наукових шкіл, розробляти цікаві сучасні курси з основ наукових досліджень, налагодити роботу студентських наукових гуртків і товариств, активізувати участь студентів у наукових конференціях і конкурсах наукових робіт, написанні статей, розробці проектів.

У зв'язку із становленням у XXI столітті мережевої економіки, перспективи подальших розвідок вбачаємо у пошуку шляхів формування навичок підприємницької діяльності та самоорганізації, низький рівень сформованості яких найближчим часом може негативно позначитися на житті багатьох молодих фахівців, оскільки в недалекому майбутньому їм потрібно буде не просто знайти роботу, а й створити собі робоче місце.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дмитрук Н. Між матеріалізмом і постматеріалізмом: ціннісні орієнтації сучасної української молоді. *Вісник АПСВТ*. 2017. № 3. С. 57–67.
2. Молодежь новой России: образ жизни и ценностные приоритеты. Официальный портал Института социологии ФНИСЦ РАН : веб-сайт. URL: https://www.isras.ru/analytical_report_Youth.html (дата звернення: 25.11.2020).
3. Горбачева Н. Б. Взгляд молодежи на качественные характеристики современного человека. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2015. № 2 (11). С. 45–49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzglyad-molodezhi-na-kachestvennye-harakteristiki-sovremennogo-cheloveka> (дата звернення: 21.11.2020).
4. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року). / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К., 2016. 200 с. URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/cinnicni_orient_sych_ukr_molodi.pdf (дата звернення: 22.11.2020).
5. Навыки будущего. Что нужно знать и уметь в новом сложном мире. Future Foundation : веб-сайт. URL: https://worldskills.ru/assets/docs/media/WSdoklad_12_okt_rus.pdf (дата звернення: 20.11.2020).
6. Выготский Л. С. Мышление и речь. СПб : Питер, 2017. 432 с.
7. Sandu, A. Pandemic – Catalyst of the Virtualization of the Social Space. *Postmodern Openings*, № 11 (1Supl.2), p. 115–140. <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup2/146>.

8. Bar-On R. The ReuvenBarOn.org : website. URL: <https://www.reuvenbaron.org/wp/the-5-meta-factors-and-15-sub-factors-of-the-bar-on-model> (Last accessed: 28.11.2020).
9. Белобородов А. М., Любякин А. А., Оконечникова Л. В. Активные методы формирования эмоционального интеллекта студентов-психологов. *Педагогическое образование в России*. 2015. № 11. С. 55–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktivnye-metody-formirovaniya-emotsionalnogo-intellekta-studentov-psihologov/viewer> (дата звернення: 25.11.2020).
10. Лоскутова В. А. Интернет-зависимость как форма нехимических аддиктивных расстройств : автореф. дисс. ... канд. мед. наук: 14.00.18 Новосибирск, 2004. 23 с.
11. Kurylo V., Savchenko S., Karaman O. Aberrational Socialization as a New Type of Socialization of an Individual in Modern Information Society. *Postmodern Openings*. 2019, Vol. 11. № 1, p. 225–237. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/0061/706f058e2bf464837827a08e43b54d94343e.pdf> (Last accessed: 24.11.2020).
12. Про концепцію екологічної освіти в Україні. / МОН України; Рішення, Концепція від 20.12.2001 № 13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 25.11.2020).
13. Фахретдинова А. Б., Замалетдинова Л. Р. Экологическое сознание современной молодежи (на материалах социологического исследования студентов Казанского государственного энергетического университета). *Вестник экономики, права и социологии*. 2017. № 1. С. 173–176. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskoe-soznanie-sovremennoy-molodezhi-na-materialah-sotsiologicheskogo-issledovaniya-studentov-kazanskogo-gosudarstvennogo> (дата звернення: 21.11.2020).
14. Хроленко М. В., Мегем О. М. Формування екологічної свідомості майбутніх вчителів початкових класів як соціально-педагогічна проблема. URL: <https://www.sworld.education/simpoz10/17.pdf> (дата звернення: 28.11.2020).

REFERENCES

1. Dmytruk N. Mizh materializmom i postmaterializmom: cinnisni oriyentaciyi suchasnoyi ukrayinskoyi molodi. [Between materialism and postmaterialism: value orientations of modern Ukrainian youth]. *Bulletin of the ALRST*, 2017, № 3, p. 57–67 [in Ukrainian].
2. Institut sociologii FNIS RAN. Molodezh' novoj Rossii: obraz zhizni i cennostnye priority. [The youth of the new Russia: lifestyle and value priorities], 2007. URL: https://www.isras.ru/analytical_report_Youth.html [in Russian].
3. Gorbacheva N. B. Vzglyad molodezhi na kachestvennye harakteristiki sovremennogo cheloveka. [The view of youth on the qualitative characteristics of modern man]. *Baltic Humanitarian Journal*, 2015, № 2 (11), p. 45–49. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzglyad-molodezhi-na-kachestvennye-harakteristiki-sovremennogo-cheloveka> [in Russian].
4. Cinnisni oriyentaciyi suchasnoyi ukrayinskoyi molodi. Shhorichna dopovid Prezydentu Ukrainy, Verkhovnij Radi Ukrainy pro stanovyshe molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2015 roku). [Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (following the results of 2015)]. *State Institute of Family and Youth Policy*, 2016. 200 p. URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/cinnicni_orient_sych_ykr_molodi.pdf [in Ukrainian].
5. Navyki budushchogo. CHto nuzhno znat i umet v novom slozhnom mire. [What you need to know and be able to do in a new complex world]. *Future Foundation*. URL: https://futuref.org/futureskills_ru [in Russian].
6. Vygotskij L. S. Myshlenie i rech. [Thought and Speech]. SPb : Piter, 2017, 432 p. [in Russian].
7. Sandu A. (2020). Pandemic – Catalyst of the Virtualization of the Social Space. *Postmodern Openings*, 11 (1Supl2), p. 115–140. <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup2/146>.
8. Bar-On R. The ReuvenBarOn.org. Website 28.11.2020: URL: <https://www.reuvenbaron.org/wp/the-5-meta-factors-and-15-sub-factors-of-the-bar-on-mode//.28.11.2020>.
9. Beloborodov A. M. Aktivnye metody formirovaniya emocionalnogo intellekta studentov-psihologov [Active methods of forming the emotional intelligence of psychology students]. *Pedagogical Education in Russia*, 2015. № 11. p. 55–60. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktivnye-metody-formirovaniya-emotsionalnogo-intellekta-studentov-psihologov/viewer> [in Russian].
10. Loskutova V. Internet-zavisimost kak forma nehimicheskikh addiktivnyh rasstrojstv [Internet addiction as a form of non-chemical addictive disorders]. *Novosibirsk*, 2004, 23 p. [in Russian].
11. Vitalii Kurylo, Sergii Savchenko, Olena Karaman. Aberrational Socialization as a New Type of Socialization of an Individual in Modern Information Society. *Postmodern Openings*. 2019, Volume 11. Issue 1. p. 225–237. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/0061/706f058e2bf464837827a08e43b54d94343e.pdf>.
12. Pro kontseptsiiu ekolohichnoi osvity v Ukraini. MON Ukrainy; Rishennia, Kontseptsiiia vid 20.12.2001 № 13/6-19 [About the concept of ecological education in Ukraine. MES of Ukraine; Decision, Concept dated 20.12.2001 № 13/6-19]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> [in Ukrainian].
13. Fahretdinova A. B., Zamaletdinova L. R. Ekologicheskoe soznanie sovremennoj molodezhi (na materialah sociologicheskogo issledovaniya studentov Kazanskogo gosudarstvennogo energeticheskogo universiteta). [Ecological consciousness of modern youth (based on the materials of a sociological study of students of Kazan State Power Engineering University)]. *Bulletin of Economics, Law and Sociology*. 2017. № 1. p. 173–176. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskoe-soznanie-sovremennoy-molodezhi-na-materialah-sotsiologicheskogo-issledovaniya-studentov-kazanskogo-gosudarstvennogo> [in Russian].
14. Khrolenko M. V., Mehem O. M. Formuvannia ekolohichnoi svidomosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiiv yak sotsialno-pedahohichna problema. [Formation of ecological consciousness of future primary school teachers as a socio-pedagogical problem], 2017. URL: <https://www.sworld.education/simpoz10/17.pdf> [in Ukrainian].

УДК [378.016:005.963.1-051]:376.091:378.3(438)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-32>

Анна СОБЧУК,
orcid.org/0000-0001-9278-9958
асистент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) annychka79@ukr.net, anna.sobchuk@edu.lnu.ua

ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ

У контексті євроінтеграційних процесів активно здійснюється реформування освітньої системи в Республіці Польща, що позначається на організаційних і змістових аспектах професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи. На сучасному етапі особливої актуальності набуває професійна підготовка майбутніх педагогів початкової школи до роботи в умовах інклюзії в закладах вищої освіти Республіки Польща.

У статті проаналізовано змістовий компонент професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзії в закладах вищої освіти Республіки Польща. Професійна підготовка вчителів початкової школи в Польщі здійснюється у формах стаціонарного, заочного, вечірнього чи екстернатного навчання; на рівнях бакалаврату («ліценціату») та магістратури; у державній і приватній системах.

*Визначено, що однією з особливостей польського досвіду професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи є *blended learning*, яке передбачає поєднання онлайн- та офлайн-навчання. Аналіз силабусів, інклюзивно спрямованих курсів, дав підстави для висновку щодо послідовності відбору й викладу навчального матеріалу з курсів інклюзивного спрямування від положень міжнародних і державних документів, які регулюють впровадження інклюзивної освіти, до організаційних, дидактичних і виховних засад інтегрованої та інклюзивної освіти в Республіці Польща, до діагностичного й методичного інструментарію, який доцільно використовувати в навчальному процесі, та особливостей роботи з різними категоріями учнів, які мають особливі потреби.*

Автор статті охарактеризувала зміст навчальних дисциплін «Інтегрована та інклюзивна освіта на другому та третьому етапах освіти» («Kształcenie integracyjne i edukacja włączająca na II i III etapie kształcenia») та «Проектування інтегрованої та інклюзивної освіти» («Projektowanie edukacji włączającej i integracyjnej») Університету імені Адама Міцкевича в м. Познань (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), визначила недоліки в силабусах і викладанні вказаних дисциплін.

Ключові слова: заклад вищої освіти, інклюзія, навчальна дисципліна, силабус, вчителі початкової школи.

Anna SOBCHUK,
orcid.org/0000-0001-9278-9958
Assistant at the Department of Primary and Preschool Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) annychka79@ukr.net, anna.sobchuk@lnu.edu.ua

CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE REPUBLIC OF POLAND TO WORK IN CONDITIONS OF INCLUSION

The article analyses the organizational and semantic aspects of professional training of future primary school teachers to work in the context of inclusion in higher educational institutions of the Republic of Poland. In the context of the study of organizational aspects, the author emphasizes that the professional training of primary school teachers in Poland is carried out in the form of full-time, distance, evening or external studies; at the bachelor's (licentiate's) and master's levels; in public and private systems. It was found that one of the features of the Polish experience of professional training of future primary school teachers is blended learning, which involves a combination of online and offline learning.

The author of the article described the content of the following academic subjects: Integrated and Inclusive Education in the Second and Third Stages of Education (Kształcenie integracyjne i edukacja włączająca na II i III etapie kształcenia) and Design of Integrated and Inclusive Education (Projektowanie edukacji włączającej i integracyjnej) of Adam Mickiewicz University of Poznan (bachelor's degree).

Based on the analysis of syllabuses of courses, the author described the informational volume of educational material and the logic of its presentation from the provisions of international and state documents governing the introduction of inclusive education, to organizational, didactic and educational principles of integrated and inclusive education in the Republic of Poland. Besides, the author covered methodological tools that should be used in the educational process, and features of working with different categories of students with special needs.

The author of the article described the forms and methods of teaching, the format and methods of control. The analysis of references for the course gave the grounds to conclude that they need to be updated in accordance with the current development of science and supplemented by online sources. She identified shortcomings in the teaching of inclusive-oriented subjects, which included insufficient practical training of future primary school teachers, which negatively affects their professional activities.

Key words: academic subjects, higher educational institution, inclusion, primary school teachers, syllabus.

Постановка проблеми. В контексті євроінтеграційних процесів активно здійснюється реформування освітньої системи в Республіці Польща, що позначається на організаційних і змістових аспектах професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи. Оновлення змістового наповнення навчальних дисциплін насамперед передбачає впровадження нових підходів до формування змісту освіти: реалізацію європейських вимог до складання навчальних планів підготовки бакалаврів і магістрів – майбутніх вчителів початкової школи; забезпечення «вільної траєкторії» освітньої діяльності студента; урахування побажань студента щодо формування змістового і кредитного складників індивідуального навчального плану; гарантування високого рівня практичної підготовки фахівця.

Аналіз досліджень. На сучасному етапі особливої актуальності набуває професійна підготовка майбутніх педагогів початкової школи до роботи в умовах інклюзії в закладах вищої освіти Республіки Польща. До зазначеної проблеми дотично, в контексті професійно-педагогічної освіти, зверталися польські вчені М. Анджеєвська (M. Andrzejewska), К. Служевські (K. Służewski), Г. Карваш (G. Karwasz), Т. Менчиківська (T. Męczykowska), М. Русшецька (M. Ruszteccka), Х. Рокіта (K. Rokita), Ф. Женьковські (F. Zeńkowski), С. Мойхо (S. Mojcho). Однак поза увагою науковців залишаються змістові і процесуальні аспекти викладання інклюзивно орієнтованих курсів у межах професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи.

Мета статті – проаналізувати організаційні і змістові аспекти професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзії в закладах вищої освіти Республіки Польща. Досягнення зазначеної мети передбачало виконання таких дослідницьких завдань: визначити особливості організації підготовки вчителів початкових класів до роботи на засадах інклюзії; охарактеризувати зміст інклюзивно-орієнтованих навчальних дисциплін на основі аналізу силабусів.

Виклад основного матеріалу. Особливості організації підготовки вчителів початкових класів до роботи на засадах інклюзії. Основними тенденціями, відображеними в змісті професійної освіти майбутніх вчителів початкової

школи Республіки Польща, є підтримка всебічного та гармонійного розвитку дитини, орієнтація на її потреби, інтеграцію в учнівський колектив і соціум загалом; спрямованість освіти та виховання на загальноєвропейські цінності й ідеали; підготовка майбутнього педагога до реалізації освітньо-виховних, корекційних, терапевтичних функцій; використання в освітній діяльності інноваційних та інформаційних технологій; налагодження співробітництва закладів освіти, сім'ї, психолого-педагогічних служб для ефективної роботи в інклюзивному середовищі, спрямованої на попередження агресії й насильства, булінгу в учнівському колективі, а також підтримка дітей, які мають особливі освітні потреби (Jedlewska, 2008).

Відносно новим напрямом у педагогіці є інклюзивна освіта, яка актуалізує низку вимог не лише до держави, а й до вчителя, який має розуміти, що інклюзивна освіта базується на праві всіх учнів на якісну освіту, має задовольняти їхні основні потреби в навчанні, спрямовуватися на використання потенціалу кожної особистості; протидіяти усім формам дискримінації. Головне завдання підготовки вчителів початкових класів, залучених до створення інклюзії, за визначенням (Darling-Hammond, 2019) полягає не лише в формуванні у вихованців з особливими потребами впевненості у власних можливостях, а й у розвитку їхньої здатності до позитивного самооцінювання.

Професійна підготовка вчителів загалом і початкової школи зокрема у Польщі здійснюється у двох юридично-адміністративних системах: публічній і непублічній (державній і приватній); у двох середовищах: академічному (університети, вищі професійні школи, вищі педагогічні школи) та освітньому (вчительські колегії, які мають статус вищих шкіл); на різних рівнях (бакалаврат (ліценціат) і магістратура); у різних формах: стаціонарній, заочній, вечірній (Кристопчук, 2013). Навчання на рівні «бакалавр» («ліценціат») триває щонайменше шість семестрів, до цього терміну входить також професійна практика. Навчання на другому ступені охоплює три або чотири семестри, тобто безперервне магістерське навчання продовжується від дев'яти до дванадцяти семестрів. При цьому навчання на заочній формі здебільшого триває на один або два семестри довше, ніж відповідне навчання на денній формі.

У системі підготовки вчителів початкових класів до роботи на засадах інклюзії найбільш поширеними є стаціонарна та заочна форми навчання. Щоб здобути педагогічну освіту в умовах стаціонарної підготовки, у більшості закладів вищої освіти абітурієнт має довести, що він є професійно придатним, склавши тест на професійні здібності й отримавши високі результати випускних іспитів (*egzamin maturalny*).

Студенти стаціонарної форми навчання здебільшого відвідують заняття 4-5 днів на тиждень. Один день, в основному п'ятниця, відводиться для індивідуального навчання. Денна форма здобуття вищої освіти передбачає безпосередню участь викладачів і студентів у заняттях, які складають не менше половини загального обсягу навчального часу (аудиторні години), передбаченого навчальними програмами.

Студенти заочної форми навчання відвідують заняття двічі на місяць (п'ятниця, субота, неділя). Вечірня форма навчання передбачає заняття з понеділка по п'ятницю з 16:00. Особливості навчання на заочній і вечірній формах визначаються сенатом закладу вищої освіти. Студенти мають можливість скористатися й екстернатною формою навчання, проте для отримання дозволу на навчання за цією формою має бути поважна причина, підтверджена відповідними документами. Навчальний рік у межах екстернатної форми триває 10 місяців і складається з двох семестрів: зимовий (жовтень-лютий), літній (березень-липень).

Однією з особливостей польського досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців є застосування елементів дистанційного навчання поряд із традиційним навчанням як допоміжного засобу підвищення ефективності освіти та стимулювання самостійного навчання. Найпоширенішою формою такого навчання є *blended learning* чи *nauczanie mieszane*, тобто змішане навчання, яке передбачає поєднання онлайн- та офлайн-навчання: теоретичний матеріал, який майбутній вчитель початкового навчання опрацює онлайн (шляхом самостійного прочитання матеріалів, перегляду демонстраційних відео, відеозапису лекції викладача, участі в грі), згодом опрацюється офлайн (під час занять у закладі вищої освіти). Це сприяє поглибленню, узагальненню, систематизації знань, з'ясуванню незрозумілих аспектів питання, а також формуванню практичних навичок і вмінь виконання практичних завдань. Поєднання самостійного онлайн навчання з консультативною підтримкою дає змогу майбутнім вчителям початкової школи не залишатися сам на сам із навчальним матеріалом й успішно опанувати інформаційний блок, вико-

нувати практичні завдання, що є запорукою ґрунтовних теоретичних знань і сформованих навичок.

Аналіз навчальних планів польських закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку майбутніх вчителів початкової школи, дав підстави для висновку, що професійна підготовка майбутніх вчителів молодших класів до роботи на засадах інклюзії є тримодульною і містить: 1) спеціалізаційний компонент теоретичного та прикладного змісту; 2) педагогічно-психологічний компонент зі спрямуванням на вікові особливості дітей, специфіку порушень розвитку; 3) методологічно-дидактичний компонент. Передбачене і практичне навчання за модулями для застосування здобутих знань.

Зміст інклюзивно-орієнтовних курсів професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи. У процесі дослідження було проаналізовано силабуси навчальних дисциплін, які входять до навчальних планів підготовки бакалавра в Університеті імені Адама Міцкевича в м. Познань (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu). Так, предмет «Інтегрована та інклюзивна освіта на другому та третьому етапах освіти» («Kształcenie integracyjne i edukacja włączająca na II i III etapie kształcenia», 2019) студенти опановують на другому курсі. В анотації зазначено, що передумовами для здобуття майбутніми вчителями знань, умінь і навичок є розуміння загальних тенденцій у системі освіти загалом і педагогічному процесі закладів середньої освіти зокрема, тобто студенти повинні мати базові знання з педагогіки. Цей курс передбачає ознайомлення майбутнього вчителя із загальними тенденціями і процесами в спеціальній освіті в контексті інтегрованої та інклюзивної освіти, зокрема увагу акцентовано на організації дидактичної, навчальної й терапевтичної діяльності в предметному навчанні початкової школи та на гімназійному етапі.

Серед цілей опанування зазначеної навчальної дисципліни вказано такі: ознайомлення майбутніх вчителів із правовими основами та положеннями, які впливають з міжнародних резолюцій, ратифікованих Польщею, щодо навчання учнів в системі загальної та інклюзивної освіти; характеристика теоретичних основ інклюзивної та інтегрованої освіти; аналіз основних термінів і понять, пов'язаних із цими видами освіти; диференціація понять у контексті потреб і можливостей учнів з особливими потребами; ознайомлення зі специфікою інтегрованої й інклюзивної освіти в контексті учнівських потреб і їхньої здатності до виконання навчальних завдань; визначення шляхів соціального прийняття учня з особливими потребами в групі однолітків інтегрованого чи інклюзивного класу.

Змістовий обсяг дисципліни охоплює такі теми: «Парадигмальні зміни в педагогіці та спеціальній педагогіці як основа для розроблення концепції інтегрованої та інклюзивної освіти»; «Інтегрована та інклюзивна освіта в системі польської освіти»; «Характеристика інтегрованої освіти: правові й організаційні аспекти»; «Характеристика інклюзивної освіти: юридичні й організаційні аспекти»; «Інтегрована та інклюзивна освіта: проблема дефініцій і навчальні завдання»; «Умови реалізації ідеї інтегрованої та інклюзивної освіти: організація освітнього процесу, інституційна інфраструктура»; «Ставлення суспільства до інклюзивної освіти: позиція батьків, учнів, вчителів»; «Компетенції вчителів щодо роботи з учнями з особливими потребами в інклюзивній освіті. Проблеми підтримки учнів з обмеженими можливостями в інтегрованій та інклюзивній освіті: кваліфікація вчителів, співпраця з фахівцями»; «Проектування навчально-виховної діяльності для роботи в класах з інклюзією». Тому можна дійти висновку, що виклад навчального матеріалу здійснюється за такою схемою: від аналізу наукових тенденцій і процесів через організаційні аспекти до їх практичного втілення.

У силабусі навчального курсу «Інтегрована та інклюзивна освіта на другому та третьому етапах освіти» чітко визначені результати навчальної діяльності після опанування предмета та підсумкового контролю: студент має комплексні знання про структуру та функції системи освіти людей з особливими потребами; знає особливості навчання цієї категорії учнів на другому та третьому етапах освіти відповідно до різних форм її організації; володіє знаннями про освітні системи інших країн; орієнтується в соціальних явищах, які впливають на освітній процес; уміє використовувати та інтегрувати теоретичні знання в галузі спеціальної освіти та суміжних дисциплін для аналізу складних навчальних, виховних, культурних і терапевтичних проблем, а також для діагностування й проектування практичної діяльності; уміє обирати й ефективно застосовувати теоретичні підходи та практичні дії для ефективної роботи з дітьми з особливими потребами. Наголошено, що в майбутнього вчителя необхідно виховати чутливість до освітніх проблем, він має демонструвати готовність спілкуватися та співпрацювати з іншими людьми, зокрема з фахівцями у зазначеній і дотичних галузях, а також брати активну участь у роботі груп та організацій, які здійснюють педагогічну діяльність з учнями з особливими потребами.

У межах зазначеного курсу передбачено лише лекційні заняття, під час яких використовуються такі методи навчання як студентські проекти, лек-

ції, ілюстративні методи. У навчально-методичному забезпеченні курсу чітко прописані критерії оцінювання роботи студентів, зокрема вказано такі види навчальної діяльності: підготовка до участі в лекціях; опрацювання запропонованої літератури; вміння висловлювати й відстоювати власну думку, вміння аналізувати й синтезувати матеріал курсу, коригувати власні ідеї.

У процесі опанування зазначеного курсу студенти мають скласти колоквиум, а також письмовий тест, який складається із 50% закритих, що оцінюються в 0-1 бал, і 50% відкритих, які оцінюються в 0-2 бали, запитань. Для того, щоб скласти тест на мінімальну позитивну оцінку, студент має дати 70% правильних відповідей. Загалом його результати оцінюються за такою схемою: 71-75% правильних відповідей – це «задовільно», 76-80% – «задовільно плюс», 81-86% – «добре», 87-94% – «добре плюс», 95-100% – «дуже добре».

У навчальній програмі вміщено значний за обсягом список літератури до курсу, серед якої міжнародні й державні документи, які регулюють впровадження інклюзивної освіти, а також монографії і публікації науковців. Проведений аналіз дав підстави для висновку, що цей перелік потребує оновлення, оскільки програма розрахована на зимовий семестр 2019-2020 н.р., а останні видання датуються 2004 роком, більшість їх стосується кінця 1990-х років – початку 2000-х років. Вважаємо ці видання такими, що не відповідають сучасному рівню розвитку педагогічної науки, оскільки сфера інклюзивної освіти нині стрімко розвивається і за попередні десятиліття в ній з'явилася велика кількість досліджень теоретичного і практичного характеру, які доцільно використовувати в освітньому процесі.

У цьому університеті для майбутніх вчителів запропоновано ще один інклюзивно-орієнтований курс – «Проектування інтегрованої та інклюзивної освіти» (“Projektowanie edukacji włączającej i integracyjnej”, 2019). Предмет викладається на другому курсі бакалаврату, входить до інваріантного складника навчального плану загальним обсягом 4 кредити ECTS, у межах яких заплановано 30 годин лекційних, під час яких студенти мають критично проаналізувати поняття інтегрованої та інклюзивної освіти та особливості дизайну класів для інтегрованих груп. Підсумкова оцінка за курс виставляється на основі оцінювання студентського проекту та іспиту.

В анотації визначено навчальні цілі дисципліни: розвиток навичок критичного порівняльного аналізу понять «сегрегація», «інтеграція», «інклюзія»; ознайомлення з концепцією інклюзивної освіти, зокрема її правовими, психологічними,

соціальними аспектами; розвиток у майбутніх вчителів здатності критично розмірковувати над рівними освітніми можливостями для всіх учнів, а також організаційними, правовими та соціальними бар'єрами у процесі соціальної інтеграції; ознайомлення зі стратегіями інклюзивної освіти в закладах середньої освіти (створення середовища, сприятливого для інклюзивного й інтегрованого навчання, організація роботи в інтегрованому чи інклюзивному класі, розроблення програм і планів занять з урахуванням потреб таких класів, розвиток умінь роботи в таких класах).

У результаті опанування навчального курсу майбутні вчителі мають знати поняття «сегрегації», «інтеграції», «інклюзії»; розуміти відмінності між сегрегаційною, інтегрованою та інклюзивною освітою й їхніми результатами для особистості; орієнтуватися в правових аспектах інклюзивної та інтегративної освіти в Польщі; висловлювати свою думку щодо проблеми рівних освітніх можливостей для всіх дітей і обґрунтовувати її; визначати і характеризувати правові і соціальні бар'єри у процесі соціальної та освітньої інтеграції, формулювати стратегічні висновки для практичної діяльності; критично аналізувати стратегії інклюзивної освіти в закладах середньої освіти в межах тем про створення інклюзивно-орієнтованого середовища в закладах середньої освіти, організацію роботи в інклюзивному класі, розроблення програм і планів занять з урахуванням потреб учнів класу, проводити заняття для класів з інклюзією та інтеграцією; використовувати літературу із зазначеної теми.

Логіка опанування навчального матеріалу така: від ознайомлення з теоретичними аспектами проблеми до формулювання практичних висновків і рекомендацій. На нашу думку, більшої ефективності освітнього процесу можна було б досягнути, розглядаючи різні аспекти практичної діяльності вчителя початкової школи в інклюзивно-орієнтованому середовищі закладу середньої освіти під час практичних занять.

Варто зазначити, що перелік літератури до курсу значно коротший, порівняно з попереднім, проте більш сучасний, оскільки містить видання здебільшого 2000-х років, останні з яких датовані 2014 роком. Важливо, що до цього переліку увійшли і онлайн джерела, проте лише дві позиції. На нашу думку, їхній перелік потрібно розширити, що сприятиме глибшому опануванню курсу майбутніми вчителями початкової школи.

Аналіз силабусів навчальних дисциплін і наукових праць із проблеми дослідження дає підстави для висновку, що недоліком професійної

підготовки майбутніх вчителів початкової школи є недостатній рівень практичної підготовки майбутніх вчителів початкової школи до роботи в умовах інклюзії: студенти, які закінчили трирічне навчання на рівні ліценціату, здобувають необхідний обсяг теоретичних знань у галузі соціальної і спеціальної педагогіки, педагогічної і соціальної психології. Водночас спостерігається недостатня сформованість освітніх та організаційних умінь і навичок роботи в умовах інклюзії, неготовність до розв'язання професійних завдань і ситуацій, нездатність враховувати індивідуальні фізичні, психологічні й розумові особливості учнів.

М. Пивоварчук наголошує, що викладачі педагогічних факультетів закладів вищої освіти не проводять регулярних занять у школах, а тому не можуть на достатньому рівні ознайомити студентів зі шкільною практикою, з реальними проблемами в педагогічній діяльності вчителя загалом і в роботі з дітьми з особливими потребами зокрема. Тому у вчителів початкових класів виникають проблеми з використанням досягнень сучасної соціальної і спеціальної педагогіки й психології; співпрацею з іншими фахівцями, органами шкільного самоврядування; організацією позакласного навчання та позашкільної діяльності учнів; налагодженням співробітництва з батьками учнів з особливими потребами; визначенням цілей освіти та здатності керувати процесом їхнього досягнення; плануванням занять із використанням інтеграції, їхнім аналізом та об'єктивним оцінюванням результатів навчання учнів і власної роботи; адаптацією змісту, методів і форм навчання до навчальних ситуацій, які постійно змінюються; індивідуалізацією навчально-виховного процесу; складанням форми оцінювання навчального прогресу окремих учнів; забезпеченням ефективної допомоги учням, які мають проблеми з успішністю чи дисципліною.

Висновки. У результаті дослідження організаційних аспектів з'ясовано, що професійна підготовка вчителів початкової школи в Польщі здійснюється у формах стаціонарного, заочного, вечірнього чи екстернатного навчання; на рівнях бакалаврату («ліценціату») та магістратури; у державній і приватній системах. Визначено, що однією з особливостей польського досвіду професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи є *blended learning*, яке передбачає поєднання онлайн- та офлайн-навчання.

Аналіз силабусів інклюзивно спрямованих курсів дав підстави для висновку щодо послідовності відбору й викладу навчального матеріалу з курсів інклюзивного спрямування від положень

міжнародних і державних документів, які регулюють впровадження інклюзивної освіти, до організаційних, дидактичних і виховних засад інтегрованої й інклюзивної освіти в Республіці Польща, до діагностичного й методичного інструментарію, який доцільно використовувати в навчальному процесі, та особливостей роботи з різними категоріями учнів, які мають особливі потреби.

Визначено, що вказані курси здебільшого мають теоретичний характер, сприяють опануванню студентами знань із соціальної і спеціальної педагогіки, педагогічної і соціальної пси-

хології, однак характеризуються недостатньою увагою до формування практичних вмінь і навичок роботи в умовах інклюзії. Тому майбутні вчителі початкової школи виявляються не готовими до розв'язання професійних завдань і ситуацій, нездатними враховувати індивідуальні фізичні, психологічні й розумові особливості учнів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у визначенні шляхів імплементації польського досвіду професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи в роботу українських закладів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кристопчук Т. Педагогічна освіта в Республіці Польща: структура та зміст. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2013. Вип. 3-4. С. 127–134.
2. Пивоварчук М. Підготовка фахівців за спеціальностями напрямку «Педагогіка» у Вроцлавському університеті. *Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи*: у 3 т. Т. 1. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. С. 100–120.
3. Darling-Hammond L., Flook L., Cook-Harvey C., Barron B. & Osher D. (2019). Implications for educational practice of the science of learning and development, *Applied Developmental Science*. DOI: 10.1080/10888691.2018.1537791.
4. Jedlewska B. Miejsce i ranga animacji społeczno-kulturalnej w edukacji pedagogow w Polskich Uniwersytetach. *Педагогічна освіта в Україні і Польщі: реалії та перспективи* : зб. наук. праць. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка «Триада плюс», 2008. С. 271–290.
5. Kształcenie integracyjne i edukacja włączająca na II i III etapie kształcenia. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. URL: <https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=11-KI-11-s> (дата звернення: 03.03.2020).
6. Projektowanie edukacji włączającej i integracyjnej. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. URL: https://ects.amu.edu.pl/pl/courses/view/prz_kod=11-PE-5TER-s (дата звернення: 05.03.2020).

REFERENCES

1. Krystopchuk T. Pedagogical education in the Republic of Poland: structure and context]. *Nepererвна profesiina osvita: teoriia i praktyka*. [Continuing professional education: theory and practice]. 2013. Vol. 3-4. P. 127–134 [in Ukrainian].
2. Pivovarchuk M. [Training of specialists in the specialties of “Pedagogy” at the University of Wroclaw]. *Pedahohichna osvita i nauka v umovakh klasychnoho universytetu: tradytsii, problemy, perspektyvy* [Pedagogical education and science in the conditions of classical university: traditions, problems, prospects: in 3 vols.]. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2013. Vol. 1. P. 100–120 [in Ukrainian].
3. Darling-Hammond L., Flook L., Cook-Harvey C., Barron B. & Osher D. Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science*. 2019. Doi: 10.1080/10888691.2018.1537791.
4. Jedlewska B. Miejsce i ranga animacji społeczno-kulturalnej w edukacji pedagogow w Polskich Uniwersytetach. [The place and importance of social and cultural animation in educating teachers at the Polish University]. *Pedahohichna osvita v Ukraini i Polshchi: realii ta perspektyvy* : zb. nauk.prats [Pedagogical education in Ukraine and Poland: realities and prospects: collection. science wash]. Lviv : Lviv National University Publishing Center. I. Franko’s “Triad Plus”, 2008. S. 271–290 [in Polish].
5. Kształcenie integracyjne i edukacja włączająca na II i III etapie kształcenia. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. [Integrative education and inclusive education at the second and third stages of education. University of Adam Mickiewicz in Poznań]. Retrieved from: <https://usosweb.amu.edu.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazPrzedmiot&kod=11-KI-11-s> (Last accessed: 20.03.2020) [in Polish].
6. Projektowanie edukacji włączającej i integracyjnej. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. [Designing inclusive and inclusive education. University of Adam Mickiewicz in Poznań]. Retrieved from: https://ects.amu.edu.pl/pl/courses/view/prz_kod=11-PE-5TER-s (Last accessed: 20.03.2020) [in Polish].

Альона СОЛОНСЬКА,

orcid.org/0000-0002-7162-553X

*асистент кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи
Мелітопольського державного педагогічного університету*

імені Богдана Хмельницького

(Мелітополь, Запорізька область, Україна) alena.arturovna@ukr.net

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті охарактеризовано дефініції понять «вихованість», «патріотична вихованість». Уточнено сутність поняття «патріотична вихованість дитини старшого дошкільного віку», яка є властивістю особистості, що виражається через зовнішню і внутрішню форму: внутрішня форма виявляється у когнітивній та емоційній сферах дитини старшого дошкільного віку та характеризується обізнаністю в патріотичній тематиці, сприйняттям патріотизму як цінності; зовнішня форма виявляється в діяльній сфері, в патріотичній поведінці.

Проаналізовано праці вчених щодо компонентів у структурі патріотичної вихованості, чинні освітні програми для дітей дошкільного віку, в яких, на думку автора, найвиразливіше представлено провадження процесу патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку («Українське дошкільня», «Дитина» та парціальна програма «Україна – моя Батьківщина»).

У статті визначено компоненти (когнітивний, емоційний та діяльний); розкрито критерії (інформаційно-пізнавальний, емоційно-ціннісний, вчинково-поведінковий); показники (знає державні і народні символи, видатних людей, історичні події, національні права та обов'язки; цінує історію своєї сім'ї, пишається досягненнями країни, позитивно ставиться до традицій рідного народу, державної мови; бере участь у народних святах, пізнаючи їх зміст, передає патріотичні почуття через відтворення культурних надбань народу України (читання віршів, малювання символів, спів патріотичних пісень), дотримується моральних норм українського суспільства); виявлено рівні (високий, середній, низький) патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *патріотична вихованість, компоненти патріотичної вихованості, критерії, показники, рівні патріотичної вихованості, діти старшого дошкільного віку.*

Alona SOLONSKA,

orcid.org/0000-0002-7162-553X

Assistant at the Department of Preschool Education and Social Work

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) alena.arturovna@ukr.net

CRITERIA, INDICATORS AND LEVELS OF PATRIOTIC EDUCATION OF SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

The article describes the definitions of “education”, “patriotic education”. The essence of the concept of “patriotic upbringing of senior preschool children” is clarified, which is a property of personality expressed through external and internal form: internal form is manifested in cognitive and emotional spheres of older preschool children and is characterized by such features as patriotic awareness, perception of patriotism as values; the external form is manifested in the sphere of activity and is characterized in the manifestations of patriotic behavior.

The works of scientists on the components in the structure of patriotic upbringing and the current educational programs for preschool children are analyzed, in which, according to the author, the process of patriotic upbringing of senior preschool children is most clearly presented (“Ukrainian preschool”, “Child” and partial program “Ukraine – my homeland”).

Components (cognitive, emotional and activity) are defined; criteria (information-cognitive, emotional-value, action-behavioral); indicators are revealed (knowledge of state and national symbols, outstanding people, historical events, knowledge of national rights and duties; values his family history, proud of the country's achievements, positive attitude to the traditions of his nation, the state language, participates in folk festivals, learning their content, conducts patriotic feelings through the reproduction of cultural heritage of the people of Ukraine (reading poetry, drawing symbols, singing patriotic songs), adheres to the moral norms of Ukrainian society); revealed levels (high, medium, low) of patriotic upbringing of senior preschool children.

Key words: *patriotic upbringing, components of patriotic upbringing, criteria, indicators, levels of patriotic upbringing, senior preschool children.*

Постановка проблеми. Питання виховання патріотизму у молодого покоління нині є ключовим. Формувати патріотичну вихованість необхідно починати ще з дошкільного віку. Ефективне формування патріотичної вихованості у дітей старшого дошкільного віку вимагає виявлення реального стану сформованості цієї властивості. Саме тому необхідно визначити компоненти, критерії, показники та рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз досліджень. Вивчаючи зазначену тему, ми звернулися до робіт, у яких розкрито сутність поняття «патріотична вихованість» (Ю. Зубцова, І. Котенева, А. Левицька, Т. Маланюк), структуру патріотичної вихованості у таких вікових категоріях як молодший шкільний вік (С. Волошин, О. Квас, М. Качур), підлітковий вік (В. Гарнійчук, Т. Маланюк, Р. Петронговський), вік дорослішання (О. Жаровська, Т. Філімонова, С. Якименко). Також розглянуто роботи щодо полікультурної вихованості дітей старшого дошкільного віку (К. Фатма) та формування патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури (Л. Шкретієнко).

Мета статті – розглянути роботи вчених щодо сутності поняття «патріотична вихованість», розкрити компоненти у структурі патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку, визначити та описати критерії, показники, рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж визначитися з критеріями і показниками патріотичної вихованості, необхідно зрозуміти сутність феномену «патріотична вихованість». Для цього охарактеризуємо дефініції понять «вихованість» і «патріотична вихованість». За матеріалами словника української мови «вихованість» означає вміння добре поводити себе в товаристві, володіти своїми почуттями (Словник української мови, 1980: 529). Поняття «патріотична вихованість» у словниковій та енциклопедичній літературі ми не виявили. Проаналізувавши роботи вчених, дійшли певних висновків щодо сутності зазначеного поняття.

Т. Маланюк сутність патріотичної вихованості визначає як інтегральну системну властивість, яка характеризується мірою сформованості суспільно-значущих патріотичних якостей, генетично заданих і соціально набутих у процесі життєдіяльності, дії механізму внутрішньої ціннісно-сміслової регуляції патріотичної поведінки та зовнішніх патріотичних стосунків особистості (Маланюк, 2015: 22). Схожу думку простежуємо у працях А. Левицької, яка вважає, що патріотична вихованість – це властивість особистості, яка

характеризується наявністю і ступенем сформованості патріотичних якостей, що відображають знання і усвідомлення традицій, застосування їх у повсякденній діяльності (Левицька, 2019: 101).

Під патріотичною вихованістю Ю. Зубцова розуміє результат засвоєння особистістю національних цінностей і норм культури, ступінь формування в неї національно-громадянської самосвідомості, патріотичних переконань і поведінки, усвідомлення своїх вчинків і дій на благо народу й держави, готовності до захисту Вітчизни (Зубцова, 2012: 21).

За І. Котеневою рівень патріотичної вихованості – це системна характеристика особистості, у якій відображено наявність і ступінь сформованості відповідних якостей, звичок поведінки. Вона вважає, що патріотичне виховання особистості є взаємопов'язаним процесом накопичення патріотичних знань і уявлень, формуванням патріотичних почуттів, цінностей, переконань, реалізацією засвоєних і емоційно пережитих знань в діях і поведінці (Котенева, 2017: 20).

На основі вивчення наукових поглядів з приводу патріотичної вихованості ми уточнили сутність поняття «патріотична вихованість дитини старшого дошкільного віку», яка є властивістю особистості, що виражається через зовнішню і внутрішню форму. Внутрішня форма виявляється у когнітивній та емоційній сферах дитини старшого дошкільного віку та характеризується обізнаністю в патріотичній тематиці, сприйняттям патріотизму як цінності. Зовнішня форма виявляється в діяльній сфері, у виявах патріотичної поведінки.

Розкриття сутності поняття «патріотична вихованість» дає змогу здійснити дослідження цієї проблеми та розкрити її структуру. Вивчення останніх дисертаційних робіт дозволяє стверджувати, що структуру патріотичної вихованості розкрито в таких вікових категоріях як молодший шкільний вік (С. Волошин, О. Квас, М. Качур), підлітковий вік (В. Гарнійчук, Т. Маланюк, Р. Петронговський), вік дорослішання (О. Жаровська, Т. Філімонова, С. Якименко).

Компонентами патріотичної вихованості, за О. Квас і С. Волошином, визначено пізнавально-когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий. Відповідно до них вченими розроблено такі критерії та показники патріотичної вихованості: сформованість патріотичних знань (знання родоводу, знання про малу і велику Батьківщину, розуміння елементарних понять патріотичного змісту); вираженість патріотичних почуттів і ціннісного сприйняття рідного краю, держави,

ознак нації (патріотичні почуття до малої Батьківщини, ціннісні орієнтації, ставлення до рідного краю, країни, народу); вияв патріотичної поведінки (патріотичні прагнення та мотиви, активна участь у суспільно-корисній та культуротворчій діяльності, вияв патріотичних якостей у діях і вчинках) (Квас, Волошин, 2018: 18–22).

М. Качур розробила й охарактеризувала критерії та показники патріотичної вихованості: когнітивний (знання народних традицій, обрядів, звичаїв, пам'яток культури, музичного та танцювального фольклору, уявлення про спадщину відомих митців, види народного декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю), емоційно-ціннісний (інтереси, бажання учнів опанувати художні цінності краю, власне емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва рідного краю), діяльно-творчий (художньо-красназничий досвід, вміння, участь в опануванні мистецькою спадщиною рідного краю), етноідентифікаційний (усвідомлення власної причетності до українського етносу та його національної культурно-мистецької спадщини), полікультурний (толерантне ставлення до народів, які проживають на території України, обізнаність з їхньою традиційною культурою, мистецтвом) (Качур, 2010: 8).

У роботі В. Гарнійчука структура патріотизму представлена у складі таких компонентів: емоційно-мотиваційний (охоплює стійкі оцінювальні ставлення і судження, систему демократичних, моральних, гуманістичних цінностей), рефлексивний (передбачає усвідомлення себе громадянином-патріотом), когнітивний (охоплює знання, мислення, усвідомлення, судження), діяльнісний (містить вміння і навички творчої громадської діяльності та поведінки, характеризується виконанням обов'язків і дотриманням закону, передбачає усвідомлену самоорганізацію, саморегуляцію і самовдосконалення своїх патріотичних рис) (Гарнійчук, 2014: 123–126).

У дослідженні Т. Маланюк визначено такі критерії і показники: когнітивний (усвідомлені знання про патріотичні відносини людей; розуміння сутності понять «патріотизм», «Батьківщина»); емоційно-мотиваційний (вияви національного менталітету, ставлення до країни, інтерес до її історії та духовної культури, одномовності); діялісно-практичний (вміння здійснювати національні обряди, здатність виявляти повагу до національних традицій, практична турбота про своє та народне благо) (Маланюк, 2015: 22).

Р. Петронговський визначив основні критерії та показники патріотичної вихованості, серед яких він виділив когнітивний; етноідентифіка-

ційний; емоційно-мотиваційний; практичний (Петронговський, 2002: 14). Інтерес викликає робота О. Жаровської, в якій вона визначає когнітивний, мотиваційний, діялісний компоненти патріотичної вихованості, та роботи С. Якименко, Т. Філімонової, які виокремлюють три компоненти патріотичного виховання: когнітивний, мотиваційно-емоційний, діялісно-поведінковий (Жаровська, 2017: 529–533).

Натомість сферу патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку в останніх дисертаційних роботах не розкрито. Існує розроблена К. Фатмою структура полікультурної вихованості дітей старшого дошкільного віку. У структурі авторка виокремлює аксіологічний компонент (ціннісне ставлення до рідної та інших культур, визнання цінності іншої людини), когнітивний (обізнаність дітей з розмаїттям полікультурного світу, способами гуманістично спрямованої комунікації в ньому), інтерактивний (дотримання способів гуманістично спрямованої комунікації в полікультурному середовищі) компоненти.

Критеріями оцінювання визначених компонентів полікультурної вихованості дітей старшого дошкільного віку із відповідними показниками обрано ціннісно-емоційний (позитивне емоційне ставлення до представників різних етнічних груп і релігій, інтерес до культурних цінностей рідного та інших народів, визнання цінності своєї та інших культур); пізнавально-інформаційний (обізнаність із правилами поведінки в полікультурному соціумі, поінформованість про явища полікультурного змісту, національно-культурна ідентифікація); діялісно-поведінковий (вміння будувати безконфліктні стосунки із представниками рідної та інших культур, вміння за зовнішніми ознаками визначати емоційний стан інших людей, відповідність поведінки дітей загальноприйнятим еталонам). На підставі цієї структури авторкою охарактеризовано рівні (достатній, задовільний, низький) полікультурної вихованості дітей старшого дошкільного віку (Фатма, 2019: 130).

Дослідниця вважає, що громадянське, національне і полікультурне виховання взаємопов'язані. Вона визначає полікультурну вихованість як особистісну якість, яка характеризується здатністю дітей ефективно взаємодіяти в полікультурному середовищі, бути відкритими до засвоєння цінностей рідної й інших культур, розуміти й поважати їх, вміти жити у злагоді з людьми різних національностей, рас, релігій (Фатма, 2019: 90). Це твердження співпадає з нашими поняттями щодо патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

У дослідженні патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури Л. Шкретієнко виокремлює такі критерії та показники: когнітивний (засвоєння дитиною знань про малу Батьківщину (сім'я, рід, родина, природа рідного краю); знання та розуміння державних символів (герб, прапор, гімн України); народні символи, звичаї, обряди; знання і розуміння головних ідей творів художньої літератури (твори усної народної творчості (прислів'я, загадки, казки); емоційно-ціннісний (формування ставлення до малої і великої Батьківщини як до патріотичних цінностей, виховання любові до сім'ї і родини, повага до трудових і бойових подвигів старшого покоління; розуміння патріотичної спрямованості творів художньої літератури і співвіднесення їх змісту зі своєю поведінкою); поведінковий (створення умов для формування трудових вмінь і навичок старших дошкільників, залучення їх до різних видів допомоги дорослим, спрямування вихованців на наслідування позитивної поведінки героїв художньої літератури) (Шкретієнко, 2019: 155).

Для розкриття структури, визначення критеріїв і показників патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку ми вважаємо за необхідне проаналізувати чинні освітні програми для дітей дошкільного віку, в яких найбільш виразно представлено провадження процесу патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

Суттєвий інтерес для нашого дослідження викликають програми «Українське дошкільля», «Дитина» та парціальна програма «Україна – моя Батьківщина». У програмі «Українське дошкільля» виокремлено освітню лінію «Народознавство», в якій показниками компетентності дитини старшого дошкільного віку визначено такі: вона «має уявлення про культурні традиції свого народу та регіону, підтримує родинно-побутові традиції спілкування; виявляє інтерес до історії свого краю, емоційно сприймає творчість народних умільців, цінує результати їхньої праці; ознайомена з історією України, її столиці, рідного міста (села), регіону; має уявлення про національні особливості української оселі, предметів побуту, національного одягу, національної іграшки, оберегів; має уявлення про українську кухню; має знання про українські народні ремесла, промисли, їх історичні витоки і сучасне використання; використовує фольклорні жанри (колядки, гайвки, щедрівки, народні ігри)» (Білан, 2017: 192).

В освітній лінії «Дитина в соціумі» програми «Дитина» виокремлено зміст педагогічної роботи в підрозділі «Україна – рідний край». Згідно з ним

у дитини старшого дошкільного віку необхідно «поглиблювати, узагальнювати та активізувати уявлення про рідний край, про доступні географічні (природні багатства країни), економічні (промисловість, якою славиться держава), культурні відомості (відомі історичні особи та українці-сучасники, видатні пам'ятки країни). Необхідно розширити уявлення про державні символи країни: державний прапор, герб, гімн; ознайомити дитину з їх назвами та символічним значенням, правилами поведінки щодо державних символів; розповісти про рослинні та народні символи України; дати уявлення про основні повноваження Президента України, ознайомити з портретом чинного Президента, його іменем; дати уявлення про столицю України та інші великі міста держави (Львів, Чернігів, Харків), розширити знання про рідне місто (селище); дати уявлення про державні свята (День Незалежності України, День захисника України); сприяти формуванню любові до Батьківщини» («Дитина», 2016: 168–169).

Згідно з парціальною програмою національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку «Україна – моя Батьківщина» дитина старшого дошкільного віку «знає свою сім'ю, батьків, історію роду; шанує історію своїх предків, пам'ятає дні народження, іменини батьків та інших членів сім'ї, виявляє знаки уваги й пошани до всіх членів сім'ї; розуміє призначення оберегів (батьківське та материнське благословення, рушник, вишиванка); володіє чіткою інформацією про дитячий садок, який відвідує, знає та пишається перевагами й досягненнями як працівників закладу дошкільної освіти, так і його вихованців; бере участь у колективних заходах щодо поліпшення благоустрою дитячого садка; знає власні права та обов'язки, усвідомлено їх дотримується; знає визначні історичні події рідного міста (села), символіку, історичні пам'ятки, легенди про рідний край, професії людей, які живуть у місті (селі); на елементарному рівні знає та розповідає про давню історію України (військо, рукописні книги, храми, ремесла, культура, національний одяг, національна символіка, визначні діячі, гетьмани); знає особливості тваринного та рослинного світів України, географічні та кліматичні особливості природних зон; бере активну участь у природоохоронних заходах; знає та розповідає про видатних людей минулого та сучасності, які прославили Україну; виявляє повагу до національних героїв минулого та сучасності; знає та позитивно ставиться до традиційних свят українського народу, бере активну участь у їх підготовці та проведенні; знає деякі особливості традицій найчисленніших національних меншин в Укра-

їні (росіяни, євреї, білоруси, молдовани, болгары, греки, вірмени, роми); знає та дотримується особливостей культури української оселі, народного одягу, української кухні; любить і грає в українські народні ігри; розуміється в основних видах українського народного та українського мистецтва; знає кілька жанрів української дитячої музики, називає композиторів, які пишуть музику для дітей; бере участь у виконанні репертуару української дитячої музики» (Каплуновська, 2016: 55).

Проаналізувавши наукову літературу, програми навчання та виховання дітей дошкільного віку, ми виокремили когнітивний, емоційний і діяльнісний компоненти у структурі патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку. Представимо детальний опис кожного з цих компонентів:

1) когнітивний компонент у структурі патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризує необхідний рівень знань щодо патріотичної тематики. Йому відповідає інформаційно-пізнавальний критерій, який вміщує найсуттєвіші моменти досліджуваної вихованості та певні показники: знання державних і народних символів, видатних людей, історичних подій, знання національних прав та обов'язків;

2) емоційний компонент визначає ставлення дитини старшого дошкільного віку до патріотизму, її інтерес до держави та її традицій, повагу до людей, відповідальність і гордість за досягнення своєї країни. Він буде вимірюватися через емоційно-ціннісний критерій за такими показниками: цінує історію своєї сім'ї, пишається досягненнями країни, позитивно ставиться до традицій свого народу, державної мови;

3) діяльнісний компонент полягає у свідомому збереженні та відтворенні традицій, дотриманні законів і суспільно-корисних правил життєдіяльності. Йому відповідає вчинково-поведінковий критерій з такими показниками: бере участь у народних святах, пізнаючи їх зміст, виражає патріотичні почуття через відтворення культурних надбань народу України (читання віршів, малювання символів, спів патріотичних пісень), дотримується моральних норм українського суспільства.

Ступінь сформованості визначених критеріїв і показників дозволяє охарактеризувати рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку (високий, середній, низький).

Високий рівень патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризується

повнотою знань про державні і народні символи. Дитина може назвати видатних людей Батьківщини (письменників, художників, композиторів, спортсменів), певні історичні події, доступні дітям старшого дошкільного віку, знає національні права та обов'язки. Вона цінує історію своєї сім'ї, пишається досягненнями країни та позитивно ставиться до традицій свого народу, державної мови. Дитина активно бере участь у народних святах, пізнаючи їх зміст, виражає патріотичні почуття через відтворення культурних надбань народу України (читання віршів, малювання символів, спів патріотичних пісень), дотримується моральних норм українського суспільства.

Середній рівень патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризується недостатньою повнотою знань про державні і народні символи. Дитина може назвати кілька видатних людей Батьківщини, плутається в історичних подіях, має неточні знання щодо національних прав та обов'язків. Загалом дитина виявляє позитивне ставлення до традицій власної сім'ї, свого народу, досягнень країни, але має не зовсім сформоване шанобливе ставлення до державної мови. Вона не охоче бере участь у народних святах, не дуже цікавиться відтворенням культурних надбань народу України (читання віршів, малювання символів, спів патріотичних пісень), не завжди дотримується моральних норм українського суспільства.

Низький рівень патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризується обмеженістю знань щодо державних і народних символів. Дитина не може згадати прізвищ видатних людей Батьківщини, плутається в певних історичних подіях, виникають складнощі щодо знань національних прав та обов'язків. Для дитини не є важливими почуття гордості за досягнення свого народу. Вона не виявляє зацікавлення у народних святах, у відтворенні культурних надбань народу України (читання віршів, малювання символів, спів патріотичних пісень), не розуміє важливості дотримання моральних норм українського суспільства.

Висновки. Описуючи рівні патріотичної вихованості, ми бачимо, що перехід від одного рівня до іншого відображає процес якісних змін. Розроблені компоненти, критерії та показники дозволяють провести діагностичну роботу та оцінити рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» за заг. ред. О. В. Низковської, 2017. 256 с.
2. Гарнійчук В. М. Сформованість патріотизму старших підлітків на етапі становлення української держави: компоненти, критерії та показники. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 2014. Вип. 18(1). С. 123–132.
3. Дитина: освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богиніч, Н. І. Богданець-Білокаленко [та ін.]; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець; Мін. осв. і науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
4. Каплуновська О. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку за наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль : Мандрівець, 2016. 72 с.
5. Карагозлю Ф. Педагогічні умови взаємодії закладу дошкільної освіти із сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08. Одеса, 2019. 308 с.
6. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07. К., 2010. 21 с.
7. Квас О., Волошин С. Формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*. № 11 (166), 2018. С. 18–22.
8. Котенева І. С. Про діагностику патріотичної вихованості студентської молоді. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. № 1 (306), 2017. С. 76–85.
9. Левицька А. А. Патріотичне виховання майбутніх офіцерів-прикордонників на засадах військових традицій : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07. К., 2019. 198 с.
10. Маланюк Т. З. Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07. Умань, 2015. 22 с.
11. Словник української мови в 11 томах. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970-1980. Т. 1. 529 с.
12. Філімонова Т., Якименко С. Констатувальний етап дослідження підготовки майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку. № 4 (59), грудень 2017. С. 529–533.
13. Шкрєбтїєнко Л. П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.08. Одеса, 2019. 297 с.

REFERENCES

1. Bilan O. I. Programa rozvytku dytyny doshkilnogo viku "Ukrayinske doshkillya" [Preschool Child Development Program "Ukrainian Preschool"], 2017. 256 p. [in Ukrainian]
2. Harniichuk V. M. Sformovanist patriotyizmu starshyx pidlitkiv na etapi stanovlennya ukrayinskoyi derzhavy: komponenty, kryteriyyi ta pokaznyky [Formation of patriotism of older adolescents at the stage of formation of the Ukrainian state: components, criteria and indicators], 2014, p. 123–132 [in Ukrainian].
3. Dytyna: Osvitnya programa dlya ditej vid dvox do semy rokiv [Child: Educational program for children from two to seven years], 2016. 304 p. [in Ukrainian].
4. Kaplunovska O. "Ukrayina – moja Batkivshhyna". Parcialna programa nacionalno-patriotychnogo vychovannya ditej doshkilnogo viku ["Ukraine is my motherland". Partial program of national-patriotic education of preschool children], 2016. 72 p. [in Ukrainian].
5. Karahozliu F. Pedagogichni umovy vzayemodiyi zakladu doshkilnoyi osvity iz simyeyu u polikulturnomu vychovanni starshyx doshkilnykiv [Pedagogical conditions of interaction of preschool education institution with family in multicultural education of senior preschoolers], 2016. 308 p. [in Ukrainian].
6. Kachur M. M. Patriotychno vychovannya molodshyx shkolyariv zasobamy xudozhnogo krayeznavstva [Patriotic education of junior schoolchildren by means of art local lore], 2010. 21 p. [in Ukrainian].
7. Kvas O., Voloshyn S. Formuvannya patriotychnoyi vychovanosti uchniv pochatkovoyi shkoly zasobamy muzejnoyi pedagogiky. [Formation of patriotic upbringing of primary school students by means of museum pedagogy], 2018. P. 18–22 [in Ukrainian].
8. Kotienieva I. S. Pro diagnostyku patriotychnoyi vychovanosti studentskoyi molodi [On the diagnosis of patriotic upbringing of student youth], 2017. P. 76–85 [in Ukrainian].
9. Levytska A. A. Patriotychno vychovannya majbutnix oficeriv-prykordonnykiv na zasadax vijskovykh tradycij [Patriotic education of future border officers on the basis of military traditions], 2019. 198 p. [in Ukrainian].
10. Malaniuk T. Z. Patriotychno vychovannya uchniv osnovnoyi shkoly zasobamy turystsko-krayeznavchoyi roboty [Patriotic education of primary school students by means of tourist and local lore work], 2015. 22 p. [in Ukrainian].
11. Slovnyk ukrayinskoyi movy v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes] Volume 1. 529 p. [in Ukrainian].
12. Filimonova T., Yakymenko S. Konstatavalnyj etap doslidzhennya pidgotovky majbutnogo vychovatelya do patriotychnogo vychovannya ditej starshogo doshkilnogo viku [The ascertaining stage of research of preparation of the future educator for patriotic education of children of senior preschool age], 2017. P. 529–533 [in Ukrainian].
13. Shkrebtiienko L. P. Vychovannya patriotychnyx pochuttiv u ditej starshogo doshkilnogo viku zasobamy xudozhnoyi literatury [Education of patriotic feelings in children of senior preschool age by means of fiction], 2019. 297 p. [in Ukrainian].

Олена СТЕПАНЕНКО,

orcid.org/0000-0003-0887-5808

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри методики викладання світової літератури
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(Київ, Україна) *olena.step@ukr.net*

РОЗВИТОК ВЕРБАЛЬНОЇ ТА НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Сучасні умови суспільного розвитку все більше вимагають активного впровадження інноваційних технологій навчання, переосмислення усталених систем щодо прийомів і методів у галузі освіти. В сучасному соціально-економічному середовищі вчитель зарубіжної літератури має постійно вдосконалювати свій рівень знань, його педагогічний успіх залежить від результативності запровадження інноваційних технологій навчання, які ґрунтуються на нових методологічних засадах, сучасних дидактичних принципах і психолого-педагогічних теоріях, які розвивають компетентісний підхід до навчання.

Стаття присвячена одній з актуальних проблем у галузі інноваційних технологій навчання – тренінгу як інтерактивному засобу розвитку вербальної та невербальної компетентностей на уроках зарубіжної літератури. Серед основних аспектів дослідження варто зазначити пошук нових завдань сучасної освіти, вирішення проблем педагогічної інноватики, серед яких актуальним засобом є тренінг, що передбачає нестандартність педагогічного процесу, у якому вчитель виконує роль тренера, а учні – учасників тренінгової групи.

Проблема системи методів і прийомів сучасного освітнього процесу зумовлена швидким розвитком інноваційної сфери навчального процесу, інтерактивних засобів, які удосконалюють вміння та навички учасників цього процесу. Методика використання тренінгу, яка здебільшого характерна для психологічної галузі, ефективно впроваджується в освітній сфері як на уроках у школі, так і під час занять в університеті. Оскільки основним атрибутом тренінгового заняття є взаємодія всіх учасників, що зумовлюється специфікою методів та умов, нині тренінг є незамінним елементом системи навчання й розвитку в будь-якому навчальному закладі.

Тренінг – це форма соціально-педагогічної діяльності, спрямована на набуття життєвої компетентності шляхом збагачення як знаннями, так і життєво-практичним та емоційно-особистісним досвідом завдяки використанню інтерактивних засобів навчання. Перевагами тренінгу є нестандартність форм проведення, він не схожий на класичні уроки, оскільки головним завданням тренінгу є встановлення контакту між учасниками групи та керівником (учителем).

Ключові слова: сучасна освіта, тренінг, інноваційні методи, інтерактивна технологія, мотивація, тренінгова група, прийом експерименту.

Olena STEPANENKO,

orcid.org/0000-0003-0887-5808

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidate at the Department of Methods of Teaching World Literature
National Pedagogical Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) *olena.step@ukr.net*

DEVELOPMENT OF VERBAL AND NON-VERBAL COMPETENCIES OF STUDENTS BY MEANS OF TRAINING TECHNOLOGIES IN LESSONS OF FOREIGN LITERATURE

Current conditions of social development are increasingly demanding active introduction of innovative training technologies, redefining the established systems regarding techniques and methods in the field of education. In today's socio-economic environment, the teacher should constantly increase and improve his level of knowledge, his pedagogical success depends on the effectiveness of introducing innovative learning technologies, that are based on new methodological foundations, modern didactic principles, psychological and pedagogical theories that develop competent approach to learning.

The article is dedicated to one of the current problems in the field of innovative learning technologies – training as an interactive tool for the development of verbal and nonverbal competencies in foreign literature lessons. In particular, among the main aspects research is the finding new problems of modern education, solving problems pedagogical innovations, among which a topical tool is training that provides for the non-standard educational process in which the teacher performs the role of the trainer, and the students – the participants of the training group.

The problem of the system of methods and techniques of the modern educational process is caused by the rapid development of the innovative sphere of the educational process, interactive tools that improve the skills of participants of this process. The method of using training, which is mainly representative in the psychological field, is effectively implemented in the educational field, both in the classroom and at school. As the main attribute of a training session is the interaction of all participants, which is conditioned by the specificity of methods and conditions, training today is an indispensable element of the system of learning and development in any educational institution.

Training is a form of socio-pedagogical activity aimed at gaining vital competence through the enrichment of both knowledge and vital, practical, emotional and personal experience through the use of interactive learning tools. The advantages of the training are the non-standard forms of conducting, it is not like the classical lessons, because its main task is to establish contact between the group members and the head (teacher).

Key words: modern education, training, innovative methods, interactive technology, motivation, training group, experiment reception.

Постановка проблеми. Сучасні умови суспільного розвитку все більше вимагають активного впровадження інноваційних технологій навчання, переосмислення усталених систем щодо прийомів і методів у галузі освіти. В сучасному вимогливому та швидкозмінному соціально-економічному середовищі вчитель має постійно вдосконалювати свій рівень знань, його педагогічний успіх залежить від результативності запровадження інноваційних технологій навчання, які ґрунтуються на нових методологічних засадах, сучасних дидактичних принципах і психолого-педагогічних теоріях, що розвивають компетентісний підхід до навчання (Оніщенко, 2015: 107).

Проектуючи сучасну школу як модель суспільства, в центрі будь-якої діяльності має бути особистість, індивідуум, залишаючись при цьому активним учасником і посередником у взаємодії всіх суб'єктів навчання. Створення умов для появи і розвитку навчального та життєвого досвіду учня в плані функціональної предметної грамотності передбачає саме компетентісний підхід. Його метою є створення умов для розвитку особистості учня в аспекті предметної функціональної грамотності. Тому інноваційні методи навчання є поштовхом до розвитку та вдосконалення професійних компетенцій.

Метод – ключовий інструмент будь-якої діяльності, за допомогою якого здійснюється взаємодія під час навчання. Від правильно підібраної системи методів залежить рівень досягнення результату. Як зазначає Н. Софій, нові завдання сучасної освіти вимагають від педагога виконання багатьох різних ролей: розробник навчальних програм, фасилітатор, презентатор, тренер, наставник, менеджер, консультант, дослідник, агент змін (Софій, 2007).

Аналіз досліджень. Дослідники проблем педагогічної інноватики (О. Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, В. Загвязинський, А. Ніколс та інші) намагаються співвіднести поняття «нового» в педагогіці з такими характеристиками як «корисне», «прогресивне», «позитивне», «сучасне», «передове». Таким сучасним іннова-

ційним засобом розвитку вербальної та невербальної компетентностей на уроках зарубіжної літератури є тренінг, на якому вчитель виконує роль тренера, а учні – учасників тренінгової групи.

У корекційно-педагогічній роботі Р. Баклі та Дж. Кейпл визначають тренінг як сплановані та систематичні зусилля щодо модифікації чи розвитку знань, умінь, установок людини засобами навчання, завдяки яким можна досягнути ефективного виконання одного чи кількох видів діяльності. С. І. Макшанов розуміє поняття «тренінг» як «спосіб перепрограмування наявної в людини моделі управління своєю поведінкою і діяльністю». А. П. Ситніков розглядає тренінги як навчальні ігри, які поєднують у собі навчальну та ігрову діяльність. За Т. Зайцевою тренінг є суб'єктивною методикою в конкретних процедурах, засобом впливу на особистість, спрямованим на створення умов для її цілеспрямованих змін.

Проблема системи методів і прийомів сучасного освітнього процесу зумовлена швидким розвитком інноваційної сфери навчального процесу, інтерактивних засобів, які удосконалюють вміння та навички учасників цього процесу. Методика використання тренінгу, яка здебільшого характерна для психологічної галузі, ефективно впроваджується в освітній сфері як на уроках у школі, так і під час занять в університеті. Оскільки основним атрибутом тренінгового заняття є взаємодія всіх учасників, що зумовлюється специфікою методів та умов, то нині тренінг є незамінним елементом системи навчання й розвитку в будь-якому навчальному закладі. Саме це й зумовило вибір теми статті.

Мета статті – визначити специфічні особливості тренінгу як інноваційного засобу сучасної освіти, проаналізувати основні атрибути тренінгу як неформального методу вирішення будь-якої проблеми та засобу розвитку вербальної та невербальної компетентностей на уроках зарубіжної літератури, спроектувати всі переваги тренінгових занять на уроках, які лише розширюють спектр навчального процесу. Основними завданнями

для досягнення мети є аналіз історії розвитку та виникнення тренінгу, визначення інноваційних методів навчання з метою удосконалення професійних компетенцій, порівняння ключових аспектів тренінгу та традиційних методів навчання, дослідження застосування інтерактивних технологій, зокрема методів ігрового навчання, аналіз методики використання тренінгів.

Виклад основного матеріалу. Перевагами тренінгу є нестандартність форм проведення. Він не схожий на класичні уроки, оскільки головним завданням тренінгу є встановлення контакту між учасниками групи та керівником (учителем). На перший погляд тренінг має схожу структуру зі звичайним (класичним) уроком, в якому є чітко окреслена тема, встановлена мета та засоби чи прийоми для її досягнення. Проте тренінг передбачає більш ігровий підтекст, який здебільшого базується на практиці, теоретична ж його частина відходить на другий план.

Однією з форм тренінгового заняття може бути рольова гра, яка передбачає неформальне вирішення конкретної проблеми за допомогою моделювання реальних життєвих ситуацій, удосконалення емпатичних навичок (співпереживання) та спроби «бути собою», долаючи всі психологічні бар'єри. Головним атрибутом такого методу є прийом експерименту, перевагами якого є вироблення навичок аналізу проблемних ситуацій, критичного і творчого мислення. Для тренінгу характерна активність всіх учасників, спрямованість навчального процесу в ігровому аспекті та створення творчої атмосфери з метою розвитку та вдосконалення вмінь і навичок у межах колективу, групи.

Необхідно зазначити, що дослідницькі роботи, творчі виступи, театральні вистави, музичні концерти, наукові проекти порівняно з тренінгом втрачають свою актуальність, оскільки саме тренінг передбачає низку активних та інтерактивних методів навчання, які з кожним днем стають все більш популярними в будь-якій освітній сфері. Тренінг як навчальний засіб входить до складу групи активних методів навчання, є альтернативою пасивним методам.

Тренінг як інноваційна форма навчання сформувався на початку ХХ ст. У 1950-1970 рр. тренінг розвивався як форма соціально-психологічної здібності особистості взаємодіяти з оточуючими людьми. Нині тренінг широко застосовується, вийшовши за рамки практичної психології та підготовки фахівців (Безпалько, 2004: 15).

В основі тренінгу як особливого неформального способу вирішення будь-якої проблеми

лежить процес комунікації в межах конкретної групи. Методи та засоби під час тренінгу не обмежують учасників, а створюють сприятливу атмосферу, яка стимулює взаємодію всіх учасників групи для вирішення проблемного питання. Їх це можна назвати «інтерактивними», оскільки під час будь-якого тренінгу незалежно від його форми та тривалості між учасниками відбувається активний процес навчання.

Урізноманітнення методів і засобів під час тренінгу розширює спектр навчального процесу, охоплюючи як теоретичну, так і практичну базу заняття, але при цьому необхідно враховувати рівень обізнаності учасників з конкретної теми, ресурси та умови проведення такого інтерактивного заняття. Особливістю такого навчального процесу є взаємодія як між учасниками групи, так і з тренером (учителем), оскільки тренінг передбачає впровадження нових підходів, засвоєння та обробку нової інформації, розвиток нових вмінь і навичок з метою самовдосконалення.

Тренінг – це форма соціально-педагогічної діяльності, спрямована на набуття життєвої компетентності шляхом збагачення як знаннями, так і життєво-практичним та емоційно-особистісним досвідом завдяки використанню інтерактивних засобів навчання (Бопко, 2015). Тренінг одночасно є не лише цікавим процесом пізнання себе та інших під час спілкування, а й інструментом для формування нових вмінь і навичок.

Тренінг має свої «атрибути»: тренінгова група, тренінгове коло, спеціальне обладнання для роботи, тренер, правила групи, атмосфера взаємодії та спілкування, інтерактивні методи навчання, структура тренінгового заняття, оцінювання ефективності тренінгу (Бевз, 2005). Тренінг і традиційні форми навчання мають суттєві відмінності. Традиційне навчання більш орієнтоване на правильну відповідь і за своєю суттю є формою передачі інформації та засвоєння знань. Тренінг насамперед орієнтований на запитання та пошук. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал: рівень та обсяг компетентності особистості (соціальної, емоційної та інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії (Бевз, 2005).

Як і будь-яке навчальне заняття, тренінг має певну мету: інформування та набуття учасниками тренінгу нових професійних навичок і вмінь; опанування нових технологій у професійній сфері; зміна погляду на проблему; зміна погляду на процес навчання (Безпалько, 2004: 23). Нині тренінг став найпоширенішою інтерактивною технологією серед методів ігрового навчання, предметом

яких є професійні контакти. Велику ефективність у підготовці фахівців в сфері педагогіки мають **комунікативні тренінги** з розвитку вербальної та невербальної компетентності учнів, їхніх інтерактивних вмінь і навичок. Організація процесу спілкування в такому тренінгу, тобто навчання діяльністю, і є головним засобом здійснення корекційних впливів.

Необхідно застосовувати зміну стилю і темпу ведення тренінгу для того, щоб пристосовуватися до різного типу слухачів та їхньої модальності, різних типів інтелекту, досвіду. Для урізноманітнення навчання варто використовувати кольорове і музичне оформлення, робити навчання схожим на гру (Федорчук, 2014: 150).

Для отримання нової інформації під час навчання необхідним складником є мотивація. Мотивація – своєрідний комплекс мотивів, який спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Потреби, інтереси, захоплення, емоції, ідеали здебільшого є мотивами. Проте в одних випадках інтерес базується на досягненні кращого результату (оцінки), а в інших – інтересу до самого процесу навчання (змісті). Тому особливістю тренінгу є неформальне, невимушене спілкування учасників тренінгу, яке відкриває групі безліч варіантів розв'язання проблеми та лише підсилює мотивацію у навчанні.

У тренінгу широко використовуються методи, спрямовані на стимуляцію взаємодії учасників. Переваги групової роботи полягають у тому, що з інформацією та досвідом можуть ознайомитися всі члени групи. Крім того, існує можливість легко давати інструкції відразу всім учасникам. Набуття нових навичок і досвіду під час тренінгу відбувається завдяки активній участі всіх членів групи та кожного з них окремо (Красовицький, Белкіна, 2002: 12).

Відомі розробники теорії і практики тренінгу Ю. Н. Ємельянов та Е. С. Кузьмін поєднують активні групові методи у три загальні блоки:

1) *дискусійні методи* (групова дискусія, аналіз випадків із практики, аналіз ситуацій морального вибору, моделювання практичних ситуацій, метод кейсів);

2) *ігрові методи*: а) дидактичні, імітаційні і творчі ігри, в тому числі ділові; б) рольові ігри (інтонаційно-мовний, відеотренінг, ігрова психотерапія, психодраматична корекція); в) мозковий штурм; г) контргра (трансактний метод усвідомлення комунікативної поведінки);

3) *сенситивний тренінг* (тренування самопізнання (усвідомлення), міжособистісної чуттєвості та емпатії) (Красовицький, Белкіна, 2002: 12).

Окрім методів (методик), які використовують у тренінгах, фахівці вибирають види тренінгів залежно від учасників, тематики і рівня складності проблем організації (індивідуальний, системний, стратегічний) (Ковальчук, 2005: 340).

Висновки. Отже, тренінг – це одночасно практичний та ефективний метод опанування новими знаннями з зарубіжної літератури; процес взаємодії між учасниками та тренером; навчання, яке стимулює та активізує інтерес до пізнання; можливість відкриття нових вмінь і навичок; продуктивна форма розширення власного набутого досвіду; нестандартна форма соціально-педагогічної діяльності, спрямована на набуття життєвої компетентності шляхом збагачення та самовдосконалення як теоретично, так і практично завдяки використанню інтерактивних засобів навчання зарубіжної літератури.

Тренінг, на думку фахівців, подібний до самого життя в мініатюрі. Часто вживається вислів: «Тренінг – це гра в життя, під час якої вирішуються реальні життєві проблеми». Оволодіння новими технологіями навчання й виховання вимагає внутрішньої готовності вчителя до розуміння необхідності освіти протягом всього життя, серйозної діяльності щодо запровадження нових методів навчання та викладання, адаптації до нових умов розвитку суспільства (Оніщенко, 2015: 107).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Бевз Г. М. Основні положення щодо проведення тренінгів. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/598/> (дата звернення: 18.11.2020).
- Безпалько О. В. Тренінг як інноваційна форма соціально-педагогічної роботи. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2004. № 1. С. 22–28.
- Бопко І. З. Роль інноваційних технологій у формуванні педагогічної техніки майбутніх вчителів іноземних мов. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 2. URL: http://C:/Users/pc1/Downloads/Vnadrps_2015_2.pdf (дата звернення: 17.11.2020).
- Брусенцева О. А. Впровадження інноваційних педагогічних технологій як складник розвитку вищої освіти в сучасних умовах. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 4. URL: (дата звернення: 19.11.2020).
- Красовицький М., Белкіна О. Сучасні уроки (інноваційні технології: тренінги, інтерактивні форми навчання, критичне мислення). *Завуч*. 2002. № 35. С. 12.
- Макшанов С. И. Психология тренинга: Теория. Методология. Практика : монография. URL: <https://studfile.net/preview/3584098/> (дата звернення: 19.11.2020).

7. Оніщенко О. В. Тренінг як інноваційна методика навчання в системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2015. Вип. 132. С. 106–109. URL: <http://visnyk.chnp.edu.ua/dl/2416> (дата звернення: 17.11.2020).

8. Софій Н. Інноваційні методи навчання та викладання. URL: <http://osvita.ua/school/method/1663> (дата звернення: 18.11.2020).

9. Тренінгові технології навчання з економічних дисциплін. Навчальний посібник / за заг. редакцією Г. О. Ковальчук. Київ : КНЕУ, 2005. 377 с.

10. Федорчук В. М. Тренінг особистісного зростання : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 250 с. URL: http://www.posek.km.ua/images/stories/doc/trening_osobystogo_zrostannay.pdf (дата звернення: 19.11.2020).

REFERENCES

1. Bevz H. M. Osnovni polozhennia shchodo provedennia treninhiv [Basic provisions for training]. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/598/> [in Ukrainian] (accessed: 18 November 2020).

2. Bezpalko O. V. Treninh yak innovatsiina forma sotsialno-pedahohichnoi roboty [Training as an innovative form of socio-pedagogical work]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*. 2004. № 1. S. 22–28 [in Ukrainian].

3. Bopko I. Z. Rol innovatsiinykh tekhnolohii u formuvanni pedahohichnoi tekhniki maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov [The role of innovative technologies in the formation of pedagogical techniques of future teachers of foreign languages]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. 2015. Vyp. 2. URL: http://C:/Users/pc1/Downloads/Vnadps_2015_2_7.pdf [in Ukrainian] (accessed: 17 November 2020).

4. Brusientseva O. A. Vprovadzhennia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii yak skladova rozvytku vyshchoi osvity v suchasnykh umovakh [Introduction of innovative pedagogical technologies as a component of higher education development in modern conditions]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu*. 2010. № 4. URL: <http://tme.umo.edu.ua/docs/4/10bruemt.pdf> [in Ukrainian] (accessed: 19 November 2020).

5. Krasovytskyi M., Bielkina O. Suchasni uroky (innovatsiini tekhnolohii: treninhy, interaktyvni formy navchannia, krytychne myslennia) [Modern lessons (innovative technologies: trainings, interactive forms of learning, critical thinking)]. *Zavuch*. 2002. № 35. S. 12 [in Ukrainian].

6. Makshanov S. Y. Psykholohiia trenynha: Teoriia. Metodolohiia. Praktyka : monohrafiia [Training psychology: Theory. Methodology. Practice : monograph]. URL: <https://studfile.net/preview/3584098/> [in Ukrainian] (accessed: 19 November 2020).

7. Onishchenko O. V. Treninh yak innovatsiina metodyka navchannia v systemi pisljadiplomnoi pedahohichnoi osvity [Training as an innovative teaching method in the system of postgraduate pedagogical education]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*. 2015. Vyp. 132. S. 106–109. URL: <http://visnyk.chnp.edu.ua/dl/2416> [in Ukrainian] (accessed: 25 November 2020).

8. Sofii N. Innovatsiini metody navchannia ta vykladannia [Innovative teaching and learning methods] (accessed: 18 November 2020).

9. Treninhovi tekhnolohii navchannia z ekonomichnykh dystsyplin. Navchalnyi posibnyk [Training technologies of training in economic disciplines] / za zah. redaktsiieiu H. O. Kovalchuk. Kyiv : KNEU, 2005. 377 s. [in Ukrainian].

10. Fedorchuk V. M. Treninh osobystisnoho zrostannia : navchalnyi posibnyk [Personal growth training : a textbook]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 2014. 250 s. URL: http://www.posek.km.ua/images/stories/doc/trening_osobystogo_zrostannay.pdf [in Ukrainian] (accessed: 19 November 2020).

УДК 378.147:811.111(07)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-35>**Ольга ТАМАРКІНА,***orcid.org/0000-0002-8508-1449*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Сумського національного аграрного університету

(Суми, Україна) *olgatam74@gmail.com*

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ ЗВО В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Сьогодні відбувається процес кардинальних змін у системі вищої освіти завдяки впровадженню інноваційних технологій у процес навчання. Все більш актуальним стає впровадження новітніх досягнень, акцентованих на самостійність у навчанні. Це спричинено широким використанням інформаційних технологій, які дають можливість ефективно реалізовувати самоосвітню діяльність тих, хто навчається. Крім цього, у зв'язку з входженням України в Болонський процес і з впровадженням кредитно-модульної системи оцінювання знань передбачається, що на самостійну роботу студентів повинно виділятися не менше п'ятдесяти відсотків всього навчального навантаження. Та не тільки зовнішні причини, які відбуваються в освіті, спонукають освітян все більше уваги приділяти організації самостійної роботи студентів та учнів, а й ціла низка внутрішніх причин, однією з яких є головна – неспроможність вчорашніх випускників вищих навчальних закладів через брак самостійності, самоорганізованості, нездатності до самоосвіти, самонавчання, повноцінно працювати за своєю спеціальністю. Дистанційне навчання – це не лише данина моді чи бажання копіювати вдалі освітні рішення розвинених країн. У центрі процесу дистанційного навчання знаходиться самостійна пізнавальна діяльність тих, хто навчається, самоосвіта, можливість не тільки прищепити навички самостійного здобуття нових знань, а, що є найголовнішим, і їх практичне використання. Добре відомо, що сучасні студенти – «мережеве» покоління, для якого електронний спосіб отримання інформації вже став нормою життя. Тому застосування високих технологій в освітньому процесі, як правило, вітається молоддю. Популярність дистанційних методів освіти пояснюється гнучкістю та доступністю цих технологій. Збільшення кількості позааудиторних годин стимулює викладачів шукати нові форми викладу навчального матеріалу, розвивати нові методики навчання, а також способи управління самостійною пізнавальною діяльністю студентів, які і є основою сучасних освітніх технологій. Дистанційна освіта – це принципово новий, високотехнологічний підхід до процесу передачі знань, дуже гнучка система освіти, яка допомагає вирішити ці завдання.

Ключові слова: самостійна робота, дистанційне навчання, позааудиторна робота, мотивація до навчання, пізнавальна діяльність, Інтернет, комунікація, електронні навчальні матеріали.

Olha TAMARKINA,*orcid.org/0000-0002-8508-1449*

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor;

Associate Professor at the Foreign Languages Department

Sumy National Agrarian University

(Sumy, Ukraine) *olgatam74@gmail.com*

STUDENTS' SELF-EDUCATIONAL ACTIVITY IN THE DISTANCE EDUCATION CONDITIONS

Today there is a process of radical changes in the higher education system due to the introduction of innovative technologies in the learning process. The introduction of the latest achievements, focused on independence in learning, is becoming more and more important. This is due to the widespread use of information technology, which allows for effective implementation of self-educational activities of learners. In addition, in connection with Ukraine's entry into the Bologna Process and the introduction of a credit-module system of knowledge assessment, it is assumed that at least fifty percent of the total workload should be allocated for independent work of students. But not only external reasons that occur in education, encourage educators to pay more attention to the organization of self-educational activity of students and pupils, but also a number of internal reasons, one of which is the main - the inability of yesterday's graduates due to lack of independence, self-organization, inability to self-education, self-study, to work fully in their specialty. Distance education is not just a tribute to fashion or a desire to copy the successful educational decisions of developed countries. At the heart of the distance educational process is the independent cognitive activity of learners, self-education, the opportunity not only to instill the skills of independent acquisition of new knowledge, but, most importantly, their

practical use. It is well known that modern students are a "networked" generation, for whom the electronic way of obtaining information has already become the norm. Therefore, the use of high technology in the educational process is usually welcomed by young people. The popularity of distance education is due to the flexibility and availability of these technologies. Increasing the number of extracurricular hours encourages teachers to seek new forms of teaching material, to develop new teaching methods, as well as ways to manage self-independent cognitive activity of students, which are the basis of modern educational technologies. Distance education is a fundamentally new, high-tech approach to the process of knowledge transfer, a very flexible education system that helps to solve these problems.

Key words: *self-educational activity, distance education, out-audience educational activity, motivation, cognitive activity, Internet, communication, electronic learning materials.*

Постановка проблеми. В останні роки відчутно зросло значення освіти як фактора формування нової економіки і суспільства в цілому. Тому підвищились вимоги і до якості професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Посилення конкуренції на ринку праці потребує високоосвічених економістів, здатних не лише усвідомити механізми її функціонування, а й опанувати системою дієвих знань та вмінь, необхідних для успішного здійснення багатоперспективної майбутньої професійної діяльності. Сучасні тенденції розвитку суспільства потребують певної модернізації процесу підготовки майбутніх фахівців у ЗВО шляхом цілеспрямованої її орієнтації на поглиблений розвиток аналітичних умінь студентів, їх стратегічного мислення, вміння синтезувати інформацію й використовувати різні підходи для вирішення проблем, пов'язаних із бізнес-діяльністю, застосовувати знання на практиці, працювати в команді та швидко адаптуватися до змін.

Дистанційне навчання – порівняно нове явище в Україні. Проблемі дистанційного навчання приділяється велика увага в науковій літературі. Свою увагу приділили С. Вітвицька, Г. Козлакова, В. Кухаренко, В. Ясулайтіс, А. Петров, Е. Полат, О. Тищенко, А. Хуторський та багато інших.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання є формою отримання освіти (поряд із денною та заочною), яка використовує традиційні і специфічні методи, форми та засоби навчання, основою яких є комп'ютерні і телекомунікаційні технології. При цьому суттю процесу є цілеспрямована, контрольована і інтенсивна самостійна робота того, хто навчається, в будь-якому зручному для себе місці за індивідуальним розкладом, з використанням комплексу спеціальних засобів навчання і можливістю контакту з викладачем (та іншими студентами) по телефону, за допомогою електронної або звичайної пошти, а також очно.

Ми розглядаємо дистанційне навчання як таку організацію навчального процесу, за якої викладач розробляє навчальну програму, що базується на самостійній роботі студента. Для організації самостійної роботи велике значення для студента має навчально-методичний пакет, розроблений викла-

дачами. Сьогодні більшість викладачів мають електронний навчально-методичний комплекс, який допомагає студенту якісніше засвоїти матеріал, вивільняє час для аналізу результатів, вирішує проблему недостатнього забезпечення студентів друкованою навчальною літературою у зв'язку із браком коштів. Ефективній організації самостійної роботи студентів значною мірою сприяє використання Інтернету як джерела інформації, засобу, що підвищує мотивацію у вивченні дисциплін, забезпечує індивідуалізацію, інтерактивність навчання, моделювання особливого навчального середовища і, врешті-решт, підвищує якість навчання. Користуючись послугами мережі Інтернет, студент вчиться вибирати із великої кількості інформаційних джерел потрібну інформацію, аналізувати та систематизувати її. Найбільш поширеною комунікаційною технологією і відповідним сервісом у комп'ютерних мережах є технологія пересилки й обробки інформаційних повідомлень, що забезпечує оперативний зв'язок між студентами.

Отже, самостійна робота студентів, підходи до якої потребують докорінних змін, є основою вищої освіти, важливою частиною процесу підготовки фахівців. Саме така робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних завдань. Тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власному досвіду, думці і дії, будуть насправді міцні.

Одним із найдоступніших шляхів підвищення ефективності заняття та активізації студентів на занятті є продумана самостійна навчальна робота. Саме в процесі особистої самостійної навчальної діяльності студент здобуває міцні знання. Самостійну навчальну роботу визначають як будь-яку організовану викладачем активну діяльність учнів, спрямовану на виконання поставленої мети в спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх осмислення, закріплення, формування та розвиток умінь і навичок, узагальнення і систематизацію знань. У самостійній роботі виділяють фронтальну, групову та індивідуальну навчальну діяльність студентів, які здійснюються під керівництвом викладача, що виступає консультантом, але не бере у ній безпосередньої участі.

Сучасний етап розвитку вищої освіти пов'язаний із переходом до практичної реалізації нової освітньої парадигми, яка спрямована на створення цілісної системи безперервної освіти, на розширення сфери самостійної діяльності студентів в умовах залучення до процесу пізнання інформаційних та телекомунікаційних мережевих технологій, які формують навички самоорганізації та самоосвіти. Самостійна робота як вид навчальної діяльності матиме ефективність, якщо є чітка організація зі сторони навчального закладу, викладача, якщо така робота є систематичною, а не епізодичним явищем, коли здійснюється постійний педагогічний контроль за роботою студентів, а це – відповідь на контрольні або тестові питання, перевірка конспекту, рефератів, перевірка виконаних індивідуальних завдань. Для самостійної роботи студентів характерна велика активність пізнавальних процесів, як на занятті, так і поза ними. Самостійна робота слугує засобом підвищення ефективності процесу навчання й підготовки студентів до самостійного поповнення своїх знань (Буряк, 1984).

Дистанційне навчання дає можливість одержати освіту молоді, яка не може поєднувати навчання з роботою або проживає у віддаленій від обласних центрів місцевості; військовослужбовцям; керівникам; бізнесменам та студентам, що бажають паралельно отримати освіту. Дистанційне навчання підходить майже всім, тому що дає можливість гармонійно поєднувати навчання та повсякденне життя, а також дає прекрасну можливість отримати освіту за кордоном з мінімальними фінансовими витратами при великому виборі спеціальностей (Ясулайтіс, 2005).

Отже, дистанційна освіта – це:

1) гнучкість – можливість викладення матеріалу курсу з урахуванням підготовки, здібностей студентів. Це досягається створенням альтернативних сайтів для одержання більш детальної або додаткової інформації з незрозумілих тем, а також низки питань-підказок тощо;

2) актуальність – можливість упровадження новітніх педагогічних, психологічних, методичних розробок;

3) зручність – можливість навчання у зручний час, у певному місці, здобуття освіти без відриву від основної роботи, відсутність обмежень у часі для засвоєння матеріалу;

4) модульність – розбиття матеріалу на окремі функціонально завершені теми, які вивчаються у міру засвоєння і відповідають здібностям окремого студента або групи загалом;

5) економічна ефективність – метод навчання дешевший, ніж традиційні, завдяки ефективному

використанню навчальних приміщень, полегшеному коригуванню електронних навчальних матеріалів та мультидоступу до них;

6) можливість одночасного використання великого обсягу навчальної інформації будь-якою кількістю студентів;

7) інтерактивність – активне спілкування між студентами групи і викладачем, що значно посилює мотивацію до навчання, поліпшує засвоєння матеріалу;

8) більші можливості контролю якості навчання, які передбачають проведення дискусій, чатів, використання самоконтролю, відсутність психологічних бар'єрів;

9) відсутність географічних кордонів для здобуття освіти. Різні курси можна вивчати в різних навчальних закладах світу.

Дистанційне навчання ми розглянемо як позааудиторну самостійну роботу студентів. Позааудиторна самостійна робота студентів – це форма навчання, яка розв'язує навчальні завдання в конкретній навчальній ситуації, виробляє у студента психологічну настанову на самостійне поповнення своїх знань, вмінь під час розв'язання пропонованих завдань, сприяє формуванню у студента необхідного обсягу знань, умінь, навичок, що є поштовхом просування до вищих рівнів розумової діяльності, виступає важливою умовою самоорганізації, самодисципліни студента, забезпечує педагогічне керівництво самостійною навчальною, науковою діяльністю студента у процесі навчання.

Цілі позааудиторної роботи, наприклад, з англійської мови зводяться до формування й підтримки цікавості у студентів до іноземної мови, покращення рівня їхніх практичних навичок говоріння, розширення їхнього світогляду, пам'яті, формування в них самостійності та організованості (Заскалета, 2008).

Позааудиторна робота з іноземної мови має широкі можливості для підбору текстів із певним естетичним, художнім та моральним змістом. Текстовий матеріал може використовуватися не лише для поглиблення мовних навичок та вмінь, але й для виховних цілей. Роботу спрямовано на оволодіння мовою іншого народу, що містить великі можливості для розвитку соціокультурної комунікації студентів.

Позааудиторна діяльність відкриває великі можливості для самореалізації. Вона передбачає досить великий ступінь свободи, завдяки чому здійснюється більш тісне міжособистісне неформальне спілкування студентів, викладачів, адміністрації ЗВО, відбувається культурне і духовне збагачення особистості, розвиток і поглиблення смаків тощо (Полат, 2005).

Загалом позааудиторну роботу можна поділити на професійно та соціально спрямовану. До першої категорії відносяться участь у наукових гуртках, студентському науковому товаристві, дослідницьких проектах, олімпіадах, конференціях. Така діяльність носить фаховий характер, об'єднує студентів подібних спеціальностей, проходить під керівництвом або наглядом викладача-куратора та вимагає від студентів чималих зусиль, послідовності, цілеспрямованості та вмотивованості. Позааудиторна робота другої категорії носить більш загальний, виховний характер і може поєднувати студентів різних спеціальностей. До неї відносяться, наприклад, спортивні секції, театральні та танцювальні групи, екскурсії, відвідування виставок та музеїв тощо.

Для багатьох позааудиторна робота може починатися просто як хобі, але згодом стати основою майбутньої кар'єри. У будь-якому випадку навички командної роботи, вміння знаходити спільну

мову із оточуючими, задатки лідера будуть корисними у будь-якій галузі. Також участь у позааудиторній роботі вчить відповідальності, дає почуття самоповаги.

Висновки. Таким чином, позааудиторна діяльність студентів поєднана виховними й освітніми цілями, виконання яких створює умови для особистого розвитку студентів. Дистанційне навчання надає здобувачам вищої освіти доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає абсолютно нові можливості для творчого самовираження, знаходження та закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати абсолютно нові форми і методи навчання із застосування концептуального і математичного моделювання явищ і процесів. Розвиток дистанційного навчання буде продовжуватися і вдосконалюватися з розвитком інтернет-технологій і вдосконалення методів дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряк В. К. Самостоятельная работа учащихся. Москва : Просвещение, 1984. 64 с.
2. Железнякова Г. А. Моделирование самостоятельной работы студентов в условиях дистанционного обучения. *Телекоммуникации и информатизация образования*. 2005. № 2. С. 59–61.
3. Заскалета С. Г. Самостійна робота студентів при вивченні іноземної мови як засіб активізації пізнавальної діяльності. *Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін*: 2008 рік: матеріали науково-практичної конференції, 10-12 квітня 2008. Миколаїв : МДПІ. С. 50.
4. Дистанционное обучение / под ред. Е. С. Полат. Москва : Владос, 2005. 192 с.
5. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.
6. Що таке дистанційна освіта: як вона працює? веб-сайт URL : <http://www.vsemisto.info/osvita/2355-sho-take-vysha-osvita-jakvona-prazjuje> (дата звернення: 18.11.2020 р).
7. Ясулайтіс В. А. Дистанційне навчання: методичні рекомендації: Київ : МАУП, 2005. 72 с.

REFERENCES

1. V. Buriak. Samostoiatelnaia rabota uchashchikhsia. M. Prosveshchenie [Self-educational activity of the students], 1984, 64 p. [in Russian].
2. H. Zhelezniakova. Modelirovanie samostoiatelnoy raboty studentov v usloviakh distantsionnogo obucheniiia [Modeling of self-educational activity of students in the conditions of distance education]. *Telecommunication and informatization of education Magazine*, 2005. № 2. pp. 59-61 [in Russian].
3. S. Zaskaleta. Samostiina robota studentiv pry vyvchenni inozemnoii movy yak zasib aktyvizatsii piznavalnoi diialnosti [Self-educational activity of the students by learning foreign language as the means of activation of cognitive work]. *Psychological pedagogical and lingual aspects of teaching linguistic disciplines, materials of the scientific conference*. 2008. MDPI. P. 50 [in Ukrainian].
4. Ye. Polat. Distanstionnoe obuchenie. [Distance education] edited by Polat, 3d edition, 2005. M., Vlados, 192 p. [in Russian].
5. O. Pometun. Entsiklopedia interaktivnoho navchannia. [Encyclopedia of interactive learning]. 2007. Kyiv, 144 p. [in Ukrainian].
6. Shcho take dystantsiyna osvita: yak vona pratsiue? [What is the distance education: how does it work?] [electronic resource]: Available at : <http://www.vsemisto.info/osvita/2355-sho-take-vysha-osvita-jakvona-prazjuje> [in Ukrainian].
7. V. Yasulaitis. Dystantsiine navchannia: metodychni rekomendatsii [Distance education. Methodical recommendations]. 2005. Kyiv, MAUP, 72 p. [in Ukrainian].

УДК 378:56/7845:78
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-36>

Катерина ФОДОР,
orcid.org/0000-0002-5086-0944
аспірант кафедри педагогіки
Мукачівського державного університету
(Мукачево, Закарпатська область, Україна) *fodor.katalin@kmf.org.ua*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА ЗАСАДАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ¹

Висвітлено логіку розгортання експериментального дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу. Дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу базується на організації та проведенні педагогічного експерименту.

Згідно з поставленими цілями логіка проведення дослідно-експериментальної роботи уможливила обґрунтування її етапів, які характеризувалися чітко окресленими завданнями, відповідними формами і методами організації. Під час першого (пошуково-теоретичного) етапу (2017 рік) було здійснено поглиблений аналіз наукових літературних джерел філософського, психолого-педагогічного, науково-методичного, історико-педагогічного спрямування, опрацьовано періодичні науково-методичні видання та матеріали науково-практичних зібрань (конференцій, симпозіумів, семінарів) з метою узагальнення теоретичних засад формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.

Під час другого (діагностично-констатувального) етапу (2017-2018 н.р.) було визначено мету, завдання, провідну ідею дисертаційної роботи; вивчено та адаптовано існуючий діагностичний інструментарій і розроблено авторські тести для встановлення стану сформованості соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу; висунуто та конкретизовано гіпотезу й концептуальні засади формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.

Авторська методика формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу вбудована у логіку організації третього (формувального) етапу експериментального дослідження, який тривав протягом 2018-2019 н.р. Перевірка аналізу результатів експериментального дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу передає зміст підсумкового етапу експериментального дослідження (2020 рік).

Ключові слова: компетентність, соціокультурна компетентність, компонент, етап, організація, майбутні вчителі іноземних мов.

Kateryna FODOR,
orcid.org/0000-0002-5086-0944
Postgraduate Student at the Department of Pedagogy
Mukachevo State University
(Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine) *fodor.katalin@kmf.org.ua*

ORGANIZATIONAL FUNDAMENTALS OF THE RESEARCH ON FORMING SOCIOCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF FOREIGN LANGUAGES ON THE BASIS OF INTERDISCIPLINARY APPROACH

In the article the logic of the development of experimental research on forming sociocultural competence of future teachers of foreign languages on the basis of interdisciplinary approach is highlighted. The research on forming sociocultural competence of future foreign language teachers on the basis of interdisciplinary approach is based on organization and conducting a pedagogical experiment.

According to the set goals, the logic of conducting experimental work made it possible to substantiate its stages, which were characterized by clearly defined tasks and appropriate forms and methods of organization. During the first stage, i.e. the exploratory-theoretical one, which was completed in 2017 an in-depth analysis of literary sources of philosophical, psychological-pedagogical, scientific-methodical and historical-pedagogical factors was carried out, publications of scientific-methodical journals and materials of scientific-practical conferences were analyzed in order to generalize the

¹ Статтю написано за сприяння програми Колегіум Талантум (Угорщина, 2020 рік).

theoretical foundations of forming sociocultural competence of future teachers of foreign languages on the basis of interdisciplinary approach.

The second stage, i.e. the diagnostic and ascertaining one, which was completed in 2017-2018 academic year – is reflected in the purpose, tasks and the leading idea of the dissertation. During this stage the existing diagnostic tools were studied and the author's tests were designed to establish the state of forming sociocultural competence of future foreign language teachers on the basis of interdisciplinary approach; moreover, the hypothesis was formulated, and the conceptual foundations of forming sociocultural competence of future teachers of foreign languages on the basis of the interdisciplinary approach were concretized.

The method of forming sociocultural competence of future foreign language teachers on the basis of interdisciplinary approach is built into the logic of the organization of the third, formative stage of the experimental research, which lasted during 2018-2019 academic year. Analysis of the results of the experimental study of forming sociocultural competence of future foreign language teachers on the basis of an interdisciplinary approach reflects the content of the final stage of the experimental study (2020).

Key words: *competence, sociocultural competence, component, stage, organization, future foreign language teachers.*

Постановка проблеми. Дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу передбачало організацію та проведення педагогічного експерименту. З метою пояснення його специфіки та логіки здійснення вважаємо за доцільне здійснити детальний аналіз категорій «експеримент», «педагогічний експеримент».

Сучасне розуміння поняття «експеримент» свідчить про багато різних трактувань. Наведемо огляд деяких із них, спрямований на побудову власної версії, що має ознаки використовуваних авторами визначень і дає змогу відповісти на поставлені питання й організувати діяльність дослідника в режимі експерименту. У «Короткій філософській енциклопедії» експеримент визначається як «планомірно проведене спостереження; планомірна ізоляція, комбінація і варіювання умов з метою вивчення залежних від них явищ» (Краткая философская энциклопедия, 1994: 156). Так науковець створює можливість спостережень, на основі яких складається нове знання про закономірності функціонування досліджуваного явища.

Слушною вважаємо думку В. Загвязинського, який, визначаючи сутність дидактичного дослідження, за основу бере тлумачення, в якому експериментом є зміна або відтворення явища з метою вивчення його в найбільш сприятливих умовах (Загвязинский, 1981: 160). Характерною рисою експерименту є заплановане втручання в досліджуваний процес, можливість багаторазового відтворення досліджуваних явищ у змінних умовах.

Метод експерименту, за словами В. Загвязинського (Загвязинский, 1981: 128), дозволяє розкласти цілісні педагогічні явища на складники. Змінюючи умови, в яких такі елементи функціонують, експериментатор отримує можливість простежувати розвиток окремих сторін і зв'язків, більш-менш точно фіксувати отримані результати. Тому експеримент вживається для перевірки

гіпотези, уточнення окремих висновків теорії (емпірично перевірених наслідків), встановлення та уточнення фактів.

Найбільш істотними ознаками експерименту є відтворюваність, перевірка гіпотези, встановлення й уточнення фактів. М. Поташник, розглядаючи застосування поняття «експеримент» у педагогічній практиці, виокремлює множинність використовуваних тлумачень. Проте всі вони «еквівалентні, з будь-якого можна вивести всі інші, кожне з них сильніше висвітлює ту чи іншу сторону цього явища» (Поташник, 1991: 8). Нині в наукових колах у загальному розумінні під експериментом розуміється загальнонауковий метод пізнання, за допомогою якого в контрольованих і керованих умовах досліджуються явища дійсності.

Аналіз досліджень. Проблеми визначення ключових умов ефективності методики дослідно-експериментальної роботи, пов'язаних із проведенням педагогічного експерименту, були предметом наукових розвідок низки науковців (Батаршев, 2007; Кивирялг, 1980; Лузан, 2011; Штутьман, 1988). Питання формування соціокультурної компетентності майбутніх фахівців знайшли відображення у наукових доробках Н. Білоцерківської (2009), І. Закір'янової (2002), В. Калініна (2003), В. Киливника (2018).

Мета статті – висвітлити логіку розгортання експериментального дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу. Підкреслюючи багатофункціональність педагогічного експерименту, трактуємо його як науково обґрунтований досвід організації освітньої діяльності з метою пошуку нових, ефективніших способів вирішення педагогічних проблем; як дослідницьку діяльність щодо вивчення причинно-наслідкових зв'язків у педагогічному явищі й умов його протікання. В межах дослідження педагогічний екс-

перимент розглядаємо як комплекс пізнавальних операцій, пов'язаних із вивченням педагогічних чинників, явищ, процесів у спеціально створених умовах для з'ясування властивостей, зв'язків, закономірностей.

Для педагогічного експерименту характерними є такі особливості:

- зумисне внесення у педагогічний процес принципово важливих змін згідно із завданнями та гіпотезою дослідження;

- організація педагогічного процесу, яка дає змогу встановлювати зв'язки між явищами без порушення його цілісного характеру;

- глибокий якісний аналіз і точний кількісний вимір внесених у педагогічний процес нових та/або видозмінених компонентів і результатів експерименту загалом.

Авторська експериментальна методика формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу пройшла процедуру апробації з метою її подальшої адаптації та впровадження в освітній процес вищої школи. Мета дослідно-експериментальної роботи полягала в дослідженні результативності педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.

Різноманітність існуючих у педагогіці дослідних програм, реальних контекстів дослідження (теоретичних і практичних завдань), можливостей, якими володіє дослідник, а також технічних та етичних обмежень, які виникають у науково-дослідницькій практиці, є причиною того, що конкретні методики дослідження істотно відрізняються. Такі конкретні стратегії організації наукових розвідок розглядаються як методи науково-педагогічного дослідження, застосування яких спрямовувалося на отримання висновків методологічного, теоретичного та практичного характеру.

Вибір конкретних методів дослідження визначався характером фактичного матеріалу, умовами і метою такого дослідження. Методи добиралися відповідно до завдань конкретного етапу дослідження. Прийоми та операції з теоретичним і фактичним матеріалом було реалізовано в послідовності, заданій програмою дослідження. Так, на теоретичному етапі дослідження використовувалися методи збору інформації, вивчення джерел, системний аналіз, сходження від абстрактного до конкретного. На етапі збору фактичного матеріалу були застосовані методи емпіричного дослідження: експеримент, спостереження, опитування, оброблення й аналіз отриманих даних

(кількісний і якісний аналіз), їх систематизація та узагальнення. У процесі узагальнення даних експериментального пошуку використовувалися візуальні (графічні) методи (схеми, діаграми, графіки). На етапі аналізу результатів дослідження мали місце верифікаційні методи, які дали змогу перевірити одержані результати, визначити рівень їх значущості, довести істинність гіпотези та сформулювати висновки.

Педагогічний експеримент передбачає навмисне теоретично обґрунтоване внесення змін в організацію педагогічного процесу, що здійснюється з метою оцінки і (або) порівняння ефективності педагогічних нововведень, а також вивчення характеру зв'язків між різними компонентами освіти і педагогічними явищами, між факторами, умовами і результатами педагогічного впливу. Ключовим етапом педагогічного експерименту є його планування, адже будь-який педагогічний експеримент має структуру й логіку проведення, що пов'язано з дослідницькими операціями та їхньою класифікацією. Згідно з поставленими цілями логіка проведення дослідно-експериментальної роботи уможливила визначення та обґрунтування її етапів, які характеризувалися чітко окресленими завданнями, відповідними формами і методами організації: пошуково-теоретичний – 2017 р.; діагностично-констатувальний – 2017-2018 н.р.; формувальний – 2018-2019 н.р.; аналітично-підсумковий – 2020 р.

Розглянемо детальніше зміст кожного етапу. Так, протягом першого етапу здійснено поглиблений аналіз наукових літературних джерел філософського, психолого-педагогічного, науково-методичного, історико-педагогічного спрямування, опрацьовано періодичні науково-методичні видання та матеріали науково-практичних зібрань (конференцій, симпозіумів, семінарів) з метою узагальнення теоретичних засад формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми відбувався постійно до завершення роботи над дисертацією з метою уточнення сутності основних понять дисертаційного дослідження в контексті сучасної педагогічної науки й доведення правильності вибраних методів шляхом порівняння з результатами педагогічних пошуків інших дослідників.

Пошуково-теоретичний етап наукової розвідки характеризувався такими процесами:

- виявлено актуальність проблеми формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– виокремлено соціально-культурні передумови модернізації професійної підготовки майбутніх вчителів іноземних мов;

– на основі вивчення літературних джерел, нормативно-правової документації та інших матеріалів, аналізу практичного досвіду підготовки майбутніх вчителів іноземних мов виявлено низку суперечностей, які стають на заваді розв'язанню актуальних проблем формування у студентів соціокультурної компетентності на засадах міждисциплінарного підходу.

Діагностично-констатувальний етап передбачав роботу зі студентами, які на момент вступу в експеримент закінчували IV курс навчання. Вказаний етап наукової розвідки передбачав такі дії:

– визначено мету, завдання, провідну ідею дисертаційної роботи;

– вивчено та адаптовано існуючий діагностичний інструментарій та розроблено авторські тести для встановлення стану сформованості соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– висунуто, конкретизовано гіпотезу й концептуальні засади формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– конкретизовано структурні складники соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов;

– конкретизовано рівні сформованості цього феномену у студентів та узагальнено сукупність показників для кожного рівня;

– визначено, теоретично обґрунтовано педагогічні умови і розроблено структурно-функціональну модель формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– проведено констатувальну частину експерименту, в результаті чого встановлено необхідність цілеспрямованого формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.

Авторська методика формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу вбудована в логіку організації третього (формувального) етапу експериментального дослідження, який тривав протягом 2018-2019 н.р. і дав змогу досягнути таких результатів:

– спроектувати соціокультурне середовище формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– конкретизувати засоби формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– розробити й апробувати експериментальну методику реалізації педагогічних умов та структурно-функціональної моделі формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– провести формувальний етап дисертаційного дослідження, у процесі якого здійснено експериментальну перевірку гіпотези ефективності педагогічних умов і структурно-функціональної моделі;

– здійснити апробацію авторської методики для цілеспрямованого формування досліджуваної компетентності;

– на основі використання методів спостереження, бесіди, опитування, анкетування, аналізу дієвості різних структурних компонентів розробленої методики визначити проблемні місця запропонованої структурно-функціональної моделі; внести корективи в педагогічне забезпечення її функціонування.

Перевірка аналізу результатів експериментального дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу передає зміст підсумкового етапу експериментального дослідження (2020 р.), під час якого було:

– узагальнено результати формувального етапу експериментального дослідження;

– внесено доповнення та уточнення у зміст основних теоретичних положень;

– систематизовано дослідницькі матеріали та викладено результати дослідження в тексті дисертації та навчально-методичних розробках для формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– здійснено експериментальну перевірку ефективності впровадження педагогічних умов та структурно-функціональної моделі;

– впроваджено основні результати дослідження в педагогічну практику закладів вищої освіти, в яких здійснюється професійна підготовка майбутніх вчителів іноземних мов;

– оброблено та проаналізовано отримані дані, здійснено порівняльний аналіз ефективності традиційної підготовки студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра галузі знань 01 «Освіта» за напрямом 014 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література) для реалізації запропонованої в дослідженні інноваційної методики формування соціокультурної

компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу;

– систематизовано й узагальнено результати експериментального дослідження; доведено їх вірогідність шляхом використання методів математичної статистики;

– сформульовано висновки; здійснено прогностичне обґрунтування розробленої експериментальної системи; визначено перспективи подальших розвідок.

Висновки. Отже, експериментальне дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу здійснювалося протягом 2017-2020 років й охоплювало чотири етапи:

пошуково-теоретичний, діагностично-констатувальний, формувальний та аналітично-підсумковий. Ці етапи педагогічного експерименту є чітко алгоритмізованими і послідовними, що забезпечує структурну доцільність експериментальної діяльності щодо формування досліджуваної компетентності у студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавра галузі знань 01 «Освіта» за напрямом 014 Середня освіта (Англійська мова та зарубіжна література).

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в окресленні особливостей реалізації методики формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоцерківська Н. Г. Формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2009. 20 с.
2. Батаршев А. В., Алексеева И. Ю., Майорова Е. В. Диагностика профессионально-важных качеств. СПб : Питер, 2007. 192 с.
3. Загвязинский В. И. Методология и методика дидактического исследования. М. : Педагогика, 1981. 160 с.
4. Закір'янова І. А. Динаміка соціокультурної компетентності майбутніх педагогів. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. пр. К. : Вид. центр КДЛУ, 2002. Вип. 21. С. 183-Калінін В. О. Особливості формування соціокультурної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійно-педагогічної підготовки. *Вісник Житомир. пед. ун-ту*. 2003. № 12. С. 154–156.
5. Краткая философская энциклопедия. М. : Энциклопедия, 1994. 576 с.
6. Кьверьял А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : «Валгус», 1980. 334 с.
7. Киливник В. Педагогічні умови формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземної мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 2 (76). С. 156–166.
8. Лузан П. Г., Сопівник І. В., Виговська С. В. Основи науково-педагогічних досліджень. К. : НАКККиМ, 2011. 314 с.
9. Поташник М. М. Эксперимент в школе: организация и управление. М. : МГПУ, 1991. 215 с.
10. Штульман Э. А. Специфика методического эксперимента. *Сов. педагогика*. 1988. № 3. С. 61–65.

REFERENCES

1. Bilotserkivska N. H. (2009) Formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnikhu chyteliv u protsesi vyvchennia humanitarnykh dystsyplin [Formation of sociocultural competence of future teachers in the process of studying the humanities] : avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian]
2. Batarshch A. V., Alekseeva Y. Yu., Maiorova E. V. (2007). Dyahnostyka professyonalnovazhnykh kachestv [Diagnosis of professionally important qualities]. SPb : Pyter, 192 s. [in Russian].
3. Zahviazynskiy V. Y. (1981). Metodolohiya y metody dydaktycheskoho yssledovanyia [Methodology and methods of didactic research]. M. : Pedahohyka. 160 s. [in Russian].
4. Zakirianova I. A. (2002). Dynamika sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnykh pedahohiv [Dynamics of sociocultural competence of future teachers]. Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia [Theoretical issues of culture, education and upbringing] : zb. nauk. pr. K. : Vyd. tsentr KDLU. Vyp. 21. S. 183–189 [in Ukrainian]
5. Kalinin V. O. (2003). Osoblyvosti formuvannia sotsiokulturnoi kompetentsii maibutnoho vchytelia inozemnoi movy u protsesi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky [Features of the formation of sociocultural competence of the future teacher of a foreign language in the process of professional and pedagogical training]. Visnyk Zhytomyr. ped. un-tu. № 12. S. 154–156 [in Ukrainian].
6. Kratkaiia fylosofskaia entsyklopedyia [A brief philosophical encyclopedia] (1994). M. : Entsyklopedyia. 576 s. [in Russian].
7. Kuverialh A. A. (1980). Metodu yssledovanyia v professyonalnoi pedahohyke [Research methods in professional pedagogy]. Tallyn : "Valhus". 334 s. [in Russian].
8. Kylyvnyk V. (2018). Pedahohichni umovy formuvannia sotsiokulturnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv inozemnoi movy [Pedagogical conditions of the formation of sociocultural competence of future foreign language teachers]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. № 2 (76). S. 156–166 [in Ukrainian].
9. Luzan P. H., Sopivnyk I. V., Vyhovska S. V. (2011). Osnovy naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Fundamentals of scientific and pedagogical research]. K. : NAKKKiM. 314 s. [in Ukrainian].
10. Potashnyk M. M. (1991). Eksperyment v shkole: orhanyzatsyia y upravlenye [Experiment in school: organization and management]. M. : MHPU. 215 s. [in Russian].
11. Shtulman E. A. (1988). Spetsyfyka metodycheskoho eksperymenta [Specifics of the methodical experiment]. Sov. pedahohyka. № 3. S. 61–65 [in Russian].

Лідія ЧЕРЕДНИК,
orcid.org/0000-0002-1006-1363
кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри педагогіки
гуманітарно-педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна) lidija2772@i.ua

Надія ДІРА,
orcid.org/0000-0001-5523-7943
асистент кафедри педагогіки
гуманітарно-педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів і природокористування України
(Київ, Україна) dira.nadija90@gmail.com

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА ЛІДЕРСЬКА ЯКІСТЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті охарактеризовано дефініції «толерантність», «лідер», «лідерство», «лідерські якості», «лідерська позиція» викладача закладу вищої освіти, розкрито принципи толерантності, схарактеризовано структуру толерантності як особистісної лідерської якості майбутніх викладачів закладів вищої освіти, що поєднує три взаємопов'язаних складники: когнітивний (усвідомлення ідей толерантності; відповідність принципам загальнолюдської моралі; повага, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості; «законослухняність», підпорядкування законам, традиціям і звичаям), емоційно-ціннісний (стійкі почуття лідера до об'єктів, до процесу толерантної взаємодії з ними; емоційно-ціннісне позитивне ставлення до людей, інших точок зору, етнічних питань, зв'язків, почуттів; емоційна врівноваженість, стійкість до зовнішніх чинників, позитивне сприйняття критики; взаєморозуміння, компроміс, терпимість, повага до кожного члена колективу і суспільства), діяльнісно-комунікативний (схильність до певного типу соціальної поведінки, основою якої є розуміння, співпраця; загальна скерованість діяльності лідера і колективу на об'єкти і явища соціальної значущості; взаємодія лідера з колективом на рівні діалогу, співробітництва, опіки; уміння працювати з іншим на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів).

Підкреслено, що саме толерантність є основою віротерпимості і миролюбства, запобігання будь-яким видам екстремізму, що мають для багатонаціональної й багатоконфесійної України особливу значущість. Толерантність – один з головних принципів не тільки взаємовідносин між людьми, але і ефективного лідерства – не стільки соціального, стільки особистісного феномену: лідер може бути сильною особистістю, але без сформованих навичок міжособистісної взаємодії на засадах визнання цінності іншого (тобто, по суті, на засадах толерантності) його потенціал може залишитись нереалізованим.

Аргументовано позицію професійно компетентного педагога вищої школи, який сприймається у соціумі не тільки як взірць і лідер, але і як особистість, що вміє налагоджувати контакти з усіма учасниками освітнього процесу, незважаючи на вік, національність, соціальний стан, належність до різних культур тощо; тим самим стверджуючи власну толерантну позицію.

Ключові слова: толерантність, гуманістичні цінності, демократизація суспільних процесів, лідер, лідерські якості, компоненти толерантності як особистісної лідерської якості.

Lidiya CHEREDNYK,*orcid.org/0000-0002-1006-1363**Candidate of Pedagogical Sciences,**Assistant at the Department of Pedagogy**of the Faculty of Humanities and Pedagogy**National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**(Kyiv, Ukraine) lidiya2772@i.ua***Nadiia DIRA,***Assistant at the Department of Pedagogy**of the Faculty of Humanities and Pedagogy**National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine**(Kyiv, Ukraine) dira.nadija90@gmail.com*

TOLERANCE AS A PERSONAL LEADERSHIP QUALITY OF FUTURE TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article describes the definitions of “tolerance”, “leader”, “leadership”, “leadership qualities”, “leadership position” of a teacher of higher education. The principles of tolerance are revealed, the structure of tolerance as a personal leadership quality of future teachers of higher education institutions that is combined of the three interrelated components: cognitive (awareness of the ideas of tolerance; compliance with the principles of universal morality; respect, perception and understanding of the rich diversity of cultures of our world, forms of self-expression of the human person; “obedience to the law”, obedience to laws, traditions and customs), emotional value (stable feelings of the leader to objects, to the process of tolerant interaction with them; emotional and value positive attitude to people, other points of view, ethnic issues, connections, feelings; emotional balance, resistance to external factors, positive perception of criticism; mutual understanding, compromise, tolerance, respect for each member of the team and society), activity-communicative (tendency to a certain type of social behavior; the basis of which is understanding, cooperation; general orientation of the leader and the team on objects and phenomena of social significance; interaction of the leader with the team at the level of dialogue, cooperation, guardianship; ability to work with others and resolve conflicts, reach compromises).

It is emphasized that tolerance is the basis of religious tolerance and peace, prevention of any kind of extremism, which are of special importance for a multinational and multi-religious Ukraine. Tolerance is one of the main principles not only of relationships between people, but also of effective leadership – not so much a social, so a personal phenomenon: a leader can be a strong personality, but without established skills of interpersonal interaction based on recognizing the value of another (i.e., essentially tolerance) its potential may remain unrealized.

Argued position professionally competent teacher of high school, which is perceived in society, not only as a model and leader but also as a person who can establish contacts with all parties to the educational process, regardless of age, nationality, social status, belonging to different cultures, etc; thereby asserting his tolerant position.

Key words: *tolerance, humanistic values, democratization of social processes, leader, leadership qualities, components of tolerance as a personal leadership quality.*

Постановка проблеми. Суспільні процеси глобального світового масштабу, соціокультурні перетворення, продиктовані необхідністю формування нових соціально-економічних, соціально-культурних відносин, демократизація політичних процесів в Україні та світі, утвердження гуманістичних цінностей диктують вимоги до особистості, готової до участі в демократичному управлінні суспільством, виявленню лідерських якостей на засадах толерантності. Окреслені зміни зумовили трансформацію ціннісних пріоритетів, серед яких поняття «толерантність» розглядається як соціально важливе явище, норма життя у полікультурному, багатоконфесійному, інтернаціональному суспільному просторі. З одного боку, це – усвідомлення необхідності збереження неповторної особливості кожної особистості або

певної суспільної групи, з іншого – толерантне ставлення до всього, що виходить межі її звичного сприйняття, є інакшим, відмінним від уже сформованого стереотипу. Саме толерантність є основою віротерпимості і миролюбства, запобігання будь-яким видам екстремізму, що мають для багатонаціональної й багатоконфесійної України особливу значущість. Це один з головних принципів не тільки взаємовідносин між людьми, але і ефективного лідерства – не стільки соціального, стільки особистісного феномену: лідер може бути сильною особистістю, але без сформованих навичок міжособистісної взаємодії на засадах визнання цінності іншого (тобто, по суті, на засадах толерантності) його потенціал може залишитись нереалізованим.

Сьогодні констатує суттєве зростання інтересу до проблеми формування лідерської позиції

та лідерських якостей у майбутніх фахівців вищої школи. Це зумовлено низкою чинників, серед яких одним із визначальних є світова тенденція переходу від індустріальної моделі розвитку до інформаційної, що викликає зміни у цілях, змісті, і відповідно, у функціях та завданнях діяльності сучасного педагога.

Саме окреслена зміна пріоритетів потребує від сучасного педагога вищої школи лідерських якостей, що забезпечують лідерство на гуманістичних і демократичних засадах, принципах толерантності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Тому проблема толерантності як особистісної лідерської якості майбутнього викладача вищої школи є полемічною, актуальною та потребує подальших досліджень.

Аналіз досліджень. У сучасних наукових розвідках проблема толерантності як особистісної якості майбутнього педагога та освітнього орієнту розглядалася різноаспектно: методологічні основи сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк та ін.); загальні питання педагогіки толерантності (М. Андреев, О. Безкоровайна, О. Грива, Г. Коберник, Л. Москальова, Ю. Тодорцева та ін.); психолого-педагогічні засади формування педагогічної толерантності майбутніх педагогів (Т. Атрощенко, Н. Бирко, Т. Варенко, Ю. Гордієнко, А. Горянська, Ю. Ірхіна, Е. Кайкова, О. Кондратьєва, Р. Кострубань, І. Кривошапка Л. Мацюк, М. Мельничук, О. Руда, А. Скок, О. Столяренко, І. Сухопара та ін.).

Проблемам розвитку лідерських якостей у здобувачів вищої освіти присвятили свої дослідження Б. Головешко, А. Зоріна, А. Іващенко, Л. Кайдалова, В. Мороз, О. Пономарьов, О. Савельєва (загальні питання); І. Богданова, К. Демчук, Н. Мараховська, І. Савицька (у майбутніх педагогів); Р. Сопівник (у майбутніх фахівців агропромислової галузі); Л. Казанцева (у майбутніх лікарів); О. Левченко, О. Савельєва (у майбутніх менеджерів); Н. Бабкова-Пилипенко, Г. Чередніченко (у майбутніх економістів) та ін.

Мета статті – подати теоретичне обґрунтування толерантності як особистісної лідерської якості майбутнього викладача вищої школи та схарактеризувати її структурні компоненти.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації, євроінтеграції та реформування сучасної освіти окреслюють рамки простору, побудованого на утвердженні людини як найбільшої соціальної цінності, управління та лідерства на засадах демократії, гуманізму, толерантності, й вимагають від педагога готовності до діалогу з соціумом шляхом

встановлення відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, емпатії та психологічного комфорту.

Професійно компетентний педагог вищої школи, будучи взірцем і лідером, сприймається у соціумі як особистість, що вміє налагоджувати контакти з усіма учасниками освітнього процесу, незважаючи на вік, національність, соціальний стан, належність до різних культур тощо; тим самим стверджуючи власну толерантну позицію.

Зasadничі ідеї толерантності відображені в низці визнаних в Україні міжнародних документів (Декларація принципів толерантності (1995), Конвенція про права людини (1948), Конвенція про права дитини (1989)), Конституції України (1996) та наскрізною лінією проведені у Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), в нормативно-правових документах системи освіти України: Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» (2015), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018).

Зважаючи на сказане вище, метою сучасної освіти у вищій школі є вільний розвиток індивідуальних здібностей, мотивів, особистісних цінностей майбутнього фахівця (Г. Сиротенко та ін.). Окрім демонстрації важливих особистих професійних якостей, уміння генерувати та впроваджувати в освітній процес позитивні педагогічні ідеї, викладач вищої школи має виявляти високий рівень професійно-етичної, комунікативної, рефлексивної культури; розвивати особисту креативність, виступати лідером на засадах принципів толерантності, демонструвати своє персональне, особистісне і професійне зростання та компетентність у досягненні зазначених цілей (Г. Васянович, Л. Запара та ін.); активно залучати до своїх дій інших людей, впливаючи на них своєю впевненістю і переконливістю. У свою чергу, щоб стати лідером, необхідно володіти вмінням спілкуватися з різними людьми та проявляти ініціативу, демонструвати чуйність і увагу, емпатію та толерантність (К. Берд, Р. Сопівник, О. Тихомирова та ін.); розвивати комунікативні навички, володіти інструментами отримання інформації (Я. Кульбашна, О. Ткачук та ін.).

Толерантність як ціннісна складова входить до низки компетентностей, визначених національними стандартами кваліфікованого педагога в європейських країнах (Department, 2002).

Якщо узгодити принципи толерантності, розроблені міжнародними організаціями та поширені в країнах Європи, з напрацюваннями вітчизняних педагогів, то вимальовується досить чітка номен-

клатура принципів та орієнтирів лідерської позиції майбутнього викладача вищої школи: ненасильництва – настроєність на запобігання конфлікту, а у разі його виникнення розв'язання без застоювання відкритого примусу; свободи – право на здійснення вибору позиції, аргументів, способів доведення та висловлювання думки; самостримання – уміння примусити себе вислухати іншого, прийняти його погляди, визнати аргументи, зберегти рівновагу; «законослухняність» – дотримання існуючих норм, правил, традицій, а не тиску сильнішого чи формальної більшості; сприйняття іншого – повага до різних проявів іншого. Усі ці складники можна об'єднати одним словом – толерантність, окреслюючи цю дефініцію як освітній орієнтир у процесі формування лідерських якостей майбутніх викладачів вищої школи.

Толерантність згідно з гуманістичним підходом розглядається як один з принципів (система принципів) і розуміється як партнерство у спілкуванні, як суб'єкт-суб'єктна взаємодія (І. Бех, А. Петровський та ін.); як формування культури діалогу (М. Бахтін, В. Біблер та ін.); як формування установок толерантної свідомості (О. Асмолов, Г. Солдатова, Л. Шайгерова та ін.); як здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя, характер поведінки та інші особливості, що в сумі складає основу відмови від агресії (С. Бондирєва, Д. Колесов, А. Молчанова та ін.).

Поняття «толорантність» у психолого-педагогічній літературі тлумачиться у різних значеннях залежно від предмета дослідження та обраних дослідником підходів. Так, С. Братченко визначає низку підходів щодо розуміння сутності цього явища: гуманістичний, згідно з яким толорантність розглядається як прояв свідомого, осмисленого та відповідального вибору людини, її власної позиції; особистісний, відповідно до якого психологічною основою толорантності є цінності, смисли та особистісні установки; діалогічний, в основі якого лежить міжособистісна толорантність як особливий спосіб стосунків і міжособистісної взаємодії з іншим та міжособистісний діалог; диверсифікаційний, відповідно до якого зміст толорантності не зводиться до однієї властивості, а розглядається як складний, багатоаспектний та багатокомпонентний феномен; фасилітативний підхід розглядає толорантність як якість, що розвивається (Братченко, 2003).

За критерієм визначення толорантності як специфічної системи стабілізації особистості і її психологічної стійкості В. Ляпунова виокремлює: «толорантність до стресу», «толорантність у стресових ситуаціях» або «фрустрація» – готовність

до «непередбачених робочих обставин» або до «роботи з недоброзичливо налаштованими особами»; «толорантність до тривоги» і «толорантність до дискомфорту»; «афективна толорантність» або «толорантність до емоційного стресу»; «толорантність до фізичного навантаження», «толорантність до одноманітної, монотонної діяльності»; «толорантність до критики» та «толорантність до негативу»; «толорантність до слави» тощо (Ляпунова, 2016).

Аналіз наукових досліджень і публікацій з проблеми формування лідерства як особистісної якості педагога вищої школи засвідчив, що існують різні погляди щодо сутності цього поняття та підходи до його дослідження.

На думку А. Кузьмінського та В. Омеляненка, лідер (від англ. leader – той, який веде, керує) – це член колективу, який у важливих ситуаціях здатний помітно впливати на поведінку членів колективу, виявляти ініціативу у прийнятті рішень та діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу (Кузьмінський, Омеляненко, 2006:305). У свою чергу Д. Алфімов зазначає, що «ефективний лідер» – це особистість, яка має значний вплив на думку й поведінку членів групи та яка планує, організовує, контролює діяльність підлеглих задля розв'язання спільних завдань, передаючи їм своє бачення вирішення проблеми та наслідків такого рішення (Алфімов, 2010:50). Поряд з цим, синтезуючи поняття «лідер», «лідерство» з терміном «якість», дослідник пропонує таке визначення: лідерські якості особистості – це узагальнені властивості лідера створювати нове бачення розв'язання проблеми, успішно впливати на послідовників у напрямі досягнення групою або організацією цілей (Алфімов, 2010:50).

Так, відповідно до теорії лідерства (К. Берд, Г. Кунц, Р. Манн, Р. Стокділл, Р. Шток та ін.), лідер володіє як вродженими, так і набутими (у тому числі у процесі професійного зростання і самовдосконалення) рисами характеру, а також особливими здібностями до реалізації лідерства. Сучасні дослідження з проблем лідерства (П. Бейдер, С. Заккаро, К. Кемп та ін.) наполягають на відсутності вродженого набору якостей для реалізації лідерського потенціалу, але не заперечують існування певних рис, які, згідно даних досліджень, не є вродженими та водночас входять до переліку «лідерських» якостей. Натомість мова йде не про конкретні «універсальні» риси, а про сформовані в суспільстві очікування щодо особистості лідера.

Серед компонентів лідерських якостей дослідники виокремлюють або ж толорантність як особистісну якість (А. Косінова, Н. Сушик та ін.) або

складники, що тісно з нею пов'язані, характеризують її: урівноваженість, емоційно-позитивне самопочуття, психологічна надійність (В. Татенко, В. Ягоднікова та ін.); доброзичливість, врівноваженість (К. Берд та ін.); гнучкість і здатність до адаптації (Р. Стокділл та ін.); товариськість, самовладання (О. Тихомирова); емпатія, стресостійкість, моральність, доброта (Т. Вежевич, Р. Сопівник та ін.); примирення, синергізм цивілізаційних прагм (А. Косінова); ненасильницький характер стосунків, допомога іншим (Н. Мараховська, Л. Столяренко та ін.).

Спроба переосмислення у 2000 р. теорії здібностей колективом авторів (С. Заккаро, М. Коннелі, М. Мамфорд, М. Маркс та ін.) утвердила конкретизацію певних навичок, притаманних успішним лідерам, серед яких також було виокремлено: здатність до соціальної адаптації (як складник толерантності), осмислена інновативність, вмотивованість, вміння досягати конкретних цілей, обмежене використання захисних механізмів.

Дослідники сьогодення переконують, що якості лідера необхідно розглядати не ізольовано від соціального контексту, а у зв'язку з ним, і не статично, а динамічно (Романовський, Гура, Книш, Бондаренко, 2017). Нині теорія якостей не відкидається повністю, але стверджується, що лідерство є продуктом ситуації, тобто під час реалізації лідерських функцій розвиваються необхідні для цього якості. Комплексні дослідження теорії лідерства (Дж. Браун, К. Кейс, Е. Весбур та ін.) стверджують, що лідерство виникає в резуль-

таті єдності трьох чинників (особистісних якостей лідера, природи групи та її членів, а також проблеми, яку група повинна розв'язати), при цьому лідери нової парадигми мають мислити та діяти в координатах і категоріях цінностей, поступаючись особистими інтересами й гординою.

Для обґрунтування лідерських якостей сьогодні дослідники послуговуються здобутками психологів у галузі теорії особистості, виокремлюючи у моделі «великої п'ятірки» ті ж самі якості, що є складниками дефініції «толерантність» або характеризують її: товариськість, позитивну енергію, конформізм.

Так, дослідниця І. Дригіна, визначаючи лідерський потенціал, акцентує увагу на внутрішньому наповненні особистості: поєднання внутрішніх потреб, зовнішніх можливостей, особистісних цінностей, які у взаємодії утворюють сприятливі умови для досягнення високого рівня компетентності лідера. Серед компонентів структури лідерського потенціалу вона виокремлює емоційно-екзистенціальний (пов'язаний з довірою, емпатією, особистою відповідальністю лідера) (Дригіна, 2003).

На емпатії як необхідній особистісній якості лідера наполягає науковець Р. Сопівник, акцентуючи увагу на тому, що «лідерство виникає в спільноті, то фахівцю емпатія потрібна для ефективної взаємодії з членами спільноти, завоювання симпатії, побудови гармонійних стосунків з послідовниками і членами команди, створення атмосфери творчості і взаємодопомоги в колективі»

КОГНІТИВНИЙ	ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ	ДІЯЛЬНІСНО-КОМУНІКАТИВНИЙ
<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення ідей толерантності • відповідність принципам загальнолюдської моралі • повага, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур нашого світу, форм самовиявлення людської особистості • «законослухняність», підпорядкування законам, традиціям і звичаям 	<ul style="list-style-type: none"> • стійкі почуття лідера до об'єктів, до процесу толерантної взаємодії з ними • емоційно-ціннісне позитивне ставлення до людей, інших точок зору, етнічних питань, зв'язків, почуттів • емоційна врівноваженість, стійкість до зовнішніх чинників, позитивне сприйняття критики • взаєморозуміння, компроміс, терпимість, повага до кожного члена колективу і суспільства 	<ul style="list-style-type: none"> • схильність до певного типу соціальної поведінки, основою якої є розуміння, співпраця • загальна скерованість діяльності лідера і колективу на об'єкти і явища соціальної значущості • взаємодія лідера з колективом на рівні діалогу, співробітництва, опіки • уміння працювати з іншим на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів

Рис. 1. Структура толерантності лідера як його особистісної характеристики

(Сопівник, 2012 : 244). Він вважає, що емпатія «тісно пов'язана з комунікативністю особистості фахівця, адже остання передбачає вміння читати невербальні сигнали, міміку, жести, враховувати при спілкуванні інтонацію, зітхання, тональність і тембр голосу, позу співрозмовника. Усе це дає можливість майбутньому фахівцю як лідеру враховувати зміни, що відбуваються в свідомості та емоційному стані людей, які його оточують» (Сопівник, 2012 : 245).

Спираючись на дослідження науковців (Н. Асташова, І. Дригіна, Н. Мараховська, І. Савицька, Р. Сопівник, О. Тихомирова та ін.), можемо визначити структуру толерантності лідера як його особистісної характеристики, що поєднує три взаємопов'язаних складники: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-комунікативний (рис. 1).

Відповідно, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та власних узагальнень ми виокремили визначення: толерантність викладача закладу вищої освіти як особистісна лідерська якість – це комплексна (інтегрована) характеристика (якість), що цілеспрямовано формується у процесі професійної підготовки й самовиховання особистості, передбачає високий рівень сформованості професійних компетентностей і моральних принципів; здатність бачити в іншому повноцінну гідну особистість незалежно від політичної, релігійної переконаності, національності, рівня освіти, соціального

та матеріального статусу тощо; відмову від претензій на власно непогрішність і винятковість; здатність до критичного ставлення до себе й до іншого для подальшого особистісного вдосконалення. Толерантність як вияв лідерської позиції викладача вищої школи складається з когнітивного (теоретичне знання основ толерантності, полікультурний світогляд і критичне мислення), емоційно-ціннісного (особистісна толерантна позиція, створення позитивного емоційного насичення освітнього процесу, усвідомлення самоцінності кожної особистості в різноманітних її проявах), діяльнісно-комунікативного (здатність виявляти та культивувати толерантну позицію у соціумі, реалізовувати педагогіку партнерства, аналізувати власну діяльність) компонентів.

Висновки. Отже, толерантність викладача закладу вищої освіти як його особистісна лідерська якість є принципом (комплексом принципів) та якістю, сформованими внаслідок впровадження цього принципу. Набуття цих якостей проходить через рівні терпимості, поваги та розуміння. Толерантність викладача проявляється в реальних умовах, що забезпечують атмосферу ненасильства, безпечності, суб'єкт-суб'єктних взаємин, демократичного стилю педагогічного управління, психолого-педагогічної підтримки на основі довіри, поваги та толерантного ставлення (толерантне середовище), при усвідомленні педагогом соціальної, професійної та індивідуальної цінності толерантності (толерантність педагога).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов Д.В. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т. 2010. Вип. 11 (64). С. 44–51.
2. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании. *Педагогика развития* : ключевые компетентности и их становление. Красноярск, 2003. С. 104–117.
3. Васянович Г.П. Професійні якості майбутнього фахівця: науково-методологічні критерії визначення і класифікації. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 9–33.
4. Дригіна И.В. Активизация лидерского потенциала личности студента в образовательном процессе вуза : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Красноярск, 2003. 20 с.
5. Ковальчук В.І. Проблеми управлінського лідерства в професійно-технічній освіті. *Вісн. післядиплом. освіти* : зб. наук. пр. Київ : Геопринт, 2009. Вип. 11, Ч. 1. С. 101–111.
6. Кузьмінський А.І., Омеляненко В. Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 311 с.
7. Ляпунова В.А. Функції толерантності як соціально значущої цінності. *Педагогічні науки*. 2016. Вип. LXIX. Т. 3. С. 119–122.
8. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
9. Романовський О., Гура Т., Книш А., Бондаренко В. Теорія і практика формування лідера : навч. посіб. Харків, 2017. 100 с.
10. Сопівник Р.В. Виховання лідерських якостей студентів аграрних вищих навчальних закладів : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2012. 514 с.
11. Department for Education and Skills. Teacher Training Agency. *Qualifying to Teach : Professional Standarts for Qualified Teacher Status and Requirements for Initial Teacher Training*. London : DFES, 2002. 20 p.

REFERENCES

1. Alfimov D. V. (2010) Zmist fenomenu «liderski yakosti osobystosti» [The content of the phenomenon «leadership qualities of the individual»]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* : zb. nauk. pr. Zaporizhzhia : Klasych. pryvat. un-t. Vyp. 11 (64). S. 44–51. [in Ukrainian].
2. Bratchenko S. L. (2003) Psykholohicheskye osnovanya yssledovaniya tolerantnosti v obrazovanii [Psychological foundations of the study of tolerance in education]. *Pedahohyka rozvytyia: kliuchevye kompetentnosti y ykh stanovlenye*. Krasnoiarsk, S. 104–117. [in Russian].
3. Vasianovych H. P. (2013) Profesiini yakosti maibutnoho fakhivtsia: naukovy i metodolohichni kryterii vyznachennia i klasyfikatsii [Professional qualities of the future specialist: scientific and methodological criteria for definition and classification]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*. № 3. S. 9–33. [in Ukrainian].
4. Dryhyna Y. V. (2003) Aktyvyzatsiia lyderskoho potentsyala lychnosti studenta v obrazovatelnom protsesse vuza [Activation of the leadership potential of the student's personality in the educational process of the university] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01. Krasnoiarsk, 20 s. [in Russian].
5. Kovalchuk V. I. (2009) Problemy upravlinskoho liderstva v profesiino-tekhnichnii osviti [Problems of managerial leadership in vocational education]. *Visn. pisladyplom. osvity* : zb. nauk. prats. Kyiv. : Heoprynt, Vyp. 11, Ch. 1. S. 101–111. [in Ukrainian].
6. Kuzminskyi A. I., Omelianenko V. L. (2006) *Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh* : navch. posib. [Pedagogy in questions and answers : a textbook]. Kyiv : Znannia, 311 s. [in Ukrainian].
7. Liapunova V. A. (2016) Funktsii tolerantnosti yak sotsialno znachushchoi tsinnosti [Functions of tolerance as a socially significant value]. *Pedahohichni nauky*. Vyp. LXIX. T. 3. S. 119–122. [in Ukrainian].
8. Molchanova A.O. (2013) *Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha* : posibnyk [Tolerance as a value basis of a teacher's professional activity: a manual]. Kyiv : Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy, 188 s. [in Ukrainian].
9. Romanovskiy O., Hura T., Knysh A., Bondarenko V. (2017) *Teoriia i praktyka formuvannia lidera* : navch. posib. [Theory and practice of leadership formation : a textbook]. Kharkiv, 100 s. [in Ukrainian].
10. Sopivnyk R. V. (2012) *Vykhovannia liderskykh yakosteiv studentiv ahrarnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv: monohrafiia* [Education of leadership qualities of students of agrarian higher educational institutions : monograph]. Kyiv : «TsP «Kompriynt», 514 s. [in Ukrainian].
11. Department for Education and Skills (2002). *Teacher Training Agency. Qualifying to Teach : Professional Standarts for Qualified Teacher Status and Requirements for Initial Teacher Training*. London : DFES, 20 p. [in English].

УДК 316.774:070

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-38>**Олег ЧЕРНИШ,***orcid.org/0000-0002-4429-2020*

асистент кафедри журналістики та видавничої справи,

аспірант кафедри соціальної педагогіки

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(Старобільськ, Луганська область, Україна) *chernyscholeg1995@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ МЕДІАСОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ СУЧАСНОГО МЕДІАПРОСТОРУ

У статті розглядаються характерні особливості сучасного медіапростору та основні аспекти медіасоціалізації особистості. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкриваємо сутність понять «медіа» та «медіасоціалізація», використовуємо їх у дослідженні як основу для характеристики впливу на формування особистості. Охарактеризуємо основні характерні особливості постінформаційного суспільства.

Спираючись на наукові дослідження вітчизняних та європейських науковців, було ґрунтовно проаналізовано поняття та особливості сучасного медіапростору. Також було виокремлено декілька наукових підходів до визначення поняття «медіапростір»: соціологічний, психологічний, журналістський, філософсько-культурний і антропологічний.

Використовуючи дані соціологічних опитувань, було з'ясовано рівень довіри громадян України до засобів масової інформації. Ми з'ясували, що наразі традиційні медіа активно трансформуються в цифрові, а мережа Інтернет набуває великої популярності.

Ми дійшли висновку, що в умовах сьогодення відбувається зміна уявлень про соціалізацію. Так, науковці звертають увагу на медіасоціалізацію, яка пов'язана з руйнацією традиційних способів адаптації дитини та кризою сім'ї як суспільного інституту, а період, за який відбулися зміни, ще недостатній для того, щоб повноцінно проаналізувати наслідки і зробити чіткі висновки.

Було виокремлено низку прогалин у дослідженні поняття «медіасоціалізація»: діяльність молоді у сучасному інформаційному просторі; медіаграмоність телевізійного перегляду й Інтернет-користування; питання використання молоддю знань відносно поводження в сучасному інформаційному просторі; необхідний рівень медіаграмонності.

Було ґрунтовно розглянуто особливості інформаційної агресії та методи інформаційної агресії, зокрема: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток.

Ключові слова: *медіа, медіапростір, медіасоціалізація, медіавплив, інформаційна агресія.*

Oleg CHERNYSH,*orcid.org/0000-0002-4429-2020*

Assistant at the Department of Journalism and Publishing,

Graduate Student at the Department of Social Pedagogy

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) *chernyscholeg1995@gmail.com*

FEATURES OF THE PROCESS OF MEDIA SOCIALIZATION IN THE CONDITIONS OF MODERN MEDIA SPACE

The article considers the characteristic features of modern media space and the main aspects of media socialization of the individual. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, we reveal the essence of the concepts of "media" and "media socialization", we use them in the study as a basis for characterizing the impact on the formation of personality. We describe the main characteristics of the post-information society.

Based on scientific research of domestic and European scientists, the concepts and features of modern media space were thoroughly analyzed. Several scientific approaches to the definition of "media space" were also identified: sociological, psychological, journalistic, philosophical, cultural and anthropological.

Using opinion polls, the level of trust of Ukrainian citizens in the media was clarified. We have found that traditional media is now being actively transformed into digital, and the Internet is gaining in popularity.

We came to the conclusion that in today's conditions there is a change in perceptions of socialization. For example, scholars point to media socialization, which is associated with the destruction of traditional ways of adapting to the child and the crisis of the family as a social institution, and the period of change is not enough to fully analyze the consequences and draw clear conclusions.

A number of gaps in the study of the concept of "media socialization" were identified: the activities of young people in the modern information space; media literacy of television viewing and Internet use; issues of youth use of knowledge regarding behavior in the modern information space; the required level of media literacy.

The peculiarities of information aggression and methods of information aggression were thoroughly considered, in particular: misinformation and manipulation; propaganda; diversification of public opinion; psychological and psychotropic pressure; spreading rumors.

Key words: media, media space, media socialization, media influence, information aggression.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформації в сучасному світовому та українському суспільстві зумовив появу нової траєкторії суспільного руху, зміну ціннісних орієнтацій та установок. Інформація в сучасних умовах стала не тільки однією із ключових цінностей у процесі розвитку особистості, а й механізмом державотворення, важливим елементом ведення гібридних війн та засобом впливу на людські маси.

У наш час інформація, перетворившись на феномен глобального рівня, оволодіває простором і часом. Але натомість простір і час стають менш стабільними і зрозумілими, менш єдиними, більш заплутаними, непослідовними.

Однією з найбільш важливих особливостей суспільства інформаційної доби є те, що поряд із традиційними агентами й інститутами, такими як сім'я, референтні соціальні групи, заклади освіти, релігійні та державні установи, у процес соціалізації активно включається відносно новий, самодостатній і конкурентоспроможний соціальний агент – аудіовізуальні (екранні) медіа.

В умовах інформаційної глобалізації суспільства медіа набувають особливої ролі, впливаючи на свідомість та розвиток особистості. У зв'язку із цим дослідники виокремлюють поняття «медіасоціалізація», дослідження особливостей якого є серед основних завдань сучасної наукової думки.

Аналіз досліджень. Науково-теоретичною базою для дослідження процесу медіасоціалізації особистості є наукові праці, присвячені особливостям процесу соціалізації, його чинникам, механізмам, інститутам тощо.

Так, один із класиків теорії соціалізації, А. Мудрик присвятив свої наукові твори дослідженню процесу соціалізації, доповнивши традиційні мезофактори соціалізації Інтернетом (Мудрик, 2006: 31).

Процес соціалізації особистості в умовах гібридної війни на сході України досліджують такі вчені, як: В. Курило, С. Савченко, О. Караман. Так, науковці визначили соціальні й соціально-психологічні особливості дітей, що стали жертвами несприятливих умов соціалізації в умовах гібридної війни на сході України.

Медіапростір як чинник побудови інформаційного суспільства розглядає Н. Голованова. Учена

відзначає, що розвиток медіапростору є складовою частиною інформаційної політики держави, проте й медіапростір визначає інформаційну політику держави.

В. Курило розглядає процес медіасоціалізації як структурний складник процесу соціалізації особистості в умовах інформаційного суспільства. У своїх наукових дослідженнях В. Курило вказує на значну роль закладів вищої освіти для успішної медіасоціалізації молоді.

О. Зінчина у своїх наукових працях розглядає й аналізує соціалізуючий вплив сучасних медіа на молодь, його позитивні та негативні наслідки. Учена доходить висновку, що сьогодні постала необхідність формування у молоді навичок медіакультури, яке б відбувалося на рівні традиційних інститутів соціалізації, зокрема сім'ї та освіти.

Проте варто зазначити, що нагальним питанням для сучасної наукової думки є осмислення практичного досвіду процесу «медіасоціалізації» та визначення шляхів його удосконалення.

Мета статті – охарактеризувати основні особливості процесу медіасоціалізації в умовах розвитку сучасного медіапростору.

Виклад основного матеріалу. Сучасний період розвитку суспільства характеризується зростанням ролі інформації як цінності для сучасної особистості XXI століття. Суспільно-політична ситуація та військові конфлікти у XX столітті продемонстрували значний вплив інформації не тільки на формування особистості, а й довели, що інформація може виступати потужним засобом впливу на людські маси.

Сьогодні науковці відзначають перехід суспільства від інформаційного (постіндустріального) до постінформаційного. Так, Н. Голованова відзначає, що наразі існує проблема розуміння сутності поняття медіапростору в сучасних умовах.

Поняття «медіапростір» набуло широкої популярності у 1980-х роках. Цей термін почали використовувати у своїх наукових працях такі учені, як: Г. Маклюен, Р. Стултс і С. Харрісон.

На теренах України в науковій думці поняття «медіапростір» з'являється в 90-ті роки XX століття. Так, Н. Голованова визначає медіапростір як весь обсяг інформації, що циркулює в інформаційних потоках, і всі засоби трансляції інформації,

зокрема бібліотеки, архіви, сховища, ЗМІ, засоби усної комунікації, лекторські зали університетів і академій (Голованова, 2017: 2).

Процеси, що протікають у медіапросторі, мають маніпулятивний характер, а дослідники відзначають пластичність медіапростору та його пов'язаність із соціальним простором.

Дослідниця також виділяє декілька наукових підходів до визначення поняття «медіапростір»: соціологічний, тобто сукупність засобів соціальної комунікації (П. Бергер, П. Бурдьє, Є. Гідденс, Є. Гофман, Г. Зиммель, Т. Піскун, П. Сорокін, Є. Юдіна); психологічний – сукупність засобів психологічного впливу на особистість (Ж. Бодріяр, Г. Маклюен), журналістський – сукупність засобів масової інформації та засобів масової комунікації (М. Бурич), філософсько-культурний і антропологічний – медіапростір як багатоаспектний феномен, який розглядається на різних рівнях і в різних проявах (А. Аппадурі, С. Грицай, Л. Зубанова, В. Ільганаєва, С. Кулібаба, Е. Лоренц, І. Пригожин, Д. Рашкофф, Ф. Уебстер, М. Уотерс) (Голованова, 2017: 2).

Науковці відзначають багатоаспектність поняття «медіапростір» та дають різне тлумачення цього поняття.

У своєму дослідженні ми будемо спиратися на наукові праці Н. Голованової, яка досліджувала поняття «медіапростір» як важливий чинник побудови інформаційного суспільства. Учена проаналізувала роботи учених, які також досліджували медіапростір.

Так, науковець Е. Нім у своїх дослідженнях визначає три виміри медіапростору: медійований простір, який репрезентує простір за допомогою медіа (як фізичний, так і соціальний); медіатизований простір – будь-який тип соціального простору, що передбачає використання медіа та/або відчуває їх значний вплив, тобто це середовище поширення медійних технологій, що змінюють природу і конфігурацію самих просторів (можна говорити про медіатизацію публічного і приватного простору, політики, релігії, роботи, відпочинку, шопінгу, подорожей тощо); простір медіа («старих», «нових», їх / конвергентних форм) – матеріальний простір мас-медійних мереж і потоків (може мати як фізичну, так і «віртуальну» географію).

Якщо медійований простір співвідноситься з контентом, медіатизований – із середовищем його розповсюдження та споживання, то медійний простір – це канали виробництва і передачі інформації, тобто самі медіа та система їх взаємозв'язків. Межі між цими трьома вимірами досить умовні. В інформаційному суспільстві медіа втрачають свою автономність від суспіль-

ства і «розпорошуються» в соціальній реальності, насичуючи її цифровими образами й наративами (Нім, 2013).

Як відзначають Н. Коулдрі та А. Маккарті, медіапростір – це діалектичне поняття, що відображає як медіаформи виробляють і одночасно самі виробляються існуючим соціальним простором. Крім того, це поняття, яке має кілька вимірів. З одного боку, медіапростір матеріальний і складається з об'єктів (приймачів, дисплеїв, кабелів, серверів, передавачів), «вбудованих» в географічно конкретні структури влади і сегменти економіки. З іншого боку, вже стало звичним підкреслювати «віртуальність», «примарність» і ефемерність медіапростору (особливо кіберпростору) на противагу «реальності», його віддаленість від матеріального плану існування.

Н. Кучина відзначає, що початкове призначення медіапростору – продукування та формування громадської думки, спосіб осмислення реальності, здійснення ефективної комунікації. Можна зазначити, що медіапростір – це звуження простору, яке робить світ компактним (Кучина, 2018: 152).

Останнім часом медіапростір зазнає суттєвих змін, що мають глобалізаційний характер. Складна суспільно-політична ситуація в Україні зумовила збільшення популярності ЗМІ серед громадян. Проте спостерігається зниження рівня довіри українців до вітчизняних засобів масової інформації.

Так, за результатами соціологічного опитування USAID-Internews «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 році» довіра до всіх традиційних медіа впала на 11% у порівнянні з 2018 роком.

У 2019 році довіра до ЗМІ коливається між 19% до загальнонаціональної преси, 22% – місцевого радіо та 49% – до загальнонаціональних телеканалів.

Водночас, за даними USAID-Internews, загальнонаціональним інтернет-медіа довіряє 51% респондентів.

Також дослідники звертають увагу на те, що 68% респондентів використовують соціальні мережі для отримання новин. Це на 15% більше порівняно з 2018 роком.

За результатами дослідження спостерігається зниження популярності й охоплення аудиторії телеканалами до 6% порівняно з 77% 2018 року.

Таким чином, результати проведеного опитування свідчать про те, що наразі традиційні медіа активно трансформуються в цифрові. Збільшується увага користувачів до мережі Інтернет.

У сучасних умовах традиційні ЗМІ також намагаються «заволодіти» аудиторією в Інтернеті. Навіть регіональні та районні видання створюють

власні інтернет-сайти на сторінки в соціальних мережах. Ці сайти переважно є безкоштовними, але можуть бути наявний певний платний контент або рекламні матеріали.

Оскільки наразі спостерігається зростання популярності ЗМІ та Інтернет-мережі, науковці звертають увагу на поняття «медіасоціалізація».

На думку О. Петрунько, в сучасних умовах ХХІ ст. значно змінюється уявлення про соціалізацію, тому однією із провідних моделей цього процесу постає медіасоціалізація, тобто соціалізація в медіасередовищі. Учена відзначає, що медіасоціалізація наразі не має чіткого традиційного сценарію, і в цьому випадку втручання медіа у процес соціалізації можуть мати навіть агресивний характер (Тадаєва, 2013: 526).

В. Іванов та О. Волошенюк відзначають, що медіасоціалізація є новим явищем інформаційного суспільства. Медіасоціалізація пов'язана з руйнацією традиційних способів адаптації дитини та кризою сім'ї як суспільного інституту, а період, за який відбулися зміни, ще недостатній для того, щоб повноцінно проаналізувати наслідки і зробити чіткі висновки.

Таким чином, можна констатувати, що медіасоціалізація послаблює реальні контакти особистості, замінюючи їх віртуальним спілкуванням. Особливо цей вплив помітний в аспекті розвитку інституту сім'ї, а отже, і реалізації традиційного механізму соціалізації.

О. Коломієць відзначає, що процес медіасоціалізації передбачає освоєння соціальних норм, але в основі лежить не позитивний досвід та навчання, а «штучний» та «чужий» досвід репрезентований за допомогою медіа.

Науковці відзначають, що в сучасних умовах необхідним є систематичний підхід до організації медіасоціалізації, який повинен починатися з дитинства. Але сьогодні малодослідженим є процес віртуальної взаємодії.

Спираючись на дослідження А. Тадаєвої, ми визначаємо медіасоціалізацію як особливу складову частину соціалізації особистості в інформаційному просторі, яка здійснюється через нові медіа та заохочує до соціального досвіду людства кожного індивіда.

О. Петрунько зазначає, що наразі нові медіа перебирають на себе культурно-просвітницьку, освітньо-виховну й інші функції та активно витісняють традиційні інститути соціалізації за межі соціалізаційного процесу. Це пов'язано з тим, що традиційні інститути соціалізації в сучасних умовах виявляються неконкурентоспроможними.

Наразі в європейських країнах проблема медіасоціалізації є більш дослідженою. Видатний науковець Великої Британії Д. Букінгем зазначає, що наукові малодослідженими залишаються особливості впливу нових медіа на молодь. Більша увага приділяється дослідженню взаємодії у сфері особистості – Інтернет. На думку ученого, існують такі прогалини в дослідженні проблем медіасоціалізації: діяльність молоді у сучасному інформаційному просторі; медіаграмоність телевізійного перегляду й Інтернет-користування; питання використання молоддю знань відносно поводження в сучасному інформаційному просторі; необхідний рівень медіаграмонності.

Італійський учений М. Д'Амато акцентує увагу на тому, що наразі існують певні прогалини у вихованні, зокрема молодь краще володіє навичками використання нових медіа, але не має достатнього соціального досвіду, щоб уникнути негативних аспектів медіавпливу; нові медіа нівелюють роль сім'ї; наразі недостатньо розроблені рекомендації для батьків щодо гармонізації процесу медіасоціалізації молоді в сучасному інформаційному просторі.

В Україні проблема медіасоціалізації та медіапростору набула особливої актуальності в 2014 році. Гібридна війна, що постала як наслідок анексії Криму, військово-політичної й інформаційно-психологічної анексії Росії проти України на сході нашої держави, стала однією із причин потужною інформаційної війни та, зокрема, інформаційної агресії.

На нашу думку, інформаційна агресія змінює основні характерологічні особливості медіапростору як держави-агресора, так і держави, до якої застосовується агресія.

Наразі одними з найпоширеніших методів інформаційної агресії є: дезінформування та маніпулювання; пропаганда; диверсифікація громадської думки; психологічний та психотропний тиск; поширення чуток.

Дезінформування та маніпулювання інформацією передбачає обман чи введення об'єкта спрямувань в оману щодо справжності намірів для спонукання його до запрограмованих суб'єктом дій. Диверсифікація громадської думки має на меті роздрібнення уваги правителів держави на різноманітні штучно акцентовані проблеми. Через це відбувається відволікання уваги від вирішення першочергових завдань суспільно-політичного та економічного розвитку з метою забезпечення нормального функціонування суспільства і держави.

Психологічний та психотропний тиск має на меті вплив на психіку особистості в результаті залякування, погроз із метою спонукання до певної запланованої моделі поведінки.

До форми психологічного тиску можна віднести: доведення до об'єкта відомостей про реальні чи нереальні загрози та небезпеки; прогнози щодо репресій, переслідувань, убивств тощо; шантажування; здійснення вибухів, підпалів, масових отруєнь, захоплення заручників, інші терористичні акції.

На особливу вагу заслуговує думка вчених щодо особливостей медіапростору в майбутньому. Так, за прогнозами деяких науковців, медіапростір майбутнього великою мірою визначатиме

комунікація однаків, що матиме як позитивні, так і негативні наслідки. Зокрема, категорію обмеженості втратить час. Необмеженими буде думка, можливість думати та зосереджуватися.

Висновки. Таким чином, медіапростір має свої як позитивні, так і негативні характерні особливості. Медіа надають можливість як для розширення, так і для звуження можливостей особистості. Сучасний медіапростір виступає інструментом у формуванні та конструюванні соціальної реальності, суспільної думки та свідомості.

Наразі особливої актуальності набуває поняття «медіасоціалізація», дослідженню якого присвятила свої наукові дослідження низка українських та європейських учених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голованова Н. В. Медіапростір як важливий чинник побудови інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми державного управління. Теорія та історія державного управління*. 2017. № 1(51). С. 1–8.
2. Кучина Н. І. Медіапростір як ареал побутування інформаційної культури. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2018. № 53. С. 149–157.
3. Ним Э. Медіапространство: основные направления исследований. *Бизнес. Общество. Власть*. 2013. № 14. URL : <https://www.hse.ru/mag/27364712/2013--14/83292427.html>.
4. Петрунько О. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіа середовищі : монографія. Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2010. С. 480.
5. Петрунько О. В. Деконсолідувальні ефекти медіасоціалізації. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 3-4 (48-49). С. 2–15.
6. Тадаєва А. В. Особливості соціалізації молодших школярів у сучасному інформаційному просторі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. № 33(86). С. 525–530.

REFERENCES

1. Golovanova N.V. Mediaprostir yak vazhliivy chinnik pobudovi informatsiynogo suspilstva [Media space as an important factor in building an information society]. Actual problems of public administration. Theory and history of public administration. 2017. № 1(51). Pp. 1-8. [in Ukrainian].
2. Kuchina N.I. Mediaprostir yak areal pobutuvannya informatsiynoyi kulturi [Media space as an area of information culture]. Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture. 2018. № 53. Pp. 149-157. [in Ukrainian].
3. Nim E. Mediaprostranstvo: osnovnyie napravleniya issledovaniy [Media space: main directions of research]. Business. Society. Power. 2013. № 14. URL: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2013--14/83292427.html>. [in Russian].
4. Petrunko O. Diti i media: sotsializatsiya v agresivnomu media seredovischi [Children and media: socialization in an aggressive media environment: a monograph] : monografiya / O. Petrunko. – Poltava : Poltava: LLC SPE «Ukrpromtorgservice», 2010. – P. 480. [in Ukrainian].
5. Petrunko O.V. Dekonsoliduvalni efekti mediasotsializatsiyi. [Deconsolidating effects of media socialization]. Pedagogical process: theory and practice. 2015. № 3-4 (48-49). Pp. 2-15. [in Ukrainian].
6. Tadaeva A.V. Osoblivosti sotsializatsiyi molodshih shkolyariv u suchasnomu informatsiynomu prostori. [Features of socialization of junior schoolchildren in the modern information space]. Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools.. 2013. № 33 (86). Pp. 525-530. [in Ukrainian].

Олександра ЧУПРУН,

orcid.org/0000-0003-2754-7076

*аспірантка кафедри початкової освіти, природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка
(Полтава, Україна) chuprun.oleksandra@gmail.com*

ДОЗВІЛЛЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ПОЗНАВЧАЛЬНОЇ РОБОТИ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

У статті досліджується дозвіллєва діяльність молодших школярів в умовах позанавчальної роботи з погляду структурно-функціонального підходу; аналізуються доробки зарубіжних і вітчизняних науковців щодо різних аспектів позанавчальної роботи у школі, дозвіллєвої сфери молодших школярів в умовах позанавчальної діяльності.

Автором визначено такі функції позанавчальної діяльності у школі: навчальну, розвивальну, практичну, виховну, культурно-дозвіллєву. Єдиною метою позанавчальної роботи молодшого школяра є гармонійний розвиток дитини, задоволення інтересів, виявлення талановитих, обдарованих вихованців, розвиток їхніх здібностей.

У дослідженнях автор статті спирається на структурно-функціональний підхід, який дає можливість об'єктивно проаналізувати структуру напрямів позаурочної роботи, серед яких традиційними є: розумове, моральне, громадянське, правове, екологічне, естетичне, трудове, фізичне виховання. Однак автор висловлює думку про те, що неможливо й недоречно казати про окремі напрями впливу на дитину в умовах дозвілля. Має йтися про комплексний вплив на особистість молодшого школяра. Будь-яка керована дозвіллєва діяльність охоплює майже всі напрями виховної роботи.

У статті розглядається питання соціальних функцій дозвілля. Серед основних автор визначає: рекреаційну, комунікативну, соціальну, творчу, ціннісно-орієнтаційну, пізнавальну, виховну. Відповідно до функціонального підходу в статті визначаються загальні принципи дозвіллєвої діяльності.

Особистим доробком автора є структурування дозвілля молодших школярів за різними ознаками: за педагогічною метою, за активністю учасників, за ступенем педагогічної керованості, за напрямами діяльності, за кількістю учасників, за часом проведення, за періодичністю проведення, за статевою ознакою.

Отже, розглянуті структура та функції дозвілля молодших школярів в умовах позанавчальної діяльності є відповідною системою, у якій відбувається взаємозв'язок і взаємозалежність усіх структурних елементів і яка становить єдине ціле в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: дозвіллєва діяльність, молодші школярі, позанавчальна робота, структурно-функціональний підхід, структурування дозвілля.

Oleksandra CHUPRUN,

orcid.org/0000-0003-2754-7076

*Graduate Student at the Department of Primary Education,
Natural and Mathematical Disciplines and Methods of Teaching
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
(Poltava, Ukraine) chuprun.oleksandra@gmail.com*

LEISURE ACTIVITIES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN CONDITIONS OF EXTRACURRICULAR WORK: STRUCTURAL-FUNCTIONAL APPROACH

The article deals with the leisure activities of junior schoolchildren in extracurricular activities in terms of structural and functional approach; the works of foreign and domestic scientists on various aspects of extracurricular work at school, leisure sphere of junior schoolchildren in the conditions of extracurricular activities are analyzed.

The author defines the following functions of extracurricular activities at school: educational, developmental, practical, educational, cultural and leisure. The common purpose of extracurricular work of a junior schoolchild is the harmonious development of the child, satisfaction of interests, identification of talented and gifted pupils, development of their abilities, creation of conditions for self-realization of each student.

In the research, the author of the article relies on a structural-functional approach, which allows to objectively analyze the structure of extracurricular activities, among which the following are considered to be traditional: mental, moral, civil, legal, environmental, aesthetic, labor and physical. However, the author expresses the opinion that it is impossible and inappropriate to talk about separate areas of influence upon the child in leisure. It should be a complex impact on the personality of the junior schoolchild. Any managed leisure activity covers almost all areas of educational work.

The article considers the issue of social functions of leisure. Among the main functions the author identifies the following: recreational, communicative, social, creative, value-oriented, cognitive and educational. In accordance with the functional approach, the article defines the general principles of leisure activities.

The personal achievement of the author is the structuring of leisure of junior schoolchildren on various grounds: by pedagogical purpose, by activity of participants, by degree of pedagogical control, by areas of activity, by number of participants, by time, by frequency and by gender.

Thus, considered in the article structure and functions of leisure of junior schoolchildren in extracurricular activities are viewed as a certain system with interconnection and interdependence of all structural elements which is an integral whole in the educational process.

Key words: *leisure activity, junior schoolchildren, extracurricular work, structural-functional approach, leisure structuring.*

Постановка проблеми. Швидкі темпи сучасного суспільного розвитку, його гуманізація й демократизація, стрімке розроблення інноваційних технологій актуалізують проблему забезпечення повноцінного інтелектуального, фізичного та духовного розвитку особистості. З огляду на це посилюється роль не тільки навчальної, а й позанавчальної та дозвілєвої діяльності школярів. Адже саме дозвілля – це та сфера соціального буття, у якій особистість здійснює власний вибір, визначає коло своїх дозвілєвих інтересів, культурних уподобань. Від того, якою діяльністю вона заповнена, залежить розвиток дитини, реалізація її творчого потенціалу та соціальної активності в майбутньому.

Аналіз досліджень. Позаурочна, позакласна діяльність молодшого школяра є невіддільною частиною виховного процесу у школі. Розгляд проблем організації культурно-виховного процесу в сучасній школі досліджується в різноманітних аспектах: психологічні аспекти організації позакласної роботи в сучасній школі (І. Бех, М. Борщевський, А. Гречишкіна, О. Крутенський, С. Максименко, Л. Соколова та ін.); зміст і напрями позаурочної виховної роботи (Т. Дем'янюк, Л. Канішевська, А. Капська, Б. Кобзар, І. Мартинюк, Г. Пустовіт, В. Рибалка, С. Свириденко П. Щербань та ін.); концептуальні засади організації позакласної виховної роботи (С. Гончаренко, В. Новосельський, В. Оржеховська, В. Поставий, Л. Хлебнікова, К. Чорна та ін.). Зарубіжні дослідники розглядають наукові, методичні, організаційні аспекти в навчально-виховному процесі (Д. Брубекер, А. Валлон, О. Вільман, А. Дістерверг, Дж. Дьюї, Р. Єджвардт, А. Маслоу, Й. Песталоцці, М. Гайдегер, З. Хемус, С. Шуман та ін.).

Надалі поняття «позаурочна» та «позакласна» роботи будуть ототожнюватися з поняттям «позанавчальна» робота, тобто та, що проводиться в позаурочний час у межах класу, школи.

Мета статті – розкрити особливості структури і функцій дозвілєвої діяльності молодших школярів відповідно до структурно-функціонального підходу в умовах позанавчальної роботи.

Вклад основного матеріалу. Урахування мети й особливостей завдань позанавчальної діяльності відкриває перед учителем різноманітні можливості для задоволення індивідуальних дозвілєвих запитів молодших школярів. Концептуальні положення щодо змісту, форм і організації позанавчальної роботи в загальноосвітній школі базуються на засадах Конституції України, законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Національної доктрини розвитку освіти, а також вимогах нормативних документів МОН України, Міжнародної організації співробітництва й розвитку освіти.

Особливого значення надавали позанавчальній роботі в системі виховання видатні педагоги минулого: Б. Грінченко, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький.

Позанавчальна робота виступає самостійною системою в структурі навчально-виховної діяльності учнів. Їй притаманні певні ознаки: керованість, цілеспрямованість, різноаспектний зміст, специфічні форми й види діяльності.

Позанавчальна діяльність учнів виконує такі функції: навчальну, розвивальну, практичну, виховну, культурно-дозвілєву. Усі вони спрямовані на: розширення й поглиблення знань, умінь і навичок, набутих у процесі навчання; розширення загальноосвітнього світогляду учнів, формування інтересів до науки, техніки, мистецтва, спорту; виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організацію дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг. Тобто позанавчальна робота суттєво доповнює та урізноманітнює весь освітньо-виховний процес.

Аналізуючи педагогічну практику сучасної школи, ми бачимо, що позанавчальна робота залишається ще слабкою ланкою діяльності школи, у неї немає систематичності та цілеспрямованості. Учителі молодшої школи не підготовлені до майбутньої діяльності в умовах позанавчальної роботи.

Важливим є те, що позанавчальна робота в школі організується та здійснюється вчителями, вихователями, організаторами дозвіллевої діяльності, органами дитячого самоврядування в школі після уроків, між уроками, і що вона спрямовується на досягнення єдиної мети – гармонійного розвитку дітей, задоволення їхніх інтересів і здібностей, виявлення талановитих і обдарованих вихованців.

Розглядаючи дозвіллеву діяльність молодших школярів в умовах позанавчальної роботи, варто звернутися до сутності структурно-функціонального підходу, який дає можливість проаналізувати традиційну структуру напрямів позаурочної, позакласної роботи, серед яких: розумове, моральне, громадянське, правове, екологічне, естетичне, трудове, фізичне виховання (Ю. Бабанський, Н. Волкова, М. Фіцула, Б. Кобзар, А. Капська тощо). Однак аналіз змісту позанавчальної виховної роботи показує, що на практиці організації дозвілля молодших школярів не існує чіткого розподілення напрямів у традиційному їх розумінні. Будь-яка дозвіллева діяльність передбачає виховання і розумових, і моральних, і естетичних, і інших складників розвитку дитини. На практиці неможливо розвивати тільки один напрям або якості дитини. Відбувається комплексний педагогічний вплив на особистість дитини.

Отже, повертаючись до сутності дозвіллевої сфери, варто уточнити, що це сукупність занять у вільний час. Дозвілля людини варто розглядати з погляду функціонального підходу. У науковій літературі з питань дозвілля проблема його функцій отримала належне філософське, культурологічне й педагогічне розкриття (Ж. Дюмазедьє, Ю. Кротова, Е. Мамбеков). Аналізуючи стан проблеми дозвілля, можна стверджувати, що головними соціальними функціями дозвілля є рекреаційна, комунікативна, соціальна, творча, ціннісно-орієнтаційна, пізнавальна та виховна. Розгляньмо, як ці функції накладаються на дозвілля молодших школярів.

Рекреаційна функція спрямована на зняття виробничої, навчальної перевтоми, психологічної перенапруги, відтворення емоційних, інтелектуальних, фізичних сил людини. Рекреаційна функція більш притаманна сучасним дозвіллевим закладам, але вона повною мірою реалізується і в сучасній школі. Відповідно до психофізіологічного розвитку молодших школярів, новою соціальною роллю, ритмом навчання у школі є вкрай необхідний дітям відпочинок, пов'язаний із відновленням сил. Рекреаційна функція яскраво виявляється в таких формах шкільного та поза-шкільного дозвілля, як концерти, свята, теа-

тральні видовища, спектаклі, спортивні змагання, туристичні заходи.

Комунікативна функція важливо необхідна для людини у спілкуванні, встановленні дружніх стосунків із новими друзями, подоланні самотності, обміні позитивними емоціями, новими враженнями, спільними дозвіллевими планами тощо. У початковій школі комунікативна функція реалізується в таких формах дозвілля, як позаурочні розповіді, обговорення будь-яких тем, подій, святкові ранки, іменинні свята, урочисті дати, конкурсні та розважальні програми, просвітницькі акції, спільнокласні походи тощо. Основний зміст функції – задоволення потреб у спілкуванні, взаєморозумінні, виховання співчуття, співпереживання, потреба у дружній підтримці. Важливим є те, що комунікативна функція в умовах вільного часу відбувається в нерегламентованих формах і не потребує додаткових зусиль і витрат (Слесик, 2002).

Соціальна функція дозвілля відіграє важливу суспільну роль у вихованні дитини. На тлі соціального розчарування, духовного приниження, емоційної загубленості, цинічного ставлення до минулого та невіри в майбутнє соціальна функція сприяє інтеграції людини в суспільство, допомагає оптимізувати її життя, відкриває можливість самоідентифікації, власної гідності, дає змогу відчути свою належність до певної спільноти. Соціальна функція відповідає за швидше та впевненіше входження молодшого школяра в суспільні відносини. Соціальна функція реалізується через такі форми роботи: соціальні проекти допомоги та милосердя, благодійні ярмарки, виставки, театральні вистави, соціальні акції (збір коштів, одягу, іграшок тощо). Соціальна функція допомагає побачити дитині події, що відбуваються у світі, країні, рідному місті, селищі, сформувати свою позицію до подій, явищ, ситуацій, виробити відповідні моральні цінності та норми поведінки.

Важливим складником серед функцій дозвілля є творча функція. Вона спрямована на створення умов для вияву й розвитку творчого потенціалу особистості. Творча функція, з одного боку, забезпечує відпочинок і розваги дитині, а з іншого – передбачає розвиток художніх, технічних, соціальних задатків, здібностей, талантів в умовах позаурочної, позакласної роботи. Творча функція реалізується через участь молодших школярів у гуртках, клубах за інтересами, об'єднаннях, майстернях переважно художньо-мистецького напрямку (літературних, музичних, театральних, танцювальних, народознавчих, декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва, колекціонування тощо) та науково-технічної творчості (кон-

струювання, моделювання, випилювання тощо). Формами роботи можуть бути: участь у святах, концертах, спектаклях, художньо-мистецьких композиціях, акціях, виставках, фестивалях, творчих конкурсах тощо. Завдяки участі дитини в роботі різноманітних творчих колективів відбуваються якісні зміни у вподобаннях, здібностях, ставленні до улюбленої справи та навіть у навчанні. Це дає змогу дійти висновку про суспільну цінність та особистісну значущість результатів діяльності дозвіллевих формувань творчого спрямування.

Особливе місце серед дозвіллевих функцій посідає пізнавальна функція. Вона постає складовим елементом неперервної освіти, перетворюючись на важливий фактор духовного збагачення, самовдосконалення та самоосвіти особистості. Пізнавальна функція дає змогу задовольнити потреби в додатковій інформації, у набутті та поширенні нових знань. Щодо молодших школярів, то в умовах позанавчальної роботи пізнавальна функція яскраво виявляється в таких формах, як вікторини, конкурси, КВК, заходи запитань і відповідей, інформхвилини, новини країни та світу, походи, експедиції, екскурсії тощо.

Пізнавальну функцію часто поєднують із ціннісно-орієнтаційною. Це пов'язано з тим, що будь-яка інформація, події, факти, процеси потребують відповідного пояснення та оцінки. Особливо це важливо для молодших школярів, які ще не можуть самостійно усвідомити, оцінити те, що відбувається в сьогоденній дійсності. Ціннісно-орієнтаційна функція полягає у формуванні системи ціннісних уявлень та орієнтацій особистості, мотивів, ідеалів, переконань, життєвої позиції і виявляється у ставленні індивіда до навколишнього середовища, інших людей та самого себе. Сприймаючи довколишній світ, певні події, факти, поведінку інших, людина завжди їх оцінює. Сприйняття, розуміння та оцінювання людиною будь-чого відбиває її ставлення до певного явища і впливає на активність особистості. Для молодших школярів, які ще не мають життєвого досвіду, не вміють критично мислити, основою формування ціннісних орієнтацій є використання сімейного, релігійного, шкільного досвіду виховання. У школі ціннісно-орієнтаційна функція дозвілля стикається з естетичними, моральними, політичними, життєвими цінностями й реалізується в таких формах, як участь дітей в заходах, присвячених календарним, природним, побутовим, політичним, сімейним, релігійним, соціальним подіям. В усіх таких заходах відбувається формування громадянської позиції, моральності, світогляду, ціннісних орієнтацій дитини. Ефек-

тивність цього формування зростає, якщо воно здійснюється цілеспрямовано, систематично й за активної участі самої дитини.

Виховна функція дозвілля має специфічні особливості, які полягають у впливі на особистість усіх складників дозвіллевої сфери: предметна дозвіллева діяльність та її результат (художня, технічна, соціальна тощо); взаємодія з керівником гуртка, об'єднання; арсенал принципів, засобів і форм роботи, що використовуються керівником; процес спілкування з учасниками діяльності. На відміну від навчального процесу у школі, участь молодших школярів у дозвіллевих формуваннях не має регламентованого характеру, не потребує надмірних зусиль, не є обов'язковою і звітною. Тому педагогічний вплив на дитину є більш ефективним і результативним. Виховання дитини є опосередкованим, а не прямим і нав'язливим. Дозвілля школярів за змістом і характером відрізняється від дозвілля дорослих. А дозвіллеві інтереси молодших школярів мають свої особливості, пов'язані перш за все з грою. Саме у грі відбувається процес розвитку, становлення й виховання дитини (Флегонтова, 2007: 21).

Функціональний підхід дає змогу правильно окреслити соціальну значимість, основні принципи, структуру та зміст дозвіллевої діяльності молодших школярів в умовах позанавчальної роботи.

На сучасному етапі розвитку дозвіллевої сфери формується нова система принципів дозвіллевої діяльності, зумовлена політичними, економічними, соціальними, культурними процесами в суспільстві. Принципи дозвіллевої діяльності відбивають ті вимоги, що висуваються суспільством, школою перед формуванням і розвитком особистості молодшого школяра. Загальні принципи становлять теоретичні, методичні, організаційні засади, на яких ґрунтується дозвіллева діяльність. Зарубіжні та українські вчені (Г. Евтеєва, Ю. Кротова, Е. Мамбеков, І. Петрова) визначають такі загальні принципи дозвіллевої діяльності: системність; добровільність участі; диференціація відвідувачів культурно-дозвіллевих закладів (за віковою специфікою, статевими ознаками, рівнем духовного розвитку особистості, місцем проживання тощо); доступність та якість послуг через вивчення їхніх бажань, прогнозування розвитку дозвіллевої сфери; врахування місцевих умов (соціально-демографічних, економічних, культурно-освітніх, політичних).

Вітчизняна культурологічна наука розширює принципи й доповнює їх: принципом гуманізму, який передбачає першочергову цінність і важливість людини (дитини) серед інших суспільних

цінностей; принципом послідовності, який є логічним у побудові будь-якої людської діяльності, процесу пізнання та опанування уміннями, навичками, зокрема, у дозвілєвій сфері; принципом різноманітності діяльності, що допомагає розширити межі дозвілєвих інтересів, запобігти одноманітності, статичності, зниженню інтересу; принципом народності (збереження традицій), який є провідним у вихованні національної ідентифікації та самосвідомості підростаючого покоління; принципом самодіяльності, ініціативності та активності відвідувачів дозвілєвої сфери, що передбачає не пасивне споживання культурного продукту, а активне залучення людини в різні види дозвілля, збагачуючи та перетворюючи дійсність (Ковальчук, 2010).

Результативність та ефективність дозвілєвої роботи визначається обґрунтованістю вибору змісту й технологій роботи з дітьми, врахуванням потреб, інтересів, мотивів дозвілєвої поведінки молодших школярів. Найповніше відображають характер і сутність структурно-функціонального підходу закономірності дозвілєвої діяльності. До закономірностей дозвілля відносять те, що: дозвілєва діяльність здійснюється у вільний для людини час, надає свободу вибору дозвілєвих занять та участі в них; різноманітність видів дозвілєвої діяльності, синтетичність та їх широкий діапазон дають змогу інтегрувати різні види дозвілєвої діяльності, створюють можливості для вияву й розвитку творчого потенціалу людини, залучення до кращих досягнень світової культури; міжособистісне культурне спілкування на дозвіллі посилює привабливість дозвілєвої діяльності для людини й відкриває можливості для розвитку культури особистості; самодіяльна й ініціативна основа дозвілєвої діяльності передбачає активну участь особистості в дозвілєвих заходах; дозвілля створює умови для духовного розвитку особистості, обміну, засвоєння та створення нових духовних цінностей; дозвілля є засобом соціалізації особистості, завдяки участі в дозвілєвій діяльності особистість засвоює досвід суспільства, його цінності, накопичує соціальні знання та норми поведінки.

Структурно-функціональний підхід передбачає структурування дозвілля молодших школярів за різними ознаками, серед яких можна визначити такі: за педагогічною метою – створення міцного колективу (позитивного емоційного клімату), спілкування на дозвіллі (обмін та збагачення інформацією, набуття соціальних норм, правил поведінки), творчість як головна мета і кінцевий результат (отримання творчих навичок, умінь), психологічна, педагогічна реабілітація (відновлення сил

дитини після особистих психологічних травм, негараздів, проблем, відродження віри, надії), гедоністична мета (задоволення від позитивних емоцій, радості); за активністю учасників – споглядально-відновлювальні види дозвілля (відвідування концертів, вистав, свят, виставок, перегляд телепередач, прогулянки на природі); активно-перетворювальні (участь в екологічних, мистецьких, культурно-спортивних, соціальних акціях, проєктах, програмах); творча діяльність (сприяє культурному збагаченню, створенню нових духовних цінностей); за ступенем педагогічної керованості – педагогічно керовані (учитель, організатор культурно-дозвілєвої діяльності, керівник гуртка організує, керує, аналізує результати роботи), частково керовані (дозвілєва діяльність дітей організується та спостерігається дорослими), не керовані (діти самі організують своє дозвілля в умовах території школи, вдома, у дворі, на вулиці); за напрямками діяльності – мистецькі (участь дітей у колективах, гуртках, об'єднаннях музичного, театрального, хореографічного, літературного, декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва тощо), технічної творчості (моделювання, конструювання, ремонту, відновлення), соціальної творчості (розроблення та реалізація соціальних проєктів, акцій, програм, допомоги, підтримки нужденним), спортивні (робота фізкультурно-спортивних та туристичних секцій, клубів, гуртків, асоціацій), ігрові (участь молодших школярів у ігрових програмах, вікторинах, конкурсах, змаганнях), суспільно корисної праці (нерегламентована робота та допомога школі, класу, окремим сім'ям, учням тощо), змішані (комплексна, передбачає різні види дозвілєвої діяльності, які переплітаються й доповнюють одне одного); за кількістю учасників – масові (участь у масових заходах, що проводить школа, клас та інші заклади культури і спорту), групові (проведення дозвілля в умовах різноманітних гуртків, клубів за інтересами, об'єднань, сімейне дозвілля, дозвілля в компанії однолітків), індивідуальні (не зовсім характерні для молодших школярів, але трапляються у формі самостійного відвідування театрів, музеїв, парків, бібліотек тощо); за місцем організації – природні (парки, природні зони відпочинку, лісні масиви, водні простори тощо), штучно створені (у класі, школі, закладах культури, спорту, міських та селищних майданчиках тощо); за часом проведення – короткочасні (нетривалі дозвілєві заходи, тривають від 10 хвилин до 1–2 годин), середньотривалі (за типом свята, урочистого дня, тривають від 3–4 годин до цілого дня, тижня), довготривалі (цикли заходів, постійно чинні змагання, конкурси,

олімпіади тощо тривають впродовж навчального семестру, року); за періодичністю проведення – одноразові (окремі заходи, присвячені будь-яким несподіваним датам, подіям, урочистостям тощо), періодичні (проводяться час від часу в міру необхідності чи планування), систематичні (постійно плануються та проводяться, як-от репетиції дозвіллевих колективів); за статевою ознакою – хлоп'ячі (фізкультурно-спортивні секції, гуртки технічної творчості), дівочі (гуртки кулінарії, декоративно-прикладного мистецтва, прикрашання оселі, вироблення дівочих прикрас тощо), змішані (найбільш поширені та численні), вони формують повагу до іншої статі, допомагають виробленню правильної міжстатевої поведінки та досвіду спілкування.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто зазначити, що дозвіллева діяльність в умовах позанавчальної роботи відіграє важливу роль у розвитку особистості молодшого школяра. Завдяки структурно-функціональному підходу відбувається розуміння природи дозвілля та теоретичних підстав до планування, реалізації дозвіллевих завдань в умовах позанавчальної роботи. Структурування дозвілля молодших школярів має цілісне спрямування та допомагає: усвідомити сутність, особливості організації дозвіллевої діяльності в умовах позанавчальної роботи в школі; обрати зміст і форми щодо раціонального, змістового й різноманітного проведення дозвілля дітьми молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук Т.І. Основи педагогічної дозвіллевої діяльності. Київ : ДАКККіМ, 2010. Ч. I. 277 с.
2. Слесик К.Н. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Харків, 2002. 256 с.
3. Флегонтова Н.М. Педагогічна організація культурного дозвілля школярів : навчально-методичний посібник. Київ : Освіта України, 2007. 144 с.

REFERENCES

1. Koval'chuk T.I. Osnovi pedagogichnoï dozvillevoï diyal'nosti [Fundamentals of pedagogical leisure activities] DAK-KKiM, 2010. Ch. I. 277 p. [in Ukraine].
2. Slesik K.N. Formuvannya umin' spilkuvannya molodshikh shkolyariv u pozaklasniy navchal'no-vikhovniy roboti. [Formation of communication skills of junior schoolchildren in extracurricular educational work.] Dissertation 13.00.09 K.M.Slesik., 2002. 256 p. [in Ukraine].
3. Flegontova N.M. Pedagogichna organizatsiya kul'turnogo dozvillya shkolyariv. [Organization of cultural leisure of schoolchildren] Training manual, 2007. 144 p. [in Ukraine].

Борис ШЕВЧУК,
orcid.org/0000-0002-4406-1011
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри цифрових технологій навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) *sh.bera04@gmail.com*

Лариса ШЕВЧУК,
orcid.org/0000-0002-8405-1168
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри математики, інформатики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) *sheld65l@gmail.com*

ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВКУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглядається основні аспекти впровадження цифрових освітніх технологій у навчальний процес підготовки майбутніх учителів та проблеми використання цифрових технологій у сучасній вищій школі, зокрема в умовах дистанційного навчання. Стрімкий розвиток інформаційних технологій підвищив актуальність модернізації системи безперервної освіти. Одним із пріоритетних напрямів програми модернізації загальноосвітньої і вищої школи визнане дистанційне навчання. Для сучасного періоду є характерним прогрес цифрової науки, реформування освіти, впровадження інноваційних технологій, тому актуальними наразі є пошуки таких стратегій навчання, які пов'язані як з ефективним використанням інформаційних і комунікаційних технологій, так і навчанням та вихованням молоді, креативної і творчої особистості у будь-який час і у будь-якому місці. На основі аналізу стану та перспектив впровадження комп'ютерних інформаційних технологій у систему освіти виокремлено аспекти використання цифрових технологій у дистанційному навчанні. Варто відзначити що, дистанційне навчання в сучасному світі здійснюється за допомогою різноманітних технологій, які відрізняються за: формою подання навчальних матеріалів; наявністю посередника в системі навчання або за централізованою формою навчання. Саме у статті досліджуються особливості впровадження цифрових освітніх технологій Google Classroom – хмарної безкоштовної інтерактивної платформи, використання якої не потребує додаткового програмного забезпечення для дистанційного навчання. Відзначимо, що в цифрових освітніх середовищах поведінка обох суб'єктів змінюється, відбувається перерозподіл ролей викладача та студента. У статті проаналізовано можливості застосування сервісу Google Classroom для дистанційного навчання та відмічено що такий підхід змушує викладача творчо підходити до викладання дисципліни та бути завжди он-лайн для комунікації зі студентами.

Ключові слова: *хмарні технології, дистанційне навчання, цифрові освітні технології, підготовка вчителя, інформаційне суспільство.*

Borys SHEVCHUK,
 orcid.org/0000-0002-4406-1011
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Digital Learning Technologies
 Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
 (Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) sh.bera04@gmail.com

Larysa SHEVCHUK,
 orcid.org/0000-0002-8405-1168
 Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Associate Professor at the Department of Mathematics, Informatics and Teaching Methods
 Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav
 (Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine) sheld65l@gmail.com

INTRODUCTION OF DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING

The article considers the main aspects of the introduction of digital educational technologies in the educational process of training future teachers and the problems of using digital technologies in modern higher education, in particular in the context of distance learning. The rapid development of information technology has increased the urgency of modernizing the system of continuing education. One of the priority areas of the modernization program of secondary and higher schools is distance learning. The modern period is characterized by the progress of digital science, education reform, introduction of innovative technologies, so the current search for such learning strategies, which are associated with the effective use of information and communication technologies and training and education of young, creative and creative personality in anytime and anywhere. Based on the analysis of the state and prospects of the introduction of computer information technologies in the education system, aspects of the use of digital technologies in distance learning have been identified. It is worth noting that distance learning in the modern world is carried out using a variety of technologies that differ in: the form of presentation of educational materials; the presence of an intermediary in the training system or a centralized form of training. The article explores the features of the introduction of digital educational technology Google Classroom – a cloud-based free interactive platform, the use of which does not require additional software for distance learning. Note that in digital educational environments, the behavior of both subjects is changing, there is a redistribution of roles of teacher and student. The article analyzes the possibilities of using the Google Classroom service for distance learning and notes that this approach forces the teacher to be creative in teaching the discipline and always be online to communicate with students.

Key words: cloud technologies, distance learning, digital educational technologies, teacher training, information society.

Постановка проблеми. Важливою особливістю сучасного періоду розвитку суспільства є його інформатизація, яка на сучасному етапі розвитку набуває все більш глобального характеру, що веде до формування і становлення на нашій планеті інформаційного суспільства. Неодмінною умовою інформатизації суспільства є інформатизація освіти, мета якої полягає в радикальному підвищенні ефективності та якості підготовки фахівців на основі широкого використання нових інформаційно-комунікаційних технологій навчання, підготовці підростаючого покоління до життя в інформаційному суспільстві. Стрімкий розвиток інформаційних технологій підвищив актуальність модернізації системи безперервної освіти. Одним з пріоритетних напрямів програми модернізації загальноосвітньої і вищої школи визнане дистанційне навчання. В сучасних умовах, існує потреба отримання вищої освіти дистанційно, що викликано необхідністю навчатися

без відриву від виробництва, отримання освіти людьми з обмеженими можливостями та тими, що перебувають за кордоном або у відрядженні. Таку можливість надає дистанційне навчання, яке здійснюється завдяки цифровим освітнім технологіям і системам комунікації (Хатаєва, 2014).

Аналіз досліджень (Ігнатенко, 2016; Карєвік, 2010; Вишнівський, Гніденко, Гайдур, Ільїн, 2014) свідчить про значну увагу до впровадження інноваційних технологій у навчальний процес ЗВО. С. Архангельський, Г. Атанов, Г. Гергей, Б. Гершунський, Є. Машбиць, Н. Тверезовська і багато інших вітчизняних і зарубіжних авторів пов'язували питання оптимізації процесу навчання з використанням у ньому сучасних комп'ютерних технологій (Ковальська, 2009). Дослідженням науково-педагогічних засад дистанційного навчання займаються такі науковці, як В. Кухаренко, В. Олійник, В. Рибалко, Н. Сиротенко, П. Стефаненко, А. Хуторський, питання

організації дистанційної форми навчання у вищих навчальних закладах розглядали Р. Вернидуб, Л. Головка, Л. Гурч, І. Дичківська, В. Ковальчук, Г. Ржевський, О. Третьякова та інші; організаційно-методичні особливості розробки та впровадження дистанційних курсів у процес професійної підготовки педагогів проаналізовано в працях Г. Алексєєвої, Л. Гаврілової, І. Костікової. Водночас, незважаючи на значну кількість різнопланових досліджень з дистанційної освіти, сьогодні практично відсутні наукові роботи, у яких би цілісно й усебічно розглядалися застосування цифрових освітніх технологій при підготовці майбутніх учителів в умовах дистанційного навчання з урахуванням специфіки вищих навчальних закладів.

Метою статті є дослідження особливостей впровадження цифрових освітніх технологій у ЗВО в умовах дистанційного навчання.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне навчання є однією з нових реальностей сучасного освіти, яке докорінно відрізняється від традиційних форм навчання. При розгляді дистанційного навчання як діяльності, опосередкованої комп'ютерними технологіями, треба відзначити, що вона характеризується низкою психологічних особливостей в порівнянні з традиційними формами навчання (Ржевський, 2017).

Головною метою створення системи дистанційної освіти є забезпечення загальнонаціонального доступу до освітніх ресурсів шляхом використання сучасних цифрових технологій та телекомунікаційних мереж і створення умов для реалізації громадянами своїх прав на освіту. Дистанційне навчання забезпечує можливість навчатися тоді, коли зручно студенту, у тому темпі, що він сам обирає (у межах установлених строків проведення курсів), в тому місці де він перебуває (не має потреби витратити час на дорогу до ЗВО, для здачі поточних, а іноді і підсумкових контролів) (Ігнатенко, 2016).

Порівнюючи традиційне та дистанційне навчання Г. Ржевський виокремлює основні відмінності та переваги дистанційного навчання (Ржевський, 2017):

- можливість займатися в зручний для себе час, у зручному місці і темпі;
- паралельне з професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва;
- можливість звернення до багатьох джерел навчальної інформації (електронним бібліотекам, банкам даних, базам знань і т.п.);
- концентрований уявлення навчальної інформації та доступ до неї підвищує ефективність засвоєння матеріалу;

- використання в освітньому процесі новітніх досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій, що навчає і роботи з ними;

- однакові можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я, елітарності і матеріальної забезпеченості студента;

- експорт та імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг;

- дистанційне навчання розширює і оновлює роль викладача, який повинен координувати пізнавальний процес, постійно удосконалити викладаються ним курси, підвищувати творчу активність і кваліфікацію відповідно до нововведень і інновацій;

- позитивний вплив надає дистанційна освіта і на студента, підвищуючи його творчий і інтелектуальний потенціал за рахунок самоорганізації, прагнення до знань, уміння взаємодіяти з комп'ютерною технікою і самостійно приймати відповідальні рішення;

- якість дистанційної освіти не поступається в ідеалі якості очної форми одержання освіти, а поліпшується за рахунок залучення видатного кадрового професорсько-викладацького складу і використання в навчальному процесі найкращих навчально-методичних видань і контролюючих тестів з дисциплін.

Варто зазначити, що дистанційне навчання в сучасному світі здійснюється за допомогою різноманітних технологій, які відрізняються за: формою подання учбових матеріалів; наявністю посередника в системі навчання або за централізованою формою навчання; за ступенем використання телекомунікацій і персональних комп'ютерів; за технологією організації контролю учбового процесу; за ступенем впровадження в технології навчання звичайних методів ведення освітнього процесу; за методами ідентифікації студентів при складанні іспитів (Ткачук, Семеріков, Єчкало, 2017).

Враховуючи інноваційний потенціал та студентоцентричний характер організації комбінованої освітньої взаємодії, на факультеті гуманітарно-природничої освіти та соціальних технологій Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди змішане навчання впроваджується з використанням різних моделей на рівні окремих курсів з використанням платформи дистанційного навчання як Moodle, так і G Suite for Education.

З огляду на доступність, зручність використання, інтерактивність та інтегративність G Suite for Education, стрімко набуває популярності. Вона є яскравим прикладом комбінування функцій системи управління та підтримки навчального про-

цесу, що дозволяє розглядати її в якості віртуального навчального середовища.

Одним із сервісів G Suite for Education є Google Classroom – хмарна безкоштовна інтерактивна платформа, використання якої не потребує додаткового програмного забезпечення. У Google Classroom гармонійно інтегруються як основні сервіси та додатки Google. Google Classroom об'єднує в собі: Google Drive для створення і обміну завданнями, Google Docs, Sheets and Slides для написання, Gmail для спілкування і Google Calendar для розкладу.

Таким чином, Google Classroom містить можливості для створення електронних освітніх ресурсів.

Як вказують О. Ігнатенко та В. Перевозник електронні освітні ресурси – це основний компонент інформаційного освітнього середовища, який орієнтований на реалізацію освітнього процесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій і на застосування нових методів і форм навчання, таких як: електронне навчання; мобільне навчання; мережеве навчання; автономне навчання; змішане навчання; спільне навчання (Ігнатенко, 2016).

На думку Н. Морзе та О. Глазунової, електронний навчальний курс – це комплекс електронних навчально-методичних матеріалів, створених для організації індивідуального та групового навчання з використанням дистанційних технологій, що базуються на інтернет-технологіях, відповідно до графіку навчального процесу вищого навчального закладу (Морзе, Глазунова, 2009).

М. Кадемія, розглядаючи інформаційно-комунікаційні технології навчання, вважає електронний навчальний ресурс дидактичною системою, в якій з метою створення умов для педагогічної активності, інформаційної взаємодії між викладачами та студентами інтегруються прикладні програмні продукти, бази даних, а також інші дидактичні засоби і методичні матеріали, що забезпечують та підтримують навчальний процес (Кадемія, 2009).

В. Ткачук, С. Семеріков, Ю. Єчкало розглядають створення електронних навчально-методичних комплексів у мобільно орієнтованому середовищі навчання ЗВО. Вони вводять поняття «мобільно орієнтований ЕНМК» – реалізований у мобільно орієнтованому середовищі навчання ЗВО комплекс навчально-методичних матеріалів, що має визначену структуру та в повному обсязі забезпечує вивчення дисципліни (Ткачук, 2017).

Таким чином, істотною відмінністю ЕНМК від електронних освітніх ресурсів є те, що поєднуючи в собі сукупність всіх форм і видів навчаль-

ної діяльності, вони забезпечують якісно новий рівень навчання в електронному освітньому середовищі педагогічного вишу.

Залежно від технології реалізації в навчальному процесі використовується три основних типи ЕНМКД: кейс (К); автоматизована навчальна система (АНС); дистанційний курс з Web-базуванням (ДК).

Кейс – комплект навчально-методичних матеріалів, який чітко структурований і відповідним чином сформований у спеціальний набір як у паперовому, так й електронному форматі.

Автоматизована навчальна система – комплект навчально-методичних матеріалів, який реалізовано у вигляді комп'ютерної програми навчального призначення. Вона є однорідною за програмною реалізацією, інтерфейсними і дидактичними прийомами комп'ютерною програмою. Автоматизована навчальна система – це авторська інструментальна оболонка, яка дозволяє викладачам створювати електронні навчально-методичні комплекси з дисциплін в рамках парадигм, що підтримуються даною системою.

Дистанційний курс з Web-базуванням – це мережевий дистанційний курс, який є електронним навчально-методичним комплексом з дисципліни, реалізований у середовищі Internet або Intranet. Дистанційний курс має такі переваги: орієнтація на гіпертекстову структуру Web-документа; доступ з будь-якого серверу в мережі Internet або локальної мережі Університету; можливість створення інтерактивних додатків; можливість інтегрування у Web-документ матеріалів різного виду – текстових, графічних, аудіо- та відео матеріалів (Полат, 2000).

Розглянемо більш детально дистанційний курс «Цифрові освітні технології» розроблений на безкоштовному хмарному сервісі компанії Google в Google Classroom. Метою цього курсу є формування та розвиток у студентів системи інформатичних компетентностей, які забезпечують здатність майбутнього педагога ефективно здійснювати професійну діяльність, організувати інформаційну взаємодію суб'єктів освітнього середовища з використанням цифрових освітніх ресурсів, вирішувати професійні проблеми в межах цифрового освітнього середовища закладу освіти та інформаційного суспільства.

Базові складники курсу (конспекти лекцій, навчальні посібники, завдання для підготовки до семінарів та самостійної роботи, методичні вказівки, матеріали поточного та підсумкового контролю, додаткові відкриті ресурси) доступні студентам онлайн. Відтак практикуми, творчо-пошукова

робота, проектна діяльність студентів не обмежуються стінами навчальної аудиторії, а за потреби (наприклад, коли слухач відсутній на занятті або виконання завдання потребує більше часу) можуть проводитись віддалено.

Середовище, створене на базі цифрових технологій навчання, зокрема в середовищі Google Classroom, характеризується можливістю викладачів та студентів реалізовувати різні види взаємодії засобами цифрових ресурсів: чати, електронна пошта, презентації, що значно збагачує взаємодію суб'єктів освітнього середовища, а можливість працювати індивідуально, в притаманному темпі та у обраному місці, ставить сервіс Google Classroom на чільне місце серед засобів підго-

товки майбутнього фахівця. На думку Р. Хатаєвої, використання цифрових ресурсів в освітньому процесі інформатичної підготовки майбутніх учителів робить їх навчання комфортним та найбільш ефективним (Хатаєва, 2014). Як показує практичний досвід, відкритість ресурсу підвищує навчальну мотивацію студентів, адже наявність і доступність навчальних матеріалів створює позитивну емоційну атмосферу впевненості і довіри між суб'єктами освітнього процесу.

Важливою перевагою віртуальної кімнати Google Classroom є легка навігація, зручний інтерфейс, що інтуїтивно зрозумілий студентам. Середовище вміщує широкий арсенал засобів, за допомогою яких користувачі можуть як демонструвати

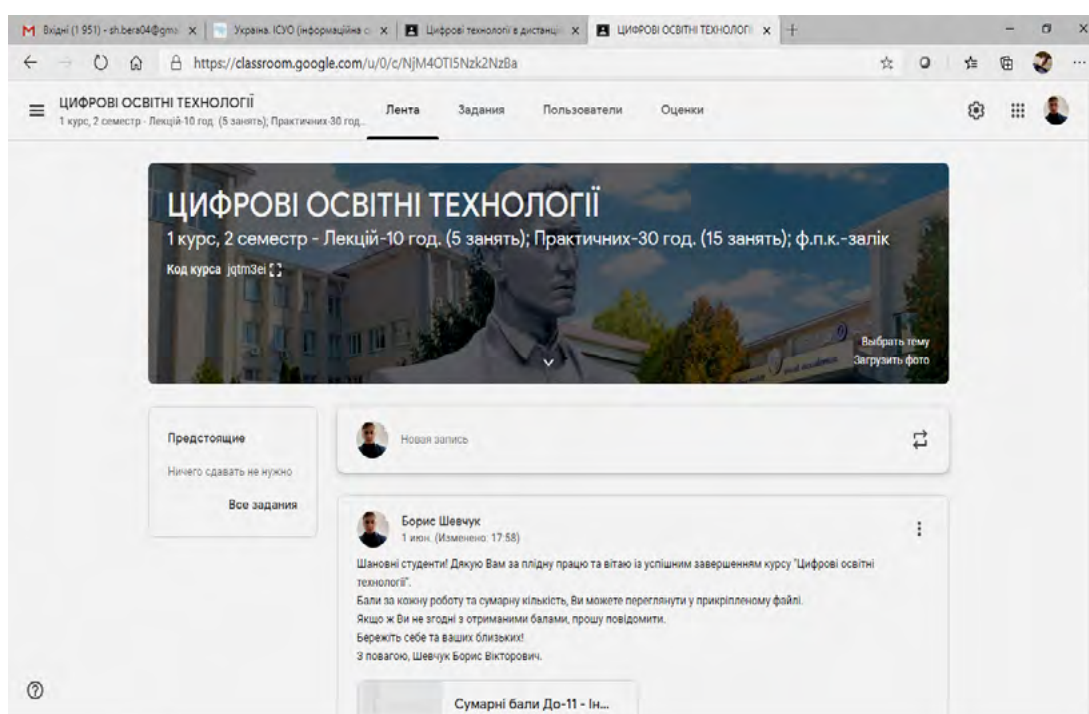

Рис. 1. Головне вікно дистанційний курс «Цифрові освітні технології» в середовищі Google Classroom

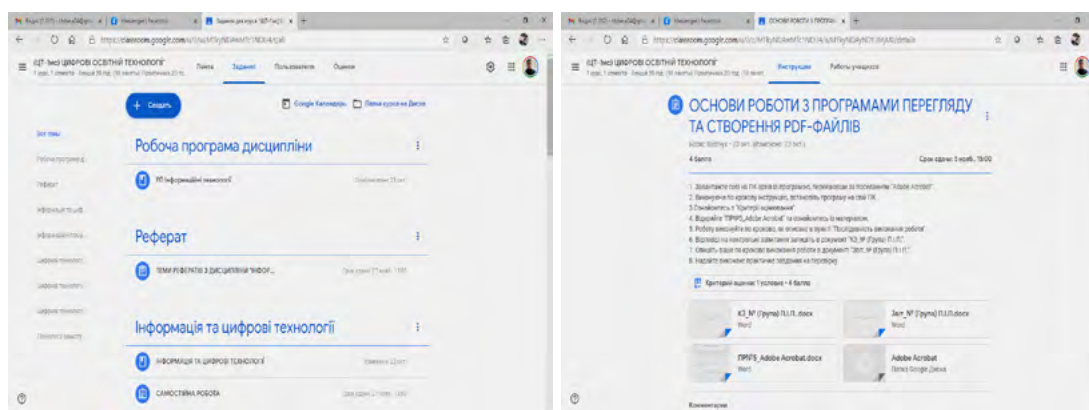

Рис. 2. Базові складники курсу «Цифрові освітні технології» в середовищі Google Classroom

свої знання, так і обмінюватися ними, відслідковувати власний прогрес, отримувати своєчасну інформацію про нові події (наприклад, додавання нових елементів, сповіщення про оцінювання), ставити запитання, редагувати, коментувати, й оцінювати роботи інших, створювати як синхронні, так і асинхронні індивідуальні й групові проекти.

З точки зору технологізації процесу навчання викладач не може вирішити задачі підвищення якості інформатичної підготовки майбутніх педагогів без використання інноваційної техніки та засобів інформатизації, оскільки сучасний педагог зорієнтований на інноваційні методики навчання (Шевчук, 2017). З огляду на це, виникає необхідність переглянути вимоги до нових здатностей викладача у цифровому середовищі навчання. До них слід віднести: вміння комунікувати з використанням передових технологій, вміння навчати студентів з використанням цифрових технологій та в нових освітніх середовищах, вміння мотивувати студентів до електронного навчання, вміння спілкуватися з використанням цифрових технологій, включати студентів до процесу навчання з використанням цифрових on-line ресурсів, швидко встановлювати контакти в цифрових освітніх середовищах, адаптуватися до індивідуальних потреб студентів, бути інноваційним до використання передових технологій, адаптувати методи та засоби інноваційного навчання (Морзе, 2009). Необхідно відзначити, що в цифрових освітніх середовищах поведінка обох суб'єктів змінюється, відбувається перерозподіл ролей викладача та студента. Викладач перестає бути постачальником, «ретранслятором» знань, а починає виконувати функції інструктора, посередника та наставника, що оперативніше керує навчальним процесом. Діяльність викладача в цифрових освітніх середовищах навчання суттєво змінюється. Основне завдання викладача полягає в підготовці та удосконаленні електронного конспекту лекцій (ЕКЛ) на основі існуючих та нових матеріалів, які викладач удосконалює і розробляє, а також нових літературних джерел, розробці і використанні відкритих та дієвих методів для здобуття майбутніми педагогами професійних умінь і навичок (Полат, 2000). Відтак взаємодія викладача зі студентами з використанням віртуальної кімнати Google Classroom передбачає нову роль викладача-тьютора, який, у свою чергу,

Лента	Завдання	Пользователи	Оценки
Средняя оценка по классу	72,28 %	5,01	6,9
Алена Алексина	87,41 %	8	9
Іванна Байдал	81,12 %	7	10
Лілія Євстаєва	54,47 %	4	4
Катя Бобрицька	73,02 %	4	10
Таня Боринська	57,92 %	2,1	2
Світлана Бухтева	95,84 %	8	10
Аліона Гресь	15,78 %	0	0

Рис. 3. Зведені оцінки курсу «Цифрові освітні технології» в середовищі Google Classroom

виступає у декількох основних ролях: лектора-експерта, організатора, консультанта. У кожній з них він організує взаємодію суб'єктів навчання в цифрових освітніх середовищах. У ролі лектора-експерта викладач розповідає новий матеріал, демонструє слайди, відповідає на питання учасників. У ролі організатора з використанням віртуальної кімнати Google Classroom викладач управляє навчально-пізнавальною діяльністю студентів, спрямовує взаємодію учасників практичного курсу та координує виконання завдань. Реалізація цього завдання здійснюється у двох напрямках: прямого педагогічного впливу або опосередкованого, яке закладено у логічну структуру ЕКЛ (інструкції, методичні вказівки, телеконференції та інші засоби зворотного зв'язку). У ролі консультанта викладач звертається до професійного досвіду студентів, спонукає їх самостійно збирати нові дані, шукати рішення вже поставлених задач та ставити нові (Каревік, 2010).

При створенні завдань у віртуальній кімнаті Google Classroom викладач може вказати термін здачі роботи. Коли студент здає завдання до завершення терміну виконання, на його документі з'являється статус «Перегляд», що дозволяє викладачеві перевірити роботу. Після перевірки викладач може повернути завдання студенту для доопрацювання. Воно автоматично переходить в статус «Редагування» і студент продовжує роботу над документом. Крім того, є можливість запланувати публікацію завдання на потрібну дату і час використовуючи опцію «Запланувати». За виконанням завдань можна спостерігати і контролювати роботу над окремим завданням відразу в декількох класах. Оцінювання можна виконувати вручну або автоматизовано, наприклад використовуючи додаток Flubaroo. Система оцінювання може бути адаптована під будь-яку кількість балів (автома-

тично 100 балів). Після оцінювання за допомогою кнопки «Повернути» оцінка відправляється на пошту кожного учня, хоча за необхідності можна змінити оцінку. Також є можливість експортувати всі оцінки курсу до таблиці. Після виставлення оцінки викладачем кожному студенту на пошту прийде повідомлення. Зведені оцінки робіт студентів відображаються в закладці Оцінки (рис. 3).

Нині інтерфейс програми оптимізований для коректної роботи на мобільних пристроях, тому студенти використовують усі можливості навчатися у будь-якому місці та будь-коли: у транспорті дорогою до/з університету, у кафе, удома, чи просто йдучи містом та слухаючи запис через навушники. Можна не лише слухати, а й одночасно читати текст з екрану смартфона.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

Google Classroom створює реальні можливості підвищення професійної підготовки молоді; допомагає ефективніше використовувати особистий час як викладача, так і студента. Сервіс Google Classroom можна успішно використовувати для вивчення любого предмету.

Застосування сервісу Google Classroom змінює і підхід викладача до викладання дисципліни, змушуючи його працювати творчо, бути завжди онлайн для комунікації зі студентами.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному вивченні дистанційного навчання та самоосвіти; шляхів та умов ефективної реалізації моделей змішаного навчання у відповідності до потреб ЗВО; змін та оновлень сервісу Google Classroom з метою його застосування у процесі підготовки конкурентоспроможного майбутнього фахівця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ігнатенко О. Електронні освітні ресурси як невід'ємна складова освітнього процесу / Олена Ігнатенко, Віта Перевозник / *Освіта. Технікуми, коледжі: навчально-методичний журнал*. Київ: Науково-методичний центр аграрної освіти, 2016. № 3/4. С. 15-18
2. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання : термінологічний словник. Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2009. 260 с.
3. Каревік О.О. З досвіду впровадження технології дистанційного навчання в економічній освіті сучасної України [Текст] / Каревік О.О., Шалімова Л.М., Руднева І.М. // *Збірник наукових трудов «Вестник НТУ «ХПИ»: Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2010. № 8. С. 71-78.
4. Ковальська К. Р. Дистанційне навчання як перспективна форма розвитку предметно-орієнтованих професійних компетентностей учителів. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/>.
5. Морзе Н. В. Критерії якості електронних навчальних курсів, розроблених на базі платформ дистанційного навчання. / Н. В. Морзе, О. Г. Глазунова / [Електронний ресурс]. *Інформаційні технології в освіті*. 2009. № 4. С. 63–76. URL: <http://ite.kspu.edu/issue-13/p-63-75> (дата звернення: 01.11.2018)
6. Організація дистанційного навчання. Створення електронних навчальних курсів та електронних тестів: навч. посібн. / В.В. Вишнівський, М.П. Гніденко, Г.І. Гайдур, О.О. Ільїн. К. : ДУТ, 2014. 140 с.
7. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учебн. пособ. для студ. педаг. вузов и системы повышения квалификации педаг. кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.Ю. Моисеева, А.Е. Петров. – М.: Академия, 2000. – 272 с.
8. Ржевський Г.М. Дистанційна форма навчання в сучасних умовах: психолого-педагогічні особливості / Г.М. Ржевський. *Науковий вісник Національного університету*. Вип. 259. 2017. С. 214-221
9. Ткачук В. В. Створення електронних навчально-методичних комплексів у мобільно орієнтованому середовищі навчання ВНЗ / В. В. Ткачук, С. О. Семеріков, Ю. В. Єчкало / *Новітні комп'ютерні технології*. Кривий Ріг : Видавничий центр ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2017. Том XV. 281 с.
10. Толочко В. М. Проблемні аспекти дистанційної форми освіти та можливості її використання в Україні / В. М. Толочко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.provisor.com.ua/archive/2009/N11/padfo_119.php.
11. Хатаева Р.С. Подготовка преподавателя к профессиональной деятельности в условиях информатизации образования. *Информатика и образование*. № 6. 2014. С. 79-81.
12. Шевчук Б.В. Психолого-педагогічні аспекти організації інформаційної взаємодії в умовах використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 3 (42). С. 71-82.

REFERENCES

1. Ihnatenko O. Elektronni osviti resursy yak nevidiemna skladova osvitnoho protsesu [Electronic educational resources as an integral part of the educational process]. / Olena Ignatenko, Vita Perevoznik / *Education. Technical schools, colleges: educational and methodical magazine*. Kyiv: Scientific and Methodological Center for Agrarian Education. 2016. Nr 3/4. pp. 15-18 [in Ukrainian].
2. Kademiia M. Yu. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii navchannia : terminolohichni slovnyk [Information and communication technologies of teaching: terminological dictionary]. Lviv : Vyd. "SPOLOM", 2009. 260 p. [in Ukrainian].
3. Karievik O.O. Z dosvidu vprovadzhennia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia v ekonomichnii osviti suchasnoi Ukrainy [From the experience of introducing distance learning technology in economic education of modern Ukraine]. /

O.O. Karievik, L.M. Shalimova, I.M. Rudnieva / Sbornyk nauchnykh trudov "Vestnyk NTU "KhPY": Tekhnichniy prohres ta efektyvnist vyrobnytstva. 2010. Nr 8. pp. 71-78 [in Ukrainian].

4. Kovalska K. R. Dystantsiine navchannia yak perspektyvna forma rozvytku predmetno-oriento vanykh profesiinykh kompetentnosti uchyteliv. [Distance learning as a promising form of development of subject-oriented professional competencies of teachers]. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/>.

5. Morze N. V., Hlazunova O. H. Kryterii yakosti elektronnykh navchalnykh kursiv, rozroblenykh na bazi platform dystantsiinoho navchannia. [Quality criteria for e-learning courses developed on the basis of distance learning platforms.]. / N. V. Morze, O. H. Hlazunova / [Elektronnyi resurs]. Informatsiini tekhnolohii v osviti. 2009. Nr 4. pp. 63–76., URL: <http://ite.kspu.edu/issue-13/p-63-75> (data zvernennia: 01.11.2020) [in Ukrainian].

6. Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia. Stvorennia elektronnykh navchalnykh kursiv ta elektronnykh testiv: navch. posibn. [Organization of distance learning. Creation of electronic training courses and electronic tests] / V.V. Vyshnivskiy, M.P. Hnidenko, H.I. Haidur, O.O. Ilin. K. : DUT, 2014. 140 p. [in Ukrainian].

7. Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informacionnye tehnologii v sisteme obrazovaniya [New pedagogical and information technologies in the education system]: uchebn. posob. dlja stud. pedagog. vuzov i sistemy povysheniya kvalifikacii pedagog. Kadrov / E.S. Polat, M.Ju. Buharkina, M.Ju. Moiseeva, A.E. Petrov. M.: Akademija, 2000. 272 p. [in Russian].

8. Rzhavskiy H.M. Dystantsiina forma navchannia v suchasnykh umovakh: psykholoho-pedahohichni osoblyvosti [Distance learning in modern conditions: psychological and pedagogical features]. Naukovyi visnyk Natsionalnogo universytetu, Vyp. 259. 2017. pp. 214-221 [in Ukrainian].

9. Tkachuk V. V. Stvorennia elektronnykh navchalno-metodychnykh kompleksiv u mobilno oriientovanomu seredovyschchi navchannia VNZ [Creation of electronic educational and methodical complexes in a mobile-oriented university learning environment] / V. V. Tkachuk, S. O. Semerikov, Yu. V. Yechkalo / Novitni kompiuterni tekhnolohii. Kryvyi Rih : Vydavnychiy tsentr DVNZ «Kryvorizkyi natsionalnyi universytet». 2017. Tom XV. 281 p. [in Ukrainian].

10. Tolochko V. M. Problemni aspekty dystantsiinoi formy osvity ta mozhlyvosti yii vykorystannia v Ukraini [Problematic aspects of distance education and possibilities of its use in Ukraine]. URL: http://www.provisor.com.ua/archive /2009/N11/padfo_119.php.

11. Hataeva R.S. Podgotovka prepodavatelja k professional'noj dejatel'nosti v uslovijah informatizacii obrazovaniya [Preparing a teacher for professional activity in the context of informatization of education]. Informatika i obrazovanie. Nr 6. 2014. pp. 79-81. [in Russian].

12. Shevchuk B.V. Psykholoho-pedahohichni aspekty orhanizatsii informatsiinoi vzaiemodii v umovakh vykorystannia kompiuterno-oriientovanykh zasobiv navchannia [Psychological and pedagogical aspects of the organization of information interaction in the conditions of use of computer-oriented teaching aids]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: «Pedahohika. Sotsialna robota». Vypusk 3 (42). 2017. pp. 71-82. [in Ukrainian].

Юлія ШИЙКА,

orcid.org/0000-0003-2474-0479

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) julia-shyika@ukr.net*

Галина ОЛЕКСІВ,

orcid.org/0000-0002-8800-6217

*старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) halyna.d.oleksiv@lpnu.ua*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ КАНАДИ

Інноваційні технології віртуального спілкування та навчання в Інтернеті створюють нові способи для викладачів та студентів взаємодіяти та ефективно навчатися. На сьогодні «ні мета, ні методи, ні населення, для якого призначена освіта, не мають жодних схожостей із тими, на яких історично базується формальне навчання» (Pond, 2002). Ці невідворотні зміни в галузі вищої освіти змушують переосмислити основні концепції навчання та викладання. Щоб зробити ці зміни актуальними та реальними, інформаційно-комунікаційні технології повинні допомогти створити спільноти студентів, які підтримують взаємодію та співпрацю. Деякі зміни зачеплять і роль викладача. Якщо під час традиційного аудиторного навчання викладач передає свої знання студентам, під час дистанційного навчання – виступає в ролі інструктора, то під час змішаного навчання викладач активно співпрацює зі студентами під час розроблення, сприяння та спрямування освітнього досвіду (Pond, 2002). У статті здійснено аналіз програм змішаного навчання в закладах вищої освіти Канади. Вивчено та проаналізовано наукову літературу, присвячену висвітленню проблеми змішаного навчання, його ефективності, якості та успішної імплементації. Встановлено, що змішане навчання набирає популярності, оскільки такий формат дає змогу ефективно використовувати інтернет-ресурси та сучасні комунікаційні технології для досягнення навчальних цілей. Особливої актуальності така форма навчання набула через необхідність дотримання соціальної дистанції під час пандемії коронавірусної хвороби. У статті зазначено різницю між аудиторним, змішаним та онлайн-навчанням, а також охарактеризовано основні переваги змішаного навчання, такі як гнучкий графік навчання, ширший вибір навчального матеріалу, можливість керувати власним розкладом тощо, що більшою мірою зацікавить студентів у вивченні матеріалу у відповідний для них час, що своєю чергою матиме позитивний вплив на академічну успішність.

Ключові слова: змішане навчання, заклади вищої освіти, інформаційні технології.

Yuliia SHYIKA,

orcid.org/0000-0003-2474-0479

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) julia-shyika@ukr.net*

Halyna OLEKSIV,

orcid.org/0000-0002-8800-6217

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) halyna.d.oleksiv@lpnu.ua*

IMPLEMENTATION OF BLENDED LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF CANADA

Innovative technologies of Internet communication and learning create new ways for teachers and students to interact and learn effectively. Today, “neither the goal, nor the methods, nor the population for which education is intended, have any similarities with those on which formal education is historically based”. These inevitable changes in higher education are intended to rethink the basic concepts of teaching and learning. To make these changes relevant and real, information and communication technologies have to assist in building students communities which support interaction

and collaboration. Some changes will affect the role of the teacher. If in traditional face-to-face education a teacher passes his knowledge to students, in distance learning he or she acts as an instructor, however in blended learning a teacher cooperates actively with students in the development and promotion of educational experience (Pond, 2002). Blended learning programs in Canadian higher education institutions have been analyzed in the article. The scientific literature devoted to the problem of blended learning, its efficiency, quality and successful implementation has been studied and analyzed. It has been concluded that blended learning is gaining popularity, as this format allows the effective use of Internet resources and modern communication technologies to achieve educational goals. This form of education has become especially relevant due to the requirement to keep social distancing during the COVID-19 pandemic. The difference between face-to-face, blended and online learning has been outlined as well as the main advantages of blended learning, such as flexible schedule, wider choice of learning material, the ability to manage personal schedule, etc. have been described.

Key words: blended learning, higher education institutions, information technology.

Постановка проблеми. Впровадження змішаного навчання поряд із традиційним аудиторним навчанням зумовлено спробою не тільки залучити іноземних студентів за допомогою сучасних інформаційних технологій. Грунтовні дослідження науковців та опитування студентів виявили позитивний ефект змішаного навчання на академічну успішність. Швидкі темпи розвитку новітніх освітніх платформ заохочують студентів брати активну участь у навчанні та зумовили застосування більш індивідуального підходу до кожного студента у процесі здобуття знань, що створює краще підґрунтя для ефективної співпраці студентів.

Аналіз досліджень. Змішане навчання та окремі його аспекти є предметом педагогічних досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Теоретичні основи змішаного навчання досліджували: О. Бойко, Т. Задорожна, А. Стрюк, К. Торн (K. Thorne), Б. Аллан (B. Allan), Дж. Гофманн (J. Hofmann); специфіку змішаного навчання в закладах вищої освіти досліджували: Н. Кіановська, О. Васильєва, Д. Гаррісон (D. Garrison), К. Кемпбелл (C. Campbell), А. Рахман (A. Rahman); аспекти змішаного навчання в канадських освітніх закладах досліджували: Н. Острашевський (N. Ostaszewski), Р. Фердіг (R. Ferdig), К. Бонк (C. Bonk).

Мета статті – здійснити аналіз наукової літератури, присвяченої висвітленню проблеми використання змішаного навчання в закладах вищої освіти Канади.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання все частіше застосовується в закладах вищої освіти завдяки використанню вебтехнологій у процесі навчання та викладання. Майже всі курси вищої освіти певною мірою містять інформаційні та комунікаційні технології. Ці технології створюють нові можливості для студентів взаємодіяти зі своїми колегами, викладачами та навчальними матеріалами. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у вищій освіті привертає все більше уваги до теорії та практики змішаного навчання.

Змішане навчання передбачає поєднання традиційного аудиторного та онлайн-навчання з використанням комп'ютерних технологій. Під час такого навчання матеріали, що подаються в аудиторії та онлайн, доповнюють одне одного і спрямовані на досягнення студентами навчальних цілей. Загалом існує кілька визначень змішаного навчання. Р. Овстон з Йоркського університету (Канада) характеризує змішане навчання як навчальний процес, який частково замінює онлайн-навчання традиційними аудиторними заняттями (Owston, 2013). У своїй книзі «Змішане навчання у вищій освіті: основи, принципи та рекомендації» Р. Гаррісон та Н. Воган визначають змішане навчання як продумане поєднання аудиторного та онлайн-навчання. Такий принцип полягає в тому, що аудиторне усне спілкування та письмове спілкування в режимі онлайн оптимально інтегровані так, що їхні сильні сторони поєднуються для створення унікального навчального досвіду, що сприяє досягненню навчальних цілей (Garrison, 2008). Ч. Джуїбан з Університету Центральної Флориди – закладу вищої освіти, який вважається лідером у впровадженні змішаного навчання в Північній Америці, зазначає, що змішане навчання варто розглядати як педагогічний підхід, що поєднує ефективність і можливості соціалізації в аудиторії з технологічно розширеними можливостями активного навчання в інтернет-середовищі (Dzuiban, 2004).

Консорціум Слоун – провідна організація, яка займається інтеграцією електронного навчання у вищу освіту, – визначає змішане навчання як таке, що забезпечує 30–79 % викладеного матеріалу онлайн (табл. 1) (Allen, 2007).

Загалом виділяють три основні причини застосування змішаного навчання (Graham, 2005):

- збільшення доступу та гнучкості;
- підвищення якості освіти;
- підвищення економічної ефективності та ефективності використання ресурсів.

К. Матеос використовує такі категорії, щоб аргументувати переваги, які онлайн-технології

пропонують (а) студентам: доступ, гнучкість та нові, важливі навички для роботи в глобальному мережевому середовищі, (б) викладачам: нові навички та знання для трансформації викладацької діяльності та (в) навчальним закладам: збільшення кількості студентів, підвищення навчальних результатів та більш ефективне використання ресурсів (Matheos, 2005).

Однак існує низка факторів, яка може створювати перешкоди для запровадження змішаного навчання. Серед них вирізняють: доступ до інтернет-ресурсів, брак технічної підтримки, доступ та комфорт під час використання відповідних ресурсів, а також особисті фактори, такі як проблеми зі здоров'ям чи фізична обмеженість серед викладачів і студентів.

Одним із прикладів успішного застосування змішаного навчання є Технологічний інститут Університету Онтаріо, адміністрація якого вирішила впровадити змішане навчання через пандемію. Таке навчання поєднує викладання більшості навчального матеріалу за допомогою онлайн-платформ з активним аудиторним навчанням, яке відбувається згідно з рекомендаціями уряду провінції Онтаріо та Міністерства охорони здоров'я. Позаяк цей заклад вищої освіти віддавна впроваджує новітні технології в навчальне середовище, університет має необхідний потенціал для адаптації до вимушених змін.

В умовах пандемії студенти Технологічного інституту Університету Онтаріо мають змогу навчатися, використовуючи (Our blended-learning approach):

- інтернет-канали, які надають доступ до онлайн-лекцій чи їхніх цифрових записів та відповідного навчального матеріалу; відповідно, розклад студентів стане максимально гнучким, що надасть їм змогу ефективно збалансувати навчальний та особистий час;

- навчальні лабораторії для проведення практичних досліджень;

- сучасні цифрові платформи, спеціальне програмне забезпечення та мобільні додатки;

- безперервну онлайн-підтримку, яка стосується академічної успішності, фінансової допомоги, психічного та фізичного здоров'я.

Західний університет Канади також пропонує студентам можливість вибрати змішане навчання, яке забезпечить їх доступом до відеолекцій у форматі HD, віртуальних дискусій та індивідуальних занять із викладачами, що зробить навчання персоналізованим і доступним. Окрім того, Західний університет Канади надає змогу вибирати, які навчальні предмети студенти вивчатимуть онлайн, а які – аудиторно.

Університет наголошує на таких перевагах змішаного навчання (Blended programs):

- гнучкий графік онлайн та аудиторного навчання;

- навчання з іноземними студентами, набуття досвіду міжкультурної комунікації;

- високоякісні навчальні інтернет-ресурси.

З огляду на несприятливу епідеміологічну ситуацію Університет Торонто запровадив змішане навчання, щоб одночасно надавати студентам освітні послуги та захищати їхнє здоров'я і здоров'я науково-педагогічних працівників. Перехід на змішане навчання був ретельно спланованим улітку 2020 року, і понад 100 освітніх технологів тісно співпрацювали з викладачами, щоб забезпечити 90 % навчальних дисциплін якісним віртуальним середовищем.

Водночас навчальні дисципліни, які вимагають безпосереднього аудиторного навчання, зокрема наукові дослідження, лабораторні роботи, групові проекти та окремі семінари і лекції, будуть викладатися в університеті з дотриманням соціальної дистанції. Адміністрація університету погоджується, що деякі дисципліни вимагають аудиторного навчання і що деякі студенти можуть бути краще підготовлені для участі в онлайн-навчанні,

Таблиця 1

Відмінності між аудиторним, змішаним, онлайн-навчанням та навчанням із використанням інтернет-технологій

% навчального матеріалу, що викладається онлайн	Тип курсу	Опис курсу
0	Аудиторний	Курс без використання інтернет-технологій – матеріал подається письмово або усно.
1–29	З використанням інтернет-технологій	Курс з використанням інтернет-технологій для доповнення аудиторного навчання.
30–79	Змішаний	Курс, який поєднує аудиторне та онлайн-навчання. Значна частина матеріалу подається онлайн.
80+	Онлайн	Курс, у якому весь матеріал (або більша його частина) подається онлайн. Зазвичай не передбачає аудиторних занять.

ніж інші, через доступ до технологій або житлових умов. Тому було вирішено відновити роботу бібліотек, щоб забезпечити студентів доступом до комп'ютерів, інтернету та супутніх послуг, таких як друк і сканування (U of T News).

Університет Альберти пропонує курси арабської, французької, німецької, італійської, норвезької, іспанської, шведської та української мови у форматі змішаного навчання. Ця модель поєднує аудиторне та онлайн-навчання із самостійною роботою. Зазвичай мовні курси в Університеті Альберти передбачали п'ять годин аудиторного навчання на тиждень. Нова модель забезпечує більш гнучкі графіки для студентів, скорочує аудиторне навчання до трьох годин на тиждень (як і більшість інших занять), а решта дві години передбачають онлайн-навчання та самостійну роботу (Blended Learning courses).

Університет Ватерлоо трактує змішане навчання як таке, що інтегрує аудиторне та онлайн-навчання. Навчальні матеріали підбираються так, щоб онлайн-заняття доповнювали аудиторні для досягнення поставлених навчальних цілей. Понад 70 % курсів, що пропонує заклад вищої освіти, мають онлайн-компоненти в навчальному середовищі університету.

Адміністрація Університету Ватерлоо наголошує, що змішане навчання:

– забезпечить більш гнучкий графік і дасть студентам можливість вибирати час і місце навчання;

– підвищить якість навчання, надавши змогу впроваджувати навчальні стратегії, які неможливо застосувати без відповідних технологій;

– надасть студентам змогу активно навчатися за допомогою динамічної взаємодії.

Як свідчать проведені опитування, студенти навчаються ефективніше під час змішаного навчання, порівняно з онлайнним чи аудиторним навчанням.

Змішане навчання в Університеті Ватерлоо не відповідає єдиній формулі. Вивчення деяких дисциплін передбачає використання онлайн-платформ тільки для викладення лекцій, тоді як інші дисципліни використовують аудиторне навчання для лекцій і передбачають застосування онлайн-середовищ для дискусій, оцінювання чи іншої навчальної діяльності. Деякі використовують комбінацію цих двох підходів (Blended Learning).

Характер і швидкість змін у суспільстві, які пов'язані з використанням нових інформаційно-комунікаційних технологій, являють собою величезний виклик для сучасної вищої освіти. Зокрема, цей виклик полягає в застосуванні відповідних технологій для навчання. Змішане навчання забезпечує послідовний шлях уперед, який може використовувати як основа для структурних змін у суспільстві. Змішане навчання забезпечує органічне застосування комунікаційних технологій, які можуть допомогти досягнути навчальні цілі у вищій освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Allen I.E., Seaman J., Garrett R. Blending in: The extent and promise of blended education in the United States, 2007. 29 p.
2. Blended Learning. *University of Waterloo*. URL: <https://uwaterloo.ca/centre-for-teaching-excellence/support/blended-learning>
3. Blended Learning courses. *University of Alberta*. URL: <https://www.ualberta.ca/modern-languages-and-cultural-studies/course-outlines/blended-learning-courses.html>.
4. Blended programs. *University Canada West*. URL: <https://www.ucanwest.ca/blended-programs>.
5. Dzuiban C., Hartman J., Moskal P. Blended learning. *EDUCAUSE Centre for Applied Research (ECAR) Research Bulletin*. 2004 (7). P. 1–12.
6. Garrison R., Vaughan N. Blended learning in higher education: Framework, principles and guidelines. San Francisco : Josey-Bass, 2008. 272 p.
7. Graham C., Allen S., Ure, D. Benefits and challenges of blended learning environments. In M. Khosrow-Pour (Ed.), *Encyclopedia of information science and technology*. Hershey, PA: Idea Group, 2005. P. 253–259.
8. Matheos K., Curry, J. Online learning: Changing policies and practices. In K. Matheos and T. Carey, *Advances and challenges in e-learning at Canadian research universities: Occasional papers in higher education*. 2005 (12). P. 1–10.
9. Our blended-learning approach. *Ontario Tech University*. URL: <https://ontariotechu.ca/readyforyou/blended-learning/index.php>.
10. Owston R., York D., Murtha S. Student perceptions and achievement in a university blended learning strategic initiative. *The Internet and Higher Education*. 2013 (18). P. 38–46.
11. Pond W. K. Distributed education in the 21st century: Implications for quality assurance. *Online Journal of Distance Learning Administration*. URL: <http://www.westga.edu/~distance/ojdla/summer52/pond52.html>.
12. U of T News. *University of Toronto*. URL: <https://www.utoronto.ca/news/10-things-you-need-know-about-fall-semester-u-t>.

REFERENCES

1. Allen I.E., Seaman J., Garrett R. Blending in: The extent and promise of blended education in the United States, 2007. 29 p.
2. Blended Learning. *University of Waterloo*. URL: <https://uwaterloo.ca/centre-for-teaching-excellence/support/blended-learning>.
3. Blended Learning courses. *University of Alberta*. URL: <https://www.ualberta.ca/modern-languages-and-cultural-studies/course-outlines/blended-learning-courses.html>.
4. Blended programs. *University Canada West*. URL: <https://www.ucanwest.ca/blended-programs>.
5. Dzuiban C., Hartman J., Moskal P. Blended learning. *EDUCAUSE Centre for Applied Research (ECAR) Research Bulletin*. 2004 (7). P. 1–12.
6. Garrison R., Vaughan N. Blended learning in higher education: Framework, principles and guidelines. San Francisco : Josey-Bass, 2008. 272 p.
7. Graham C., Allen S., Ure, D. Benefits and challenges of blended learning environments. In M. Khosrow-Pour (Ed.), *Encyclopedia of information science and technology*. Hershey, PA : Idea Group, 2005. P. 253–259.
8. Matheos K., Curry, J. Online learning: Changing policies and practices. In K. Matheos and T. Carey, *Advances and challenges in e-learning at Canadian research universities: Occasional papers in higher education*. 2005 (12). P. 1–10.
9. Our blended-learning approach. *Ontario Tech University*. URL: <https://ontariotechu.ca/readyforyou/blended-learning/index.php>.
10. Owston R., York D., Murtha S. Student perceptions and achievement in a university blended learning strategic initiative. *The Internet and Higher Education*. 2013 (18). P. 38–46.
11. Pond W. K. Distributed education in the 21st century: Implications for quality assurance. *Online Journal of Distance Learning Administration*. URL: <http://www.westga.edu/~distance/ojdl/summer52/pond52.html>.
12. U of T News. University of Toronto. URL: <https://www.utoronto.ca/news/10-things-you-need-know-about-fall-semester-u-t>.

РЕЦЕНЗІЇDOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-5-42>

Тетяна ЧЕРКАШИНА,
 orcid.org/0000-0003-2920-1167
 доктор філологічних наук, доцент,
 завідувач кафедри романської філології та перекладу
 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
 (Харків, Україна) turakhina@gmail.com

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ КАНДИДАТА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК,
 ДОЦЕНТА КАФЕДРИ НІМЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І ПЕРЕКЛАДУ
 ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
 ТУПАХІНОЇ ОЛЕНИ ВОЛОДИМИРІВНИ «ВІКТОРІАНСЬКИЙ МЕТАНАРАТИВ
 У ДИСКУРСІ ПОСТСУЧАСНОСТІ: ЛІТЕРАТУРНИЙ ВИМІР»¹**

«Вікторіанське відродження», маніфестації якого у площині художнього тексту опиняються у фокусі уваги рецензованого дослідження, є одним із найбільш потужних і парадигмально значущих культурфілософських феноменів помежів'я ХХ–ХХІ століть, що, безперечно, потребує холистичної репрезентації в сучасному літературознавчому дискурсі. Монографія О. В. Тупахіної «Вікторіанський метанаратив у дискурсі постсучасності: літературний вимір» є однією з перших у вітчизняному літературознавстві спроб розбудови цілісної візії взаємодії постмодерністської художньої свідомості з аксіологічними, ідеологічними, політичними чи культурними надкодуваннями вікторіанства.

Масштаб завдань, поставлених авторкою задля досягнення сформульованої мети, зумовив розлогу, комплексну теоретико-методологічну базу дослідження, яка охоплює широкий спектр визначальних для сучасної гуманітаристики напрямів і концепцій – від постмодерністської філософії історії до загальної теорії травми, від постколоніальної критики до квір-студій.

Результати застосування такого розмаїтого інструментарію логічно впорядковані за допомогою чіткої структурної організації дослідження. Так, розділ перший, «Вікторіанський метанаратив як теоретичний концепт», окреслює теоретико-методологічну базу дослідження, розбудовує його дослідницький алгоритм, впорядковує термінологічне поле, надає вичерпне обґрунтування запровадженням робочим термінам, визначає основні конституенти вікторіанського метанаративу тощо. У наступних трьох розділах сконструйована авторкою концептуальна модель репрезентації

вікторіанського метанаративу в художніх текстах порубіжжя ХХ–ХХІ століть апробується на розмаїтому, гетерогенному текстовому матеріалі, поєднаному на макрорівні спільним вікторіанським референтом і класифікованому за жанровим і тематичним принципом.

Вагомою перевагою на користь універсальності запропонованої авторкою концептуальної моделі слугує як широка географія охоплених дослідженням художніх джерел (від Великої Британії і її колишніх колоній до країн, що ніколи не зазнавали колоніального впливу), так і той факт, що переважна їх більшість досі не здобула системного вивчення як у вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавчому дискурсі. Залучення до розгляду в тому числі й паралітературних, естетично вторинних реінтерпретацій вікторіанської спадщини дозволяє переконливо продемонструвати особливості «деструктивного», в термінології авторки, засвоєння її постмодерністською художньою свідомістю.

Однак наукова новизна роботи визначається новизною не лише матеріалу, але й предмету дослідження. Запропонована авторкою холистична візія сучасної вікторіографії як літературного проєкту та впорядкування термінологічного поля неовікторіанських студій зумовлюють значущість представленої розвідки на теоретичному рівні. Вагомим внеском у розвиток українського літературознавства виступає і розбудована в рамках дослідження концептуальна модель трансформації окремих складових частин вікторіанського метанаративу в постмодерністських текстах-реципієнтах під впливом трьох домінантних модусів

¹ Тупахіна О. В. Вікторіанський метанаратив у дискурсі постсучасності: літературний вимір : монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 508 с.

(травми, пам'яті та ностальгії) та актуалізованих ними інтерпретативних модальностей (деструкції, деконструкції або реконструкції).

Про беззаперечну практичну значущість проведеного дослідження свідчить той факт, що його результати лягли в основу і, відповідно, пройшли апробацію під час реалізації міжнародного проекту програми Erasmus+ Jean Monnet Module «Європейські цінності у художніх текстах».

У такий спосіб об'єктивність і достовірність отриманих результатів забезпечується як надійною методологічною базою і якісною методикою дослідження, так і значним обсягом опрацюва-

ного фактичного матеріалу, в тому числі актуальних джерел іноземними мовами, і практичною апробацією результатів.

З огляду на міждисциплінарний потенціал дослідження результати наукової праці О. В. Тупахіної стануть у нагоді як фахівцям у галузі літературознавства, так і філософам, культурологам, історикам тощо. Вважаємо, що монографія Олени Тупахіної «Вікторіанський метанаратив у дискурсі постсучасності: літературний вимір» – концептуально значуще, самостійне та оригінальне дослідження, що робить вагомий внесок у розвиток вітчизняної гуманітаристики.

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ

Rakhshanda BAYRAMOVA. Implementation of the act of massacre in Guba district and its consequences.....	4
Поліна ВЕРБИЦЬКА. До витоків становлення Міського промислового музею у Львові.....	10

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Марія СТАДНИЦЬКА. Еволюція композиторського письма у вокальній ліриці Віктора Матюка.....	16
Оксана ТЕЛЕП, Павло ФЕДАКА, Марія РУСИН. Комунікація в соціально-культурній сфері: особливості розвитку та трансформації.....	21
Світлана ЦАРУК, Росіна ГУЦАЛ. Артистичний букет тенора <i>di grazia</i> Олександра Філіппі-Мишуги.....	27
Наталя ЧЕРКАШИНА. Голландські мистецькі союзи та їхній вплив на розвиток графічного мистецтва країни.....	36
Jiaohua ZHANG. Technological aspects of piano sound formation.....	43
Чжао ЧЖЕНГУАН. Китайська няньхуа Сучжоу XVIII–XIX ст.: художньо-стильові особливості творів.....	48
Ірина ЧМЕЛИК. Меморіальний комплекс «Дем'янів лаз» в Івано-Франківську: особливості архітектурно-ландшафтного простору та музейної експозиції.....	54
Ірина ЧУБОТІНА. Професія манекенника в Україні: радянський період і сучасність.....	61
Агнета ШАШКОВА. Проблематика атрибуції ікон І. С. Їжакевича «Євангелісти» (церква Покрови Пресвятої Богородиці, Пріорка м. Київ).....	70
Ірина ЯЩЕНКО. Творчий спадок естрадних митців Сумщини (на прикладі артистів-вокалістів Сумської обласної філармонії).....	82
Олександр ЯЩЕНКО. Виконавство на трубі в Німеччині: історичний аспект.....	88

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Валерія СМАГЛІЙ. Тематична група дискурсивних регуляторів крізь призму вербалізованого концепту <i>WORD/LANGUAGE/SPEECH</i>	93
Дарина СОЛОВЕЙ. Адаптація італійськомовних біблійних євангельських текстів для різновікової аудиторії.....	102
Лариса СОЛОГУБ. «Література для чайників»: структурно-функціональні та мовні особливості.....	108
Тетяна СУКАЛЕНКО, Наталія ЛАДИНЯК. Службове листування як форма сучасної ділової комунікації.....	114
Алла ТАРАН. Семантичні інновації як відображення суспільно-політичних змін в Україні.....	119
Ростислав УГРИНЮК, Василь УГРИНЮК. Ключові характеристики концепту <i>чистота</i> в німецькій мовній картині світу (на основі ядрових компонентів <i>lauter, rein</i>).....	125
Нармін ФАТУЛЛАСВА. Мовленнєва формула вибачення як складник концепту «ввічливість» (на матеріалі роману Джорджо Мойєс “The Last Letter from Your Lover”).....	130
Наталія ХАБАРОВА, Ірина ГЕТЬМАН. Психолінгвістичні та когнітивні особливості концептуальної метафори в рекламному та художньому дискурсах.....	138
Каріне ХАЧАТУРЯН. Специфіка просторово-часової організації роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?».....	146
Олександра ЦЕПА. «Майстер корабля» Юрія Яновського: образ оповідача через текст і контекст.....	152
Юлія ШАРАПАНОВСЬКА. Реалізація концепту «пандемія» в сучасній англійській мові.....	158
Лідія ШВЕЛІДЗЕ. Тактики конфліктної комунікації в мережевому політичному дискурсі США та України (на матеріалі повідомлень у Твіттері).....	164

Iryna SHEVCHENKO, Olena KORDYUK. Implementation of CLIL methodology in teaching Practical English course for the 3rd year students of philological faculties at higher educational establishments of Ukraine in the conditions of distant and blended learning.....	170
Олена ЯНКОВЕЦЬ. Концептуальна метафора як один із способів номінації у терміносистемі прикордонної сфери.....	177
Лариса ЯРОВА. Перекладацький колорит лексики національно-культурного забарвлення.....	183
Зоряна ЯЦІВ. До питання ідентифікації авторської колонки як публіцистичного жанру.....	190

ПЕДАГОГІКА

Наталія СКІБА. Результати експериментального дослідження ефективності методики інтегрованого формування іншомовної комунікативної та методичної компетентностей майбутніх викладачів англійської мови для економічних спеціальностей.....	196
Наталія СОБОЛЬ. Деякі шляхи формування навичок XXI століття в умовах закладів вищої освіти України.....	204
Анна СОБЧУК. Зміст професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи в Республіці Польща до роботи в умовах інклюзії.....	211
Альона СОЛОНСЬКА. Критерії, показники та рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку.....	217
Олена СТЕПАНЕНКО. Розвиток вербальної та невербальної компетентностей учнів засобами тренінгових технологій на уроках зарубіжної літератури.....	223
Ольга ТАМАРКІНА. Самостійна робота студентів ЗВО в умовах дистанційного навчання.....	228
Катерина ФОДОР. Організаційні засади дослідження формування соціокультурної компетентності майбутніх вчителів іноземних мов на засадах міждисциплінарного підходу.....	232
Лідія ЧЕРЕДНИК, Надія ДІРА. Толерантність як особистісна лідерська якість майбутніх викладачів закладів вищої освіти.....	237
Олег ЧЕРНИШ. Особливості процесу медіасоціалізації в умовах сучасного медіапростору.....	244
Олександра ЧУПРУН. Дозвіллова діяльність молодших школярів в умовах позанавчальної роботи: структурно-функціональний підхід.....	249
Борис ШЕВЧУК, Лариса ШЕВЧУК. Впровадження цифрових освітніх технологій у підготовку майбутніх учителів в умовах дистанційного навчання.....	255
Юлія ШИЙКА, Галина ОЛЕКСІВ. Реалізація змішаного навчання в закладах вищої освіти Канади.....	263

РЕЦЕНЗІЇ

Тетяна ЧЕРКАШИНА. Рецензія на монографію кандидата філологічних наук, доцента кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету Тупахіної Олени Володимирівни «Вікторіанський метанаратив у дискурсі постсучасності: літературний вимір».....	268
--	-----

CONTENTS

HISTORY

- Rakhshanda BAYRAMOVA.** Implementation of the act of massacre in Guba district and its consequences.....4
Polina VERBYTSKA. To the origins of the establishment of the City Industrial Museum in Lviv.....10

ART STUDIES

- Mariia STADNYTSKA.** Evolution of composer's letter in vocal lyrics by Victor Matiuk.....16
Oksana TELEP, Pavlo FEDAKA, Mariia RUSYN. Communication in the socio-cultural sphere: features of development and transformation.....21
Svitlana TSARUK, Rosina HUTSAL. Artistic bouquet of tenor di grazia Alexander Philippy Myshuga.....27
Natalia CHERKASHYNA. Dutch art unions and their influence on the development of Graphic Art of the country.....36
Jiaohua ZHANG. Technological aspects of piano sound formation.....43
Zhao ZHEHGGUAN. Chinese Nianhua Suzhou of the XVIII–XIX centuries: artistic and style features of works.....48
Iryna CHMELYK. Memorial complex “Demyaniv Laz” in Ivano-Frankivsk: features of architectural, landscape area and museum exhibition.....54
Iryna CHUBOTINA. Profession of male-mannequin in Ukraine: the Soviet period and the present days.....61
Ahneta SHASHKOVA. Problems of attribution of icons ‘Evangelists’ of I. S. Yizhakevych (holy Mary Pokrovsky Church, Priorka, Kyiv).....70
Irina YASHCHENKO. Creative heritage of pop artists of Sumy region (on the example of artists-vocalists of Sumy Regional Philharmonic).....82
Oleksandr YASHCHENKO. Trumpet performance in Germany: a historical aspect.....88

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

- Valeriia SMAGLII.** Thematic group of discourse regulators through the prism of the verbalized *WORD/LANGUAGE/SPEECH* concept.....93
Daryna SOLOVEI. Adaptation of Italian-language Bible gospel texts for a diverse age audience.....102
Larysa SOLOHUB. “Literature for dummies”: structural, functional and linguistic features.....108
Tetiana SUKALENKO, Nataliia LADYNIK. Official correspondence as a form of modern business communication.....114
Alla TARAN. Semantic innovations as a reflection of socio-political changes in Ukraine.....119
Rostyslav UHRYNIUK, Vasyl UHRYNIUK. Key features of the *cleanliness* concept in the German language picture of the world (based on the core components of *lauter* and *rein*).....125
Narmin FATULLAYEVA. Speech formula of apology as a component of the concept of politeness (based on material of the novel by Jojo Moyes “The Last Letter from Your Lover”).....130
Nataliia KHABAROVA, Iryna HETMAN. Psycholinguistic and cognitive features of conceptual metaphors in advertising and art discourses.....138
Karine KHACHATURIAN. Specificity of the spatio-temporal organization of the Panas Myrny's novel “Do oxen low, when mangers are full?”.....146
Oleksandra TSEPA. The “Master of the ship” written by Yuri Yanovsky: the image of the narrator through the text and context.....152
Yuliia SHARAPANOVSKA. Implementation of the “pandemic” concept in modern English.....158
Lidiia SHVELIDZE. Conflict communication tactics in the network political discourse of the USA and Ukraine (based on the Twitter materials).....164

Iryna SHEVCHENKO, Olena KORDYUK. Implementation of CLIL methodology in teaching Practical English course for the 3rd year students of philological faculties at higher educational establishments of Ukraine in the conditions of distant and blended learning.....	170
Olena YANKOVETS. Conceptual metaphor as one of the means of nomination in the border guard terminology.....	177
Larysa YAROVA. Translation color of vocabulary of national and cultural color.....	183
Zoriana YATSIV. To the question of author's column identification as a journalistic genre.....	190

PEDAGOGY

Nataliia SKIBA. Experimental research results of the efficiency of the methodology of integrative formation of foreign language communicative and methodological competences of prospective teachers of English for Economics.....	196
Nataliia SOBOL. Some ways of developing skills of the XXI century in the conditions of Ukrainian institutions of higher education.....	204
Anna SOBCHUK. Content of professional training of future primary school teachers in the Republic of Poland to work in conditions of inclusion.....	211
Alona SOLONSKA. Criteria, indicators and levels of patriotic education of senior preschool children.....	217
Olena STEPANENKO. Development of verbal and non-verbal competencies of students by means of training technologies in lessons of foreign literature.....	223
Olha TAMARKINA. Students' self-educational activity in the distance education conditions.....	228
Kateryna FODOR. Organizational fundamentals of the research on forming sociocultural competence of future teachers of foreign languages on the basis of interdisciplinary approach.....	232
Lidiya CHEREDNYK, Nadiia DIRA. Tolerance as a personal leadership quality of future teachers of higher education institutions.....	237
Oleg CHERNYSH. Features of the process of media socialization in the conditions of modern media space.....	244
Oleksandra CHUPRUN. Leisure activities of junior schoolchildren in conditions of extracurricular work: structural-functional approach.....	249
Borys SHEVCHUK, Larysa SHEVCHUK. Introduction of digital educational technologies in training of future teachers in the conditions of distance learning.....	255
Yuliia SHYIKA, Halyna OLEKSIV. Implementation of blended learning in higher education institutions of Canada.....	263

REVIEWS

Tetiana CHERKASHYNA. Review of the monograph by Tupakhina Olena Volodymyrivna, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of German Philology and Translation, Zaporizhzhia National University, "Victorian metanarrative in the discourse of post-modernity: literary dimension".....	268
--	-----

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 34. ТОМ 5
ISSUE 34. VOLUME 5**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душний
Іван Зимомря*

Здано до набору 01.11.2020 р. Підписано до друку 01.12.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 31,85. Зам. № 0121/25. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.